

Studia Academica Slovaca

42

Prednášky XLIX. letnej školy
slovenského jazyka a kultúry



2013 Univerzita Komenského Bratislava

Redakčná rada

Prof. PhDr. Jozef Baďurík, CSc.

(Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave)

Prof. PhDr. Juraj Dolník, DrSc.

(Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave)

Prof. Dr. Michal Harpáň

(Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu)

Dr. Alejandro Hermida de Blas

(Universidad Complutense, Madrid)

Prof. Dr. hab. Halina Mieczkowska

(Uniywersytet Jagielloński, Krakow)

Prof. PhDr. Jozef Mlacek, CSc.

(Filozofická fakulta Katolíckej univerzity v Ružomberku)

Doc. Konstantin Vasiljevič Lifanov, DrSc.

(Moskovskij gosudarstvennyj universitet im. M. V. Lomonosova, Moskva)

Prof. Dr. Stefan Michael Newerkla

(Institut für Slawistik, Universität Wien)

Prof. PhDr. Slavomír Ondrejovič, DrSc.

(Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave)

Doc. PhDr. Jana Pekarovičová, PhD.

(Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave)

Prof. PhDr. Ján Sabol, DrSc.

(Filozofická fakulta Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach)

Doc. PhDr. Miloslav Vojtech, PhD.

(Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave)

Prof. PhDr. Ján Zambor, CSc.

(Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave)

Editori: doc. PhDr. Jana Pekarovičová, PhD., doc. PhDr. Miloslav Vojtech, PhD.

Recenzenti: prof. PhDr. Ladislav Čúzy, CSc., prof. PhDr. Slavomír Ondrejovič, DrSc.

Preklad a redakcia anglických resumé: Mgr. Zuzana Kamenská, PhD.

Jazyková redakcia: Mgr. Zuzana Hargašová

Grafické spracovanie: ©PETERJENIS2013

Vydala Univerzita Komenského v Bratislave

© Studia Academica Slovaca – centrum pre slovenčinu ako cudzí jazyk

ISBN 978–80–223–3448–8

Obsah

Jana Pekarovičová – Milošlav Vojtech

Na úvod k 42. zväzku zborníka *Studia Academica Slovaca*. 7

I. Kultúrne dedičstvo ako inšpirácia pre súčasnosť (1150. výročie misie sv. Cyrila a Metoda)

Ján Zambor

O Proglase a jeho slovenských básnických prekladoch. 13

Katarína Beňová

Cyril a Metod vo výtvarnom umení 19. storočia na Slovensku. 39

Milošlav Vojtech

**Cyrilo-metodská tradícia v perspektíve obrodeneckého historizmu
Epos Jána Hollého *Cirillo-Metodiada*. 59**

Dagmar Kročánová

**Pohľady na slovanskú minulosť v slovenskej próze prvej polovice
štyridsiatych rokov 20. storočia. 77**

Zuzana Kákošová

Slovenská dráma 20. storočia a téma Veľkej Moravy 89

Jana Lengová

**Cyrilo-metodská tradícia v slovenskej hudobnej kultúre
19. a 20. storočia 101**

Danuša Serafínová

**Periodiká Cyril a Metod a ich miesto
v dejinách slovenskej žurnalistiky 113**

II. Slovensko-české jazykové a kultúrne kontakty, paralely a odlišnosti (20. výročie vzniku Slovenskej republiky)

Juraj Doľník

Čeština ako necudzí jazyk v slovenskom prostredí 127

Mira Nábělková

**Komunikačný obraz česko-slovenských lexikálnych diferencí –
svedectvo internetu 139**

Jana Pekarovičová

**Ako rozumejú zahraniční slovakisti češtine
a zahraniční bohemisti slovenčine
Projekt receptívnej znalosti blízkeho jazyka169**

Olga Orgoňová – Alena Bohunická

**Kognitívna štylistika:
interpretácia metafor zániku Česko-Slovenska181**

Mišoš Horoáth

**Kultúrne identifikátory vo vybraných esejistických textoch
Milana Rúfusa a Tomáša Halíka197**

Peter Darovec

**Dve literatúry po dvadsiatich rokoch
Súčasná slovenská a česká literatúra – vzťahy, paralely, rozdiely . . .209**

Karol Csiba

**Ozvena 50. rokov v slovenskej a českej literatúre
Poznámky k paralelám próz Jána Johanidesa a Antonína Bajaju219**

Ľubomír Chalupka

Česko-slovenské hudobno-kultúrne vzťahy z vývojového hľadiska . . .229

III. Jazyk – literatúra – kultúra

Hana Hlôšková

Obraz zbojníka – od ľudového k národnému hrdinovi247

Valér Mikula

Vitalistická tvár Dominika Tatarku257

Ján Zambor

Interpretácia básne Miroslava Válka Dejiny trávy269

Ľuboš Kačírek

**Matúš Čák-Trenčiansky – posledný slovenský bán?
Národno-historické názory Jozefa Hložanského v národotvornom
myslení 60. a 70. rokov 19. storočia285**

<i>Jozef Mlacek</i> Voda v slovenskej frazeológii a frazeografii.	301
<i>Pavol Žigo</i> Substantívna deklinácia – samostatný problém (nielen) Slovanského jazykového atlasu	313
<i>Viera Bartková</i> Umelecká kultúra Košíc	325
Autori príspevkov	345

Na úvod k 42. zväzku zborníka Studia Academica Slovaca

Neodmysliteľnou a už tradičnou súčasťou letnej školy slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca je séria zborníkov, ktoré zachytávajú nielen všetko, čo odznelo vo forme prednášok v jej programe, ale zároveň podčiarkujú akademický a vedecký rozmer tohto podujatia. Pripomeňme len, že autormi a prednášateľmi predkladaných príspevkov sú poprední vysokoškolskí pedagógovia a vedeckí pracovníci pôsobiaci na slovenských univerzitách (najpočetnejšie je, tak ako po minulé roky, zastúpená naša alma mater Univerzita Komenského a jej filozofická fakulta, ktorá je zároveň hlavnou organizátorkou letnej školy) a vo vedeckých ústavoch Slovenskej akadémie vied.

K náplni tohtoročného, v poradí už 42. zväzku, tak ako v minulých rokoch, patria štúdie a príspevky, ktoré spája predovšetkým zameranie na problematiku tzv. vlastivedných disciplín. V predkladanom zborníku sú zastúpené príspevky z oblasti lingvistiky, literárnej vedy, histórie, hudobnej vedy, žurnalistiky, dejín výtvarného umenia a etnológie. Sú tu štúdie, ktoré korešpondujú s celkovými úlohami a zámermi letnej školy, ale aj štúdie, ktoré svojou tematickou náplňou v syntetizujúcej alebo parciálnej podobe reflektujú špecifickú a aktuálnu výskumnú odbornú problematiku jednotlivých oblastí slovakistiky.

Prvý oddiel zborníka s názvom *Kultúrne dedičstvo ako inšpirácia pre súčasnosť* s podtitulom *1150. výročie misie sv. Cyrila a Metoda na Veľkú Moravu* je interdisciplinárnym pripomenutím si tejto významnej historickej udalosti, ktorá sa nezmazateľne zapísala do slovenských dejín a stala sa pevnou súčasťou našej národnej kultúry a tradície. Séria príspevkov v tejto časti zborníka sa venuje jubileu cyrilo-metodskej misie z rôznych aspektov: zameriava sa na prekladovú recepciu veľkomoravského písomníctva a veľkomoravských literárnych pamiatok, na reflexiu cyrilo-metodskej témy v období slovenského národného obrodzenia z aspektu výtvarného umenia a umeleckej literatúry, najmä spracovaním témy popredným básnikom slovenského klasicizmu Jánom Hollým, a reflexiou veľkomoravskej a širšej slovanskej tematiky v slovenskej literatúre 20. storočia, najmä v historickej próze medzivojnového obdobia a v dramatickej tvorbe. Sériu príspevkov v tejto časti uzatvárajú štúdie reflektujúce cyrilo-metodskú tematiku v slovenskej hudobnej kultúre 19. a 20. storočia a v dejinách slovenskej žurnalistiky.

Cieľom druhého oddielu zborníka – *Slovensko-české jazykové a kultúrne kontakty, paralely a odlišnosti* je pripomenutie si 20. výročia vzniku samostatnej Slovenskej republiky. Toto okrúhle jubileum je

príležitosťou reflektovať kvalitatívnu premenu a transformáciu česko-slovenských vzťahov za posledných dvadsať rokov, ktoré nás delia od vzniku dvoch samostatných republík v roku 1993 po rozpade spoločného česko-slovenského štátu. Jednotlivé príspevky približujú problematiku česko-slovenských vzťahov a premeny vzájomného súžitia z viacerých hľadísk. Ide o oblasť medzijazykových kontaktov zameraných jednak na jazykovú blízkosť a spoločné tendencie, jednak na problematiku lexikálnych diferencií s osobitným zreteľom na porozumenie blízkeho jazyka zo strany zahraničných slovakistov, ako aj na interpretáciu metafor tematizujúcich zánik Česko-Slovenska na pozadí kognitívnej štylistiky. Sériu príspevkov reflektujúcich paralely, odlišnosti a špecifiká literárneho a kultúrneho života v oboch krajinách po roku 1993 dopĺňa porovnanie kultúrnych identifikátorov slovenskej a českej esejistiky, ako aj prezentácia česko-slovenských hudobno-kultúrnych vzťahov v kontexte širších historických súvislostí.

Záverečný oddiel – *Jazyk – literatúra – kultúra* – je tradičnou súčasťou zborníka *Studia Academica Slovaca*. Je venovaný primárne príspevkom z oblasti lingvistiky a literárnej vedy, ktoré sú v jednotlivých zväzkoch zborníka zastúpené najvýraznejšie a najpočetnejšie. Jazykovedne orientované príspevky sa venujú problematike frazeológie a substantívnej deklinácie v širších súvislostiach vývinu slovanských jazykov. V literárnovednom bloku dominujú štúdie, ktoré sú interpretačnými sondami do textov autorov slovenskej literatúry, a štúdie, ktoré predstavujú jednotlivé osobnosti slovenskej literatúry z rôzneho aspektu. Oddiel dopĺňajú príspevky reflektujúce širšiu problematiku historiografických koncepcií, ako aj príspevky, ktorými si pripomíname jubileá významných postáv slovenskej kultúry, literatúry a histórie: 100. výročie narodenia spisovateľa Dominika Tatarku (1913 – 1989) a 300. výročie popravy zbojníka a národného hrdinu Juraja Jánošíka (1688 – 1713). Osobitným príspevkom sme sa pokúsili priblížiť historickú a kultúrnu dimenziu druhého najväčšieho slovenského mesta – Košíc, ktoré v roku 2013 získalo prestížny status európskeho hlavného mesta kultúry.

Zborník ako celok svojou reprezentatívnou a pestrou skladbou štúdií a príspevkov výberovo sprístupňuje adresátom z radov študentov slovenčiny, domácich a zahraničných slovakistov a slavistov i všetkým záujmom o slovenčinu a slovakistiku aktuálne výsledky príslušných vedných odborov na Slovensku a zároveň podáva istý obraz o stave vedeckého myslenia v oblasti filologických a spoločenskovedných disciplín. Preto má ambíciu byť užitočnou študijnou pomôckou pre primárnych adresátov, pre frekventantov letnej školy, a to nielen pri rozvíjaní ich ďalšej jazykovej a odbornej slovakistickej kompetencie, ale aj pri získavaní nových poznatkov o Slovensku, o jeho jazyku, kultúre, dejinách, literatúre a iných stránkach života.

Veríme, že aktuálny zborník prednášok *Studia Academica Slovaca* sa svojím obsahom i kvalitou editorského spracovania stane dobrým prameňom poznania nielen pre účastníkov 49. ročníka tejto letnej školy, ale aj pre širokú domácu a zahraničnú slovakistickú a slavistickú verejnosť. Na záver pripomínáme, že podobne ako celá séria doteraz vydaných zborníkov aj tento 42. zväzok bude k dispozícii aj v elektronickej podobe na stránke e-slovak.sk/zborniky.

Jana Pekarovičová a Milošlav Vojtech

I.

**Kultúrne dedičstvo ako inšpirácia pre súčasnosť
(1150. výročie misie sv. Cyrila a Metoda)**

O Proglase a jeho slovenských básnických prekladoch

Konštantínova metóda prekladu

Proglas Konštantína Filozofa, svätého Cyrila (okolo 827, Solún – 869, Rím), je sloviensky básnický úvod k prekladu evanjelia do slovienciny, preto nebude celkom nenáležité, ak svoju úvahu začnem stručným priblížením autorovej predstavy o preklade.

Medzi Konštantínove prvenstvá v slovanskom kontexte patrí aj to, že je prvým slovanským teoretikom prekladu. Svoje chápanie prekladu sformuloval v predhovore k vlastnému prekladu evanjeliára, ktorý napísal po grécky ešte v Byzancii a ktorá sa zachovala v medzerovitom zlomku v preklade do slovienciny. Českú rekonštrukciu tejto rozpravy uverejnil Josef Vašica¹, slovenskú Eugen Pauliny². O tejto problematike písali najmä Josef Vašica³, Eugen Pauliny⁴ a Stanislav Šmatlák⁵. Konštantín predkladá prekladovú sebareflexiu a vlastnú sformulovanú koncepciu prekladu. Najpodstatnejšie vety zrekonštruovaného predhovoru odcitujem: „(Nie je to) z nedbanlivosti, že (slová nie sú vždy) vyjadrené tými istými výrazmi. Lebo nanič sú nám samy slová a výrazy, ak (ide o) zmysel evanjelia. Preto tam, kde sa gréčtina a slovančina zhodovali, použili sme (ten istý výraz) za slovo; ale tam, kde výraz (bol) dlhší, (alebo) strácal zmysel, potom sme sa držali zmyslu a vyjadrili sme ho (iným) slovom.“ „Lebo nemožno sa vždy obzerať na grécke slovo, ak treba zachovať zmysel.“ „Preto sme sa niekedy vzdali (slova) presného, a dali sme tam význam (presný), ktorý má tú istú platnosť. Pretože prekladáme kvôli zmyslu (evanjelijného) výkladu (a nie) iba kvôli presnosti slov.“

Podľa Konštantína Filozofa v preklade ide o dodržanie a vyjadrenie zmyslu originálu. Tento zmysel je neodmysliteľný od „výkladu“, dnes by sme povedali, interpretácie diela, autor ho dokonca nazýva aj „zmysel (...) výkladu“, čo nesporne poukazuje na Filozofovu mysliteľskú úroveň. Ide mu o preklad na úrovni zmyslu, nie slov. Tie sa v prípade, ak si to vyžaduje zmysel, môžu meniť. Preklad ako zachovanie (vyjadrenie) zmyslu originálu uprednostňuje pred doslovistickým prekladom, sémantiku pred formálnou slovnou zhodou, celkovú „presnosť“ pred čiastkovou.

¹ VAŠICA, Josef: *Literární památky epochy Velkomoravské. 863 – 885*. Praha : Lidová demokracie, 1966, s. 101 – 102.

² PAULINY, Eugen: *Konštantín Filozof ako teoretik prekladu (Na 1111. výročie jeho smrti)*. In: *Revue svetovej literatúry*, 16, 1980, č. 1, s. 167.

³ VAŠICA, Josef: c. d., s. 25 – 26.

⁴ PAULINY, Eugen: c. d., s. 165 – 169.

⁵ ŠMATLÁK, Stanislav: *Dejiny slovenskej literatúry (9. – 18. storočie)*. Bratislava : Národné literárne centrum, 1997, s. 85 – 90.

Možno súhlasiť so S. Šmatlákom, že jeho chápanie prekladu je „až prekvapujúco moderné“⁶. Konštantín je iniciátor modernej prekladovej metódy. Moderná je dokonca aj terminológia, s ktorou pracoval, hoci, prirodzene, ako napísal Pauliny, „nepoužíval... tú teoretickú výzbroj ako dnešní teoretici prekladu“⁷. S termínom zmysel ako literárnovednou kategóriou sa vo význame zmysel diela stretne i v novšej slovenskej literárnej vede, a to aj pri reflexii prekladu.

Konštantínovo zdôrazňovanie zrozumiteľnosti, ktorým mal na mysli zrozumiteľnosť jazyka a zohľadňovanie funkcie prekladu týkajúce sa jeho príjemcu, svedčí o tom, že je predchodcom moderného komunikačného chápania prekladu. Pritom v teoretickom predhovore o preklade i v *Proglase* argumentuje svätým Pavlom. V predhovore z neho ako citát uvádza vetu: „Hovorím (viac) jazykmi (ako vy všetci); ale v chráme chcem radšej päť slov rozumom svojím povedať, aby som aj iných poučil, než nesčísle slova jazykom.“⁸

Preklad podľa Konštantína nie je určený iba privilegovanej spoločenskej vrstve, ale ako to dokladá i *Proglas*, všetkým, a platí to aj o celej písomnej vzdelanosti. Táto myšlienka rovnako ako základná myšlienka uplatnenia domáceho jazyka a vzdelanosti v tomto jazyku bola v západnom kultúrnom priestore v čase jej vzniku prevratná, ba revolučná. Roman Jakobson v tejto súvislosti hovorí: „Moravská mise, povolaná Rostislavem a odchovaná byzantskou kultúrou, nesla Slovanům vedomí rovnoprávnosti národů a rovnocennosti jejich jazyků a především vedomí suverenity národa a jazyka vlastního. Právo na bohoslužbu v národním jazyce znamená právo národa na nejvyšší oblast ve středověké hierarchii kulturních hodnot a tedy i na všechny ostatní oblasti: celá kultura a zejména celá slovesná tvorba se znárodňuje. S prvkem nacionálním je v cyrilometodějství od počátku neodlučně spjat zvláštní prvek demokratický. Právo na nejvyšší duchovní statky se přiznává každému národu a celému národu. Přístup k církevnímu učení má být plně otevřen prostému lidu, aby nezůstal ‚zatvrzelý a neznalý cest božích‘. Odpůrci slovanské bohoslužby odsuzovali naopak ústupnost cyrilometodějství vůči nižším vrstvám (medioscribus) a zpřístupnění liturgických textů považovali za jejich profanaci.“⁹ Aj Pauliny v spojitosti s Konštantínom hovorí o „demokratickej požiadavke vzdelania pre každého“¹⁰.

Z ďalších znakov Konštantínovho prístupu k prekladu treba uviesť jazykovú, odbornú a literárnu kompetentnosť a koncepcnosť¹¹. V slovenskom

⁶ Tamže, s. 89.

⁷ PAULINY, Eugen: c. d., s. 169.

⁸ Tamže, s. 167.

⁹ JAKOBSON, Roman: *Poetická funkce*. Sestavil Miroslav Červenka. Přeložili: M. Červenka, Milada Chlábčová a Terezie Pokorná. Praha : H&H, 1995, s. 254 – 255.

¹⁰ PAULINY, Eugen: c. d., s. 169.

¹¹ Porov. ŠMATLÁK, Stanislav: *Dejiny slovenskej literatúry (9. – 18. storočie)*. Bratislava : Národné literárne centrum, 1997, s. 89 – 90.

prekladateľstve 20. a 21. storočia nie je až tak veľa osobností, ktorým by sme tieto charakteristiky mohli prisúdiť.

Konštantínovo chápanie prekladu je kompatibilné s jeho dnešným náročným chápaním. Z jeho teoreticky sformulovanej predstavy o preklade možno vychádzať aj pri preklade *Proglasu*. Dnešný prekladateľ tejto básne sa do značnej miery vyrovnáva s podobnými problémami, s akými sa vyrovnával Konštantín pri preklade evanjelia. Ak uvažujeme v Konštantínových intenciách, k zmyslu originálu sa v prípade *Proglasu* dopracujeme interpretáciou, ktorá sa konkretizuje aj v preklade. Ako problém sa ukazuje i preklad niektorých slov a slovných spojení.

Preklad niektorých dôležitých pomenovaní

Prekladovým problémom je už slovo *Proglas*. Pauliny s Viliamom Turčánym v názve básne ponechávajú slovo *Proglas*, ale v prvom verši ho prekladajú ako *Predslov*, pričom toto slovo píšú s veľkým P (posledná verzia prekladu v knihe *Proglas. Preklady a básnické interpretácie*. 2012). Nevýhodou voľby tohto pomenovania je, že sa bežne viaže na odborný text, výhodou, že môže funkčne konotovať pred-Slovo, čo sa v texte básne zvýznamní. Vašica vo svojom doslovnom preklade použil pomenovanie *Předzpeč*, a to v názve i v prvom verši¹². Lubomír Feldek zvolil tiež preklad *Predspev*, ale použil ho iba v názve, v prvom verši siahol po voľnejšom riešení (*Proglas. Preklady a básnické interpretácie*. 2012). Voľba pomenovania *Předzpeč* / *Predspev* je z hľadiska základného žánrového zaradenia básne v kontexte poézie vhodnejšia ako *Predslov*, ale nie je to ideálne riešenie, lebo význam spev sa v básni v spojitosti so Slovom neuplatňuje – ak, tak iba pri veľmi voľnej interpretácii (v závere básne sa uvádzajú len „knižné piesne“, ktoré budú „prespevovať“ tí, čo sa dostanú do neba). Tento názov je vlastne iba konvenčným označením žánru. Pomenovanie *Proglas* je, pravdaže, aj čímsi viac, viaže sa aj na významovú a obraznú štruktúru básne. *Slovník jazyka staroslověnského* (III, 1982) uvádza pri tomto slove ako prekladový ekvivalent *prolog*. Takto prekladá toto pomenovanie autor prvého českého básnického prekladu *Proglasu* Martin Kučera, ktorý inak vo svojom preklade vychádza z Paulinyho a Turčányho prekladu (Konstantin Filozof – sv. Cyril, 2006). Toto slovo označujúce úvod k väčšiemu slovesnému dielu má grécky pôvod. Výhoda tohto riešenia je, že prináša základné žánrové označenie básne a súčasne konotuje pro-Logos, teda pred-Slovo; jeho nevýhodou je, že je to cudzie slovo. Nepoužil ho ani Konštantín, ktorý v slove *proglas* kombinoval grécku predložku a slovienske pomenovanie.

Nazrel som do slovníkov, ako sa prekladá aj slovo *glasъ*. *Slovník jazyka staroslověnského* (I, 1966) pod číslom 1. uvádza význam *hlas*, ale okrem iných aj významy *hovoření, slovo, řeč, hovor, jazyk*, a pod číslom 2.

¹² VAŠICA, Josef: *Literární památky epochy Velkomoravské*. 863 – 885. Praha : Lidová demokracie, 1966.

významy *tónina, tonorod; modus, tonus. Staroslavianskij slovar (1994)* pod číslom 2. uvádza charakteristiku: *hlas, modus (tónina byzantského cirkevného spevu)*. Skúmal som to preto, lebo sa vynára aj možnosť prekladu slova *proglas* ako *predhlas*. Toto riešenie pôsobí ako novotvar, ale pri jeho voľbe možno argumentovať tým, že novotvarom v čase vzniku básne bolo aj slovo *proglas*. Na internete som však našiel slovo *predhlas* použité v hudobnom kontexte. Moje vnímanie názvu *Proglas* v hudobnom význame mi v e-mailovej korešpondencii potvrdil muzikológ Ľubomír Chalupka: „Pokiaľ ide o pojem ‚Proglas‘, môže sa v prenesenom zmysle vyskytovať aj v hudobnej terminológii. Etymologicky hlas = glas, resp. glasba znamená v južných slovanských jazykoch ‚hudbu‘. Hlas v staročestine však označuje aj ‚spev‘, resp. nápev, ktorý je spievaný, nie zapísaný v notách. Predpona ‚pred‘ = ‚pro‘ znamená teda, že sa spevákom udá tzv. intonácia, resp. krátka predohra, ktorá ich má tonálne ‚naladiť‘ na správny začiatok. V 18. storočí jeden slovenský organista navrhol vo svojej teoretickej príručke milé slovo ‚predhraninka‘, teda organista voľným spôsobom udá veriacim v chráme nápev a jeho tonálne zakotvenie, na čo majú nadviazať.“

Pomenovanie *predhlas* obrazne vyjadruje základné žánrové určenie básne (úvod, prológ), súčasne sa ním Konštantínov predhlas k evanjeliu paralelizuje s predhlasmi prorokov ohlasujúcich príchod Slova čiže Ježiša Krista, teda Božieho hlasu, a vzápätí nadobúda podobu evanjelizátorských výziev adresovaných Slovienom načúvať mu. Voľba pomenovania *Predhlas* sa mi teda javí ako kompatibilná so zmyslom originálu i jeho umeleckým vyjadrením. Komponent *hlas* v slove *predhlas* zahŕňa všetky dôležité významy, ktoré sa rozohrávajú v texte básne.

Turčány v najnovšej verzii prekladu (nájdeme ju aj v spomínanej knihe *Proglas. Preklady a básnické interpretácie. 2012*) prišiel v niektorých veršoch s modifikáciami, ktoré vzbudzujú diskusiu (s predchádzajúcou prekladovou verziou sa môžeme oboznámiť napr. v knihe Konštantín Filozof – sv. Cyril: *Proglas. 2004*). Ak predtým v intenciách Paulinyho výkladu slovo *jęзыкъ* prekladal ako *národ*, teraz uprednostnil preklad *jazyk*: „prichádza Kristus zhromažďovať národy“ – „prichádza Kristus zhromažďovať jazyky“, „Kto môže všetky podobenstvá povedať, / čo národ bez kníh obžalujú, usvedčia“ – „Kto môže všetky podobenstvá povedať, / čo jazyk bez kníh obžalujú, usvedčia“, „Lebo sú bez kníh nahé všetky národy“ – „Lebo sú bez kníh nahé všetky jazyky“, „keď príde ohňom súdiť všetky národy“ – „Keď príde ohňom súdiť všetky jazyky“. *Slovník jazyka staroslověnského (IV, 1997)* pri slove *jęзыкъ* uvádza popri významoch *jazyk* (vo význame orgán) a *jazyk, řeč* aj významy *národ, ľud*. Napriek zložitosti problému, vyplývajúcej i z nevyhnutnosti prekladateľa pripojiť sa k jednej z alternatív a tým sa istých konotačných významov vzdať, sa v *Proglase* slovom *jęзыкъ* označujú príslušníci národnostného či národného spoločenstva, ktorí hovoria

rovnakým jazykom. Súčasne sa majú na mysli „jazyčníci“, teda pohanské národy, alebo národy, ktoré iba nedávno prijali kresťanstvo alebo si ho osvojili ešte nedostatočne. Dokladom legitímnosti prekladu slova *języкъ* ako národ je aj to, že Konštantín v rozprave k prekladu evanjeliára ako paralelu gréckeho výrazu „panta ta ethné“ uvádza sloviensky výraz „všě języci“¹³. Grécke slovo *ethné* znamená etnikum. Podľa mojich zistení sa plurálové zakončenia *języкъ* / *języци* alternovali aj v rovnakom význame. Vidieť to dokonca aj v Paulinyho prepise *Proglasu* do latinky¹⁴, kde nachádzame obidva tvary. Turčány prekladom slova *języкъ* / *języци* slovom *jazyky* posúva preklad k umelosti a významovo ho komplikuje, hoci nám predkladá aj čiastočné zdôvodnenie tohto riešenia¹⁵.

Na druhej strane vítam modifikáciu verša „a hluchí, ajhľa, Slovo Písma počujú“ na verš „že Slovo písmenné aj hluchí počujú“ („glusi slyšęťb slovo bukъvnoje“), hoci k nej možno mať pripomienku iného druhu: novotvar *písmenné* je umelo pôsobiaci lexikálny parnasizmus. Podobne je to aj s novotvarom *bezpísmenná* v spojení „bezpísmenná duša“, ktoré je ekvivalentom syntagmy „duša bezbukъvna“. Zapadajú do Turčányho výrazového systému, do jeho prekladovej poetiky či jazyka, pre ktoré je na lexikálnej a v menšej miere aj na syntakticko-slovoslednej rovine charakteristická istá parnasizujúca historizácia. Turčány sa zrejme zdráhal zvoliť doslovný prekladový ekvivalent *písmenové* a v súlade s vlastným čítaním básnického jazyka, odlišným od všeobecného trendu, chcel parnasizáciou jeho druhý člen kultivovať.

Prekladateľ ani v prvej verzii prekladu nezrušil zrakovo-sluchový synestéziu, ba dokonca ju posilnil vloženým slovom „ajhľa“, v druhej verzii však kľúčovú syntagmu básne s platnosťou formuly „slovo bukъvnoje“, doslova slovo písmenové, teda slovo v podobe písmen či z písmen, ktorým sa, pravdaže, myslí slovo Písma (tak to spolu s inými prekladal predtým), preložil syntagmou „Slovo písmenné“, v ktorej sa v súvislosti so Slovom objavili písmená, jeden z ústredných prvkov významovo-obrazného systému básne.

Zvestovatelia Božieho slova, evanjelizátori, sa obracajú na Slovienov, aby počúvali Slovo napísané písmenami. V základnom, východiskovom spojení „slovo bukъvnoje“ sa koncentrujú podstatné významy a v básni vstupuje do významových a obrazných vzťahov. Nasleduje výzva, aby Slovieni počúvali toto Slovo v podobe písmen poslané Bohom. Akcentovanie *písmen*, teda písomnej kultúry, a ich zdôvodnenie patrí k základnému prínosu básne. Autor argumentuje, že pre ľudskú dušu je potrebné poznať písmená, lebo cez ne

¹³ PAULINY, Eugen: c. d., s. 167.

¹⁴ PAULINY, Eugen: *Slovesnosť a kultúrny jazyk Veľkej Moravy*. Bratislava : SVKL, 1964, s. 127 – 130.

¹⁵ TURČÁNY, Viliam: *Poznámky a vysvetličky k Proglasu*. In: *Proglas – modlitba, odkaz a program na stáročia*. Zostavila Zuzana Artimová. Bratislava : Katolícke noviny, 2011, s. 30, 40 – 41.

spoznávame Boží zákon a bez jeho poznania je duša mŕtva. Pomenovanie *písmená* je aj synekdocha, znamená *Písmo* i texty s duchovným rozmerom, ale aj písomníctvo, knižná vzdelanosť či knižná kultúra (v stredoveku sa chápala najmä ako duchovná). Autor argumentuje v prospech slovienskych písmen a knižnej vzdelanosti, ktorým Slovieni rozumejú. Duša bez Božieho slova upadá, básnik hovorí o potrebe „dažďa Božích písmen“ pre ľudské duše, aby v nich vzrástol „Boží plod“. Všimnime si, že ide o deifické písmeňá. Aj keď je reč o knihách, majú sa na mysli najmä knihy s duchovným rozmerom. Ak autor hovorí „Lebo sú bez kníh nahé všetky národy“, znamená to, že sú bezbranné, ale aj – na čo sa pri interpretáciách zabúda – ako zvieratá; písmeňá či knihy dávajú zbrane na boj so zlom (diablom) a sú prostriedkom na zbavenie sa zvieracieho v človeku. Reflexia má aj finálny náboženský rozmer: tí, čo prijímú písmeňá evanjelia, sa vyhnú rozkladu tela a dosiahnu večný život v nebi.

Problém tvaru byť v prvom verši originálu

Ján Kačala otvoril problém skutočného tvaru slovesa *byť* v prvom verši originálu *Proglasu* (niektorí teoretici to, čo sa v slovenskom kontexte pokladá za prvý verš, pokladajú za názov básne) a tým aj jeho významovej modulácie: „Aj v súvisi s novou (rýmovanou) slovenskou verziou *Proglasu* sa vynára otázka náležitého prepisu (a ďalej aj prekladu) niektorých častí *Proglasu* z pôvodnej cyriliky do latinky. Napríklad už začiatok *Proglasu* podľa fotokópie cyrilského textu je takýto: *Proglasъ jestъ svѣtu jevanъgѣlъju*, t. j. s existenciálnym slovesom *byť* v 3. osobe singuláru. V našej novej tradícii je rozšírená podoba *Proglasъ jestъ svѣtu jevanъgѣlъju* s existenciálnym slovesom v 1. osobe jednotného čísla (...). Uvedenú podobu existenciálneho slovesa zaznačenú v cyrilike potvrdzuje aj verný Stanislavov preklad: *Toto je prívet k svätému evanjeliu*, uverejnený nedávno (roku 1993) v publikácii K. Habovštiakovej a E. Krošlákovej s názvom *Z tvorby solúnskych bratov a ich žiakov*, prinášajúcej výber zo staroslovienskych textov a komentáre k nim (citovaný Stanislavov preklad je na stranách 89 – 90). Bolo by treba zistiť, či podoba ustálená v našej tradícii vznikla chybným čítaním a prepisom, alebo to bol vedomý krok Eugena Paulinyho ako prekladateľa, ktorého dikciu rešpektoval Viliam Turčány. Podľa našej myienky by sme mali vrátiť k podobe zodpovedajúcej pôvodine zachovanej v cyrilike.“¹⁶ Optimálna podoba tvaru slovesa *byť* v prvom verši *Proglasu* si vyžaduje verifikáciu. Spomínané autorky Ema Krošláková a Katarína Habovštiaková v knihe *Základy slavistiky a starosloviencina, Textová príručka* (1994) na s. 33 – 34 uvádzajú vedľa obsiahleho úryvku zo Stanislavovho doslovného prekladu *Proglasu* paralelný rekonštruovaný text Rajka Nahtigala, v ktorom prvý polverš vstupného verša v cyrilike svedčí o tom, že do latinky ho treba

¹⁶ KAČALA, Ján: Čo zostalo na písme. In: Kultúra slova, 47, 2013, č. 2, s. 114.

prepisovať tak, ako to urobil Pauliny: „*Proglasъ jesmь*“¹⁷. Mimochodom, v tomto zmysle polverš preložil aj Vašica¹⁸.

Myšlienkové tvarovanie

Báseň vyniká myšlienkovou stavbou, myšlienkovou obsažnosťou a výrazným myslením. V *Proglase* sa potvrdzuje to, čo o jeho autorovi napísal Jozef Kúttnik Šmálov: „Skladba Konštantínovho ducha bola mysliteľského rázu.“¹⁹ Taká úroveň myslenia nie je v poézii bežnou vecou. Myšlienkovosť nadobúda rozmery múdroslovnosti (sapienciálnosti), pričom sa zvyčajne spája s obrazným vyjadrením. Bežne sa konkretizuje na ploche viacerých veršov. Na ploche jedného verša iba ojedinele – mám na mysli najmä múdroslovnú gnómu „Lebo sú bez kníh nahé všetky národy“. Za osobitné povšimnutie stojí dvojveršová sapienciálna gnóma zvýraznená dvojslabičným združeným rýmom *priimetъ – glagoljetъ*: „*Вукъви sijе, iže bo priimetъ / мѡдростъ* tomu *Christosъ glagoljetъ*“ (v mojom básnickom preklade: „Kto tie písmená prijme, keď ich objaví, / tomu sám Kristus múdrosť razom vyjaví“). Dvojveršovou múdroslovnou gnómou tentoraz so zvukovo zvýraznenou, priam príkladne významovo funkčnou asonanciou *i a* s členmi *bezbukъvъna – mъtva* básnik uzatvára prvé podobenstvo: „Pače že sego duša *bezbukъvъna / javlajetъ se vъ* človečechъ *mъtva*“ (môj preklad: „No nad to všetko duša bezpísmenová / sa javí mŕtva, očividne nebohá“).

Múdrosť je všeobecným znakom textov viažucich sa na Konštantína. S múdrosťou ako básnik spojil aj poéziu. Táto múdrosť má, prirodzene, kresťanskofilozofický charakter, ba tenduje k zjednoteniu so samým Kristom (Vašica nie bez rozmyslenia dva citované verše prekladá: „Neboť kdo přijmou knihy ty – / Moudrost Kristus v nich mluví“²⁰). Pokiaľ ide o význam pomenovaní *písmená – Kristus – múdrosť*, možno tu hovoriť o súvislosti, spojitosti i jednote. Pri písmenách totiž ide o písmená Slova podobne, ako keď je reč o Slove a má sa na mysli Slovo v podobe písmen. „Sofijnosť“ Slova v *Proglase*, o ktorej píše Vladimir Nikolajevič Toporov²¹, sa vzťahuje aj na písmená, v ktorých sa Slovo zhmotňuje.

Príznačné je, že vo výzvach Slovienom sa viac ako na ich *srdce* apeluje na ich *rozum*. Šmatlák hovorí o Konštantínovej „konceptii človeka ako bytosti inteligibilnej, teda ako bytosti schopnej vlastným rozumom chápať

¹⁷ PAULINY, Eugen: *Slovesnosť a kultúrny jazyk Veľkej Moravy*. Bratislava : SVKL, 1964, s. 127.

¹⁸ VAŠICA, Josef: *Literární památky epochy Velkomoravské. 863 – 885*. Praha : Lidová demokracie, 1966, s. 103.

¹⁹ KÚTNIK ŠMÁLOV, Jozef: *Proj učitel slovienskeho národa. Život Konštantína Filozofa, rehoľným menom Cyrila*. Bratislava : Lúč, 1999, s. 51.

²⁰ VAŠICA, Josef: c. d., s. 105.

²¹ TOPOROV, Vladimir Nikolajevič: *Slovo a Premúdrosť („logostná štruktúra“)*. „*Proglas*“ Konštantína Filozofa. Preklad z ruštiny Michal Bada, Cyril Dianovský. In: *Proglas*, XIV.–XV., máj 2004, č. 1, s. 8.

posolstvo ‚Slova‘. Tento interpret vníma *Proglas* ako „syntetický výklad Konštantínovej ‚filozofie‘, pre ktorý je charakteristický vnútorne logický a systematický argumentačný postup od jednotlivého k všeobecnému, od ‚nižšieho‘ k ‚vyššiemu‘“, „objasňovanie telesno-duchovnej podstaty človeka, čo je prvok pripomínajúci novoplatónsku filozofiu a jej stredoveké dedičstvo“, postup „od zmyslového k intelektuálnemu, od telesného k duchovnému, od prírodného k ľudskému, od ľudského k božskému“, pričom „len vtedy, ak človek takto chápe seba samého, môže sa pozdvihnúť z roviny svojho telesného bytia k vyššiemu životu duchovnému“²².

Aj v *Proglase* sa premieta Konštantínovo chápanie filozofie, ktoré formuloval už ako študent: „Poznávanie božských i ľudských vecí, pokiaľ sa môže človek priblížiť k Bohu. Učí človeka stať sa vlastnými skutkami obrazom a podobou toho, ktorý ho stvoril.“²³ „V Konštantínovom výmere filozofie“, ako ho charakterizuje Jozef Kútnik Šmálov a ktorý sa premieta aj v *Proglase*, „vyniká dôraz na jej činnostný ráz: väčšmi než vysvetľovať svet má filozofia učiť človeka pretvárať, dotvárať seba; poznávanie (vysvetľovanie) je len predstupňom, je len návodom na konanie; poznanie a konanie patria spolu, tvoria celok“²⁴. Konštantínova predstava aktivity bola spojená s úsilím o obnovenie minulej ľudskej „slávy a bohatstva pradeda“, teda Adama pred jeho pádom²⁵, a spájala sa – ako to vidíme aj v *Proglase* – s prekonaním „zvieracieho života“ (výraz „žitja skotьska“ má aj význam dobytčieho života). Možno v tom vidieť dôležitý univerzálny a aktuálny duchovný zmysel *Proglasu* pre ľudského jednotlivca, ktorého súčasťou je idea rozvíjania nižšej vzdelanosti a jej duchovného základu na úrovni domáceho jazyka.

Mimochodom, keďže *Proglas* vidím aj v kontexte poézie, nemôžem nespomenúť tvorbu dvoch slovenských básnikov, v ktorej reflexia zvieracieho v človeku má významné postavenie: Miroslava Válka (v *Milovaní v husej koži*, 1965) a Milana Rúfusa.

Ďalší dôležitý rozmer *Proglasu* pomenúva Šmatlák, keď hovorí, že je to „ideovo koncepcné objasnenie i zdôvodnenie celkového kultúrno-literárneho programu veľkomoravského“²⁶.

Slovanskosť a univerzálnosť básne

Proglas je svojím zameraním báseň slovanská, ale aj univerzálna, lebo – aby som parafrázoval R. Jakobsona – adresátom evanjelizátorských výziev

²² ŠMATLÁK, Stanislav: *Dejiny slovenskej literatúry (9. – 18. storočie)*. Bratislava : Národné literárne centrum, 1997, s. 92 – 93.

²³ Život Konštantína Cyrila a Život Metoda. Podľa staroslovienskeho textu a iných prekladov spracoval Štefan Vragaš. Martin : Matica slovenská, 1994, s. 34.

²⁴ KÚTNIK ŠMÁLOV, Jozef: *Prvý učiteľ slovienskeho národa. Život Konštantína Filozofa, rehoľným menom Cyrila*. Bratislava : Lúč, 1999, s. 53.

²⁵ Porov. tamže, s. 55.

²⁶ ŠMATLÁK, Stanislav: c. d., s. 95.

a predmetom reflexie sú v nej najprv „Slovieni“ („Slověne“ – 9. verš) a potom „ľudia“ („člověci“ – 66. verš) a „národy“ („jězyky“ a „jězyci“ – 74., 80. a 102. verš)²⁷.

Obrazné tvarovanie

Z hľadiska obrazného tvarovania básne vzbudzuje osobitnú pozornosť symbol svetla, ktorý je biblickej proveniencie, pomenovanie písmená, ktoré nadobúda synekdochický, ba až symbolický charakter, a podobenstvá.

V *Proglase* možno rozpoznať štyri špecifické podobenstvá. Nasledujú po vstupnej časti, ktorá sa končí 27. veršom („Slovo, čo Boha poznávať vás pripraví“). V Turčányho preklade (v citátoch vychádzam z jeho poslednej verzie) sa objavujú vo veršoch 28 – 42 (od verša „Tak ako radosť nezasvitne bez svetla“ po verš „sa bezpísmenná duša javí neživou“), 59 – 64 (od verša „Veď práve tak, jak visí zhuba nad telom“ po verš „keď nepočuje nikde slova Božieho“), 69 – 72 (od verša „Tak ako semeno, čo padlo v žírnu zem“ po verš „aby plod Boží vzrástol v nich čo najväčší“) a 80 – 84 (od verša „Lebo sú bez kníh nahé všetky jazyky“ po verš „odsúdené sú večnej muke za korisť“). Štvrté podobenstvo autor uvádza ako vlastné.

Podobenstvo, čiže rozvité prirovanie, je pôvodne naratívna forma, nerozsiahly epický žáner, u nás známy z *Biblie*. Konštantín v *Proglase* v osobitých kondenzovaných podobenstvách, ktorým dáva prívlastok „múdre“, vyjadruje prostredníctvom rozvitého prirovnania bez epického rozmeru istú múdrosť, počítajúcu s presvedčovacou silou.

Vo vstupnej časti básne sme sa stretli so zrakovými či svetelnými predstavami (svetlo ako obraz Krista, „hriešna tma“) i s tepelno-zrakovou (synestetickou) predstavou („horúci oheň“ – peklo), pričom tieto predstavy majú symbolickú, resp. alegorickú platnosť. Segmenty „slepí uvidia“, „Slovo písmenné aj hluchí počujú“ nevyjadrujú „reálnu“, ale duchovnú, symbolickú slepotu a hluchotu a duchovné prezretie a počutie, čo je podávané ako zázrak. Prvý segment je zrakový, druhý je zrakovo-sluchovou synestéziou. Senzuálnosť je v týchto veršoch spiritualizovaná a symbolizovaná.

Prostredníctvom prvého podobenstva sa do básne dostáva celá škála pozemskej zmyslovosti:

²⁷ Porov. JAKOBSON, Roman: *Tajná služba Konštantína Filozofa a ďalší rozvoj staroslovoanskej poézie*. Preložil Viktor Krupa. In: JAKOBSON, Roman: *Linguistická poetika (Výber z diela)*. Edične pripravil Vincent Šabík. Bratislava : Tatran, 1991, s. 176 – 177.

Tak ako radosť nezasvitne bez svetla,
by zrak v ňom uzrel všetko Božie stvorenstvo
– bo všetko nie je krásne ani zreteľné –,
práve tak isto ani duša bez písmen
vedomia nemá o tom Božom zákone,
zákone totiž knižnom, teda duchovnom,
zákone, cezeň Boží raj sa zjavuje.

Veď či by sluch, čo hrozný rachot hromový
neočuje, stáť mohol v bázni pre Pánom?
Alebo čuch, čo vôňu kvetu nevnímaš,
môžeš ty vôbec Boží zázrak pochopiť?
Tak isto ústa, ktoré sladkosť necítia,
človeka činia, akoby bol z kameňa.
A ešte väčšmi od kameňa v človeku
sa bezpísmenná duša javí neživou.

Znova sa aktivuje zrak (svetlo) a sluch (teraz však v pozemskej podobe) a pristupuje k nim čuch a chuť. V rámci podobenstva sú to obrazné výrazy bez symbolických spirituálnych významov. Vo veršoch však nejde o podobenstvo pre podobenstvo, lebo citlivosť človeka na zrakovo-svetelné, sluchové, čuchové a chuťové javy sa predstavuje ako predpoklad na prijatie a pochopenie významu písmen, čiže knižného duchovného zákona, prostredníctvom ktorého sa ľudskej duši zjavuje Boží raj a Boží zázrak. O to väčšmi, ako je človek bez zmyslovej citlivosti ako z kameňa, je jeho duša bez písmen mŕtva.

Slovienske výrazy *oko*, *sluchъ*, *nozdry* a *usta*, ktoré nachádzame v origináli básne, sú lexikalizované metonymie (takto možno chápať aj slovo *sluchъ*, ktoré malo v sloviencine – ako dokladajú slovníky – nielen význam sluch, ale aj ucho), Turčány okrem pomenovania *ústa* volí nemetonymické pomenovania *zrak*, *sluch*, *čuch*.

Významový systém básne sa zakladá na ústredných, v podstate zástupných pomenovaniach *evanjélium* – *Kristus* – *svetlo* – *Slovo* – *Boh* – *Boží dar* – *Boží zákon* – *múdrosť*. K nim sa pridružujú ďalšie ústredné, osobitne konštantínovské komplementárne pomenovania *písmená* a *knihy* (s prídavnomenými derivátmi), ktoré sa voči predchádzajúcim pomenovaniam tiež vyznačujú značnou významovou zástupnosťou, a teda aj duchovným rozmerom. Ide tu totiž predovšetkým o *písmená* a *knihy* samého *Písma* alebo o *písmená* a *knihy* viažuce sa na duchovný obsah, hoci tieto pomenovania znamenajú aj písomníctvo, knižnú kultúru.

V básni má pomenovanie *písmená* popri elementárnom význame základu gramotnosti²⁸, keď ich poznanie je predpokladom poznania Božieho zákona, ako som už uviedol, aj platnosť synekdochy (pars pro toto) zastupujúcej *Sväté písmo*, knihy s duchovným obsahom či písomníctvo. Markantné prídavnomené deriváty tohto podstatného mena v kondenzovaných prívlastkových syntagmách „Slovo písmenové“ a „duša bezpísmenová“ (doslovný preklad) sú prejavom vysokého stupňa intelektuálnosti pri tvorbe básnického pomenovania. Druhú syntagmu autor použije popri prirodzenejšie, s menšou výrazovou radikálnosťou utvorenej syntagme „duša bez písmen“.

Ak básnik po tom, ako uvedie výraz „Slovo písmenové“, po niekoľkých veršoch v rámci výzvy „počujte“ štyrikrát zopakuje výraz „Slovo“, vnímame ho ako Slovo písmenové. Sluchovo-zraková synestézia vlastne pokračuje v implicitnej podobe.

V dvoch veršoch Konštantín použije ďalšiu metaforu: „Slovo, čo hladné ľudské duše nakrmi. / Slovo, čo um aj srdce vaše posilní.“ Metafora Božieho slova ako pokrmu pre ľudské duše sa vo variácii objaví v druhom podobenstve, kde sa v rozvítom prirovnaní analogicky usúvzťažňuje s pokrmom pre ľudské telo:

Veď práve tak, jak visí zhuba nad telom
všehubiaca a nad hnis väčšmi hnijúca,
keď telo nemá patričného pokrmu:
práve tak isto každá duša upadá
v žití, keď žije bez Božieho života,
keď nepočuje nikde slova Božieho.

Ďalší pasus ukáže, že ľudskú dušu môže posilniť nielen *Slovo*, ale aj *písmená*, čo je výraz zástupnosti týchto pomenovaní a ich rovnakej duchovnej podstaty. Odporúčaným pokrmom pre ľudské duše, ako vidíme v treťom citovanom verši nasledujúceho segmentu, sú teda aj *písmená*. Toto pomenovanie je metaforicky sakralizované, pretože tu ide o duchovný pokrm:

Lebo kto totiž prijme tieto písmená,
tomu sám Kristus svoju múdrosť vyjaví
a vaše duše písmenami posilní
i skrze apoštolov, skrze prorokov.

²⁸ ŠMATLÁK, Stanislav: c. d., s. 93.

Obrazne pozoruhodne sa pomenovanie *písmená* uplatní v treťom podobenstve:

tak ako semeno, čo padlo v žirnu zem,
tak isto všetky ľudské srdcia na zemi
dážd' Božích písmen potrebujú pre seba,
aby plod Boží vzrástol v nich čo najväčšmi.

Konštantín semeno zasiaté do úrodnej zeme analogizuje s ľudskými srdcami (s vierou v nich) a potrebu dažďa pre rast plodov s potrebou „dažďa Božích písmen“ pre ľudské srdcia. Východiskom veršov je z tropologického hľadiska agrárno-meteorologické rozvité prirovnanie, ktoré sa obohacuje o pôsobivý obraz s naturomorfno-meteorologickým a deifikokulturalistickým rozmerom. Prívlastok „Božie“ v spojení „Božie písmená“ je explicitným vyjadrením jeho zaraditeľnosti k ústredným pomenovaniám básne s vlastnosťou značnej zástupnosti.

Turčány celý segment interpretuje takto: „prirovnanie je vyvedené z Rastislavovho oznamu, že semeno kresťanstva je už na Veľkej Morave zasiaté. To využíva Filozof na rozvinutie obrazu o nevyhnutnosti toto semeno zavlažovať dažďom zrozumiteľných písmen. Každé písmeno je tak prirovnané ku kvapke“²⁹. Je to invenčné tvorivé čítanie (rovnako ako pri identifikácii paronomázie odkazujúcej na meno Rastislav). V mojom chápaní obraznosti a v mojej terminológii by som v poslednom prípade nehovoril o prirovnaní (Turčány vychádza z komparatívneho chápania metafory ako skráteného prirovnania, nie z interaktívnej koncepcie), ale o implicitnom vizuálnom (obrysovom) metaforickom usúvzťažnení kvapiek dažďa s písmenami. V obraze „dážd' Božích písmen“ je komponent „dážd'“ meteorologickým metaforickým výrazom. Prirodzene, istá tvarová podobnosť kvapiek dažďa a písmen je iba jeden rozmer tejto metafory. Komponent „písmená“ tu vnímame v „materiálnej“ vizuálnej podobe, v základnom význame, ale aj ako synekdochu.

Vo štvrtom podobenstve básnik nahotu národov bez kníh analogizuje s ich neozbrojenosťou v boji s nepriateľom; bez kníh sú naše duše v zápase s protivníkom, pod ktorým sa myslí diabol, bezbranné.

Pre významový výstavbový systém básne má osobitnú dôležitosť porovnávací výraz *jako* (ako) a výraz *bo* (lebo, pretože, z tohto dôvodu, veď, totiž), ktoré sú veľmi frekvencované. Výraz *jako* predovšetkým usúvzťažňuje porovnávaním. Prostredníctvom neho sa sprostredkujúajú intertextové odkazy („Jako proroci prorekli *сѣтъ* přěžде“) alebo uvádza rozvité či bežné prirovnanie. Výraz *bo* a jeho synonymá sa viaže na zdôvodnenie či

²⁹ TURČÁNY, Viliam: *Poznámky a vysvetľovky k Proglasu*. In: *Proglas – modlitba, odkaz a program na stáročia*. Zostavila Zuzana Artimová. Bratislava : Katolícke noviny, 2011, s. 38.

vysvetlenie istej veci, a teda na intelektuálnu rovinu. Zaujímavé je, že je častý aj v Konštantínovom teoretickom predhovore o otázkach prekladu.

Zvukové tvarovanie

Báseň má výrazné zvukové tvarovanie, eufonické a rytmické. V rámci **eufónie** je to opakovanie hlások a paronomázia založená na opakovaní slovných základov (paronomáziám sa v básni teoreticky venoval Turčány, napočítal ich desať³⁰) a súvisí s ňou i opakovanie slov. V básni sú aj sporadické rýmy a asonancie, z hľadiska usporiadania nepravidelné, ktoré spájajú slová na konci veršov, ale nielen tam. Niektoré vnímame skôr ako náhodné, súvisiace s povahou jazykového materiálu, viaceré však ako zámerné. Výrazne eufonický je vstup básne v prvých piatich veršoch:

Proglasъ jesmъ svѣtu jevanъǵelъju:
 Jako proroci prorekli sъrtъ přѣzde,
 Christъ grędetъ sъbъratъ językъ,
 Svѣtъ bo jestъ vъsemu miru semu.
 Se sъbystъ sę vъ sedmyi věkъ sъ.

V prvom verši sa štyrikrát zopakuje samohláska *e* (zaratúvam aj nosovku *ě*), v druhom dvakrát, v treťom trikrát, vo štvrtom štyrikrát, v piatom tiež štyrikrát. V prvom verši je aj vnútorná asonancia sui generis na *e u* („svѣtu jevanъǵelъju“). V druhom verši sa stretáme s výraznou paronomáziou „proroci proekli“, ktorú aliteračne rozvíja slovo „přѣzde“. Súčasne sa tu štyrikrát zopakuje samohláska *o* (z toho raz nosovka *o*). Pomenovanie „Christъ“ utvára významovo funkčný vertikálny rým *Christъ – sъbystъ*, ktorý s istou licenciou môžeme charakterizovať ako čelný a ktorým sa utvára význam Kristus sa stal. Ak tvrdé jery čítame ako slabé *u*, vo štvrtom verši vzniká štvornásobný vnútorný rýmovo-asonančný rad *Soѣtъ – jestъ – vъsemu – semu*. Prvé dva členy tvoria prešmyčkový rým, druhé dva eufonicky bohaté rýmové echo, všetky členy spája asonancia na *e u*, ktorá nadväzuje na neštandardnú asonanciu *soѣtu – jevanъǵelъju* v prvom verši. V celom úryvku sa bohato opakuje spoluhláska *s*: v prvom verši trikrát, v druhom sa objaví raz, v treťom dvakrát, vo štvrtom štyrikrát, v piatom šesťkrát. Opakovanie hlásky *s* a prednej (svetlej) hlásky *e*, prípadne aj *i*, často aj v jednom slove, sa objavuje v kľúčových pomenovaniach a má konotačnoikonický charakter, konotačne sa podieľa na sémantike. Osobitne mám na mysli slová *soѣtu*, *jevanъǵelъju*, *Christъ*, *sъbъratъ*, *Soѣtъ*, *sъbystъ*. Z hľadiska obrazno-eufonickej výstavby je dôležitý obraz Krista ako svetla. Toto svetlo eufonicky anticipuje už prvá syntagma básne s platnosťou polverša „Proglasъ jesmъ“ s hláskami *s*, *e*, *s*, *i*. Posledné dva verše, keď sa v spojitosti s Kristom vynorí

³⁰ Tamže, s. 30 a n.

symbol svetla a keď sa hovorí o splnení proroctva o jeho príchode, prinášajú eufonickú záplavu spoluhlásky *s* a samohlásky *e*, resp. *i*: „Svěṭ bo jesṭ ṿsemu miru semu. / Se ṣbysṭ ṣe ṿ sedmyi věḳ ṣb“, Kristovo svetlo sa teda v básni šíri aj eufonicky. Na významovom utváraní symbolu svetla sa konotačne podieľa aj eufonická výstavba.

Na tento eufonický rad (zvukosled) sa potom napoja ďalšie ústredné pomenovania *slyṣ̌eť* (neskôr *slyṣ̌ite*), *slovo*, *Slověne* a *slověnsḳ*. Posledné tri slová vytvárajú trojčlennú paronomáziu³¹, ktorá má charakter mytológie (o Konštantínovej „mytológie Slovanov ako národa Slova“ písal Toporov³²).

V prvej časti básne však možno postrehnúť aj iné zvukosledy, osobitne eufonický rad na *o*, v rámci ktorého sú dôležité najmä slová a úseky *Proglaṣ* – *Jako proroci prorekḷi ṣoť* – *proẓeť* – *slovo* – *Boga* – *Slověne*...

V súvislosti s eufonickými, zvukovými či inými výrazovými prvkami básne nemožno hovoriť o dekoratívnom (ozdobnom), rozbor odkrýva ich funkčnosť. Tým im, prirodzene, nechcem ubrať rozmer pôsobivosti či krásy ani prehliadať kategóriu krásy, ktorú v básni registrujeme ako motív.

Pokiaľ ide o **rytmus** *Proglasu*, Turčány ho spája s gréckym jambickým trimetrom³³. Ten však v skutočnosti jestvoval iba ako pozadie tohto verša. Ako ukazuje Michail Leonovič Gasparov v knihe *Očerk istorii jevropeskogo sticha* (2003), grécky jambický trimeter bol veršom kvantitatívnej metriky. *Proglas* je napísaný sylabickým dvanásťslabičným veršom s prestávkou po piatej a niekedy po siedmej slabike (výnimiek je málo). Gasparov píše, že grécky kvantitatívny jambický trimeter sa transformoval na byzantský sylabický dvanásťslabičný verš s prestávkou po piatej alebo po siedmej slabike³⁴. Konštantín v slovienskom *Proglase* teda podľa všetkého nadviazal na tento verš.

Turčány v intenciách novších slovenských sylabotonických prekladov jambického trimetra i slovenskej tradície prekladať sylabický verš umelej poézie sylabotonicke sylabický *Proglas* zosylabotonizoval. Báseň predstavuje ako sylabotonicke monolit, čo sa prejavuje v jej dôslednej jambickosti. Z rytmických postupov vylúčil prvky z hľadiska pravidelného sylabotonickeho verša neštandardné. Preklad súčasne charakterizujú daktylské veršové klauzuly, teda zakončenia veršov trojslabičnými zostupnými taktmi. Päťslabičných taktov je iba sedem (*porozumeli, nerozumejú, nerozumieme, zrozumiteľným, Hospodinoových, milostivého*) a jednoslabičné sú iba dva (*tu, zem*). Možno to vykladať aj tak, že prekladateľ chce prostriedkami

³¹ Tamže, s. 31.

³² TOPOROV, Vladimír Nikolajevič: *Slovo a Premúdrost* („logostná štruktúra“). „*Proglas*“ Konštantína Filozofa. Preklad z ruštiny Michal Bada, Cyril Dianovský. In: *Proglas*, XIV.–XV., máj 2004, č. 1, s. 9.

³³ Porov napr. TURČÁNY, Viliam: *Poznámky a vysvetličky k Proglasu*. In: *Proglas – modlitba, odkaz a program na stáročia*. Zostavila Zuzana Artimová. Bratislava : Katolícke noviny, 2011, s. 32 – 34.

³⁴ GASPAROV, Michail Leonovič: *Očerk istorii jevropeskogo sticha*. Izdanie vtoroje (dopolnennoje). Moskva : Fortuna Limited, 2003, s. 90.

exponovaného trojslabičného zostupného taktu v závere každého verša tiež konotovať trinárny princíp súvisiaci s byzantským a Konštantínovým kultom Svätej Trojice, prípadne aj s inými trinárne tvarovanými konštantami kresťanskej vierouky.

Prvý polverš podobne ako v origináli nie vždy predstavuje významovo-syntaktický celok, čo však nevybočuje zo štandardnej rytmickej variety. Turčányho prekladový jambický verš má polveršovú prestávku (cezúru) po piatej slabike, v šiestich veršoch po siedmej. V origináli je veršov druhého druhu oveľa viac. Prestávka po siedmej slabike nie je v Turčányho preklade v tých istých veršoch ako v origináli. Na pozadí rytmu básne nadobúda osobitú významovo intenzifikačnú funkciu vo verši „že Slovo písma aj hluchí počujú“, kde je metrická pauza po *aj* a rytmická po *písmenné*, a vo verši „života zvieracieho, žitia smilného“, ktorého prvý sedemslabičný polverš je súčasťou veršového presahu „ktorá nás všetkých, všetkých ľudí pozbaví / života zvieracieho, žitia smilného“. Zosilňujúcu významovú funkciu má v druhom prípade nielen predĺženie prvého polverša druhého verša na sedem slabík, ale aj presah. Presah je v rovnakej funkcii využitý aj v origináli, v druhom verši sa však zosilnenie dosahuje rytmickou pauzou po ôsmej slabike, nie metrickou, ktorá je po piatej: „iže člověky vsъjе otъločitъ / otъ žitъja skotъska i pochoti“.

V sylabickom origináli *Proglasu* má polveršová prestávka výraznejšiu rytmickú funkciu ako v sylabotonicom preklade V. Turčányho, kde rytmus normatívne utvára aj tonický princíp, teda rozloženie prízvučných a neprízvučných slabík, jambické tvarovanie. Preskúmanie prvých dvadsiatich siedmich veršov originálu ukázalo, že prinášajú štyri verše s polveršovou prestávkou po siedmej slabike a vo všetkých prípadoch túto zmenu pravidelnosti možno interpretovať ako funkčné významové oddtenenie textu. Prvé dva takto tvarované verše sa objavujú na začiatku kváziprehovoru evanjelistov: „Jeliko bo svoichъ dušъ lěpotъ / viditъ, ljubite bo radovati sę“. Odlišnosť textu sa v tomto prípade zosilňuje aj presahom. V treťom takto tvarovanom verši „slyšite slověnъskъ narodъ vsъъ“ sa tým konotačne zosilňuje početná mohutnosť slovienskych kmeňov. Štvrtým rovnako utvoreným veršom „slovo se gotovaję Boga poznati“ sa myšlienkovu sumarizuje celá prvá časť básne.

Preklad Ľubomíra Feldeka je na veršovej úrovni a nielen na nej, ako o tom nakoniec aj on sám píše v poznámkach k nemu, parafrázou³⁵. Prekladateľ v ňom vytvoril novú sylabotonicú, konkrétne jambickú stroficko-rytmicko-rymovú päťveršovú štruktúru 10, 11a, 10b, 11a, 10b.

Feldekov preklad je voľnejší aj na iných úrovniach, ale vnímam ho ako

³⁵ *Proglas. Preklady a básnické interpretácie*. Kolektív autorov (Konštantín Filozof, Eugen Paulíny, Viliam Turčány, Ľubomír Feldek, Ján Buzássy, Mila Haugová, Ján Zambor, Katarína Džunková, Juraj Kuniak, Daniel Hevier, Erik Ondrejčka, Anna Ondrejková, Rudolf Jurolek, Dana Podracká; úvod Jozef kardinál Tomko, doslov Miroslava Vallova). Bratislava: LIC, 2012, s. 75.

umelecky výrazný text. Skrátene dvanásťslabičného verša prekladateľ zdôvodňuje najmä zánikom jerov, ktoré v jazyku originálu ešte boli³⁶. Tým totiž vzniká nebezpečenstvo strácania výrazovej hustoty originálu v preklade. Keď sa z tohto hľadiska pozrieme na Turčányho preklad, zisťujeme, že vypäté chvályhodné úsilie o významovú a výrazovú presnosť (motivované dôležitosťou básne a Konštantínovej osobnosti) a potreba naplnenia sylabotonického rámca vedie k používaniu pomocných, významovo málo zaťažených slov (*totiž, teda, tak* a iné) či opakovania slov (najmä časté epizeuxy), čo v pôvodine nie je. Sú to prvky vnášané do textu, ktoré sa môžu vnímať aj ako nadbytočné a oslabujúce jeho hutnosť³⁷. Pomocné slová sú problémom každého prekladu tejto básne, ktorý chce zachovať dvanásťslabičný verš, celkom sa im nedá vyhnúť. Základným riešením je uprednostňovanie dlhších synonymických výrazov.

V mene kultúrneho rešpektu k starému dlhému veršu predlohy a jeho funkčnosti sa prihovám za jeho zachovanie v preklade, pretože konotuje istú velebnosť, je zložkou vysokého hieratického štýlu. Proti Turčányho dôslednej sylabotonizácii však možno postaviť istú neštandardnú tonicú uvoľnenosť v rámci polveršov, osobitne prvého polverša, ako signálu sylabickosti predlohy. Núka sa aj väčšia, hoci štandardná rytmická variabilita klauzúl. Tým sa otvorí priestor pre prirodzenejšiu dikciu a pre pregnantnosť prekladovej básne.

Syntakticko-slovosledné tvarovanie

V rámci syntakticko-slovosledného tvarovania básne si hodno všimnúť zámernú tendenciu klásť významovo dôležité slovo na začiatok verša, pričom niekedy sa to dosahuje pomocou slovoslednej inverzie. Vidíme to hneď vo vstupných veršoch. Na začiatku prvého verša je slovo *Proglas*, na začiatku tretieho *Kristus*, na začiatku štvrtého *svetlo*. Autor to dosiahol s použitím slovoslednej inverzie: „*Proglasъ jesmъ*“, „*Christъ grędetъ*“, „*Světъ bo jestъ*“. Súčasťou básnikových poetologických postupov bola teda slovosledná inverzia, ktorá sa využívala ako funkčný prostriedok na zdôraznenie podstatného pomenovania. Inverzné vyzdvihnutie týchto troch kľúčových slov možno interpretovať v kontexte trinárnej numerickej duchovnej symboliky básne a trinárnej kompozície v rámci jej príslušných segmentov.

Rovnakú intenzifikačnú funkciu má inverzia vo verši „*Boga že ubo poznati dostoitъ*“, kde sa s jej pomocou na čelo verša dostáva slovo *Boh*.

V 11. až 13. verši sa na začiatku verša trikrát anaforicky zopakuje slovo *dar*, pritom v prvých dvoch prípadoch tiež s využitím slovoslednej inverzie: „*Darъ bo jestъ*“, „*darъ Božii*“; v treťom verši je prirodzený slovosled – „*darъ dušamъ*“.

³⁶ Tamže.

³⁷ Turčány opakovaniu slov pripisuje zosilňujúcu funkciu. TURČÁNY, Viliam: *Poznámky a vysvetlivky k Proglasu*. In: *Proglas – modlitba, odkaz a program na stáročia*. Zostavila Zuzana Artimová. Bratislava : Katolícke noviny, 2011, s. 46 – 47

V 19. až 21. verši sa trikrát anaforicke zopakuje spojka *i* a v nasledujúcich veršoch podobne sloveso *slyšite* a podstatné meno *slovo*. V týchto veršoch sa to zaobišlo bez inverzného slovosledu. Pri trojnásobnom zopakovaní slova *zakon* (v preklade zákon) sa však inverzie objavajú znova: „ne svedôšti zakona že Božbja, / zakona knižbna i duchovbna, / zakona rai Božii javlajôšta“. Špecifikom tohto opakovania je, že v prvom prípade sa slovo *zakon* nevedie na začiatku verša a prvého polverša, ale na začiatku druhého polverša. Tento prípad súčasne ukazuje, že slovosledné inverzie predlohy treba aj diferencovať – niektoré totiž vnímame ako súčasť biblického a náboženského štýlu.

Z ďalších prípadov inverzného zdôraznenia slova jeho umiestnením na začiatok verša uvedme aspoň verš „Nazi bo vbsi bez knigb jëzyci“, kde sa týmto postupom akcentuje pomenovanie *nazi* (nahé).

Súčasný prekladateľ, ktorý má ambíciu, aby jazyk jeho prekladu bol kompatibilný s moderným básnickým jazykom, nemôže pracovať so slovoslednou inverziou v tej miere ako autor *Proglasu*. Pokiaľ ide o prvé aj iné verše básne, podobný, hoci zaiste menej výrazný efekt pozičného vyzdvihnutia dôležitého pomenovania sa dá dosiahnuť dodržaním analógie umiestnenia slova na druhom mieste. Po historizujúcich inverzných postupoch siahol najmä v záujme zachovania postavenia kľúčového slova *dar* na začiatku veršov Turčány:

dar tento drahý vám je daný od Boha,
dar Boží z čiastky spravodlivej pochádza,
dar dušiam vašim, čo sa nikdy nezhubí

Moje pozorovania o významnej tendencii situovať dôležité pomenovania v *Proglase* na začiatok verša potvrdzujú aj zistenia V. N. Toporova, ktorý o tom píše, že „v prvom polverši sa nachádzajú slová-koncepty, slová-symboly svojím spôsobom vytvárajúce jadro vieroučného pokladu (*Boh, Kristus, svetlo, svet, dar, slovo, múdrosť, zákon, duša, ústa, apoštolí* a iné). Pritom sú zvyčajne... v priamej forme a v silnej pozícii – nom. na úplnom začiatku verša. Tieto slová-obrazy sa nachádzajú vždy v centre: sú dostatočne významné samé o sebe i nezávislé, ony určujú štruktúru významového poľa a líniu rozvinutia centrálnych významov; všetko ostatné sa vyladuje vedľa nich...“³⁸.

Ako tento ruský bádateľ presne uvádza v inej štúdii, „koncentrácii kľúčových podstatných mien v prvých polveršoch zodpovedá rovnaká koncentrácia sloviess v druhých polveršoch, najčastejšie na samom konci verša (= vety)“. Pokiaľ ide o kľúčové substantíva, utvárajú „nadjazykový

³⁸ TOPOROV, Vladimír Nikolajevič: *Slovo a Premúdrost' („logostná štruktúra“)*. „Proglas“ Konštantína Filozofa. Preklad z ruštiny Michal Bada, Cyril Dianovský. In: *Proglas*, XIV.–XV., máj 2004, č. 1, s. 10.

rým³⁹. Dnešný prekladateľ vzhľadom na súčasnú odlišnú štandardnú stavbu vety musí zvažovať mieru únosnosti zakončenia verša slovesom.

Intertextové a kompozičné tvarovanie

Pre stavebnosť *Proglasu* je významné intertextové tvarovanie viažuce sa najmä na *Soväté písmo*. Pauliny píše: „V texte sú početné citáty a parafrázy Biblie.“ Na „najdôležitejšie“ uvádza odkazy⁴⁰. Ešte viac odkazov prináša Vašica, ktorý vyznačuje aj paralely s neskorším *Životom Konštantína*⁴¹. Celý rad spojitostí odokrýva Toporov, podľa ktorého je *Proglas* „preplnený citátmi, reminiscenciami, narážkami, odkazmi na početné príklady zo staro- a novozákonnej literatúry (a pravdepodobne na texty byzantských spisovateľov, hoci z tohto hľadiska *Proglas* nebol preskúmaný)“, pričom dodáva, že „tieto ‚cudzíe‘ hlasy sa rozličnými spôsobmi transformujú“⁴².

Inde tento skúmateľ píše, že „jednotný text je zostavený z celého radu rôznych citátov alebo ich parafráz“ a citátovosť *Proglasu* demonštruje aj uvedením vstupných veršov básne s vyznačením citátov v úvodzovkách⁴³. O autorovi skladby dokonca hovorí ako o „skladateľovi“ v „etymologickom zmysle slova“, v jeho interpretácii je chápaný „ako mozaikár zostavujúci celok z vopred vybraných a predbežne spracovaných prvkov. Podstatné je pritom to, že tieto prvky musia zodpovedať prinajmenšom dvom veľmi dôležitým podmienkam: 1) musia byť dostatočne malé (t. j. v žiadnom prípade nie veľké bloky alebo základné štruktúry, na ktoré sa delí kompozícia celku), také, aby – povedané dôsledne – včlenenie jedného prvku nemenilo nič na celku; iba spojenia týchto prvkov majú skutočný význam a iba skrze ne vedie hru *pictor imaginarius*; 2) musia byť taktiež dostatočne j e d n o r o d é, v zmysle nejakého znaku podstatného pre vznik textu a táto jednorodosť musí byť nepochybne udržiavaná v rámci v e l k é h o priestoru (vzhľadom na jeho prvky, z ktorých pozostáva)⁴⁴.“ Toporov dokladá, že text *Proglasu* vznikol na základe kompozičného „mozaikového“ princípu, „vytvorenia celku z ‚hotových‘ prvkov“⁴⁵. Interpret právom zdôrazňuje „pokoru“ pred východiskovým textom, „pred materiálom na nižšej úrovni“⁴⁶. Súčasne vidí zmysel tohto kompozičného princípu v „zosilneniach“ prevyšujúcich sumu

³⁹ TOPOROV, Vladimír Nikolajevič: „*Proglas*“ *Konstantina Filosofova kak obrazec staroslavianskoj poezii*. In: *Slavianskoje i balkanskoje jazykoznanije*. Moskva : Izdatelstvo „Nauka“, 1979, s. 34.

⁴⁰ PAULINY, Eugen: *Slooesnosť a kultúrny jazyk Veľkej Moravy*. Bratislava : SVKL, 1964, s. 133.

⁴¹ VAŠICA, Josef: *Literární památky epochy Velkomoravské. 863 – 885*. Praha : Lidová demokracie, 1966, s. 106.

⁴² TOPOROV, Vladimír Nikolajevič: „*Proglas*“ *Konstantina Filosofova kak obrazec staroslavianskoj poezii*. In: *Slavianskoje i balkanskoje jazykoznanije*. Moskva : Izdatelstvo „Nauka“, 1979, s. 39.

⁴³ TOPOROV, Vladimír Nikolajevič: *Slovo a Premúdrost („logostná štruktúra“)*. „*Proglas*“ *Konštantína Filozofova*. Preklad z ruštiny Michal Bada, Cyril Dianovský. In: *Proglas*, XIV.–XV., máj 2004, č. 1, s. 5.

⁴⁴ Tamže, s. 7.

⁴⁵ Tamže, s. 9.

⁴⁶ Tamže, s. 7.

východiskových sčítancov“ a v konečnom dôsledku v „nahustení a zosilnení duchovného princípu“⁴⁷.

V tomto prípade ide o spájanie „jednorodých“ prvkov, nie rôznorodých, ako je to v básni 20. storočia založenej na inkoherentnej stavebnosti, ktorej iniciátormi boli Blaise Cendrars a Guillaume Apollinaire.

Toporovova interpretácia kompozičného princípu ako „mozaikového“ vzhladom na značný podiel tvorivej transformácie východiskových prvkov v skladbe by nemala vyvolať dojem jeho mechanického uplatnenia.

Z prekladového hľadiska je pri preklade textu, v ktorom je taká významná intertextovosť, dôležité, aby sa v ňom signály na východiskové texty čo v najväčšej miere zachovali.

Princíp umeleckej revitalizácie

Najmä nadväzovanie na *Bibliu* v *Proglase* poukazuje na to, že sa v ňom výrazne uplatňuje stredoveký stavebný princíp tvorivej imitácie či, inak povedané, umeleckej revitalizácie. O tomto princípe v stredovekej literatúre sa zmieňuje Ivo Pospíšil: „Ruský středověk – stejně jako jinde – pokládal za cnost nikoli původnost (originalitu), ale napodobování, parafráze“⁴⁸. Ja som si ho uvedomil pri prekladaní a interpretácii najvýznamnejšej španielskej stredovekej elégie Jorgeho Manriqueho *Slohy na otcovu smrť*, vystavanej na umeleckej revitalizácii „všetkých veľkých toposov stredovekého myslenia“ týkajúcich sa témy smrteľnosti a nesmrteľnosti⁴⁹. Podobnou schopnosťou umelecky revitalizovať to podstatné z *Písma*, čo potreboval na myšlienkové predstavenie a zdôvodnenie svojho projektu v *Proglase*, disponoval Konštantín Filozof. Princíp umeleckej revitalizácie *Bible* sa premietol aj na iných stavebných úrovniach básne, najmä na obraznej a žánrovej.

Žánrové tvarovanie

Zo žánrového hľadiska je *Proglas* viacrozmerná, synkretická skladba. Ako som už uviedol, je prológom. V rámci neho je hymnom (chválospevom, „pochvalou“), oslavou Slova v podobe písmen a slovienskeho prekladu evanjelia. Oslavnosť je v nej spojená s úvahovosťou, čo možno chápať ako umeleckú prednosť. Na reflexívnosť sa viaže argumentačný a presvedčovací (persuazívny) rozmer, a tak má báseň blízko ku kázni (ako o kázni o nej písal Jakobson⁵⁰) i k dišpute s vlastnosťou obhajobnosti, k žánru, v ktorom

⁴⁷ Tamže, s. 9.

⁴⁸ POSPÍŠIL, Ivo: *Úvodní studie. Ruská literatura*. In: Kolektív autorů pod vedením I. Pospíšila: *Slovník ruských, ukrajinských a běloruských spisovatelů*. Praha : Nakladatelství Libri, 2001, s. 30.

⁴⁹ Citát z Pedra Salinasa. MANRIQUE, Jorge: *Slohy na otcovu smrť a iné španielske elégie*. V preklade a interpretácii Jána Zambora. Dunajská Lužná : MilaniuM, 2010, s. 11 – 13.

⁵⁰ JAKOBSON, Roman: *Tajnaja služba Konštantína Filozofa a ďalší rozvoj staroslovoanskej poézie*. Preložil Viktor Krupa. In: R. Jakobson: *Lingvistická poetika (Výber z diela)*. Edične pripravil Vincent Šabík. Bratislava : Tatran, 1991, s. 176.

bol Konštantín Filozof majster nad majstrov (mimochoodom, žáner dišputy u tohto autora čaká na osobitnú teoretickú reflexiu). Báseň čiastočne anticipuje Konštantínovu budúcu dišputu s trojjazyčníkmi (pilátnikmi) v Benátkach, ktorá sa stane súčasťou *Života Konštantína*. Báseň je predhovorom i príhovorom s rétorickými prvkami. Tým sa v nej manifestuje oralita, ktorá je druhým pólom jej textuality – vyzdvihovania písmen a knihy. V zhustenej podobe integruje aj podobenstvá nadväzujúce na *Písmo*, jedno z podobenstiev autor uvádza ako svoje. Záver básne je modlitebný, pričom ide o oslavnú modlitebnosť.

Niektorí interpreti *Proglasu* berú do úvahy aj to, že na utváraní významov a zmyslu básne sa obohacujúco podieľajú písmená hlaholskej abecedy ako výtvarné grafické znaky, najmä ich geometrické kruhové a trojuholníkové tvary, pričom kruh je symbolom Božej nekonečnosti a trojuholník Svätej Trojice⁵¹. Vzhľadom na kresťanský kontext je príznačné, že prvé písmeno hlaholskej abecedy má grafický tvar kríža. Ak tento zreteľ zohľadníme pri poslednom slove – verši básne *Аминѣ* (Amen), ktoré sa začína týmto písmenom, dáva mu ďalší významový rozmer, zahŕňa aj význam prežehnania sa. V súvislosti s *Proglasom* teda môžeme hovoriť aj o istom literárno-výtvarnom synkretizme. V preklade sú tieto grafické znaky netransponovateľné. Z tohto dôvodu by bolo ideálne, keby preklady básne vychádzali spolu s jej verziou v hlaholike (hoci sa zachovala iba v cyrilike) i v prepise do latinky.

Niekoľko sumarizácií o slovenských prekladoch Proglasu, preklady básne a básnické interpretácie v kontexte tradície

Turčányho zásluhou je, že na základe Paulinyho podveršového prekladu (hoci v niektorých momentoch neskôr Paulinyho výklad opustil) vytvoril prvý slovenský básnický a pritom základný preklad *Proglasu*. Z neho vychádza aj preklad Ľubomíra Feldeka a predpokladám, že bude dôležitým východiskom aj pre ďalšie možné slovenské preklady. Turčányho preklad má viac verzií, pričom pozornosť vzbudzujú najmä dve z nich⁵². Preklad vyniká veršovou kultúrou a úsilím o významový a obraznú presnosť.

Turčány *Proglas* preložil v intenciách svojej prekladovej poetiky a koncepcie, ktorú označujem za historizujúcu, a charakterizujú ju isté prvky umelosti. Ide najmä o parnasizujúce historizujúce prvky v lexike – nápadné skrátené slová *písmenné, nezhubí, bezpísmenná, zhube, bo* (namiesto *lebo*), *by* (namiesto *aby*), odkazujúce na ten druh Hviezdoslavovej slovtvorby,

⁵¹ Porov. TURČÁNY, Viliam in: KONŠTANTÍN FILOZOF – SV. CYRIL: *Proglas... Foreword*. Zostavovateľka Anna Fischerová. Bratislava : Perfekt, 2004.

⁵² KONŠTANTÍN FILOZOF – SV. CYRIL: *Proglas... Foreword*. Zostavovateľka Anna Fischerová. Bratislava : Perfekt, 2004; *Proglas. Preklady a básnické interpretácie*. Kolektív autorov (Konštantín Filozof, Eugen Pauliny, Viliam Turčány, Ľubomír Feldek, Ján Buzássy, Mila Haugová, Ján Zambor, Katarína Džunková, Juraj Kuniak, Daniel Hevier, Erik Ondrejčíka, Anna Ondrejková, Rudolf Jurolek, Dana Podracká; úvod Jozef kardinál Tomko, doslov Miroslava Vallová). Bratislava : LIC, 2012.

ktorý dnes pociťujeme ako neproduktívny, či ďalšie historizujúce postupy na úrovni syntaxe i niektoré prekladateľove vlastné lexikálne i syntaktické postupy. Umelo pôsobia aj niektoré zmeny v novej verzii. Pritom je to preklad, ktorý v rámci zvolenej poetiky a koncepcie charakterizuje vysoký stupeň básnickej kultúry i kvality. Ak hovorím o istých umelých rozmeroch Turčányho prekladu, tým, prirodzene, nechcem povedať, že jeho preklad nemá „dušu“, že nie je preniknutý vnútornou zainteresovanosťou prekladateľa, čo je tiež zakladajúcou vlastnosťou jeho hodnoty. Pravdou je opak. Nemenej dôležité je aj to, že Turčányho a Paulinyho preklad *Proglasu*, ktorý bol v prvej verzii uverejnený roku 1964⁵³, v slovenskej kultúre niekoľko desaťročí zohrával a aj dnes zohráva významnú úlohu a stal sa i zdrojom poznávania diela v zahraničí, ba dokonca podkladom prekladov do iných jazykov. Okrem toho je Turčány uznávaným teoretikom a dlhodobým propagátorom tohto diela.

Ako o tom svedčia aj Turčányho zmeny v preklade *Proglasu*, preklad tejto básne možno vnímať ako proces. Isté možnosti spresňovania prekladového obrazu skladby poskytuje už spresňovanie významov jednotlivých slov. V tomto smere je pre prekladateľa dôležitý najmä český *Slovník jazyka staroslověnského*, ktorý navyše pri významoch lexém niekedy uvádza aj verše z *Proglasu*. Spresňovanie sa však, prirodzene, týka nielen významov slov, ale aj iných rovín tvarovania básne, ktoré môžu zreteľnejšie podkryť jej ďalšie analýzy a interpretácie.

Možno si predstaviť nový slovenský preklad či preklady, ktoré by mali ambíciu byť turčányovsky „verné“ (hoci aj tento preklad možno spresňovať), ale súčasne by viac konvergovali so súčasným čítaním poézie. Cestou symbiotizovania jazyka prekladu so súčasným básnickým jazykom sa vydal Feldek. Jeho voľnejší preklad či parafráza a nové básnické interpretácie *Proglasu* od Jána Buzássyho, Mily Haugovej, Dany Podrackej, Anny Ondrejckovej, Daniela Heviera, Rudolfa Juroleka, Juraja Kuniaka, Daniela Pastirčáka, Erika Ondrejčičku, Kataríny Džunkovej i autora tejto úvahy⁵⁴ predstavujú ďalšie spôsoby básnického vyrovnania sa so vzácnou klasickou slovanskou, slovenskou a univerzálnou ranostredovekou básňou. Stávajú sa súčasťou zreteľnej a povšimnutiahodnej slovenskej tradície literárnych ohlasov cyrilo-metodskej misie⁵⁵.

⁵³ PAULINY, Eugen: *Slovesnosť a kultúrny jazyk Veľkej Moravy*. Bratislava : SVKL, 1964, s. 130 – 133.

⁵⁴ *Proglas. Preklady a básnické interpretácie*. Kolektív autorov (Konštantín Filozof, Eugen Pauliny, Viliam Turčány, Lubomír Feldek, Ján Buzássy, Mila Haugová, Ján Zambor, Katarína Džunková, Juraj Kuniak, Daniel Hevier, Erik Ondrejčička, Anna Ondrejcková, Rudolf Jurolek, Dana Podracká; úvod Jozef kardinál Tomko, doslov Miroslava Vallová). Bratislava : LIC, 2012; PASTIRČÁK, Daniel: *Slovo pred slovom. Proglas pre deti a ich rodičov*. Bratislava : LIC, 2012.

⁵⁵ Porov. výberovú antológiu Petra Libu a Silvie Laukovej *Soätýj Cyril a soätýj Metod v slovenskej literatúre. Výberová antológia*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, 2012.

Nový preklad Proglasu

Ako prílohu k svojej úvahe prikladám Paulinyho prepis *Proglasu* do latinky⁵⁶ a pokus o vlastný preklad básne. V prepise mená sakrálnych bytostí píšem podľa súčasného slovenského pravopisu s veľkým začiatočným písmenom⁵⁷.

Proglasъ

Proglasъ jesmъ svѣtu jevanъġelъju:
Jako proroci prorekli sъtъ prѣzde,
Christъ grѣdetъ sъbъratъ językъ,
Svѣtъ bo jestъ vъsemu miru semu.
Se sъbystъ sę vъ sedmyi vѣkъ sъ.
Rѣšę bo oni: slępii prozbrętъ,
ġlusi slyšętъ slovo bukъvъnoje.
Boga že ubo poznati dostojitъ.
Togo že radi slyšite, Slovnęne, si:
Darъ bo jestъ otъ Boga sъ danъ,
darъ Božii jestъ desnyę čęsti,
darъ dušamъ, nikoliže tälęje,
dušamъ tēmъ, jęže i primotъ.
Mathei, Mar(ъ)ko, Luka i Ioanъ
učętъ vъsъ narod ġlagoljъšte:
Jeliko bo svojichъ dušъ lępotъ
viditъ, ljubite bo radovati sę,
ġręchovъno že tъmъ otъġznati
i mira seġo täljъ otъložitъ
i rajskeje žitъje priobręsti
i izbęžati otъ ogni gorъšta,
slyšite nynę otъ svojego uma,
slyšite slovnęnskъ narodъ vъsъ,
slyšite slovo, otъ Boga priide,
slovo že krъmę človęčъskję dušę,
slovo že krępę i srđbъce i umъ,
slovo se gotovaję Boga poznati.
Jako besvęta radostъ ne bōdetъ
oku vidęštju Božъjъ tvarъ vъsjъ
nъ vъse ni lępo ni vidimo jestъ,

Proglas

Som predhlas presvätého evanjelia.
Ako proroci predtým prorokovali,
prichádza Kristus, aby spojil národy,
lebo je svetlo tohto sveta celého.
To v našom siedmom tisícročí stalo sa.
Pretože riekli: Slepí potom uvidia
a Slovo písmenové hluchí začujú.
Pretože Boha je nám poznať potrebné.
Pre tento dôvod toto čujte, Slovieni:
Ten vzácny dar nám nepochybne dal sám Boh,
Boží dar vskutku šťastlivého údely,
dar dušiam, ktorý nepodľahne hnilobe,
tým dušiam, čo ho prijímú s plnou dôverou.
Evanjelisti Matúš, Marek, Lukáš, Ján
učia národy v celom svete, hovoriac:
Vy, ktorí chcete svoje duše prekrásne
uvidieť a čo túžite sa radovať,
hriešnu temnotu odhodlane odohnať
a rozkladnosti tohto sveta zbaviť sa
a rajský život nájsť pre seba naveky
a uniknúť pred horúcimi plameňmi,
počujte teraz svojím vlastným rozumom,
počujte všetci, všetok národ sloviensky,
počujte Slovo, čo prichádza od Boha,
Slovo, čo lačné ľudské duše nakrmí,
Slovo, čo vaše srdce, rozum posilní,
Slovo pripravujúce Boha poznávať.
Ako bez svetla nedočká sa radosti
oko, čo pozerá na Božie stvorenenstvo
– veď všetko nie je krásne ani zreteľné –,

⁵⁶ PAULINY, Eugen: *Slooesnosť a kultúrny jazyk Veľkej Moravy*. Bratislava : SVKL, 1964, s. 127 – 130.

⁵⁷ Štúdia v prvej verzii odznela na sympóziu Cyril a Metod v kultúrnej diachróunii dňa 29. mája 2013 na Univerzite Konštantína Filozofa v Nitre. Hlavný organizátor podujatia Literárne informačné centrum v Bratislave z neho pripravuje zborník.

tako i duša vŕsjaka bez bukŕvŕ
ne sŕvŕdŕŕŕi zakona že Božŕja,
zakona knižŕna i duchovŕna,
zakona rai Božii javlajŕŕta.
Ky i bo sluchŕ gromŕnajeŕo tŕtŕna
ne slyŕe, Boga moŕetŕ bojati se?
Nozdry že paky, cvŕta ne ŕchajŕŕŕi,
kako Božŕje čudo rozumŕjete?
Usta bo, jaže sladŕka ne čujŕtŕ
jako kamŕna tvoretŕ že človeka.
Pače že seŕo duša bezbukŕvŕna
javlajetŕ se vŕ človečŕchŕ mŕtŕva.
Se že vŕse my, brataje sŕmyslŕŕŕe
glagoljemŕ sŕvŕtŕ podobajŕŕŕe,
iže človeky vŕseŕ otŕŕŕŕitŕ
otŕ žitŕja skotŕska i pochoti,
da ne imŕŕŕe umŕ nerazumŕnŕ,
tuždemŕ jazykomŕ slyŕŕŕe slovo
jako mŕdŕna zvona glasŕ slyŕŕŕe.
Se bo svŕtyi Pavŕlŕ učeŕ reče:
Molitŕŕ svojŕ vŕzdajŕe pŕžeŕe Bogu,
jako choŕŕŕŕŕ slovesŕ pŕtŕ izdŕŕŕi
sŕ rozumomŕ svoimŕ glagolati,
da i vŕse bratŕja rozumŕjŕtŕ,
neže tŕmŕ slovesŕ nerazumŕnŕ.
Ky i bo človekŕ ne rozumŕjeteŕ,
ky i ne proložitŕ pŕitŕčŕe mŕdry,
sŕkazajŕŕŕŕe beŕŕŕŕy pravŕ namŕ?
Jako bo tŕlja pŕtŕchŕ nastoitŕ,
vŕse tŕleŕŕti, pače gnoja gnojŕŕŕi,
jegda svojego braŕŕna ne imatŕ,
tako duša vŕsjaka opadajetŕ
žizni, Božŕja ne imŕŕŕi života,
jegda slovese Božŕja ne slyŕŕŕtŕ.
Inŕ že paky pŕitŕčŕŕ mŕdŕŕ dŕžŕ
da glagoljemŕ, človeci, ljubeŕŕe seŕ,
choteŕŕe rasti Božŕjemŕ rastomŕ,
kŕto bo vŕry seje ne vŕŕŕtŕ pravŕ,
jako ŕŕemeni padajŕŕŕtŕ na nivŕ,
tako na sŕdŕchŕ človečŕsŕčŕchŕ,
dŕždŕja Božii bukŕvŕ tŕbŕujŕŕŕe,
da vŕzdrastetŕ plodŕ Božii pače.

rovnako ani ľudská duša bez písmen
nemá poňatia o tom Božom zákone,
o tom zákone knižnom, taktiež duchovnom,
o zákone, čo zjavuje nám Boží raj.
Veď ľudské ucho, ktoré rachotiaci hrom
nepočuje, sa Pána Boha môže báť?
Takisto nozdry, čo kvet nezavoniate,
môžete vôbec Boží zázrak pochopiť?
Podobne ústa, ktoré sladkosť necítia,
s človekom spravia, že je ako z kameňa.
No nad to všetko duša bezpísmenová
sa javí mŕtva, očividne nebohá.
Keď sme o všetkom, bratia, popremýšľali,
prichádzame k vám s radou, veľmi prospešnou,
čo spôsobí, že ľudia odpútajú sa
od zvieracieho života i od žiadze,
aby nerozum neopanoval váš um,
keď počujete slovo v cudzom jazyku,
akoby len hlas medeného zvona znel.
Pretože svätý Pavol učil, hovoriac,
potom, čo k Bohu obrátil sa s modlitbou:
Radšej chcem iba skromných päť slov vyriechnúť
a povedať ich svojím vlastným rozumom,
aby aj všetci bratia porozumeli,
než nezrozumiteľných slov riecť tisíce.
Veď od človeka, ktorý pránič nechápe,
k hovoru múdre podobenstvo nepridá,
môžete azda očakávať pravú reč?
Veď ako skaza ľudské telo ohrozí,
celé ho hubí, hnilobnejšia ako hnis,
keď sužuje ho nedostatok pokrmu,
podobne každá ľudská duša upadá
v živote, čo je bez Božieho života,
keď Božie slovo nepočuje v blízkosti.
Ešte však iné podobenstvo premúdre
povedzme: Ľudia, ktorí milujete sa
a ktorí ozaj chcete Božím rastom rásť,
ktože z vás nevie, že tá pravá viera vždy
ako semeno, ktoré padlo na roľu,
vo všetkých srdciach ľudí, čo sú na svete,
dážď Božích písmen potrebuje k životu,
aby čo najviac vzrástla Božia úroda?

Kto môže prítáče vsje rešti,
 obličajšte bes knig jazyky,
 v glasě smyslně ne glagoljšte.
 Ni ašte umějet jazyky vsje,
 možet skazati nemošt sich.
 Obače svojo pritěčjo da pristavljø,
 mnoog um v malě reči kaže.
 Nazi bo vsi bez knig jazyci
 brati se ne mogøšte bez orožja
 s protivnikom duš našich
 gotovi moki věčnyje v plěn.
 lže bo vraga, jazyci, ne ljubite,
 brati že se s nim mysľšte dzělo,
 otvřzěte priležno umu dveri,
 orožje priiměše tvrdo nyně,
 ježe kujot knigy gospodnję,
 glavø tərøšte neprjazni velmi.
 Bukvi siję, iže bo priimět
 mrdrost tomu Christos glagoljet
 i duše vašę bukvmi krěpit,
 apostoly že s proroky vsěmi.
 lže bo sich slovesa glagoljšte
 podobni bødøt vraga ubiti
 pobědø prinosešte k Bogu dobro
 plęti běžešte tľję gnojevnyję
 plęti, ježe život jako v sñě,
 ne padajšte, krěpko že stojęšte,
 k Bogu javěše se jako chrabri,
 stojęšte o desnojo Božja přstola,
 jegda ognm sdit jazykom,
 radujęše se s anğely v věky,
 prisno slavešte Bog milostivyi
 knižbnami vsегда že pśnami
 Bogu pojøšte člověky milujøštju.
 Tomu podobajet vsjaka slava,
 čstb i chvala, Božii Synu, vnyø
 s Otěcem i Světym Duchom
 v věky věk ot vsęj tvari.
 Amin.

Kto môže všetky podobenstvá povedať,
 národy bez kníh jasne usvedčujúce,
 že nehovoria hlasom zrozumiteľným?
 Veď hoci by si všetky reči ovládal,
 nevedel by si vylíčiť ich bezmocnosť.
 Predsa však svoje podobenstvo prikladám,
 chcem mnoho zmyslu v málo slovách vyjadriť.
 Lebo sú nahé bez kníh všetky národy
 a nemôžu sa vydať na boj bez zbraní
 a s protivníkom našich duší zápasiť,
 sú odsúdené byť korisťou večných múk.
 Lebo keď nepriateľa nemilujete
 a odhodlaní ste s ním tuho bojovať,
 dokorán dvere otvárate rozumu,
 národy, teraz tvrdé zbrane prijmite,
 čo ukúvajú knihy Hospodinove,
 diablu hlavu s veľkou silou gniaviace.
 Kto tie písmeňá prijme, keď ich objaví,
 tomu sám Kristus múdrosť razom vyjaví
 a vaše duše písmeňami posilní
 aj skrze všetkých apoštolov, prorokov.
 Lebo tí, ktorí hovoria ich slovami,
 budú mať silu nepriateľa poraziť,
 prinesú Bohu dokonalé víťazstvo,
 hnilobnej skaze svojho tela uniknú,
 tela, čo žije ako v neskutočnom sne,
 nebudú padať, ale nechovnejne stáť,
 pred Bohom prejavia sa ako udatní,
 zstanú po pravici trónu Božieho,
 keď príde ohňom súdiť všetky národy,
 radovať sa tam večne budú s anjelmi
 a oslavovať Boha milostivého
 a ospevovať piesňami z kníh jednostaj
 toho Boha, čo nad ľuďmi sa zmilúva.
 To jemu všade všetka sláva prislúcha
 i česť i chvála, Synovi, a v jednote
 s Bohom Otcom i s Duchom Svätým patrí mu
 na veky vekov od každého stvorenia.
 Amen.

- GASPAROV, Michail Leonovič: *Očerk istorii jevropeskogo sticha*. Izdanie vtoroje (dopolnennoje). Moskva : Fortuna Limited, 2003.
- JAKOBSON, Roman: *Poetická funkce*. Sestavil Miroslav Červenka. Přeložili: M. Červenka, Milada Chlábčová a Terezie Pokorná. Praha : H&H, 1995.
- JAKOBSON, Roman: *Tajnaja služba Konštantína Filozofa a ďalší rozvoj staroslovjanskej poézie*. Preložil Viktor Krupa. In: JAKOBSON, Roman: *Lingvistická poetika (Výber z diela)*. Edične pripravil Vincent Šabík. Bratislava : Tatran, 1991, s. 169 – 188.
- KAČALA, Ján: *Čo zostalo na písme*. In: Kultúra slova, 47, 2013, č. 2, s. 108 – 115.
- KONŠTANTÍN FILOZOF – SV. CYRIL: *Proglas... Foreword*. Zostavovateľka Anna Fischerová. Bratislava : Perfekt, 2004.
- KONŠTANTÍN FILOZOF – SV. CYRIL: *Proglas*. Do češtiny přebásnil Martin Kučera podle rekonstrukce staroslověnského originálu Eugena Paulinyho, v upravené Viliama Turčányho. Praha : Slovensko-český klub, 2006.
- KROŠLÁKOVÁ, Ema – HABOVŠTIAKOVÁ, Katarína: *Základy slavistiky a staroslovienčina. Textová príručka*. Nitra : Vysoká škola pedagogická v Nitre, Fakulta humanitných vied, 1994.
- KÚTNIK ŠMÁLOV, Jozef: *Proj učiteľ slovienskeho národa. Život Konštantína Filozofa, rehoľným menom Cyrila*. Bratislava : Lúč, 1999.
- MANRIQUE, Jorge: *Slohy na otcovu smrť a iné španielske elégie*. V preklade a interpretácii Jána Zambora. Dunajská Lužná : Milanium, 2010.
- PASTIRČÁK, Daniel: *Slovo pred slovom. Proglas pre deti a ich rodičov*. Bratislava : LIC, 2012.
- POSPÍŠIL, Ivo: *Úvodní studie. Ruská literatura*. In: Kolektiv autorů pod vedením I. Pospíšila: *Slovník ruských, ukrajinských a běloruských spisovatelů*. Praha : Nakladatelství Libri, 2001, s. 15 – 59.
- Proglas. Preklady a básnické interpretácie*. Kolektiv autorov (Konštantín Filozof, Eugen Pauliny, Viliam Turčány, Ľubomír Feldek, Ján Buzássy, Mila Haugová, Ján Zambor, Katarína Džunková, Juraj Kuniak, Daniel Hevier, Erik Ondrejčíka, Anna Ondrejková, Rudolf Jurolek, Dana Podracká; úvod Jozef kardinál Tomko, doslov Miroslava Vallová). Bratislava : LIC, 2012.
- PAULINY, Eugen: *Slovesnosť a kultúrny jazyk Veľkej Moravy*. Bratislava : SVKL, 1964.
- PAULINY, Eugen: *Konštantín Filozof ako teoretik prekladu (Na 1111. výročie jeho smrti)*. In: Revue svetovej literatúry, 16, 1980, č. 1, s. 165 – 167.
- Slovník jazyka staroslověnského – Lexicon linguae palaeoslovenicae*. Hlavní redaktor Josef Kurz (I – II. sv.), Zde Hauptová (III –IV. sv.). Praha : Academia. I. 1966; II. 1973; III. 1982; IV. 1997.
- Staroslavjanskij slovar (po rukopisiam X-XI vekov)*. Pod redakcijej R. M. Cejtlin, R. Večerki i E. Blagovoj. Avtorj: E. Blagova, R. M. Cejtlin, S. Gerodes, L. Pacnerova, M. Bauerova. Moskva : Russkij jazyk, 1994.
- Soätý Cyril a soätý Metod v slovenskej literatúre. Výberová antológia*. Zostavili Peter Liba a Silvia Lauková. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, 2012.
- ŠMATLÁK, Stanislav: *Dejiny slovenskej literatúry (9. – 18. storočie)*. Bratislava : Národné literárne centrum, 1997.
- TOPOROV, Vladimir Nikolajevič: *„Proglas“ Konstantina Filosofa kak obrazec staroslavjanskaj poezij*. In: *Slavjanskoje i balkanskoje jazykoznanije*. Moskva : Izdatelstvo „Nauka“, 1979, s. 26 – 46.

- TOPOROV, Vladimír Nikolajevič: *Slovo a Premúdrost' („logostná štruktúra“)*. „*Proglas*“ *Konštantína Filozofa*. Preklad z ruštiny Michal Bada, Cyril Dianovský. In: *Proglas*, XIV.–XV., máj 2004, č. 1, s. 3 – 13.
- TURČÁNY, Viliam: *Poznámky a vysvetličky k Proglasu*. In: *Proglas – modlitba, odkaz a program na stáročia*. Zostavila Zuzana Artimová. Bratislava : Katolícke noviny, 2011, s. 27 – 47.
- VÁŠICA, Josef: *Literární památky epochy Velkomoravské. 863 – 885*. Praha : Lidová demokracie, 1966.
- Život Konštantína Cyrila a Život Metoda*. Podľa staroslovienskeho textu a iných prekladov spracoval Štefan Vragaš. Martin : Matica slovenská, 1994.

SUMMARY

About *Proglas* and its Slovak poetic translations

The paper is an interpretation of *Proglas* – the classic Slavonic, Slovak and universal poem from the Early Middle Ages written by Constantine the Philosopher, Saint Cyril (around 827, Thessalonica – 869, Rome) – and its translations into Slovak, especially the fundamental translation of the duo Eugen Pauliny and Viliam Turčány. Author analyzes Constantine's method of translation where the central principle is to giving priority to the meaning of the original before literal translation. The author further addresses the issue of semantic clarification of important terms *proglasъ* and *jęзыкъ* in *Proglas*; the thought-shaping of the poem (the author emphasizes its level of thoughts, reveals the dimensions of sapientiality crystallizing into gnomicity and Constantine's philosophical concept); the author explores the symbolic shaping (the symbol of light, naming of a letter, which acquires synecdochic and even symbolic dimension, specific parables, and spiritual and earthly nature of sensuality, meaning replaceability of the key names), sound-shaping (particularly euphonious and rhythmic, while 12-syllable syllabic verse with a caesura in the middle of the verse after the fifth or seventh syllable refers to a similar Byzantine verse), syntactic word order-shaping (identifies the function of inversion as a means of placing important names at the beginning of a verse), intertextual and composition shaping (founded on the Holy Scripture with a significant transformation of the starting elements, specifically its “mosaic” nature), the principle of artistic revitalization (characteristic for Medieval literature) and genre-shaping (syncreticity created by the fact that the poem is a prologue and a hymn, it integrates the dimensions of a sermon and discourses and celebratory poem based on orality and textuality and partly, because of the letters of the Glagolitic alphabet with the validity of graphical artistic characters used procedures of the literary-artistic syncretism). The study also provides characteristics of Slovak poetic translation of *Proglas* by E. Pauliny and V. Turčány and Ľubomír Feldek and in the annex also a new translation of the by Ján Zambor.

Cyril a Metod vo výtvarnom umení 19. storočia na Slovensku

„Ze Slovenska zaznamenána již (na str. 113) zpráva hlásající, že tam na každého rohu blízkého cyrillo-methodějskému jubileu zasověčují se nové oltáře ss. oěrooěštům.“¹

Téma vierozvestcov sv. Cyrila a Metoda súvisí v priebehu 19. storočia s rozvojom nábožensko-historickej maľby a hlavne s novým záujmom o národné dejiny pri slovanských etnikách žijúcich vo viacnádrodnej monarchii. V našom prostredí sa s ňou preto stretávame hlavne u tých maliarov, ktorí sa zaujímali o národné a slovanské otázky, najčastejšie napojených na pražskú Akadémiu výtvarných umení. Po počiatočnom rozvoji kultu sv. Cyrila a Metoda v priebehu stredoveku a novoveku sa na našom území dostávali do popredia v sakrálnom umení hlavne tzv. uhorskí svätci, patróni dynastií (ako napríklad sv. Štefan alebo sv. Imrich)². Až v období po polovici 19. storočia sa téma solúnskych bratov obnovila, čo súviselo hlavne s mileniárnymi oslavami ich príchodu na naše územie, a zároveň aj s výročím ich smrti. Solúnskym bratom sa v poslednom období venovalo viacero historikov, a konali sa špecializované konferencie na túto tému³. V súvislosti s výtvarnými zbierkami na Slovensku objavujeme niektoré zobrazenia v práci Marty Herucovej⁴.

Postupne pribúdajú aj výtvarné diela, ktoré majú pripomenúť podobu svätcov a začínajú im byť zasväcované kostoly a kaplnky⁵. Pre vznikajúce výtvarné pamiatky bola veľmi dôležitá dobová literatúra, odkiaľ mohli umelci čerpať opisy postáv Cyrila a Metoda. Už v roku 1793 o ich činnosti

¹ VYCHODIL, Jan: *Jubilejní pomínky cyrillo-methodějské*. In: VYKYDAL, Jan: Sborník velehradský. 1 ročník. Brunn : Tiskem moravské akciové knihtiskárny, 1880, s. 301.

² HUDÁK, Ján: *Patrociniá na Slovensku (súpis a historický újoin)*. Bratislava : SAV, 1984, s. 22 – 23.

³ Pozri napríklad: KONSTANTINOU, Evangelos (Eds.): *Leben und Werk der byzantinischen Slavenapostel Methodios und Kyrillos. Symposion der Griechisch-deutschen Initiative Würzburg, Münsterschwarzach* : Vier-Türme-Verlag, 1985; EGGERS, Martin: *Das Erzbistum des Methods. Lage, Wirkung und Nachleben der kyrillomethodianischen Mission*. München : Sagner, 1996; Popularizačné práce: LACKO, Michal: *Soätí Cyril a Metod*. Trnava : Dobrá kniha, 2011 (7. vydanie).

⁴ HERUCOVÁ, Marta: *Obrazy najstarších dejín: do obdobia okolo roku 1000 (do vzniku Uhorského kráľovstva)*. In: BEŇOVÁ, Katarína – BOŘUTOVÁ, Dana (eds.): *Osobnosti a súvislosti umenia 19. storočia na Slovensku. K problematike výskumu dejín umenia 19. storočia*. Bratislava : Stimul, 2007, s. 125 – 138.

⁵ Tamže.

napísal Juraj Fándly vo svojich stručných dejinách slovenského národa⁶. Zároveň vydal aj kázeň o Cyrilovi a Metodovi⁷. V roku 1835 publikoval Ján Hollý ich životopis pod názvom *Životopis ss. Cirilla a Metóda, blahozvestov Slovákov*⁸. V tom istom roku vyšiel v Budíne i jeho epos *Cirillo-Metodiada. Víťazská báseň o šesti spevoch*⁹, ktorá podobne ako predchádzajúce knihy neobsahuje žiadne ilustrácie. Z doby pred revolučným rokom 1848 ich nachádzame naozaj len zriedkavo, napríklad v almanachu *Zora* z roku 1835 je v úvode uverejnená reprodukcia Method a Cyril (obr. 1) od bratislavského rytca Alexandra Adama Ehrenreicha (1787 – 1852)¹⁰. Stvárnil ich ako dvoch gréckych, prípadne latinských biskupov s berlami v krajinárskom prostredí, pričom Metod drží v ruke ikonu s námetom Posledného súdu a Cyril „Písmo Sväté“. Autor zdôraznil ich príbuznosť rovnakou podobou v tvári. V Bazilike sv. Klementa v Ríme sa nachádza zobrazenie vierozvestcov od maliara P. Rassinioho z 18. storočia¹¹. Sú tu prevedení podobne ako u Ehrenreicha. Práve tým, že sa nachádzajú v kostole, kde sv. Cyril umiestnil relikviu sv. Klementa a aj on sám tu bol pochovaný, bola výzdoba tohto kostola dôležitá aj pre stvárnovanie našich svätcov.

V roku 1852 publikuje Ján Palárik prácu *Ohlas Pravdy na „Ohlas strany ďalšieho vydávania Cyrill a Methoda“ o záležitosti spisovného jazyka slovenského*¹², kde sa zastáva obrany jazyka a vydávania časopisu. I to, že mená solúnskych bratov sa objavili ako názov periodika, svedčí o tom, ako si ich v tej dobe inteligencia orientovaná na slovanstvo vážila. Ich prezentovanie súviselo so zaužívanými schémami a ikonografickými vzorcami, ktoré podliehali len malým úpravám, kde sa využívali ako vzory hlavne pravoslávne

⁶ FÁNDLY, Juraj: *Compendiata historia gentis Sclavae, Tyrnaviae* : Jelinek, 1793. „S počtu apoštolských námestníkov, ktorí po mnohých krajinách sveta tohoto, v bludu pohanškému rozprchnuté a potratené duše, z veľkým unovaňím, v potu tvári soej oihľedovali a častokrátim učeňím katolíckej víri do ovčínca Kristového privádzali, sú aj tito doo dňešní apoštolskí, chvalitební mužové, svatí Ciril, svatí Method, na kterích čest a choálu vi ste sa očil semkaj pobožno zešli, abi ste jim soútečnu slávnost preukázali, abi ste Boha aj jích z vašima modlitbami oichovalovali jakožto duchoovních predkov a v pokoleňú soém najoatších apoštolou.“ (http://zlatyfond.sme.sk/dielo/1271/Fandly_Kazne/1#ixzz20k56KUGz)

⁷ Mária Terézia určila 15. marec ako deň zasvätený týmto svätcom. Bola to pocta slovanským národom.

⁸ HOLLÝ, Ján: *Životopis ss. Cirilla a Metóda, blahozvestov Slovákov*. Zora 1, 1835, s. 59 – 61.

⁹ HOLLÝ, Ján: *Cirillo-Metodiada. Víťazská báseň o šesti spevoch... S pripojením Životopisem svatich Cirilla a Metoda, jako též Bájoslovím pohanských Slovákov, a visvetlením některích slov*. Budín : Literami Kral. Univ. Tlač., 1835.

¹⁰ Od roku 1825 pracoval vo Viedni. Patril medzi najvýznamnejších predstaviteľov bodkovacej manieri v grafike (Punktiermanier) v Uhorsku. V roku 1823 začal pracovať na obsiahlom cykle portrétov osobností krajiny pod názvom *Icones Principum, procerum, ac praeter hos Illustrium virorum, matronarumque Veteris et praesentis aevi, quibus Hungaria et Transylvania clarent. Opera plurium artificum et Sculptorem celebratorum aeri incisae et per Adamus Rhrenreich Sculptorem editae*, ktoré vychádzali do roku 1840 ako samostatné listy.

¹¹ HNILICA, Ján: *Svätí Cyril a Metod. Horliví hlásatelia božieho slova a verní pastieri cirkvi*. Bratislava : Alfa, 1990, s. 203, repr. č. 49.

¹² PALÁRIK, Ján: *Ohlas strany ďalšieho vydávania Cyrill a Methoda“ o záležitosti spisovného jazyka slovenského*. V čísle 38 Cyrilla a Methoda uverejnený od Jána Paliarika. V Pešti : Tiskom Ladislava Lukáča, na krajinskej drahe č. 6, 1852.

ikony¹³. V období tzv. matičných rokov sa obrázky slovanských svätcov často objavovali na verejnosti. Využívaným patrociíniom bol cyrilo-metodský kult, ako aj čoraz populárnejší panovníci – svätci súvisiaci s Uhorskom ako napríklad sv. Štefan, sv. Ladislav, sv. Imrich a ďalší. Práve tieto osobnosti sa objavujú najčastejšie v nábožensko-historickej maľbe 19. storočia na našom území.

Mileniárne oslavy

V roku 1863 sa konala mileniárna oslava príchodu Cyrila a Metoda na naše územie. V obidvoch etnikách, slovenskom aj českom, sa pri tejto príležitosti konali rôzne oslavné akcie a bohoslužby. Napríklad už v roku 1861 vydal profesor slovanských jazykov na univerzite vo Varšave František Jan Jezbera (1829 – 1901) špeciálny *List ke všem kněžím, učitelům, spisovatelům a umělcům slovanského jazyka o tom jak by tisíciletá upomínka na blahodárné působení proučitelův slovanských Kyrila a Metoda r. 1863 důstojně zasvětili se měla*.¹⁴ Navrhuje vydať všeslovanský album, kde by sa pri historických textoch objavili aj návrhy na výtvarné diela s týmito témami – „A, Boris král bulharský a jeho dva synové Vladimír a Simeon přijímají křest od sv. Methoda; B, Kyril a Method s učenníky svými přicházejí od východu do Moravy, azbuku slovanskou a evangelium nesouce a zdaleka už k Velehradu ukazující; C, Moravané okolo Kyrila a Methoda shromáždění, z úst jich slovo Boží poslouchají; D, Kyril na cestě do Říma u přítomnosti svého bratra Methoda podává Svatoplukovi Dalmátskemu králi před jeho shromážděným národem evangelium; E, České kníže Bořivoj pohlíží na manželku svou sv. Ludmilu, učící vnuky své Boleslava a Václava knihám slovanským; F, Sňatek Dubravky, dcery českého knížete Boleslava II. s Měčislavem knížetem polským; G, Král uherský Štěpán, přijíma křest od sv. Vojtecha; H, Pokřestění ruského národa : Ruský kníže Vladimír stojí na břehu řeky Dněpru, pohlížeje k nebesům, sstupuje do řeky, přijímá křest a pravoslavnou víru; I, Svatý Prokop opat sazavský, jeden z posledních a nejhodnějších ctitelův liturgie slovanské a písmo kyriilského, ukazuje mnichům evangelium, kyrilicí psané; J, Pohled na město Thessaloniku jakož i na všechna hlavní města slovanská. (Při tom by se použiti mohlo i těch pohledův, jež už hotovy jsou); K, Mapa všech zemí, jež Slované před našimi apoštoly, jakož i za jich času obývali se zvláštným ohledem na nynejší země slovanské. Jména míst, řek atd. atť tak naznačena jsou, jak původní národ jich nazývá, pokud to totiž správně činí.“¹⁵ Tieto témy však práve pre rôzne lokálne (české, moravské alebo

¹³ BALABANOV, Kosta: *Sveti Kiril a Sveti Metodij vo delata na zografite*. Skopje : Tabernakul, 1993.

¹⁴ JEZBERA, Jan František: *List ke všem kněžím, učitelům, spisovatelům a umělcům slovanského jazyka o tom jak by tisíciletá upomínka na blahodárné působení proučitelův slovanských Kyrila a Metoda r. 1863 důstojně zasvětili se měla*. V Praze : Tiskem Kateřiny Jeřábkové, 1861.

¹⁵ Tamže, s. 11 – 12.

slovenské) podmienky nachádzame v zachovanom výtvarnom materiáli pomerne zriedkavo.

Na cyrilo-metodský rok 1863 spomína aj katolícky kňaz Jan Vychodil¹⁶. Podáva správu o historickom pôsobení obidvoch osobností a zároveň aj hodnotí neskoršiu percepciu mileniárnych osláv. Zo Slovenska cituje z listu banskobystrického kňaza Juraja Slotu (Slottu, 1819 – 1882), ktorý bol uverejnený v časopise *Hlas* v roku 1862¹⁷. Vychodil komentuje zbierku vytvorenú na počesť Velehradu, kde spomína napríklad dôstojného pána Dr. Přecechtěla, ktorý je „známý svými obrazy výtečníků českoslovanských, vydal též obraz představující ‚Příchod sv. Cyrilla a Methoda na Velehrad v roku 863‘, kterýž obraz i fotografický snímek jeho věnoval basilice velehradské“¹⁸. Josef Rupert Přecechtěl (1821 – 1897)¹⁹ sa snažil svojou tvorbou v priebehu 60. rokov 19. storočia vzbudiť národné povedomie hlavne na Morave a téma solúnskych bratov na to bola vhodná. Popri námete príchodu Cyrila a Metoda (obr. 2) vytvoril aj ďalšie príklady: *Vítězstvo Svätopluka nad Frankami, Porada Svätopluka s vojevodami z Bosny a ďalšími slovanskými kniežatami v roku 874, Král Svätopluk a jeho synovia v roku 894*²⁰ (obr. 3 – 4). Aj publikácia *Rozbor československé literatury a životopisy československých výtečníků*, vydaná v Pešti v roku 1870 obsahuje v úvode vydavateľskú poznámku, v ktorej sa píše, že kniha vychádza ako spomienka na zavedenie slovanského obradu pri bohoslužbách, na založenie moravsko-panónskej provincie a potvrdenie sv. Metoda za jej hlavu pápežom Hadriánom.

Samotné cyrilo-metodské slávnosti sa konali vo Velehrade, Brne a na ďalších miestach, kde sa organizovali púte, ktorých sa zúčastnili aj predstavitelia zo Slovenska. V našom prostredí treba spomenúť hlavne biskupa Štefana Moyzesa (1797 – 1869), vďaka ktorému sa tiež konali rôzne spomienkové akcie²¹. V roku 1852 obnovil vydávanie časopisu *Cyrill a Metod*. V pastierskom liste zo 14. februára 1863 nariaďuje napríklad, že „má se v každé farnosti po večerním andělském pozdravení všemi zvony pul hodiny vyzváněti. Následujícího na to dne, jenž bude nevěde IV. v pústě, družebnou zvaná, má se tolikéž v každém farním chrámě lid věřící přiměřenou řečí poučiti o této tisícileté slavnosti a spolu napomenouti, aby děkovali Bohu za dobrodiní, jichž se posluhou ss. Cyrilla a Methodia dostalo celé církvi Kristově, zemi uherské i celému konečné národu slovanskému.“²²

¹⁶ VYCHODIL, Jan: *Vzpomínky na Cyrilo-Methodějský rok 1863*. 2. vydanie. Velehrad : Melicharek, 1913.

¹⁷ Tamže, s. 16. List J. Slotu bol publikovaný: *Hlas*, 1861, s. 122, Z Bářské Bystřice dne 24. máje.

¹⁸ Tamže, s. 30.

¹⁹ *Soětozor*, XXXI, 1896 – 1897, č. 49, s. 587 – 588.

²⁰ ÖNB Bildarchiv und Grafiksammlung, Wien, inv. č. Pk 400, 411; Pk 400, 412; Pk 400, 409. Na základe tejto grafiky pravdepodobne vznikol aj obraz od neznámeho maliara – pozri: Neznámy maliar: *Svätopluk a jeho synovia*, SNG, inv. č. O 6331.

²¹ VYCHODIL, Jan: c. d., s. 100 – 103.

²² Tamže, s. 110 – 111.

Moyzes napríklad vymohol u pápeža preloženie sviatku na 5. júla, tak ako sa oslavuje aj v súčasnosti.²³

Pri príležitosti mileniárnych osláv príchodu vierozvestcov vznikali pomníky tejto udalosti. Zároveň boli zakladané nové kostoly sv. Cyrila a Metoda. V Čechách to boli napríklad kostoly v Bejstrošiciach pri Olomouci, v Černotíne u Hranic na Moravě, v Karlíne v Prahe, Majetíně u Přerova. Pre tieto nové budovy boli vyhotovené aj oltárne obrazy. V súvislosti so Slovenskom spomína Vychodil kostol v Doháni „ve farnosti púchovské, v diecesi nitranské“, kde bol 12. októbra 1862 položený základný kameň, a ktorý zmienime aj v súvislosti s činnosťou J. B. Klemensa²⁴. Podobne ako nové kostoly sa budovali aj kaplnky zasvätené obidvom bratom, alebo im boli určené jednotlivé oltáre v už fungujúcich kostoloch. Vychodil pri popise obrazov spomína i lokality na Slovensku, hlavne Považskú Bystricu a Kúty: „V Kútoch ve stolici nitrianskej nachádza sa taká pamiatka, t. j. veľká koruhva (zástava) vysiaca na jednej hlavnej a 3 bočných žrdkách. Obraz predstavuje príchod sv. Apoštolov na Velehrad z jednej a z druhej strany väčšie podobizne sv. Apoštolov. Koruhvu túto bol priniesol Dr. Ondrej Radlinský, farár kútský, keď tam roku 1863 i se svojimi veriacimi bol putoval – tak mi zvästoval Ondrej Ralbovský, kooperátor z Lodic (Lédec), v říjnu roku 1882 soukromným dopisem.“²⁵ Na záver svojej práce uvádza umelecké vyobrazenia s tematikou solúnskych bratov²⁶. Sú to napríklad: „1. S kalendářem „Moravanem“ na r. 1863 rozesílalo, *Dědictví sv. Cyrilla a Methodějě*‘ vkusný obrázek, představující *‘Příchod sv. Apoštolů Cyrilla a Methodějě na Velehrad’*, kreslený od výborného umělce Zeleného v Brně²⁷. 2. K oslavě tisícileté památky zavedení křesťanství v Čechách, na Moravě a ve Slezsku r. 863 sv. Apoštolů slovanskými Cyrillem a Methodějěm – ohlašovalo knihkupectví Ed. Hölzera v Olomouci – jest vydán obraz pamětní, představující *‘Křest Bořivoje, knížete českého, a choti jeho sv. Ludmily na Velehradě’* dle originálu olejového, komponovaného Ant. Lhotou²⁸ v Praze. 3. Dr. Rud. Přecechtěl, servita, profesor biblického studia v Pešti, od něhož pocházejí obrazy výtečníků českoslovanských, vydal též obraz *‘Příchod sv. Cyrilla a Methoda na Velehrad r. 863’*, kterýž obraz i fotografický snímek, ba i kámen původní věnoval basilice velehradské. Do dubna r. 1862 vytěžilo se za rozprodané obrazy 1271 zl. a 32 pruských tolarů.“²⁹ 4. Obraz Přecechtěla

²³ Hlas, 1865, s. 184. Citát tamže, s. 302 – 303.

²⁴ Tamže, s. 232. Správu o tom podáva opäť Hlas, 1862, s. 279.

²⁵ Tamže, s. 279, 287.

²⁶ Tamže, s. 336.

²⁷ Podľa Hlas, 1862, s. 77. Ide o maliara Josefa Zeleného (1824 – 1886), autora oltárneho obrazu Cyrila a Metoda pre Rajhrad (obr.).

²⁸ Antonín Lhota (1812 – 1905), český maliar, študoval na pražskej akadémii a venoval sa sakrálnym a historickým témam.

²⁹ VYCHODIL, Jan: *Vzpomínky na Cyrilo-Methodějský rok 1863. 2. vydanie*. Velehrad : Melicharek, 1913, s. 337 – Hlas, 1860, s. 216; 1861, s. 20; 1862, s. 188.

spomína aj časopis *Russkaja rada* v roku 1884.³⁰ 5. Brnenská Hvězda v č. 23 z roku 1863 sa zmiňuje o obrazoch *Vladislav Jindřich III, první markrabí moravský, Přemysl Otakar I., král český, zakladatel basilíky sv. Cyrilla a Methoděje na Velehradě r. 1202*.³¹

V roku 1864 vyšiel v Brne *Slavnostní album Cyrilla a Metodeje*,³² kde sa nachádza popri profile Štefana Moyzesa s jeho podobizňou aj rytina Velehradu a báseň *Moudrosti otcovské* s ilustráciou zachytávajúcou vierozvestcov (obr. 5). Na Slovensku vyšiel napríklad *Pamätník slovenských poslucháčov kat. bohoslovnia k tisícročnej oslave svätého Cyrilla*.³³ Už spomínaný Juraj Slota (Slotta) vydal v roku 1882 v Prahe knihu *Pamiatka putoovania katolíckeho Slavianstva do Rímu k hrobu sv. Cyrila r. 1881*.³⁴ V zborníku velehradskom sa zmieňuje o postavení Slovákov medzi Slovanmi: „Já mám za to... že jakmile poměry naše politicko-národní sněmem pešť-budínským jen poněkud aspoň narovnány budou a rovnoprávnost zákonem se stane, i náš národ, národ uhnětený k povědomí a životu národnímu pocítovati, k r. 1863 – což by teraz (nyní) u nás hříchem a snad i ‚haza árulášem‘ (zradou vlasti) slulo – se připravovati a tedy i fond k zvelebení chrámu velehradského podporovati počne.“³⁵ K dejinám týchto osobností vyšli ešte v priebehu 19. storočia napríklad knihy od Daniela Záboja Laučeka a Franka Víťazoslava Sasinka.³⁶

Slávnosti Cyrila a Metoda sa konali v priebehu 19. storočia niekoľkokrát. Napríklad na reálnej škole v Brne bol v jej almanachu z roku 1885 uverejnený text *Řeč duchovní o slavnosti sv. Cyrilla a Methoda* dne 5. července 1886 prof. Aloisa Hruďičku³⁷, ktorým si uctili pamiatku 1000 rokov od smrti sv. Metoda. Opätovne bol vydaný preslov o tom, ako by sa malo sláviť, uverejnený už v spomínanom *Sborníku velehradskom z roku 1885*.³⁸ V roku

³⁰ Tamže, s. 338.

³¹ Tamže.

³² *Slavnostní Album Cyrillo-Methodějske*. (Album zum Millenarium der hl. Cyril und Method. red. von Fr. Jar. Kubicek und Mich. B). Kriz : V Brünn, Rudolf M. Rohrer, 1864.

³³ Vyšlo v Skalici, 1869 na pamiatku výročia Cyrilovej smrti.

³⁴ SLOTTA, Juraj: *Pamiatka putoovania katolíckeho Slavianstva do Rímu k hrobu sv. Cyrila r. 1881*. Praha, 1882.

³⁵ Hlas, 1863, s. 123. Publikované: VYKYDAL, Jan: *Sborník velehradský. 1. ročník*. Brünn : Tiskem moravské akciové knihtiskárny, 1880, s. 33 – 34.

³⁶ LAUČEK, Daniel Záboj (evanj.): *Sv. Cyril a Metod, apoštolovia slovanští, jich význam u Cirkvi křesťanské vůbec a o slovanstoe zolášě*. Turčiansky Svätý Martin, 1885; SASINEK, Franko Víťazoslav: *Sv. Method a Uhorsko, Turčiansky Svätý Martin* : Tlačiareň A. G., 1884; SASINEK, Franko Víťazoslav: *Život sv. Cyrila a Methoda, apoštolov slovaných*. Trnava : Tlačou Adolfa Horovitza, 1885.

³⁷ IV. výroční správa c. k. vyšší Reální školy v Brně. V Brně, 1885.

³⁸ „Na základe pravdy budetež vždy horliuě pěstovány, krásné umění ošetranně zvelebováno, dobro ode všech konáno... 4. bod: Básníkům, umělcům poskytují život, práce, trudy ss. Zvěrozvěstů, sociální a politické poměry tehdejší doby hojnou, rozmanitou, vděčnou látku k vytvořením uměleckým a básnickým... 7. bod: V žádném chrámu, v žádnem domě, v žádnéj obci až nescházzejí obrazy, sošky ss. Cyrilla a Metodeje: a proto „Akademie křesťanská“ v Praze starej se již nyní o hojnost a rozmanitost obrazů, medailék a p. našich apoštolů slovaných i patronů jižních slovaných.“ – VYKYDAL, Jan: *Sborník velehradský. 1. ročník*. Brünn : Tiskem moravské akciové knihtiskárny, 1880, s. 305 – 306.

1905 vyšla kniha *Sv. Cyrill a Method v upomínkách památek starožitných na Moravě*, od dr. Františka Příkryla³⁹. Uvádza pamiatky aj za hranicami, hlavne v okolí Nitry a Trenčína, ako aj pôsobenie tohto kultu v Ríme. V druhom diele⁴⁰ už slovenské pamiatky nezmiňuje.

Práve v súvislosti s Rómom sa v Lateránskej bazilike sv. Jána na druhom oblúku za hlavným oltárom nachádzajú fresky zobrazujúce oboch bratov od maliara F. Grandiho z roku 1885⁴¹. Zároveň vznikla napríklad v už spomínanej Bazilike sv. Klementa v Kaplnke sv. Cyrila a Metoda v roku 1886 freska s námetom *Sv. Cyril a Metod pred pápežom Hadriánom II.* od maliara Salvatora Nobiliho (1865 – 1919), ako aj ďalšie práce – *Sediaci Spasitel s otvoreným evanjeliárom v hlafolíke, pred ktorým kľáč pápež Lev XIII. a po bokoch sú postavy sv. Cyrila a Metoda a Pohreb sv. Cyrila*⁴².

Cyrl a Metod vo výtvarnom umení

Ikonografia zobrazenia solúnskych bratov vychádza väčšinou zo starších typov ikon, kde sú najčastejšie zobrazení stojac vedľa seba, pričom Cyril na ľavej strane drží v ruke Písmo Sväté a Metod na pravej strane kríž, ktorý stojí medzi nimi. Tento vzor sa preberal hlavne z pravoslávnych ikon. Z nich sa potom prostredníctvom grafických reprodukcí tento typ rozšíril aj na naše územie. Rovnaký nachádzame napríklad v maľbe u poľského maliara Jana Matejku (1838 – 1893). Bol to jeden z mála rešpektovaných maliarov historizmu v Európe, ktorý sa na margo svojich slovanských koreňov rozhodol v roku 1885 namaľovať obraz s námetom Cyrila a Metoda pre Kostol vo Velehrade (obr. 6)⁴³. Na obraze sú predstavené dve frontálne postavy svätého Cyrila a Metoda, stojac v priestore s fragmentmi stĺpu

³⁹ PŘIKRYL, František: *Sv. Cyrill a Method v upomínkách památek starožitných na Moravě*. V Týně u Lipníka, Tiskem Jindřich Slovák v Kroměžíři : Pápežská Knihtisk, 1905.

⁴⁰ PŘIKRYL, František: *SS. Cyrill a Method v památkách starožitných na Moravě a ve Slezku. Díl druhý*. V Týně u Lipníka : Pápežská Knihtisk, 1907. Ako sám píše, „Rád bych se na uherské Slovensko vypravil, sebral a doplnil zde apoštolskou činnost sv. Cyrilla a Methoděje a vydal správu o ni“. (s. 7)

⁴¹ HNILICA, Ján: *Soštitý Cyril a Metod. Horlioi hlásatelia božieho slova a verní pastieri cirkoj*. Bratislava : Alfa, 1990, s. 129, repr. č. 26.

⁴² Tamže, s. 137, repr. č. 29.

⁴³ *Soštitý Cyril a Metod / Św. Cyryl i Metody, 1885*, olej na plátne, 145 x 95 cm, Kostol vo Velehrade, Morava, Česká republika. – Poľsko patrilo k rakúskej monarchii a samotný cisár František Jozef vlastnil viacero Matejkových obrazov. Práce na obraze sa začali 1. júna 1885. Matejko plánoval sprevádzať obraz na ceste cez Rím až do Velehradu sám spolu so skupinou kardinálov. O šírenie zvesti jeho zamýšľaného veľkolepého činu a gesta sa mali postarať nielen telegrafické spojenia medzi krajinami, ale aj autorovi priatelia gróf Artur Potocki, Władysław Zamojski, Stanisław Tarnowski, kňaz Sapieh, z ktorých však viacerí vyjadrili svoj nesúhlas o prílišnej politickosti jeho účelu. Obraz bol nakoniec vysvätený poľským kardinálom. – Heslo k obrazu vypracovala Božena Galkowska, In: MATEJKO, Jan: *Obrazy olejne*. Katalog. Wyd. Arkady, 1993, s. 211 – 212. K tvorbe Matejku pozri: *Wokół Matejki. Materiały z konferencji. Matejko a malarstwo śródkowoeuropejskie zorganizowane w stulecie śmierci artysty*. Red. P. Krakowski, J. Purchla. Kraków : Międzynarodowe Centrum Kultury, 1994; SŁOCZYŃSKI, Henryk Marek: *Matejko*. Wrocław : Wydawn. Dolnośląskie, 2000.

pohanského boha Światowida z deviateho storočia⁴⁴. Pod obrazom Matky je nápis „PIUS IX – LEO XIII“. Na vrchnej časti obrazu je veľkými zlatými písmenami napísané CAMA, pod obrazom SŁOWIANOM. Napríklad v tzv. Poľskom pápežskom kolégiu v Ríme sa nachádza obraz s námetom *Pápež Hadrián žehná sv. Cyrila a Metoda*, vytvorený pravdepodobne umelcom z okruhu Jana Matejku⁴⁵.

Patrocínium sv. Cyrila a Metoda sa naplno etablovalo práve v období okolo roku 1863 s pripomienkou ich príchodu na naše územie. Už predtým sa objavuje v uhorskom maliarstve tematika historicko-náboženská, keď sa dostávajú do popredia napríklad námety Svätopluka⁴⁶. Prvé kaplnky a kostoly zasvätené vierozvestcom na našom území nachádzame v priebehu 19. storočia pomerne často. Napríklad Gustáv Kazimír Zechenter Laskomerský spomína, že počas jeho pôsobenia v Bacúchu chcel novopostavený kostolík zasvätiť solúnskym bratom, ale miestna komunita presadila sv. Jozefa⁴⁷.

Oltárne obrazy pre kostoly zasvätené sv. Cyrilovi a Metodovi tvorili väčšinou umelci, ktorí mali národné cítenie. Sem patrí aj maliar Jozef Božetech Klemens (1817 – 1883), ktorý bol zakladajúcim členom Matice slovenskej a v rámci svojej pedagogickej činnosti pôsobil v Žiline alebo Banskej Bystrici aj v tejto národne orientovanej oblasti. V roku 1858 vytvoril pre kostol v Mojtíne návrh na oltárny obraz s námetom sv. Cyrila a Metoda (obr. 7)⁴⁸. Ide o kompozíciu vedľa seba stojacich bratov ako biskupov v častom ikonografickom type s krížom, ikonou Posledného súdu. Tento motív využil maliar aj pre kostoly v Dohňanoch (obr. 8) v roku 1863, pre kostol v Detve⁴⁹, dnes umiestnený na fare a jeden z roku 1876 (obr. 9) mal darovať farár z Pároviec martinskému múzeu⁵⁰. Bol vystavený v obrazárni Muzeálnej slovenskej spoločnosti v Martine.

⁴⁴ Za krížom sa nachádza obraz *Matka Boska Czesztochowska*, po jej ľavej strane je v ovále zobrazený orol prvej pečate z roku 1244 krakovského princa Leszka Biálego (1184/5 – 1227, dynastia Piastowie), po pravej strane zobrazenie anjela s dvomi dolu skříženými mečmi. Postavy svätcov sú flankované vysokými svetníkmi s horiacimi sviečkami. – GORZKOWSKI, Marian: Jan Matejko. Epoky od 1861 do konca zycia artysty. Tow. Przyjaciół Sztuk Pięknych w Krakowie. Kraków : Kornecki, 1993, s. 292. Za informáciou o publikácii ďakujem L. Pemčákovéj.

⁴⁵ HNILICA, Ján: *Sošti Cyril a Metod. Horlioi hlásatelia božieho slova a oerní pastieri cirkvi*. Bratislava : Alfa, 1990, s.76, repr. č. 14.

⁴⁶ Už spomínané dielo: Neznámy maliar: *Svätopluk a jeho synovia*, SNG, inv. č. O 6331.

⁴⁷ http://zlatyfond.sme.sk/dielo/1366/Zechenter-Laskomersky_Patdesiat-rokov-slovenskeho-zivota-I/6#ixzz2OkLuUzIz (20. 3. 2013).

⁴⁸ GÜNTHEROVÁ-MAYEROVÁ, Alžbeta a kol.: *Súpis pamiatok na Slovensku*. Bratislava : Obzor, 1968, II. diel, s. 332 – 333. Zachovala sa kresba v majetku Slovenského národného literárneho múzea v Martine, Matica slovenská, inv. č. EX 969.

⁴⁹ GÜNTHEROVÁ-MAYEROVÁ, Alžbeta a kol.: *Súpis pamiatok na Slovensku. I. diel*. Bratislava : Obzor, 1968, s. 289 – 291.

⁵⁰ PETROVÁ – PLESKOTOVÁ, Anna: *Slovenské úytoarné umenie obdobia národného obrodenia*. Bratislava : SAC, 1966, s. 50 – 51, 279, repr. 91.

Podľa Kálmana už v apríli 1862 vytvoril Klemens pre nitrianskeho kanonika Juraja Tvrdého (1780 – 1865) návrhy na cyrilo-metodský oltár⁵¹. Často pracoval na základe kresbových podkladov (obr. 7 – 8), v ktorých si dôsledne rozvrhol celú kompozíciu a následne ju preniesol na plátno. Kresba tej pre Mojtín (v zbierke Matice slovenskej), ktorá tiež zobrazuje dvojicu vierozvestcov, bola podľa nápisu navrhnutá v Žiline v roku 1858⁵². Dvojica svätcov je vložená do architektúry krídlového oltára, kde po bokoch načrtol Klemens národných svätcov ako sv. Alžbetu Uhorskú, sv. Ladislava na ľavej strane a sv. Imricha a sv. Štefana na pravej. Zaujímavosťou je využitie rastlinného ornamentu, ktorý lemuje jednotlivé časti oltára a v hornej časti vyúsťuje do mandorly s postavou Panny Márie. Symbolika diela, ako aj opakovanie tohto motívu vo viacerých kostoloch súvisí s Klemensovou orientáciou na slovanské a národné témy⁵³. Rastlinný symbol akéhosi vyrastajúceho kmeňa ako základu všetkých Slovanov bol rozvinutý v súvislosti s príchodom Slovanov na naše územie⁵⁴ (obr. 10).

Klemens sa v priebehu 60. rokov 19. storočia venoval náboženskej maľbe a popri častom cyrilo-metodskom cykle spodobil i ďalšie patrociniá dôležité pre Uhorsko, ako napríklad sv. Štefana⁵⁵. Inšpiroval sa v klasickej post-nazarénskej tradícii českého maliarstva svojho učiteľa z pražskej akadémie Františka Tkadlíka (1786 – 1840). Zároveň bola okolo polovice 19. storočia v Prahe vypísaná súťaž na súsošie Cyrila a Metoda, ktoré nakoniec realizoval v roku 1845 sochár Emanuel Max (1810 – 1901). V roku 1843 informoval *Österreichisches Morgenblatt* o objednávke grófa Kolowrata na sochu Cyrila a Metoda. V časopise *Österreichische Blätter für Literatur und Kunst, Geschichte, Geografie, Statistik und Naturkunde* z roku 1846 je publikovaná krátka správa o tejto soche, ktorú autor vytvoril a vystavil v Ríme. „Emanuel Max hat in Rom seine Gruppe „Cyrill und Method“ ausgestellt, für die Theinkirche in Prag bestimmt, und allgemeine Anerkennung gefunden.“⁵⁶ Emanuel Max použil typ, ktorý mohol vidieť počas svojho pobytu v Ríme. Vo svojich spomienkach hovorí o tejto objednávke pre Týnsky chrám v Prahe,

⁵¹ KÁLMÁN, Július: *Jozef Božetech Klemens*. In: *Sborník Matice slovenskej*. 1. časť, roč. XX, č. 1 – 2, 1942, s. 58. Reprodukcia je v *Slovenských pohľadoch*, 1925, č. 6 – 8, s. 472 – 473.

⁵² Matica slovenská, Martin, inv. č. EX 760.

⁵³ KÁLMÁN, Július: c. d., s. 13.

⁵⁴ TÁNCZOŠOVÁ, Katarína: *Náboženská maľba na Slovensku na príklade Jozefa Božetecha Klemensa*. Bakalárska práca. Bratislava : Katedra dejín výtvarného umenia, FIF UK, 2013.

⁵⁵ Pozri napríklad: *So. Štefan a so. Vojtech, 1855 – 1857*, ceruza, papier, LM SM Martin, inv. č. Ex 765, 766.

⁵⁶ *Österreichisches Morgenblatt*. *Zeitschrift für Vaterland, Natur und Leben*, Nr. 88, VIII. Jahrgang, 24. Juli 1843, s. 350; V ďalšom čísle sa objavila správa o jeho činnosti v Ríme – Nr. 133, 6. November 1843, s. 532; *Österreichische Blätter für Literatur und Kunst, Geschichte, Geografie, Statistik und Naturkunde*. Herausgegeben und redigiert durch Dr. A. Adolf Schmidl. Nr. 9, III. Jahrgang, 20. Jänner 1846, s. 72. S menom Max sa stretávame aj v ďalšom čísle tohoto periodika – TROST, Johann: *Wlasta des Bildhauers Emanuel Max*. In: *Österreichische Blätter für Literatur und Kunst, Geschichte, Geografie, Statistik und Naturkunde*, Nr. 1, Kunstblatt, 31. Jänner 1844, s. 2 – 3.

ktorých schvaľovali umelci ako Overbeck, Tenerani a Wagner. Najprv musel komisii pred veľvyslancom v Ríme, barónom Lützovom, prezentovať model a následne vyhotovil dielo z kameňa⁵⁷. Keď si porovnáme kompozičné umiestnenie oboch svätcov, ako aj detaily, napríklad scénu Posledného súdu, vidíme, že Klemens mohol vychádzať práve z Maxovej sochy, ktorá bola známa na základe reprodukcii.

V roku 1863 namaľoval Klemens obraz pre Kostol sv. Cyrila a Metoda v Dohňanoch⁵⁸, pri príležitosti 1000. výročia príchodu vierozvestcov. Od predchádzajúceho obrazu v Mojštíne sa odlišuje len prevedením pozadia. V súvislosti s možným objednávateľom kňazom Štefanom Nikolajom Hýrošom je treba spomenúť aj ďalšiu objednávku na kostolnú zástavu s motívom Cyrila a Metoda pre Kostol sv. Michala v Liptovskom Michale⁵⁹ od maliara Petra Michala Bohúňa (1822 – 1879). Vytvoril kostolnú zástavu s témou *Rozlúčka Cyrila a Metoda* (obr. 11) a ďalšiu s námetom *Misionárske pôsobenie Cyrill a Metoda na Slovensku*⁶⁰ (obr. 12). Ako pendant k nim namaľoval zobrazenia *Sv. Štefan zasväcujúci kráľovstvo Panne Márii* a *Sv. Ladislav otvára prameň*. Týmto nadväzuje pravdepodobne na dobovú teóriu, podľa ktorej bol rod Arpádovcov slovenského pôvodu⁶¹. Podľa Eleny Dubnickej je to príklad historickej maľby u Bohúňa, kde sa snaží vyrovnávať s témou slovanstva. Zároveň to preňho ako maliara (v tom čase už žijúceho mimo centra) bola aj výzva, ako sa kompozične vyrovnáť s týmto námetom. Postavy svätcov, prevedené veľmi obdobne ako u Klemensa, obklopuje (pri výjave ich pôsobenia) množstvom ďalších postáv v národných krojoch. Tatranské končiare, veľmi obľúbený motív v jeho tvorbe, načrtáva v pozadí. Na obraze sa nachádza nápis „863. Sv. Cyrille a Methode / Orodujte za nás! 1863“ a na rube je postava Immaculaty. Na druhom diele pri rímskom kláštore sústredil postavy mníchov a rytierov. Výjav lemuje nápis „869 Bratu Methode / miluj Slovanov! 1863“. Na rube sa nachádza postava sv. Michala.

Za účasti biskupa Štefana Moyzesa sa konali oslavy milénia, kde napríklad pre kostol sv. Cyrila a Metoda v Selciach⁶² bol v roku 1864 posvätený nový

⁵⁷ WACHSTEIN, Emanuel Max von: *Zweiundachtzig Lebensjahre*. Prag : A. Haase, 1893. <http://k4.techlib.cz/search/ij.jsp?pid=uuid:92846264-38e3-468f-9c0b-835316370c54>. K popisu diela sa vyjadruje aj vo svojej práci – MAX, Emanuel: *Erläunternde Worte zu den Standbildern der heiligen Slawen-Apostel Cyrill und Methodius*. Prag, 1850. V rovnakom čase vytvoril jeho brat Josef Max reliéf s námetom sv. Cyrila a Metoda pre Katedrálu sv. Víta v Prahe.

⁵⁸ GÜNTHEROVÁ-MAYEROVÁ, Alžbeta: c. d., I. diel, s. 310.

⁵⁹ DUBNICKÁ, Elena: *Peter M. Bohúň. Život a dielo*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1960, s. 148; GÜNTHEROVÁ-MAYEROVÁ, Alžbeta: c. d., II. diel, s. 236.

⁶⁰ Podľa GÖTTLIEBOVÁ-GRILLOVÁ, Eva: *Vývin historického maliarstva na Slovensku od roku 1800 do roku 1939*. Diplomová práca. Bratislava : FiF UK, 1975, s. 43; HERUCOVÁ, Marta: *Obrazy najstarších dejín: do obdobia okolo roku 1000 (do obdobia vzniku Uhorského kráľovstva)*. In: BENOVA, Katarína – BOŘUTOVÁ, Dana (eds.): *Osobnosti a súvislosti umenia 19. storočia na Slovensku. K problematike výskumu dejín umenia 19. storočia*. Bratislava : Stimul, 2007, s. 336, kat. č. 66.

⁶¹ DUBNICKÁ, Elena: c. d., s. 148.

⁶² Tamže, s. 147.

oltárny obraz. Votívne obrázky sa najčastejšie robili podľa klasických vzorov ikon. Už spomínaný maliar Josef O. Rupert Přecechtěl vytvoril ilustráciu, ktorá bola publikovaná v periodiku *Cyriřl a Method* v roku 1863⁶³. S tým súvisí i niekoľko na našom území zachovaných diel, väčšinou regionálnej až ľudovej úrovne od neznámych autorov. Patrí sem napríklad olejomalba *Cyriřl a Metod* (obr. 13), vytvorená pravdepodobne po roku 1863 (v majetku Slovenskej národnej galérie⁶⁴). Podobný ikonografický typ ako u Klemensa vidíme aj na kostolnej zástave v majetku Vlastivedného múzea v Topoľčanoch⁶⁵. Vyskytovalo sa aj množstvo tlačených reprodukcí (obr. 14)⁶⁶.

Napríklad v českom prostredí (ako sme sa dozvedeli v úvode) sa v súvislosti s mileniárnymi oslavami príchodu realizovalo množstvo oltárov a votívnych diel. Ak sa ešte pozrieme na slovenské zbierky, napríklad v SNG sa nachádza kresba *Sv. Cyriřl a Metod. Púť na Velehrad 1885*⁶⁷ od českého maliara Mikoláša Aleša (1852 – 1913), ktorý mal časté styky so Slovenskom.

S témou sv. Cyrila a Metoda sa stretávame pomerne často aj vo výtvarnom umení v priebehu prvých dekád 20. storočia. V sochárstve napríklad Jan Koniarek (1878 – 1952) vytvoril okolo roku 1929 reliéf *Rastislav víta sv. Cyrila a sv. Metoda na Devíne*⁶⁸. Ďalšou osobnosťou súvisiacou so zobrazovaním tejto témy na prelome 19. a 20. storočia bol maliar Jozef Hanula (1863 – 1944). Už v roku 1898 pre Kostol sv. Filipa a Jakuba v Liptovskej Teplej namaľoval vierozvestcov medzi miestnymi obyvateľmi dediny v dobových krojoch. V pozadí dokonca spodobnil samotný kostol, ktorého náčrt sa nachádza v archíve SNG⁶⁹. Ďalej vytvoril niekoľko nástenných malieb pre slovenské kostoly, ako napríklad v Liptovskej Revúcej (1912), Španej Doline (1934), Krušetnici (1940), Liptovských Sliačoch (1896, 1940), Vyšnom Kubíne (1941), Hladovke (1941), ako aj obraz v majetku Galérie Umelcov Spiša⁷⁰. Hanula namaľoval aj obraz *Príchod Cyrila a Metoda na Slovensko* v roku 1936 pre zasadaciu sieň Slovenskej ligy v Bratislave⁷¹. V jeho

⁶³ Cyriřl a Method, 1863, 13, č. 5, s. 35. Repr. HERUCOVÁ, Marta: c. d., s. 336, kat. č. 68.

⁶⁴ Majetok SNG, inv. č. O 3936.

⁶⁵ Majetok Vlastivedného múzea v Topoľčanoch, inv. č. H 684.

⁶⁶ V slovenských zbierkach pozri: Neznámy autor: SNM Etnografické múzeum, inv. č. KH 5581.; Jakob Serjakov – Fjodor Andrejevič Bronnikov: Sv. Cyril a Metod, SNM Etnografické múzeum, inv. č. KH 5784; Ruský grafik: Cyril a Metod, 1863, litografia, papier, 37,9 x 24,3 cm, SNM EU Martin, inv. č. KH 5840; Český grafik: Cyril a Metod, 1885, litografia, papier, 13 x 7,8 cm, SNM EM Martin, inv. č. KH 1996; Český grafik: Úmrtí sv. Metodejě, 1885, litografia, papier, 14,2 x 9,4 cm, SNM EM Martin, inv. č. KH 1995; Neznámy grafik: Sv. Cyril a Metod, 1870 – 1900, litografia, papier, 16,2 x 10,6 cm, SNM EU Martin, inv. č. KH 5581.; A. F. Waltzel: Sv. Cyril a Metod, okolo 1880, litografia, papier, 21,8 x 13 cm, SNM Em, Martin, inv. č. KH 1994.

⁶⁷ ALEŠ, Mikoláš: *Sv. Cyriřl a Metod. Púť na Velehrad 1885*, ceruza, papier, SNG, inv. č. K 845.

⁶⁸ KONIAREK, Ján: *Rastislav víta sv. Cyrila a sv. Metoda na Devíne, okolo 1929*, Galéria Jána Koniarka, Trnava, inv. č. P 389.

⁶⁹ KLČOVÁ, Renáta: *Jozef Hanula*. Diplomová práca. Bratislava : FIF UK, 2005.

⁷⁰ HANULA, Jozef: *Cyriřl a Metod, štúdia k obrazu pre kostol v Liptovských Sliačoch*, inv. č. AK 66.

⁷¹ GOTTLIEBOVÁ-GRILLOVÁ, Eva: c. d., s. 55.

pozostalosti sa zachovala aj kresba s týmto námetom⁷². Ďalší maliar tejto doby, Maximilián Schurmann (1890 – 1960), vytvoril v roku 1927 oltárny obraz vierozvestcov pre nitrianske biskupstvo a vystavil ho dokonca na Salóne des Independents. V roku 1933 vytvoril i grafiku na základe tohto diela.⁷³ Výtvarný obraz sv. Cyrila a Metoda v priebehu 20. storočia až po súčasné prevedenia ich podoby sú však predmetom ďalšieho výskumu a zhodnotenia využitia ich symbolu často aj na politické účely.

LITERATÚRA A PRAMENE

- BALABANOV, Kosta: *Sveti Kiril a Sveti Metodij vo delata na zografite*. Skopje : Tabernakul, 1993.
- BEŇOVÁ, Katarína – BOŘUTOVÁ, Dana (eds.): *Osobnosti a súvislosti umenia 19. storočia na Slovensku. K problematike výskumu dejín umenia 19. storočia*. Bratislava : Stimul, 2007.
- DUBNICKÁ, Elena: *Peter M. Bohúň. Život a dielo*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1960.
- EGGERS, Martin: *Das Erzbistum des Methods. Lage, Wirkung und Nachleben der kyrillomethodianischen Mission*, München : Sagner, 1996.
- FÁNDLY, Juraj: *Compendiata historia gentis Sclavae*. Tyrnaviae : Jelinek, 1793.
- GORZKOWSKI, Marian: *Jan Matejko. Epoky od 1861 do konca zycia artysty*. Tow. Przyjaciół Sztuk Pięknych w Krakowie, Kraków : Kornecki, 1993.
- GOTTLIEBOVÁ-GRILLOVÁ, Eva: *Vývin historického maliarstva na Slovensku od roku 1800 do roku 1939*. Diplomová práca. Bratislava : FiF UK, 1975.
- GÜNTHEROVÁ-MAYEROVÁ, Alžbeta a kol.: *Súpis pamiatok na Slovensku I. – III*. Bratislava : Obzor, 1968 – 1969.
- HERUCOVÁ, Marta: *Obrazy najstarších dejín: do obdobia okolo roku 1000 (do obdobia vzniku Uhorského kráľovstva)*. In: BEŇOVÁ, Katarína – BOŘUTOVÁ, Dana (eds.): *Osobnosti a súvislosti umenia 19. storočia na Slovensku. K problematike výskumu dejín umenia 19. storočia*. Bratislava : Stimul, 2007.
- HOLLÝ, Ján: *Cirillo-Methodiada. Vítazská báseň v šesti spevoch... S pripojením Životopisem svatích Cirilla a Metoda, jako též Bájoslovím pohanských Slovákoo, a visvetlením některých slov*. Budín : Literami Kral. Univ. Tlač., 1835.
- HUDÁK, Ján: *Patrociniá na Slovensku (súpis a historický vývin)*. Bratislava : SAV, 1984.
- JAN MATEJKO. *Obrazy olejne*. Katalog. Warszawa : wyd. Arkady, 1993
- JEZBERA, Jan František: *List ke všem kněžím, učitelům, spisovatelům a umělcům slovanského jazyka o tom jak by tisíciletá upomínka na blahodárné působení prooučitelův slovanských Kyrila a Metoda r. 1863 důstojně zasužiti se měla*. V Praze, 1861.
- KÁLMÁN, Július: *Jozef Božetech Klemens*. In: *Sborník Matice slovenskej*, 1. časť, roč. XX, 1942, č. 1 – 2.
- KLČOVÁ, Renáta: *Jozef Hanula*. Diplomová práca. Bratislava : FiF UK, 2005.

⁷² Za túto informáciu ďakujem Mgr. Kamile Pacekovej z Galérie umelcov Spiša, Spišská Nová Ves.

⁷³ Schurmann, Maximilián: Cyril a Metod, 1933, Nitrianska galéria, Nitra, inv. č. NG 402.

- KONSTANTINOOU, Evangelos (Eds.): *Leben und Werk der byzantinischen Slavenpostel Methodios und Kyrillos*. Symposion der Griechisch-deutschen Initiative Würzburg, Münsterschwarzach : Vier-Türme-Verlag, 1985.
- LACKO, Michal: *Soätí Cyril a Metod*. Trnava : Dobrá kniha, 2011 (7. vydanie).
- LAUČEK, Daniel Zábaj (evanj.): *So. Cyril a Metod, apoštolovia slovanskí, jich význam v Cirkvi křesťanské v obec a v slovanstve zvlášť*. Turčiansky Svätý Martin, 1885.
- PALÁRIK, Ján: *Ohlas Pravdy na „Ohlas strany ďalšieho vydávania Cyrill a Methoda“ v záležitosti spisovného jazyka slovenského, V čísle 38 Cyrilla a Methoda uverejnený od Jána Palariika*. V Pešti : Tiskom Ladislava Lukáča, na krajinskej drahe č. 6, 1852.
- PŘIKRYL, František: *So. Cyrill a Method v upomínkách památek starožitných na Moravě*. V Týně u Lipníka. Tiskem Jindřich Slováka v Kroměžíři : Pápežská Knihtisk, 1905.
- PŘIKRYL, František: *SS. Cyrill a Method v památkách starožitných na Moravě a ve Slezku. Díl druhý*. V Týně u Lipníka : Pápežská Knihtisk, 1907.
- SASINEK, Franko Vítazoslav: *So. Method a Uhorsko*. Turčiansky Svätý Martin : Tlačiareň A. G., 1884.
- SASINEK, Franko Vítazoslav: *Život so. Cyrila a Methoda, apoštolov slovanských*. Trnava : Tlačou Adolfa Horovitza, 1885,
- SLOTTA, Juraj: *Pamiatka putovania katolíckeho Slavianstva do Rímu k hrobu so. Cyrila r. 1881*. Praha, 1882.
- ŚŁOCZYŃSKI, Henryk Marek: *Matejko*. Wrocław : Wydawn. Dolnośląskie, 2000.
- Soëtozor*, XXXI, 1896 – 1897, č. 49, s. 587 – 588.
- TÁNCZOŠOVÁ, Katarína: *Náboženská malba na Slovensku na príklade Jozefa Božetecha Klemensa*. Bakalárska práca. Bratislava : Katedra dejín výtvarného umenia, FiF UK, 2013.
- VYCHODIL, Jan: *Jubilejní pomínky cyrillo-methodějské*. In: VYKYDAL, Jan: *Sborník velehradský. 1 ročník*. Brunn : Tiskem moravské akciové knihtiskárny, 1880.
- VYCHODIL, Jan: *Vzpomínky na Cyrilo-Methodějský rok 1863*. 2. vydanie. Velehrad : Melicharek, 1913.
- WACHSTEIN, Emanuel Max von: *Zweiundachzig Lebensjahre*. Prag : A. Haase, 1893.
- Wokół Matejki. Materialy z konferencji. Matejko a malarstwo środkowoeuropejskie zorganizowanej w stulecie śmierci artysty*. Red. P. Krakowski, J. Purchla. Międzynarodowe Centrum Kultury : Kraków, 1994.

Cyril and Methodius in fine arts in Slovakia in the 19th century

The theme of Christian missionaries Saints Cyril and Methodius is throughout the 19th century connected to the development of religiously-historic paintings and especially with the new interest in national history of Slavonic ethnicities living in a multi-national monarchy. The first messages about the manner in which the millennium anniversary of the coming of the Thessalonian brothers is supposed to be celebrated are found in the contemporaneous literature. Individual topics of St. Cyril and Methodius are found mainly in nationally oriented periodicals such as in the engraving in the journal *Zora* from the year 1835 by the engraver from Bratislava Adam Alexander Ehrenreich or in the works of painters coming from the national painting school. Including especially Jozef Božetech Klemens and Peter Michal Bohúň in connection with their altar paintings and church flags where we see representations of the missionaries. Votive paintings and memorable graphic letters were also wide-spread that originated either from Russia or were created based on icons that were also painted here in our area. But the artistic image of St. Cyril and Methodius throughout the 20th century until the contemporary representations of their image is an object of further research and the saints a symbol are also often used for political intentions.

ZOZNAM ILUSTRÁCIÍ

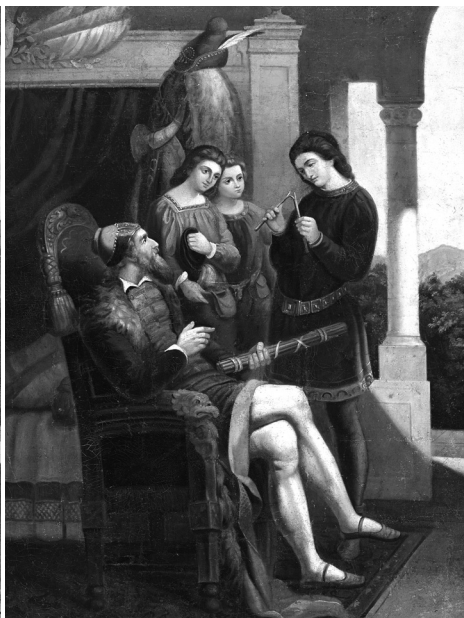
1. Alexander Adam Ehrenreich: Metod a Cyril, 1835. Publikované: *Zora*, 1835
2. Dr. Josef Rupert Přecechtěl: Příchod sv. Cyrilla a Methoda na Velehrad v roku 863, ÖNB Wien
3. Josef Ruppert Přecechtěl: Král Svätopluk a jeho synovia v roku 894, ÖNB Wien
4. Neznámy autor: Svätopluk a jeho synovia, SNG, inv. č. O 6331
5. Slavnostní album Cyrilla a Metodejě, 1864
6. Jan Matejko: Sv. Cyril a Metod, 1885
7. Jozef Božetech Klemens: Návrh na oltár sv. Cyrila a Metoda, 1858 + reprodukcia zo Slovenských pohľadov
8. Jozef Božetech Klemens: Sv. Cyril a Metod, Dohňany, 1863
9. Jozef Božetech Klemens: Sv. Cyril a Metod, 1876
10. Jozef Božetech Klemens: Sv. Cyril a Metod, Kostol v Mojtíne. 1862
11. Peter Michal Bohúň: Kostolná zástava s námetom Rozlúčka Cyrila a Metoda, Kostol sv. Michala v Liptovskom Michale, 1863
12. Peter Michal Bohúň: Kostolná zástava s námetom Misionárske pôsobenie Cyrill a Metoda na Slovensku, Kostol sv. Michala v Liptovskom Michale, 1863
13. Neznámy autor: Sv. Cyril a Metod, SNG, inv. č. O 3963
14. Neznámy autor: Sv. Cyril a Metod, pamätná grafika, SNM EM Martin, inv. č. KH 2030



1. Alexander Adam
Ehrenreich: Metod a Cyril,
1835. Publikované: Zora,
1835



2. Dr. Josef Rupert
Přecechtěl: Příchod
sv. Cyrilla a Methoda
na Velehrad v roku
863, ÖNB Wien



3. Josef Ruppert Přecechtěl: Král Svätopluk a jeho synovia v roku 894, ÖNB Wien

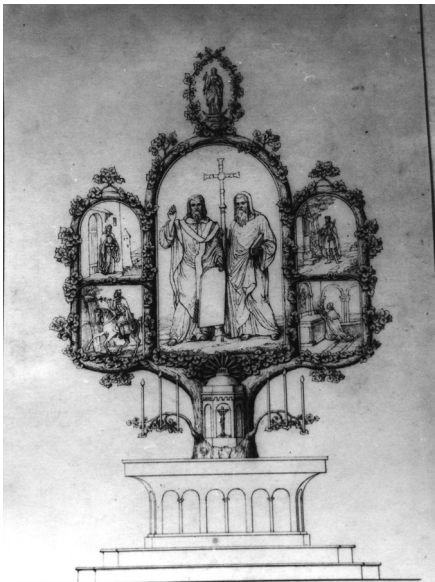
4. Neznámý autor: Svätopluk a jeho synovia, SNG, inv. č. O 6331



5. Slavnostní album
Cyrilla a Metodejě, 1864



6. Jan Matejko: Sv. Cyril a Metod, 1885



7. Jozef Božetech Klemens: Návrh na oltár sv. Cyrila a Metoda, 1858
+ reprodukcia zo Slovenských pohľadov



8. Jozef Božetech Klemens: Sv. Cyril a Metod, Dohňany, 1863



9. Jozef Božetech Klemens:
Sv. Cyril a Metod, 1876



10. Jozef Božetech
Klemens: Sv. Cyril
a Metod, Kostol v Mojtíne.
1862



11. Peter Michal Bohúň: Kostolná zástava s námetom Rozlúčka Cyrila a Metoda, Kostol sv. Michala v Liptovskom Michale, 1863



12. Peter Michal Bohúň: Kostolná zástava s námetom Misionárske pôsobenie Cyrill a Metoda na Slovensku, Kostol sv. Michala v Liptovskom Michale, 1863



13. Neznámý autor:
Sv. Cyril a Metod,
SNG, inv. č. O 3963



14. Neznámý autor:
Sv. Cyril a Metod,
pamätná grafika,
SNM EM Martin,
inv. č. KH 2030

Cyrilo-metodská tradícia v perspektíve obrodeneckého historizmu Epos Jána Hollého Cirillo-Metodiada

Monumentálne básnické a prekladateľské dielo Jána Hollého (1785 – 1849), tvorené množstvom žánrových foriem stvárnených s nepopierateľnou básnickou virtuozitou, bolo nielen zavŕšením umeleckých a estetických snáh slovenského klasicizmu, ale zároveň aj prvým celistvým naplnením predstavy o poézii klasického typu v slovenskej obrodeneckej kultúre prvej polovice 19. storočia, predstavy o poézii smerujúcej k estetickému dokonalosti a k syntéze tradičnej grécko-rímskej básnickej tradície inovovanej o nové ideové momenty vychádzajúce z potrieb obrodeneckej kultúry a emancipujúceho sa národného spoločenstva.

Ján Hollý ako „prvý uvedomelý *klasik* v slovenskej poézii“¹ a jeho rozsiahle básnické dielo je dnes pevnou a nepochybniteľnou súčasťou našej kultúrnej a literárnej tradície, a to napriek viacerým recepčným bariéram, ktoré stoja medzi jeho básnickými textami a ich potenciálnymi čitateľmi. Upozornil na ne v roku 1965 Jozef Felix v predhovore ku Kostrovmu prekladu Hollého *Selaniek* do súčasnej slovenčiny konštatovaním, že na Hollého básňach „spočívala dvojnásobná clona, ktorá akosi znemožňovala modernému čitateľovi dovidieť veľkú poéziu jeho diela: časomerná prozódia a sám Hollého jazyk“². V podobnom duchu sa k bariéram v recepcii Hollého diela vyjadril aj Stanislav Šmatlák slovami: „dva ľútostivé povzdychy sprevádzajú básnickú povest Jána Hollého už takmer poldruha storočia: že písal rečou, ktorá zostala síce významnou, ale predsa len dočasnou epizódou v dejinách spisovnej slovenčiny, a že svoje básnické predstavy dôsledne vtelil do foriem antického grécko-rímskeho pôvodu.“³ K týmto konštatovaniam však musíme objektívne doplniť, že minimálne v uplynulých päťdesiatich rokoch literárna história ruka v ruke s básnikmi a prekladateľmi urobili pre odstránenie čitateľských bariér alebo, povedané slovami Jozefa Felixa, pomyselných „dvojnásobných clon“ naozaj veľa. Z mnohých spomeňme napríklad literárnohistoricky a interpretačne orientované práce Stanislava Šmatláka, Viliama Turčányho, Márie Vyvíjalovej či Evy Fordinálovej a najmä preklady Hollého *Selaniek* od Jána Kostru, preklady *Žalospevov* od Ľubomíra Feldeka, preklady *Pesní* a *Rozličných básní* od Viliama Turčányho, preklad eposu *Svatopluk* básnikmi Jozefom Mihalkovičom a Štefanom Moravčíkom

¹ ŠMATLÁK, Stanislav: *Ján Hollý – skutočný klasik slovenskej poézie*. In: HOLLÝ, Ján: *Dielo I*. Bratislava : Tatran, 1985, s. 28.

² FELIX, Jozef: *Ján Hollý a jeho „spevy pastierske“*. In: HOLLÝ, Ján: *Selanky*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1965, s. 146.

³ ŠMATLÁK, Stanislav: *Ján Hollý – skutočný klasik slovenskej poézie*. In: HOLLÝ, Ján: *Dielo I*. Bratislava : Tatran, 1985, s. 9.

či preklad eposu *Cirillo-Metodiada* Jánom Buzássym⁴. Napriek snahám jazykovo a čitateľsky sprístupniť Hollého básnický odkaz zostali viaceré jeho texty naďalej na pokraji čitateľského záujmu. Takýmto textom je aj epos *Cirillo-Metodiada*. Vynára sa tu otázka, prečo je to tak? Prečo z Hollého diela dodnes čitateľsky rezonujú najmä jeho *Selanky*, niektoré ódy či elégie a z jeho eposov najmä *Svatopluk*? Prečo práve tieto (alebo iba tieto) texty sú dodnes obligátnou zložkou stredoškolského kompendia, ktorú do pozície kánonických textov tzv. povinného čítania fixovali aj základné pedagogické dokumenty?

Pokúsme sa teda nájsť odpovede na tieto otázky a pozrieť sa podrobnejšie práve na Hollého epos *Cirillo-Metodiada* a reflektovať ho v širších súvislostiach dejín slovenskej literatúry a kultúry prvej polovice 19. storočia.

Jednu z prvých odpovedí, prečo práve tento epos nezarezoval tak, ako iné básnické texty jeho rozsiahleho diela, nám dáva slovenská literárna historiografia. Jedna z prvých literárnohistorických reflexií Hollého diela z pera Jozefa Miloslava Hurbana *Slovensko a jeho život literárny*, ktorá vychádzala na pokračovanie v Slovenských pohľadoch v rokoch 1846 – 1851, naznačuje mnohé. Už tu sa javí ako zaujímavosť to, že Hurban sa hodnoteniu *Cirillo-Metodiady* vyhol, a vo svojej romantizujúco štylizovanej reflexii Hollého diela sa sústredil iba na jednu dominantu, ktorou bol epos *Svatopluk*. Pri celkovej charakteristike Hollého tvorby konštatuje: „Vo Svatoplukovi, potom v Selankách a v Žalospevoch, dosiahla Hollého poézia svojho najvyššieho stupňa. Všetko ostatné, čo nad toto napísal, je už iba pod týmto. Celé slovenské žitie je tu v týchto troch oddieloch naznačené.“⁵ Toto Hurbanovo hodnotenie (ak odhliadneme od limitujúcich faktorov v podobe malého časového odstupu potrebného na objektívnu literárnohistorickú reflexiu, či od tradičných dobovo podmienených konfesijných a generačných animozít) si zachovalo istú nadčasovú platnosť a v rôznych podobách sa opakovalo a opakuje v literárnohistorických syntézach slovenskej literatúry vlastne dodnes.

Azda najkritickejšie hodnotenia na margo Hollého *Cirillo-Metodiady* vyslovil zakladateľ modernej slovenskej literárnej historiografie Jaroslav Vlček v *Dejinách literatúry slovenskej* (1889): „...epos ako celok nemá dosť sýtych farieb“, „Hollý v *Cirillo-Metodiade* historický fakt podriadil záujmu náboženskému“⁶. Ešte ostrejšie vyjadrenia na margo *Cirillo-Metodiady* a celej jeho epickej tvorby nájdeme vo Vlčkových *Dějinách české literatury*: „Co eposům Homérovým a Vergíliovým, co Dantovi, Tassovi, Miltonovi a jiným

⁴ Preklady boli súborne publikované vo vydaní HOLLÝ, Ján: *Dielo I. – II.* Bratislava : Tatran, 1985.

⁵ HURBAN, Jozef Miloslav: *Slovensko a jeho život literárny*. In: HURBAN, Jozef Miloslav: *Dielo II.* Bratislava : Tatran, 1983, s. 185.

⁶ VLČEK, Jaroslav: *Dejiny literatury slovenskej*. Turčiansky sv. Martin : Matica slovenská, 1933, s. 65.

dodáva citového tepla a vŕň, toho zde naprosto není. A nejen milenka a žena, ani matka ve verších Hollého nenalezla místa. To ztlumuje i slunné živly v jeho zpěvích hrdinských; halí je mnišská šed' a vane z nich plíseň klášterní.“⁷

Neskôr aj II. zväzok tzv. akademických dejín slovenskej literatúry z roku 1960 pri hodnotení Hollého epiky (autorom kapitoly bol Karol Rosenbaum) akcentoval najmä epos *Svatopluk*: „Epos Svatopluk je Hollého najzdarilejšou epickou skladbou po stránke ideovej i umeleckej. Toto dielo malo v mnohom priekopnícky charakter. Hollého básnická individualita sa v ňom prejavila najplnšie.“⁸ Je zaujímavé sledovať, že kým literárnohistorické interpretácie eposu *Svatopluk* vyzdvihujú jeho umelecké stvárnenie, v ktorom sa skutočne naplno prejavila Hollého básnická individualita, analýzy *Cirillo-Metodiady* sa sústreďujú skôr na zdôraznenie mimoestetických kategórií (akcent na národnoobrodeneckú ideologickú funkciu textu), novšie interpretácie zasa akcentujú jeho „kresťanskú hĺbku“, ktorou sa pokúšajú ospravedlniť umelecko-estetické deficity eposu (interpretácie Evy Fordinálovej⁹). Celkovo však hodnotenia Hollého epiky spája konštatovanie, že *Cirillo-Metodiada* a Hollého tretí epos *Sláv* nedosahujú úroveň jeho *Svatopluka*.

Problémom čitateľskej reflexie Hollého eposu *Cirillo-Metodiada* teda nie je primárne jeho jazyková podoba, ani časomerný verš či klasicistické kompozičné postupy, ale práve jeho literárno-estetická dimenzia. Samozrejme, literárnu produkciu prvej polovice 19. storočia nemožno hodnotiť iba výsostne estetickými kategóriami či z aspektu súčasného čitateľského vkusu. Ak by sme sa pokúsili o rekonštrukciu dobového recepčného horizontu Hollého básnického diela, prišli by sme k záveru, že celý súbor Hollého básnickej tvorby reflektoval prioritne potreby obrodeneckého kultúrneho programu, ktorého jedným z cieľov bolo vytvoriť literárnu tvorbu takej úrovne a kvalít, ktorá by bola porovnateľná s „klasickým“ kultúrnym odkazom antiky a „klasickou kultúrou“ veľkých európskych národov. Naplnenie tohto cieľa sa však v slovenských pomeroch spájalo s obrodeneckým ideologickým rámcom, ktorý bol tvorený lingvocentrickým konceptom národnej kultúry postavenom na sakralizácii národného jazyka, silným historizmom hľadajúcim oporu v dávnej minulosti a s ním súvisiacim mytologizmom, odkazujúcim k archetypálnej podstate formujúceho sa národného spoločenstva. Sprievodnými javmi národnoobrodeneckej ideológie v slovenskom prostredí prvej polovice 19. storočia okrem toho bol v literárnej tvorbe silno zakorenený didaktizmus, moralizátorstvo a relikty starších literárnych štruktúr predosvietenského a predklasicistického typu,

⁷ VLČEK, Jaroslav: *Dějiny české literatury II.* Praha : Československý spisovatel, 1951, s. 477.

⁸ PIŠŮT, Milan – ROSENBAUM, Karol – KOCHOL, Viktor: *Dejiny slovenskej literatúry II.* Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1960, s. 213.

⁹ FORDINÁLOVÁ, Eva: *Ján Hollý (1785 – 1849).* Bratislava : Veda, 2003, s. 151 – 193.

najmä v podobe akcentácie náboženských a religióznych prvkov, ktoré sú markantné aj v Hollého epose.

Ján Hollý vo svojej básnickej tvorbe skĺbil oba momenty: jednak vyrovnanie sa s kultúrnym a umeleckým odkazom antiky na jednej strane a jeho prepojenie s prvkami obrodeneckej ideológie na strane druhej. Okrem toho je práve Hollý typom básnika, ktorý v predromantickom období azda najďalej pokročil v procese emancipácie estetickej funkcie v literatúre. Práve tie Hollého texty, kde je estetická funkcia nadradená funkciám mimoestetickým (ideologickým, religióznym či didaktickým) – ako sú napríklad jeho *Selanky* či niektoré ódy a elégie alebo sú tieto zložky prinajmenšom vo vzájomnej rovnováhe a proporcionalite (epos *Svatopluk*), si zachovali svoju príťažlivosť dodnes. Naopak tie, kde výraznejšie vstúpili do centra literárneho stvárnenia momenty silne poznačené mimoestetickými funkciami – a patrí medzi ne aj epos *Cirillo-Metodiada* – zostávajú na pokraji čitateľského záujmu.

1. Pramene Hollého Cirillo-Metodiady

Spôsob, akým Ján Hollý stvárnil cyrilo-metodskú tematiku, je výsledkom úrovne historického poznania problematiky v období národného obrodzenia. Tak, ako vtedy dostupné historické pramene k problematike, aj Hollý vo svojom epose prepojil historickú realitu s epickou fikciou. Hollého epos *Cirillo-Metodiada* vznikol ako druhý v poradí, predpokladá sa, že Hollý ho začal písať už v roku 1832, teda bezprostredne po skončení prác na epose *Svatopluk*. Hollého korešpondencia potvrdzuje, že v tom čase mal už dôkladne naštudované vtedy dostupné historické pramene¹⁰ k dejinám Veľkej Moravy a k cyrilo-metodskej tematike.

Ak by sme mali urobiť rekapituláciu všetkých prameňov, z ktorých Hollý dokázateľne vychádzal (početné odkazy na ne nachádzame najmä v jeho korešpondencii), ale aj tých, ktoré boli v čase vzniku eposu známe a vytvárali horizont dobového poznania, musíme ísť až do druhej polovice 17. storočia, odkedy sa začínajú objavovať systematické zmienky o cyrilo-metodskej tradícii, ktorá sa práve v tomto období výraznejšie začleňuje do slovenského kultúrneho povedomia.

Jedným z prvých textov, ktorý sa považuje za jedno z prvých otvorených prihlásení sa Slovákov k cyrilo-metodskej tradícii, je predhovor k spevníku Benedikta Szöllösiho (1609 – 1656) *Cantus Catholici, Písně katolické latinské i slovenské, nové i starodávne* (1655), v ktorom sa spomína misionárska činnosť Konštantína a Metoda s dôrazom na starobylosť

¹⁰ Podrob. tamže, s. 152.

a autochtónnosť kresťanskej tradície v slovenskom prostredí¹¹. Tento predhovor stojí na začiatku kultúrno-náboženskej interpretácie cyrilo-metodskej tradície, ktorá prezentuje oboch svätcov ako vierozvestcov¹². Aj keď nemáme priame dôkazy, že by Hollý tento text poznal (v korešpondencii ho priamo neuvádza), spomíname ho najmä preto, že ide o jedno z prvých známych prihlásení sa k cyrilo-metodskému dedičstvu. Vo výpočte textov, ktoré v chápaní cyrilo-metodského kultu nadväzujú na predhovor k spevníku *Cantus Catholici*, nemožno obísť apológiu Jána Baltazára Magina (1681 – 1735) *Murices ... sive Apologia* (1728), akcentujúcu autochtónnosť tohto kultu, a najmä dielo Samuela Timona (1675 – 1735) *Imago antiquae Hungariae* (Obraz dávneho Uhorska, 1733), v ktorom sa prvýkrát uvádza pomenovanie svätcov „slavorum apostoli“. Práve toto dielo Hollý niekoľkokrát spomína nielen v korešpondencii, ale aj v *Životopise svätích Cirilla a Metóda, slovenských Blahozvestov* a v časti *Visoetleňí*, ktoré tvoria prílohu eposu.

Záujem o cyrilo-metodský kult pozorujeme na konci 17. storočia a v 18. storočí aj v prostredí slovenských evanjelikov. Spomeňme najmä po latinsky písaný úvod k zbierke sentencií, prísloví, porekadiel a pranostík Daniela Sinapia Horčičku (1640 – 1688) *Neo-forum Latino-Slavonicum* (1678), predhovor Mateja Bela (1684 – 1749) k upravenému vydaniu Kralickej biblie *Biblia Sacra* (Halle, 1722) či predhovor ku gramatike Pavla Doležala *Grammatica Slavico-Bohemica* (1746). Všetky zmienky o Cyrilovi a Metodovi v ich textoch spája interpretácia cyrilo-metodského kultu ako výsostne slovenskej kultúrnej tradície. Táto tendencia súvisí so snahami časti uhorskej historiografie privlastniť cyrilo-metodský odkaz celému Uhorsku (Melchior Inhoffer, 1644; Matyás Sambár, 1661; Stefan Salagius, 1777¹³), ale aj českých a moravských historikov (Tomáš Pešina z Čechorodu, Jan Jiří Středovský) prisúdiť cyrilo-metodský odkaz výlučne Čechom, resp. Moravanom.

Medzníkom v etablovaní cyrilo-metodského kultu v našom (ale aj širšom stredoeurópskom) prostredí bolo vydanie pápežského dekrétu na podnet Márie Terézie v roku 1777, ktorým sa zavádzalo uctievanie Cyrila a Metóda ako svätcov oficiálne v celej rakúskej monarchii¹⁴. V tom istom roku vydal uhorský cirkevný historik Stefan Salagius dielo *De statu ecclesiae Pannonicae*, v ktorom sa popri tendenčných interpretáciách veľkomoravských dejín

¹¹ Benedikt Szöllösi v tejto súvislosti používa termín „nostra gens pannonia“ – „náš národ panónsky“. Porov.: SZÖLLÖSI, Benedikt: *Cantus catholici (úryvok)*. In: *Svätý Cyril a svätý Metod v slovenskej literatúre. Výberová antológia*. Zostavili Peter Liba a Silvia Lauková. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, 2012, s. 139.

¹² Podrob. MULÍK, Peter: *Ideologické interpretácie cyrilo-metodskej tradície v slovenských dejinách*. Slavica Slovaca, 44, 2009, č. 2, s. 98.

¹³ Podrob. FORDINÁLOVÁ, Eva: *Ján Hollý (1785 – 1849)*. Bratislava : Veda, 2003, s. 155.

¹⁴ Ich sviatok bol stanovený na 14. marca.

pokúsil prisúdiť cyrilo-metodský odkaz celému Uhorsku. Práve Salagiovo dielo bolo jedným z podnetov Juraja Papánka (1738 – 1802) na napísanie dejín s názvom *Historia gentis Sclavae – De regno, regibusque Sclavorum* (1780, Dejiny slovenského národa – O kráľovstve a kráľoch slovenských), v ktorých vyzdvihuje aj úlohu Cyrila a Metoda v pokresťančení Slovákov a popri tom aj ich zásluhy o liturgickú reč. Práve toto Papánkovo dielo sa stalo významným inšpiračným zdrojom, v ktorom hľadali námety pre heroické zobrazenia národnej histórie viacerí spisovatelia obrodeneckého obdobia, vrátane Jána Hollého. Stalo sa aj jedným z východísk Fándlyho historiografickej práce *Compendiata historia gentis Sclavae* (1793), vydanéj Slovenským učeným tovarišstvom, ktoré sa stalo významným šíriteľom cyrilo-metodskej tradície na Slovensku.

Zmienkou o Fándlym sme prekročili pomyselné hranice barokového slavizmu, ktorý završovala Papánkova historiografická práca, a v rekapitulácii prameňov k cyrilo-metodskej tradícii sme sa dostali do osvietenského a obrodeneckého obdobia, keď dochádzalo k postupnej kvalitatívnej a kvantitatívnej a zároveň funkčnej a štrukturálnej premene starých citových obsahov a myšlienkových predstáv v myslení národa a v myslení o národe. Táto kvantitatívna a zároveň kvalitatívna premena sa dotkla aj cyrilo-metodskej tradície. Cestu k Hollého epickej syntéze cyrilo-metodskej, ale aj veľkomoravskej historickej tematiky stvárnenej v *Svatoplukovi* naznačovala nielen Fándlyho *Compendiata historia gentis Sclavae* z roku 1793, ale najmä jeho panegyrická kázeň na sviatok sv. Cyrila a Metoda publikovaná v knihe *Príhodné a soátečné kázne II.* (1796)¹⁵. Fándlyho uchopenie témy a spôsob interpretácie historických faktov v mnohom predznamenovali Hollého *Cirillo-Metodiadu*. Spája ich aj viditeľné prepojenie rodiaceho sa slovenského nacionalizmu s katolicizmom, ktoré bolo pevne udomácnené v bernolákovskom prostredí.

Okrem slovenských prameňov Hollý vo svojej korešpondencii spomína najmä práce Josefa Dobrovského. V liste Jánovi Kollárovi z 19. septembra 1834 Hollý prosí o zapožičanie „Cirilla a Metoda od p. Dobrovského v Praze 1823“¹⁶ a informuje ho, akú literatúru mal k dispozícii: „Moravskú legendu od p. Dobrovského¹⁷, legendu o Cirill a M., jako též o s. Klemensovi z breviára, potom Timona, listi Jana papeža, Slavín, Gramatiku staroslovenskej reči od Dobr.¹⁸, Collectanea de Svatopluko, Cyrillo et Methodio etc. Odvšelikad pozbírané a pozapisované, p. Šafárika Historiu slov.“¹⁹

¹⁵ FÁNDLY, Juraj: *Concio Historico-Panegyrica de sanctis Sclavorum Apostolis, Cyrillo & Methodio*. In: *Príhodné a soátečné kázne. Druhí zoznak*. Trnava : U Václava Jelínka, 1796.

¹⁶ Hollý má na mysli Dobrovského prácu *Cyrill und Method der Slaven Apostl* (1823).

¹⁷ *Mährische legende von Cyrill und Method* (1826).

¹⁸ Hollý má na mysli Dobrovského prácu *Institutiones linguae slavoicae dialecti veteris* (1822).

¹⁹ *Korešpondencia Jána Hollého*. Ed. Jozef Ambruš. Martin : Matica slovenská, 1967, s. 96.

Ján Hollý však nepoznal Moravsko-pannónske legendy, preto ich ani nemohol využiť ako prameň svojho literárneho stvárnenia cyrilo-metodskej témy. Táto skutočnosť je príčinou viacerých historických nekorektností, ktoré sa v epose vyskytli. Legendy boli publikované Pavlom Jozefom Šafárikom až v roku 1851 v diele *Památky dřevního písemnictví Jihoslovanů*, teda skoro dve desaťročia po vydaní *Cirillo-Methodiady*²⁰.

2. Literárne stvárnenia cyrilo-metodskej témy pred Jánom Hollým

Vidíme, že všetky pramene Hollého diela ako aj celá dovtedajšia reflexia cyrilo-metodskej témy mala neliterárny charakter: išlo o texty vecného, apologetického, homiletického či historiografického charakteru. Je zaujímavé, že táto téma dlho nenachádzala stvárnenie v textoch čisto literárnej proveniencie. Hollého *Cirillo-Methodiada* bola vlastne prvým a v celom obrodeneckom období paradoxne jediným epickým literárnym textom, venovaným výlučne týmto postavám našich dejín. Hollý teda v oblasti umeleckej literatúry nemal v slovenských pomeroch na čo nadviazať. Bol v tomto smere novátorom. Ak by sme chceli zmapovať relevantnejšie zmienky o Cyrilovi a Metodovi v slovenskej umeleckej literatúre pred J. Hollým, zoznam by bol nadmieru stručný. Je zaujímavé, že aj v textoch, kde sa priam ponúkala možnosť aspoň spomenúť Cyrila a Metoda, nenájdeme o nich žiadnu zmienku²¹.

S výraznejšími literárne stvárnými zmienkami o Cyrilovi a Metodovi sa stretávame až v Kollárovej *Slávy dcere* (1824). Kollár však zmienky o Cyrilovi a Metodovi funkčne využil v odlišnom kontexte. Vníma ich najmä ako prostriedok prekonávania konfesijného partikularizmu, ktorý bol veľmi citlivou otázkou. Kollár, hoci presvedčený protestant, vo veršoch *Slávy dcery* vyzýva v mene ideálu národnej jednoty k náboženskej tolerancii a jednote. V sonete 59 hovorí: „...Nechte svár, co hrob již vlasti vyrýl, / slyšte národ, ne křik Feáků, / váš je Hus i Nepomuk i Cyril.“ Tieto myšlienky rozvinul neskôr aj v doplnených verziách *Slávy dcery*. V sonete 126 v speve *Labe*,

²⁰ Legendy boli známe už v roku 1700, keď ich do kultúrneho povedomia uviedol metropolita Dmitrij Rostovskij, ale väčší ohlas vzbudilo ich publikovanie V. A. Gorským v časopise *Moskvitianin* v roku 1843. Podrob. FORDINÁLOVÁ, Eva: *Ján Hollý (1785 – 1849)*. Bratislava : Veda, 2003, s. 166.

²¹ Napríklad v druhej časti Bajzovho románu *René mládenca príhody a skúsenosti* (1784) sa v kapitole *Sprievodca poučuje Reného o Slovákoch, o ich jazyku, literatúre a dejinách* naskytila ideálna príležitosť zaradiť do výkladu o pôvode a dejinách Slovákov aj tieto dve postavy. Bajza túto príležitosť nevyužil, zmienil sa nanajvýš o Svätoplukovi a legende o bielom koni, „za ktorého krajinu dal“. Nezabúda však spomenúť ranu, ktorú utížil slovenský jazyk za jeho vlády. Podobne Juraj Fándly v úvode svojej básne *Prátelské porozumení* z roku 1807, ktorý je tvorený básnickým exkurzom do dejín krajiny, plynulo prechádza od obrazov pohanských čias k obrazu jej christianizácie takto: „Keď ale prišlo na svet svetlo božské, Kristus Jézúš, / obzvlášť až potom, keď sa rozmnožila jeho vira / v krajne našej, keď v nej Štefan kráľ staval kláštieri mníchom / svim benediktinom...“ Teda proces christianizácie spája až so svätostefanskou tradíciou, pričom o Cyrilovi a Metodovi sa vôbec nezmiňuje, hoci mal na to v básni ideálnu príležitosť. Fándly sa však cyrilo-metodskej tradície dotkol ako historik v spise *Compendiata historia gentis Sclavae* (1793) a v kázni *Concio Historico-Panegyrica de sanctis Sclavorum Apostolis, Cyrillo & Methodio* (1796). Čisto literárnemu stvárneniu témy sa však vyhol.

Rén, Vltava sa poohliadol za nešťastnou minulosťou, keď „...naši predkové / náboženstvom národ zabíjali“, a napokon v sonete č. 8 spevu *Lethe* dokonca vykreslil nadkonfesionálnu slovanskú idylku v podobe panteónu slovanských božstiev, ktorú dopĺňajú v 11. znelke Komenský a v 12. znelke Cyril a Metod²².

3. Okolnosti vydania Hollého Cirillo-Metodiady

Podľa údajov v Hollého korešpondencii vieme, že epos mal básnik hotový už v priebehu roka 1834 a pracoval na ňom dva roky, teda od roku 1832. Vydanie eposu malo dve etapy: v almanachu Zora na rok 1835 vyšiel *Životopis ss. Cirilla a Metóda, blahozvestov Slovákov*, zveršované obsahy všetkých šiestich spevov a *Ukážka víťazskej básne: Cirillo-Metodiadi* (prvých 26 veršov)²³. Celý epos vyšiel v tom istom roku v Kráľovskej univerzitnej tlačiarni v Budíne s názvom *Cirillo-Metodiada, víťazská báseň v šesti spevoch od Jána Hollého, arcibiskupstva ostrihomského kňaza, s pripojením Životopisem svätích Cirilla a Metoda, jako též Bájoslovím pohanských Slovákov, a Visvetlením některích slov*.

Hollý pred vydaním eposu zápasil predovšetkým s hľadaním vhodného názvu. Vieme, že v auguste 1834 bol už epos hotový, vrátane všetkých dodatkov, no jediný, čo Hollý ešte nemal, bol práve názov. V korešpondencii Jána Hollého nachádzame rôzne varianty názvu: *Konštantín a Metod, krestanstvo u Slovákov učiteľ, Krestanstvo Slovákov, Kristiada Slovákov, Konštantino-Metodiada*. Hollý sa napokon rozhodol poradiť sa o názve s Jánom Kollárom, „najväčším československým básnikom“²⁴. Tak sa aj stalo a už v liste z 19. septembra 1834 Hollý ďakuje Kollárovi za názov *Cirillo-Metodiada*. Hollý však neprijal Kollárov návrh bezvýhradne. V liste Martinovi Hamuljakovi z 8. 7. 1835 ešte uvádza názov *Cirillo-Metodiada aneb Konštantín a Metod, blahozvestove Slovákov*. Až Martin Hamuljak rozhodol o konečnom názve eposu, samozrejme, s Hollého súhlasom²⁵.

4. Stváranie cyrilo-metodskej témy v Hollého epose

Pri úvahách nad epickou štruktúrou eposu *Cirillo-Metodiada* sa pokúsime najst predovšetkým odpoveď na otázku, prečo naša literárna história práve k tomuto Hollého eposu zaujímala skôr rezervovaný postoj, a pokúsime sa najmä identifikovať tie miesta básnického textu, ktoré boli príčinou jeho problémovej reflexie.

²² Podrob. VOJTECH, Miloslav: *Literatúra, literárna história a medziliterárnosť*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2004, s. 53 – 54.

²³ Okrem toho v tomto zväzku almanachu vyšlo aj desať Hollého selaniek a óda na *Ságelskú studenku*.

²⁴ *Korešpondencia Jána Hollého*. Ed. Jozef Ambruš. Martin : Matica slovenská, 1967, s. 90.

²⁵ Podrob. FORDINÁLOVÁ, Eva: *Ján Hollý (1785 – 1849)*. Bratislava : Veda, 2003, s. 154.

Spoločným menovateľom problémových miest eposu je najmä básnikov „zápas“ s témou v žánrovej a kompozičnej oblasti. Poukážeme na ne pri analýze jednotlivých spevov.

Cirillo-Metodiada sa začína dedikáciou *Martinoovi Hamulákovi*, ktorá je nie len vyjadrením vďačnosti básnika svojmu mecénovi a vydavateľovi, ale aj ódicky štylizovanou apoteózou popredného predstaviteľa bernolákovského hnutia a Spolku milovníkov reči a literatúry slovenskej. Za dedikáciu Hamuljakovi nasleduje motto eposu z Matúšovho evanjelia „Idúce učte všeci národi, krstíce jich“ (Mat. 28, 19).

Prvý spev eposu začína obligatórnou **propozíciou**:

Prospevujem, jak viprosení s Cárihradu bratri,
Konštantín a Metod, ku tatranským došli Slovákóm,
Jak márné po celěj vivrátili krajně modlárstvo,
A všelikí národ v krestánskéj pravdě i bozkém
Zákoňe vicvičení spasitelněj získali víre;
Jak též obviňení slavskému a od seba chrámom
Nadstavenému dané povimáhali obradu právo.

Za propozíciou nasleduje **invokácia**:

Než vi blahoslavení, v něbesách už částku mající,
Slávov apoštolové, prispejte ku práci, a černú
Z misli vižeňte šerost, i horúci zažňte plápol,
Hodně abich mohel oslavovat vaše pesňami číni!

Zaujímavosťou je, že na rozdiel od eposu *Svatoplúk*, v ktorom básnik oslovuje slovanskú Múzu Umku podľa vzoru antických eposov, v *Cirillo-Metodiade* sa naopak obracia k obom svätcom. Už podoba invokácie anticipuje Hollého akcent na duchovno oproti akcentu na hrdinské činy v *Svatoplukovi*. *Cirillo-Metodiada* ako celok tak oproti víťazstvu meča a sile zbraní, ktorá dominuje v *Svatoplukovi*, stavia silu idey a silu slova.

Predsa len Hollý v tomto epose nezabúda ani sa svoju múzu Umku. Táto je však až súčasťou druhej dedikácie eposu, ktorá nasleduje bezprostredne po invokácii. Ide o dedikáciu kanonikovi Jurovi Palkovičovi, teda o v poradí už druhú dedikáciu eposu²⁶.

Po týchto častiach záväzných pre žáner klasického eposu prechádza Hollý k epickému prológu, ktorý tvorí obraz Rastislava ako „širokovládneho ve Slovensku panovníka“, trápiaceho sa tým, či kresťanstvo, „čo jím dovčilka německí / Ohlasujú kňazové, neb snád blúd k zisku vimislen“ a ľud naďalej zostáva v pohanskej temnote. Preto posíela k „carihradskému cisárovi“

²⁶ Podrob. FORDINÁLOVÁ, Eva: *Ján Hollý (1785 – 1849)*. Bratislava : Veda, 2003, s. 162 – 165.

Michalovi posolstvo s prosbou, aby mu poslal „ve slovenčině zbehlých zvestov“. Spev obsahuje opisy príprav poslov na cestu, opisy darov pre cisára, následne ich cestu cez „krajinu Bulharov“, celý Balkán a Tráciu až do Carihradu. Celý proces príprav posolstva i opis cesty je však vykreslený veľmi skratkovite, bez akejkoľvek epickej dynamiky a plasticity. Ovela väčší priestor naopak Hollý venuje rétoricky štylizovaným prehovoram slovenských poslov pred cisárom Michalom a následne jeho odpovedi. Všetko sa v tomto speve udeje akosi pri rýchlo, hladko a nekonfliktne: cisár ihneď zavolá bratov Konštantína a Metoda, ktorí sa len práve vtedy vrátili z „volgárskej krajiny“ (teda z krajiny Bulharov), bratia túto ponuku hneď a vďačne prijímajú a odchádzajú do krajiny poslov. Intermezzom v opise ich návratu je iba zastávka u bulharského kráľa Borisa (Boriša), a cez Belehrad sa vracajú do „slovenských končín“. Spev sa končí príchodom bratov medzi Slovákov a ich prijatím na Rastislavovom dvore.

Už v prvom speve sa výrazne ukazujú viaceré problémové miesta eposu: Hollý sa vyhol rozsiahlejšie koncipovaným digresiam v podobe tzv. veľkých motívov, ktoré sú typické napríklad pre epickú štruktúru *Soatopluka*, a ktoré sú štrukturálnou konštantou tzv. epickej šírky príznačnej pre epos klasického typu. Využíva skôr epickú skratku rezignujúcu na akékoľvek potenciálne možnosti dynamického rozvíjania príbehu. Príkladom je veľmi schematické, ba až minimalistické zobrazenie dlhých ciest do Carihradu a späť, bez akýchkoľvek nástrah a prekážok (napríklad na zobrazenie cesty do Carihradu stačilo Hollému iba sedem hexametrov). Čo však Hollý z klasických postupov epickej poézie až „nadužíva“, sú pomerne dlhé, rétoricky štylizované prehovory postáv. Prívetká kumulácia týchto monologicky komponovaných prehovorov jednotlivých postáv (Rastislav, Michal, Zemížižeň, Konštantín, Metod), ktoré nie sú proporčne vyvažované epickými dynamickými pasážami, pôsobí stereotypne a prispieva k výraznému oslabeniu epickej dynamiky. Aj keď tento Hollého postup je niekedy ospravedlňujúco interpretovaný ako súčasť Hollého kompozičného zámeru, v ktorom sa akcentuje sila slova pred silou činov, v konečnom dôsledku je predsa len prejavom nie veľmi šťastného koncepčného uchopenia témy. V speve zaujmú najmä selankovito a priam arkadicky štylizované obrazy slovenskej krajiny plnej štepnic, vínnej révy, tučného statku pasúceho sa po kopcoch a obrazy pracovitého ľudu, ktorý každodenne sprevádza pieseň a hudba (verše 254 – 263).

Druhý spev eposu *Cirillo-Metodiada* je azda najproblematickejšou časťou eposu. Celý (okrem krátkeho prológu a epilógu) je tvorený Metodovou kážňou pred bulharským panovníkom Borisom. Spev je koncipovaný ako rozsiahla monologická a homileticky štruktúrovaná reč, v ktorej Metod na hostine usporiadanej Rastislavom na počesť príchodu oboch bratov reprodukuje slová, ktorými presvedčil bulharského panovníka, aby prijal kresťanstvo. Išlo o desivé obrazy posledného súdu, ktoré Metod vykreslil

veľmi detailne, expresívne a naturalisticky. Práve charakter tohto spevu a jeho neklasicistický obsah a tematika vyvolávala v slovenskej literárnej historiografii úvahy o barokovosti časti Hollého poézie. Ako prvý tieto prvky v Hollého básnických textoch identifikoval poľský slovakista Władysław Bobek v štúdiu *Barok Hollého*²⁷ (1936), neskôr sa tejto problematiky dotkol Jozef Felix v štúdiu *O takzvanom klasicizme Jána Hollého* (1969)²⁸.

V Metodovej kázni pred bulharským panovníkom Borisom v druhom speve *Cirillo-Metodiady* Ján Hollý siahol skutočne hlboko do tradície barokovej eschatologickej produkcie. Scény posledného súdu zobrazuje barokovo teatrálna, pôsobivo a miestami až naturalisticky. Barokovosť tejto časti eposu vystupuje do popredia najmä pri jej porovnaní s textami Hugolína Gavloviča (najmä s básnickou skladbou *Škola kresťanská, k čítaní a spívaní i k rozjímaní sporádaná O čtyrech posledných vecách človeka*) a staršieho bernolákovského básnika Vojtecha Šimka (básnická skladba *O posledných vecách človeka*).

Okrem podobnosti v základnej kompozičnej a tematickej výstavbe²⁹ možno medzi uvedenými autormi pozorovať aj zhody v konkrétnej básnickej realizácii jednotlivých motívov i v oblasti básnického jazyka. Najväčšiu kompozičnú, tematickú a jazykovo-štylistickú podobnosť vykazuje II. spev Hollého *Cirillo-Metodiady* s III. časťou Šimkovej skladby *O posledných vecách človeka – O súdu druhém, anebo posledném pri konci tohto sveta*. Obidva kompozičné celky sú dokonca zhodne uvedené básnickou parafrázou časti *Druhého listu apoštola Pavla Korintanom*³⁰ (II. Kor. 5, 10).

V ďalších pasážach obaja autori postupujú (až na malé detaily) takmer zhodne. S veľkou emocionalitou, sugestívnosťou a s dôrazom na senzualistické vnímanie opisujú jednotlivé znamenia a úkazy, ktoré budú predchádzať apokalypse (najpravdepodobnejším inšpiračným zdrojom básnickej obraznosti oboch autorov bolo apokalyptické *Zjavenie apoštola Jána*). S neraz vystupňovaným naturalizmom opisujú skazu sveta,

²⁷ BOBEK, Władysław: *Barok Hollého*. Sborník Matice slovenskej, 14, 1936, s. 464 – 481. W. Bobek sa na básnickú tvorbu Jána Hollého pozerá s nadhľadom komparatistu, metodologicky vychádza z podnetov súdobej poľskej literárnej vedy a z práce Heinricha Wölfflina *Kunstgeschichtliche Grundbegriffe* (1932), ako aj z vlastných výskumov (najmä zo štúdie *Bohuslav Balbín*. In: Sborník Filozofickej fakulty UK v Bratislave 9, 1932). Bobekova štúdia modifikuje kanonizovaný literárnohistorický obraz Jána Hollého ako básnika výsostne klasicistického. Bobek pomerne presvedčivo dokazuje, že Hollého klasicizmus je výrazne poznačený početnými barokovými rezíduami, z ktorých najmarkantnejšie vystupujú do popredia práve eschatologické témy. Časté apokalyptické vízie nachádzame už v epose *Saatopluk* (1833). Výrazne barokovo je stvárnený opis Černobogovej cesty po pekle (III. spev) ako aj apokalyptická scéna zápasu archanjela Michala so Satanom zobrazená na Svatoplukovom štíte (VII. spev).

²⁸ Romboid, 1969, č. 5, s. 66 – 70.

²⁹ Zjednocujúcim prvkom eschatologickej spisy je najmä problematika tzv. „štyroch posledných vecí človeka“, za ktoré teológia považuje smrť, osobný a posledný súd, nebo a peklo. Na báze týchto štyroch tematických okruhov sú budované aj jednotlivé eschatologické skladby a básnické texty. Podrob. VOJTECH, Miloslav: *Literatúra, literárna história a medziliterárnosť*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2004, s. 18 – 32.

³⁰ „Veď sa všetci musíme ukázať pred Kristovou súdnou stolicou, aby každý dostal odplatu, za to, čo konal, kým bol v tele, či už dobré a či zlé“ (II. Kor. 5, 10).

vzkriesenie mŕtvych, príchod božského sudcu, delenie na zlých a dobrých s dôrazom na vykreslenie hrôz, ktoré budú sprevádzať posledné minúty existencie tohto sveta³¹.

V textoch oboch básnikov je pozorovateľné maximálne úsilie o plasticitu básnických obrazov s dôrazom na akustické a optické vnemy, ktoré podčiarkujú pocity hrôzy a úžasu. Nadzmyslová skutočnosť (hypotetický koniec sveta odohrávajúc sa v nereálnych časovo-priestorových súvislostiach) je tu zobrazená maximálne zmyslovo. Šimko i Hollý naplno využívajú možnosti, ktoré im táto téma i konvencia ponúkala, vychádzajú v ústrety barokovej literárnej praxi a barokovému naturelu „urobiť transcendentno, nekonečnosť priestoru a času bezprostredne vnímateľnými, pričom siahajú aj k iluzívnemu efektu“³². Hollý, rovnako ako pred ním Šimko a iní autori eschatologickej literatúry, tu maximálne naplnil požiadavky jedného z „barokových teoretikov“ – zakladateľa jezuitského rádu a popredného činiteľa protireformácie sv. Ignáca z Loyoly, ktorý pri rozjímaní o pekle vo svojich *Duchovných cvičeniach* prikazuje: „vidieť zrakom obrazivosti tie veľké plamene a tie duše ako v telách z ohňa..., počuť ušami plač, nárek, krik, rúhanie proti Kristu..., ňuchať dym, síru, kal a hnijúce veci..., zakúšať chuť horkých vecí, ako sú slzy, žiaľ a červ svedomia..., dotknúť sa hmatom, totiž ako sa plamene dotýkajú duší a pália ich“³³. Ide teda o typicky barokovú tendenciu „zosenzualizovať náboženstvo“, ktorú obaja básnici naplnili naozaj maximalisticky.

Obraz apokalyptických scén v druhom speve *Cirillo-Metodiady* tvorí samostatný a uzavretý kompozičný celok, poznačený prvkami barokovej kázňovej literatúry, čím sa veľmi približuje nielen Šimkovi a jeho rétoricko-kazateľskému výrazu, ale aj barokovej homiletickej literatúre 18. storočia – Metodov výklad je komponovaný ako kázeň, začína sa citátom z biblie (konkrétne jeho básnickou parafrázou), pokračuje jeho myšlienkovým rozvedením popretkávaným niekoľkými exemplami a končí sa záverečným zhrnutím. S epickou štruktúrou eposu je táto časť spojená len veľmi voľne – slúži iba ako tézovité exemplické potvrdenie opodstatnenosti christianizačnej aktivity Cyrila a Metoda.

S tendenciou „zosenzualizovania náboženstva“, ktorú programovo propagoval už Ignác z Loyoly, súvisí aj smerovanie k naturalizmu, zvýšenej lexikálnej expresivite a hyperbolizácii. Hollý použiva expresíva najmä pri opise personifikovanej postavy smrti v *Cirillo-Metodiade* („smrť sama od toľkej nažraná ráz predca koristí“, verš 111) a pri opisoch apokalyptických

³¹ Podrob. VOJTECH, Miloslav: *Literatúra, literárna história a medziliterárnosť*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2004, s. 26 – 27.

³² MIKO, František: *Funkčný a výrazový synkretizmus v barokovej literatúre*. In: *Litteraria XIII. Literárny barok*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1971, s. 220.

³³ Citované podľa TICHÁ, Zdeňka: *K zobrazovaniu skutočnosti v českej poezii barokní doby*. In: *O barokní kultuře. Sborník statí*. Brno : Univerzita J. E. Purkyňe, 1968, s. 91.

hrôz (tlamisko, rihať, bachor, ožralec, divokí víchor hubu otvorené a pod.). Vystupňovaný naturalizmus je pozorovateľný najmä v súvislosti so zobrazením bolesti a utrpenia (obrazy „roztopených kusi črev“, verš 116) a nekrofilnou záľubou v ľudských mŕtvolách („Tak zem na sľišané všebudícej trúbi ručaň / Zapraščí, a z lóna tedaž popol a prach i kosti, / I vše tisícročé ze ľudí ostatki virúti. / Částka sa v tom ke svoj popridáva částce, ke svému / stavcu stavec, článke ke článku a údi ke údom.../ ...Stuhne prehib vazbú, podorostá masso, novotná / Vókol odev kožá dá, a žlté vlasi na hlave zejdu...“, verše 145 – 154) a v mŕtvolnom zápachu („Pukne sa peklo naráz, a ohromným zívne tlamiskom, / I všech černošerích očaďencov z nútra virihne... / I všade díim, všade zlí po idúcich nastaňe zápach...“, verše 187 – 191).

Zvýšená lexikálna expresivita (prejavujúca sa zvýšenou frekvenciou výskytu vulgarizmov) a sklon k hrubozrnému naturalizmu, ktorý vidíme u Jána Hollého, bola cudzia prísny stylistickým zásadám klasicizmu, ktoré boli sformulované v dobovo preferovanej poetike klasicizmu Nicolasa Boileaua *L'Art poétique* (1674), ktorá bola u nás najmä v 30. rokoch 19. storočia známa vďaka Tablicovmu prekladu z roku 1832, teda bola určite známa i Jánovi Hollému. Boileau vyslovene varuje pred hrubosťou a vulgarizmami, ktoré v prísne hierarchizovanom klasicistickom poetologickom systéme nemajú miesto³⁴. U Jána Hollého, ktorý sa už od svojich básnických začiatkov vyhranil ako prísny klasicista, je použitie expresív a naturalizmov vnímané ako paradoxný rozpor s jeho vlastnými poetologickými zásadami. Hollý zo zásobárne barokových stylistických postupov a z nižších sfér slovnej zásoby čerpal iba v tých prípadoch, keď siahal po starých barokových nábožensko-eschatologických témach, ktoré, ako dokazuje Hollého osobnosť, boli v prostredí slovenských katolíckych intelektuálov stále živé a aj básnicky produktívne. Ba dokonca možno povedať, že Hollému sa uvedené básnické postupy s expresívnejšie ladeným výrazovým inventárom priam vnucovali, i keď boli v rozpore s princípmi klasicizmu, ktoré básnik spoluvytváral – i s vysokými umelecko-estetickými cieľmi eposov, ktoré mali byť apoteózou slávnej národnej minulosti.

Tretí a štvrtý spev eposu sú svojím charakterom takmer identické. Prvý z nich sa sústreďuje na opis christianizačných aktivít Cyrila, ktorý sa vydáva na púť hore Váhom až k Tatrám a na svojej ceste ničí pohanské modly, druhý zasa na Metodovu cestu hore Moravou, počas ktorej rovnako ako Cyril páli a ničí sochy a chrámy pohanských bohov a bôžikov. Podstatu a charakter týchto spevov vystihol Jaroslav Vlček vo svojich *Dejinách literatúry slovenskej* slovami: „slová básnikove neukolíšu nás do ilúzie, že sme

³⁴ Boileau v tejto súvislosti hovorí: „ak slabý je môj verš, v hrubosti uviazne“, viacerými narážkami na tvorbu súdobých francúzskych autorov vystupuje proti vulgárnosti a používaniu výrazov z ľudového, hovorového jazyka, čo nezodpovedalo jeho klasicistickej požiadavke štýlovej primeranosti. Porov. BOILEAU, Nicolas: *Básnické umenie*. Preložil Ján Švantner. Bratislava: Tatran, 1990, s. 15, 22, 58.

v dávnych stoliatiach, kde slovenské pohanstvo sa borilo s kresťanstvom. Všetko ide prihladko, bez prekážok, na púhe slová. Modly padajú, nik sa nebúri, ľud nemo necháva svojich bohov, stará viera, tisícokrakými koreňmi v ňom zakotvená, mizne takrečeno cez noc a obratom ruky sa mení v hotové vyznanie nové³⁵. Ničenie pohanských modiel Cyrilom a Metodom naozaj prebieha nekonfliktne, sila slova je tu opäť rozhodujúca. Problémom však je opäť kompozičné zvládnutie témy: spevy sú opäť koncipované ako séria agitačných homileticko-modlitebne štylizovaných monológov oboch svätých, ktorými presviedčajú pospolitý ľud o pravosti jedinej viery. Magická sila slova účinkuje veľmi rýchlo, ľud rýchlo prijíma nové učenie a na čele s Cyrilom a Metodom páli sochy svojich starých božstiev. Nasleduje krštenie a učenie viery. Všetko sa s pomerne minimálnou variabilitou niekoľkonásobne opakuje: postup je vždy rovnaký, menia sa iba geografické lokality.

Spevy sú však zaujímavé niečím iným. Hollý v nich predstavil pomerne rozsiahly katalóg slovanských pohanských božstiev. Vytvoril tu osobitný slovanský panteón, konštruovaný na základe analógií s grécko-rímskym mytologickým systémom.

Vieme, že vytváranie analógií klasicizmu a antiky patrí k základným typologickým konštantám klasicizmu ako umeleckého a literárneho smeru³⁶. Práve na základe dôsledných analógií s antickou mytológiou Hollý vytvoril svojský variant slovansko-slovenskej mytológie³⁷. Predovšetkým v eposoch sa Hollý snaží harmonizovať svet slovanskej pohanskej mytológie konštruovaný podľa antického modelu s kresťanským svetom. Táto snaha u Hollého však stroskotáva. Na jednej strane sa pokúsil o ideálnu rekonštrukciu slovanského pohanského panteónu, ktorý systematicky opísal ako dôkaz národnej starobylosti v osobitnom spise *Bájosloví pohanských Slovákov*, no na druhej strane slovanské pohanstvo označuje za „haňebné bludi“ (verš III, 73), ktoré musia ustúpiť novej kresťanskej viere. Hollého vnímanie slovanskej mytológie je teda poznačené výrazným vnútorným rozporom. „Spojenie slovanskej mytológie s kresťanským svetonáhlom sa Hollému nepodarilo, a výsledkom toho bola degradácia slovanského Olympu na úroveň pekla“³⁸, ako to dokazujú najmä epy *Svatopluk* (kde postavy slovanského panteónu nadobúdajú pekelnú štylizáciu) a *Cirillo-Metodiada* (pohanské kultúry degradované do pozície pekla ustupujú christianizačnému tlaku). Tento Hollého postup je dokladom toho, že

³⁵ VLČEK, Jaroslav: *Dejiny literatúry slovenskej*. Turčiansky sv. Martin : Matica slovenská, 1933, s. 65.

³⁶ Podrob. VOJTECH, Miloslav: *Dá baroka k romantizmu. Literárne smery a tendencie v slovenskej literatúre v rokoch 1780 – 1840*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2003, s. 88 – 92.

³⁷ Slovansko-slovenskú mytológiu, ktorú využíval v eposoch i v *Selankách*, teoreticky rozpracoval aj v osobitnom spise *Bájosloví (Mythologia) pohanských Slovákov*. Publikované vo vydaní: HOLLÝ, Ján: *Cirillo-Metodiada. Vítazská báseň v šesti spevoch... s pripojením životopisem soatich Cirilla a Metoda jako též Bájoslovím pohanských Slovákov a vysvetlením některich slov*. Budín, 1835, s. 109 – 127.

³⁸ BOBEK, Władysław: *Barok Hollého*. Sborník Matice slovenskej, 14, 1936, s. 476.

básnická tvorba slovenského klasicizmu prijala antické kultúrne modely predovšetkým ako formy, ktoré naplňala obsahom podľa vlastných potrieb, neraz vzdialeným antickému hodnotovému systému. Dokázala si osvojiť antické veršové a žánrové formy, počnúc ich imitáciou a tvorivou adaptáciou končiac, pričom ich neraz prispôbovala potrebám obrodeneckej kultúry a náboženským obmedzeniam autorov.

Piaty spev zobrazuje intrigy bavorských kňazov voči obom bratom, ich obvinenia u pápeža a končí sa cestou Cyrila a Metoda do Ríma. V kompozícii spevu opäť dominujú rétoricky štylizované prehovory aktérov sporu. Rozuzlením eposu je napokon **šiesty spev**. Jeho dej je situovaný do Ríma. Začína sa opisom obradu v chráme sv. Klimenta, kde Cyril a Metod položia na oltár ostatky tohto svätca (čím si priaznivo naklonia pápeža Hadriána), pokračuje obhajobou vyznania viery Konštantínom a Metodom pred pápežom a končí sa pápežovým povolením konať slovanské bohoslužby a vysvätením oboch bratov za biskupov.

Hollého epos sa teda končí víťazstvom oboch bratov nad intrigami a víťazstvom duchovného princípu, ktorý reprezentovali svojimi činmi. Kompozične sa tento spev v podstate neodlišuje od tých predchádzajúcich. Jedinou výnimkou je pomerne rozsiahla epická digresia, v ktorej Konštantín hovorí o nájdení ostatkov sv. Klimenta na Kryme počas jeho misie k Chazarom. Táto digresia (v celom epose ide vlastne o jedinú výraznú epickú digresiu) má charakter dynamického a epicky pútavo podaného rozprávania, ktoré svojou legendickou príbehovosťou ozvlášťňuje a dynamizuje celý spev plný stereotypných homileticky štylizovaných prehovorov.

Zo stručného naznačenia stvárnenia cyrilo-metodskej témy Jánom Hollým vidíme, že básnik sa na viacerých miestach dopustil početných historických nekorektností (zmienka o vysvätení oboch bratov za biskupov v poslednom speve, zmienka o ich spoločnej ceste späť na Veľkú Moravu a pod.). Hollý si bol vedomý týchto nekorektností, treba ich však vnímať ako súčasť jeho estetickéj koncepcie a básnického vnímania zobrazovaných udalostí. Napokon v dodatku k eposu, v *Životopise svätých Cirilla a Metoda*, viaceré historické fakty spresnil, samozrejme, v intenciách dobového historického poznania. Epos a jeho dodatky v podobe *Životopisu svätých Cirilla a Metoda* a *Mitologie pohanských Slovákov* treba preto vnímať neoddeliteľne, vo vzájomnej dualite básnickej fikcie na jednej strane a snahy o objektívne hľadanie historickej pravdy na strane druhej.

Hollého snaha dopĺňať básnické texty doplnkami vo forme rozsiahlych poznámok, doplnkov či výkladov však nie je v slovenskej básnickej tradícii nová. Súvisí so synkretickou podstatou slovenskej obrodeneckej kultúry, ktorá sa vyznačovala splývaním celých veľkých oblastí tejto kultúry. Ide o kultúrny typ, v ktorom nie sú vytýčené ostré predely medzi umeleckou literatúrou, vedou, publicistikou, či politickými aktivitami. Najmä koniec 18.

a prvá polovica 19. storočia je obdobím, keď si tvorivé osobnosti len začínajú uvedomovať funkčnú odlišnosť jednotlivých oblastí kultúry i jednotlivých oblastí slovesnej kultúry samej. V praxi to znamená, že slovenský obrodenecký básnik je nielen básnikom, ale zároveň historikom, filozofom, šíriteľom osvety, učiteľom, kňazom a kazateľom. Tieto skutočnosti determinujú aj celkový výraz a charakter poézie. V básnických textoch vidíme na jednej strane snahu o vytvorenie básnického textu ako autonómneho umeleckého artefaktu s čoraz intenzívnejším presadzovaním estetizácie básnického prejavu a emancipácie básnického subjektu, no na druhej strane snahu podať v básnickej výpovedi čo najviac informácií, teda akúsi snahu generovať básnický text s maximálnou výpovednou hodnotou. Počnúc básnickými textami Tablicovými a končiac poéziou Jána Kollára a Jána Hollého vidíme, že týmto autorom často priestor vlastného básnického textu nestačil na vyslovenie básnického posolstva, či na stvárnenie istého autorského zámeru. Napríklad Bohuslav Tablic vlastné, predovšetkým lyrické a reflexívne básnické texty, dopĺňa rozsiahlym poznámkovým aparátom a rozsiahlymi komentármi. Ján Kollár pociťoval potrebu „dopovedať“ a „dovysvetliť“ vlastné monumentálne „básnické gesto“ ešte intenzívnejšie. Rozšírené vydanie svojej *Slávy dcery* doplnil samostatnou knihou komentárov s názvom *Výklad, čili Přímětky a vysvětlivky ku Slávy dceře*. Rovnako aj Ján Hollý doplnil texty svojich eposov: epos *Svatopluk* osobitnou časťou *Visvetlení některých slov k básni Svatopluka*, epos *Cirillo-Metodiada* zasa obsiahlym *Životopisom Svatích Cirilla a Metóda slovenských blahozvestov* a spisom *Bájosloví pohanských Slovákov*. Práve tieto texty tvoria interpretačný kľúč k vlastným básnickým textom, sú dokladom o dobových literárnoteoretických náhľadoch, estetických preferenciách, či o podobách súvekeho obrodeneckého historizmu a mytológiizmu, teda kategórií, ktoré tieto texty spolukonštituovali³⁹.

Záver

Dobová recepcia Hollého *Cirillo-Metodiady*⁴⁰ a jej neskoršia literárnohistorická reflexia potvrdili, že tento Hollého epos mal oveľa menší ohlas ako *Svatopluk*. Odpoveď na otázku, prečo to tak bolo, dáva porovnanie oboch eposov: Hollého *Svatopluk* je kompozične vyváženým a veľmi precízne až dômyselne štruktúrovaným básnickým celkom s rovnováhou dynamických

³⁹ Na to však často zabúda naša súčasná textológia a edičná prax. Práve v posledných rokoch sa objavujú edície, v ktorých sú básnické texty publikované práve bez týchto sprievodných textov (Takým najzarážajúcejším príkladom je predovšetkým vydanie Súborného básnického diela Jána Kollára z roku 2001, editor Cyril Kraus, v ktorom sa ocitlo úplné vydanie *Slávy dcery* bez Kollárovho *Výkladu*, ktorý je jeho nedeliteľnou súčasťou! Či vydanie Hollého *Cirillo-Metodiady* bez jej doplnkov v edícii Zlatý fond slovenskej literatúry v roku 1985 a neskôr viackrát reeditovaný v nezmenenej podobe.). Takéto edície nielen že vytvárajú neautentickú, ba dokonca skresľujúcu predstavu o poézii a jej charaktere a znižujú interpretačné možnosti básnických textov, ale sú zároveň príkladom na porušovanie jedného zo základných textologických pravidiel, a to je rešpektovanie autorského zámeru.

⁴⁰ Podrob. FORDINÁLOVÁ, Eva: *Ján Hollý (1785 – 1849)*. Bratislava : Veda, 2003, s. 190 – 191.

epických pasáží a uvoľňujúcich reflexívnych pasáží, v ktorom sa Hollému podarilo takmer absolútne využiť všetky kompozičné a štylistické postupy klasického eposu. Hollý *Svatopluka* koncipoval podľa vzoru Homérovej *Iliady* a Vergiliovej *Eneidy*, ktoré dôverne poznal aj ako prekladateľ. Svätoplukovský príbeh plný obrátov a epickej dynamiky, umelecky účinne doplnený Hollého básnickou fikciou, mu to priam umožňoval. Pri *Cirillo-Metodiade* však Hollý podobné východiská nemal. Cyrilo-metodský „príbeh“ svojím charakterom napokon ani neposkytoval priestor na monumentálne zobrazenie v štýle klasických eposov, ale ani neskorších eposov duchovných, na ktoré Hollý v *Cirillo-Metodiade* nadviazal skôr iba v parciálnych detailoch. Na rozdiel od *Svatopluka* Hollý v *Cirillo-Metodiade* ustrnul v stereotypnej rétorickosti, ktorá potláča epický potenciál témy do úzadia, rezignoval na výpravné a dynamické epické rozprávanie a epickú šírku, zápasí s kompozíciou i s celkovým zvládnutím žánru. Aj neskorší vývin slovenskej epickej poézie, ale aj prózy v obrodeneckom období (zrejme aj po skúsenostiach Jána Hollého) potvrdil, že táto tematika stála mimo dobového autorského záujmu. Okrem niekoľkých alúzií na *Cirillo-Metodiadu* v básňach príležitostného charakteru z pera začínajúcich romantikov nenašla táto téma v slovenskej literatúre svojho výrazného pokračovateľa. Oproti tomu Hollého *Svatopluk* zarezonoval veľmi silno: našiel svojich napodobňovateľov, ktorí inšpirovaní jeho epickým stvárnením zobrazovali nielen témy z dejín Veľkej Moravy. Spomeňme eposy Ľudovíta Žella *Pád Miliducha* (1862) a *Rastislav* (úryvky v časopise *Orol* 1871 – 1875), hrdinský epos Michala Miloslava Hodžu z dávných dejín polabských Slovanov *Meč křivdy* (1836), v štylistickej a kompozičnej rovine priamo inšpirovaný Hollého *Svatoplukom*, Hurbanovu epickú báseň *Osudové Nitry* (1842) či Štúrove epické skladby *Svätoboj* a *Matúš z Trenčína* (*Spevy a piesne*, 1853). Vidíme, že slovenským autorom boli bližšie témy, znázorňujúce skôr „hrdinov meča“ než „hrdinov slova“ a dramatické príbehy, ktorými si hľadali cestu k čitateľovi.

LITERATÚRA

- BOBEK, Władysław: *Barok Hollého*. Sborník Matice slovenskej, 14, 1936, 164 – 481.
- BOILEAU, Nicolas: *Básnické umenie*. Preložil Ján Švantner. Bratislava : Tatran, 1990.
- HURBAN, Jozef Miloslav: *Dielo II*. Bratislava : Tatran, 1983.
- FELIX, Jozef: *Ján Hollý a jeho „spevy pastierske“*. In: HOLLÝ, Ján: *Selanky*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1965, s. 123 – 146.
- FELIX, Jozef: *O takzvanom klasicizme Jána Hollého*. Romboid, 1969, č. 5, s. 66 – 70.
- FORDINÁLOVÁ, Eva: *Ján Hollý (1785 – 1849)*. Bratislava : Veda, 2003.
- Korešpondencia Jána Hollého*. Ed. Jozef Ambruš. Martin : Matica slovenská, 1967.
- HOLLÝ, Ján: *Cirillo-Metodiada*. Editor Jozef Ambruš. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1950.
- HOLLÝ, Ján: *Dielo I. – II*. Bratislava : Tatran, 1985.

- MULÍK, Peter: *Ideologické interpretácie cyrilo-metodskej tradície v slovenských dejinách*. Slavica Slovaca, 44, 2009, č. 2, s. 97 – 105.
- PIŠŤT, Milan – ROSENBAUM, Karol – KOCHOL, Viktor: *Dejiny slovenskej literatúry II*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1960.
- Soätý Cyril a soätý Metod v slovenskej literatúre. Výberová antológia*. Zostavili Peter Liba a Silvia Lauková. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, 2012.
- ŠMATLÁK, Stanislav: *Ján Hollý – skutočný klasik slovenskej poézie*. In: HOLLÝ, Ján: *Dielo I*. Bratislava : Tatran, 1985, s. 9 – 33.
- TICHÁ, Zdeňka: *K zobrazovaniu skutočnosti v české poezii barokní doby*. In: *O barokní kultúre. Sborník statí*. Brno : Univerzita J. E. Purkyňe, 1968, s. 87 – 96.
- VLČEK, Jaroslav: *Dejiny literatúry slovenskej*. Turčiansky sv. Martin : Matica slovenská, 1933.
- VLČEK, Jaroslav: *Dějiny české literatury II*. Praha : Československý spisovatel, 1951.
- VOJTECH, Miloslav: *Od baroka k romantizmu. Literárne smery a tendencie v slovenskej literatúre v rokoch 1780 – 1840*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2003.
- VOJTECH, Miloslav: *Literatúra, literárna história a medziliterárnosť*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2004.

SUMMARY

Cyrlomethodian tradition in the perspective of the historicism of the National Revival Epic *Cirillo-Metodiada* by Ján Hollý

The study is dedicated to the work of a prominent poet of the Slovak Classicism, Ján Hollý (1785 – 1849), whose monumental poetic and translation works represent the completion of his artistic and aesthetic efforts of Slovak classicism and also the first complete fulfillment of the concept of poetry of the classical type in Slovak literature in the first half of the 19th century. It specifically notices Hollý's epic *Cirillo-Metodiada* (1835), it deals with the question of his literary-historical reflection, the issue of historical resources connected to the Cyrilomethodian theme, issues of literary handling of the theme before Ján Hollý and the circumstances of publishing Hollý's epic. The biggest part of the study is dedicated to the portrayal of the Cyrilomethodian theme in Hollý's epic: the attention is on the structure of the epic, his composition and identification of problematic places that complicate reader's reception. The portrayal of this theme by Ján Hollý shows that the nature of the Cyrilomethodian "story" did not offer space for monumental representation in the style of classical epics nor later religious epics. Unlike his first epic *Svatopluk* (1833) that is compositionally more balanced, very precise and ingeniously structured poetic unit, in which the poet managed to use almost all composition and stylistic techniques of classical epic. In *Cirillo-Metodiada*, he froze in stereotypical rhetoric that suppresses the epic potential of the theme, he resigned on monumental and dynamic epic narration, and he is struggling with the composition as well as with the overall mastering of the genre.

Pohľady na slovanskú minulosť v slovenskej próze prvej polovice štyridsiatych rokov 20. storočia

Príspevok sa zaoberá dvomi dnes už zabudnutými prozaickými dielami zo štyridsiatych rokov 20. storočia: „obrazom zo života“ starých Slovanov *Predkovia* (1941) od Joža Martinku a súborom *Legendy* (1942) od Jozefa Horáka. V literárnej histórii sa im väčšia pozornosť nevenovala. „Akademické“ *Dejiny slovenskej literatúry V.* (1984) sa o oboch dielach v krátkosti zmieňujú v súvislosti s historickou prózou v tomto období (autorom kapitoly je Oskár Čepan). Ďalšie autorské alebo kolektívne dejiny slovenskej literatúry i slovníkové príručky spomínajú len J. Horáka; *Legendy* sú však v nich charakterizované len stručne alebo sa nespomínajú vôbec.

Týmto dvom okrajovým dielam sa venujeme z viacerých dôvodov: 1) Prehliadaní a periférni autori a diela často originálnym spôsobom komplementujú obraz literatúry daného obdobia; 2) Ďalším dôvodom je záujem o podoby a funkcie historickej prózy v období vojnovnej Slovenskej republiky¹. Užšou témou v rámci historickej prózy je práve slovanská minulosť, ktorú tematizujú obaja spomenutí autori a ktorá spoluutvára obraz o národe; 3) Dôležitým dôvodom, prečo sa zaoberať týmito dielami, je aj literárnohistorický fenomén v medzivojnovom období – lyrizácia prózy a ozvlášťňovanie jazyka používaním expresívnych, folklórnych, archaických výrazov a autorských neologizmov. Obe spomenuté diela tieto prostriedky používajú.

Autori a diela

Jožo (Jozef) Martinka (1893, Prievidza – 1974, Bratislava) absolvoval univerzitné štúdiá vrátane doktorátu v Budapešti. Dlhé roky pôsobil ako stredoškolský profesor, počas 2. svetovej vojny (teda v čase publikovania knihy *Predkovia*) bol úradníkom na Ministerstve školstva, po skončení vojny pracoval ako vysokoškolský pedagóg i vedecký pracovník v Slovenskej akadémii vied. Špecializoval sa na historickú a sídelnú geografiu, geológiu a hydrologiu, prispel k vytvoreniu slovenského geografického a botanického názvoslovia, zaslúžil sa aj o rozvoj slovenského múzejníctva. Okrem knihy *Predkovia* sa zachovalo len sedem iných Martinkových beletristických prác (väčšinou rozprávok), napísal však desiatky odborných článkov a štúdií.

Jozef Horák (1907, Štefultov, Banská Štiavnica – 1974, Prešov) pôsobil ako učiteľ a redaktor. Knižne debutoval v roku 1937, literárne bol činný až

¹ Práve preto sa príspevok nezmiňuje o iných prózach z medzivojnového obdobia, ktoré sa venujú slovenskej minulosti (napr. od L. Nádaši-Jégého, F. Urbánka, J. Domasta a i.). Je takisto potrebné uviesť, že v rámci historickej prózy slovenskí spisovatelia venovali väčšiu pozornosť iným látkam, najmä zo života uhorskej šľachty, protitureckých bojov, reformácie a stavovských povstaní, zbojníctvu a témam z obdobia národného obrodzenia.

do smrti. Paralelne písal prózy pre dospelých i pre mládež. Je autorom viac než štyridsiatic kníh, z ktorých mnohé sa zaradili k populárnej historickej beletrii. Častoú ranej tvorby inklinoval k lyrizovanej próze.

Martinkovo dielo *Predkovia* obsahuje výjavy zo života Vendov (Venetov, historické označenie Slovanov). Časovo je situované do 2. storočia nášho letopočtu (do čias rímskeho cisára Marca Aurélia). Priestorovo sa odohráva najmä na území medzi Hronom a Dunajom, ktoré bolo miestom stretu rôznych kultúr a civilizácií. Látkou diela je rekonštrukcia života a zvykov obyvateľov tohto územia. Zobrazuje sa každodennosť i zvykoslovie: sezónne práce, lov, rybolov, hostiny, vojny a súboje, obchodné a „štátnické“ cesty, hry, odev, kmeňové a rodinné väzby, cyklické sviatky, iniciálne ríty, pohanské náboženské rituály (veštby a obrady), ústna slovesnosť (oslavné spevy a hrdinské rozprávania) i rétorika (najmä uvítacie a „štátnické“ prejavy pri strete s inými kmeňmi). Dej sleduje dospievanie a zrelosť jednej postavy (Krepca, označovaného v rôznych fázach života i ako Krepiaka a Krepocha). Ústredná postava dostáva do vienka veštbu výnimočného osudu, čo dokazuje úspešným lovom v detskom veku, predčasnou iniciáciou medzi mládencov („postriziny“ – obradné ostrihanie a obeť počas letného slnovratu) i putovaním na historickej jantárovej ceste (zo severu, kde sa jantár dobýval, na juh, kde sa predával). Rozprávanie kulminuje Krepochovým stretnutím s rímskym cisárom a strategickou pomocou Vendov Rimanom v bojoch proti Kvádom, čím sa naplní veštba. (Krepochovi sa podarí rozpútať dáždž zapálením ohňa; túto scénu v modifikovanej podobe zobrazuje aj stĺp Marca Aurélia v Ríme.) Dielo teda sprostredkúva posolstvo o úlohe Vendov pri posilňovaní hraníc Rímskej ríše a o strategickom spojení medzi Rimanmi a Vendami, vďaka čomu budú môcť Vendovia osídľovať aj európsky juh.

Horákov dielo *Legendy* je uvedené citátom zo Šalamúnovej *Piesne piesní*. Pozostáva z úvodu a zo šiestich² legend (dvoch o Metodovi, po jednej o Konštantínovi, o svätcoch Svoradovi a Benediktovi a o mučeníkovi Bystríkovi). Úvod parafrázuje a rozvíja biblický zdroj. Rozprávač je svedkom modernej apokalypsy a rozprávanie je preňho záchranou³.

Biblická štylizácia⁴ predznamenáva námet samotného diela: priblížiť začiatky kresťanstva, šíreného v domácom jazyku, na území Slovenska.

² V príspevku sa budeme zaoberať len prvými tromi, o Metodovi a Konštantínovi.

³ Ide o častý prvok v dobovej próze (napr. D. Tatarka, F. Švantner a i.).

⁴ „Strašný jazdci z apokalypsy vyšli na zem... Zem proti zemi, národ proti národu, more proti moru sa pozdvihlo v hrôze svojej. Na nebi sa ukazujú znamenia ohňa a smrti a krvi, ale šialená zmäť sa valí dňom i nocou. Kto obstojí? Kde je cesta, ktorá ma vyvedie z okruhu revu a besnenia gigantov? Lodka moja slabá iba hračkou je vlnám. Vystúpiť na Tajgetos? Či hnať lodku moju za vábnym hlasom k zradným úskaliam Scyly a Charibdy? Kam? Uši moje hluché sú a oči oslepené ohňom a žiarou. Jednako v tomto šialenom zmatku hľadám vyslobodenie. Hľadám bod, na ktorom by som zakotvil mohol. Teba, krásna moja, priateľka moja, holubička moja.“ (HORÁK, Jozef: *Legendy*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1942, s. 9).

V nadpise legend je stručne priblížený aj ich obsah alebo významový dôraz: *Legenda prvá o otcovi Metodejovi, veľkom kňazovi a apoštolovi slovenskom, Legenda druhá o svätom bratovi Konštantínovi a o dionom Perúnovom strome. Legenda tretia, ktorá je pokračovaním legendy prvej a o žiaľoch a trpkých chvíľach a smrti otca Metodeja a pokorení kniežata Svätopluka hovorí.*

Prvá legenda približuje stret pohanstva a kresťanstva cez príbeh tragickej lásky medzi kresťanom, vladykom Mikušom a Milicou, dcérou pohanského rodu Vachotu (Vachta⁵). Epická línia je dobrodružno-romantická (súperenie rodov, nenávisť a pomsta). Dominuje však kresťanské posolstvo, ktoré vnáša postava kňaza Metod(e)ja. Jeho zásluhou posolstvo pokoja, pokory a služby Bohu prevažuje nad vojenským a mocenským princípom. Aj Mikuš pod Metodovým vplyvom začne žiť ako kresťan – napr. vnímať manželstvo ako sviatosť, spytovať si svedomie, konať v súlade s Božím učením. V závere príbehu, po tragickej smrti Milice i syna, volí namiesto pomsty reholný život.

Podobný ideový základ má tretia legenda o Metodovi: tu sa opätovne dostáva do kontrastu svetská moc a Božie zákony. Mikuš svojím rozhodnutím vzdať sa svetského života pretrháva aj väzby s bývalým druhom vo vojenských výpravách, kniežatom Svätoplukom. Postupne vidí nepravosti, ktorých sa Svätopluk dopúšťa v snahe uzurpovať si a udržať moc (oslepenie a uväznenie Rastislava, prenasledovanie Metoda, uprednostňovanie franských kňazov, ale aj Svätoplukovo nedodržiavanie kresťanských zásad, napr. nepožiadat manželku blížneho). Príbeh sa končí niekoľko rokov po Metodovej smrti. Porazený a sklamaný Svätopluk v sprievode Mikuša hľadá útočisko v kláštore, avšak pred vstupom doň ešte zažije silný duševný otras: vidí obeť svojho konania, mŕtvu Vachotovu nevestu, ktorú jej manžel ako cudzoložnicu vyhnal z domu a ktorá zošalela.

Druhá legenda, legenda o Konštantínovi, dáva do popredia iné aspekty kresťanskej vierouky – menej zdôrazňuje morálku, viac sa sústreďuje na spirituálny rozmer (na zázrak a na mystérium pravého učenia). Kľúčovým a vzhľadom na pohanskú a judeokresťanskú symboliku veľmi príznačným motívom je premena Perúnovho stromu na kríž. Perúnov strom, kríženec duba a čerešne, vyrástol zo smrti: na mieste, kde skonala vtáčia mať a jeleň. Príbeh má postupnú výstavbu: začiatok má folklórno-prírodnú štylizáciu, po nej nasleduje spor pohanstva a kresťanstva končiaci víťazstvom kresťanstva („bielych kňazov⁶ z východu“). Strom, miesto pohanských obradov s magickým účinkom, slabne a jeho haluze schnú. V rozhodujúcom strete medzi Perúnovým kňazom Milotom a Konštantínom sa Milotov meč zmení

⁵ Meno sa objavuje aj v balade Š. Krčméryho *Vachotova roľa* v zbierke *Piesne a balady* (1930), dej balady je však situovaný do neskoršej doby.

⁶ Podobný obraz sa vyskytuje u Hronského v *Andreasovi Búr Majstrovi* (1948): Andreas, na rozdiel od svojich neprajníkov, zostáva „bielym“ i po morovej epidémii.

na kvitnúcu ratolesť. Milota zomiera priveľaný suchým stromom, z kmeňa ktorého vytesajú kríž. Novela má silné zakončenie (viacvýznamové spojenie začiatku a konca, smrti a života): „Kríž stál na tom mieste, kde stával Perúnov posvätný strom. A vtedy pristúpil k nemu veľký kňaz Konštantín, a obrátivší sa k ľudu, dal sa čítať zvučným hlbokým hlasom: Iskoni bĕ slovo, i slovo bĕ u Boga, i Bog bĕ slovo...“⁷.

Obe diela okrem tematickej, ideovej a kompozičnej roviny zaujmú aj žánrom. Čepan o Martinkovej knihe napísal: „nie je ani román, ani poviedka, ani novela. Sú to ‚obrazy zo života‘ Vendov – starých Slovanov v ich pravlasti. Ako výpoveď o elementárnych formách života dávnej spoločnosti neviažu sa na konvencie literárnych žánrov“⁸. Horák zasa svoje dielo štylizuje a označuje ako legendu, teda žáner, ktorý rozvíjala najmä stredoveká literatúra. Znamená to, že obaja autori hľadali takú žánrovú formu, ktorá by korešpondovala s námetom z dávnych čias a ktorá by čitateľovi neevokovala modernú literatúru, ale dielo archaizovala. Martinka svoje dielo štylizuje ako dobovú kroniku, v niektorých pasážach zasa ako obširný záznam heroického rozprávania o minulosti (ktorý možno považovať za variant eposu). Horák dobovú písomnosť imituje, čím zároveň vyzdvihuje hodnotu prameňa.

Upriamenie sa na archaické vrstvy individuálnej a kolektívnej skúsenosti je príznačné pre podstatnú časť medzivojrovej prózy. V dobovej próze je výrazné aj tendovanie k mýtickému modelovaniu univerza, preň je však príznačné uprednostnenie iracionality pred racionálnym a vedecko-historickým poznaním. Medzi žánrovými formami cez vojnu dominantného naturizmu (ktorý možno považovať za slovenský variant regionalizmu) sa podľa O. Čepana vyskytuje tiež moderná verzia ságy, balady, legendy, rozprávky či povesti, čiže útvarov založených na tradovaní, pestovaných vo folklóre a ústnej slovesnosti.

Slovenská minulosť a jej aktuálny odkaz

Martinkovo dielo zobrazuje slovanský svet v 2. storočí nášho letopočtu, Horákovo na začiatku stredoveku. Oboch autorov mohol inšpirovať archeologický, historický i slavistický výskum v medzivojnovom období, výskyt antických pamiatok na našom území, úvahy o slovanskom osídlení Dunajskej kotliny, ako aj nové zistenia v oblasti vývinu jazyka a preklady staroslovienskej literatúry. Martinka v *Poznámke* v závere knihy uvádza inšpiračné zdroje svojho diela, medzi ktorými sú antické pamiatky materijálnej kultúry, ale aj historické grécke a latinské spisy. O. Čepan v súvislosti s Martinkovými *Predkami* hovorí o „dokumentárnom type historickej

⁷ HORÁK, Jozef: *Legendy*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1942, s. 86.

⁸ ČEPAN, Oskár: *Historický žáner*. In: *Dejiny slovenskej literatúry V. Literatúra v rokoch 1918 – 1945*. Bratislava : VEDA, 1984, s. 624.

prózy⁹. Martinkovo dielo možno vidieť ako literárny pendant archeológie a etnológie, ako pokus re-konstruovať a priblížiť slovanskú minulosť, a to aj na základe historických dokumentov a zemepisných záznamov. Horák zasa do textu svojich legiend zakomponoval citáty z prekladu moravsko-panónskych legiend od dr. Jána Stanislava¹⁰, ktoré vyšli po prvýkrát v roku 1933 a v druhom vydaní, s ilustráciami M. Benku, v roku 1935.

Slovanské mená a geografické názvy Martinka čerpal z historických prameňov pred 13. storočím a modifikoval ich do staroslovienskej podoby. Medzi miestnymi názvami sa objavuje Driagovina, Grudadž, Siňucha, z mien možno spomenúť mená ako Plachota, Čadloch, Batina, Kaňuch, Kuzniak, Želucha, Detrada, Govľuch, Zomborog... Martinka zobrazuje slovanských predkov ako žijúcich v kmeňovom spoločenstve, ako lovcov, pastierov i obrábačov pôdy, schopných tiež zaobchádzať so zbraňou (proti nájzdom Gótov, Kvádov a iných kmeňov). Niektoré slovanské kmene sa zaoberali tiež obchodovaním (najmä s jantárom a opálom). Živili sa mäsom lesnej zveri i domácich zvierat, obilím, zeleninou a ovocím, z nápojov poznali medovinu, kvas, olovinu (pivo). Odev zhotovovali z ľanu, súkna, kože a kožušín. Mužský odev pozostával z nohavíc a rubášika, kožucha a čiapky a bol ozdobený výšivkou, najmä tzv. Perúnovými krížikmi z rôznofarebných nití. Farby na tkaniny sa získavali namáčaním v odvaroch kôry stromov a bylín. Spoločenstvo bolo rodovo a vekovo delené, rozhodovali staršiovia, závažné rozhodnutia robil kmeť (starší a múdry člen kmeňa) a žrec (strigún, Perúnov kňaz). Jednotlivé životné fázy prinášali rôzne rituály prechodu a modifikáciu mena (Krepík – Krepec – Krepiak – Kreepoch, Želinka – Želucha a pod.). S rituálom boli spojené obete Perúnovi na posvätných luhoch – zvyčajne krvavá obeť (krv zvierata), osobná obeť (obetovanie a spálenie vlasov iniciovaného človeka), voňavá obeť (pálenie živice), mäsová obeť (baran a býk), k rituálom prechodu medzi mládencov patrilo aj vytvorenie osobného magického znaku na luku a šípe, obeta a tanec s vílami. Súčasťou hostiny bolo aj detailné, obširné rozprávanie o hrdinskej minulosti kmeňa, o výnimočnom živote jeho členov, o obchodných a vojenských cestách, o pôvode jantáru a podobne, a to v sprievode hudobného nástroja: „šedivý Spevúch, ako zpola hovoril, zpola spieval v sprievode žbrmkotania hrubej a tenkej struny husiel udalosti zo života deda Zomboroga i zo života slávneho Vlkovlada, Krepiakovi krvne príbuzného“¹¹. Kniha zobrazuje aj hry a súťaženie mladých, napr. v rybolove, jazde na koni, vrhaní prakom, pri zakladaní ohňov, hre na písťalu i v tanci. Do rozprávania sú zakomponované tiež obchodné cesty na Jantárovej ceste

⁹ Tamže.

¹⁰ Ján Stanislav (1904, Liptovský Ján – 1977, Liptovský Mikuláš), jazykovedec, slavista, skúmateľ slovenských nárečí, slovienskej liturgie, slovanského osídlenia i historického vývoja slovenského jazyka. V skúmanom období o. i. publikoval knihy *Príbinoi veľmoži* (1939), *Slovienska liturgia na Slovensku a sídlo Metodovo a Gorazdovo* (1940).

¹¹ MARTINKA, Jožo: *Predkovia*. Bratislava : Ján Horáček, 1941, s. 46.

medzi Baltom a Rímom, počas ktorých hlavná postava spoznáva vyspelú materiálnu kultúru Rimanov, ale aj dôležitosť písma. „Krepoch... vedel už i to, že na zavínutých blanách, ktoré si dal vojvoda predostrieť, je písmo. Z reči sa mnoho pozabúda, písmo ostáva“¹². Účastníci obchodných ciest sa stretávajú aj s inými kmeňmi Vendov, žijúcimi mimo „starej vlasti“: „I celé rody vídať odtrhnuté od svojho vendského kmeňa násilím i dobrovoľne, žijú medzi susednými kmeňmi, ale v oddelených osadách. Skúsený Podražnoch otváral oči účastníkom výpravy pri každej príležitosti, aby videli, kde všetko žijú Vendi, keby ich niekedy azda potrebovali, alebo im pomôcť mohli. Veď krv sa nezmení na vodu, ani keď sa odvedie z vlasti. Kde mohol, pripomínal starú vlasť aj tým, ktorí už nemajú ani nádeje, že sa do nej ešte vrátia. Slovom spájal duševnými poťahmi ľudí, ktorí sa rozišli a spája ich už len spoločný pôvod“¹³. Takéto miesta aktualizácie sú v texte ojedinelé. Okrem spomenutej zmienky o slovanskej spolupatričnosti sa podobné miesto vyskytuje v závere diela: akcentuje sa tu myšlienka aliancie Slovanov s Rímskou ríšou. Čepan uvádza, že v Martinkovej knihe ide o „organické spojenie vnútorne precítenej interpretácie čo ako skromných faktov s ideovým aktualizmom..., tento aktualizmus nezastiera a neznásilňuje podstatné črty zobrazovanej doby“¹⁴. Možno povedať, že Martinkovým zámerom je predstaviť život Slovanov, teda primárna je dokumentárno-faktografická rovina. Beletristický zámer sa realizuje prostredníctvom skromného deja, ktorý sleduje vývoj ústrednej postavy.

V prípade Horákových *Legiend* Čepan zasa píše: „V diele dominuje monumentálna interpretácia historických motívov a lapidárne jednoduchý aktualizčný zámer..., autor v rokoch vojnovnej nivelizácie historickej ‚pravdy‘ neváhal obrátiť svoj zrak k prvému úsvitu historického ‚vedomia‘ malého národa, čo sa ocitol v krážoch veľkého svetového zápasu..., odhalil mocný zdroj dramatických kolízií, ktoré sa svojou elementárne spontánnou pravdou vedeli prihovoriť aj ideovo a politicky dezorientovanému súčasníkovi“¹⁵. Horáková aktualizácia spočíva vo vyzdvihnutí kresťanského dedičstva, najmä kresťanskej etiky, ktorá je nadčasová a ktorá by mala korigovať mocenské zápasy. Táto významová rovina je zvlášť cenná v situácii, keď sa na Slovensku katolícky klérus zapojil do politiky a vedenia štátu.

Prvé tri legendy sa sústreďujú na misijné pôsobenie Metoda a Konštantína v slovanskom prostredí. V súlade s týmto zámerom sa v diele vyskytujú dve výrazové i významové roviny: jedna z nich zodpovedá pohanstvu a je sprostredkovaná cez prírodno-folklórnu štylizáciu s väčším zastúpením trópop a figúr, druhá korešponduje s kresťanstvom a je priblížená cez motívy

¹² Tamže, s. 93.

¹³ Tamže, s. 93.

¹⁴ ČEPAN, Oskár: *Historický žáner*. In: *Dejiny slovenskej literatúry V. Literatúra v rokoch 1918 – 1945*. Bratislava : VEDA, 1984, s. 624.

¹⁵ Tamže, s. 635.

nezlomnosti a osobného príkladu solúnskych bratov. Výrazovo je omnoho úspornejšia, striedamejšia, a namiesto primitívnosti a vitálnosti evokuje kultúru, vzdelanosť, duchovnosť a askézu. Postavy Metoda a Konštantína sú v legendách v úzadí, do deja vstupujú v rozhodujúcich momentoch. Nie sú priblížené cez vonkajšie fyzické charakteristiky, ale prostredníctvom konania, postoja či cez účinok, ktorý majú na ostatných. Napríklad Metod zachráni Vachtovho syna, i keď ide o člena rodu, ktorý zastáva pohanstvo. V otázkach viery je však prísny a hriešnici v jeho prítomnosti cítia „neznámu hrôzu“¹⁶; „Cítil, ako z kňazov veje studený chlad. I do dvora i do domu ako by bolo vniklo studené, biele svetlo... Mikuš hľadal u nich tú teplú láskavosť a prítulnosť, ktorou boli kedysi obklopení... Kňazi boli chladní a prísni. Postavy ako by boli vyrástli a tváre zmeravely. Oči hlbšie zapadly a pohľad sprísnel. Mikušovi sa pozdávalo, že ani nekráčajú po zemi, ale že sú unášaní vo vzduchu...“¹⁷; „Kňaz (Konštantín) je strašný. Oči mu horia ostrým leskom a hlboko sú v tvári skryté. Z toho temna hlbokého metajú blesky. Nemožno do nich dlho hľadiť. Jazyk jeho mnoho slov pozná a vie nájsť, čudno a nepochopiteľne, cestu k srdciam nášho ľudu“¹⁸. Keď Konštantín so svojím sprievodom kráča k Perúnovmu stromu, sprevádza ich ticho, zamĺkne aj príroda: „A kadiaľ prechodili, tíchol potok i hora, kadiaľ prechodili, ako by sa stromy boly uhýnali z cesty. Hora prijímala sprievod mlčky a s pokorou“¹⁹.

Konštantín a Metod sú priblížení cez malý počet opakujúcich sa charakteristík – bielosť, hĺbka a magická sila pohľadu, v momente zápasu o vieru budia dojem, akoby narástli a zmocneli, ich telo mediuje čosi veľké a neznáme (Božiu prítomnosť i lásku). Tieto postavy sú monumentalizované a keďže prinášajú Božie Slovo, ocitajú sa v pozemskom svete, ale súčasne mimo neho. V tretej legende sa objavuje aj iná stratégia prezentovania postavy svätcov, a to zakomponovaním historickej písomnosti priamo do textu. V časti o Metodovej reakcii na Svätoplukove krivé obvinenia a v časti približujúcej Metodovu smrť Horák cituje Stanislavov preklad moravsko-panónskych legiend.

Slovanský svet je v Horákovom diele zobrazený ako prírodné, pohanské, kmeňové spoločenstvo, do ktorého prenikajú prvky kresťanstva a feudalizmu. Slovanstvo je teda zobrazené v momente, keď sa ocitá na civilizačnom zlome. Kresťanstvo šírené v domácom jazyku sa stretáva s prirodzenou odozvou, pretože napĺňa túžbu ľudí po duchovnosti, zatiaľ čo západné misie slúžia skôr upevneniu svetskej moci.

Obaja autori interpretujú slovanskú a cyrilo-metodskú tradíciu s ohľadom na historický a kultúrny kontext, nezneužívajú ju na potenciálnu podporu slovenského nacionalizmu.

¹⁶ HORÁK, Jozef: *Legenda*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1942, s. 30.

¹⁷ Tamže, s. 53.

¹⁸ Tamže, s. 79.

¹⁹ Tamže, s. 81.

Jazyk a štýl

„Martinkova rekonštrukcia minulosti má pevné základy v starostlivom narábaní s jazykom. Nie číre reálie, ale slovník a skladba v ich starobylej čistote sa stali rozhodujúcim činiteľom“²⁰. *Predkovia* sú však z dnešného pohľadu ťažko čitateľní, a to najmä kvôli jazyku. Martinka volí zastarané, zriedkavé alebo lokálne výrazy, ktoré komplikujú pochopenie textu. I preto je v závere knihy zaradené *Vysoetlenie niektorých sloo*, ktoré okrem historických toponým (Akvinkum, Brigecium, Sarmisegetuza, Vindobona, Karrodun a i.) a názvov kmeňov obsahuje aj neznáme výrazy (napr. koštúr, kratač, ladan, mrakoviak, jaz, čambľa, dúlej, debra, stržlina, žmeň, ozorky a i.). V dôsledku hromadenia čitateľovi neznámych slov alebo autorských neologizmov sa dielo javí ako čiastočne zrozumiteľné a čiastočne nezrozumiteľné (akoby bolo skutočne napísané v archaickom „jazyku predkov“). Mnoho slov je zvukovo expresívnych (túto tendenciu využívala často lyrizovanej prózy): „...zalúčil na vysoký snet... Žinka s kameňom sa omotala okolo silného snetu, tak sa naň vyšplhal. Drobec prišiel za ním z Brestovín, keď už bol na linde. Hneď išiel na polianku striežť, ak by prikolotala sokolica, aby ju škrekotom, mávaním viechy a hádzaním kameňov z rázštepú odplašil“²¹. Okrem ozvláštnenia slovníka autor mení neutrálny slovosled na umelý, expresívnejší (často vysunutím predmetu, slovesa, príslovkového určenia alebo modifikátora na začiatok vety): „Pud ženie Čadlocha cestou-necestou... Za pohody sa skrakuje tade cesta na Driagovinu o polovicu. Duje to v Čadlochovi, že mu Plachota ani len tušiť nadal Krepcov čin, čo mu ako otcovi nevyhnutne treba vidieť. Ale sám si je vinovaty, že sa mu dal tak napochytre zbaláčať. Teraz, hľa, myslou sa mu prevaľujú vlny jedna cez druhú“²². Samotné rozprávania i dialógy majú i napriek expresívnosti pomalý spád, hovorí sa obsérne, detailne sa približujú predmety i udalosti, akoby sa imitovalo ústne podanie (dobovo rozšírená štylizácia hovorovosti v umeleckej literatúre). „Hotuj sa, Čadloch, ale sporo! – Kamže ma tak súriš, Plachota! Vari Góti sa valia na nás? – Ani nezvedaj, sberaj sa na Driagovinu! – Aby si ma neoklamal! – Zaplaš pochyby! Radšej sa presvedč na mieste, čo urobil ten tvoj parobok! – No, čo len to, za tým škoda sa tak ďaleko ustávať, Krepec sa i sám pochváli. A keby sa previnil, zloprajníci mi to dožičia vedieť. – Hovorím ti, ponáhľaj sa! Uvidíš niečo na prievidzi pri dúpnatej linde. Ja len zanesiem domov odrať srnca a ponáhľam sa tiež na Driagovinu“²³. Ak v rovine obsahu šlo Martinkovi v značnej miere o dokumentárnosť, v rovine výrazu volil taký jazyk a štýl, ktorý sa v medzivojnovom období považoval za adekvátny

²⁰ ČEPAN, Oskár: *Historický žánr*. In: *Dejiny slovenskej literatúry V. Literatúra v rokoch 1918 – 1945*. Bratislava : VEDA, 1984, s. 624.

²¹ MARTINKA, Jožo: *Predkovia*. Bratislava: Ján Horáček, 1941, s. 15.

²² Tamže, s. 8.

²³ Tamže.

na tlmočenie sveta horalov a primitívneho prírodného človeka, a ktorý sa súčasne považoval aj za prejav umeleckého majstrovstva.

V Horákových *Legendách* na prvý pohľad upúta rozdiel medzi partom rozprávača a dialogickými časťami. Rozprávačské pasáže striedajú prirodzenú vetnú syntax s prerušovanou, fragmentarizovanou výpoveďou, do ktorej sú niekedy vsunuté otázky alebo zvolania. Horák často používa rôzne figúry opakovania: „Pod posvätným stromom sa rozvíjala bujná veselosť. Bohovia ako by boli na tomto mieste nachodili potešenie v ľudskej spoločnosti. Chodili medzi nich a prebývali s nimi. Radostné piesne sa niesly k oblohe a pod vášnivým tancom stenala zem. Rodila divné teplo a prelievala ho do tiel ľudí. Do tiel devíc a junochov. Do tiel žien a mužov. Tá bujná radosť objala všetkých a všetko. Stromy schyľovali konáre a vtáctvo lesné ticho. Tak, lebo sa teraz títo noví hostia rozhovorili. A takúto reč les ešte nepočul. Ani nepočul, ani neslýchal.“²⁴

V kontraste s rozprávačským partom je prehovor postáv, ktorý je úsečný, redukovaný: „Pod! – Pozri! – Vidíš? – Vieš, čo to? – Keby som nevidel, Milica, keby som nevidel... To je kríž! – Tento muž je kresťan!“²⁵, pričom druhá postava často reaguje len gestom alebo výrazom tváre. Rozsiahle rozprávačské pasáže sú často vsunuté aj medzi repliky dialógu, čím sa dej spomaľuje, konanie sa približuje v detailoch alebo sa dianie prerušuje digresiou či úvahou. Dianie sa spomaľuje aj náhlým prerušením, často na hranici na seba nenadväzujúcich častí legendy. Niektoré pasáže rozprávania majú folklórne ladenie a frázovanie: „Vo Vachtovej vsi jedna panna plače. Vo Vachtovej vsi deväť žien hovorí plačúcej panne: Panna, panna! Ale panna plače, usedavo plače. I prehovorí jedna zo žien. Najstaršia: Neplač, panna, holúbok tvoj, sokolík, čaká na teba. Obloha je jasná a hora vonia, holúbok-sokolík poletí s tebou rovno do Perúnových rúk. Ale panna slzy leje, slzy roní. Rada by som išla, rada by som letela so svojím sokolíkom, ale Perún vysoko nad oblakmi býva a oblaky vysoko nad horou visia a hora sama vysoko nosí hlavu. A ja mám krídla – baba? Slabé, i sokolík môj má zlamané. Ako sa dostaneme pred tvár Perúnovu?“²⁶ Oskár Čepan hodnotí slovník, syntax i štýl Horákovkej prózy kladne, ako literárne novátorstvo. Uvádza tiež, že „lyrická dikcia Legiend vyplýva zo slávnostnej biblicko-archaickej syntaxe a významuplných ‚zámlk‘, nie z nezvládnutej záplavy básnických trópov.“²⁷

Obaja autori sa jazykovou a štylistickou stránkou svojich próz zaraďujú k dobovému vývinovému trendu. Martinka sa snaží reprodukovat jazyk v jeho archaickej podobe, štýl jeho knihy je expresívnejší, primitívnejší.

²⁴ HORÁK, Jozef: *Legendy*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1942, s. 72.

²⁵ Tamže, s. 19.

²⁶ Tamže, s. 34.

²⁷ ČEPAN, Oskár: *Historický žáner*. In: *Dejiny slovenskej literatúry V. Literatúra o rokoch 1918 – 1945*. Bratislava : VEDA, 1984, s. 635.

Horákovi ako inšpirácia slúži folklór, Biblia i stredoveká literatúra. Jeho *Legendy* tieto prvky kombinujú do výslednej originálnej umeleckej podoby. Obe diela majú tiež zaujímavú grafickú úpravu. Autorom obálky a ilustrácií Martinkovej knihy *Predkovia* bol Ludo Fulla, Horákových *Legiend* zase Vincent Hložník (obaja výtvarníci patria k najvýznamnejším postavám moderného slovenského maliarstva a grafiky).

Záver

Historická próza s tematikou starých Slovanov a cyrilo-metodskou tematikou zo štyridsiatych rokov 20. storočia nie je početná a nepísali ju autori, ktorých by sme z dnešného hľadiska považovali za reprezentatívnych predstaviteľov dobovej literatúry. Napriek tomu témy zo slovanskej minulosti obsahovali podobný prvok ako nosný prúd literatúry – záujem o dávnu minulosť, o archaické štádiá vývoja, o primitívnu kultúru a človeka. Na rozdiel napríklad od naturizmu však táto línia prózy neinklinuje k mýtickému modelovaniu sveta, ale pokúša sa vytvoriť obraz minulosti na základe pamiatok a dokumentov. Táto rekonštrukcia minulého sveta v sebe obsahuje aj kompenzačný prvok (stvoriť archaizujúci záznam o etape, z ktorej záznamov domácej proveniencie takmer niet). „Návrat“ do minulosti je aj „zostupom“, pátraním po archaickej vrstve výrazu. Inšpiráciou je historický vývoj jazyka, ale aj jazyk stredovekej literatúry a folklórne prejavy. Expresívnosť Martinkovho jazyka a štýlu súvisí s pokusom rekonštruovať archaické štádium jazyka. Lyrickosť rozprávačského partu v Horákových *Legendách* sa odvíja od umeleckého napodobenia Biblie a folklóru, túto vrstvu však vyvažuje vecnosť a striednosť prehovoru postáv.

LITERATÚRA A PRAMENE

- ČEPAN, Oskár: *Historický žáner*. In: *Dejiny slovenskej literatúry V. Literatúra o rokoch 1918 – 1945*. Ved. redaktor Karol Rosenbaum. Bratislava : VEDA, 1984, s. 617 – 643.
- ČEPAN, Oskár: *Historický žáner (Próza 1935 – 1945)*. In: *Literárne dejiny a literárna veda*. Ed. Milan Šútovec. Bratislava : VEDA, 2002, s. 52 – 65.
- ČEPAN, Oskár: *Kontúry naturizmu*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1977.
- HORÁK, Jozef: *Legendy*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1942.
- MARTINKA, Jožo: *Predkovia*. Bratislava : Ján Horáček, 1941.

Ancient Slavic past in Two Fiction Works from the 1940s

The paper discusses two fiction works from the early 1940s: Jožo Martinka's book *Predkovia* (*The Ancestors*, 1941) and Jozef Horák's *Legendy* (*Legends*, 1942). Both books deal with topics from ancient Slavic history. Martinka's work is set in the 2nd century A.D. It describes scenes from life of Slavic tribes, including their travels along the historical Amber route and their contacts with the Roman Empire. Martinka was inspired by archaeological research and ancient written sources in Greek and Latin languages. Horák's book contains seven legends, three of them focusing on St. Methodius and St. Cyril. The plot is rather Romantic, full of adventures but the emphasis is on saints' mission and its message. Horák contrasts Paganism and Christianity, and praises moral values of Christianity. Legends underline that service to God and obedience to his law has priority over military spirit, which was an important message during the WWII when the book was published. Both books are interesting from the point of view of language and style. Both writers wish to re-create ancient stages of language. Martinka uses numerous obsolete, archaic and local words, and changes natural syntax, in order to reach a more artistic, expressive style. Horák was inspired by various sources, including the Bible, Medieval legends and folklore. Narrative parts in his work are rather lyrical whereas direct speech and dialogues are very laconic, often cut, and much remains unexpressed. Even though both books are almost forgotten, they show that historical fiction in the early 1940s shared some features with major literary trends of this period, both in theme and style (such as the interest in archaic and ancient stages of one's own history and history of cultures, as well as the use of expressive language and of lyrical style in fiction). Both books were written and published during the existence of the Slovak Republic (1939 – 1945) and their authors were keen on ancient Slavic past. Nevertheless, they did not convey nationalist message.

Slovenská dráma 20. storočia a téma Veľkej Moravy

Veľká Morava, jej dejiny, osobnosti a ich dielo boli a sú inšpirujúcimi pre našu kultúru a literatúru rovnako v minulosti ako aj v súčasnosti. Podujala som sa reflektovať túto problematiku v našej modernej dramatiky 20. storočia. Pokúsila som sa nájsť čo najviac drám s veľkomoravskou tematikou, pričom som sa zamerala predovšetkým na publikované drámy. Naskytl sa mi celkom zaujímavý obraz. Celkovo ide o 19 divadelných hier, televízne a filmové scenáre sme nebrali do úvahy. Často totiž pri nich šlo o prepracované divadelné hry alebo o spojenie motívov či dejových línií z niekoľkých divadelných hier samotných autorov.

Najznámejšiu a najvýznamnejšiu historickú drámu prvej polovice 20. storočia s témou Veľkej Moravy, Stodolovho *Kráľa Svätopluka*, predchádzali zabudnuté dramatické pokusy okrajových autorov. V roku 1925 vydal pravdepodobne svojím nákladom historickú drámu *Svätopluk – Adelhaida Milan Dlhý* (1891 – 1961), kňaz, ktorý sa priatelil napríklad aj s Jozefom Gregorom Tajovským (v publikácii J. G. Tajovský v kritike a spomienkach je publikovaných 12 listov). O štyri roky neskôr, v roku 1929, ho nasledovalo publikovanie historickej drámy **Márie Oravcovej** (1893 – 1964) *Synovia Svätoplukovi* s témou zániku Veľkej Moravy. Učiteľka Mária Oravcová bola však známejšia ako autorka pre deti (rozprávky, bábkové hry), prípadne ako autorka rozhlasových hier či publicistka. Jej hra predstavuje len položku v zozname hier s témou Veľkej Moravy.

Ivan Stodola: Kráľ Svätopluk

V roku 1931 už bol Ivan Stodola (1888 – 1977) známym dramatikom. Do tohto roku už mal za sebou štyri premiéry v profesionálnom divadle (*Náš pán minister*, *Bačova žena*, *Čaj u pána senátora*, *Posledná symfónia*) a v tomto roku vyšli Stodolovi knižne hneď tri hry: *Belasý encián*, ktorý mal premiéru ešte vo februári 1928, smutná komédia *Jožko Púčik a jeho kariéra* a historická dráma *Kráľ Svätopluk* (obe boli inscenované v roku 1931).

Historická dráma *Kráľ Svätopluk* bola Stodolovou prvou historickou drámou, ktorú v jeho tvorbe nasledovalo ešte niekoľko ďalších. Avšak *Marína Havranová* (1942) s témou z rokov meruôsmych, *Ján Pankrác* (1949) s témou z dejín Liptovského Mikuláša v 15. storočí a *Pre sto toliarov* (1958) s témou tureckých nájazdov na južnom a strednom Slovensku koncom 17. storočia svojou úrovňou nepresiahli staršieho *Svätopluka*, skôr naopak, znamenali stagnáciu, krízu a krok späť. Postavy i vzťahy medzi nimi sú schematické, dejové zvraty sú náhle, motivicky nepripravené. Stodola je autorom aj pomerne zriedkavého žánru v našej dramatiky, a to historickej

komédie *Velkomožní páni* (1938). Podtitul „Starosvetská komédia“ vystihuje túto hru nielen v téme („zo starého sveta“), ale aj v metóde. Môžeme ju však prijať aj ako paródiu na osvedčené témy a postupy. Nájdeme tu hovoriace mená, hyperbolizovanú šľachtickú nadutosť v protiklade so skutočnými možnosťami, momenty parodujúce národnobuditeľské a osvetové drámy minulosti, archaické prvky v kompozícii (vstupné monológy postáv, prehovory bokom, k obecenstvu), ironické podanie vzťahu Slovákov k revolúcii, narážky na čas deja hry (1845), ale aj na ďalšie spracovanie národnej tematiky (Vajanský) i na aktuálnu realitu roku 1938 (narážky na čistotu rasy).

Stodola v *Královi Svätoplukovi* na pomerne malom priestore odhaľuje medziľudské vzťahy a vnútorný život postáv. Historické fakty sú len vonkajším rámcom pre de facto drámu charakterov. Aj keď autor pred jej napísaním študoval historické údaje, pridŕžoval sa ich veľmi málo. Zo Stodolových historických hier je *Kráľ Svätopluk* prvá a pravdepodobne aj najlepšia. Prelína sa tu téma nemectva a vzťahu Slovanov a Nemcov s náboženskou témou kresťanstva. Najmä konflikt cyrilo-metodovskej kresťanskej tradície v „slovenskej“ reči a pohanstva v tejto dobe predstavoval už anachronizmus. Hra vrcholí záverečnou scénou Svätoplukovej smrti, v ktorej Stodola dramaticky zužitkoval možno najznámejšiu povesť o Svätoplukových troch prítoch. Základnú dvojicu silných charakterov reprezentuje v hre hlavná historická postava Svätopluka a hlavná fiktívna postava dvorného blázna Pauča. Obaja predstavujú dramatické charaktery plné rozporov, čo aspoň čiastočne vyvažuje príliš mentorské vyústenie hry, nabádajúce k svornosti. Osud oboch je spojený aj v smrti: Svätopluk zomiera v bezmocnom hneve na svojich súperiacich synov a Paučo vzápätí spácha samovraždu verne nasledujúc svojho pána do záhrobia. V celej hre na vystihnutie dobovej atmosféry autor používa výraznú archaizáciu a monumentalizáciu reči postáv, hoci na druhej strane sa mu rýchlym spádom replík a dialógov tempo a rytmus drámy podarilo zdynamizovať.

V období druhej svetovej vojny zaznamenávame len jednu bibliografickú položku, a to drámu **Jána Hudého** *Vierožvesti* z roku 1944.

Ľubomír Smrček: Knieža Rastic

V povojnovom období sa téma z dejín Veľkej Moravy objavuje prvý raz u Ľubomíra Smrčka (1919 – 1970) v jeho známej historickej dráme *Knieža Rastic* z roku 1952. Smrček nepatrí k našim významným dramatikom, vo svojej tvorbe bol poplatný dobovej poetike, najmä v 50. rokoch. Aj keď sa v čase uvoľnenia (60. roky) snažil inovovať svoje tvárne postupy, nemal úspech. Väčšinou sa venoval témam zo súčasnosti, ale v jeho dramatickej tvorbe nájdeme aj historické témy. Jeho prvotinu predstavuje totiž historická hra *Úsvit* (inscenácia 1942, knižne pod pseudonymom Ladislav Slavko 1943)

o anachronicky poňatom konflikte medzi „pohanstvom“ a kresťanstvom. Z hľadiska našej témy je relevantná jeho historická hra *Knieža Rastic* (inscenácia 1951, knižne 1952), „v ktorej až príliš ilustratívne uplatnil pohľad súdobej marxisticko-leninskej historiografie na veľkomoravské obdobie“¹. Po prečítaní Smrčkovej hry sa len ťažko dá súhlasiť s tvrdením Dagmar Podmakovej, ktorá ju priraduje k Stodolovmu *Soätoplukovi* ako „príklad romantizujúceho prerozprávania známej veľkomoravskej legendy o zrade a nejednotnosti“². Zreteľnejšie sa v texte odrážajú dobové názory na históriu, nájdeme tu výraznú tendenciu z tohto hľadiska vysvetľovať historické okolnosti, čo vedie k prezentovaniu komplikovaných detailov, ktoré sťažujú komunikáciu v texte. Smrčok písal svoju historickú hru podobným spôsobom ako jeho predchodcovia a väčšina nasledovníkov, výrazne archaizoval jazyk, a čo je zaujímavé, už u neho sa objavuje tendencia využiť motívy z veľkomoravských pamiatok a zakomponovať ich do replík postáv v hre (z Metodovej kázne *Napomenutie k vládarom*)³. K tým dobovým názorom, ktoré sa tematizujú v Smrčkovej hre, patrí napríklad téza o rovnosti ľudí, ďalej téza o tom, že nové pokrokové má vystriedať staré, prekonané, otroctvo je neprípustné, treba ho zrušiť a dať ľuďom slobodu a pod.⁴

Rudolf Dilong: Gorazd

V roku 1963 (na 1100. výročie príchodu Konštantína a Metoda na Veľkú Moravu) v Ríme v Slovenskom vydavateľstve sv. Cyrila a Metoda vyšla zaujímavá historická hra Rudolfa Dilonga (1905 – 1986) *Gorazd*. Táto „dráma z časov cyrilo-metodských v troch dejstvách“ vyšla s cirkevným schválením a tento fakt určuje aj jej konečné vyznenie a podobu. Ide v tom najlepšom a najpresnejšom zmysle slova o náboženskú drámu. Dilong sa síce pokúša o stvárnenie historickej témy, je tu však dôraz na tému náboženskú. V dráme absentuje dramatický konflikt, je tu konflikt dvoch duchovných svetov: sveta minulosti reprezentovaného pohanstvom a „prítomnosti“ alebo lepšie budúcnosti reprezentovaného novým náboženstvom – kresťanstvom. Od začiatku je jeho reprezentantom Gorazd, ktorý silou svojho presvedčenia a viery zmení postoj najskôr svojej milej Miluše, potom aj svojho otca Veščca.

Ťažiskové pre našu tému sú však 80. a 90. roky 20. storočia, keď sa jej zmocnili viacerí aj v tej dobe už renomovaní dramatici (napríklad Peter Kováčik) a vzniklo pomerne dosť drám, ktoré však nerezonovali v takej miere v divadlách, ako by sme mohli očakávať. V profesionálnych divadlách sa totiž hralo len niekoľko z nich. Okrem už spomínaného Petra Kováčika (1936) ide

¹ *Encyklopédia slovenských spisovateľov 2. P – Ž*. Bratislava : Obzor, 1984, s. 116 – 117.

² PODMAKOVÁ, Dagmar: *Peter Kooáčik divadelný dramatik*. Bratislava : NDC, 1998, s. 124 – 124.

³ SMRČOK, Lubomír: *Knieža Rastic*. Martin : Matica slovenská, 1952, s. 13.

⁴ SMRČOK, Lubomír, c. d., s. 68 a 71.

o Jána Hudeca (1913 – 1988), Milana Ferka (1929 – 2010) a o autorskú dvojicu Ivan Hudec (1947) a Peter Valo (1948). V tomto období vznikla aj dráma **Bohuša Kuchara** *Rastislav, knieža veľkomoravské* (1985), ktorá však patrí k tým okrajovým.

Veľká Morava v drámach Jána Hudeca

Ján Hudec celý život písal drámy, divadelné hry, rozhlasové hry i scenáre pre film. Realizovali sa však predovšetkým jeho rozhlasové diela. Absolvoval Filozofickú fakultu Slovenskej univerzity v Bratislave. Po štúdiách pracoval ako úradník, neskôr elektromontér v Bratislave. Od roku 1958 napísal približne 40 divadelných hier, z ktorých väčšina ostala v rukopise, niektoré upravil pre rozhlas, ďalšie uviedlo profesionálne divadlo až po roku 1989. Sprvu sa venoval tvorbe rozhlasových hier zo súčasnosti (*Pavúčia nožička*, 1971; *Ešte raz uvidieť Železnú studničku*, 1972; *Lastovičky sa nerozvádžajú*, 1973). Ťažisko jeho rozhlasovej tvorby spočívalo v oblasti historických hier (*Rex Sclavorum*, 1978; *Marcus Aurelius v krajine Kvádoov*, 1979; *Slovo o kupeckom kráľovi Samoovi*, 1983; *Keď tu panovala jeho mocná ruka*, 1984). Pre rozhlas napísal aj veršovanú hru o smrti romantického básnika Janka Kráľa *Syn pustiny* (1972) a hru *Matúš Čák Trenčiansky* (1981), pre televíziu scenár hry *Mojmír II.* (1982). Divadelné hry *Marcus Aurelius pri Hrone*, *Mojmír II.*, *Kupec a kráľ Samo* vyšli knižne pod názvom *Historické hry* (1988). Do ďalšieho posmrtné vydaného trojzväzkového výberu *Drámy* (1997 – 1998) boli zaradené jeho divadelné hry z histórie i zo súčasnosti. Do prvého zväzku *Kvety pre Lauru*, *Incident*, *Prvý deň kanikuloový*, *Pavúčia nožička*, *Galejníci*; do druhého drámy z národných dejín *Rasticiána*, *Syn pustiny*, *Pomery v Uhorsku za Matúša Čáka Trenčianskeho* a do tretieho filmový scenár *Svätopluk* a televízny scenár *Janka Kráľa blúdenia a videnia*.

Pre našu tému sú rozhodujúce dve divadelné hry, a to *Mojmír II.* a *Rasticiána*. Hudecove historické drámy ocenil najmä Ján Števíček v doslove k vydaniu z roku 1988: „preukázal neobyčajný zmysel pre historicitu dramatickej situácie a pre tvorbu tzv. veľkého charakteru drámy, kde sa dostáva do popredia vnútorný boj medzi ušľachtilosťou dramatickej osoby a zložitou historickou situáciou. Okrem toho sa jeho texty vyznačujú zmyslom pre filozofickú stránku dejín, a to rovnako antických, ako dejín starých Slovanov.“⁵ Sú to však de facto drámy knižné, vhodné skôr na pomalé čítanie, ich posolstvo treba dešifrovať z textu aj viacnásobným čítaním. Medzi tieto hry patrí aj spomínaná dráma *Mojmír II.* Hudec aj v nej uplatňuje svoj charakteristický kompozičný postup, a to retrospektívu. Uplatnenie retrospektívy ako kompozičného princípu celej drámy rozvinul a završil v dráme *Rasticiána*.

⁵ ŠTEVÍČEK, Ján: Doslov. In: HUDEC, Ján: *Historické hry*. Bratislava : Tatran, 1988, s. 253.

Zo spomínaných „veľkomoravských“ hier je jednoznačne zaujímavejšia táto, aj keď musíme konštatovať, že v tej podobe, ako bola publikovaná, má skôr knižný charakter. Aby bola realizovateľná v divadle, potrebovala by výraznú dramaturgickú úpravu. Je príliš rozsiahla a aj temporytmus hry sa často spomaľuje, nakoľko Hudec ju zaťažuje veľkým množstvom historických detailov.

Spomínali sme retrospektívu ako kompozičný postup charakteristický pre Jána Hudeca. V hre *Rasticiána* na striedaní prítomnosti a rôznych momentov minulosti postavil celú kompozíciu hry. Jej účinok znásobil aj tým, že v oboch časových rovinách vystupuje ústredná postava hry, knieža Rastislav (v retrospektívach) a zostarnutý väzeň Rastic (v prítomnosti). Ako prostriedok striedania a prelínania časových rovín využíva postupy typické pre film, televíziu, dokonca aj rozhlas (stop efekt ako filmový prvok, prelínanie časových rovín)⁶. Väčšinou však ide o akési pravidelné striedanie, či prepínanie z jednej časovej roviny do druhej. V centrálnej časti drámy však umiestnil rozsiahlu „retrosekvenciu“ zloženú z viacerých častí. Čiže bol si vedomý, že aj toto striedanie musí inovovať, aby nebolo lineárne či jednotvárne. Časové roviny neexistujú v hre nezávisle od seba, prepája ich rôznym spôsobom. Napríklad Rastic komentuje minulosť⁷ a v nasledujúcej retrospektíve sa jeho komentár aj realizuje. Alebo v retrosekvencii máme na javisku dvoch Rastislavov a Rastic sa snaží svojou mimikou, gestikuláciou, ale aj slovnou ovplyvniť konanie v minulosti, samozrejme márne. Minulosť nemožno zmeniť. Po retrosekvencii vráti Hudec štruktúru hry do pôvodného rámca striedania časových rovín. V Hudecovej koncepcii dve časové roviny znamenajú aj dve rôzne podania, rôzny tón výpovede: – „Odlahčený“ v komunikácii vo väzení (prítomnosť), už je rozhodnuté, už sa udalosti stali, už sa nedajú zmeniť, už možno hrať hry a žartovať; – Vážny až patetický v retrospektívach. Tu sa ešte rozhoduje, bojuje, intriguje.

Veľkomoravská hexalógia Milana Ferka

Milan Ferko bol veľmi plodným autorom a svoje ambície prejavil prakticky vo všetkých oblastiach literárnej tvorby (lyrika, epika i dráma), navyše písal nielen pre dospelých, ale v začiatkoch svojej autorskej kariéry najmä pre deti. Nebudem tu podrobne spomínať jeho bibliografiu (bolo by to neúnosné), zameriam sa „len“ na jeho historické drámy a ešte zúženejšie na jeho historické drámy s témou Veľkej Moravy. Ide o päť hier s názvami *Pomsta Príbinova*, *Obrana Metodova*, *Soadba Svätoplukova*, *Smrť Gorazdova*, *Hviezda Mojmirova*, ktoré spoločne s hrou *Zločin proti láske* (o kupcovi Samovi) vyšli pod názvom *Historické hry* v roku 1998. Šiestou je hra *Prauda Svätoplukova*, ktorá vyšla roku 1988 vo vydavateľstve LITA (Bratislava).

⁶ HUDEC, Ján: *Rasticiána*. In: HUDEC, Ján: *Drámy 2*. Bratislava : NDC, 1998, s. 27.

⁷ Tamže, s. 28.

Milan Ferko bol známy svojou fascináciou históriou, najmä ranostredovekou či veľkomoravskou. Prejavilo sa to v jeho rozsiahlych románoch, ale aj viackrát vydanej knihe popularizujúcej veľkomoravskú históriu *Veľkomoravské záhadý*. Zdá sa, že je v podstate organickým vyústením Ferkových snáh realizovať túto svoju zaujatosť (posadnutosť?) aj na poli drámy, a čo je príznačné pre Ferkov spôsob práce, nie v jednej dráme, ale hneď v šiestich, ktoré obsiahnu prakticky „celú“ históriu Veľkej Moravy, alebo všetky témy, ktoré v súvislosti s Veľkou Moravou prichádzali pre Ferka do úvahy. Oprávnenne preto kritik v doslove k súbornému vydaniu hexalógie konštatuje: „Ferko je konzervatívny v tom, že vníma divadlo aj ako školu. Školu, v ktorej divák dostáva informácie, ku ktorým sa nemal ako dostať, školu, ktorá ho nechce len pobaviť, ale i poučiť a azda trochu i vychovať. Vychovať k pocitu hrdosti na svoj národ a jeho dejiny, vychovať k vnímaniu súčasných parametrov našej spoločnosti i na pozadí jeho historických osudov. A Ferko v próze i dráme našiel historický priestor, ktorý mu umožnil túto svoju predstavu naplniť vrchovatou mierou. Dejiny Slovákov v období Nitrianskeho kniežatstva a Veľkomoravského kráľovstva, to je pevná odrazová plocha, umožňujúca autorovi využiť jeho poznanie všetkých dostupných prameňov a informácií, a teda vychádzať z reálnych historických súradníc, na druhej strane však ponecháva dostatok možností na aktivizáciu Ferkových fabulačných schopností. Aj na prvý pohľad marginálny detail či poznámka v písomných prameňoch dokáže inšpirovať Ferkovu bujnú predstavivosť, ktorá vie dospieť k atraktívnym a príbehovo bohato konštruovaným sujetom.“⁸

Pre Ferka je dôležitá atraktivita príbehu, jeho dynamickosť a spád. Charakteristický je aj jeho jazyk presýtený archaizmami, novotvarmi, na ktorých si dáva záležať najmä pri pohanských postavách. Tie majú akoby svoju vlastnú reč, slang. Ferko zo všetkých dramatikov k téme Veľkej Moravy pristúpil najsystematickejšie, až nám jeho hry svojou nadväznosťou a uzavretosťou stvárnenej historickej etapy môžu pripomínať diely seriálu tvoriace jeden celok ako pri viacdielnom románe.

Peter Kováčik: Rex Sclavorum (Svätý pluk)

Dramatické dielo Petra Kováčika je úctyhodné. Predstavuje ho 16 divadelných hier, ktoré boli publikované, hrané v divadlách alebo niektoré z nich ostali len v rukopise⁹. Jeho tematický diapazón je rovnako široký od súčasnosti až po dávnu minulosť. Práve v tejto dávnej minulosti sa odohráva jeho historická dráma *Rex Sclavorum* alebo *Svätý pluk*. Hra je publikovaná pod oboma týmito názvami vo vydaní z roku 1993 (V texte je nadpis *Rex*

⁸ MAŤAŠÍK, Andrej: Veľkomoravská hexalógia Milana Ferka. In: FERKO, Milan: *Historické hry*. Bratislava : NDC a Tália-press, 1998, s. 365 – 367.

⁹ PODMAKOVÁ, Dagmar: *Peter Kováčik divadelný dramatik*. Bratislava : NDC, 1998, s. 169.

Sclavorum, v obsahu zväzku zasa *Svätý pluk!*). Na jej písaní sa výrazne prejavuje to, že Kováčik patrí k významným autorom aj v oblasti televízie (do televíznej podoby pre potreby nakrúcania prepisoval aj svoje divadelné hry, okrem toho adaptoval aj svoje prózy do podoby scenára, či písal pôvodné scenáre), filmu (scenáre k filmom *Zlaté časy*, réžia Štefan Uher; *Hodiny*, réžia Martin Ťapák; *Otec*, réžia Andrej Lettrich, *Nevera po slovensky*, réžia Juraj Jakubisko; *Sol' nad zlato*, réžia Martin Hollý), či rozhlasu (pôvodné hry a úpravy svojich divadelných hier)¹⁰.

Kováčikova hra „o Svätoplukovi“ sa líši od ostatných hier s rovnakou alebo podobnou témou. Je napísaná veľmi dynamicky, striedajú sa v nej krátke dynamické výstupy, aj keď ani tu sa neubrnil rozvláčnejším (najmä uvraveným) scénam alebo výstupom. Hra sa odohráva v roku 884 (rok pred Metodovou smrťou) a jej hlavnou témou je nakoniec pomazanie Svätopluka za rímskeho cisára:

„HONORIUS: Karolovský rod vymiera, je to vyschnutý strom, na vetvách ktorého rastú slaboduchí a neduživí potomci. Svätý otec rozhodol o pomazaní Svätého pluka za rímskeho cisára.“¹¹

Kováčik slobodne interpretuje históriu, zachováva si odstup, pramene majú len relatívnu platnosť. Nájdeme tu aktualizáciu na rôznych úrovniach textu. Napríklad Mojmír II. sa prejavuje ako typický odbojný tínedžer:

„MOJMÍR II.: Ty neprepadávaš vojsko v pevnostiach, ale pastierov na poli, dokonca posielaš zvedov, aby pálili ich obydlia.

SVÄTÝ PLUK: Nič si nepochopil.

MOJMÍR II. (sa provokačne smeje).

SVÄTÝ PLUK: Neznášam tvoju hlúpu nadutosť. Kľakni! (Mojmír II. sa provokačne pozerá na otca, ten vytiahne meč.) Nerozumel si?!“¹²

Kováčik rezignoval na násilnú archaizáciu, jeho jazyk je vecný v stavbe replík i v lexike, nájdeme tu aktuálnu slovnú zásobu na rozdiel od jeho predchodcov i súčasníkov. Pre túto hru nie je (a to je skôr zriedkavé ako bežné) podstatná opozícia medzi kresťanstvom a pohanstvom (ako to bolo u Stodolu, Dilonga, Smrčka, či Jána Hudeca), Svätopluk je modelovaný ako človek so súčasným myslením a racionálnym prístupom k svetu, k riešeniu problémov. Tiež v tejto hre nedominujú vonkajšie boje, vojny alebo aspoň chystanie sa na vojnu, ako to je vo väčšine hier s touto témou. Svätopluk sa stretáva s protivníkmi z vlastnej rodiny (deti, manželka, ženy) alebo

¹⁰ Tamže, s. 170.

¹¹ KOVÁČIK, Peter: *Rex Sclavorum*. In: *Slovenská dráma 1993*. Bratislava : Tália-Press, 1993, s. 297.

¹² Tamže, s. 227.

z bezprostredného okolia (veľmoži, kňazi, zaujímavá postava Ibrahima). Kováčikova hra je jedna z mála, kde fiktívne postavy hrajú rovnocennú úlohu v deji ako postavy s historickým základom. Najvýznamnejšími sú dve: Pobočník a spomínaný Ibrahim, človek viacerých tvári a mnohých zručností, povolání (obchodník s otrokmi, kupec, intrigán, ktorý takto zasahuje aj do politiky). Zasahuje do deja na mnohých „frontoch“, lebo je ochotný podľa svojho prospechu zmeniť názor v minúte. Jeho poslednou, avšak nie bezvýznamnou úlohou (poslaním) je funkcia igrica, básnika, dramatika, rétora, poviedkara, pisateľa legiend a povestí (takto ho otcovi predstavuje Svätopluk II. mladší), teda aktívneho spolutvorcu obrazu dejín. Podobnú postavu orientálneho obchodníka môžeme nájsť aj v Smrčkovej hre, kde však tento rámeč (epizódnej postavy) nepresiahne.

Problémom Kováčikovej hry je v podstate nevyvážená kompozícia, nevyvážené dávkovanie napätia a dramatického deja. Druhá časť je už len o hľadaní najvhodnejšieho spôsobu realizácie toho, čo sa rozhodlo v časti prvej: Svätopluk dosiahne vytúžený post, keď potvrdí svoj nárok naň, čo sa aj stane. Hra teda nevedie k dramatickému konfliktu, ani k prekvapujúcemu záveru. Aj keď sa Kováčik snaží realizovať toto všetko v krátkych, dynamicky sa striedajúcich výstupoch, vidíme, že stále na realizáciu potrebuje priveľa slov (verbálna reflexia dominuje nad aktívnym dianím). Napriek týmto výhradám Kováčikova hra *Svätý pluk (Rex Sclavorum)* sa odlišuje od ostatných najmä svojou divadelnosťou.

Ivan Hudec a Peter Valo a ich intelektuálna paródia?

Na záver sme si ponechali autorskú dvojicu Ivan Hudec a Peter Valo s ich veľkomoravskou trilógiou *Knieža, Bratia a Kráľ*¹³. Prístup tejto autorskej dvojice k historickej téme Veľkej Moravy znamenal v dobe vzniku isté novum, aj keď náznamy relativizovania pravdivého výkladu histórie v umení, resp. konkrétne v dráme, či snaha o voľný výklad histórie boli aj pred ich vystúpením (Ferkova *Pravda Svätoplukova* alebo Kováčikov *Rex Sclavorum*). Otázne však je, do akej miery je tento postoj súčasťou koncepcie hry, alebo len dobovou snahou o reakciu na prvky spoločensko-politickej situácie. Ich hry sú plné pomerne konvenčných motívov a postupov narastania konfliktu a jeho riešenia. Predovšetkým sú to rôzne podoby intrigy, spravidla sa tu víťazí ľstou, podvodom, klamom, nie v „čestnom“ boji. Stretneme sa tu s hojnými stereotypmi, ku ktorým patrí najmä hrubá sila a vulgárnosť verzus vzdelaný a osvietený šľachtic, ktorý však podlieha v nerovnom boji s intrigami, záporné postavy šľachticov charakterizujú činy, ktoré dehonestujú svojich aktérov, veľmoži totiž obľubujú najmä vulgárne zábavy. Konflikty sa veľmi rýchlo riešia vraždami, ktoré majú ďalšie následky. Lesť môže mať aj podobu prevleku, veľmi starého a obľúbeného prostriedku, ako zauzliť dej.

¹³ HUDEC, Ivan – VALO, Peter: *Veľká Morava. Knieža. Bratia. Kráľ*. Bratislava : Tatran, 1989.

Postavy veľmi často demonštrujú svoju silu vonkajškovo, neustále sa jeden druhému vyhrážajú zbraňou (dýka, meč, vlastné ruky – škrtenie). Vynucujú si tak priznania, prezradenie tajomstva a pod. V tretej časti *Kráľ* nájdeme podobný relativizmus ako v spomínanej hre Milana Ferku. Hra je rámcovaná maľovaním portrétu Svätopluka spolu s najbližšími (na pamiatku víťazstva za Dunajom). V závere príbehu plného intríg, falše a zrady rozhodne Wiching, že obraz treba premaľovať, odstrániť z neho nežiaduce osoby, resp. vymeniť ich za iné. Bez ohľadu na to, či sa bitky zúčastnili:

„SKRBEN: A čo Horiboj?... To je predsa vlastizradca!

SVÄTOPLUK: Za Dunajom stál pri mne ako nikto iný.

WICHING: Niet času! Z politického hľadiska treba ten obraz prerobiť. A je na ňom aj nebohá kňažná Běla! Mám obavy, že by to mohlo dráždiť a kadečo pripomínať!

SKRBEN: Namiesto Horiboja tam dáš Wichinga!

SVÄTOSLAVA: Ale biskup Wiching nebol pri bitke za Dunajom!

WICHING: Na čom vám záleží? Kráľovná. Dejiny prestali písať mudrci. Vy o tom neviete?

(Herci si zastanú tak, aby zakryli nežiaduce postavy.)¹⁴

Ján Števček v úvode k vydaniu trilógie videl hlavný prínos autorskej dvojice Hudec – Valo k žánru historickej drámy najmä v tom, že „postavili text vlastných hier na dvoch faktoroch: na hypotetickej koncepcii o známych vzťahoch a udalostiach Veľkej Moravy a na ostrej aktualizácii jej dejov“. A v tomto podľa mňa spočívalo a spočíva riziko ich vyprchania. Hypotetická koncepcia nevybočovala nejako mimoriadne z línie historických diel ich predchodcov (nie sú originálnejší, objavnejší ako napríklad Kováčik) a „ostrá aktualizácia“ je niečo, čo nemusí, a spravidla ani nefunguje v iných spoločenských podmienkach.

Záver

Pre slovenské drámy 20. storočia s historickou témou Veľkej Moravy je typické:

- silná naviazanosť na historický materiál, zaťaženie textu historickými detailmi, alebo informáciami, ktoré sa za takéto majú pokladať;
- didaktizmus;
- veľké množstvo postáv, zaľudnenosť;
- archaizácia jazyka, ktorú prekonávajú autori len ojedinele (Kováčik);

¹⁴ Tamže, s. 162 – 163.

- aktualizácia;
- verbalizmus (veľa postáv, veľa sa rozpráva, málo sa koná);
- tendencia ku knižnej dráme.

Po prečítaní pomerne veľkého množstva drám môžeme konštatovať, že aj o hrách tohto typu platí známa pravda o pôvodných slovenských drámach. Pomerne málo z nich sa po svojom vzniku dostane na profesionálnu scénu (potvrdí sa tým ich divadelnosť a asi aj dramatická hodnota) a skoro žiadna sa nerealizuje viackrát ako raz. Len výnimočne siahnu tvorcovia v divadle po pôvodnej dráme opakovane. Táto výsada patrí asi len klasikom a skutočne výnimočným zjavom. A autori „veľkomoravských drám“ k nim, žiaľ, nepatria.

LITERATÚRA

- DILONG, Rudolf: *Gorazd*. Rím : Slovenské vydavateľstvo sv. Cyrila a Metoda, 1963.
- Encyklopédia slovenských spisovateľov 1 – 2*. Bratislava : Obzor, 1984.
- FERKO, Milan: *Historické hry*. Bratislava : NDC a Tália-press, 1998.
- HUDEC, Ivan – VALO, Peter: *Veľká Morava. Knieža. Bratia. Kráľ*. Bratislava : Tatran, 1989.
- HUDEC, Ján: *Drámy 2*. Bratislava : NDC, 1998.
- HUDEC, Ján: *Historické hry*. Bratislava : Tatran, 1988.
- KÁKOŠOVÁ, Zuzana: Ivan Stodola. In: *Portréty slovenských spisovateľov 3*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2003, s. 5 – 17.
- KOVÁČIK, Peter: Rex Sclavorum. In: *Slovenská dráma 1993*. Bratislava : Tália-Press, 1993, s. 203 – 299.
- MAŤAŠÍK, Andrej: Veľkomoravská hexalógia Milana Ferka. In: FERKO, Milan: *Historické hry*. Bratislava : NDC a Tália-press, 1998, s. 365 – 367.
- PAŠTEKA, Július: *Pohľady na slovenskú dramatikú, divadlo a kritiku I*. Bratislava : NDC, 1998, s. 474 – 478.
- PODMAKOVÁ, Dagmar: *Peter Kováčik, divadelný dramatik*. Bratislava : NDC, 1998.
- Slovenský biografický slovník A – Ž*. Martin : Matica slovenská, 1986 – 1994.
- Slovník slovenských spisovateľov*. Bratislava : Kalligram, 2005.
- SMRČOK, Lubomír: *Knieža Rastic*. Martin : Matica slovenská, 1952.
- STODOLA, Ivan: Svätopluk. In: STODOLA, Ivan: *Divadelné hry I – III*. Bratislava : SVKL, 1958.
- ŠTEFKO, Vladimír a kol.: *Dejiny slovenskej drámy 20. storočia*. Bratislava : Divadelný ústav, 2011.
- ŠTEVČEK, Ján: Doslov. In: HUDEC, Ján: *Historické hry*. Bratislava : Tatran, 1988, s. 253 – 254.
- ŠTEVČEK, Ján: Dramatická trilógia. In: HUDEC, Ivan – VALO, Peter: *Veľká Morava. Knieža. Bratia. Kráľ*. Bratislava : Tatran, 1989, s. 5 – 7.
- Život a dielo Milana Ferka*. Nitra : Fakulta humanitných vied VŠPg : Spolok slovenských spisovateľov, 1995.

Slovak drama of the 20th century and the theme of Great Moravia

The author of the study provides a picture processing this popular historical theme in nearly twenty dramas written during the 20th century. In the center of attention are dramas by Ivan Stodola, Lubomír Smrček, Rudolf Dilong, Ján Hudec, Peter Kováčik, Milan Ferko and the duo Ivan Hudec – Peter Valo. The author states at the end of her study that typical for Slovak dramas of the 20th century dealing with the theme of Great Moravia is a strong relationship to historical material; plethora of historical details or information to be considered as such; didacticism; a large number of characters; archaic language that authors overcome only rarely (Kováčik); actualizations; verbalism (lots of characters, lots of talk, little action) and also a tendency to book drama.

Cyrilo-metodská tradícia v slovenskej hudobnej kultúre 19. a 20. storočia

Spomienka na Veľkú Moravu a kristianizačná a kultúrna misia svätcov Cyrila a Metoda v rokoch 863 – 885 na našom území bola v našich moderných dejinách nanovo sprítomňovaná. Cyrilo-metodská idea podnietila v 19. a 20. storočí vznik mnohých umeleckých diel v oblasti literatúry, výtvarného umenia aj hudby. Stala sa jedným z moderných slovenských symbolov, v ktorom sa integrovali predstavy národnej a kultúrnej identity, historického povedomia, kresťanských aj morálnych hodnôt. „Konštruovanie vlastnej historickej pamäti“¹ v zmysle formovania kolektívnych identít tak súviselo s historickými udalosťami ranostredovekého štátneho útvaru Veľkej Moravy a osobnosťami, ktoré ho reprezentovali, predovšetkým so svätcami Cyrilom a Metodom a panovníkom Svätoplukom. Podobné sebaidentifikačné procesy prebiehali aj v iných európskych národoch.

Úcta k solúnskym bratom dostala oficiálnu podporu rímskokatolíckej cirkvi, keď na podnet cisárovnej Márie Terézie pápež Pius VI. vydal v roku 1777 nariadenie, ktorým sa v liturgickom kalendári stanovil 14. marec za sviatok svätých Cyrila a Metoda a uctievanie ich pamiatky sa povoľovalo vo všetkých katolíckych kostoloch habsburskej monarchie². Neskôr v roku 1863 požiadal banskobystrický biskup Štefan Moyzes spolu s moravskými biskupmi o presun sviatku na 5. júl³, čo umožnilo, aby sa sviatok svätíc okázalejším spôsobom.

1. Cyrilo-metodská tradícia v 19. storočí

Cyrilo-metodský cirkevný sviatok znamenal obohatenie repertoáru cirkevného ľudového spevu. Napríklad *Katolíckí spevník* pre spev a organ (1846), ktorý zostavil a hudobne spracoval Martin Eliáš⁴, s piesňovými textami básnika Jána Hollého, autora viacerých básnických diel s cyrilo-metodskou a veľkomoravskou tematikou, obsahoval medzi piesňami na sviatky svätých aj melodicky jednoduchú, ale pôsobivú cirkevnú pieseň *Cirille, Méthode, vlastní dva Bratrowé* (č. 105). Je zaujímavé, že v podtitule piesne sa uvádza aj staroslovanská podoba mien svätcov, používaná bežne

¹ ŠKVARNA, Dušan: *Začiatky moderných slovenských symbolov. K vytváraniu národnej identity od konca 18. do polovice 19. storočia*. Banská Bystrica : UMB, 2004, s. 15 – 20.

² KRUŽLIAK, Imrich: *Cyrilometodský kult u Slovákov. Dlhá cesta k slovenskej cirkevnej provincii*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2003, s. 35.

³ VRAGAŠ, Štefan: *Cyrilometodské dedičstvo v náboženskom, národnom a kultúrnom živote Slovákov*. Zürich, Toronto, Bratislava : Zahraničná Matica slovenská – európska odbočka, 1991, s. 81.

⁴ Martin Eliáš bol učiteľom spevu a organa na preparandii v Ostrihome. Hollého a Eliášov *Katolícky spevník* sa však v širšom kontexte nepresadil.

ešte do prvej polovice 19. storočia: „105. O SS. Cirillowi a Metodowi, (Crhowi a Strachotowi) slowenských Národow Apoštoloch.“

Do kánonu katolíckych cirkevných piesní sa však v prvom rade zapísala pieseň *Budte zvelebení a večne slávení, svätí Cyril, Metod, bratia svätí* na slová Františka Víťazoslava Sasinka, katolíckeho kňaza, historika, básnika a prozaika. V hudobnom spracovaní pre spev a organ bola publikovaná v *Katolíckom spevníku* (1865, č. 83) Jána Egryho⁵, regenschoriho katedrálneho a farského kostola a učiteľa hudby na preparandii v Banskej Bystrici. Na význam Egryho kancionála poukazuje aj skutočnosť, že priniesol po prvýkrát piesňové texty v modernej spisovnej slovenčine. Napriek pomerne veľkému melodickému ambitu v rozsahu decimy ($c^1 - e^2$) hymnický ráz piesne *Budte zvelebení* spolu s črtami vznešenosti a oslavnosti jej zaručili rozšírenosť a obľúbenosť, ako aj recepciu v ďalších kancionáloch. Skutočnú popularitu dosiahla pieseň v harmonizácii Mikuláša Schneidra-Trnavského v jeho *Jednotnom katolíckom spevníku* (1937, č. 430), ktorý obsahoval celkovo päť cyrilo-metodských piesní.

Centrálnou udalosťou cyrilo-metodskej tradície v 19. storočí sa stali oslavy cyrilo-metodského milénia (1863). Boli spojené s ďalšími významnými udalosťami slovenskej histórie zo 60. rokov 19. storočia, ako sú memorandové zhromaždenie v Martine (1861), založenie Matice slovenskej ako celonárodnej slovenskej kultúrnej ustanovizne v Martine (1863) či utváranie slovenského gymnaziálneho školstva.

Myšlienku veľkolepých cirkevných a národných cyrilo-metodských miléniových osláv aktívne presadzoval banskobystrický biskup Štefan Moyzes (1797 – 1869). Pre nesúhlas ostrihomského arcibiskupa Jána Scitovského sa však napokon slávnostné bohoslužby k tisícročnému jubileu slovanských apoštolov Cyrila a Metoda uskutočnili iba v banskobystrickej a spišskej diecéze, v ostatných regiónoch Slovenska si jubileum pripomenuli v skromnejšom rámci.⁶ Základnou ideou cyrilo-metodských miléniových osláv bola síce idea kristianizácie Veľkej Moravy, avšak komplexnejšie boli vnímané ako syntéza sakrálneho a národného⁷, ako aj kultúrneho fenoménu.

Z niektorých príspevkov v dobovej tlači, uverejnených najmä v časopise *Cyril a Method*, ktorý vydával Andrej Radlinský, sa dozvedáme aj o hudobnej zložke slávností. V rámci slávnostných bohoslužieb zaznela tiež hudba slovenských skladateľov Andreja Žaškovského, Jána Egryho či Jána Levoslava Bellu, ako aj chválospev *Teba Bože chválime*, slávnostné latinské *Te Deum* či spev cirkevných piesní. *Cyril a Method* (1863) uverejnil na pokračovanie

⁵ Pôvodný textový incipit piesne v Egryho kancionáli je nasledovný: „Budte zvelebení a večne slávení Cyrille, Methode bratia svätí.“

⁶ K tomu porov. Kružliak, Ref. 2, s. 57 – 61.

⁷ K slávnostiam bližšie porov. LENGOVÁ, Jana: *K fenoménu slávností, zábavy a hudby v urbánnej spoločnosti na Slovensku v rokoch 1848 – 1918*. Slovenská hudba, 32, 2006, č. 3 – 4, s. 324.

v číslach 15 až 17 krátku hru pre školskú mládež *Cyryllo-Methodiada*, v ktorej sa spevné vložky spievali na známe hymnické piesne *Hej, Sloováci* a *Nitra, milá Nitra*.

Niekoľko skladieb z príležitosti cyrilo-metodského miléniového roku skomponoval aj Ján Levoslav Bella (1843 – 1936), v tom čase 20-ročný mladík, poslucháč banskobystrického bohosloveckého seminára, ktorého od jesene čakalo dvojročné štúdium teológie na viedenskej univerzite. Boli to vokálne kompozície pre štvorhlasný mužský zbor: *Staroslovenský Otče náš* op. 3, *Gospodi pomiluj ny* s novým nápevom, *Ejhľa kňaz veľiký* a *Štvorhlasná omša*, ktorej Kyrie obsahovalo hudobné spracovanie textu *Svätý Cyrile oroduj za nás!*⁸ Zachoval sa z nich však jedine *Staroslovenský Otče náš* op. 3, vydaný vo Viedni roku 1863. Pravdepodobne neskôr vznikla kantáta *Cyrylometodiáda* na poéziu Jána Hollého v úprave Františka V. Sasinka, avšak aj táto skladba je toho času stratená⁹.

Nie je náhoda, že sa Bella práve v tomto období intenzívne zaoberal duchovnou hudbou. Pohyboval sa v cirkevnom prostredí, hlboká spiritualita patrila k esenciálnym znakom jeho naturelu a biskup Moyzes stelesňoval jeho ideál duchovného otca a nezištného podporovateľa.

V nádherne precítenom mužskom zbere *Staroslovenský Otče náš* op. 3 skladateľ zhudobnil starosloviensky text, súc azda motivovaný snahou o umocnenie slávnostnosti diela a archaickosti hudobného výrazu. Ernest Zavorský hodnotil dielo nie celkom oprávnene aj s istou dávkou kritickosti: „Je to efektná skladba, sledujúca veľmi úzko text modlitby, čím je určený aj jej formálny rozvrh. Po stránke harmonickej je dosť jednoduchá, hlasy sa pohybujú v prostých harmonických sledoch [...] Veľmi bohatá dynamika má snahu zvyšovať účin skladby, porušuje však jej celistvosť.“¹⁰ Homofonickú sadzbu volil skladateľ iste zámerne s predstavou hudobne sprítomniť odkaz dávnych čias. Platí to aj pre bohatú dynamickú flexibilitu, vďaka ktorej sa Bellova hudba vlní, spieva a dosahuje mohutný účinok. Je to gesto vyzývania a prosby kresťanskej modlitby, v ktorej človek hľadá mystické spojenie s božským duchovným princípom prostredníctvom hudby. Bellov *Staroslovenský Otče náš* zaznel aj pri príležitosti zakladajúceho valného zhromaždenia Matice slovenskej 4. augusta 1863 v Martine, a to najprv na slávnostnej omši, a potom ako „duchovný pokrm“ pri slávnostnom stolovaní¹¹.

K cyrilo-metodskej myšlienke sa Bella vrátil ešte raz v roku 1869, keď na podnet členov zboru Ohlas z teologického seminára v Olomouci vytvoril

⁸ K vzniku a uvedeniu diel porov. ZAVARSKÝ, Ernest: *Ján Leoslav Bella. Život a diela*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1955, s. 49, 51, 114 – 115

⁹ Tamže, s. 114 – 115.

¹⁰ Tamže, s. 115.

¹¹ Podrobný popis príprav a priebehu zhromaždenia porov. in *Martin. Z dejín mesta*. Ed. Jozef Mlynarčík. Martin : Neografia, 2000, s. 207 – 214 a passim.

pri príležitosti milénia úmrtia Cyrila/Konštantína opäť skladbu pre mužský zbor, tentoraz s barytónovým sólom *Modlitba sv. Cyrilla na sotnách* op. 15¹². Skladba prvýkrát zaznela v podaní spomínaného zboru na slávnostnej púti na moravskom Velehrade. Podkladom zhudobnenia sa stala lyricko-epická báseň *Smrť sv. Cyrilla* českého národného buditeľa, zberateľa ľudovej poézie a básnika, profesora teológie Františka Sušila, ktorý sa v nej inšpiroval vylíčením smrti Cyrila/Konštantína, ako je opísaná v 18. kapitole moravsko-panónskej legendy *Život Konštantína*. Zo Sušilovej básne v rozsahu 29 distichů Bella vybral iba štyri distichá, v ktorých Cyril/Konštantín ležiac na smrteľnom lôžku vzýva Boha a prosí ho o ochranu a rozkvet cirkvi Slovanov, čo je markantné už z textového incipitu prvej zhudobnenej strofy „Pane Bože slyš mě na nebesou“. Bellov zbor je dielo veľmi vydarené, ako to vystihol aj jeden súveký referent¹³. Skladateľ v ňom spája v ideálnom pomere staré polyfonické techniky s modernou harmóniou a do hudobnej reči pretavuje bohatstvo básnických obrazov s využitím hudobnej symboliky.

Jedným z významných nositeľov hudobného života na Slovensku boli v druhej polovici 19. storočia spevácke spolky, ktoré sa pričínili o rozmach zborového spevu a zborovej tvorby. V ich repertoári patrilo dôležité miesto hymnickým a vlasteneckým piesňam, ktoré boli zväčša upravované do štvorhlasu. K obľúbeným patrila elegická hymnická pieseň *Nitra, milá Nitra* anonymného autora. Niekedy je zaraďovaná medzi ľudové piesne, ale jej genézu treba skôr hľadať v okruhu osvietenských vzdelancov. Jej text publikoval Ján Kollár v *Národných spievankách* v časti Spevy historicky pamätné¹⁴. Je spomienkou na zašlú slávu Nitry z čias Veľkej Moravy a cyrilometodskej misie. O Nitre sa v piesni spieva ako o „sídle kráľa Svätopluka“ a o „svätom meste Metodovom“ s účinným využitím personifikácie („ty vysoká Nitra“, „ty slovenská mati!“) aj anafory („Nitra, milá Nitra“, „Ty si bola“). Nielen text, ale aj melodika v rozsahu undecimy ($d^1 - g^2$) poukazuje na neľudovú genézu piesne. Elegický charakter piesne v molovej tónine je zvýraznený v prvom verši melodickou líniou, ktorá po počiatočnom zdvihy zvlhno klesá a obsahuje aj typické chromatické poltóny, ktoré sú v hudobnej symbolike výrazom žiaľu a bolesti. Pieseň *Nitra, milá Nitra* hudobne spracovali viacerí autori či už vo forme inštrumentálnych variácií alebo zborových úprav, prípadne na spôsob hudobného citátu. V druhej polovici 19. storočia sa stala populárnou vďaka dvom zborovým úpravám Jána Kadavého,¹⁵ z ktorých druhá, náročnejšia a umelecky prepracovanejšia verzia využíva aj barytónové sólo.

¹² K okolnostiam vzniku a k analýze diela bližšie porov. LENGOVÁ, Jana: *České literárne inšpirácie v hudobnej tvorbe Jána Levoslava Bellu*. *Musicologica Slovaca*, 3(29), 2012, č. 1, s. 46 – 51.

¹³ x [=PROŠKA, Václav:] *Modlitba sv. Cyrilla na sotnách*. *Dalibor*, 8, 1869, č. 22, s. 166.

¹⁴ KOLLÁR, Ján: *Národné spievanky*. Zv. 1. Bratislava : SVKL n. p., 1953, s. 82 (1. vyd. 1834). Občas sa ako autor piesne chybné uvádza Ľudovít Štúr.

¹⁵ BANÁRY, Boris: *Slovenské národné obrodenie v hudbe*. Martin : Matica slovenská, 1990, s. 96 – 97.

2. Cyrilo-metodská tradícia v 20. storočí

Pokiaľ sa v 19. storočí myšlienka cyrilo-metodskej tradície hudobne realizovala najmä vo vokálnych a menších inštrumentálnych formách, v 20. storočí našla odraz už aj vo väčších orchestrálnych a vokálno-orchestrálnych žánroch, ako aj v opere.

Mikuláš Schneider-Trnavský (1881 – 1958), považovaný v oblasti umelej piesne za slovenského Schuberta, bol hudobným tvorcom bohatej melodickej invencie a spontánnosti, k čomu pristupovala kompozično-technická a formálna vyspelosť jeho diel, ako to oceňovali už jeho súčasníci¹⁶. V oblasti cirkevnej piesne dominuje jeho práca na *Jednotnom katolíckom spevníku* (1937), ktorý v spolupráci s príslušnými komisiami zostavil a vybrané nápevy harmonizoval. Časť piesní je jeho autorským dielom. Okrem prevzatých cyrilo-metodských piesní, medzi ktorými je už spomínaná Egryho pieseň *Budte zvelebení*, spevník obsahuje k našej téme aj pôvodnú Schneidrovu cirkevnú pieseň na slová Františka V. Sasinka *Oslavujme hvoiezdy jasné: Cyrila a Metoda* (č. 432). Báseň je pointovaná refrénom s prvkom orodovania: „Vrúčne zaznej v národe / jediný všetkých hlas: //: svätý Cyril i Metod, / orodujte za nás ://“ Vďaka opakovaniu väčšieho segmentu strofy/strof, keď sa z desaťveršovej strofy opakuje šesť veršov, hymnická pieseň príhodným hudobným stvárnením sémanticky získava na naliehavosti. Skladateľ navyše vycítil jej skrytý dramatický potenciál a upravil ju aj pre miešaný zbor, orchester a organ.

Technika hudobného citátu má staršie korene a v 19. a 20. storočí sa tešila zvláštnej pozornosti. Mikuláš Schneider-Trnavský citoval vo svojej symfonickej básni *Pribina*, ktorú vytvoril roku 1933 pri príležitosti osláv nitrianskeho a neskôr panónskeho kniežata Pribinu, už spomínanú obľúbenú hymnickú pieseň *Nitra, milá Nitra*.¹⁷ Pieseň a jej sémantickú symboliku dobre poznal, keďže sa s ňou už predtým kompozične zaoberal vo vokálnych úpravách. Aj keď tematika Pribinu priamo nesúvisí s cyrilo-metodskou misiou, predsa len kontextuálne dotvára v umeleckom uchopení vnímanie kultúrno-historickej a politickej situácie v stredoeurópskom priestore 9. storočia.

Mohutná, ale rozporuplná postava Svätopluka I., najvýznamnejšieho vládcu Veľkej Moravy, zaujala básnikov, prozaikov, dramatikov, výtvarníkov, sochárov a napokon aj hudobníkov. Eugena Suchoňa (1906 – 1993) oslovila téma už v mladosti, keď komponoval *Ouvertúru k Stodolovej dráme Svätopluk pre veľký orchester* op. 10 č. 1 (1934). Až po takmer dvadsiatich rokoch a po skúsenostiach so svojou úspešnou prvou operou *Krúťňava*

¹⁶ KORIČÁNSKY, Gustáv: *Hovoríme o slovenskej hudbe*. In: *Slovenská prítomnosť literárna a umelecká*. Ed. Ján Smrek. Praha : L. Mazáč, 1931, s. 233.

¹⁷ BUGALOVÁ, Edita: *Hudobná Trnava a Mikuláš Schneider-Trnavský*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha – Vojtech, spol. s r. o., 2011, s. 134 – 135.

(1941 – 1949) sa opätovne vrátil k tejto téme, aby vytvoril monumentálnu historickú hudobnú drámu *Svätopluk* (1952 – 1959). Operné libreto napísali za aktívnej účasti skladateľa Ivan Stodola a Jela Krčméryová. Suchoňova opera *Svätopluk* mala v roku 1960 úspešnú premiéru súčasne v troch operných domoch bývalého Česko-Slovenska: v Bratislave, Prahe a Košiciach. Uviedli ju tiež pred desatisícovým publikom v prírodnom amfiteátri historického Devína (1960), neskôr na nádvorí Bratislavského hradu (1970) a na viacerých zahraničných operných scénach.

Dramaturgia Suchoňovej opery síce vychádza zo Stodolovej drámy *Svätopluk*, ale je dotvorená umeleckými podnetmi a reáliami z ďalších literárnych zdrojov a v úsilí o zachovanie historickej reality konfrontovaná s dostupnými prameňmi a novými vedeckými, najmä archeologickými poznatkami. Podľa Jozefa Kresánka je Suchoňova opera *Svätopluk* „drámou zápasu ideí východného a západného kresťanstva, ale personifikovaného v zápase Svätoplukovho syna Mojmíra II. s druhým synom, Svätoplukom mladším“¹⁸. Dramaturgická a myšlienková os opery súvisí s tromi fenoménmi: s drámou osobnosti, historickou realitou Veľkej Moravy a novodobou interpretáciou svätoplukovského mýtu, ako však zdôraznil Miloslav Blahynka, vďaka jasne definovanej historickej realite sa Suchoňova opera líši od mytologických a historických opier romantizmu¹⁹. Suchoňova historická opera je teda moderným dielom svojou dramaturgickou koncepciou aj hudobným stvárnením. Treba však zdôrazniť, že opera *Svätopluk* nie je historickým dokumentom alebo deskripciou historických udalostí, ale umeleckým artefaktom, ktorý, aby bol esteticky účinný, dovoľuje v istom rozsahu umelecké dotvorenie ideí aj postáv v zhode s dejinnými poznatkami.

Dej opery sa odohráva v roku 894 a líči posledný rok vlády a života veľkomoravského panovníka Svätopluka, vládcu „s chýrom i mocou kráľa“²⁰. Titulný hrdina je tiež hlavnou hudobnodramatickou postavou diela, v jeho osobe sa zbiehajú nitky košatého príbehu opery s mnohými epizódami, čo umožňuje jeho bohatú hudobnú a psychologickú kresbu ako mocného až krutého vládcu, ale aj zraniteľného človeka. V dejí nechýba ani známa legenda o troch Svätoplukových prítoch.

V opere, rozvrhnutej do troch dejstiev, sa rozvíja niekoľko dejových línií. V popredí stojí boj o nástupnícku moc v ranofeudálnom štáte, a tento latentne aj otvorene prebiehajúci mocenský zápas má politickú, náboženskú a etickú dimenziu. Ďalšia dôležitá dejová línia približuje konflikt medzi dožívajúcim

¹⁸ KRESÁNEK, Jozef – VAJDA, Igor: *Národný umelec Eugen Suchoň*. Bratislava : Opus, 1978, s. 103.

¹⁹ BLAHYNKA, Miloslav: *K problematike dramaturgie Suchoňovho Svätopluka*. In: *Teoriou odkaz Eugena Suchoňa v kontexte miesta, doby, vývoja a diela vrstovníkov*. Zborník z muzikologickej konferencie s medzinárodnou účasťou konanej v rámci festivalu BHS 2008. Ed. Lubomír Chalupka. Bratislava : Katedra hudobnej vedy FIF UK, 2009, s. 283 – 284.

²⁰ *Kniha kráľov. Panovníci o dejinách Slovenska a Slovákov*. Pripravil kolektív autorov, zostavili Vladimír Segeš a František Višváter. Bratislava : Vydavateľstvo Kleio, Nakladateľstvo ComExis s. r. o., 1998, s. 29.

pohanstvom a novými kresťanskými ideami. Okrem hlavnej postavy Svätopluka vystupuje v opere značný počet vedľajších a epizodických postáv, ktoré vstupujú do rozmanitých vzťahov a vytvárajú rôzne typy dramatických situácií, zaručujúc Suchoňovej opere nesmiernu hudobnú a dramatickú dynamiku. Najstarší Mojmír preferuje cyrilo-metodský odkaz, Svätopluk ml. sa prikláňa skôr k orientácii franských kňazov akceptujúc aj požiadavky pohanov, len aby sa zmocnil vlády v Nitrianskom kniežatstve, najmladší syn Predeslav (Predslav) je metodským mníchom. Významné sú aj ďalšie dve vedľajšie hudobnodramatické osoby: intrigánska panónska kňažná Ľutomíra a dôverčivý igric Záboj. Okrem nich je tu rad epizodických postáv ako hradný špán Dragomír, mladá otrokyňa Milena, určená ako zápalná obeť pohanským bohom, jej matka Blagota, žrec (pohanský kňaz) a ďalší. Každá z hudobnodramatických osôb má svoju presvedčivú hudobnodramatickú kresbu.

Epická šírka deja sa transformovala do monumentality hudobnej architektúry opery a jej hudobného štýlu. Prvok monumentality posilňujú tiež veľkolepé zbory v ceremoniálnych scénach, ako aj v pohanskom kultovom rituáli v 2. dejstve. Ak sa v súvekych hudobných kritikách ojedinele objavil hlas o ilustratívniosti niektorých výstupov v opere, dnes tieto postupy chápeme skôr ako uplatnenie hudobnej symboliky. Hudobná charakteristika jednotlivých postáv a dramatických situácií je nesmierne koncentrovaná, ale pritom mnohotvárna. Základom Suchoňovho hudobného myslenia je modalita a typické kombinácie tónov a tónových konštrukcií v horizontálnom aj vertikálnom tvare. Príznačne sa objavajú aj archaizmy ako špecifické charakterizačné hudobné postupy. Podľa Igora Vajdu „Suchoň študoval najstaršie európske hudobné prejavy európskych hudobných kultúr, aby ich transformované použil na verné vykreslenie dobovej atmosféry“²¹. V treťom dejstve v scéne smrti Svätopluka napríklad skladateľ pôsobivo znázornil výraz smútku, keď nechal rímskych kňazov spievať rezponzoriálne latinské *Kyrie eleison* a *Miserere mei*, Predeslava a metodských mníchov takisto rezponzoriálne, ale starosloviensky *Gospodi pomiluj ny* a ľud (miešaný zbor) na spôsob lamenta opakované *ó, jo, jo, jój*. Koncepcia Suchoňovho *Svätopluka* ako veľkolepej, hoci tragickej hudobno-historickej fresky je stvárnená umelecky presvedčivo a myšlienky cyrilo-metodského odkazu v nej majú dôstojné miesto.

Cyrilo-metodská idea sa premietla do rôznych hudobných druhov a žánrov. Vďaka historizmu 19. storočia sa najmä u českých a chorvátskych skladateľov rozvinul záujem o typ hlaholskej resp. glagolskej omše, k najznámejším patrí *Glagolská omša* českého skladateľa Leoša Janáčka, dokončená v roku 1926.

Koncom 60. rokov 20. storočia vytvoril aj slovenský skladateľ Tadeáš Salva (1937 – 1995) pri príležitosti 1100. výročia úmrtia Cyrila/Konštantína

²¹ VAJDA, Igor: *Slovenská opera*. Bratislava : Opus, 1988, s. 54.

omšu na starosloviensky text, čiže *Glagolskú omšu* a nazval ju *Mša glagolskaja* (1969)²². Do denníka si zapísal: „V skladbe je zhudobnený text omšovej liturgie komplet, [...] tu išlo o oslavu veľkomoravskej kultúry a solúnskych bratov sv. Cyrila a Metoda, ktorí dali základné informácie o jazyku a jeho nenahraditeľnej písomnej záznamovej skutočnosti.”²³ Ako ďalej dodal, k vzniku diela ho inšpirovala jednak cyrilo-metodská idea, ale aj Leoš Janáček a jeho *Glagolská omša*. Partitúra diela, vydaná Slovenským hudobným fondom, však neobsahuje žiadnu dedikáciu²⁴.

Salvova *Mša glagolskaja* je určená pre netradičné obsadenie: sólo soprán, alt, tenor a bas, miešaný zbor, tri hoboje, tri trúbky, tri pozauny, dve harfy, organ a bicie nástroje. Úplne absentuje sláčiková skupina. Jednotlivé hlasy zborového média sú podľa potreby delené na ďalšie tri sekcie, čím vzniká možnosť vytvorenia dvanásťhlasnej vokálnej sadzby. *Glagolská omša* predstavuje typovo rímsky omšový rituál v starosloviencine a má nasledovné časti: *Gospodi, pomiluj, Slava, Vieruju, Svet* (a *Blagosloven*), *Agneče Božij*. Salva, inšpirovaný Janáčkom, využil aj sólový organ, začleniac medzi časti *Svet* (Sanctus) a *Agneče Božij* (Agnus Dei) sólové organové interlúdium. Krátku voľnú citáciu fanfárového motívu z *Úvodu* Janáčkovej omše na začiatku 2. časti *Slava* (Gloria) Salvovho diela možno tiež chápať ako hold Janáčkovi.

Skladateľ uplatnil v omši avantgardné kompozičné techniky, najmä techniku riadenej aleatoriky a repetitívnosti, ako aj vycibrený zmysel pre sonoristiku. V diele „dominuje aditívna tektonika, podčiarknutá prudkými prerušeniami dikcie, akcesorickými kontrastmi“²⁵. Je to hudba nesmiernej výrazovej sily a expresivity. V platnosti však zostávajú niektoré typické postupy z oblasti hudobnej symboliky v zmysle osobitého prieniku archaických štylizácií a inovačných postupov. Pekný príklad na hudobnú symboliku slávnostnosti poskytujú začiatok 2. časti omše *Slava vo vyšších Bogu* (Gloria in excelsis Deo). Po krátkej úvodnej inštrumentálnej intráde s trúbkami con sordino a pozaunami, ktoré reprezentujú fenomén slávnostnosti, nasleduje text *Slava* zverený výlučne ženským hlasom, sopránovému zboru a sólovému sopránu, za spoluúčasti organa a už spomenutých dychových nástrojov. Salvova *Mša glagolskaja* nie je liturgické dielo, ale tlmočí mocný duchovný odkaz etických a humanistických ideí spojením starobylosti tradície a jej transformácie do súčasnosti.

V 80. rokoch 20. storočia pripomenutie si 1100. výročia Metodovho úmrtia podnietilo vznik ďalších kompozícií s cyrilo-metodskou tematikou.

²² K tomu porov. LENGOVÁ, Jana: *Medzi sacrum a profanum. Poznámky k duchovnej tvorbe Tadeáša Salvu*. In: *Sacrum a profanum o hudbe 20. storočia*. 9. medzinárodné sympóziu v rámci festivalu Melos-Étos 2007. Bratislava : Hudobné centrum, 2008, s. 145 – 146.

²³ GLOCKOVÁ, Mária: *Listy Margite*. Banská Bystrica : Akadémia umení v Banskej Bystrici – Fakulta múzických umení, 2008, s. 102.

²⁴ SALVA, Tadeáš: *Mša glagolskaja*. Partitúra. Bratislava : SHF, 1992.

²⁵ CHALUPKA, Ľubomír: *Slovenská hudobná avantgarda. Štýlotvorné formovanie skladateľskej generácie nastupujúcej v 60. rokoch 20. storočia*. Bratislava : Katedra hudobnej vedy FiF UK v Bratislave, 2011, s. 381.

Hudobný skladateľ a teoretik Ivan Hrušovský (1927 – 2001) vytvoril v roku 1984 vokálny cyklus pre miešaný zbor *Triptych*, ktorý má nasledovnú dedikáciu: „Pamiatke 1100. výročia úmrtia Metoda a zavŕšenia veľkého civilizačného procesu na území Veľkej Moravy solúnskymi bratmi a 200. výročia narodenia Jána Hollého“²⁶. Dielo sa skladá z troch častí, ktoré však možno chápať aj ako tri samostatné zborové skladby: 1. *Tropar* (Orácia), 2. *Proglas* (Fragmet z väčšej básnickej skladby pripisovanej Konštantínovi Filozofovi – Cyrilovi) a 3. *Pochvala* (Fragment z eposu J. Hollého *Cirillo-Metodiada*, 3. spev). Posledná časť *Pochvala* má dve verzie, prvou je homofonický variant, druhou variant prerušovaného kánonu. Ivan Hrušovský sa vo svojich skladbách z neskorého tvorivého obdobia obracal stále viac k liturgickým a duchovným textom, akoby potreboval apelovať na návrat k väčšej duchovnosti a kultúrnosti človeka a spoločnosti. Poslanie súčasnej duchovnej hudby videl v rozširovaní jej poslania o idey humanizmu, humanistickej etiky a tolerancie²⁷. Podobne ako v jeho iných vokálnych kompozíciách, aj v *Triptychu* dominuje sonorizmus. Nádych archaickosti dodáva hudbe samotný starobylý text, ale aj jeho hudobné uchopenie transformujúce do hudobnej štruktúry princíp časomernej prozódie. Vo všetkých troch častiach sa uplatňuje homofonická faktúra, výnimkou je iba druhý variant 3. časti s prerušovaným kánonom. Hudba sa vlní v meditatívnosti modlitby, ale aj vzpína v hymnickom speve vďakyvdania (3. časť, 1. variant) alebo chválospevu (3. časť, 2. variant).

Inšpirácie biblickými a liturgickými textami a formami sú hojne zastúpené v tvorbe Pavla Kršku (nar. 1949). V roku 1985 skladateľ siahol aj po cyrilo-metodskej tematike a vytvoril vokálno-inštrumentálnu skladbu *Konštantín a Metod* s netradičným obsadením pre recitátora, sólové hlasy, detský a miešaný zbor, dve trúbky, dve pozauny a organ. Pre sóla, miešaný zbor, komorný orchester a organ skladateľ skomponoval novšie *Starosloviensku omšu*.

K poslaniu duchovnej hudby má taktiež blízko Mirko Krajčí. Medzi jeho dielami tohto zamerania je aj *Omša venovaná pamiatke sv. Gorazda* pre soprán, schólu, miešaný zbor, tri trúbky, štyri pozauny a bicie nástroje (1998). Cyrilo-metodskú hudobnú tradíciu obohacujú ďalšie diela z posledných rokov, medzi nimi dve oratóriá *Proglas* pre sóla, zbor a orchester od Jevgenija Iršaia a *Cyrilo-Metodiada* od Egona Kráka pre recitátora, zbor a orchester na slová rovnomenného eposu Jána Hollého.

Na záver

Z časového hľadiska predstavovalo pôsobenie cyrilo-metodskej misie na našom území (863 – 885) čiru epizódu, napokon sa pre slovenskú cirkevnú

²⁶ HRUŠOVSKÝ, Ivan: *Triptych pre miešaný zbor*. Bratislava : Slovenský hudobný fond, 1987, s. 4.

²⁷ HRUŠOVSKÝ, Ivan: *Reflexie o duchovej hudbe 20. storočia*. Slovenská hudba, 21, 1995, č. 1, s. 22.

orientáciu stal rozhodujúcim západoeurópsky latinský rítus. Avšak nie kvantita, ale sila myšlienky a poslstva je určujúca pre vytváranie tradície a jej posilňovanie. Dokazuje to aj rastúci záujem o cyrilo-metodskú tematiku v tvorbe slovenských hudobných skladateľov 19. až 21. storočia. Cyrilo-metodská misia je jedným z aspektov veľkomoravskej problematiky a je preto logické, že sa chápu v istej súvzťažnosti ako dôležitá pamäťová stopa v slovenských, slovanských aj stredoeurópskych dejinách²⁸.

PRAMENE

- Cyriľ a Method, roč. 13, 1863, vydavateľ a redaktor Andrej Radlinský.
- BELLA, Ján Levoslav: *Staroslovenský Otče náš* op. 3. Viedeň 1863. (SNM – Hudobné múzeum, MUS L 106.000.)
- BELLA, Ján Levoslav: *Modlitba sv. Cyríla na sotnách*, 1869. (SNM – Hudobné múzeum MUS L 105.000, rotaprint.)
- EGRY, Ján: *Katolícký spevník so sprievodom organa*. Brno 1865.
- ELIÁŠ, Martin – HOLLÝ, Ján: *Katolíckí spevník*. Viedeň 1846.
- HRUŠOVSKÝ, Ivan: *Triptych pre miešaný zbor*. Bratislava : Slovenský hudobný fond, 1987.
- SCHNEIDER-TRNAVSKÝ, Mikuláš: *Jednotný katolícky spevník*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1937.
- SALVA, Tadeáš: *Mša glagolskaja*. Partitúra. Bratislava : SHF, 1992.
- SUCHOŇ, Eugen: *Soštopluka*. Hudobná dráma v troch dejstvách. Klavírny výťah. Praha – Bratislava : ŠHV, 1963.

LITERATÚRA

- BANÁRY, Boris: *Slovenské národné obrodenie v hudbe*. Martin : Matica slovenská, 1990.
- BLAHYNKA, Miloslav: *K problematike dramaturgie Suchoňovho Soštopluka*. In: *Tvorivý odkaz Eugena Suchoňa v kontexte miesta, doby, vývoja a diela vrstovníkov*. Zborník z muzikologickej konferencie s medzinárodnou účasťou konanej v rámci festivalu BHS 2008. Ed. Ľubomír Chalupka. Bratislava : Katedra hudobnej vedy FiF UK, 2009, s. 283 – 289.
- BUGALOVÁ, Edita: *Hudobná Trnava a Mikuláš Schneider-Trnavský*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha – Vojtech, spol. s r. o., 2011.
- GLOCKOVÁ, Mária: *Listy Margite*. Banská Bystrica : Akadémia umení v Banskej Bystrici – Fakulta múzických umení, 2008.
- HRUŠOVSKÝ, Ivan: *Reflexie o duchovnej hudbe 20. storočia*. *Slovenská hudba*, 21, 1995, č. 1, s. 20 – 37.
- CHALUPKA, Ľubomír: *Slovenská hudobná avantgarda. Štýlotvorné formovanie skladateľskej generácie nastupujúcej v 60. rokoch 20. storočia*. Bratislava : Katedra hudobnej vedy FiF UK v Bratislave, 2011.

²⁸ Príspevok je súčasťou riešenia grantového projektu VEGA 2/0165/10, 2010 – 2013 na Ústave hudobnej vedy SAV.

- Kniha kráľov. Panooníci v dejinách Slovenska a Slovákov.* Pripravil kolektív autorov, zostavili Vladimír Segeš a František Višváder. Bratislava : Vydavateľstvo Kleio, Nakladateľstvo ComExis s. r. o., 1998.
- KOLLÁR, Ján: *Národné spievanky.* Zv. 1. Bratislava : SVKL n. p., 1953 (1. vyd. 1834).
- KORIČANSKY, Gustáv: *Hovoríme o slovenskej hudbe.* In: *Slovenská prítomnosť literárna a umelecká.* Ed. Ján Smrek. Praha : L. Mazáč, 1931, s. 223 – 242.
- KRESÁNEK, Jozef – VAJDA, Igor: *Národný umelec Eugen Suchoň.* Bratislava : Opus, 1978.
- KRUŽLIAK, Imrich: *Cyrlometodský kult u Slovákov. Dlhá cesta k slovenskej cirkevnej provincii.* Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2003.
- LENGOVÁ, Jana: *K fenoménu slávnosti, zábavy a hudby v urbánnej spoločnosti na Slovensku v rokoch 1848 – 1918.* *Slovenská hudba*, 32, 2006, č. 3 – 4, s. 317 – 345.
- LENGOVÁ, Jana: *Medzi sacrum a profanum. Poznámky k duchovnej tvorbe Tadeáša Salou.* In: *Sacrum a profanum v hudbe 20. storočia.* 9. medzinárodné sympóziu v rámci festivalu Melos-Étos 2007. Bratislava : Hudobné centrum, 2008, s. 143 – 151.
- LENGOVÁ, Jana: *České literárne inšpirácie v hudobnej tvorbe Jána Levoslava Bella.* *Musicologica Slovaca*, 3(29), 2012, č. 1, s. 45 – 84.
- Martin. *Z dejín mesta.* Ed. Jozef Mlynarčík. Martin : Neografia, 2000.
- ŠKVARNA, Dušan: *Začiatky moderných slovenských symbolov. K vytváraniu národnej identity od konca 18. do polovice 19. storočia.* Banská Bystrica : UMB, 2004.
- VAJDA, Igor: *Slovenská opera.* Bratislava : Opus, 1988.
- VRAGAŠ, Štefan: *Cyrlometodské dedičstvo v náboženskom, národnom a kultúrnom živote Slovákov.* Zürich, Toronto, Bratislava : Zahraničná Matica slovenská – európska odbočka, 1991.
- ZAVARSKÝ, Ernest: *Ján Levoslav Bella. Život a dielo.* Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1955.

SUMMARY

Cyrlomethodian tradition in Slovak musical culture of the 19th and 20th century

The Cyrlomethodian idea became in Slovak musical culture of the 19th and 20th century a symbol that integrated the notions of national and cultural identity, historic consciousness, Christian and moral values. Ján Levoslav Bella (1843 – 1936) developed the Cyrlomethodian tradition into two impressive male choirs *Staroslovenský Otče náš* op. 3 (1863) and *Modlitba sv. Cyrila na sotnách* op. 15 (*The Prayer of St. Cyril on the Bier* op. 15, 1869). The magnificent opera fresco by Eugen Suchoň (1908 – 1993) *Svätopluk* (1959) from the Great Moravian period also implicitly contains the Cyrlomethodian motif. *Mša glagolskaja (Glagolská omša, Glagolitic Mass*, 1969) by Tadeáš Salva (1937 – 1995) is drafted as a tribute to the Thessalonian brothers with a liturgical text in Old Church Slavonic for a nontraditional vocal and instrumental cast. The Cyrlomethodian idea influenced other composers among them also Ivan Hrušovský, Pavol Krška or Egon Krák.

Periodiká s názvom Cyril a Metod v dejinách slovenskej žurnalistiky

Slovanskí vierozvestovia sv. Cyril a Metod prepožičali svoje mená trom slovenským periodikám: *Cyril a Metod. Katolícky časopis pre Cirkev a školu* (1850 – 1851), *Cyril a Metod. Katolícky časopis pre Cirkev a Školu* (1852 – 1856), *Cyril a Metod. Katolícke noviny pre Cirkev, Dom a Školu* (1857 – 1870)¹.

Všetky tri periodiká vychádzali v rokoch neľahkých pre Slovákov. V rokoch depresii a dezilúzií z politického a spoločenského vývoja v krajine. V rokoch formulovania národných požiadaviek Slovákov na širokú politickú, hospodársku a kultúrnu autonómiu, ktoré sa nestretli s pochopením.² V rokoch, v ktorých jedným z mála výdobytkov pre Slovákov bolo založenie Matice slovenskej (1863) a troch slovenských gymnázií, resp. v čase po rakúsko-uhorskom vyrovnaní v roku 1867 spolku slovenských žien Živena (1869), Kníhtlačiarско-účasťinárskeho spolku (1869) a katolíckeho Spolku sv. Vojtecha (1870).

Cyril a Metod. Katolícky časopis pre Cirkev a školu (1850 – 1851)

Prvým periodikom, ktorému prepožičali svoje meno slovenskí vierozvestovia sv. Cyril a Metod, bol týždenník, ktorý vychádzal v rokoch 1850 až 1851 v Banskej Štiavnici. Iniciátormi jeho vzniku boli katolícki kňazi Ján Palárik³, ktorý v periodiku plnil funkciu redaktora, a dr. Andrej Radlinský⁴, ktorý bol jeho vydavateľom. Tlač zabezpečovala Lorberova⁵ kníhtlačiareň v Banskej Štiavnici.

Periodikum vychádzalo na ôsmich stranách formátu 21 x 27 centimetrov zalomených do dvoch stĺpcov číslovaných priebežne od začiatku do konca vychádzania. Písmom bola fraktúra resp. lomené písmo, titulky boli vysádzané latinkou. Jedinou ilustráciou bola štylizovaná podobizeň oboch svätcov v hlavičke periodika. Periodikum malo jednoduchú grafickú úpravu, sádzači sa snažili text sprehľadniť nielen využívaním rozličných typov písma, ale aj jeho veľkosťou či hrúbkou a využívaním jednoduchých liniek.

¹ Názvy historických periodík, titulky príspevkov, názvy rubrik a parafrázy v texte sú uvedené v súčasnej pravopisnej norme.

² Podrobne pozri MANNOVÁ, Elena: *Krátke dejiny Slovenska*. Bratislava : Academic Electronic Press, 2013, s. 228 – 234.

³ Ján Palárik (1822, Raková – 1870, Majcichov), katolícky kňaz, dramatik, publicista.

⁴ Andrej Radlinský (1817, Dolný Kubín – 1879, Kúty), katolícky kňaz, redaktor, národovec. Pred začiatkom vychádzania banskoštiavnického Cyrila a Metoda pôsobil určitý čas aj ako zodpovedný redaktor Slovenských novín (1849 – 1861) vo Viedni.

⁵ František Lorber vlastnil tlačiareň v rokoch 1837 až 1863. Okrem periodika *Cyril a Metod* (1850 – 1851) tu tlačili aj periodikum *Sokol* (1860 – 1861) Pavla Dobšinského.

Svoj program predstavila redakcia v čísle 1 zo 14. marca 1850 pod titulkom *Úvod Cyrila a Metoda k slovenskému národu*⁶. V ňom o. i. uviedli, prečo si pre svoj časopis zvolili práve pomenovanie *Cyřil a Metod*. Podľa nich začala pamiatka na týchto slovanských apoštolov v národe pomaly hynúť a samotné náboženstvo u odrodilých potomkov strácať vážnosť. Nový časopis mal teda nielen oživiť v národe pamiatku na sv. Cyrila a Metoda, ale rovnako udržať čistotu katolíckej viery, navrátiť náboženskú jednotu, utvoriť nový nábožný a mravný život a zároveň prekaziť cestu každému bludu a nevere.⁷ Jednoducho, chystali sa šíriť dobré slovo slovenským krajanom pomocou dobrých spasiteľných príkladov. Nie je ťažké uhádnuť, kto bol pre nich zvodcami, buričmi, Ancikristami.⁸ Svojim cieľom podriadili aj obsah periodika. Na jeho stranách si čitateľ mohol prečítať nábožné piesne, oslavné básne⁹, úvahové state, často dlhé, uverejňované na pokračovanie¹⁰, cirkevné správy a pod. Osobitnú pozornosť venovali školám, a to nielen formou úvahových statí, ale aj v rubrike *Správy zo života cirkevného a školského*. Zdôrazňovali význam sv. Cyrila a Metoda ako prvých učiteľov slovenskej mládeže, upozorňovali na potrebu prepojenia školy s cirkvou¹¹, na potrebu nasledovať vzor sv. Cyrila a Metoda a odstrániť zanedbanosť z výchovy a vzdelania mládeže na Slovensku. Postupne sa záber rozšíril o rubriky *Literatúra* resp. *Literárne správy*, informácie od dopisovateľov uverejňovali v rubrike *Dopisy*. Texty v týchto rubrikách sádzali latinkou. V päte poslednej strany bývali uverejnené oznamy redakcie, opravy chýb či výzvy na predplatenie. Verejné vyhlásenie vo veci pravopisu podala redakcia už v jednom z prvých čísiel. Keďže staroslovenčina, ktorú ako úradný jazyk pre Slovákov presadil Ján Kollár, nebola ešte gramaticky ustálená, mohli prispievatelia zasielať texty podľa vlastnej vôle v staroslovenčine, v bernolákovčine či v štúrovčine. Kľúčovou problematikou pre redaktorov periodika bola zlá situácia drobného kňazstva a slovenského školstva. Problematike výchovy, školy a literatúry sa venovali aj v Prílohe k *Cyřilovi a Metodovi*, ktorej prvé číslo vyšlo 22. februára 1851. Kritické hlasy, ktoré odzneli na stránkach *Cyřila a Metoda*, sa stretli s neľúbosťou cirkevnej vrchnosti, ktorá v roku 1851 na tri týždne internovala Jána Palárika v Ostrihome vo františkánskom kláštore, kde napísal deklaráciu, ktorou sa prihlásil k poslušnosti cirkvi. Svoje dôvody vysvetlil čitateľom v príspevku *Rozlučné slovo k velect. obecenstou Cyřila a Metoda*. Príspevok vyšiel v poslednom čísle časopisu dňa 9. júla 1851 na stranách 184 až 186. Ján

⁶ *Cyřil a Metod*, 1850, roč. 1, č. 1, s. 1.

⁷ *Úvod Cyřila a Metoda k slovenskému národu*. In: *Cyřil a Metod*, 1850, roč. 1, č. 1, s. 2.

⁸ Komunisti a tzv. pokrokári. (Pozn. aut.)

⁹ EMMANUEL, Jozef: *Báseň na Cyřila a Metoda*. In: *Cyřil a Metod*, 1850, roč. 1, č. 1, s. 2 a 3.

¹⁰ *Reč o upadnutí náboženstva*. In: *Cyřil a Metod*, 1850, roč. 1, č. 2, s. 9 – 12.

¹¹ *O školách vöbec*. In: *Cyřil a Metod*, 1850, roč. 1, č. 1, s. 5.

Palárik v ňom vysvetlil kritiku zlého zaopatrenia drobných kňazov a ďalšie vyhlásenia, pre ktoré sa ocitol v nemilosti cirkevnej vrchnosti. Priznal sa, že nie je odvážny, preto si vyvolil cestu poslušnosti cirkvi a cirkevným hodnostárom ustúpil. Upozornil na deklaráciu, ktorú urobil počas pobytu vo františkánskom kláštore, a ktorá bez jeho vedomia bola zaslaná do novín na uverejnenie, čo prirodzene spôsobilo veľa zla. Časť dopisovateľov Jána Palárika obvinila zo zapredania pravdy, iní z pokrytectva. Jeho slovo stratilo platnosť. Kritizovať a odsudzovať redaktora bolo ľahké, jeho situácia však nebola jednoduchá. Prislúbenie cirkevnej poslušnosti donútilo Jána Palárika vzdať sa redigovania časopisu *Cyril a Metod*. Na zásah arcibiskupa Jána Scitovského bol preložený za kaplána do Pešti. Nádej, že *Cyril a Metod* bude pokračovať, však nestrácal. Drahoslav Machala vo svojej knihe *Majstri slova* zhodnotil Palárikovo pôsobenie týmito slovami: „Sú ľudia, ktorí akoby sa ani nevedeli zmestiť do svojej doby. Jednoducho z nej vyčnievajú. Hľadajú si svoje miesto, ale pri každej vážnejšej názorovej konfrontácii narážajú na spoločenské pomery ako na múry. (...) Z celého Palárikovho pôsobenia v slovenskom národnom hnutí sú pozoruhodné dve polohy. Palárik spolu s Viktorínom boli predstaviteľmi rozhladenej katolíckej inteligencie, ktorá chápala, že iba úzka spolupráca so štúrovcami prinesie synergický efekt pre slovenský národ. (...) Druhá jedinečná Palárikova poloha je jeho publicistická činnosť v časopise *Cyril a Metod*, kde vytváral ucelenú koncepciu národného povedomia a na základoch cyrilo-metodskej tradície. (...) Palárik práve dôrazom na kultúrne a kresťanské staroslovienske tradície ukul nové puto slovenskej spolupatričnosti.“¹²

Cyril a Metod. Katolícky časopis pre Cirkev a Školu (1852 – 1856)

Palárikovo očakávanie sa splnilo. Po získaní potrebných povolení biskupom Štefanom Moyzesom začal obnovený týždenník *Cyril a Metod* vychádzať v Banskej Bystrici. Prvé číslo vyšlo 10. januára 1852. Časopis vychádzal vždy v sobotu na ôsmich stranách formátu 23 x 29 centimetrov zalomených do dvoch stĺpcov. Na poste zodpovedného redaktora sa vystriedali Michal Chrástek¹³ a Juraj Slotta¹⁴, v poslednom roku vychádzania viedli časopis obaja spoločne. Periodikum tlačil Filip Machold¹⁵ v Banskej Bystrici. Grafická úprava periodika, podobne ako u jeho predchodcu,

¹² MACHALA, Drahoslav: *Majstri slova*. Bratislava : Perfekt, 2002, s. 34.

¹³ Michal Chrástek (1825, Nové Mesto nad Váhom – 1900, Žiar nad Hronom), profesor cirkevných dejín, neskôr tajomník Matice slovenskej, okrem Cyrila a Metoda redigoval aj prvé dva ročníky Letopisu Matice slovenskej (1864 – 1875).

¹⁴ Juraj Slotta-Rajecký (1819, Rajec – 1882, Leopoldov). Pôsobil aj ako redaktor a vydavateľ periodika *Slovenský národný učiteľ* (1860/61 – 1864).

¹⁵ Rodina Macholdovcov vlastnila tlačiareň v niekoľkých generáciách od roku 1832 až do roku 1942. Takmer celý čas pracovala pod firmou Filip Machold s výnimkou rokov 1920 – 1921, keď niesla názov Ľudová tlačiareň a v rokoch 1922 – 1937 Slovenská grafia.

bola jednoduchá. V textovej hlavičke pribudli k názvu periodika a jeho podtitulu a k spresneniu, že vychádza pod ochranou biskupského úradu, aj údaje o cene periodika a mieste, kde si ho možno predplatiť. V priebehu vychádzania tohto obnoveného *Cyríla a Metoda* sa jeho grafika zmenila len veľmi nepatrne. Podobne ako u jeho predchodcu, aj tu tlačiar využíval na sprehľadnenie textu rozličné typy písma. Svoj program predstavili redaktori v *Úvodnom slove k novému vydaniu „Cyríla a Metoda“* uverejnenom v prvom čísle na titulnej strane a ďalších. Redaktori chceli týmto časopisom v materinskej reči urobiť koniec hliveniu a letargii a vzkriesiť nový činorodý život v slovenskom národe a duchovenstve. Mocnými ochrancami časopisu mali byť sv. Cyril a Metod, ktorí pred tisícmi rokmi vyviedli našich otcov zo slepoty k svetlu, z blúdiacej cesty k večnej pravde.¹⁶ Banskobystrický *Cyril a Metod* predstavoval periodikum nábožensko-pedagogické. Jeho obsahom boli úvodné state, básne, životopisy, pápežské listy, výchovné, mravoučné texty, často veľmi dlhé, ojediniele sa na stránkach *Cyríla a Metoda* vyskytli aj texty v cudzích jazykoch, spravidla v maďarčine, nemčine či latinčine. Pravidelnými rubrikami boli *Správy cirkevné a školské*, *Správy literárne*, *Osobný vestník*, *Zmes*, *Súbehy na úrady učiteľské* a i. Na poslednej strane sa pravidelne vyskytovali výzvy na predplatenie periodika a opravy. Hoci periodikum si svojich čitateľov získalo, dňa 27. decembra 1856 si na strane 416 mohli prečítať text na rozlúčku¹⁷, kde redakcia odôvodnila príčinu zániku periodika odňatím podpory zo strany biskupa Štefana Moyzesa. Podakovali sa mu za dlhoročnú priazeň a podporu a prosili ho, aby neopúšťal jemu milý slovenský národ. Zároveň vyslovili presvedčenie, že *Cyril a Metod* natrvalo nezanikol. Nemýlili sa.

Cyril a Metod. Katolícke noviny pre Cirkev, Dom a Školu (1857 – 1870)

Veľkú zásluhu na pokračovaní periodika *Cyril a Metod* mal Andrej Radlinský, v tom čase redaktor *Katolíckych novín*. Meno zaniknutého banskobystrického periodika *Cyril a Metod* sa stalo súčasťou názvu *Katolíckych novín*. Avšak radosť netrvala dlho. Dňa 13. júna 1857 vyšla v periodiku *Cyril a Metod* číli *Katolícke noviny* na titulnej strane pod titulkom *Úprimné slovo k celému velebnému katolíckemu duchovenstvu a k jeho pravovernému ľudu národnosti slovenskej*¹⁸ informácia o tom, že Spolok sv. Štefana prestáva periodikum vydávať. Vydávania sa ujal sám dr. Andrej Radlinský.

Prvé číslo *Cyríla a Metoda* s podtitulom *Katolícke noviny*, vydávaného Andrejom Radlinským, vyšlo v Budíne 7. júla 1857. Číslovaním ročníkov nadviazalo na svojich dvoch predchodcov. Podtitul periodika a jeho periodicita

¹⁶ *Cyril a Metod*, 1852, roč. 1, č. 1, s. 1.

¹⁷ Na rozlúčenú. In: *Cyril a Metod*, 1856, roč. 5, č. 52, s. 416.

¹⁸ *Cyril a Metod číli Katolícke noviny*, 1857, roč. 6, č. 24, 13. júna, s. 1 – 2 (priebežné čísl. s. 186).

sa v priebehu vychádzania niekoľkokrát zmenili. Najskôr z podtitulu vypadla škola, aby sa neskôr do podtitulu vrátila spolu s literatúrou, neskôr vypadol dom, a podtitul dostal podobu *Časopis cirkevný*, aby v roku 1870 nadobudol podobu *Časopis cirkevný pre Cirkev, Školu, Dom a Literatúru*. Podobne periodicita prešla z počiatkovej týždennej na tri, resp. dva razy do mesiaca, aby sa v roku 1869 vrátili k pôvodnej týždennej periodicite. Ročníky 10 až 12 (1859 – 1861) mali prílohu *Priateľ Školy a Literatúry*, ročník 13 (1863) mal prílohu *Slovesnosť*, rovnako s meniacou sa periodicitou. Periodikum vychádzalo na ôsmich stranách formátu 22 x 28 centimetrov zalomených spravidla na dva stĺpce. V hlavičke titulnej strany boli uvedené základné informácie o výške predplatného, o miestach, kde si bolo možné periodikum predplatiť, informácie o periodicite. Tučným písmom bol vytlačený ročník, číslo a dátum vychádzania. Zodpovedným redaktorom a vydavateľom periodika bol dr. A. Radlinský, s ktorým v priebehu vychádzania periodika určitý čas spolupracovali aj Vítazoslav Sasinek, Levoslav Boček a Štefan Růčka, posledný menovaný v roku 1870 aj ako vydavateľ. Na poste tlačiar sa vystriedali Martin Bagó v Budíne, Synovia Fr. X. Škarnicla¹⁹ v Skalici, Mayer v Bratislave a Žigmund Winter v Trnave.

V prvom čísle, ktoré celé tvoril príspevok *Slovo pravdy k uváženiu každému*, priniesol A. Radlinský obsiahlu informáciu pre čitateľov, ako bude periodikum fungovať po tom, čo ho prestane vydávať Spolok sv. Štefana, založený v roku 1849, ktorý sa pri svojom založení zaviazal, že bude nielen pre Maďarov, ale aj pre Nemcov a Slovákov vydávať mravoučné časopisy a knihy v ich materinskom jazyku. Vydával však predovšetkým knihy v maďarčine. Po tom, ako koncom roku 1856 zanikol v Banskej Bystrici *Cyril a Metod*, rozhodol sa A. Radlinský umiestniť ich mená, na Slovensku v tom čase už veľmi uctievané, na čelo *Katolíckych novín*. Zároveň požiadal vyššie miesta, aby mohol periodikum vydávať na vlastné trovy, pretože Spolok sv. Štefana už nemal o jeho vydávanie záujem a chcel ho ukončiť z dôvodu finančnej straty pri nízkom počte odberateľov.²⁰ Táto informácia sa stretla u slovenských čitateľov s rozhorčením, pretože do pokladnice spolku prispievali aj Slováci. Našli sa však aj dobrodinci ako nitriansky kantor – kanonik Juraj Tvrďý a jeho brat kanonik Štefan Tvrďý, ktorí obetovali na podporu ďalšieho vychádzania periodika 1 000 zlatých v striebre. Andrej Radlinský však tieto peniaze neprijal, ale postúpil ich základine budúceho Spolku sv. Vojtecha, keď ho povolí vláda, o čom darcov informoval.

Ani v poradí tretí *Cyril a Metod* sa od svojich dvoch menovcov graficky ani obsahovo veľmi neodlišoval. Išlo o prevažne textové periodikum

¹⁹ Známa skalická tlačiareň rodiny Škarniclovcov patrila rodine od roku 1761 až do roku 1898, takmer 140 rokov. Tlačila, ale aj vydávala slovenské knihy, kalendáre a mnohé časopisy. (Pozn. aut.)

²⁰ *Slovo pravdy k uváženiu každému, ako sme jestvoovali my Slováci doposiaľ v Spolku Sv. Štefanskom, a ako jestvoujeme teraz a jestvoovať môžeme v budúcnosti mimo neho*. In: *Cyril a Metod*, 1857, roč. 8, č. 1, s. 1 – 8.

sádzané latinkou, obrazové ilustrácie boli zriedkavé. Na jeho stranách boli v prvej časti zastúpené básne, obsiahle úvahové state, životopisy svätých, opisy kresťanských pamiatok a i. V druhej časti sa nachádzal *Vestník cirkevný*, ktorý sa od 24. čísla 14. ročníka rozčlenil na *Dopisy* a *Správy*. Nepravidelnými rubrikami boli napr. *Rozličnosti*, *Verejná listárň*, *Drobnosti*, *Knižný oznamovateľ* a i. Na poslednej strane sa nachádzali *rozličné oznamy a tiráže*. V roku 1863 venovala redakcia široký priestor miléniu príchodu slovanských vierozvestov Cyrila a Metoda na Veľkú Moravu. Medzi uverejnenými príspevkami sa nachádzali *slávnostné príhovory, oslavné básne*²¹, ale aj *pastiersky list pápeža Pia IX. k tisícročnému jubileu pôsobenia Cyrila a Metoda na našom území*²². Redaktori venovali pozornosť aj vyváženosti obsahu periodika. V roku 1864 si uvedomili, že časopis vo svojej dovtedajšej podobe nedokázal uspokojiť duchovenstvo a zároveň aj obecný ľud. Ako sa písalo v úvodnej stati uverejnenej pod titulkom *Nová premena v časopisectve cirkevnom*, v záujme zlepšenia hodľali rozdeliť časopis na „duchovenský čiže cirkevný“ a na „prostonárodný čiže pre obecný ľud“²³.

Periodikum však i naďalej zápasilo s nízkym počtom predplatiteľov. Určité zmätky pre dopisovateľov i predplatiteľov spôsobilo aj preloženie Andreja Radlinského na faru do Kútov²⁴. Andrej Radlinský opakovane v periodiku upozorňoval čitateľov, aby posielali listy správne na adresu Kúty pošta Holič, via Göding, inak skončia v obci Kúty v Haliči. Zámer vrchnosti izolovať Andreja Radlinského na odľahlej fare v Kútoch blízko hraníc s Moravou nevyšiel. Počty predplatiteľov sa však nepodarilo zvýšiť ani napriek opakovaným výzvam na stránkach časopisu. Nepodarilo sa to ani Štefanovi Růčkovi, novému majiteľovi a vydavateľovi časopisu od roku 1870. Pre 170 predplatiteľov finančne nezvládal vydávať štyri čísla v mesiaci. Najskôr uvažoval o redukcii počtu čísiel, ale aj to ostalo bez odozvy.²⁵

Dňa 20. júna 1870 vyšlo v Trnave posledné číslo *Cyrila a Metoda*, v ktorom sa redakcia v úvodnej stati pod titulkom *Posledné slovo k nášmu ctenému katolíckemu obecenstvu* na titulnej a na druhej strane s číslom 122 pri priebežnom číslovaní strán od čitateľov periodika odobrala. Periodikum, ktoré dokonca ponúkalo znížené predplatné pre chudobnejších čitateľov, zaniklo pre neporiadnosť čitateľov v zasielaní predplatného, keď ich počet klesol na 190. Len 50 z nich zaplatilo na celý rok, 70 len na pol roka a 70

²¹ *Novoročný ozvy nad tisícletou jubilárnou slávnosťou sv. Cyrila a Metoda Apoštolov slovanských*. In: *Cyřil a Metod, Katolícke noviny pre Cirkev a Dom*, 1863, roč. 13, č. 3, s. 1.

²² *Cyřil a Metod*, 1863, roč. 13, č. 4, 1. februára.

²³ *Nová premena v našom časopisectve cirkevnom*. In: *Cyřil a Metod, Časopis cirkevný*, 1864, roč. 14, č. 8, s. 1.

²⁴ Pozri HANAKOVIČ, Štefan: *Dr. Andrej Radlinský – kútsky farár*. Senica : Vydavateľ obec Kúty, 2006, s. 36 – 37.

²⁵ *Oznámenie*. In: *Cyřil a Metod*, 1870, roč. 17, č. 7, s. 1; *Cyřil a Metod*, 1870, roč. 17, č. 10, s. 1.

nezaplatilo vôbec. Redakcia ich aj týmto spôsobom žiadala o vyrovnanie dlhov, aby si sama mohla vyrovnat' účty s tlačiarom.

Hoci záver vychádzania tretieho periodika s názvom *Cyril a Metod, Katolícke noviny pre Cirkev, Dom a Školu* a jeho zánik pre neporiadnosť predplatiteľov vyznieva skôr skepticky, a skutočnosťou je i fakt, že po ňom už žiadne periodikum nenieslo meno svätcov, nemožno ich vydavateľom a redaktorom uprieť zásluhy, ktorými sa zapísali do dejín národa i do dejín žurnalistiky. Aj vďaka iskierke, ktorú zapálili vo svojich s veľkými obetami vydávaných tituloch *Cyril a Metod*, sa postupne etablovala koncepcia národného povedomia na základoch cyrilo-metodskej tradície, ktorá je dnes zakotvená v preambule Ústavy Slovenskej republiky.

LITERATÚRA A PRAMENE

- BREZA, Vojtech: *Tlačiarne na Slovensku 1477 – 1996*. Bratislava, 1997.
- Cyril a Metod, Katolícky časopis pre Cirkev a školu* (1850 – 1851)
- Cyril a Metod, Katolícky časopis pre Cirkev a Školu* (1852 – 1856)
- Cyril a Metod, Katolícke noviny pre Cirkev, Dom a Školu* (1857 – 1870)
- DUCHKOWITSCH, Wolfgang – SERAFÍNOVÁ, Danuša – VATRÁL, Jozef: *Dejiny slovenského novinárstva. Vývoj novinárstva na Slovensku v kontexte podunajskej monarchie*. Ružomberok : FF KU, 2007.
- HANAKOVIČ, Štefan: *Dr. Andrej Radlinský – kútsky farár*. Senica : Vydavateľ obec Kúty.
- MACHALA, Drahoslav: *Majstri slova*. Bratislava : Perfekt, 2002.
- MANNOVÁ, Elena: *Krátke dejiny Slovenska*. Bratislava : Academic Electronic Press, 2003.
- POTEMRA, Michal: *Bibliografia slovenských novín a časopisov do roku 1918*. Martin : Matica slovenská, 1958.
- SERAFÍNOVÁ, Danuša: *Katolícki kňazi v slovenskej žurnalistike pred rokom 1918*. In: *Otázky žurnalistiky*, 2012, roč. 55, č. 3 – 4, s. 18 – 28.

SUMMARY

Periodicals with the title Cyril and Methodius in the history of Slovak journalism

Three periodicals: *Cyril and Methodius, Catholic Journal for the Church and School* (1850 – 1851), *Cyril and Methodius, Catholic Journal for the Church and School* (1852 – 1856), *Cyril and Methodius, Catholic Newspaper for the Church, House and School* (1857 – 1870). Editors and journalists were using these periodicals to instill in their readers respect for St. Cyril and Methodius, Slavic apostles who brought our nation faith and alphabet. The paper briefly introduces the periodicals that helped editors such as Ján Palárik, Andrej Radlinský and others to make a mark in the history of the Slovak nation as well as into the history of Slovak journalism.

Číslo 1.
první roční běh
Cyrill

Katolícký týždenník tento
vydáva sa každú Sobotu
w Lebečovej knižnici
čárni w Štátnici na
Slovensku.

Redaktor:
Ján Palárik.



rok 1850

14. Marc.

Method

Predplacuje se u Redaktora
na Windšachtě we fare.
Celoročný predplatěť i s
poštou 3 zl. 30 fr. w štr.;
od 14. Marcě ale až do kon-
ce Jun. 1 zl. 6 fr. w štr. a
do budúceho roku 2 zl. 45
fr. w štr.

Vydávateľ:
Dr. O. Radlinský.

Katolícký časopis pro Cirkev a školu.

Jestli jaké najdu sa pohanské vytnilé zbytky:
Chrámý budujte nové, dobrý všade držte porádek:
Vycvičenú sádzajte na kňaské úrady mládež
Obzĺášť však vyučujte ľudí, vzbudzuje ku čnosti
A veľiký národ večnú zaopatrite slávu!

Ján Holý Cyrillo Methodiada spec 6-ty.

Úvod Cyrilla a Methoda k slovenskému národu.

Ž boží milosť prichází k Vám dnes ponaj-
prv Cyrill a Method drazí rodáci slovenskí,
klopaje na vaše domy, a na vaše srdce; či ho
radošne w prítisťoch vašich neprivítate? či mu
ne len chýže vaše, než aj dvere k srdcím va-
ším ochotne neotvórate? Anebo snád neznámých
božstiev do hospod vašich nepristmete? než vezte
po predku, že Cyrill a Method býli někdy wa-
šich starodávnych predkú najväčší dobrodin-
cové, ktorí asi pred tisíc rokmi z daleké krajiny
k nám priputovali, najväčší dar, totižto dar
náboženstva kresťanského a osvěty národu slo-
venskému w mrákote pohanske zahruženému pri-
nesli. —

D teby jste věděli drazí krajané moji! s ja-
kou radostí jich wtedy naši orcové prijali, jako
jich celkem za svojích a ne cudzích uznali, jako
jim své paláce, domy a srdce vsjade otvírali,
jaki radostí, jaké plesání w Dítře wtedy pano-

valo! než o tom vám budem druhýkrátě roz-
právěti; teraz toľko podotknem, že ačkoli tito
slovenskí apostoľové už dávno, velmi dávno
w Kristu žijúli, a od Slovákuw na věčnosť
se odebrali, kde už w sláve nebeské se radujú po
věčné věky věkúw: ničméně vsjak jejich swatá
památká, která dnes Cirkew swatá oslavuje, w
národě slovenském nikdy nezahyne, ani zabynúti
nejmí, dokudkoli Slováci w Krista věří, a je-
ho swatě náboženstvo zachovávat budú. —

Mezitím, poněwác památka S. Cyrilla a
Methoda u Slovákuw už začala pomálu hynúti,
a poněwác aj náboženstvo kresťanské od S.
Cyrilla a Methoda našim predkú někdy zvě-
stované, u odrodilých potomkůw jejich začalo hvi-
nebestě čemu a vážnosť tratiiti; poněwác nábo-
ženstvo toto zvláště w těchto posledních časěch
jedni zle vykladati, a roztrhowati, jini zaned-
bávati, a tretí rovnou zapoverhowati, zhnúše-
wati a nenáviděti počínali: z té příčiny mnohé
dobré duše, kterým toto sw. náboženstvo Ježíše
Krista ještě na srdci leží, na tom se usnesly

Titulná strana prvého čísla banskoštiavnického periodika *Cyril a Metod*.
Katolícký časopis pre Cirkev a školu (1850)

CYRILL a METHOD.

Katolícky Časopis pre Cirkev, a Školu.

Vydávaný pod ochranou v. Úradu bisk. v B. Bystrici.

Nový Beh. Ročník I. Číslo 1. Dňa 10. Januára 1852.

Časopis tento vychádza každý týdeň raz, na jednom hárku, a vydáva sa v Sobotu. Predpl. cena spolu i s počtom na celý rok: 4 zl. 20 kr. str., na pól roka 2 zl. 10 kr. str., na štvrt roka 1 zl. 5 kr. str. Predplatky, ktoré sa po pošte posielajú treba vyplatiť, a adresovať, „na Redakciu Cyr. a Methoda v B. Bystrici.“

Úvodné Slovo k novému behu „Cyrilla a Methoda.“

Vrútená túžba a žiadosť, ktorou mnohí Cirkve a Národa svojho slovenského verní synovia zahoreli po rozmnožení vzdelávania a osvety náboženskej v rudu svojom, vidiac nie len nepodvratnú týchto užitočnosť, lež i nátnú potrebu, vzbudila v nich pred niekoľko roky tú šťastlivú myšlienku: zaraziť a vydávať u nás na Slovensku zvláštni cirkevní Časopis v reči našej materinskej; ktorý by jednak potrebe tejto vyhovel, jednak ale aj koniec učiniac dlhému a dávnému hliveniu a lethargii, nový cirkevní a činny život v rudu, a Duchovenstve našom skriesil.

Myšlienka táto dosť skoro sa aj u nás stala tak rečeno všeobecnou, povzbudila, a zapálila niektorých šlechtnejších Mužov slovenských, ktorí sa o jej vyvedenie, a uskutočnenie telom i dušou zaujali, a podarilo sa im ju aj šlechtným namáhaním svojim uskutočniť, a v život uviesť.

Takto zniknul medzi nami pred dvoma asi roky prvý katolícky, cirkevní a školským záležitosťam venovaný Časopis slovenský, pod názvom „Cyrill a Method.“ ktorý však pasujúc ustavične po čas behu svojho s nepríznivými okolnosťami, konečne pred šiesti mesiacmi zaniknul.

Bolelo, a rmútilo to mnohých s Národom svojím dobre smýšľajúcich, zvláste ale najďúst. p. Biskupa b. bystrického Štefana Moyses, ktorý znajúc dobre tú nevyhnutelnú potrebu podobného u nás Časopisu, zamienil si v šlechtnom srdci svojom zaniklého „Cyrilla a Methoda“ skriesiť, a pod otcovskou opaterou svojou vziať.

K čomu vyžadujúce potrebné od mil. vlády povolenie, a Redaktorsvo skrieseného taktu „Cyrilla a Methoda“ niž podpísanému odovzdajúc, — jako už vübec známo, nariadiť rádi aby Orgán tento s novým týmto rokom z novu do života vstúpil.

V mene teda božom, a pod mocným štítom sv. Apoštolov Cyrilla a Methoda, ktorí pred tisíc asi roky predkov a praotcov našich zo slepoty k svetlu, z ľudiacej cesty k večnej pravde priviedli, a na vieru Kristovu získali, a ktorých mená, Časopis tento, jakožto cti, a pamiatke jejich zasvätený a venovaný na čele svojom nosí, z novu vystupujeme medzi Rodákov našich, a započínáme nový tento beh Časopisu nášho slov. pre Cirkev a školu, pevnú nádeju majúc že ho všetej príjmu a uvítajú prirodzeným sebe pohostinským a nábožným srdcom slovenským.

Drahí Rodáci! s radosťou nevislovnou vítali Otcovia naši prišších k sebe pravdy nebeskej rozsievateľov, slávno, s tou najväčšou ochotnosťou a vďačnosťou prijali medzi seba sv. Apoštolov Cyrilla a Methoda, — pamiatku jejich spolu i s učením nimi obsiahnutím prenesli na detky a potomkov svojich. A táto sv. pamiatku a úcta Slovákov k svätým týmto v Narode našom od vekov zachovávaná, v novejších časoch tak sa medzi nami buď Bohu chvála! započala kriesiť a obnovovať, že, jako samoprýva myšlienka, a návrh o vydávaníu u nás cirk. Časopisu kolovať počaly, z mnohých strán sa hnedky hlasy ozvaly, aby Časopisu toľmu daný byl sv. název „Cyrilla a Methoda.“ Který taktó dva roky skutočne vychádzaj započavši uvítali mnohí tak, jakoby nim byli k nim prišli sami z novu do života povolani, a u prostried Slovanstva v potahu náboženskom tak roztrhaného; tolkonásobným blúdom a neverám v prítomnosti vyloženého sa z novu javivši Blaho-

Titulná strana prvého čísla banskobystriického periodika *Cyril a Metod. Katolícky časopis pre Cirkev a Školu* (1852)

Cyryll a Method,

čili:

KATOLICKÉ NOVINY.

Vychodja každú sobotu. Predpláca sa v Budíne u Redaktora Dr. Ondr. Radlinského (Festung, Landhausbrunnengasse, číslo 104), jako tiež i u všetkých c. k. poštových úradov. — Predplatná cena v Budíne a Pešti s roznášaním do domu: na pol roka 1 zl., na celý rok 2 zl. str.; cestou pošty v obálke: na pol roka 1 zl. 20 kr., na celý rok 2 zl. 40 kr. str.

„**CYRILLE aC METHODI saLVete!**“

Takto

CYRILLA MethoDA ApostoLOV CII

Viktor Sasinec,

kapucin.

así

Príateľom týchto Novín zo srdca želá blahý rol

Tomu, kto niet snom kojeny
A v línách len nočných bdieva.
Plášťom noci zahalený
Bár ni je, — sa nesníva:
Lež ja žiaľom unorený
Nad holestným osúdom¹⁾,
V sen som padol unavený,
Dan som byl nočným blúdom:
Viděl som vo sně lmy husté,
Jako zem prikrývaly.
Všetko všade bylo pusté:
Uši nič neslyšaly,
Čoby bylo prezradilo
Snaď zvukom svojim hlasným:
Čiby kde stvorenie žilo,
Bdiac pred kahancom jasným.
A bár sem i tam světielko
Rozprsknuté svietilo.
To nemalo síly toľko,
By tu lmu prerazilo.
Na raz zněje „Sláva, Sláva!“
Ku mně zvuk doletuje:
Pravím: či hlas? — Rastislava?
Kdos? Duch! sa ohlasuje,

A ku mojim nakloněný
Sluchom — mňa vyučuje:
„Kraj ten vo lmy unorený —
Volám — čo predstavuje?“
„To je — pravi — kraj slovanský,
Zvaný „Velko-Morava.“
V tomto žije ľud pohanský
Pod berlou Bastislava.
Niet v ňom světla neheského —
Světla viery Panovej,
Ledvá kde je kreslianského
Stáda ovce Kristovej:
Lež Rastislav kráľ ten slavný
Je tej lmy nepriateľom.
Ten je jeho cieľ prehlavný:
Svoj ľud so Spasiteľom
Aby tiež učinil známy
S Jeho svatým učením.
Je hotový stavať chrámy,
Oblaziť ľud spasením.
Preto volá Bohu: „Sláva!“
Leho Boh slyšal jeho
A mu sladkú nádej dáva,
Ze z blúdu pohanského

Savin Čitateľi drahí
A Čitateľi mojej snahy!
Dnes Vám ja sen vypravujem
Na znak, že Vás všetch milujem.

Precitne národ slovanský
K rámu Sluka svätého: —
Že zahynie duch pohanský —
Nájdu hrobu čierneho. —

Príša spása od východu
Na západný kraj světa:
Slovenskému tiež národu
Odtuď spásy blesk mětá.
Už mu lma hľa ustupuje —
Tomu světlu svatému,
Čo zo Solúnu putuje
K národu slovenskému.
Cyryll, Method sú tie jasné
Hviezdy, čo predchádzajú,
Světlo viery v ľud krásne
Ti Bratři zažihajú. —
Hľa jako modly padajú —
Ti bohovia pohanskí!
Hľa pred Kristom sp kľakajú
Narodovia slovanskí.
Nad Cyryllom a Methodo
Škrípe peklo zubami:

Titulná strana prvého čísla budínskeho periodika *Cyryl a Metod čili Katolícke noviny* (1857)

„Cyrill-Method“ — sám hos
Vojtecha — vychádza každý
týdeň raz v piatok na hár-
ku! Predpláňa cena celo-
ročná: 4 sl. r. c. polročná:
2 sl. r. c.

CYRILL a METHOD

Pre biednejích cirkevníkov
ale predpláňa cena celoročná
3 sl. polročná: 1 sl. 50 kr.
Ipoštovou dopravykou Predplá-
ňa sa na redaktora a vydavateľa
Svätého Ráka v Trnave
(Potečná ulica číslo 4. 264)

Katolícky Časopis pre Cirkev, Školu, Dom, a Literatúru.

Číslo 16.

V Trnave dňa 20. júnia 1870.

Ročník XVII.

Poslednie slovo k našmu ct. kath. Obecenstvu.

Drahí Bratia Katolíci! Hnusná lethargia a apátia k našim cirkv. záležitosiam sa nás zmocnila, netečnosť a nevyšmarosť si kat. veci, sozierajúca dobrého ducha hlbokoširoké u nás; pustila korene; my v tomto čase pokroku a spolkovitosti nie len nenapredujeme, ale zo dňa na deň viac a viac pozadu ostávame, nuž upadáme. My slov. Katolíci toľko kriku, lomú sme sa narobili o Spolku sv. Vojtecha, toľko sme sa o ňom napísali a napeticionirovali, a teraz, keď už i stanovy jeho vyššiemu miestu k potvrdeniu zaslané sú, teraz keď sa máto provolanie vydať ku kat. Obecenstvu, aby sa toto vkladkami a sbierkami svojimi súčasnilo na Spolku sv. Vojtecha, teraz, keď sa pl. t. p. dočasnému pokladníkovi sverilo, dočasu prijímať vklady, podpisy a obety pre Spolok sv. Vojt., ba keď sa pl. t. p. zápisník zplnomocní dočasným výborom Vojteským, aby tenže verejne vyzval našich vytečnitkov k vypracovaniu školských kníh pre naše náboženské konfessionálne školy, teraz s celou Vojteskou už štyri mesiace čo len čušíme, áno celú túto tak dôležitú, a čisto náboženskú záležitosť, resp. nehávame, ju do predu netisneme. Z pp. dopisovateľov žiadon vážno nedvíha v tomto časopise slovo svoje v tak prápotrebnej, a súrnej veci národno-cirkevnej.

V Ríme na cirkv. sneme dôležité predmety sa pretiasajú; v rokovani o vecách, týkajúcich sa všeobecnej našej Cirkve tamže sa pokračuje; v Uhrách kath. autonomný kongres, je už predodvermí; a predca prislabá je naša zaujatost za veci spoločno-cirkevne, prislabá je duchovná i hmotná podpora nášho jediného časopisu cirkv. ktorý o tamých z času na čas zprávy podáva. (Náš „Cyrill a Method“ iba 190 čitateľov má. Z týchto 50-i platili na celý rok, 70-i na polroka a 70-i posavad neplatili z hola nič.)

„Politické Noviny“ žaloby skladajú a ponosujú sa na zlých slov. kazateľov; a predca naš „Slov. Sion“ a na náš „Sborník“ kázni a homílii“ kofkože sa predplatilo? Píjaj hambíne, sa to vyreče. Na Sborník prihlásilo sa posavad celých 7-píšem sedem kazateľov. Večná hamba a potupa nech spočívajú nad tým, kto sa sprisahal a zaprisahal aby „Cyrill Method“ znovu upadnul a zahynul.

My aspoň z príčiny nedostatku predplatiteľov a dopisovateľov, z príčiny neporiadneho platenia; predplatkov, jako tiež i preto, že náš sadzač Trnavu opúšťa, prinútení sme na čas pretrhnúť redigovanie a vydávanie „Cyrilla Methoda“ a spisovateľské pero naše na bok odložiť, keď vidíme, že my pri terajšej netečnosti slov. katolíkov na poli cirkevnom pracujeme namáhavo, ale bez úspechu.

V páde tom, jesli sa do polovice júlia nerozhojní ct. čitateľstvo našich Novín, aniž sa neprihlási väčší počet predplatiteľov na osobitní Sborník, alebo jesli pp. polroční predplatitelia nám oznámia, že oni náš časopis od druhého polroka držal nebudú; vtedy „Cyrill a Method“ viac vychádzať nebude, vtedy prestáva naša činnosť redaktorská, a my v tom páde od nášho ct. kath. Obecenstva s boľstným srdcom sa lúčime a

Titulná strana posledného čísla trnavského periodika *Cyril a Metod. Katolíckej noviny pre Cirkev, Dom a Školu* (1870)

II.

**Slovensko-české jazykové a kultúrne kontakty,
paralely a odlišnosti**

(20. výročie vzniku Slovenskej republiky)

Čeština ako necudzí jazyk v slovenskom prostredí

1. Čeština ako epijazyk Slovákov

Na otázku, aký jazyk je pre vás čeština, za normálnych okolností Slováci nezareagujú v tom zmysle, že ide o „normálny“ cudzí jazyk. Vie, že tento jazyk je iný ako jeho materčina, ale túto inakosť neinterpretuje ako „pravú“ cudzosť. Evidentné je, že z pohľadu nositeľov materinského jazyka cudzosť iných jazykov je odstupňovaná – istý iný jazyk je viac alebo menej cudzí ako iný jazyk – a na istom stupni škály cudzosti od „menej cudzie“ sa prechádza k stupňu „nie cudzie, blízke“¹ (porov. so spojením *blízke* „cudzie“ jazyky, resp. „blízka cudzosť“ v práci Nábělková, 2008; čitateľ tu nájde zasvätené výklady o pomere češtiny a slovenčiny z pozície českých používateľov). To znamená, že medzi materinským jazykom a cudzími jazykmi môže byť iný jazyk, ktorý však nie je cudzí v pravom zmysle. Čeština pre Slovákov je jedným z prejavov necudzieho jazyka (vychádzam z predpokladu, že necudzosť jazykov má rôzne prejavy). Čím je pre nich tento (inaký) jazyk? Na inom mieste² som ho označil ako epijazyk chápaný ako sprievodný jazyk materinského jazyka. Voľba prívlastku sprievodný (epi-) je motivovaná historickým, štruktúrnym a jazykovokompetenčným faktorom. Za historickým faktorom je kontinuálna dejinná lokálna koexistencia Slovákov a Čechov, a teda nepretržitý kontakt slovenčiny s češtinou: čeština sprevádzala slovenčinu ako jej historická partnerka s protirečivým vzťahovým potenciálom. Táto protirečivosť sa prejavovala ako protiklad medzi otvorenosťou voči češtine a vzdorovaním tomuto jazyku v mene autoochrany. Krajným prejavom otvorenosti bolo fungovanie češtiny ako kultúrneho jazyka Slovákov v ich predpisovnej jazykovej ére, kým konštituovanie spisovnej slovenčiny bolo najvýraznejšou manifestáciou vzdoru. Čeština ako historický sprievodný okolnostný moment nestratila tento status ani po rozdelení Československa, teda po vzniku Slovenskej republiky v roku 1993, pričom naďalej pôsobí spomínaný protirečivý vzťahový potenciál. Za štruktúrnym faktorom je blízka príbuznosť týchto jazykov. Zhodné a veľmi podobné jazykové štruktúry – fonetické, lexikálne, gramatické – spôsobujú, že čeština je skrytým sprievodným javom používania slovenčiny. Svedectvom skrytej prítomnosti češtiny pri používaní slovenského jazyka je, že:

(1) české jazykové prvky sa objavujú v slovenských jazykových prejavoch bez toho, aby ich bežní používatelia vnímali ako neslovenské elementy, napríklad *venčiť, sranda, vysporiadať sa, poriadať, chudokrný, prehlásiť*,

¹ Porov. so spojením *blízke* „cudzie“ jazyky, resp. „blízka cudzosť“ v práci NÁBĚLKOVÁ, Mira: *Slovenčina a čeština o kontakte. Pokračovanie príbehu*. Bratislava – Praha : VEDA, vydavateľstvo SAV – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, 2008. Čitateľ tu nájde zasvätené výklady o pomere češtiny a slovenčiny z pozície českých používateľov.

² DOLNÍK, Juraj: *Síla jazyka*. Bratislava : Kalligram, 2012.

tým pádom, byť pri koryte, koiť, mlsný a pod.;

(2) české jazykové prvky sa bežne používajú ako citátové výrazy, často so sprievodnou formuláciou ako *bratia Česi hovoria*: „Do Vánoc času dost“, ako *bratia Česi hovoria*;

(3) používatelia slovenčiny často aktivizujú svoju metajazykovú kompetenciu, aby sa dištancovali od bohemizmov, a teda prejavujú sklon ku konfrontácii slovenčiny a češtiny, čím dávajú najavo, že čeština je skrytým pozadím používania slovenčiny;

(4) najčastejším a „najcitlivejším“ objektom odbornej jazykovej kritiky sú bohemizmy vo verejných jazykových prejavoch, čo je prejavom edukačného úsilia o kultivovanie delimitačnej kompetencie používateľov slovenčiny vo vzťahu k češtine, ako aj o posilňovanie ich schopnosti na striktnú autonomizáciu vlastného jazyka, čo má viesť k eliminácii vplyvu češtiny.

Za jazykovokompetenčným faktorom je obohatenosť slovenskej jazykovej kompetencie dispozíciou na recepciu češtiny, čo je, samozrejme, dané blízkou príbuznosťou týchto jazykov. Výraz jazyková kompetencia sa tu používa v zmysle „schopnosť automatického vytvárania viet s intersubjektívnou platnosťou v danom jazykovom spoločenstve, a teda aj ich automatizovanej recepcie na fonetickej, gramatickej a štandardizovanej lexikálnej úrovni“. Blízka príbuznosť jazykov spôsobuje, že konštantnou sprievodnou vlastnosťou slovenskej jazykovej kompetencie je objektívna nastavenosť na apercepciu (vnímanie s porozumením) českých jazykových prejavov (objektívna = nezávislá od vôle jednotlivcov). Nositeľ slovenského jazyka je chtiac-nechtiac nastavený na češtinu ako sprievodný jazyk materčiny, ktorý je prirodzeným objektom blízkej príbuznosti týchto jazykov. Príznak „automatizovaná recepcia“, ktorým sa vyznačuje materinskojazyková kompetencia, je aj príznakom jej sprievodného javu, pravda, ide o redukovanú recepciu, čo je následkom toho, že blízka štruktúrna príbuznosť nevyklučuje ostré kontrastné javy. Moment automatickosti, automatizovanosti v jazykovej kompetencii spája túto schopnosť nositeľa materinského jazyka s jeho jazykovým povedomím. Téza, z ktorej sa tu vychádza, znie: materinskojazykové znalosti v slovenskom jazykovom povedomí zahŕňajú aj českojazykové znalosti týkajúce sa recepčného modu češtiny. Výraz povedomie v tomto spojení sa nepoužíva v tom vymedzení, v akom ho nájdeme v slovníku (*Krátky slovník slovenského jazyka*, 1997): 1. uvedenie si vzťahu k istému spoločenstvu; 2. niž. vedomie. Pristavme sa pri interpretácii výrazu jazykové povedomie v rámci tohto príspevku.

2. Jazykové povedomie v mikrosústave

Tento výraz sa tu včleňuje do pojmovej triády jazykové podvedomie – jazykové povedomie – jazykové vedomie. Táto výrazová trojica korešponduje

so známou teóriou troch vývojových stupňov psychiky K. Bühlera (1939), ktoré sa zachytávajú výrazmi inštinkt, automatizované správanie a intelekt. V tomto duchu sa odpovedá na otázku, čím sa riadi naše správanie a konanie: inštinktmi, pravidlami a umom³. Obsahom jazykového podvedomia sú jazykové inštinkty, teda sústava nadväzujúcich vrodených reflexov, ktorá funguje tak, že prvý reflex je „vyvolaný istým vonkajším podnetom, ale pre nasledujúci spúšťacím podnetom je vždy prebehnutie predchádzajúceho reflexu“⁴. Dá sa predpokladať, že existujú ako vrodená univerzálna gramatika v zmysle generatívnej teórie, ktorá umožňuje osvojiť si ktorýkoľvek prirodzený jazyk. Na opačnom póle triády je jazykové vedomie, ktoré zahŕňa vedomé jazykové znalosti získané vlastnou reflexiou jazyka, ako aj v edukačnom prostredí v najširšom zmysle⁵. Toto vedomie najtransparentnejšie demonštruje cudzojazykové vedomie, formujúce sa v procese vedomého nadobúdania fonetických, gramatických a lexikálnych znalostí, ktoré sa aplikujú pri vytváraní viet pod kontrolou umu. Komunikačne orientovaná výučba cudzieho jazyka smeruje k jazykovým zručnostiam a návykom, teda k stavu jeho normálneho ovládania, čím sa myslí približovanie sa k stavu ovládania materinského jazyka. Tomuto vzorovému stavu zodpovedá ovládanie jazyka na podklade jazykového povedomia. Opierajúc sa o priestorovú názornosť, jazykové povedomie je medzi jazykovým podvedomím a jazykovým vedomím (na pozadí spontánnej asociácie: *po*-vedomie je to, čo je „pozdĺž vedomia“, podľa *po-hraničie* = pozdĺž hraníc, *po-brežie* = pozdĺž brehu a pod.). Jeho obsahom sú nevedomované znalosti (segment *po* má nevedomenosť signalizovať; čo je „pozdĺž vedomia“, je nevedomované), ktoré si jednotlivec osvojuje v jazykovej praxi a používa ich – wittgensteinovsky povedané – „naslepo“, so „zatvorenými očami“, ako keď niekto tak ovláda nejaké manuálne úkony, napríklad správny pohyb prstov na klávesnici, že sa nemusí prizerať, venovať tomu pozornosť. Sú to znalosti jazykových pravidiel osvojovaných v jazykovej praxi, ktoré sú súčasťou sociálnych pravidiel, a teda sa týkajú jazykových noriem. Zo sledovaného hľadiska je však závažnejšie to, že sa vyznačujú nevedomosťou a zvláštnou automatickosťou ich ukladania do pamäti a ich vybavovania (táto zvláštnosť spočíva v tom, že automatickosť nie je výsledkom cieľavedomého opakovania, drilovania; dieťa si tieto znalosti osvojuje akoby mimochodom, bez „jazykového cvičenia“), čo sa premieta aj do schopnosti vytvárať normálne vety, teda do jazykovej kompetencie

³ KELLER, Rudi: *Sprachwandel. Von der unsichtbaren Hand in der Sprache*. 3. Aufl. Tübingen und Basel : A. Francke Verlag, 2003.

⁴ LINHART, Josef a kol.: *Základy obecné psychologie*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1987, s. 98; k pojmu jazykový inštinkt porov. PINKER, Steven: *Jazykový inštinkt. Jak myslí vytváří jazyk*. Praha : Nakladatelství Dybbuk, 2009.

⁵ O jeho diferencovanosti porov. HORECKÝ, Ján: *Jazykové vedomie*. Jazykovedný časopis, 42, 1991, č. 2, s. 81 – 88.

(v spomínanom vymedzení). Jazyková kompetencia sa prejavuje ako súdržné (koherentné) inštinktoidné reakcie (výraz inštinktoidné porov. napríklad s výrazmi prefixoid, sufixoid, afixoid z teórie slovotvorby), teda reakcie podobné inštinktom, čiže nie skutočne inštinktívne, lebo nie sú vrodené, ale takmer inštinktívne. To znamená, že nie sú riadené ani vedome, ale silou praktickej mentálnej automatiky, zrodenej v jazykovej praxi, v ktorej sa aktéri riadia princípom komunikačnej racionality⁶. Táto racionalita spočíva v tom, že automatickosť osvojovania si a používania jazykových prostriedkov na produkovanie viet je v súlade so základnou funkciou komunikácie – v sociálnej interakcii realizovať isté zámery. Racionálne je to, že automatické vynáranie sa jazykových prostriedkov umožňuje komunikantovi sústrediť svoju psychickú energiu na komunikačné intencie (v citovanej práci sa vysvetľuje, že komunikačná racionalita je založená na intencno-emergenčnom mechanizme; výraz emergencia tu znamená „vynáranie sa“).

3. Slovenské jazykové povedomie a hranica medzi češtinou a slovenčinou

Jazykové správanie založené na jazykovom povedomí (v zmysle „automatizované používanie jazykových prostriedkov na vytváranie viet a ich porozumenie“) je pre nás samozrejmosťou, niečím prirodzeným, ako napríklad keď bežíme, rýchlejšie pohybujeme nohami. Prežívanie jazykového správania ako niečoho prirodzeného sa aktualizuje pri prežívaní námahy, ktorú vynakladáme pri komunikácii v cudzom jazyku s oporou o explicitné pravidlá (keď napríklad žiadame, aby partner hovoril pomalšie a zreteľnejšie). Keďže čeština je pre Slováka epijazyk, prirodzené pre neho je aj jeho recepcné jazykové správanie vo vzťahu k tomuto jazyku. Jedným z následkov tejto prirodzenosti je, že v slovenskom jazykovom povedomí hranica medzi slovenčinou a češtinou nie je zhodná s hranicou v jazykovom vedomí ovplyvnenom edukáciou, resp. vlastnou reflexiou. Vráťme sa k príkladovému výrazu *venčit* (*psa*). Nositelia slovenského jazyka sú poučovaní, že toto slovo má v slovenčine len významy (podľa *Krátkeho slovníka slovenského jazyka*, 1997): 1. ozdobať vencom; 2. kniž. obklopovať, vrúbiť (*dedinu zo všetkých strán venčia hory*), ale ich jazykové povedomie reaguje na tento výraz ako na špecifikáciu označovania javu „chodiť von (so psom)“ bez toho, aby pri ňom pociťovali neslovenskosť, čo sa dá vysvetliť tým, že nositeľom povedomia prirodzene zapadá do slovnej zásoby slovenčiny, a to ako obyčajné vnútrojazykové homonymum. Tento výraz sa im nevymyká z radu zhodných slov v obidvoch jazykoch ako *strom*, *zelený*, *nos*, *pravý* atď., napriek rozdielu v zakončení neurčitkového tvaru (*ť – t*). Tento príklad demonštruje, že sprievodným príznakom slovenského

⁶ DOLNÍK, Juraj: *Síla jazyka*. Bratislava : Kalligram, 2012, s. 185.

jazykového povedomia sú aj (neuvedomované) znalosti česko-slovenských responzií, t. j. opakujúcich sa rozdielov, čo je tiež prirodzené, lebo ved opakované rozdiely sú súčasťou (intuitívnych) znalostí materinského jazyka (v jazykovom povedomí je uložené, že napríklad významový rozdiel „1. osoba – 2. osoba jedn. čísla v prít. čase“ sa opakovane manifestuje rozdielom v zakončení foriem: *-m* : *-š* a pod., čiže je v ňom zafixovaná znalosť systematiky v jazyku). Nastavenosť nositeľov slovenského jazyka na „registrovanie“ responzií v ňom sa neeliminuje ani pri recepcii českých jazykových prejavov, a tak ako sprievodný jav v ich jazykovom povedomí sú uložené česko-slovenské responzie ako *á* : *ia* (*žák* : *žiak*, *Vánoce* : *Vianoce*, *čárka* : *čiarka* a pod.), *ou* : *ú* (*soud* : *súd*, *soudruh* : *súduh*, *bouda* : *búda* a pod.), *-ek* : *-ok* (*párek* : *párok*, *vánek* : *vánok*, *spánek* : *spánok* a pod.) atď., pričom v jednom výraze sú aj kombinácie, ako *á* : *ia* x *-ek* : *-ok* (*pátek* : *piatok*, *soátek* : *soiatok*, *řádek* : *riadok* – tu pribúda aj responzia *ř* : *r*), *ou* : *ú* x *-ek* : *-ok* (*zoubek* : *zúbok*, *kroužek* : *krúžok* a pod.). Znalosť týchto responzií má ten efekt, že jazykové povedomie sa vyznačuje väčším rozsahom responzií v pomere k jazykovému vedomiu ovplyvňovanému edukáciou. V slovenských jazykových prejavoch opretých o jazykové povedomie sa objavujú výrazy ako *částka* (*suma*; v pozadí je responzia *á* : *ia* – *částka* : *čiasťka*), *sústo* (*hlít*; v pozadí je responzia *ou* : *ú* – *sousto* : *sústo*; podobne *pouhý* : *púhy*, *spousta* : *spústa*), *klud* (*pokoj*; v pozadí je responzia *i* : *u* – *klid* : *klud*), celkom vo význame „spolu, dovedna“ (tu ide o sémantickú responziu: často korešpondujú české a formálne zodpovedajúce slovenské výrazy aj druhotnými významami, napríklad *zrak* – vyskytuje sa v oboch jazykoch so zhodnými významami, podobne *žalovat* – *žalovať*, *nový* atď.), *šetření* vo význame „vyšetrovanie“ (*šetření* : *šetrenie*; *šetření* v tomto prípade má status vnútrojazykovej homonymie; porov. so spomínaným výrazom *venčit*), *jednat* sa v neosobnom tvare *jedná sa* (*ide o*; responzia *jednat se* : *jednat sa*; ide o druhotný význam), *vada* (opäť ide o homonymum: *vada* = *hovor*. *zvada*, *hádká* : *vada* = *chyba*, *kaz*, *nedostatok*), *zahájit* (opäť homonymum: *zahájit* = *zastar.* *zahradiť*, *zatarasiť* : *zahájit* = *začať*, *otvoriť*), *zatíkat* vo význame „popierať, utajovať“ (responzia *zatloukat* : *zatíkat* – ako *hloubka* : *hlbka*, *dlouhý* : *dlhý*, *kloub* : *klb* a pod. – zahŕňa aj prenesený význam) atď.

Aj jazykové povedomie Slovákov je, prirodzene, diferencované. Z pozorovania ich jazykového správania sa však dá vyvodiť predstava o štandardnom jazykovom povedomí, ktoré sa prejavuje v tom, čo sa tradične nazýva úzus. Keď sa pozrieme na výrazy, ktoré nositeľ tohto povedomia nevníma ako české, hoci pochádzajú z kontaktu slovenčiny s češtinou, ukazuje sa, že sú to výrazy, ktoré mu svojou stavbou nenarušajú to, čo vníma ako slovenské. Intuitívne vníma, že tieto výrazy majú oporu v jeho jazyku, a teda sú pre neho prirodzené, pričom aj pri týchto výrazoch prejavuje zmysel pre štylistickú diferencovanosť. Všimnime si

niekoľko ilustračných príkladov. V úze sa vyskytujú slová *dopis* a *zbytok* ako synonymá slov *list* a *zvyšok*. Obidve slová majú oporu v slovotvornej paradigme (v mikrosústave slov so spoločnou lexikálnou morfému): *opis* – *prepis* – *výpis* – *zápis* – *dopis* (výsledkom zapísania prehovorov je *zápis*, výsledkom prepísania niečoho je *prepis*, výsledkom dopísania nejakého textu je *dopis* – špecifikovaný vo význame „list“); *prebytok* – *nadbytok* – *zbytok* (sú to odvodeniny bez fundujúcich slov; kým derivát *zvyšok* má oporu vo vzťahu základové slovo (*zvyšit*) – odvodené slovo, odvodenina *zbytok* je podporená slovotvornou paradigmou). Slovo *odstavec*, ktoré kodifikácia odmieta s poukazom na „správne“ slovo *odsek*, zapadá do radu *podstavec* – *nadstavec* – *odstavec*, v ktorom deriváty majú aj základové slová (*podstaviť* – *nadstaviť* – *odstaviť*), pričom dvojica *odstaviť* – *odstavec* je sémanticky špecifikovaná („odstaviť časť textu od predchádzajúcej časti“ – „takto odstavená časť textu“). Sloveso *kojiť*, ktoré kodifikácia potláča a presadzuje výraz *dojčiť*, sa pociťuje ako základové vo vzťahu k slovesu *ukojiť* (*ukájať*), hoci pritom nejde o priame prenesenie jeho významu „kŕmiť dieťa vlastným materským mliekom“ (*ukojiť* = uspokojiť fyzické alebo psychické potreby), ale takýto vzťah nie je ani slovenskému jazyku cudzí (porov. napríklad *tordiť* = hovoriť ako isté, dokázateľné – *utordiť* = potvrdením faktov zbaviť neistoty). Slovo *chudokrný* sa mohlo „usadiť“ v slovenskom jazykovom povedomí na základe toho, že segment *chud(y)* sa vyskytuje v slove *chudák* s (2.) významom „chudobný človek“, teda tento segment tu zastupuje lexikálnu morfému *chudob-*, a tak sa interpretuje aj pri slove *chudokrný* (bez ohľadu na to, aká je „história“ týchto segmentov), alebo (aj) na základe toho, že výraz *chudý* s významom „ktorý má málo tuku“ sa interpretuje s posunutým významom „ktorý má málo toho, čo je vyjadrené segmentom *-krn(y)* (červených krviniek alebo krvného farbiva)“. Znalosť, že *chudý* a *chudobný* sú odlišné slová, sa v jazykovom povedomí zachováva aj v tomto prípade. Inak je to pri slove *horkokrný*. Pozorovanie hovorených prejavov prezrádza, že výraz *horko* sa vyskytuje aj mimo tohto kompozita, a to v prípadoch ako *Je mi horko*, *Dnes je horko*. Používatelia ho zrejme intuitívne vnímajú ako homonymum (*horký* = majúci chuť ako blen : *horký* = horúci) a opierajúc sa o to, že aj pri homonymách sa stretávame so synonymiou, nevidia v ňom inakosť, neslovenskosť (*huba* = rastlina : *huba* = pejor. ústa; *huba*; *horký* = majúci chuť ako blen : *horký* = horúci). Aj tieto príklady demonštrujú, že takéto výrazy v slovenskom jazykovom povedomí sú zakotvené preto, lebo nositelia slovenského jazyka si na ne zvykli, k čomu treba dodať, že zvykli si na to, čo pociťujú ako realizácie možností, ktoré sú uložené v ich jazyku.

4. Slovenské jazykové vedomie vo vzťahu k češtine

A teraz si sledovaný jav všimneme z pozície slovenského jazykového vedomia,

ktoré je, prirodzene, tiež diferencované, lebo stav uvedomovaných jazykových znalostí používateľov závisí od ich jazykovej vzdelanosti v najširšom zmysle, teda od toho, čo sa naučili v školskom aj mimoškolskom prostredí. Krajnými prípadmi na jednej strane sú epizodické znalosti a na druhej strane systematické znalosti filologicky vzdelaného používateľa. Jazykové vedomie sa v komunikácii aktivizuje, keď jazykové povedomie nedokáže reagovať alebo reaguje s neistotou, pravda, pokiaľ nie je zasahované tlakom metajazykového vedomia (o tomto vedomí bude reč nižšie). Znalosti v jazykovom vedomí sa týkajú jazykových pravidiel aj diferenciacie domácich a nedomácich štruktúr. V slovenskom jazykovom prostredí dominuje školené jazykové vedomie formované tradíciou systémovo-funkčnej lingvistiky, ktorá sa pestuje v školách aj vo verejnej jazykovej edukácii (verejnou jazykovou kritikou a poradenstvom, resp. popularizáciou). Toto vedomie „bdie“ nad jazykovým povedomím, kontroluje ho so zámerom jeho kultivácie. Neobmedzuje sa na to, čo je problém z hľadiska štandardného jazykového povedomia. Upriamuje sa aj na to, čo je zo stanoviska takto formovaného jazykového vedomia v jazykovom povedomí chybné, deformované, deficitné. Zistené nedostatky vedú k záveru, že toto povedomie nie je dostatočne rozvinuté, kultivované, a tak sa nemožno diviť, že kultúrna úroveň jazykových prejavov je nízka. Vzhľadom na formovanosť školeného jazykového vedomia touto tradíciou dominujú v ňom znalosti týkajúce sa systémovosti a funkčnosti. Ostrá upretosť na systémovosť podporuje tendenciu k preferenčnému vnímaniu „viditeľnejších“ pravidielností a „evidentnej“ funkčnosti. Preferenciu takých pravidielností ilustrujú už predchádzajúce príklady. Ako ďalšia ilustrácia dobre poslúži príklad z jazykového poradenstva: „...prečo sa slovo *prepážka* hodnotí ako nesprávne. Odpoveď je jednoduchá. Je to preto, lebo v slovenčine nemáme sloveso *prepažiť*, od ktorého je slovo *prepážka* utvorené. Ide vlastne o hláskovo upravené české slovo *přepážka* utvorené zo slovesa *přepažit*. V slovenčine však na vyjadrenie toho, na čo v češtine slúži sloveso *přepažit*, máme sloveso *prehradiť*. Od neho je pravidelne (! – J. D.) utvorené už spomínané slovo *priehradka*. A komu by v istých prípadoch nestačilo slovo *priehradka*, môže použiť ďalšie slovo z domácich zdrojov, a to slovo *priečinok*“⁷. Keďže v slovenčine niet derivačného vzťahu **prepažiť* – *prepážka*, toto podstatné meno nezodpovedá pravidelnosti tohto jazyka. Ako vyhovujúca náhrada sa ponúka *priehradka*, ale aj *priečinok*. Zreteľne je tu v zornom poli „viditeľná“ pravidelnosť, iné vnímanie tohto javu je vylúčené, a tak sa tu školené jazykové vedomie dostáva do rozporu s jazykovým povedomím, ktoré sa intuitívne opiera o to, že jestvujú aj deriváty bez základového slova (napríklad *úmera* – niet slovesa **umerat'* na rozdiel od *oúmera* – *vymerat'*; ide o dávno známy jav zvaný analogická slovotvorba), čo nepriamo ilustruje aj slovo *priečinok*, ktoré síce môžeme

⁷ POVAŽAJ, Matej: *Za prepážkou?* Kultúra slova, 1997, roč. 31, č. 2, s. 128.

dať do vzťahu so slovom *priečin*, ale toto slovo si vyžaduje už špeciálnu analýzu, ktorá je veľmi vzdialená od jazykovej reality vnímanej z pozície používateľa jazyka. Ako ďalší ilustračný príklad poslúži odmietanie slova *námatkovo*. V Kultúre slova čítame: „Na začiatku sa chceme opýtať, čo si predstavujete pod slovom *námatkovo*. Pravdepodobne ťažko budete hľadať výraz, ktorým by ste toto slovo jednoznačne vysvetlili. A to nie iba preto, že na slovenský výraz s týmto významom sa v reči dosť zabúda, lež aj najmä preto, že výraz *námatkovo* sa nám s nijakým iným slovom v našej reči nespája, a tak ho nemáme o čo oprieť. – Nie je to náhoda: Osihotenosť slova *námatkovo* svedčí o jeho nezakorenenosti v slovenčine a v konečnom dôsledku o tom, že je to nepotrebná výpožička z blízkej češtiny... Z kontextu, v ktorom sa slovo *námatkovo* upotrebuje, už ľahko zistíme, že ide o kontroly vykonávané *nepravidelne*, *náhodne* a či *skusmo*⁸. Z pozície školeného jazykového vedomia slovo *námatkovo* sa ukazuje ako nevčlenené do systému slovnej zásoby slovenského jazyka, na rozdiel od „dobrých“ slov *nepravidelne*, *náhodne*, *skusmo*, štruktúrne je nepriezračné, takže je aj sémanticky neurčité, čo sa ešte zvýrazní porovnaním s výrazom *skusmo*, „ktorý pomenúva danú skutočnosť veľmi presne a výrazne ...“⁹. Ani tu sa neberie do úvahy nič iné ako systémová priezračnosť („viditeľnosť“), takže mimo dohľadu sú iné „osihotené“ slová, ktoré sú súčasťou slovnej zásoby slovenčiny (napríklad *naporúdzi* – späťosť s *rukou* je zahmlená –, *stroho*; *porov. strohý* – *stroho* – *strohosť* = *námatkový* – *námatkovo* – *námatkovosť*; aj tu sa môžeme pýtať, či slová *prísny*, *chladný*, *strmý*, *odmeraný* nevyjadrujú „výstižnejšie“, „presnejšie“, „zreteľnejšie“ príslušný význam; *chrabrý* a pod.). Tento príklad je dobrým svedectvom, že jazykové vedomie školené v duchu tradície systémovo-funkčnej jazykovedy sa upína na vyabstrahované jednotky z reči, na ich určenosť v jazykovom systéme, na vzťahy v ňom, takže ich výskyt v reči je len ich vedľajšou stránkou, a tak dochádza k tomu, že napríklad význam „osihoteného“ slova *námatkovo* sa „ťažko jednoznačne vysvetlí“, hoci v kontexte ľahko zistíme, o čo ide.

5. K funkčnosti výrazov z českej jazykovej sféry

V súlade s orientáciou na abstraktný jazykový systém je aj vnímanie funkčnosti výrazov českej proveniencie. Všeobecne sa akceptuje zásada funkčnosti pri preberaní inojazyčných výrazov, a teda výrazy, ktoré neznamenajú funkčné obohatenie vlastného jazyka, sa odmietajú. Keďže z perspektívy sledovaného jazykového vedomia v obzore nositeľa jazyka je systém, vnímanie funkčnosti jazykových výrazov sa nespája s ich sledovaním v kontextoch, ktoré sú podkladom ich skutočnej funkčnej interpretácie, a tak sa veľmi rýchlo usudzuje, že preberané výrazy

⁸ KAČALA, Ján: *Osvojme si slovo skusmo*. Kultúra slova, 28, 1994, č. 6, s. 367.

⁹ Tamže.

sú zbytočné, nepotrebné. Na ilustráciu si všimnime poučenie opäť z jazykového poradenstva. Ide o dvojslovné pomenovanie *miešané vajcia*, ktoré „vzniklo doslovným preložením českého názvu *míchaná vejce*. Na Slovensku sa toto chutné jedlo ... nazýva *praženica* ... nie je nijaký racionálny dôvod na to, aby tento novší, pôvodom prevzatý dvojslovný názov vytlačil z jedálnych lístkov dávno ustálený domáci názov *praženica*. Bolo by dobré, aby sa naši kuchári a majitelia reštaurácií vrátili k pôvodnému domácemu názvu *praženica*“¹⁰. Pretože porovnanie týchto dvoch výrazov nevykazuje ani sémantický, ani štylistický rozdiel (štylistika v duchu systémovo-funkčnej lingvistickej koncepcie), názov *miešané vajcia* je nefunkčné prevzatie. Otázka, či sledovaním širšieho kontextu nezbadáme funkčnosť za hranicou sémantiky a štylistiky, je mimo zorného poľa tohto jazykového vedomia. Z tohto hľadiska jazykové vedomie je poznačené pred-sudkami (spojovníkom sa tu dáva najavo jednak to, že s výrazom sa nekonotuje pejoratívnosť, a jednak to, že ide o príliš rýchle súdy – usudzuje sa ešte pred preskúmaním javu v úplnosti), a tie potom riadia vnímanie ďalších javov. Demonštrujeme to návratom k slovu *zatĺkať*, ktoré bolo tiež predmetom jazykového poradenstva. Najprv sa upozorňuje na to, že v slovenčine má tento výraz tri významy, „lenže od istého času sa používa aj v ďalšom význame, ktorý nezachytáva nijaký slovník“¹¹. Z jednej výpovede – „*Možno aj preto, že je tu trénerka, radšej zatĺkate*“ – sa vyvodzuje, že „sa ním má vyjadriť to, čo výrazmi *zapierať, zatajovať, nehovoriť pravdu, klamať*“, ale do úvahy prichádzajú aj výrazy *okúňať sa, zdráhať sa, ostýchať sa, ošívať sa povedať pravdu* – celkový záver je, že „sa do našej spisovnej reči zanáša nepotrebný prvok pravdepodobne odpozorovaný u susedov“¹². Pod vplyvom pred-sudku, týkajúceho sa potrebnosti/nepotrebnosti preberaného výrazu, slovo *zatĺkať* v tomto význame sa vníma ako nepotrebné, pričom mimo analýzy zostáva možnosť metaforizácie slovenského slova *zatĺkať*, a teda pribudnutia štvrtého významu. Stačí, aby sa vynorilo podozrenie, že v hre je čeština („pravdepodobne odpozorovaný u susedov“), a pred-sudok začína pôsobiť. Tento príklad naznačuje, že jazykové vedomie je pod vplyvom metajazykovej kultúry. Pristavme sa pri tomto jave.

6. Metajazyková kultúra

Výraz metajazyková kultúra sa vzťahuje na štandardizované idey, postoje, hodnotenia, emocionálne prejavy, správania a konania týkajúce sa jazyka a verejne realizované jazykom. Súčasťou slovenskej metajazykovej kultúry sú idey, postoje a hodnotenia, odrážajúce problém českosti, ktorý sa tiahne od konštituovania spisovnej slovenčiny po súčasnosť. Tento problém je

¹⁰ HABOVŠTIAKOVÁ, Katarína: *Miešané vajcia?* Kultúra slova, 40, 2006, č. 4, s. 252 – 253.

¹¹ MASÁR, Ivan: *Významy slovesa zatĺkať*. Kultúra slova, 31, 1997, č. 3, s. 189.

¹² Tamže.

naznačený v úvode tohto výkladu, kde sa hovorí o protirečivosti vzťahu slovenčiny k češtine. Koreňom problému je slovenská identita, teda identita slovenského národa, ktorú slovenská edukačná elita s nápadnou výraznosťou spájala s identitou jazyka. Štandardizovala sa fundamentálna idea, že stupeň vyhranenia slovenskej identity sa prejavuje v tom, ako dokážu Slováci manifestovať svoju etnickú jedinečnosť a vitalitu, čím dávajú najavo opodstatnenosť svojej vôle existovať ako samostatný národ so štátotvornou potenciou. Závažnou stránkou manifestácie svojej identity bolo a zostalo prejavovanie jedinečnosti a vitality integračného jazyka – spisovnej slovenčiny –, pri ktorom (z evidentného dôvodu: čeština má pre Slovákov status identifikačného jazyka¹³) v ohnisku pozornosti je čeština. Z tejto fundamentálnej idey vyplývajú metajazykové idey (idey vzťahujúce sa na jazyk a štandardizované prostredníctvom jazyka) ako „Čeština potenciálne podryva identitu slovenčiny, je pre ňu potenciálnou hrozbou“, „Slovenčina a čeština sú rovnocenné jazyky, len jazyková uvedomenosť značnej časti Slovákov tomu nezodpovedá“, „Mnohé bohemizmy v prejavoch tejto časti Slovákov sú demonštráciou ich indiferentného vzťahu k vlastnému jazyku a tým aj k slovenskej svojskosti“, z ktorých je vyvodený základný jazykový imperatív pre nositeľa spisovnej slovenčiny: „Vzdoruj vplyvu češtiny!“ V duchu tohto imperatívu sa vyvíjajú jazykovovýchovné aktivity, ktoré smerujú ku kultivovaniu delimitačnej kompetencie nositeľov spisovnej slovenčiny, t. j. k posilňovaniu schopnosti dôsledne odlišiť slovenské jazykové štruktúry od českých, čo implikuje lepšie poznanie vyjadrovacích možností vlastného jazyka. V antibohemisticky orientovanej jazykovovýchovnej praxi sa opakovane stretávame s úsudkami typu „Ide o mechanické prevzatie – poslovenčenie – českého výrazu“, „Tento výraz nepochádza zo slovenskej jazykovej kuchyne“, „Máme celý rad ekvivalentných domácich výrazov, len ich treba poznať“ a pod. Pociťuje sa potreba sústavne obracať pozornosť na nevyužívané vyjadrovacie možnosti spisovnej slovenčiny a súčasne preukazovať vyjadrovacie bohatstvo tohto jazyka a tým demonštrovať jeho rovnocennosť s češtinou.

Metajazyková kultúra vplyva na jazykové vedomie v sledovanom aspekte v tom zmysle, že podporuje ukladanie znalostí v prospech dôsledného odlišovania slovenčiny od češtiny, a teda aj rozvíjanie znalostného fondu, týkajúceho sa vyjadrovacích možností vlastného jazyka. Táto kultúra je založená na udržiavaní tradície analytického prístupu k slovensko-českým výrazovým diferenciam, ktorý bol pôvodne motivovaný národným záujmom o konštituovanie integrujúceho a reprezentatívneho jazyka, čiže jazyka, ktorý potvrdí svojbýtnosť slovenského národa tým, že sa ukáže ako jeho zreteľný diferenciačný znak vo vzťahu k českému národu. Keď slovenský

¹³ Výklad tejto otázky podáva práca DOLNÍK, Juraj: *Teória spisovného jazyka so zreteľom na spisovnú slovenčinu*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, 2010.

národ so svojím jazykom dospel k heteroakceptácii, nikto nepochyboval o existencii tohto národa a o samostatnosti slovenského jazyka, pôvodná motivácia k striktnnej delimitácii slovenčiny a češtiny sa strácala, ale tradícia analytického prístupu sa zachovala (všeobecne platí, že strata motivácie istého spôsobu správania alebo konania, ktorý sa štandardizoval, nemusí znamenať jeho zánik – kultúra funguje aj bez pôvodnej motivácie). A tak sa táto tradícia pestuje aj v súčasnosti: sústavne sa reprodukujú analýzy, ktorými sa zvyrazňuje deliaca čiara medzi slovenčinou a češtinou.

S touto metajazykovou kultúrou, založenou na medzigeneračnom odovzdávaní antiboheuristickej uvedomenosti, koexistuje kultúra prirodzeného zaobchádzania s českými výrazmi, na ktoré metajazyková kultúra reaguje odmietavo. „Prirodzené zaobchádzanie“ implikuje prirodzenú identitu slovenského národa a jazyka, t. j. identitu, ktorú jeho členovia prežívajú ako danosť, ako niečo, čo inak ani nemôže byť (v duchu „To, že existujeme ako národ s vlastným jazykom, je samozrejmosť“). S prirodzenou (prežívanou) identitou je kompatibilná prirodzená hranica medzi slovenčinou a češtinou, hranica, ktorá nie je strážená jazykovými analytikmi, ale je udržiavaná reprodukciou slovenčiny súčinnosťou jej nositeľov opierajúcich sa o jazykové povedomie ako predpoklad prirodzeného používania jazyka. Kým metajazyková kultúra zachováva tradíciu uvedomovaného vnímania rozdielu medzi slovenčinou a češtinou a v mene tejto tradície sa sústavne apeluje na nositeľov slovenčiny, aby aj vo vzťahu k češtine prejavili svoju národnú emancipovanosť, kultúra prirodzeného zaobchádzania so slovensko-českou jazykovou hranicou udržiava tradíciu jej neuvedomovaného vnímania, čo zodpovedá normálnemu používaniu vlastného jazyka so zreteľom na češtinu ako epijazyk.

Súčasťou slovenskej kultúry sú aj tieto protirečivé kultúry týkajúce sa jazyka. Odráža sa v nich rozpor medzi vedomým postojom k češtine opretým o národnú ideológiu, ktorou sa pestuje verbálno-racionálny sebaobraz slovenského národa, a prirodzeným postojom opretým o prežívanie vlastného jazyka, ktoré je v základe emocionálne podloženého národného sebaobrazu. Obidve kultúry sú súčasťou reprodukcie slovenskej identity. Pozorovatelia tohto segmentu slovenskej kultúry môžu sledovať, že na jednej strane sa sústavne hovorí o potrebe ochrany spisovnej slovenčiny pred nepotrebným českým výrazivom, ktoré potenciálne ohrozuje jeho identitu, naštrbuje jeho svojskosť a znevažuje jeho vyspelosť, a na druhej strane v spisovnojazykovej komunikácii sa štandardne vyskytujú výrazy nejako späté s češtinou. Môžu pozorovať aj to, že protagonisti metajazykovej kultúry, ktorých prototypovým reprezentantom je oficiálny kodifikátor normy spisovnej slovenčiny, vyvíjajú edukačný tlak na slovenské jazykové povedomie prostredníctvom pôsobenia na jazykové vedomie, ako aj to, že tento tlak vyznieva čoraz viac umelo, a to preto, lebo stupeň kultivovanosti slovenského jazykového povedomia

zodpovedá tomu, aký má byť so zreteľom na súčasný status spisovného jazyka a na prirodzenosť identity slovenského národa v súčasnosti¹⁴.

LITERATÚRA

- BÜHLER, Karl: *Nástin duševného vývoje dítěte*. Praha : Československá grafická unie, 1939.
- DOLNÍK, Juraj: *Teória spisovného jazyka so zreteľom na spisovnú slovenčinu*. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo SAV – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, 2010.
- DOLNÍK, Juraj: *Síla jazyka*. Bratislava : Kalligram, 2012.
- HABOVŠTIKOVÁ, Katarína: *Miešané vajcia?* Kultúra slova, 40, 2006, č. 4, s. 252 – 253.
- HORECKÝ, Ján: *Jazykové vedomie*. Jazykovedný časopis, 42, 1991, č. 2, s. 81 – 88.
- KAČALA, Ján: *Osvojme si slovo skusmo*. Kultúra slova, 28, 1994, č. 6, s. 367 – 368.
- KELLER, Rudi: *Sprachwandel. Von der unsichtbaren Hand in der Sprache*. 3. Aufl. Tübingen und Basel : A. Francke Verlag, 2003.
- Krátky slovník slovenského jazyka*. 3. vyd. Red. J. Kačala, M. Pisárčiková. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo SAV, 1997.
- LINHART, Josef a kol.: *Základy obecné psychologie*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1987.
- MASÁR, Ivan: *Významy slovesa zatřkat*. Kultúra slova, 31, 1997, č. 3, s. 189.
- NÁBĚLKOVÁ, Mira: *Slovenčina a čeština v kontakte. Pokračovanie príbehu*. Bratislava – Praha : VEDA, vydavateľstvo SAV – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, 2008.
- PINKER, Steven: *Jazykový instinkt. Jak mysl vytváří jazyk*. Praha : Nakladatelství Dybbuk, 2009.
- POVAŽAJ, Matej: *Za prepážkou?* Kultúra slova, 31, 1997, č. 2, s. 127 – 128.

SUMMARY

Czech as a non-foreign language in the Slovak milieu

In the centre of author's attention is the fundamental question of what kind of language is the Czech for Slovak language-users and what does this language cause in the Slovak social and cultural milieu. It is argued that the Czech is an epilanguage of the Slovaks, i.e. a concomitant phenomenon of their mother tongue. In light of this emphasis a crucial sub-question emerges: What consequences does the fact that the Czech is not regarded as a foreign language have? In the article are many examples that illustrate the influence of Czech on the language of the Slovaks and the conflicts caused by divergent evaluations of the traces of Czech in the Slovak language with regard to its identity and to the language culture. From this background, the author raises the question of how should the artificial intervention in the standard language be evaluated.

¹⁴ Tento text vznikol v rámci grantového projektu VEGA 2/0085/12 *Cudzosť v slovenskom jazykovo-kultúrnom prostredí*.

Komunikačný obraz česko-slovenských lexikálnych diferencií – svedectvo internetu

Dvadsaťročie po rozpade spoločného česko-slovenského štátu (v roku 1993) prinieslo do spoločenského života obidvoch republík rozmanité nové javy týkajúce sa jazykového kontaktu Čechov a Slovákov. Pri sledovaní vývinu kontaktovej situácie sa ako jeden z dôležitých faktorov ovplyvňujúcich šírku možností medzijazykovej interakcie javí to, že dané obdobie sa, zhodou okolností, prekrýva s časom rozvoja využívania internetu v rozličných oblastiach života. S rozvojom internetu vzniklo špecifické komunikačné prostredie poskytujúce pre vzájomnú komunikáciu Čechov a Slovákov nový široký priestor. Po vzniku štátnej hranice oddeľujúcej dva nové štátne útvary – pričom „oddelenie“ prirodzene prinieslo istú mieru redukcie tradičných priamych a nepriamych vzájomných kontaktov – predstavuje internet novú sféru „nadhraničnej“, „cezhraničnej“ či „bezhraničnej“, „bezbariérovej“ česko-slovenskej komunikácie realizovateľnej aj na diaľku.¹

Akže v otvorenom kyberpriestore (vo všeobecnosti, a konkrétne aj v česko-slovenskom vzťahu) jestvujú isté komunikačné bariéry, možno ich, tak ako napokon aj v iných oblastiach komunikácie, v značnej miere spájať s nedostatočnou jazykovou kompetenciou, s neovládaním (či nedostatočným ovládaním) jazyka sprostredkujúceho možnosť vzájomného dorozumenia. V česko-slovenských vzťahoch, kde sa vzájomné spoločenské kontakty tradične uskutočňovali pri koexistencii obidvoch jazykov, otvoril sa v novom období priestor na úvahy o vývine vzájomnej zrozumiteľnosti. Nedlho po rozdelení Česko-Slovenska sa v obidvoch krajinách začali ozývať hlasy anticipujúce „jazykové vzdalovanie“ – pokles či (u detí) nenadobúdanie schopnosti rozumieť druhému jazyku, inými slovami hlasy anticipujúce vznik komunikačných / jazykových bariér. S pribúdajúcim časom sa možno stretnúť s osobným potvrdzovaním tohto trendu vo vyjadreniach mnohých, predovšetkým českých mladých ľudí, ktorí už vyrástli v nových podmienkach a spoločný štát s jeho „komunikačnými zvyklosťami“ a príležitosťami rozvíjať bilingválnu kompetenciu nezažili. Nie je to však – ako dokladá aj internetová komunikácia – jednoznačná a jednosmerná vývinová línia. V rozličným spôsobom diverzifikovanej spoločnosti možno, v závislosti od komplexu okolností, pozorovať rozmanitosť aj vo sfére rozvíjania jazykových

¹ K rozličným stránkam vývinu česko-slovenského jazykového kontaktu po rozdelení spoločného štátu pozri NÁBĚLKOVÁ, Mira: Slovenčina a čeština v kontakte. Pokračovanie príbehu. Bratislava – Praha : Veda, Jazykovedný ústav L. Štúra SAV, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2008 (tam aj ďalšia literatúra); v uplynulom dvadsaťročí NÁBĚLKOVÁ, Mira: Vzdalovanie? Česko-slovenské a slovensko-české jazykové vzťahy v dvadsaťročí po rozdelení spoločného štátu. In: Česko-slovenská historická ročenka 12. Ed. V. Gonč. Bratislava : Veda, 2013.

kompetencií vo vzťahu k druhému jazyku (mnohí mladí ľudia uvádzajú ako priestor jej rozvíjania práve vzájomnú komunikáciu na internete).

Existencia česko-slovenskej internetovej komunikácie, jej rozsah a podoba poskytujú možnosť sledovať neprítomnosť resp. prítomnosť komunikačných bariér, bezporuchový priebeh dvojazykovej česko-slovenskej komunikácie a aj jazykové problémy, ktoré sa v nej objavujú a na ktoré účastníci komunikácie obracajú pozornosť. Hoci sa Česi a Slováci na internete v širokom rozsahu – využívajúc každý svoj jazyk – bez problémov „rozprávajú“, resp. hoci české a slovenské texty koexistujú na rozličných webových stránkach bez toho, že by sa na česko-slovenskosť komunikácie obracala akákoľvek pozornosť, predsa je otázka vzťahu češtiny a slovenčiny na internete až prekvapujúco často tematizovaná, či už v bočných líniách tematicky rozlične orientovaných webových portálov, v diskusiách pod článkami internetových vydaní časopisov, v blogoch či na stránkach venovaných špeciálne vzťahu češtiny a slovenčiny². Osobitnú tému predstavuje vyjednávanie možností používať slovenčinu súbežne / alternatívne s češtinou na webových stránkach, portáloch, ktoré časť ich návštevníkov vníma ako českojazyčné (stránky s príponou .cz). Ak sa pritom adekvátnosť prítomnosti slovenčiny z českej strany nezriedka spochybňuje a nástojí sa na používaní češtiny, stojí za tým buď predstava, že slovenčina „na české stránky nepatrí“, alebo vnímanie / hodnotenie slovenského textu ako ťažko zrozumiteľného či „celkom nezrozumiteľného“³.

Pri absencii návyku na druhý jazyk, ktorá sa viac než Slovákov týka mnohých (predovšetkým mladých) Čechov, môže istú komunikačnú bariéru pri vnímaní písaného aj hovoreného textu predstavovať komplex systémových hláskoslovných, morfológických, lexikálnych, syntaktických aj štylistických medzijazykových diferencií. Predovšetkým lexikálne rozdiely medzi češtinou a slovenčinou sa v konkrétnych situáciách stávajú, resp. môžu stať zdrojom neporozumenia či nedorozumenia. Pri pohľade na prebiehajúcu medzijazykovú komunikáciu sa ukazuje, ako sa existencia diferenčných lexikálnych javov (v celku medzijazykových rozdielov) premieta do rozdielnych prístupov k textom v druhom jazyku: u niekoho medzijazykové rozdiely ústia do deklarovaného komunikačného diskomfortu (nezriedka aj do odmietania textov v druhom jazyku), pre iných sú jazykovou prekážkou

² NÁBĚLKOVÁ, Mira: *Slovenčina a čeština o kontakte. Pokračovanie príbehu*. Bratislava – Praha : Veda, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2008.

³ K problematike vyjednávania prítomnosti slovenčiny v českom komunikačnom priestore porov. napr. NÁBĚLKOVÁ, Mira: *Ale o češtině bych to rád taky... Slovensko-český překlad jako předmět vyjednávání o internetové komunikáci*. In: *Čeština a slovenština: ozájemné vzťahy, rok 2007*. Ed. Jana Hoffmannová, Mira Nábělková. Jazykovedné aktuality, zvláštni monotematické číslo, roč. XLIV, 2007, s. 54 – 78; NÁBĚLKOVÁ, Mira: *Slovenčina a čeština – blízke „cudzíe“ jazyky?* In: *Studia Academica Slovaca* 38. Bratislava : Univerzita Komenského, 2009, s. 221 – 238; SLOBODA, Marián – NÁBĚLKOVÁ, Mira: *Receptive multilingualism in 'monolingual' media: managing the presence of Slovak on Czech websites*. *International Journal of Multilingualism*, 10, 2013, č. 2, s. 1 – 18.

v konkrétnej komunikačnej situácii, ktorú chcú pri celkovom naladení porozumieť textu v druhom jazyku prekonať, pre ďalších predstavujú špecifický zdroj poézie v objavovaní neznámych stránok blízkeho jazyka a „spoločenskej metajazykovej zábavy“.

V tomto príspevku sa zameriam na otázku, akým spôsobom, resp. v akých podobách sa pri vôli a ochote vzájomne si rozumieť prejavuje zjavná alebo skrytá medzijazyková metajazyková / metakomunikačná aktivita v česko-slovenskej komunikácii na rozličných webových stránkach. Tematizácia česko-slovenských lexikálnych diferencií je frekventovaná ako súčasť jazykového manažmentu (riešenia aj predchádzania komunikačným problémom) predovšetkým pri objasňovaní významu neznámych slov či už v situácii ich „objavenia sa na scéne“, alebo anticipačne (voči adresátom ústretovo) súčasným uvádzaním diferenčných lexém v oboch jazykoch (lexikálnym „zdvojením“). Na druhej strane účastníci medzijazykovej komunikácie na lexikálne diferencie často cielene upozorňujú (a navzájom „sa učia“) pri vzájomnom hravom testovaní, kde nastolovanie rozmanitých medzijazykových diferencií možno vnímať ako prejav potešenia z hry s jazykom, preverovania, porovnávaní, využívaní a dopĺňaní vlastných bilingválnych jazykových schopností a znalostí. V česko-slovenských diskusiách sa tak ukazuje aj čosi ako radosť z medzijazykových konfrontácií blízkych, a predsa rozdielnych jazykov. Pravda, rozličné spôsoby „zviditeľnenia“ diferenčných lexém neprináša len medzijazyková komunikácia, objavujú sa aj v rámci vnútrojazykového českého či slovenského kontextu, v zacielení na lexikálne prostriedky druhého jazyka bez aktuálnej komunikačnej prítomnosti jeho nositeľov (špecifický typ metajazykovej aktivity predstavujú „lexikálne ankety“ rozličného typu⁴). Obraz tematizácie česko-slovenských lexikálnych diferencií na internete možno na jednej strane prijímať ako zachytené svedectvo toho, čo v istej podobe prebieha aj v iných komunikačných prostrediach, na druhej strane je to práve sám internet, ktorý v „novom čase“ svojím usporiadaním utvára na túto tematizáciu špecifické podmienky. Pri existujúcej česko-slovenskej asymetrii v prijímaní a ovládaní druhého jazyka nachádzame viac dokladov o sústredení pozornosti na slovenskú diferenčnú lexiku, na slovenské slová odlišné od českých a (predpokladane či reálne) neznáme v českom jazykovom spoločenstve. Tematizácia diferencií je však, ako sa pokúsím ukázať, obojstranný fenomén s rozličnými pozoruhodnými prejavmi.

Pri nazeraní na česko-slovenskú jazykovú komunikáciu v poslednom dvadsaťročí slúži nám bežne ako porovnávacie pozadie obraz

⁴ Metajazyková aktivita tohto typu zacielená na individuálnych nositeľov jazyka s cieľom poskytnúť možnosť preveriť (a rozvinúť) vlastné znalosti v druhom jazyku vzdialene korešponduje s „expertnými aktivitami“ – kvantitatívnymi dotazníkovými výskumami sledujúcimi výberovo lexikálnu znalosť druhého jazyka v rozličných skupinách respondentov – orientovanými v súčasnosti predovšetkým (no nielen) na deti (napr. SVOBODOVÁ, Jana: *K pasionímu bilingvizmu dětí v česko-slovenském prostoru*. In: *Slovo o slove 12*. Ed. L. Sičáková, L. Liptáková. Prešov: Prešovská univerzita 2006, s. 17 – 22).

predchádzajúcej jazykovej situácie. V stručnom zhrnutí možno povedať, že vzájomný jazykový kontakt Čechov a Slovákov, pri ktorom možno uvažovať o dvoch základných formách, priamom a nepriamom jazykovom kontakte, sa v čase spoločného štátu v priamej forme realizoval spravidla formou dvojjazykovosti – tým komunikačným modelom, keď každý z účastníkov komunikácie používa svoj vlastný jazyk. Podobne sa aj pri nepriamej forme kontaktu (rozličnými médiami sprostredkované hovorené či písané texty rozličného druhu) u občanov počítalo so schopnosťou prijímať texty v druhom jazyku, s receptívnou (pasívnou, percepčnou) bilingválnou kompetenciou umožňujúcou viac-menej bezporuchový chod štátu, spoluprácu v rozličných sférach, výmenu kultúrnych hodnôt. Popri fungovaní každého z jazykov na „svojom území“ existoval pravidelný široký dotyk oboch jazykov v nadnárodnej česko-slovenskej komunikácii – spoločenský kontext utváral predpoklady na vývin individuálneho receptívneho bilingvizmu. Schopnosť „rozumieť“, receptívna kompetencia v druhom jazyku predstavovala predpokladanú a v podmienkach spoločenského bilingvizmu priebežne sa formujúcu súčasť osobnej jazykovej výbavy českých a slovenských občanov.

Súčasne sa však (napriek tomu, že ideovo-politicky konformné bolo na problémy nepoukazovať) v lingvistickej literatúre upozorňovalo na to, že pri dvojjazykovej komunikácii môže existencia jazykových rozdielov – pri nedostatočnej znalosti druhého jazyka – prirodzene viesť ku komunikačným šumom, neporozumeniam a nedorozumeniam. V Budovičovej napomenovanie tohto javu „neúplnej“ či „nepľnohodnotnej“ komunikácie adaptovala termín E. Haugena semikomunikácia a venovala pozornosť aj otázke predchádzania semikomunikačným šumom⁵. Pri porovnávaní jednotlivých fáz vývinu jazykového kontaktu v rozdielnych jazykových situáciách sa ukazuje ako osobitne dôležité, že sa otázka „neúplnej komunikácie“ v súvislosti s limitovaným, neúplným ovládaním jazyka (a v tom prednostne slovnej zásoby) ako čosi prirodzené v medzijazykovej komunikácii stala predmetom pozornosti už v čase spoločného štátu. Teoretickým uchopením daného javu a konkrétnymi postrehmi z jazykovej praxe štúdie V. Budovičovej ukazujú, že existencia komunikačných šumov spôsobených neznalosťou jednotlivých častí slovnej zásoby nie je novým, v predchádzajúcej jazykovej situácii nepoznaným javom. V česko-slovenskej jazykovej situácii sa prehlbovanie receptívneho bilingvizmu opieralo a opiera o kontakt s druhým jazykom, kde osvojovanie si druhého jazyka až na výnimky neprebiehalo a neprebíha formou cieleného učenia sa, ale prirodzenou cestou v jazykovej praxi. Znalosť diferenčnej lexiky vyplýva, v minulosti rovnako ako v súčasnosti, z priameho aj nepriameho medzijazykového kontaktu, pričom podobne

⁵ BUDOVIČOVÁ, Viera: *Semikomunikácia ako lingvistický problém*. In: *Studia Academica Slovaca* 16. Bratislava, 1987, s. 49 – 66; porov. aj SLOBODA, Marián: *Slovensko-česká (semi)komunikácia a ozájemná (ne)rozumiteľnosť*. *Čeština doma a ve světě*, XII, 2004, č. 3 – 4, s. 208 – 220.

ako pri rozširovaní slovnej zásoby v materinskom jazyku ide o otvorený proces – niet sa iste čomu čudovať, ak dieťa a podobne aj dospelý človek nepoznajú slovo, s ktorým sa nikdy nestreli, komunikačný kontext však môže kedykoľvek viesť k jeho osvojeniu. Internetové texty rozličného typu prinášajú svedectvo o niektorých stránkach tohto procesu. Ukazujú, ako sa ozrejmuje neznáme slová „vynorené“ v bezprostrednej internetovej komunikácii aj ako sa ľudia k druhým ľuďom (konkrétnym spolubesedníkom aj neznámym návštevníkom webových stránok) obracajú po radu pri lexikálnych problémoch „semaziologického i onomaziologického typu“.

„Čo je to.....?“

Častým explicitným dokladom neznámosti diferenčnej lexémy a súčasne intencie spriežračiť text s jej výskytom sú otázky typu „čo je to...“ smerujúce k lexikálnym prostriedkom vynárajúcim sa v komunikácii, resp. implicitné otázky v podobe „neviem, čo je...“, „nerozumiem, čo je...“, ktoré možno frekventovane stretnúť v tematicky rozlične orientovaných rozhovoroch. Textov, v ktorých sa vyskytujú otázky tohto typu, bolo by možné uviesť nepreberné množstvo ako zrejmy dôkaz toho, že v komunikácii Čechov a Slovákov na internete často dochádza k situáciám, v ktorých niektoré použité lexémy jedného z jazykov nie sú používateľom druhého jazyka známe, a súčasne toho, že im – v inak celkovo zrozumiteľných a prijímaných textoch – porozumieť chcú. Uvádžam ďalej príklady prístupov k diferenčnej lexike v medzijazykovej komunikácii, pričom kvôli predstave o tom, kde, ako, na základe akých popudov sa ľudia na lexikálne témy rozprávajú, nie je bez zaujímavosti všimnúť si webovú stránku, z ktorej diskusia pochádza. V jednotlivých ukážkach by bolo možné podrobne analyzovať priebeh komunikácie aj konkrétne problémové lexikálne javy – vzhľadom na to, že by som chcela prezentovať viac rôznorodých dokladov a viac typov komunikačných postupov, obmedzím sa pri nich len na stručnejšie poznámky a upozornenia.

Prvá z ukážok pochádza zo stránky modrykonik.sk – ide o stránku pre mamičky a budúce mamičky s článkami a diskusiami na rozličné témy, ktorá má, podobne ako česká stránka modrykonik.cz, slovenské aj české čitateľky a účastníčky diskusií, v ktorých sa často vyskytujú aj otázky zamerané na neznáme slovenské a české slová. V ukážke ide o objasňovanie významu súboru slovenských slov, ktoré sa vyskytli v recepte na jedlo pre deti. Okrem svedectva o nepoznaní slov (a ich následnom objasňovaní) ukazuje sa v poznámke Lenky060 už aj problém s identifikáciou základných tvarov slovenských pomenovaní (kalerabom, rasco), nepresnosť v uvádzaní českých ekvivalentov slovenskou účastníčkou diskusie xixi7 (hydínove=kruti) aj uvádzanie na pravú mieru českou diskutérkou zdenallickou (Hydina je drubez obecně). Jav, keď sa pri vzájomnom objasňovaní slov v diskusiách objavujú

nezodpovedajúce ekvivalenty, svedčiace o nerovnakom, v tom aj približnom alebo skreslenom vnímaní konkrétnej lexiky druhého jazyka v danom komunikačnom spoločenstve, možno pozorovať aj v iných diskusiách. Do procesu objasňovania slov s ponukou ekvivalentov v druhom jazyku vstupujú v konkrétnych prípadoch účastníci diskusií z oboch strán, Česi aj Slováci, so svojím individuálnym jazykovým vedomím a medzijazykovou kompetenciou (pravda, niekedy sa metajazyková informácia opiera aj o slovníkové údaje). V danom úryvku zo širšej diskusie možno upozorniť aj na úvodné slová Lenky060 „myslela jsem si, ze umim slovensky“ – takýto typ „metapoznámky“ dokladajúci isté subjektívne prekvapenie pri kontakte s neznámou lexikou v druhom jazyku je v diskusiách rozšírený. Naokraj ešte treba podotknúť, že „spoznávanie“ novej lexiky v druhom jazyku v diskusiách do istej miery limituje to, že ide často o texty bez diakritiky, v ktorých sa neprezentuje reálna grafická (a zvuková) podoba slova.⁶

Lenka060 11. dec 2009

myslela jsem si, ze umim slovensky, protoze mam kamarady slovaky, ktore znam od malicka, ale clanek s recepty me vyvedl z omylu :(jejda, kolik inspirace a ja vubec nevim o cem je rec kalerabom, hydinove maso, kalerab, rasco, karfiol... jsem z toho zoufala, kolik slov ani netusim co znamenaji :(

xixi7

Lenka ak sa nemylim, tak by to malo byt takto:

kalerab=kedlubna

hydinove=kruti

rasca=kmin

karfiol=kvetak

kel=kapusta

kapusta=zeli

svacina=desiata

zdenallicka

Hydina je drubez obecne...

(<http://www.modrykonik.sk/forum/recepty/detske-recepty-tipy-na-polievocky-kasicky-atd/?page=4>)

Medzijazyková komunikácia na týchto stránkach je rozsiahla, týka sa rozličných tém súvisiacich s deťmi, pričom jedným z jej sprievodných efektov je aj existencia kontaktných javov – vzájomné jazykové vplyvy (pôvodom české slová v slovenčine a slovenské v češtine) ako dôsledok jazykového

⁶ Pri písaní bez diakritiky sa často aj stierajú medzijazykové hláskoslovné česko-slovenské rozdiely (bližšie NÁBĚLKOVÁ, Mira: *Slovenčina a čeština v kontakte. Pokračovanie príbehu*. Bratislava – Praha : Veda, Jazykovedný ústav L. Štúra SAV, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2008, s. 165). V ukážkach uvádzam úryvky z textov v ich „pôvodnom znení“ so všetkými pravopisnými a inými jazykovými osobitosťami, striedaním písania s diakritikou a bez nej, s preklepmi a pod.

kontaktu celkovo predstavujú širokú tému (bližšie Buzássyová, 1993).⁷

V nasledujúcej ukážke z česko-slovenskej diskusie s poetizujúcimi pasážami zo stránky AutoRevue.cz ide o tematizáciu (a hľadanie ekvivalentov) slovenských slov *cnieť sa* a *zimomriavky*. Slovenská účastníčka diskusie gasolina tu do svojho veršovania v češtine zakomponovala „slovakizmus“ *cnieť sa*, prirodzene nepochopený na českej strane, keďže v češtine takého slovesa niet (*Co to je cniť? :) Jakože čniť?*). Pri príkladoch tohto typu možno si uvedomiť ďalšie javy ovplyvňujúce česko-slovenskú medzijazykovú komunikáciu – súbežne s nepoznaním konkrétnej lexiky druhého jazyka aj častú nevedomosť o absencii zhodnej (bivalentnej) lexémy v druhom jazyku, čo sa, ako v prezentovanej ukážke, môže negatívne premietat do pokusov o produkčný prístup, tvorbu textu v druhom jazyku.⁸ V rámci

⁷ Napr. v registri „mamičkovských výrazov“ sa v slovenčine vyskytuje sloveso štvornožkovať – „liezť štvornožky“, ktoré sa často objavuje v súvislosti s opisom pohybových pokrokov detí. V rozličných českých textoch na stránkach modrykonik.sk aj modrykonik.cz je doložené sloveso čtyřnožkovat (čtyřnožkování) predstavujúce zjavný kontaktný jav (v češtine neexistuje príslovka čtyřnožky, podobne ako ani iné príslovky tohto typu – ide o diferenčný slovotvorný model). V dokladoch sa sloveso čtyřnožkovat v českom texte objavuje zväčša súbežne so slovesom štvornožkovať v slovenských replikách, niekedy však aj bezprostrednej slovenskej lexikálnej inšpirácie.

9. apr 2010 Mufo24

Jasmik mne sa presne takto posadzovala Martinka. Nevedela plaziť, štvornožkovať ani nič ale z ľahu na chrbte sa sama zdvihla do sedu bez toho aby sa niečoho chytila.

1. apr 2010 Zukina

Jo, my už začínáme pomalu čtyřnožkovat a sedíme už dýl.

(<http://www.modrykonik.sk/forum/spolecny-termin-misto/jun-cerven-2009-maminky-a-miminka-/?page=432>),

...a dneska byl humor - jsme byli u segry a hafik nosil álovi hračku, ten jí hned olizoval :) lezli spolu po zemi, ála se pokoušel normálně fakt čtyřnožkovat...

(<http://www.modrykonik.cz/diskuse/ke-smazani/cb-druha-parta-aneb-mamky-prcky-pod-1-rok/?page=73>),

...vztekáme se , že nám nejde čtyřnožkovat a ty kolínka ne a ne dostat pod sebe... (<http://www.modrykonik.sk/forum/prvy-rok/kedy-zacalo-sedkat-vase-babatko/?page=13>),

Tohle je celkem složité - mě doporučovala na podporu čtyřnožkování když je mimčo na bříšku pokrčit jí jednu nožičku a chodidýlko přidržet...

(<http://www.modrykonik.sk/forum/detske-zdravotni-problemy/cviceni-vojtovou-metodou-vase-nazory-a-zkusenosti/?page=233>)

K slovakizmu v češtine pozri napr. NÁBĚLKOVÁ, Mira: *Slovenčina a čeština v kontakte. Pokračovanie príbehu*. Bratislava – Praha : Veda, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2008; MUSILOVÁ, Květoslava: *Funkčnost slovakismů v současné češtině*. In: *Člověk – jazyk – text*. Ed. A. Jaklová. České Budějovice : Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2008, s. 313 – 318; MUSILOVÁ, Květoslava: *Slovakismy v současné češtině (sociolinguistický průzkum mezi oysokoškáláky)*. In: *Vidy jazyka a jazykovedy*. Prešov : Prešovská univerzita, 2011, s. 389 – 396; z bohaté literatury o kontaktných javoch v slovenčine napr. SOKOLOVÁ, Miloslava: *České kontaktné jazyky v slovenčine*. In: *Sociolinguistické aspekty výzkumu současnej slovenčiny*. Sociolinguistica Slovaca 1. Bratislava, 1995, s. 188 – 206; DOLNÍK, Juraj: *České slova v slovenčine*. In: *Studia Academica Slovaca 21*. Bratislava : Stimul, 1992, s. 1 – 10; DOLNÍK, Juraj: *Teória spisovného jazyka so zreteľom na spisovnú slovenčinu*. Bratislava : Veda, 2010, s. 71 – 93; GAZDÍKOVÁ, Martina: *Die tschechischen Kontaktwörter in der slowakischen Sprachpraxis und in der Rezeption der zeitgenössischen Slovakistik*. Slavistische Beiträge 440. München : Otto Sagner, 2005; NÁBĚLKOVÁ, Mira: *The Case of Czech-Slovak language contact and contact-induced phenomena*. In: *Family effects in language contact. Modeling congruence as a factor in contact induced change*. Ed. by Juliane Besters-Dilger, Cynthia Dermarkar, Stefan Pfänder & Achim Rabus. Freiburg, 2013 (v tlači).

⁸ Prechod k druhému jazyku môže byť podmienený rozličnými okolnosťami – pričom v začiatkových, incipientných pokusoch a štádiách máva nezriedka charakter zmiešaného kódu, aký účastníci internetových diskusií často nazývajú „českoslovenčina“.

objasňovania tu bezprostredne po českej semaziologicky smerovanej otázke „co to je...?“ a vysvetlení nasleduje slovenské onomaziologické „ako sa to povie u vás?“. Z medzijazykovej konfrontácie vynára sa pri tomto úryvku existencia rozdielnych vnútrojazykových lexikálnych paradigmatických vzťahov, slovenská paronymia *čnieť sa – čnieť (sa)* bez analógie na českej strane, pravda, bez toho, že by sa účastníci diskusie pri tom explicitne pristavili. (K slovenskej lexéme *zimomriavky* v českom kontexte, ktorú tu – ako českým účastníkom diskusie pozitívne vnímané slovo – do textu vtiahlo *mrazení o zádech* podrobnejšie samostatne ďalej.)

Pokec číslo 8 Moderátoři AutoRevue.cz

gasolina 10. 10. 2009

teď je už velká slečna z ní a mně se po ní tak strašně ční ... :-)

M@tezz

Co to je ční? :) Jakože ční?

gasolina

ční- čnie- je ti za niekym smutno , takže je ti clivo :) Ako sa to povie u vás?

M@tezz

že se ti stýská

když v Česku něco ční, tak jakože trčí (výrazně vyčnívá, vystupuje) do okolí směrem vzhůru

gasolina

Aha...no to je jedno, aj tak by sa mi to nehodilo do verša :)

Manli2

si mrazení v zadech.....si rano? co mam zakazano.

M@tezz

zimomriavky :) to slovo žeru :)

Prasík

a co to je?

M@tezz

husina ... husí kůže :)

gasolina

si moje slunce, co je mi shora dáno...

a dobrú noc, padla na mňa únava :)

(<http://garaz.autorevue.cz/viewtopic.php?f=819&t=818591&st=0&sk=t&sd=a&start=39750>)

Z hľadiska typov objasňovanej lexiky je príznačné, že vzhľadom na neformálnosť komunikačného priestoru bývajú otázky smerované nielen na rozličné bežné a frekventované slová druhého jazyka, ale aj na okrajovejšie, nárečové, slangové prostriedky ako súčasť idiolektu komunikačného partnera. V nasledujúcom úryvku prvú skupinu slov reprezentuje slovenské slovo *konár*, druhú *het*.

Jaky ma vzhled avatara vliv na lidi?

chemistry 31. 7. 2007

pohodaaaa :) ale tú reťazovú pílu by som dal het :)

L.O.T.G.

Motorovku nech!!! Ať tě poznám aspoň podle něčeho když už ne podle avatara...

(BTW: co znamená het? :-B)

chemistry

tá motorovka sa moc nehodí k tomu konáru ... :)

/"het" je nespisovne slovensky preč, česky pryč. :)

Pade

hodí, motorovkou odpíli konár

Ťuhýk

co je konar?

hotspot

Vetev... Sedím na konari a je mi dobre :)

Ťuhýk

ahaa :) a to jsem si myslel ze slovensky rozumim

(<http://pauza.zive.cz/viewtopic.php?f=62&t=600460&st=0&sk=t&sd=a&start=150>)

Lexéma *konár* patrí k slovám, ktoré sa v diskusiách vynárajú opakovane – pričom, podobne ako v predchádzajúcom úryvku, možno si pri medzijazykovom osvojení lexiky uvedomiť sprostredkujúcu silu známych umeleckých diel. Pravda, ako sa ukazuje ďalej, zapamätanie názvu (filmu) nie vždy stačí na osvojenie si významu slov.

Re: Rozdělení ohně

venet 27.12.2011

A mas tam v okolí nejaké ihlicnany? Ak ano, pozri po suchych konaroch (tzn. nie živych) v korune.

Ak by aj boli z vonku mokre od dažda, keď ich rozstiepis, vnútro byva sucho (...)

Fjord

Ihličnanú spousta :) Ale s borovicí to je horší, si nevybavuju, že bych nějakou cestou potkala. Lesáci tu postupně všechno kácí - než to doroste, to potrvá. Konár-to se přiznám, že už nevím co je. Už tu moc slovenčinu neslyším-se to vytrácí. Jen si pamatuji někde z filmu „sedí na konári ..“ :)

Karlos

Konár = větev, pokud se nepletu...

(<http://rozpad.cz/forum/viewtopic.php?f=11&t=39&hilit=zippo&start=60>)

Vzájomné objasňovanie významu slov prebieha skutočne na rozmanitých webových stránkach – špecifický priestor medzijazykovej komunikácie predstavujú napr. literárne servery zverejňujúce vlastnú tvorbu ich návštevníkov, kde sa ukazuje, že sa Česi a Slováci navzájom čítajú a o svojich textoch spolu diskutujú⁹. Aj tu prirodzene vznikajú situácie, že niektorí istým slovám nerozumejú – „nerozumenie“ býva tematizované, resp. sprevádzané prosbou o vysvetlenie. V nasledujúcich ukážkach sa objasňujú slovenské lexémy *stavec*, *mihálnica*, *samopašný*, *krčah*.

(k básni autora **zlyvkus** Polnočná prechádzka po internetnej izbe 25. 04. 2007)

sklenik_na_diteti

zapůsobila na mě. ale nevím co je stavec.

joyce11

stavec=obratel(cesky) =)

(k básni **Jamesa Juyca** Imaginácia 23. 01. 2008)

chroustjazz

i když nevím, co je to mihálnica, tak tip jo! 8-))

James Juyce kritik

mihálnica = řasa

Marys

treba podotknut, že řasy kolem očí, ne ty mořské

⁹ NÁBĚLKOVÁ, Mira: *Literárne servery a amatérsky česko-slovenský literárny kontext*. In: *V sieti strednej Európy: nielen o elektronickej literatúre*. Ed. B. Suwara, Z. Husárová. Bratislava : SAP a Ústav svetovej literatúry, 2012, s. 281 – 298.

(k básni autorky **Usmáty_autor** Óda na strach 09.02.2007)

Zároveň

samopašnými? krčahu?

(...)

Usmáty_autor

som rada, že ste sa zastavili a vyjadrili názor (...)

Zároveň

to ovšem nedává odpověď na mé tázání po významu oněch dvou termínů :)

Usmáty_autor

aha, prepáč, to som nezaregistrovala...už som to raz vypisovala;)

samopašný: toto som našla v jednom odbornom slovníku

ktorý nerešpektuje výchovné úsilie, spoloč. normy ap., roztapašný
a krčah je džbán, to by si už mohol rozumieť ;)

(www.pismak.cz)

V doterajších ukážkach už bolo vidieť (a ukáže sa aj ďalej), že sprostredkované poznanie významu konkrétneho slova, resp. ekvivalentu v druhom jazyku sa u účastníkov diskusií spája s istou deklarovanou mierou neistoty (*Konár = včeta, pokud se nepletu*). V ďalších úryvkoch vidíme príklad žiadosti o potvrdenie / overovanie správnosti vlastného predpokladu. V prvej z nich, v smere od slovenčiny k češtine, si svoj predpoklad ekvivalencie lexém SL *oblička* – CS *ledvina* overoval český čitateľ slovenskej poviedky na serveri *Konoha.cz*. *Oblička* predstavuje diferenčnú lexému, ktorej objasňovanie tiež možno nájsť na rozličných miestach.¹⁰

Čas hrá proti nám 02 / Konoha.cz

...Za týždeň budem dospelá a darujem Narutovi obličku a potom pôjdeme žiť niekam inam...

raztak hezky co je to oblicka? Ledvina?

hinata666 Ano ladvina :) a Dakujem

(<http://147.32.8.168/?q=node/30306>)

Na stránke *fronta.cz* venovanej vojnovej tematike šlo v diskusií k článku o nemeckej invázii z r. 1940 pod krycím názvom *Seelöwe* – „Lachtan hřivnatý (nebo také Lvoun hřivnatý)“ o ekvivalenciu lexém CS *lachtan* – SL *ušatec*. Tu sa vo výmene replík aj priamo naznačuje, že ide o lexikálnu diferenciu, ktorá sa v česko-slovenskej komunikácii vyjasňuje aj inde

¹⁰ **Co je oblička? - Urologická poradna - LiveDoctor**

Dobrývečer, prosím, budete tak hodní a vysvětlíte mi česky co znamená OBLIČKA. Sledla jsem film, kde se mluvílo slovensky a nemám představu co by to mohlo být za nemoc. Jen řekli, že by bez operace dítě umřelo. Děkuji

Kacenska [Porodní asistentka] - Oblička po česky je ledvina. www.livedoctor.cz/home/detail?id=14824

(účastník diskusie sa s tým už osobne stretol).¹¹ Do diskusie sa priplietlo aj (ďalej nekomentované) podpichnutie týkajúce sa medzijazykovej asymetrie v lexikálnych / slovotvorných paradigmatických vzťahoch: SL *baňa* / *baník* – CS *důl* / *horník*.

M.Ď. 21. 1. 2005

Prosím Vás,

čo v češtine znamená lachtan - lvoun hrivnatý? Neviem sa dopátrať slovenského názvu, len usudzujem, že je to uškatec - druh morského plutvonožca.

von Feinstein

No samozrejme, že je to lvoun hrivnatý. Nicmene tuším, že na Slovensku je to vas uskatec. Popr. proto nemate slovo :) Uz jsem to resil i se svym slovenskym bratrankem :)

Na Slovensku nemáme len „doly“ a v nich „horníkov“, popri existencii futbalového mužstva „Baník Ostrava“.

Ale ináč ďakujem za ochotu.

dzin

Lachtan má byť slovensky uškatec.

(<http://www.fronta.cz/?komid=4541>)

Objasňovanie diferencnej lexiky „na požiadanie“ komunikačných partnerov v diskusiách rozličného typu na jednej strane pomáha viesť k vzájomnému pochopeniu v konkrétnej komunikačnej situácii, na druhej strane možno očakávať, že v danom spoločenstve pomáha rozvíjať receptívny bilingvismus odstraňovaním niektorých z lexikálnych zdrojov semikomunikačných šumov.

(Ne)využitie bivalentných a paralelných slov – synonymické rady ako ponuka bezproblémovej česko-slovenskej dvojjazykovej komunikácii

Pri viacerých uvedených diferencných slovenských slovách (*oblička*, *riasa*, *krčah*, *konár*...) existujú v spisovnej slovenčine synonymné lexikálne prostriedky, ktoré sú formálne zhodné (resp. veľmi podobné) s českými: SL *oblička* aj *ladvina* – CS *ledvina*, SL *mihalnica* aj *riasa* – CS *řasa*, SL *krčah* aj *džbán* – CS *džbán*, SL *konár*, *haluz* aj *vetva* – CS *větev*, *haluz*. Je zrejme – a uvádzané doklady to demonštrujú, že v medzijazykovej komunikácii môže výber diferencnej (a v druhom jazykovom spoločenstve neznámej) lexémy z existujúceho synonymického radu viesť k neporozumeniu

¹¹ Z ďalších dokladov objasňovania tejto lexikálnej diferencie na internete je napr. zaujímavá výmena názorov na stránke česko-slovenskej filmovej databázy, v ktorej sa okrem iného ukazuje v danom prípade chybná prekladová ekvivalencia v prekladači google (CS *lachtan* – SL *mrož* namiesto *uškatec*).
Gladiator15 No ja som myslel, že lachtan je po slovensky tuleň. Ani neviem ako inak preložiť lachtana do slovenčiny :D
TheDarknig moudrý google ti odpoví <http://translate.google.cz/?hl=cs&tab=wT#cs/sk/lachtan> :D
Gladiator15 To som skúšal, ale to je nejaká bilbosť predsa.
TheDarknig vždyť jo, tady nešlo o to poskytnout ti překlad, pouze pobavit :D
Gladiator15 Ale ja chcem preklad. Ako to že vy máte lachtana aj tuleňa a my len tuleňa :D
TheDarknig tuleň – seal lachtan - sea lion mrož – walrus rypouš - sea elephant sviňucha - porpoise jinak slovensky je prý lachtan uškatec :) (<http://www.csfd.cz/diskuze/386536-lembasove-hlavyl/strana-205>)

a naopak spontánný či vedomý výber lexikálnej jednotky patriacej obidvom jazykom (bivalentnej lexémy¹²) môže komunikácii pomáhať. Existencia zhodných lexém v synonymických radoch obidvoch jazykov umožňuje teda výber bivalentných prostriedkov, a tým uľahčenie / urýchlenie komunikácie a zmenšenie hrozby semikomunikačných šumov. Hoci cieľený výber bivalentných a paralelných prostriedkov predstavuje známu a pri medzijazykovom kontakte uplatňovanú špecifickú komunikačnú stratégiu¹³, mnohé doklady ukazujú situácie, v ktorých systémová jazyková „ponuka“ synonymických skupín s možnosťou výberu bivalentných prostriedkov v medzijazykovej komunikácii ostala nevyužitá. Napokon, uplatňovanie tejto komunikačnej stratégie predstavuje špecifickú komunikačnú zručnosť – predpokladá uvedomenie si, že v druhom jazyku diferenčná lexéma nie je, že môže pôsobiť komunikačný problém a súčasne, že možno ústretovo k adresátovi využiť alternatívny jazykový prostriedok vlastného jazyka, ak aj nepredstavuje dominantný prvok vlastného idiolektu.¹⁴ Status jednotlivých lexém v synonymických skupinách nie je rovnaký (napr. z hľadiska frekvencie slovenských synonym *konár; vetva, haluz* dokladá Slovenský národný korpus /SNK, prim-6.0.30-public-sk/ najvyššie funkčné zaťaženie pri lexéme *konár*, výrazne najnižšie pri lexéme *haluz* – 7985 : 5376 : 996). Na internete možno ale nájsť veľa stránok, kde sa v dvojazykovej komunikácii dvojica lexém SL *vetva* – CS *větev* využíva.¹⁵ Nie je však pritom zřejmé, či v konkrétnych prípadoch využitia slova *vetva* ide o cieľený výber so zreteľom na českého adresáta, opretý prípadne aj o predchádzajúce komunikačné skúsenosti

¹² Pojem bivalentnosť zaviedla do lingvistického diskurzu K. Woolardová (1999) ako prostriedok upriamienia výskumnej pozornosti na jazykové prostriedky simultánne príslušné k viacerým jazykovým systémom. Uplatnenie nachádza práve pri skúmaní koexistencie jazykov v diskurze, kde konkrétne jazykové prostriedky patriace súčasne k dvom jazykom, alternujúcim v komunikácii, plnia či môžu plniť špecifické funkcie (k využitiu bivalentnosti v bežnej aj mediálnej komunikácii v česko-slovenskom kontexte bližšie NÁBĚLKOVÁ, Mira: *Slovenčina a čeština v kontakte. Pokračovanie príbehu*. Bratislava – Praha : Veda, Jazykovedný ústav L. Štúra SAV, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2008, s. 110n, 156n; NÁBĚLKOVÁ, Mira – SLOBODA, Marián: *Česko-slovenská komunikácia: semikomunikácia, bioalentnosť a reflexia vzájomnej zrozumiteľnosti slovenčiny a češtiny*. In: *Slovenčina v menšinovom prostredí*. Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2008, s. 156 – 165). Ako dávný príklad využitia princípu v mediálnej sfére možno uviesť „federálny“ názov relácie *Góly, body, sekundy*, ktorý – s cieľom utvoriť bivalentný názov relácie – na českej strane viedol k výberu zo synonymických dvojíc *branka – gól, vteřina – sekunda* v týchto prípadoch, kde slovenčina synonymá nemá.

¹³ BUDOVIČOVÁ, Viera: *Semikomunikácia ako lingvistický problém*. In: *Studia Academica Slovaca* 16. Bratislava, 1987, s. 49 – 66; porov. aj SLOBODA, Marián: *Slovensko-česká (semi)komunikácia a vzájomná (ne)rozumiteľnosť*. Čeština doma a ve světě, XII, 2004, č. 3 – 4, s. 208 – 220.

¹⁴ K rozdielom a zhodám (prekrývaniu) synonymických skupín v češtine a slovenčine bližšie NÁBĚLKOVÁ, Mira, 2013b.

¹⁵ **Cinsky pepř jajožh** 01. 05. 2010

Ahojte. Obraciam sa na Vas s prosbou o radu.Presadil som cinske korenje... (...) Vetvy sa zdaju uschle,ale ked som kusok s konca odstrihol.v strede je zelena aj ta najtensia vetva...Viete mi poradit co este mozem spravit,pre jeho zachranu?Dakujem

bretas

Podle mě můžeš jenom čekat. Jestli jsou ty větve živý - pak ti třeba ještě obrázi.
(<http://www.bonsai-dnes.cz/forum/viewtopic.php?f=4&t=3482>)

(neporozumenie slovu *konár* z českej strany) alebo o priemet osobných preferencií konkrétnych používateľov slovenčiny, ktoré by sa takto prejavili aj bez českých účastníkov komunikácie. Neraz možno výber slovenskej lexémy *vetva* vnímať aj ako prvok udržiavania / nenarúšania súdržnosti dialógu, keď sa ňou nadväzuje na *větev* využitú v predchádzajúcich českých replikách.¹⁶

Podobnú situáciu predstavuje komunikácia s vyjasňovaním významu slovenskej lexémy *mútny* (CS *kalný*), kde v slovenčine existuje synonymická dvojica *mútny*, *kalný*. Na rozdiel od predchádzajúceho prípadu, kde má najvyššie funkčné zaťaženie v synonymickej skupine diferencná lexéma *konár*, v tomto prípade je v slovenčine dominantnejšia bivalentná lexéma *kalný* – podľa SNK je frekvenčný pomer lexém *kalný* : *mútny* 4227 : 1112).

macek 16. 5. 2005

POPRAD 4, POPRAD 6 kolegové, kdo znáte tyto vody?

3. nebo 4. víkend v květnu bych tam chtěl jet muškařit...

Lubo

Obcas chodim na Poprad. Dobre sa chyta na lokalitach: Mylavy, Forbasy, Nizne Ruzbachy (...)

Ale ked zaprsi, hned je Poprad mutny.

macek

lubo> díky za tip, máš nějaké vzory mušek, které preferuješ?

jinak nemám tušení, co znamená slovo „mutný“, a to jsem si myslel

že rozumím perfektně slovensky :-))

maro

macek> Slovo „mútny“ znamená kalný ...

(www.mrk.cz/diskuse.php/www.geocities.com)

V danej súvislosti možno pripomenúť, že mnohé synonymické skupiny v spisovnej slovenčine sa opierajú o rozdielne nárečové heteronymá, pričom diferencné lexémy v porovnaní s češtinou sú často stredoslovenského (resp. nezápadoslovenského) pôvodu, ako to v konkrétnom prípade dokladá mapka z *Atlasu slovenského jazyka IV* – územný nárečový výskyt slova *kalný* označuje trojuholník (vidno, že zasahuje k slovensko-českej / moravskej jazykovej hranici), *mútny* označuje koliesko. Hoci spisovný status prispieva k celoslovenskému rozšíreniu obidvoch lexém, možno (s istou mierou pravdepodobnosti) predpokladať, že Lubo ako „domáci poradca“ vo vzťahu k rieke Poprad má adjektívum *mútny* v osobnom úze dominantné na základe regionálnej diferencovanosti slovnej zásoby a ako také ho uplatnil aj v medzijazykovej komunikácii.

¹⁶ **Jedlové větve**

Anonymní 25. 11. 2011

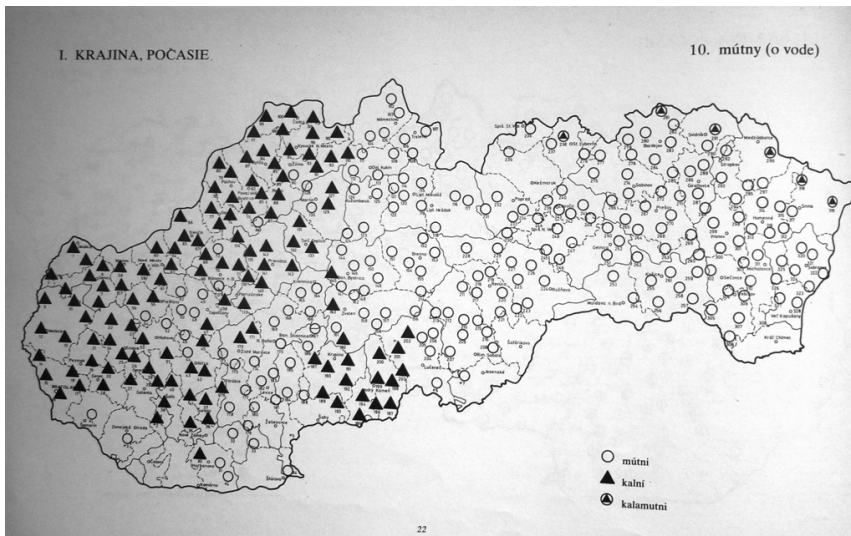
Zdravím, dáváte někdo ovčím jedlové větve, popř. větve z jiných jehličnanů? Pokud ano, tak kolik a jak často? Děkuji za rady.

Anonymní

Dávám väčšie borovicové vetvy . (...) Nevieť čo to obsahuje,ale moje ovečky to žerú a chutí im to.

Milan

(<http://www.ifauna.cz/ovce-kozy/nemodforum/r/detail/1143640/jedlove-vetve>)



Využitie bivalentných slov z ponuky synonymických skupín, ktoré na rozdiel od exponovania neznámych diferencných lexém „nebrzdí“ medzijazykovú komunikáciu, predstavuje komunikačnú „možnosť“, typ komunikačnej stratégie uplatniteľný v rozličných sférach – oproti tomu použitie (a objasňovanie) diferencných lexikálnych javov je aj tu jednou z ciest k rozvíjaniu a prehľbovaniu receptívneho česko-slovenského bilingvizmu.

„Zdvojovanie“ – súčasné uvádzanie českých a slovenských lexém ako prevencia medzijazykových neporozumení

V česko-slovenskej komunikácii na internete možno často pozorovať uplatnenie ďalšej zo špecifických komunikačných stratégií – „zdvojovanie“, súčasne uvádzanie diferencných lexém v oboch jazykoch, ako napr. *z toých textů mi vždy naskočí „husí kůže“ (zimomriavky); 1 kg kapusty (zeli)*. Vzdialene pripomína bežnú prax v inej komunikačnej sfére – paralelné uvádzanie textov, resp. ich častí na obaloch výrobkov určených obidvom jazykovým „spotrebiteľským spoločenstvám“. ¹⁷ Pri podrobnejšom skúmaní rozličných typov zdvojovacích vsuviek z hľadiska výstavby komunikátov

¹⁷ Pri nazeraní na česko-slovenskú komunikáciu v rámci konceptu striedania kódov ide pri zdvojovaní v mieste vsunutia „vysvetľujúcej“ lexémy druhého jazyka o špecifický typ prepnutia kódov. Pre funkčné striedanie v podobe krátkeho transferu s jasne vymedzenými hranicami (v našich súvislostiach by mohlo ísť aj o akomodačné nahradenie diferencnej lexémy zrozumiteľnou lexémou v druhom jazyku, pozri ďalej) má P. Auer (AUER, Peter: *From code-switching via language mixing to fused lects: toward a dynamic typology of bilingual speech*. In: *InLiSt – Interaction and Linguistic Structures*, 6, 1998), pomenovanie vsuvka /insertion/ (k striedaniu kódov v česko-slovenskej komunikácii porov. NÁBĚLKOVÁ, Mira – SLOBODA, Marián: „*Aj ja som išiel do sveta a donášel jsem své lásce najkrajší kvety...*“ *Podobý bilingvoálneho diskurzu a „českoslovenčina“*. In: *Individuálny a spoločenský bilingvizmus*. Ed. J. Štefánik. Bratislava : Univerzita Komenského, 2005, s. 51 – 65).

je „najzaujímavejší“ anticipačný typ lexikálneho zdvojovania – ide o komunikačnú stratégiu, ktorá sa (podobne ako výber bivalentných lexém zo synonymických skupín) opiera o rozvinutú receptívnu kompetenciu v druhom jazyku – o vedomie, že konkrétna lexéma využitá v medzijazykovej komunikácii, resp. v texte adresovanom českým aj slovenským adresátom, sa v druhom jazyku nevyskytuje, a preto by mala byť „preventívne“ sprievračená pomocou ekvivalentu. Nasledujúca ukážka zo stránky modrykonik.sk reprezentuje situáciu, keď si slovenská účastníčka diskusie diferencnosť (a potenciálnu komunikačnú problémovosť) využitých lexém pre prítomné české „korešpondentky“ neuvedomila. Po upozornení sa ospravedľuje, že neuviedla české ekvivalenty v zátvorke – táto komunikačná stratégia je jej teda známa.

janocka 15. apr 2010

(...) tak nad zoradovaním podľa abecedy sa uvažuje, ale temy s makcenmi a dlznmami budu az na konci za „Z“.

olusenka

Janocka: tak se moc moc omlouvam predem, myslela jsem si vzdycky, ze slovensky umim dobre, ale temhle dvema slovom (viz. temy s...) nerozumim. Omlouvam se, stydim se, ale nevim, o co jde. „ tak nad zoradovaním podľa abecedy sa uvažuje, ale temy s makcenmi a dlznmami budu az na konci za „Z“ . „

veronika81

olusenka ak môžem :)

mäkčeň - háček nad písmenem

dlžeň - čárka nad písmenem na označení délky. Ináč to vysvetliť neviem, možno na to máte aj iné české výrazy..

janocka

olusenka - ano, veronika81 to vysvetlila spravne, za co jej dakujem. Zabudla som dat do zatvorcky ceske vyrazy tychto slov, ospravedlnujem sa :)

(<http://www.modrykonik.sk/forum/modrykonik-sk/vyhľadavanie-tem-podla-autora/?page=8>)

Podobnú situáciu ukazuje diskusia pod slovenským receptom na českej stránke toprecepty.cz, kde možno zdvojovanie diferencných lexém v uverejnených slovenských receptoch považovať za istú komunikačnú normu, ktorá sa však neuplatňuje celkom systematicky – porov. zdvojenie *1 kg kapusty (želí)* oproti diferencným lexémam *bravčový, paradajka, rasca*, ktoré takto sprievračené nie sú. Podľa následnej komunikácie sa zdá, že v danej českej čitateľskej komunite spôsobila problém len *rasca*, autorka sľubuje český ekvivalent *kmín* doplniť – a keď sa dnes na stránku pozrieme, vidno tam už pod názvom Suroviny uvedené *rasca (kmín)* (ide o pekný príklad situácie jazykového manažmentu).¹⁸

¹⁸ K jazykovému manažmentu bližšie NEUSTUPNÝ, Jiří V.: *Sociolinguistika a jazykový management*. Sociologický časopis, 38, 2002, č. 4, s. 429 – 442; NEUSTUPNÝ, Jiří V. – NEKVAPIL, Jiří.: *Language management in the Czech Republic*. Current Issues in Language Planning, 4, 2003, č. 3 – 4, s. 181 – 366; webová stránka jazykového manažmentu FF UK v Prahe (<http://language-management.ff.cuni.cz/>). Napr. proces jazykového manažmentu možno schematicky zachytiť v piatich krokoch: odchýlka od očakávania / normy > povšimnutie > hodnotenie (negatívne či pozitívne) > výber akčného plánu > jeho realizácia (implementácia). V danom prípade možno vo vzájomnej súhre komunikačných partneriek sledovať riešenie komunikačného problému aj prijatie „osvedčeného“ preventívneho opatrenia voči jeho znovuvynoreniu u ďalších návštevníkov stránky.

Po zavedení „zdvojených ingrediencií“ sa ďalej recept podáva po slovensky.¹⁹

3 v 1 (uzené, brambory, zeli)

Suroviny

4 väčšie cibule, 1 kg kapusty (zeli), 4,5 kg údených bravčových rebierok, 1 kg zemiakov, 1 lyžica mletej červenej papriky, 3 lyžice paradajkového pretlaku, rasca, olej

Postup

Dno väčšieho hrnca vyložíme kolieskami 3 cibúl. Na ne narežeme kapustu, posypeme rascou a uložíme na ňu rebierka. Podlejeme vodou a dusíme asi 30 minút. Potom pomedzi rebierka rozložíme na štvrtky narezané zemiaky (...)

drahulín 31. 10. 2010

Terezo vypadá to moc lákavě. Prosím co je jen resca?

tejaja

Drahuška, rasca je kmín, díky za upozomenie, idem to doplnit

(<http://www.toprecepty.cz/recept/15787-3-v-1-uzene-brambory-zeli/>)

Príkladom využitia zdvojení, ktoré pomáhajú prejsť cez komunikačné nástrahy lexikálnych diferencií a ktoré sú v česko-slovenskej internetovej komunikácii (predovšetkým v slovenských textoch) časté, môže byť nasledujúca ukážka s diferenčnými lexémami SL *strukoviny* – CS *luštěniny*, SL *šošovica* – CS *čočka*.

miradka 18. 03. 07

Strukoviny (luštěniny) pre deti

Milí labužníci, mám ťažkú úlohu...pracujem ako vedúca v školskej jedálni a mám veľký problém naučiť jesť deti strukoviny. Nebaví ma stále dokola variť šošovicu (čočku) s vajcom,...a tak sa občas inšpirujem na tejto stránke. (...) Nemám ešte moc skúseností a preto, neviete poradiť nejaký recept, ktorý by deti zjedli? Alebo, aké strukoviny a pokrmy jedia vaše deti? Díky za odpovede (<http://www.labuznik.cz/diskuse/strukoviny-lusteniny-pre-deti-23505/>)

¹⁹Na stránke [toprecepty.cz](http://www.toprecepty.cz) ide v takejto podobe o bežný postup ponuky receptov od slovenských návštevníčok – možno sa však stretnúť aj s ďalším využitím (ponechaním) českej lexémy v slovenskom texte (*kedľubna*) – akomodáčne nahradenie diferenčného výrazu slovom druhého jazyka patrí k postupom často využívaným v bežnej priamej česko-slovenskej komunikácii (porov. IVAŇOVÁ, Tamara: *Cizinka S. Česko-slovenská dvojjazyčná komunikace*. Diplomová práca. Praha : Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Ústav bohemistických študií, 2002; SLOBODA, Marián: *Slovensko-česká (semi) komunikace a vzájemná (ne)srozumiteľnosť*. Čestina doma a ve světě, XII, č. 3 – 4, 2004, s. 208 – 220). Aj tu však vidno, že iné diferenčné slovenské lexémy (*čierne korenie, zemiaky*...) sa v texte nechávajú bez sprievračnenia.

Rychlá kedlubnová polévka

Suroviny: 2 kedlubny,(v SR kaleráb), maslo, soľ, čierne korenie, hl. múka,

Postup kedlubnu nastrúhame na hrubšie prúžky a podusíme na masle, urobíme si z masla a múky svetlú zápražku (jíšku?) zalejeme vodou (môže sa pridať bujón) pridáme udusenú kedlubnu a povaríme. Poznámka dá sa pridať zemiak na kocky alebo opražený chleba.... (<http://www.toprecepty.cz/recept/5936-rychla-kedlubnova-polevka/>)

Že lexéma *korenie* ako medzijazykové homonymum (aj bez adjektíva *čierne* je v jednej z lexíí ekvivalentom českého *pepř*) môže viesť k semikomunikačným šumom, dokladá napr. úryvok z „astrologickej“ diskusie na stránke [zverokruh.sk](http://www.zverokruh.sk). Zaujímavé je tu aj to, že po naznačení neporozumenia prechádza slovenská účastníčka diskusie do češtiny:

neznámy 6. 5. 2013 Drzim palce, mas vo vztahu i korenie....a to konzervuje :)

hajounek Sakra to jsem tak čitelná? :) Nj koření,... Ale někdy se to koření přidává do buchet, místo do masa. Ve špatný čas, na špatné místo :(

neznámy Mluvim i podle sebe :) Když clovek nic nehra da se predpokladat jak odpovi; dalsi faktor je komu... Mela jsem na mysli pepř, kteremu na Slovensku rikame korenie -dufam, ze se nemylim. Nevim ted co myslis tou posledni vetou; promin, jsem dnes trochu rozlitana a nesoustredena :(

hajounek Jo aha, to mne vůbec nenapadlo korenie=pepř no a myslela jsem to tak, že když se přidá korenie nebo i koření, někam kde nepatří, tak se to máj účinkem... :) (<http://www.zverokruh.sk/forum/laska-vztahy/statne-manzelstvo/>)

V ukážke znova vidno aj to, ako sa česká lexéma zapušíta do slovenského textu pri prvom použití potenciálne problémových slovenských lexém a ďalej sa už nevyužíva. Zdvojovanie ako rozšírený komunikačný postup možno pozorovať na rozličných webových stránkach, kde prebieha medzijazyková komunikácia.²⁰ Treba, pravda, ešte dodať, že anticipačné zdvojovanie sa objavuje najmä v „hostujúcich“ textoch, prevažne (no nielen) v slovenských textoch na českých webových stránkach. Anticipačné zdvojovanie je zrejším dokladom toho, že sa s českými aj slovenskými adresátmi konkrétnych komunikátov počíta.

„Tak se trochu pobavíme“ – vzájomné preskúšavanie, testy, kvízy, ankety

Okrem situácií, keď sa (časté) vyjasňovanie diferenčných lexém vyskytuje v komunikačných situáciách, kde nepoznanie a nepochopenie konkrétnych lexikálnych prostriedkov môže viesť k nepochopeniu obsahu komunikačne podstatných častí celých textov, frekventované sú na internete aj situácie, keď sa Česi a Slováci cielene a mimo komunikácie na iné témy venujú priamo lexikálnym diferenciam, navzájom si ozrejmujú „neznáme slovíčka“, preskúšavajú sa z nich, zakladajú s týmto cieľom aj samostatné diskusné fóra či blogy.²¹ Do tejto kategórie možno priradiť aj rozličné testy, ankety, kvízy, ktoré sa objavujú v elektronických verziách (predovšetkým českých) novín a časopisov a aj na iných frekventovane či obmedzenejšie navštevovaných webových stránkach – sprevádzané a odôvodňované častým konštatovaním,

²⁰ S uplatnením naznačeného postupu v anticipačnej aj nadväznej funkcii sa v oboch jazykoch možno stretnúť napr. aj pri spomenutých diferenčných lexémach *konár* – *ořev*:

Re: Firefox 4 to nandal Internet Exploreru 9 v počtu stažení IE 9 nedosiahne na Firefox 4, a na Firefox 3.x a IE 8 už ani náhodou :-). Tým, že nepodporuje Win. XP, ako stále najrozšírenejší OS, si pod sebou doslovne podpílił konár (větvev). (<http://extrawindows.cnews.cz/firefox-4-nandal-internet-exploreru-9-v-pocctu-stazeni>)

AKVARKO.cz - Korálovka mexická

Victor xD Velmi sa mi pac ale chyb mi tam nejaky konar,a chcel by som vedet ze ake hlboke je to "jazierko"

yuri13 Miska je hluboká něco mezi 3 - 3,5 cm.. O konare (větvi) jsme přemýšleli, ale mexická přý nešplhá, tak jsme ji nakonec vypustili.. Myslíte, že je to chyba? (<http://www.akvarko.cz/prezentacekom.php?nadrz=5495&druh=2>)

²¹ K takýmto diskusným klubom na rozličných fórach, resp. blogom s bohatou diskusiou (nie výlučne o lexikálnych otázkach) patria Rozumiete Slovákom? (<http://rpgforum.cz/forum/viewtopic.php?f=92&t=6962>); Slovenčina na Okounovi (<http://www.okoun.cz/boards/slovencina?page=3>); Potrebujem pomôcť s češtinou (<http://sayph.cz/nocarret/index.php?id=500&id2=780&offset=0&poffs et=60>); Češi, jak rozumíte Slovenštině? (<http://forum.pauza.cz/viewtopic.php?t=643&postdays=0&postorder=asc&start=60>); Slováci, jak rozumíte Češtině? (<http://forum.pauza.cz/viewtopic.php?t=647&highlight=sloven%9Atina>); Slovenština dot cz (<http://latrine.dgx.cz/slovenstina-dot-cz> , <http://www.dgx.cz/trine/feed/comments/379>); Cesko-Slovenske forum <www.esato.com/archive/t.php/t-86289,s-300); Čeština vs. slovenština (<http://bures.blog.sme.sk/c/4258/Cestina-vs-slovenstina.html>); Naozaj Češi nerozumie slovenčine? (<http://blog.veruce.cz/autorka/nazory/naozaj-cesi-nerozumie-slovencine/>); Rozumíte slovensky? (<http://forum.doupe.zive.cz/viewtopic.php?f=520&t=504570&start=165>); Čeština vs. slovenčina (<http://www.zpovednice.cz/detail.php?statusik=406891&kateg=1&nove=0&orderbyide>) a iné.

že druhý jazyk (slovenčina) „prestáva byť“ predovšetkým pre mladých ľudí vzhľadom na lexikálne diferencie zrozumiteľným.²²

Príkladom zo širokej ponuky internetových diskusií, kde možno pozorovať súbežný záujem o jazykové poučenie aj pobavenie, je nasledujúce „jazykové okienko“. V úryvku z dlhšej česko-slovenskej diskusie možno okrem iného pozorovať, ako sa aj pri tematizácii lexikálnych diferencií, ktoré sa netýkajú bezprostrednej komunikácie, ale predkladajú sa zo skúseností z kontaktu s druhým jazykom „zvonka“, objaví aj vyjasňovanie lexémy v rámci daného textu (*hoc*).

Jazykové okienko :)

Petraela_x 20 bře 2009

Hoci majú Slovenský a Český jazyk k sebe tak blízko ako nijaké iné jazyky, občas máme i my problém porozumieť niektorým slovíčkam. Tu by sme si mohli urobiť také malé jazykové okienko. Ak niekto nebude rozumieť dákomu slovíčku, napíše ho sem a navzájom si poradíme :)

Ja najčastejšie narazím na nejaké slovo v poviedkach, a tak sa stalo aj teraz. Uvedomila som si, že neviem, čo znamená slovíčko: konejšivý

LadyX

konejšivý = soothing :)²³

KayTee

Je to jako uklidňující, tišící... :)

Milius

No to je jako spása,takže první otázka hloupého Čecha zní co znamená hoci.děkuju

LadyX

i když, přestože...

Petraela_x

²² Na rozličných webových stránkach sa z času na čas nájdu testy zamerané na Slovákov a ich poznanie českej lexiky, napr. *Aj Slováck schybi* (<http://users.srobarka.sk/ss/index.php?pg=2&ar=16&n=37>); *Rozumiete po česky?* (<http://www.pluska.sk/soubiznis/domaci-soubiznis/rozumeju-si-cesi-slovaci-kraus-si-mysli-po-slovensky-nerozumie-blb.html>); *Učíme sa jazyky*. Členkou našej redakčnej rady je aj jedna štvrtáčka českej národnosti, ktorá si vás preskúša z českého jazyka (http://www.zsskultetyho.sk/cms/moduly/priloha/subory/cas_2.pdf), no „kvantum“ testov, ankiet rozličného typu sa v posledných rokoch objavilo predovšetkým vo vzťahu k znalosti slovenskej lexiky v českom prostredí: Televize vás zkoušejí ze slovenštiny. Rozumíte? (<http://aktualne.centrum.cz/ekonomika/grafika/2010/09/21/test-televize-vas-zkouseji-ze-slovenstiny-rozumite/>); *Vyzkoušejte si svou znalost slovenštiny v jednoduchém testu* (<http://www.slovenstina-preklady.cz/test.html>); *Rozumíte slovenštiny?* (<http://nikulisek4.blog.cz/0707/rozumite-slovensky>); Test: Umíte slovensky? (<http://www.forexample.cz/view.php?nazevclanku=test-umite-slovensky&cislociok=2012020012>); *Rozumíte ještě slovenštiny?* (<http://kvety.kafe.cz/zaujalo-nas/2011/2/14/testy/test-rozumite-jeste-slovensky/http://kvety.kafe.cz/zaujalo-nas/2011/2/14/testy/test-rozumite-jeste-slovensky/>); - *Test: Jak znáte slovenštinu* (<http://aktualne.centrum.cz/domaci/grafika/2012/10/17/test-jak-znate-slovenstinu/>); - *Slovensko-český kvíz Rozumíte slovenštině?* (<http://www.kulturmimecka.cz/tema-mesice/slovensko-cesky-kviz-rozumite-slovenstine>); *Test před šampionátem: jak znáte hokejovou slovenštinu?* (<http://aktualne.centrum.cz/sportplus/hokej/ms-v-hokeji/grafika/2011/04/27/test-pred-sampionatem-jak-znate-hokejovou-slovenstiny>); *Malý test ze slovenštiny* (http://www.geocaching.com/seek/cache_details.aspx?wp=GC1PB3P); *Rozumíte slovenštině?* (<http://zpravy.ihned.cz/cesko/c1-55928920-ceske-deti-se-uci-anglicky-slovenskym-vrstevnikum-nerozumi-jak-jste-na-tom-vy>)

²³ Angličtina sa niekedy vo vzájomnej česko-slovenskej komunikácii pri vysvetľovaní neznámej lexiky vynára ako „podporný“ kód – aj keď sa (až na špecifické prípady) v princípe nevyužíva ako lingua franca, v ktorej by sa vzájomná komunikácia uskutočňovala, niekedy sa do nej predsa siaha ako do predpokladaného spoločne ovládaného a v problémových prípadoch využiteľného kódu. Porov. napr. diskusný príspevok z fóra Češi, jak rozumite slovenštině (REHÁK, Miroslav: *Analýza internetových diskusií a anket. Seminárna práca*. Praha: FF UK, 2013, rkp.): *Jo ten priciнок, to se mi stalo nedavno, se me na dc++ nejaký slovak ptal, že potřebuje něco zjistit jestli je to ve standartnim priciunku windowsu, jestli bych mu to mohl poslat, ja rikal: jaky priciнок?? On porad cosi mlel ze praste priciнок, tak jsem mu rekl at to napise anglicky*. (<http://pauza.zive.cz/viewtopic.php?f=620&t=600643&st=0&sk=t&sd=a&start=15>)

Ehm, čo je to prudit? Ako sekírovať?

yscully

Asi bych to opsala jako „vytrvale s něčím otravovat“ nebo „nedat si pokoj“

petrazelva

Jak by se to řeklo „poslovensky“?

KayTee

Já bych prudit slovensky řekla asi „otravovat“

Petraela_x

Hej hej otravovat, asi na to nemáme nějaký speciální výraz :)

KVÍZ :-)

KayTee

Tak se trochu pobavíme. Zkuste napsat daná slůvka v češtině :) Je vlastně jedno, jestli jste češi nebo Slováci...vyjde to nastejno. Některá jsou známá, některá méně... víc mě toho nenapadlo, ale pokud někdo ještě nějaké zapeklité slůvko zná, ať přidá :)

vankúš, čučoriedka, orgován, ťava, pečienka, vrecko, bielizeň, oblička, smädny, roztopašny, púpava, miazga, korčuľa, sranda, datelina, modlivka

Zkuste opravdu nepodvádět. Pište z hlavy a nehledejte na netu :) Jde o legraci ;o) Můžete mi to posílat třeba jako zprávu, aby mohlo hádat víc lidí :) Pak napišu, kdo kolik uhodnul. Osobně mi to přijde strašně lehké, ale pro toho, kdo opravdu nezná dobře oba jazyky, to přý až tak jednoduché není. Tak jsem zvědavá :)

(<http://kultx.cz/forum/viewtopic.php?f=31&p=9628>)

Pri pohľade na rozličné interlingválne metajazykové aktivity účastníkov internetu, ktoré si nepochybne zasluhujú hlbšiu pozornosť, je zrejmé, že problematika česko-slovenských lexikálnych diferencií predstavuje v rozličných komunikačných spoločenstvách Čechov a Slovákov vznikajúcich na internete kontinuálny predmet záujmu, pričom sa ukazuje dialektika vzájomnej zrozumiteľnosti jazykov a „nezrozumiteľnosti“ jednotlivých lexém u konkrétnych účastníkov komunikácie, diferencovanosť receptívnej kompetencie v druhom jazyku – a u mnohých aj zrejmä vôľa jazykové bariéry predstavované diferencnými lexémami prekonávať.

Půl hodiny zimomriavek :)

Rozličné podoby výskytu slovenského slova v česko-slovenskej komunikácii a aj v českých textoch bez prítomnosti slovenského komunikačného partnera možno celostnejšie ukázať na (už spomenutom) slovenskom slove *zimomriavky*, ktoré v našom čase zažíva v českom prostredí istý boom. V internetových textoch možno pri ňom sledovať široké spektrum komunikačných postupov od vyjasňovania významu neznámeho slova cez súbežné (zdvojené) využitie s českým pomenovaním v slovenských aj českých textoch po uplatnenie v českých textoch s naznačením citátovosti alebo aj bez nej. Na jednom konkrétnom slove vďaka rozsahu jeho „vynárania“ tak možno demonštrovať rozličné fázy znalosti aj priebeh spoznávania slovenského slova v konkrétnych komunikačných situáciách a podoby jeho využitia pozorovateľné aj pri iných slovách v českom kontexte.

Zimomriavky patria k slovám, ktoré sa aj medzi nositeľmi slovenčiny hodnotia ako „pekné“ – prejav takého subjektívneho hodnotenia možno vidieť napr. v jeho nominovaní do ankety vydavateľstva Enigma o najkrajšie slovenské slovo (ktorú napokon vyhrala aj v Česku „obľúbená“ *čučoriedka*).

Najkrajšie slovenské slovo!

27. január 2009

PS (...) Neodolal som, a nominoval som, podľa mňa unikátne slovenské „zimomriavky“, s presvedčením, že určite budú medzi prvými desiatimi (...) Zostáva mi len poďakovať 45. ľudom, ktorým sa toto slovo tiež páči. A ľutovať, že som nenominoval iné pekné slovenské slovo „vopcháčik“ (po anglicky „hot-dog“) ²⁴ - určite by bodovalo...

(<http://www.enigma.sk/hlasovanie/vyberte-najkrajšie-slovenske-slovo>)

Výklad slova *zimomriavky* (zatiaľ bez hľadania českého ekvivalentu) nie je v slovenských výkladových slovníkoch rovnaký. Podľa *Slovníka slovenského jazyka* ide o „mrazivý pocit na tele zapríčinený chladom, citovým vzrušením, strachom, hrôzou ap. a sprevádzaný obyč. trasením, triaškou a vystúpením drobných pupenčekov na koži, husou kožou“ (*husia koža* sa vykladá ako drobné pupenčky na koži pri pocite chladu, strachu ap., *zimomriavky*), kým v *Krátkom slovníku slovenského jazyka* sa pomenovania *zimomriavky* a *hus(ac)ia koža* podávajú ako synonymné: „drobné pupence na koži od chladu al. citového vzrušenia, hus(ac)ia koža“. V slovensko-českom lexikografickom spracovaní v *Slovensko-českom slovníku* (Gašparíková – Kamiš, 1969) má slovo *zimomriavky* české ekvivalenty *mrazení*, *husí kůže* s dokladovými spojeniami *zimomriavky mu prebehli, chodia, behajú, lezu po tele – mráz mu prebíhá po těle, naskakuje mu husí kůže*. V tomto spracovaní (a tak napr. už v kálalovskom slovníku z r. 1923) vidno, že oproti slovenskej dvojici *zimomriavky*, *hus(ac)ia koža* stojí v češtine *mrazení*, *husí kůže* – analýza textových ekvivalentov v paralelnom slovensko-českom korpuse ukazuje, že sa okrem uvedených „slovníkových“ ekvivalentov objavujú aj ďalšie (frekventované sú textové ekvivalenty typu *po chrťte jej prebehli zimomriavky – po zádech jí přeběhl mráz*). Naša aktuálna úloha však je pozrieť sa, ako sa slovo *zimomriavky* prezentuje v českých textoch, v česko-slovenskej aj „česko-českej“ komunikácii.

Hoci sa *zimomriavky* v českých textoch sporadicky objavujú už dávnejšie, v poslednom čase slovo spopularizovala česko-slovenská talentová súťaž Superstar (prvý ročník v r. 2009), kde Paľo Habera, jeden z porotcov, opakovane v rámci opisu zážitku vyvolaného výkonom súťažiacich slovo *zimomriavky* použil. O vplyve spoločnej súťaže v danom smere svedčí aj výrok: *A od té doby, co je Superstar, používám velice ráda slovo „zimomriavky“ :-D (píše se to takto ?)* na jednom z diskusných fór venovaných súťaži.

Napriek tejto „popularizácii“ sa napr. na stránke študentského

²⁴ Ukážku uvádzam aj kvôli slovu *vopcháčik*, ktorého existenciu ako hravého alternatívneho pomenovania dokladá na internete veľké množstvo výskytov v slovenských textoch – a ktoré má aj nábeh stať sa česko-slovenským medzijazykovým mýtom (k medzijazykovým mýtom v súvislosti so slovom *drevokocúr* pozri Nábělková, 2008). Prienik slova do českého kontextu dokladá napr. komunikácia na stránke motor kari.cz:

Moriarti 20. 9. 2009 Jen mě tak napadlo, k té ligvistické debatě na Mácháči(myslím to okolo psišku :) Kdysi jsem chodil s jednou slovendou a párek v rohlíku byl VOPCHÁČIK :)

PetrsvETR tak VOPCHÁČIK je bomba :) :)

Henena tak na to se musím zeptat spolubýdličního,ale až přijde z lesa :)

(<http://www.motorkari.cz/forum-detail/?ft=38830&fid=50&pgr=809>)

internetového časopisu (s odkazom na súťaž) *zimomriavky* spomínajú medzi desiatimi slovenskými slovami, pri ktorých sa predpokladá, že sú v českom prostredí neznáme.

„Vystri sa!“ aneb 10 slovenských slov, kterým rozhodně nebudete rozumět 28. 11. 2012

Někteří z nás se narodili ještě do Československa, někteří už jsou „ryze českého původu“, v podstatě na tom ale nezáleží. Všichni jsme však oproti našim rodičům a prarodičům vyrůstali pouze v Českém státě a tak nám začíná být jazyk našeho nejbližšího souseda stále vzdálenější... (...) A proto nastávají ty trapné chvílky ticha, kdy vůbec nerozumíme tomu, co ten člověk právě řekl, a nebo si myslíme, že víme, co to slovo znamená a pak dochází ještě k trapnějším situacím, když pochopíme, že jsme se naprosto sekli.

Zapomenuté na dřevokocúra, největší český nesmysl ohledně slovenštiny a pojděte se s námi podívat na slova, u kterých by ta trapná chvíle pravděpodobně nastala.

(...)

zimomriavky

Když Pavol Habera jednou řekl v televizi, že má zimomriavky, polovina (českého) publika si tukala

na čelo, proč teda chodí mezi lidí, když je nemocný a je mu zima. Ne ne, zima mu tehdy nebyla.

Jen měl husí kůži. (...)

(<http://easymagazine.cz/clanky/vystri-sa-aneb-10-slovenskych-slov-kterym-rozhodne-nebudete-rozumet>)

Internetové diskusie rozličného typu ukazujú prirodzenú nerovnakú znalosť slova medzi českými používateľmi češtiny – možno v nich nájsť rozličné doklady vyjasňovania významu slova v česko-slovenskej či česko-českej komunikácii. V nasledujúcich dokladoch sa význam ozrejmjuje slovenským opisom (*to keď ti behá mráz po chrbte*), ktorý zodpovedá častým českým textovým ekvivalentom v prekladoch v paralelnom korpuse, ponúka sa spojenie *husí kůže*, ktoré je najčastejším explicitne ponúkaným ekvivalentom, no objavuje sa aj pomenovanie *husina*, ktoré v tomto význame české výkladové slovníky nezachytávajú, ktoré sa však v súčasných českých textoch frekventovane vyskytuje.²⁵

weider

ludia dobry.Potreboval by som prelozit asi 5viet zo slovinciny do Nj a Aj.Mozte helfnut?dikes moc

(...) Ak patíš medzi tých, ktorý

majú radi zimomriavky na tele a tých, ktorý sa túžia odviazať od bežného kolobehu života, tak sme tu práve pre teba. (...)

PUNKie

(...) Tak zatím alepsoň kousičekk, ale někdo bude muset opravit chyby...co jsou zimomriavky?

weider

nemusi to byt samozrejme doslovne,ale pointa by mala ostat. A zimomriavky su.Hm.To ked ti beha mraz po chrbte. :)

<http://grower.cz/pestovani/>

Článek Zimomriavky

(...)

²⁵ V komentári k večeru Superstar, ktorý možno vnímať ako ďalší doklad šírenia lexémy v českom prostredí, napr. vidno textovú koexistenciu viacerých rovnoznačných pomenovaní (bez explicitného naznačenia, že pri *zimomriavkách* ide o slovenské slovo), pričom jedno z nich, v zdvojení, je *husina*.

SUPERSTAR: Husí kůže opět na scéně 7. 12. 2009

Ano, v neděli večer kromě Mikuláše a Michala Davida dorazily do haly Incheby i zimomriavky, které se už několik finálových kol někde poflakovaly. Zajímavé ovšem je, že jednotliví členové poroty měli zimomriavky (husinu) v úplně jiných skladbách... (<http://tn.nova.cz/zpravy/hudba/superstar-husi-kuze-opet-na-scene.html>)

sargo: No jo. Ale když já jsem líná si hledat, co jsou to Zimomriavky.
et: Husí kůže
(<http://et.pise.cz/182-komentare.html>)

M@tezz
zimomriavky :) to slovo žeru :)

Prasík
a co to je?
M@tezz
husina ... husí kůže :)
(<http://garaz.autorevue.cz>)

V iných prípadoch možno podobne ako pri iných diferenčných lexémach u českých účastníkov diskusií sledovať spolu s prejavom poznania slova aj naznačenie neistoty o jeho podobe či použití.

Ondina 21. ledna 2011
Ywčo, já jsem zase úplně naměkko. Četla jsem příběh a měla jsem husí kůži, jak to říkáte - zimomriavky? Tak nějak, ale asi rozumíš!
Když si Bill vzpomněl a oslovil Tommyho Tomi...To bylo zas tak silné, tak nádherné. (...) holka moje zlatá, napíšeš Tomshido, vezmi na to jed, že si to přečtu! A mooco ráda! Jak se řekne, že tě mrazí po vašem? Krásné!

Ywča
Áno, zimomriavky :) Wow, z tohto? Ale to určite nie :) (...)

Ondina
Detaily jsou právě nejdůležitější a jsem nadšená, že jsi důkaz jejich lásky tak dokázala použít, opravdu!
A husinu jsem měla z tvé povídky...
(<http://twincest.blog.cz/1101/therapy-2-2/komentare/1#86046268>)

Aj pri *zimomriavkach* sa na rozličných internetových fórach stretávame so zdvojením v slovenských aj českých textoch – nasledujúce ukážky možno vnímať ako anticipačné zdvojenie (spriezračnenie) v slovenských textoch so zreteľom na predpokladaných českých čitateľov na základe vedomia, že v medzijazykovej komunikácii môže ísť o neznáme slovo (istú hravosť zvoleného postupu pritom naznačujú smajlíky).

The Legend (aka Tae Wang Sa Shin Gi, The Story of the First King's Four Gods)
Kórejský seriál z roku 2007, ktorý sa v sledovanosti dostal na prvé miesto (...) Jedno však povedať môžem - občas mi pri sledovaní niektorých scén naskakovali zimomriavky/husí kůže :) (nie zo strachu, ale zo vzrušenia), čo sa mi už dlho nestalo...
(<http://asiatitalky.cz/forum/lofiversion/index.php?t1046-50.html>)

Vložil **dch** 19. 01. 2010
Saboteur 2 bola úplne prvá hra ktorú som pustil na mojom novučičkovi Didaktiku M (to som ešte nevedel že jestvuje nejaké ZX Spectrum) a niekoľkonásobne predčila všetko čo som od tejto mašinky očakával. Ešte dnes mám zimomriavky (husí kůži :) keď si spomeniem na svoje prvé pocity.
(http://zx-spectrum.wz.cz/index.php?cat1=3&cat2=3&game_id=saboteur.txt)

V ďalších ukážkach ide o nadväzné zdvojovanie, pričom možno poukázať na analogický postup u českých aj slovenských účastníkov diskusií – *ta husí kůže (zimomriavky)* v českej dialogickej replike, *zimomriavky (husina)* pri slovenskej replike na predchádzajúci český text.

Don't forget me.

Izzy 10. july 2012

Jedna z najkrajších piesní, aké som kedy počula. Má zvláštnu atmosféru. Ježia sa mi chlpy, mám zimomriavky. Cítim bolesť v Anthonyho hlase. Nádherné. (...)

Oli

predesilám, že piesne této kapely moc neznám, vlastně skoro vůbec. Ale pustila jsem si tuhle píseň a ani nevím, jak a kdy se to stalo, ale najednou jsem měla pocit úplně stejný, jako ty. Nejen, že se mi chtělo plakat, ale ta husí kůže (zimomriavky). Snad kolem první minuty a ve třetí (...)
(insanemind.blog.cz/1207/don-t-forget-me)

Dáreček pro Nadin - diskuze

SaraPolanska 07. 11. 2010

Kruci Chav, ty mi děláš husinu. Ještě nejsem na konci a mám pocit, že právě čtu tvůj nejlepší kousek. Je to krásně citové, něžné, hřejivé i mrazivé.

Nadin

(...) Příběh o lásce „Zas příští rok“ je úplně nádherný!! Behali mi po chrbte zimomriavky (husina) a keď ho trochu rozdyčiam, pôjdem naň ešte raz.
(<http://nadin.wgz.cz/+/-/rubriky/jednorazovky-chavelierka/darecek-pro-nadin/darecek-pro-nadin-diskuze>)

Ďalšie príklady ukazujú zasadenie lexémy *zimomriavky* do textu s využitím rozličných typov metajazykových komentárov naznačujúcich vedomie slovenského pôvodu slova. Podoba metajazykového komentára sa líši podľa predpokladaného „publika“ – nasledujúce dva doklady sa obracajú do „slovenského prostredia“.

Dobrý den všem, nejen Pavel Habera byl na koncertě v BRNĚ skvělý. Celá kapela připravila NEJÚŽASNĚJŠÍ ZÁŽITEK.Škoda, že to, co je super, rychle končí. Doufám, že nebudeme dlouho čekat na další turné. Mimochodem, kdybych věděla, jaké to bude, koupím si vstupenku minimálně na další 3 koncerty v ČR. Už jsem byla na v BOBY kdysi dávno, r. 2005 na Rondou, všechno bylo perfektní, ale z turné 2008 mi naskakuje „husí kůže - zimomriavky, nebo jak tomu říkáte“ ještě teď. Silva :) 30. 06. 2008
(<http://www.team-online.sk/?cat=diskusia&sub=2008&idprispevok=89>)

To byl první pohled,měl jsem jak vy říkáte-zimomriavky!
(http://www.louvzdar.sk/foto-45500/to-byl-prvni-pohled-mel-jsem-jak-vy-rikate-zimomriavky-foto_typ=6)

Analogický postup, ale bez predpokladaných slovenských adresátov, možno vidieť v metajazykových komentároch typu „jak říkají (bratři) Slováci“, které sa nezriedka objavujú v českých textoch pri mnohých slovenských slovách uplatnených so špecifickým komunikačným zámerom²⁶. Ide o prejav poznania slov, vedomia o ich pôvode aj o nenormatívnosti použitia slova v českom texte – pričom za výberom kontaktovej pomenovacej jednotky v začlenení do českého textu možno často vidieť vnímanie jej komunikačno-pragmatických, výrazových špecifik a vyjadrovacej prínosnosti²⁷. Metajazykové komentáre tohto typu (i explicitný hodnotiaci metajazykový komentár „hezké slovenské slovo“) možno stretnúť aj pri textovom využití lexémy *zimomriavky*.

²⁶ Porov. NÁBĚLKOVÁ, Mira: *Slovenčina a čeština v kontakte. Pokračovanie príbehu*. Bratislava – Praha : Veda, Jazykovedný ústav L. Štúra SAV, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2008, s. 174.

²⁷ Ku komunikačným funkciám kontaktných javov aj metajazykovým komentárom bližšie BUZÁSSYOVÁ, Klára: *Kontaktové varianty a synonymá v slovenčine a češtine*. Jazykovedný časopis, 44, 1993, s. 92 – 107.

Poutníci - Napsal jsem jméno svý na zdi jak? říkají Slováci „zimomriavky“...)
(http://pdao.ru/view.php?video=6AvT174czLk&feature=youtube_gdata_player&title=Poutn%C3%ADci+-+Napsal+jsem+jm%C3%A9no+sv%C3%BD+na+zdi)

Pánové, až Ěvu Green takto uvidíte, bude mít, jak říkají Slováci, „zimomriavky“ po celém těle.
(<http://www.okoun.cz/boards/>)

Česká televize
Sleduju „finále“ Nagana ... Slováci by řekli „zimomriavky“ Díky moc
(<https://www.facebook.com/ceskatelevize/posts/10151307252837686>)

Na to, co se mi rozlezá po těle, jsem tady dneska četl jedno hezké slovenské slovo - zimomriavky.
(<http://forum.chronomag.cz/index.php?/topic/35932-teraristicke-okenko/page-5>)

Iný typ metajazykového signálu istej výnimočnosti, neneutralnosti slova predstavujú úvodzky. Na rozdiel od explicitných metajazykových komentárov ide o implicitné upozornenie, ktoré možno v daných prípadoch interpretovať primárne ako naznačenie citátovosti, resp. príslušnosti k inému kódu – naznačenie vedomého použitia slova druhého jazyka²⁸.

Dům ďábla

CrazymanM Uff, velmi dobrý horor, skoro bych nevěřil, že není aspoň 20 let starý! Výborná atmosféra, hudba, chvílemi jsem měl „zimomriavky“ jako blázen!
(<http://www.csfd.cz/film/242062-dum-dabla/strana-13/>)

Jedním z nejkrásnějších okamžiků byl sugestivní úvod „Slunečného hrobu“, na který byly i „zimomriavky“ krátké a bylo nejlepší řešením, že se následně „zvolnilo“ nejnovější písní „Posel“ ze stejnojmenného, dle pana Hladíka, ne úplně hrozného filmu.
(http://www.metalopolis.net/art_concerts.asp?id=6590)

Pořadatelé pražského maratonu pod palbou vašich dotazů

Hokki 10.05.2011

Jedna z věcí, na které jsem se v Praze těšil (i když přiznávám, že nebyla tou nejpodstatnější), byla Smetanova Vltava. (...)

martin76 11.05.2011 13:52:52

divali jste se na ten klip? tam na konci pod mostem přes vltavu proletnou stihacky. uprava skladby me neurazi, ale na startu bych si radeji poslechnul original, pri tom nastupu smyccu mam vzdycky „zimomriavky:“
(<http://www.behej.com/clanek/7404-poradatele-prazskeho-maratonu-pod-palbou-vasich-dotazu>)

Na záver stručného prehľadu využitia lexémy *zimomriavky* v kontexte česko-slovenského jazykového kontaktu možno uviesť príklady nesignalizovaného využitia slova v českých textoch – v rozličných recenziách a stručných diskusných komentároch k filmovým, hudobným, literárnym dielam či športovým výkonom, ktoré pre autorov textov znamenali hlboký zážitok s oným mrazivým pocitom, ktorý lexéma pomenúva.

²⁸ HORECKÝ, Ján: *Slovensko-česká diglossná komunikácia*. In: *Sociolinguistické aspekty výzkumu súčasnej slovenčiny*. *Sociolinguistica Slovaca 1*. Ed. S. Ondrejovič, M. Šimková. Bratislava : Veda, 1995, s. 183 – 187.

Expres na západ (TV film)

Venku je deštivá noc a oni mluví o Bohu, o Víře, o vězení, o bezvýhodnosti i naději, temnotě i světle, o všech těch věcech, nad kterými by člověk měl přemýšlet (...) Ale tady napsal scénář nejlepší americký romanopisec, pokračovatel Faulknera, Dostojevského a Becketta - Cormac McCarthy. Film u něhož jsem měl na konci zimomriavky.
(<http://www.csfd.cz/film/268277-expres-na-zapad/>)

Tōkyō shōjo - Tokyo Girl. Tahle romantika byla jedním slovem nádherná! (...) Jenže nic netrvá věčně a konec přišel dřív než mi bylo milé. Že jsem ho probrečela o tom nikdo nemusí pochybovat. Ještě dneska mám zimomriavky, když si na ten nádherný příběh vzpomenu.
(<http://www.ainny.cz/asia/jpfilm.htm>)

Atlas mraků

Díky tomu, že vrcholí vlastně šest příběhů současně, má to, co by se dalo nazvat finálem, zhruba půl hodiny (šestkrát 5 minut). Půl hodiny zimomriavek :)
(<http://www.csfd.cz/film/290326-atlas-mraku/>)

Příručka trancera

Craig Connelly je britský trancový DJ, který jede na labelu Garuda a právě tenhle Garudovský zvuk je ve skladbě slyšet. Přidejte si opravdu silný vokál, který vyvolává zimomriavky, a máte tady letní hit roku 2013! Jo a rockové kytary jsou tady taky!
(<http://www.nejhudba.cz/prirucka-trancera-52dil>)

Mexes napodobil Ibrahimoviće a dal v LM životní gól nůzkami

Pořád z toho mám zimomriavky, něco neskutečného prostě, miluju ten gól. :)
(<http://www.eurofotbal.cz/clanky/mexes-napodobil-ibrahimovice-a-dal-v-lm-zivotni-gol-nuzkami-201624/>)

Usilovala som sa na príkladoch v krátkosti ukázat, že slovenská lexéma *zimomriavky*, ktorá v česko-slovenskom lexikálnom porovnaní patrí k diferencnej lexike, nie je v českom prostredí prirodzene všetkým známa a v komunikácii vznikajú situácie, keď sa Česi pri stretnutí s ňou usilujú dopátrať k jej významu (slovenskí aj českí komunikační partneri im v tom pomáhajú) – na druhej strane však patrí k tým slovenským slovám, ktoré nie sú v českom kontexte celkom neznáme a ktoré sa, aj podľa explicitných vyjadrení, mnohým Čechom páčia. Vyjadrenie citované v úvode tejto časti sa v diskusii ďalej rozvíja takto:

Assab

A od té doby, co je Superstar, používám velice ráda slovo „zimomriavky“ :-D (píše se to takto ?)

Zsz76

jo zimomriavky je pěkný slovo. zní to mnohem líp než husí kůže :))

Assab

Teď, když si to napsal, tak mi „husí kůže“ přijde opravdu příšerná ! :-D

A našlo by se asi víc takových spojení, které zní v češtině hůř.... :-)

(<http://superstarsk.nova.cz/forum/protoze-jsem-na-slovenstinu-zvykly-vubec-mi-nevadi-t13062-1>)

Využitie lexémy *zimomriavky* v mnohých českých textoch ukazuje, že sa vzhľadom na osobitú „výrazovú kvalitu“ pociťuje ako špecifický alternatívny výrazový prostriedok, ktorý vo vnímaní mnohých používateľov češtiny v danej sfére dopĺňa a rozširuje jej vyjadrovacie možnosti – a zaslúži si už pozornosť pri sledovaní slovakizmov v češtine.

Záver

Bohatá česko-slovenská dvojjazyková komunikácia na internete prináša vo vzťahu k lexikálnym diferenciam svedectvá rozličného typu. Na jednej strane ukazuje, že slovná zásoba druhého jazyka prirodzene nie je všetkým účastníkom komunikácie rovnako známa a prináša „situačné správy“ o výskyte a komunikačnom spracúvaní problémových lexém, pričom dokladá, ako konkrétne neznáme lexémy narúšajú či spomaľujú prebiehajúcu komunikáciu. Na druhej strane v rozličných diskusných digresióch sprievražujúcich významy slov a ponúkajúcich ekvivalenty v druhom jazyku vidno, ako sa českí a slovenskí účastníci medzijazykovej interakcie usilujú neznámu lexiku spoznať a aké špecifické stratégie sa vo vzťahu k diferencnej lexike na internete využívajú. Súčasne možno v textoch na internete pozorovať prienik kontaktných javov a podoby ich využívania používateľmi prijímajúceho jazyka. Vzhľadom na rozsah vzájomnej komunikácie ide o veľkú tému, ktorá predpokladá podrobnejšie spracovanie.

Viacere z postupov, ktoré sa vo vzájomnej internetovej komunikácii uplatňujú, možno do istej miery predpokladať aj v bežnej hovorenej česko-slovenskej komunikácii, na rozdiel od internetovej komunikácie však pri zanikavosti hovorených prejavov ostávajú výskumníkom zväčša nedostupné. Internet pri fixovaní, zachovávaní rozsiahleho autentického materiálu vydáva popri iných stránkach česko-slovenskej komunikácie svedectvo o tom, ako sa Česi a Slováci aj pri nerozvinutej či „neúplnej“ vstupnej lexikálnej bilingválnej kompetencii usilujú navzájom pochopiť a ako nositelia materinského jazyka a účastníci diskusií s rozvinutejšou lexikálnou kompetenciou „spolubesedníkom“, ktorí majú problémy, pomáhajú. Česko-slovenské internetové diskusie s tematizáciou medzijazykových lexikálnych rozdielov pritom treba vidieť v širšom kontexte iných (žánrovo diferencovaných) internetových textov a prirodzene aj jazykového kontaktu (resp. nekontaktnu) v mimointernetovej sfére. V každom prípade je internet priestor, ktorý popri všetkom možnom a nemožnom ponúka českým a slovenským návštevníkom široké možnosti kontaktu s textami v druhom jazyku – a ktorý oni na tento kontakt aj so špecifickým zreteľom k medzijazykovým lexikálnym diferenciam využívajú.²⁹

LITERATÚRA

AUER, Peter: *From code-switching via language mixing to fused lects: toward a dynamic typology of bilingual speech*. In: InLiSt – Interaction and Linguistic Structures, 6, 1998. Dostupné na internete: (http://kops.ub.uni-konstanz.de/bitstream/handle/urn:nbn:de:bsz:352-opus-4702/470_1.pdf?sequence=?1).

²⁹ Príspevok vznikol s podporou Grantovej agentúry Českej republiky v rámci projektu Konfrontační popis současného slovenského a českého lexika (systémové vztahy a komunikační koexistence) č. P406/11/2304.

- BUDOVIČOVÁ, Viera: *Semikomunikácia ako lingvistický problém*. In: *Studia Academica Slovaca* 16. Bratislava, 1987, s. 49 – 66.
- BUZÁSSYOVÁ, Klára: *Kontaktové varianty a synonymá v slovenčine a češtine*. *Jazykovedný časopis*, 44, 1993, s. 92 – 107.
- DOLNÍK, Juraj: *České slová v slovenčine*. In: *Studia Academica Slovaca* 21. *Prednášky XXVII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Ed. J. Mlacek. Bratislava : Stimul, 1992, s. 1 – 10.
- DOLNÍK, Juraj: *Teória spisovného jazyka so zreteľom na spisovnú slovenčinu*. Bratislava : Veda, 2010, s. 71 – 93.
- GAZDÍKOVÁ, Martina: *Die tschechischen Kontaktwörter in der slovakischen Sprachpraxis und in der Rezeption der zeitgenössischen Slowakistik*. (Slavistische Beiträge 440.) München : Otto Sagner, 2005.
- HORECKÝ, Ján (1995): *Slovensko-česká diglosná komunikácia*. In: *Sociolinguistické aspekty výzkumu súčasnej slovenčiny*. *Sociolinguistica Slovaca* 1. Ed. S. Ondrejovič, M. Šimková. Bratislava : Veda, 1995, s. 183 – 187.
- IVAŇOVÁ, Tamara: *Cizinka S. Česko-slovenská dvojazyčná komunikace*. Diplomová práca. Praha : Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Ústav bohemistických studií, 2002.
- MUSILOVÁ, Květoslava: *Funkčnosť slovakismů v současné češtině*. In: *Člověk – jazyk – text*. Ed. A. Jaklová. České Budějovice : Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2008, s. 313 – 318.
- MUSILOVÁ, Květoslava: *Slovakismy v současné češtině (sociolinguistický průzkum mezi vysokoškoláky)*. In: *Vidy jazyka a jazykovedy*. Prešov : Prešovská univerzita, 2011, s. 389 – 396. Dostupné na internete: (http://www.publib.sk/elpub2/FF/Olostiak2/pdf_doc/36.pdf).
- NÁBĚLKOVÁ, Mira: *Metakomunikačné vyjadrenie ako indikátor jazykového vedomia*. In: *Všeobecné a špecifické otázky jazykovej komunikácie*. Red. P. Odaloš – V. Patráš. Banská Bystrica : Pedagogická fakulta, 1991, s. 87 – 96.
- NÁBĚLKOVÁ, Mira: *Ale v češtině bych to rád taky... Slovensko-český preklad ako predmet vyjednávania v internetovej komunikácii*. In: *Čeština a slovenština: vzájemné vzťahy, rok 2007*. Ed. Jana Hoffmannová, Mira Nábělková. *Jazykovedné aktuality, zvláštní monotematické číslo*, roč. XLIV, 2007, s. 54 – 78. Dostupné na internete: (http://jazykovednesdruzeni.cz/JA_2007_zvlastni_cislo.pdf).
- NÁBĚLKOVÁ, Mira: *Closely Related Languages in Contact: Czech, Slovak, „Czechoslovak“*. In: *Small and Large Slavic Languages in Contact*. International Journal of the Sociology of Language 183. Ed. R. Marti, J. Nekvapil. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2007, s. 53 – 73.
- NÁBĚLKOVÁ, Mira: *Slovenčina a čeština v kontakte. Pokračovanie príbehu*. Bratislava – Praha : Veda, Jazykovedný ústav L. Štúra SAV, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2008.
- NÁBĚLKOVÁ, Mira: *Slovenčina a čeština – blízke „cudzíe“ jazyky?* In: *Studia Academica Slovaca* 38. *Prednášky XLV. letnej školy slovenského jazyka a kultúry*. Ed. J. Pekarovičová, M. Vojtech. Bratislava: Univerzita Komenského, 2009, s. 221 – 238.
- NÁBĚLKOVÁ, Mira: *Literárne servery a amatérsky česko-slovenský literárny kontext*. In: *V sieti strednej Európy: nielen o elektronickej literatúre*. Ed. B. Suwara, Z. Husárová. Bratislava : SAP a Ústav svetovej literatúry 2012, s. 281 – 298.
- NÁBĚLKOVÁ, Mira: *Vzďaľovanie? Česko-slovenské a slovensko-české jazykové vzťahy v dvadsaťročí po rozdelení spoločného štátu*. In: *Česko-slovenská historická ročenka* 12. Ed. V. Goněc. Bratislava : Veda, 2013 (v tlači).

- NÁBĚLKOVÁ, Mira: *Prekrývania a rozdiely slovenských a českých synonymických skupín. Lexika a slootvorba*. In: *Gramatika a korpus 2012. Sborník příspěvků z konference na CD*. Hradec Králové : Ústav pro jazyk český AV ČR a Gaudeamus, 2013.
- NÁBĚLKOVÁ, Mira: *The Case of Czech-Slovak language contact and contact-induced phenomena*. In: *Family effects in language contact. Modeling congruence as a factor in contact induced change*. Ed. by Juliane Besters-Dilger, Cynthia Dermarkar, Stefan Pfänder & Achim Rabus. Freiburg, 2013 (v tlači).
- NÁBĚLKOVÁ, Mira – SLOBODA, Marián: „Aj ja som išiel do sveta a donášel jsem své lásce najkrajšie kvety...“ *Podoby bilingválneho diskurzu a „českoslovenčina“*. In: *Individuálny a spoločenský bilingvизmus*. Ed. J. Štefánik. Bratislava : Univerzita Komenského, 2005, s. 51 – 65.
- NÁBĚLKOVÁ, Mira – SLOBODA, Marián: *Česko-slovenská komunikácia: semikomunikácia, bivalentnosť a reflexia vzájomnej zrozumiteľnosti slovenčiny a češtiny*. In: *Slovenčina v menšinovom prostredí*. Ed. Alexander Ján Tóth, Alžbeta Uhrinová. Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2008, s. 156 – 165.
- NEUSTUPNÝ, Jiří V.: *Sociolinguistika a jazykový management*. Sociologický časopis, 38, 2002, č. 4, s. 429 – 442;
- NEUSTUPNÝ, Jiří V. – NEKVAPIL, Jiří.: *Language management in the Czech Republic*. Current Issues in Language Planning, 4, 2003, č. 3 – 4, s. 181 – 366.
- REHÁK, Miroslav: *Analýza internetových diskuzí a anket*. Seminárna práca. Praha : FF UK, 2013 (rkp.)
- SLOBODA, Marián: *Slovensko-česká (semi)komunikace a vzájemná (ne)rozumiteľnosť*. Čeština doma a ve světě, XII, č. 3 – 4, 2004, s. 208 – 220. Dostupné na internete: (http://kses.ff.cuni.cz/system/files/CDS_sken-opr.pdf).
- SLOBODA, Marián – NÁBĚLKOVÁ, Mira: *Receptive multilingualism in 'monolingual' media: managing the presence of Slovak on Czech websites*. International Journal of Multilingualism, 2013, 10, č. 2, s. 1 – 18.
- SOKOLOVÁ, Miloslava: *České kontaktové jazy v slovenčine*. In: *Sociolinguistické aspekty výzkumu súčasnej slovenčiny. Sociolinguistica Slovaca 1*. Bratislava, 1995, s. 188 – 206. Dostupné na internete: (http://www.juls.savba.sk/ediela/sociolinguistica_slovaca/1995/1/sls1.pdf).
- SVOBODOVÁ, Jana: *K pasionímu bilingvизmu dětí v česko-slovenském prostoru*. In: *Slovo o slove 12*. Ed. L. Sičáková, L. Liptáková. Prešov: Prešovská univerzita 2006, s. 17 – 22.
- WOOLARD, Kathryn A.: *Simultaneity and Bivalency as Strategies in Bilingualism*. Journal of Linguistic Anthropology, 8, 1999, s. 3 – 29.

SUMMARY

Communicational image of Czech and Slovak lexical differences – evidence of the Internet

The two decades after the dissolution of Czechoslovakia in 1993 have by coincidence also represented a time span in which the Internet was increasingly used in various spheres of social life. This development of internet communication brought also a new and wide space for communication between the Czechs and the Slovaks. Different types of websites offer a proof of intensive communication between the Czechs and the Slovaks that uses receptive bilingualism where every participant of the communication uses their language – either Slovak or Czech. The paper focuses on the issue of Czech and Slovak lexical differences present and

thematized in Internet communication. It further introduces communication processes used when clarifying the meaning of unknown lexemes and searching for equivalents in the other language as well as processes aimed at preventing miscommunication caused by unknown differential lexemes in texts addressed to Czech and Slovak visitors of websites.

Ako rozumejú zahraniční slovakisti češtiny a zahraniční bohemisti slovenčiny Projekt receptívnej znalosti blízkeho jazyka

Na úvod

Dvadsaťte výročie rozdelenia Česko-Slovenska je príležitosťou reflektovať aj fungovanie češtiny a slovenčiny ako cudzích jazykov so zreteľom na ich prezentáciu cudzincom. V tejto súvislosti vznikol na podnet doc. PhDr. Márie Hádkovej, PhD., z Pedagogickej fakulty Univerzity J. E. Purkyně v Plzni spoločný česko-slovenský projekt zameraný na zisťovanie úrovne receptívnej znalosti geneticky, typologicky aj areálovo blízkeho jazyka, teda slovenčiny u zahraničných bohemistov a češtiny u zahraničných slovakistov. Riešiteľský tím tvoria zástupcovia partnerských inštitúcií pôsobiaci v oblasti vzdelávania cudzincov doc. PhDr. Milan Hrdlička, PhD., a PhDr. Jiří Hasil z Ústavu bohemistických štúdií na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe (ďalej UBS)¹ a slovenskú stranu reprezentujú pracovníčky Studia Academica Slovaca – centra pre slovenčinu ako cudzí jazyk Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave (ďalej SAS)² doc. PhDr. Jana Pekarovičová, PhD., a Mgr. Adela Gabríková. Cieľom projektu bolo zistiť, či česko-slovenská jazyková blízkosť pomáha aj cudzincom pri nadobúdaní receptívnych zručností češtiny / slovenčiny ako cudzieho jazyka, do akej miery sú schopní porozumieť hovorenému či písanému prejavu v druhom jazyku, akým spôsobom a či vôbec možno v štúdiu jedného z jazykov využiť pozitívny medzijazykový transfer na osvojenie receptívnej kompetencie druhého jazyka. Spoločný výskum sa realizoval súčasne v rámci vzdelávacieho programu letných škôl češtiny v Prahe a slovenčiny v Bratislave v auguste 2012. Testovali sa receptívne zručnosti počúvanie s porozumením, čítanie s porozumením a osobitne aj porozumenie na základe sledovania videozáznamu. Výsledky testovania spolu s lingvodidaktickým komentárom sa vyhodnocujú, porovnávajú a budú publikované v samostatnej monografii.

Lingvodidaktické východiská

V rámci štúdia slovenčiny a češtiny ako cudzieho jazyka sa cudzinci pomerne často, najmä pri pobyte v cieľovej krajine, dostanú do priameho kontaktu s druhým jazykom. Ide napríklad o dotyk slovakistu s češtinou v bežných situáciách, jednak prijímaním rozličných informácií (letákov, nápisov,

¹ Bližšie informácie o vzdelávacom programe čeština ako cudzí jazyk UBS FF UK Praha na: www.ubs.ff.cuni.cz

² Bližšie informácie o vzdelávacom programe slovenčina ako cudzí jazyk SAS FF UK Bratislava na: www.fphil.uniba.sk/sas

inštrukcií a návodov) v češtine, jednak prostredníctvom literárnych diel, filmov, piesní, ba dokonca i po česky písanej študijnej literatúry, ktorá je zvyčajne súčasťou našich študijných programov. Avšak v neposlednom rade sa môžu stretnúť s češtinou aj sledovaním médií, kde spravodajstvo či rozličné kontaktové relácie s hosťami prebiehajú spontánne v obidvoch jazykoch, čo aj po dvadsiatich rokoch rozdelenia spoločného štátu Česi aj Slováci považujú za normálne a väčšinou bezporuchové, samozrejme s rozličným vnímaním a hodnotením vzájomných medzijazykových kontaktov³.

Tu sa prirodzene natíska otázka, či česko-slovenská jazyková blízkosť pomáha zahraničným slovakistom a zahraničným bohemistom pri nadobúdaní receptívnych zručností blízko príbuzného jazyka, do akej miery sú cudzinci schopní porozumieť hovorenému či písanému prejavu, prípadne čo pôsobí rušivo, čo im bráni v porozumení bežných komunikačných situácií v druhom jazyku.⁴

Keďže súčasťou motivácie učenia sa cudzieho jazyka býva často získanie aspoň elementárnych predpokladov pre porozumenie ďalšieho, zvyčajne typologicky blízkeho jazyka, potom testovanie receptívnej jazykovej kompetencie v češtine, u cudzincov učiacich sa po slovensky a receptívnej jazykovej kompetencie v slovenčine, u cudzincov učiacich sa po česky, má svoje didaktické opodstatnenie. Prieskum bol orientovaný na vekovo a národnostne rozmanité spektrum respondentov, čo bežne splňajú frekventanti letnej školy našich špecializovaných pracovísk, Letnej školy slovanských štúdií a Letnej školy slovenského jazyka a kultúry SAS.⁵ Spoločné testovanie sa realizovalo súčasne v rámci vzdelávacieho programu na našich letných školách v auguste 2012. Výskumné tímy pripravili paralelné testy na overenie zručností počúvania s porozumením, čítania s porozumením a osobitne sa testovalo porozumenie na základe sledovania videozáznamu, teda dekodovanie počúvania s vizuálnou oporou. Testy na overenie znalosti češtiny absolvovalo 102 mierne pokročilých a pokročilých zahraničných slovakistov a 104 mierne pokročilých a pokročilých zahraničných bohemistov, začiatočníci neboli zaradení do testovacej vzorky, keďže

³ K jazykovej situácii v oblasti vzájomných česko-slovenských a slovensko-českých kontaktov po rozdelení spoločného štátu, oscilujúcu medzi percepčným a produkčným bilingvizmom na pozadí semikomunikácie podrobnejšie NÁBĚLKOVÁ, Mira: *Slovenčina a čeština v kontakte*. Bratislava : Veda, 2008, tam aj príslušná literatúra.

⁴ Cieľom podobného anketového prieskumu, ktorý realizovala M. Hádková (2001) bolo zistiť, či sú cudzinci komunikujúci po česky schopní akceptovať slovenský text, a to písaný i hovorený. Východiskom sa stala práve predpokladaná zrozumiteľnosť vyplývajúca z blízkosti češtiny a slovenčiny. Porov. HÁDKOVÁ, Marie: *Čeština a slovenština jako cizí jazyky*. In: *Čeština jako cizí jazyk. IV. Materiály ze 4. mezinárodního symposia o češtině jako o cizím jazyku*. Red.J. Kuklík. Praha : Univerzita Karlova, 2002, s. 149.

⁵ Anketový prieskum sa realizoval počas 56. behu Letní školy slovanských štúdií, ktorú každoročne organizuje Ústav bohemistických štúdií Filozofickej fakulty Karlovej univerzity v Prahe a počas 48. ročníka Letnej školy slovenského jazyka a kultúry SAS, ktorú organizuje Studia Academica Slovaca – centrum pre slovenčinu ako cudzí jazyk Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave.

podmienkou účasti bolo aspoň čiastočné ovládanie slovenčiny / češtiny ako cudzieho jazyka. Testovanie bolo zamerané na zisťovanie receptívnych komunikačných zručností, teda schopnosti porozumieť vybraným textom z oblasti bežnej komunikačnej sféry. Overovanie sa uskutočnilo výberom odpovede z ponuky, pričom otázky aj odpovede boli formulované v cieľovom jazyku, teda u študentov učiacich sa po slovensky v slovenčine a naopak, aby sa nezvyšovala náročnosť vnímania a nekomplikovala schopnosť primeranej interakcie. Na testovanie počúvania s porozumením vybrali obidva tímy nahrávku zo štandardne používaných učebníc pre cudzincov⁶, v ktorej išlo o klasický dialóg bežnej komunikácie na tému cestovanie. Čítanie s porozumením sa overovalo na základe textu o rodine, podmienkou výberu bola porovnateľná náročnosť, nešlo však o rovnaké texty či o ich preklad. Do súboru testovacích zručností bol zaradený aj krátky videozáznam z televízneho seriálu *Ulíce*, dlhodobo vysielaného českou televíziou a *Ordinácia v ružovej záhrade*, dlhodobo vysielaného seriálu slovenskou televíziou, ktorými sa sledovala schopnosť porozumieť situáciám z bežného života interpretovaným v spontánnej živj reči. Na základe jednotlivých testov sme získali údaje, ktoré sú podkladom na vyhodnotenie projektu a na lingvodidaktický komentár k čiastkovým výsledkom výskumu. Samozrejme, vzhľadom na pomerne malú vzorku respondentov (celkove sa na testovaní zúčastnilo 206 frekventantov) ide o pilotný projekt, na základe ktorého možno hovoriť skôr o tendenciách či parametroch ovplyvňujúcich pozitívny medzijazykový transfer, respektíve o príčinách komunikačných bariér prejavujúcich sa interferenciou. V tomto duchu bol predbežne formulovaný výskumný problém: V akom vzťahu je komunikačná kompetencia cudzinca učiaceho sa po slovensky k jeho schopnosti prijímať český text a naopak, v akom vzťahu je komunikačná kompetencia cudzinca učiaceho sa po česky k jeho schopnosti prijímať slovenský text. S touto otázkou úzko súvisí aj overenie stanovenej hypotézy: Čím vyššia je úroveň znalosti cieľového jazyka (češtiny, slovenčiny), tým lepšie sú cudzincove predpoklady porozumieť českému / slovenskému komunikátu.

Sociolingvistické aspekty

Prvú časť dotazníka tvorili otázky zamerané na sociolingvistickú charakteristiku respondentov. Medzi sledované javy prieskumu patrí klasifikácia účastníkov testovania podľa materinského / východiskového jazyka, čím sa vytvorili dve skupiny Slovanov a Neslovanov študujúcich češtinu resp. slovenčinu. Za relevantný údaj sme považovali dĺžku štúdia daného jazyka, ako aj dosiahnutý stupeň jazykovej znalosti s rozlíšením

⁶ Slovenský text je z učebnice KAMENÁROVÁ, Renáta – LOS-IVORÍKOVÁ, Helena a kol.: *Križom krážom. Slovenčina A2*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2012. Český text je z učebnice ADAMOVIČOVÁ, Ana – IVANOVOVÁ, Darina: *Basic Czech I*. Praha : Karolinum, 2009.

dvoch skupín, a to mierne pokročilých a pokročilých, ktoré sme ďalej nediferencovali. Zaujímali nás spôsoby výučby, teda ako frekventanti získavajú schopnosť komunikovať po slovensky respektíve po česky. Respondenti odpovedali formou výberu z ponuky, či sa učili na kurzoch (inštitucionálne) alebo ako samoukovia, prípadne s kamarátmi či s rodinou, alebo mali dokonca súkromného učiteľa. Tu bolo možné označiť viac ako jednu možnosť, čo mnohí frekventanti aj využili. Dôležitým ukazovateľom vplyvu na výsledky testovania porozumenia príbuzného jazyka je dosiahnutá úroveň znalosti cieľového jazyka. Osobitne sa vyhodnocovali výsledky krajanov, frekventantov hovoriacich západoslovenským jazykom, prípadne respondentov deklarujúcich znalosť iných slovanských jazykov, kde možno sledovať mieru využitia pozitívneho medzijazykového transferu.

Na tomto mieste sa obmedzíme iba na sociolingvistickú charakteristiku frekventantov, ktorí sa zapojili do prieskumu v rámci letnej školy SAS, to znamená tých, čo študujú slovenčinu ako odbor a deklarujú sa ako slovakisti alebo prekladatelia, alebo sa slovenčinu učia na základe osobnej či profesijnej motivácie. Na testovaní porozumenia češtiny ako cudzieho jazyka sa počas letnej školy SAS zúčastnilo 57 Slovanov a 45 Neslovanov, vrátane 10 krajanov, pričom väčšinu z nich tvoria študenti lektorátov slovenského jazyka a kultúry pôsobiacich na univerzitách v zahraničí, ktorí sú tradične primárnymi frekventantmi letnej školy. V rámci výskumu sa výsledky ďalej diferencovali podľa dĺžky štúdia cieľového jazyka, pričom až 46 respondentov deklarovalo dva až tri roky štúdia a 24 respondentov jeden až dva semestre, čo zodpovedá sociálnej charakteristike testovacej vzorky s prevahou študentov lektorátov. V prieskume sa sledovali aj bežné údaje sociálneho statusu, ako je vek a pohlavie, ktoré sa však v celkovom hodnotení výsledkov nezohľadňovali.

Medzi relevantné sociolingvistické faktory sme v našom testovaní receptívnej jazykovej znalosti zaradili aj otázku zameranú na využívanie médií pri kontakte s cieľovým jazykom, zaujímalo nás, či respondenti sledujú slovenskú televíziu, počúvajú slovenský rozhlas, čítajú slovenské noviny, prípadne či používajú slovenský internet. Samostatnú časť ankety tvorila otázka týkajúca sa fungovania / absencie kontaktu s druhým jazykom, pričom zahraniční slovakisti špecifikovali formu kontaktu s češtinou, a to v rámci štúdia, osobných či rodinných väzieb alebo v rámci pobytu v druhej krajine, v našom prípade v Českej republike. Zisťovali sme, či sa češtinu frekventant učil, prípadne sa ju aktuálne učí, či je v jeho okolí niekto, kto komunikuje po česky, alebo s kým môže po česky komunikovať. V prípade kladnej odpovede sme požadovali určiť, o koho ide, či je to rodinný príslušník, sused, kolega v zamestnaní a pod.

Charakteristika slovenských textov určených na testovanie

Počúvanie s porozumením

Ako sme už uviedli, slovenský text zameraný na počúvanie s porozumením bol vybraný z učebnice slovenčiny pre cudzincov *Krížom-krážom A2*. Ide o dialóg zo 4. lekcie prebiehajúci medzi Carlom, jednou z hlavných postáv učebnice a operátorkou na letisku. Rozhovor sa týka bežnej komunikačnej situácie spojennej s cestovaním, a to rezervácie letenky. Svojou náročnosťou výberu lexiky text zodpovedá úrovni A1, ale s ohľadom na použité gramatické tvary, najmä kondicionálu, patrí do úrovne A2. Dialóg obsahuje štandardné repliky zamerané na zisťovanie informácií o voľných letenkách na konkrétny dátum s uvedením presného miesta a času priletu a odletu, ako aj na zisťovanie ceny letenky a formu platby. Účastníci vedú dialóg v spisovnej slovenčine, používajú neutrálne jazykové prostriedky, ale objaví sa aj hovorový prvok v replike *Želáte si?* namiesto spisovného variantu *Čo si želáte?*. V tejto súvislosti sa odкрýva vážny lingvodidaktický problém komplexnej prezentácie jazyka pre praktickú komunikáciu cudzincov, teda dôraz na osvojenie si aj iných variet národného jazyka, najmä hovorového jazyka i jeho hovorenej podoby, teda nie iba jeho spisovnej variety.⁷

Čo sa týka gramatiky a gramatických kategórií, v texte sa strieda indikatív prezenta aj kondicionál bežne používaných slovies, ktoré sú základom zdvorilostných fráz. Sú to formulky pozdravu na začiatku a na konci, typické modálne slovesá spojené s prosbou o službu. V texte sa popri nominatíve a akuzatíve (*Dunajské aerolínie, dobrý deň, príjemný let, máte letenku na pondelok*) viacej vyskytuje genitív singuláru (*z Bratislavy, do Ríma a späť v lokálnom význame, ale aj genitív v časovom význame 8. februára*), výnimočne je prítomný aj lokál singuláru *v Prahe* a vo frekventovanom spojení *v poriadku*.

Lexika použitá v dialógu zahŕňa málo početné elementárne výrazy zodpovedajúce nárokom kladeným na úroveň A1. Porozumenie môžu frekventantom uľahčiť geografické názvy miest (*Bratislava, Rím, Praha*) a internacionalizmy (*rezervovať, aerolínie, február, internet banking*), na druhej strane sa tu nachádzajú slová a spojenia, ktoré sa výrazne líšia svojou formou od češtiny *želáte si, späť, dopočutia*, čo môže sťažiť percepciu slovenského textu. Nahrávka na CD nosiči je súčasťou učebného kompletu a je interpretovaná primeraným tempom reči.

Respondenti si mali najprv pozorne prečítať všetky otázky a dvakrát si vypočuli krátky dialóg v trvaní 1 minúta 7 sekúnd. Ich úlohou bolo označiť jednu správnu odpoveď z ponuky štyroch rovnocenných možností. Dôraz sa

⁷ V súvislosti so stratifikáciou češtiny a s jej odrazom vo výučbe cudzincov HRDLIČKA, Milan: *Kapitoly o češtině jako o cizím jazyku*. Plzeň: Západočeská univerzita, Pedagogická fakulta, 2010, s. 85, zdôrazňuje, že pre získanie náležitej kvality komunikačnej kompetencie v cieľovom jazyku by sa mal cudzinec (prinajmenšom od štádia mierne pokročilého) učiť identifikovať, interpretovať a postupne aktívne a diferencovane používať gramatické a lexikálne prostriedky na osi spisovnosť – nespisovnosť.

kládol na samostatnú prácu, nemohol sa používať slovník ani iné jazykové príručky. Celková doba na vypracovanie aktivity činila 15 minút.

Text na testovanie počúvania s porozumením:

Rezervácia letenky

OPERÁTORKA: Dobrý deň, Dunajské aerolínie. Želáte si?

CARLO: Máte, prosím vás, voľnú letenku na pondelok 3. februára do Ríma?

OPERÁTORKA: Počkajte, prosím... Áno, máme. Chcete letieť ráno alebo popoludní?

CARLO: Ráno.

OPERÁTORKA: Odlet z Bratislavy je o 7:50 a prílet do Ríma o 9:15.

CARLO: Dobre, môže byť. Mohli by ste mi ju rezervovať?

OPERÁTORKA: Áno. A kedy by ste chceli letieť späť?

CARLO: Do Bratislavy by som sa chcel vrátiť 8. februára.

OPERÁTORKA: Bohužiaľ, na 8. februára máme už všetky priame lety vypredané. Môžete letieť s prestupom v Prahe.

CARLO: Dobre, môže byť. Koľko stojí spiatočná letenka?

OPERÁTORKA: 150 eur. A na aké meno bude letenka?

CARLO: Carlo Biagiotti. A zaplatím cez internet banking.

OPERÁTORKA: V poriadku. Prijemný let a dopočutia.

CARLO: Dopočutia.

Otázky k textu

- 1) Kde pracuje žena?** A) Vo firme Dunajský aeroflot. B) Vo firme Dunajské aerolínie. C) Vo firme Dunajské vodárne. **D) Vo firme Dunajské mraziarne.**
- 2) Čo potrebuje muž?** A) Potrebuje informácie o letoch. B) Potrebuje zmeniť letenku. C) Potrebuje kúpiť lístok. **D) Potrebuje rezervovať letenku.**
- 3) Kedy chce muž cestovať?** A) V utorok 3. februára. B) V pondelok 5. februára. **C) V pondelok 3. februára.** D) V utorok 5. februára.
- 4) Kedy príde lietadlo do Ríma?** A) Ráno 10.15. B) Večer 10.15. C) Večer 9.15. **D) Ráno 9.15.**
- 5) Dokedy chce muž zostať v Ríme?** A) **Do 8. februára.** B) Do konca februára. C) Nepovedal dokedy. D) Nechce letieť naspäť.
- 6) Všetky priame lety sú:** A) len s prestupom v Prahe. **B) už vypredané** C) bohužiaľ zrušené D) veľmi drahé
- 7) Koľko eur stojí letenka?** A) 250 B) 350 **C) 150** D) 50
- 8) Carlo Biagiotti je:** A) meno letiska B) názov letenky C) majiteľ firmy **D) cestujúci**
- 9) Muž použije internet banking** **A) na zaplatenie rezervácie** B) na kontrolu účtu C) na svoje meno D) na letenku do Prahy
- 10) Žena hovorí na konci:** A) Dovidenia. **B) Dopočutia.** C) Na rozlúčku. D) Na zdravie.

Čítanie s porozumením

Text vybraný na testovanie čítania s porozumením sa týkal témy rodina. Z hľadiska náročnosti ide o štandardný text určený pre úroveň A1. Statický opis členov rodiny na fotografii pri príležitosti rodinnej udalosti (svadby) dopĺňa komentár o charaktere ich príbuzenských vzťahov z pohľadu hlavnej postavy priameho rozprávania, Kataríny. Text je preto preplnený krstnými menami a veľkým výskytom apelatív pomenúvajúcich členov rodiny, ktoré sa vyskytujú v rôznych substantívnych tvaroch (otec, matka, brat, sestra, babka, sesternica, teta, strýko, synovec, neter) i ako posesívne adjektíva (Tánina svokra, sestra, Michalova mama). Priamo i nepriamo sa tu spomínajú ďalšie rodinné súvislosti smrť, rozvod, tehotnosť, čakanie narodenia dieťaťa, dvojčiek a pod. Rodinné vzťahy sú vyjadrené aj pomocou frekventovaného použitia privlastňovacích zámen (môj, moja, naša, jej) i posesívneho genitívu (mama môjho otca). V opise rodiny sa pomerne hojne vyskytujú miestne predložkové spojenia (v strede, na svadbe, pri Zuzane, vedľa mňa, vedľa môjho priateľa, vedľa babky, oproti nám), čo môže trochu komplikovať porozumenie textu. Úlohou respondentov bolo najprv si pozorne prečítať všetky otázky k textu a potom samotný text s názvom *Moja rodina*. Po prečítaní mali vybrať jednu odpoveď zo štyroch možností.

Text na testovanie čítania s porozumením

Moja rodina

Minulý víkend mala moja sesternica Táňa svadbu. Stretla sa celá naša rodina. Tu sú fotografie. Sesternica s manželom Petrom a jej rodičia – moja teta Zuzana a strýko Michal – sedia v strede. Peter už nemá otca, Tánina svokra Lýdia je znova vydatá. Peter má troch mladších bratov, ale na svadbe bol iba Štefan.

Moja mama Lucia a otec Tomáš nesedia spolu, lebo sú rozvedení. Moja mama sedí pri Zuzane – je to jej sestra. Otec sedí vedľa mňa, Kataríny, a vedľa môjho priateľa Lukáša. Oproti nám je stará mama Danka. Danka je mama môjho otca a aj Michalova mama. Tánina sestra Kristína má iba 12 rokov, sedí tiež oproti nám vedľa babky a hrá sa s mobilom. Táňa má aj brata Karola – on a môj brat Filip robili fotografie, a preto ich nevidíme.

Moja sestra Marta nemohla prísť na svadbu, lebo je tehotná – na budúci týždeň bude mať dvojčiky a ja budem mať neter Julianu a synovca Mateja.

Otázky k textu

- 1) Kto napísal text? A) Táňa, B) Katarína, C) Michal, D) Kristína
- 2) Ako sa volá Tomášov brat? A) Michal, B) Lukáš, C) Karol, D) Peter
- 3) Čo viete o Marte? A) Čaká dve deti. B) Nechcela prísť na svadbu. C) Má sestru Kristínu. D) Je vydatá.
- 4) Kto je Danka? A) Zuzanina mama, B) Matejova stará mama, C) Petrova

stará mama, **D) Tánina stará mama**

5) Petrova mama je: A) tehotná, B) svobodná, **C) vydatá**, D) rozvedená

6) Kolko detí má Lucia? A) jedno, B) dve, **C) tri**, D) štyri

7) Filip bude Julianin: A) brat, B) bratranec, C) synovec, **D) ujo**

8) Čo robí na svadbe Kristína? A) Zabáva sa. **B) Nudí sa.** C) Tancuje.
D) Fotografuje.

9) Štefan je: **A) Lýdiin syn**, B) Tomášov vnuk, C) Katarínin starý otec,
D) Petrov bratranec

10) Tomáš a Matej budú: A) bratranec – bratranec, **B) starý otec – unuk**,
C) svokor – zať, D) strýko – synovec

Porozumenie videozáznamu

V tejto časti testovania sa azda najviac prejavila diferenciácia respondentov podľa východiskového jazyka. Okrem sledovania komunikačných zručností sa tu premietla aj úroveň sociokultúrnej kompetencie, teda úroveň ovládania lingvoreálií⁸. Pretože videozáznam obsahuje ukážku situácie zo seriálu z nemocničného prostredia, kde vystupujú postavy príbuzných – matka so synom a synov kolega z nemocnice ako ústredná postava prezentovanej situácie. Ide o epizódu, keď profesor požiadala Michalovu matku Editu o ruku. Z hľadiska lexiky sa v scénke vyskytujú frazeologické spojenia *požiadat' o ruku*, *oziat' sa*, ktoré sa zhodujú v obidvoch jazykoch. Pred sledovaním videozáznamu si respondenti najprv prečítali všetky otázky, ktoré vyplývali zo scény. Sekvenciu v trvaní 1 minúta 28 sekúnd si mohli pozrieť dvakrát. Potom na základe videozáznamu vyberali jednu odpoveď z ponuky štyroch možností, pričom len jedna možnosť bola správna.

Otázky k videozáznamu:

1) O čo požiadal muž v obleku muža v tričku? A) Muž v obleku požiadal muža v tričku o súhlas jeho mamy. B) Muž v obleku požiadal muža v tričku o peniaze jeho mamy. **C) Muž v obleku požiadal muža v tričku o ruku jeho mamy.** D) Muž v obleku požiadal muža v tričku o byt jeho mamy.

2) Čo sa pýta staršia žena? A) Staršia žena sa muža v obleku pýta, či sa mu niečo stalo. B) Staršia žena sa muža v obleku pýta, či niečo zabudol. C) Staršia žena sa muža v obleku pýta, ako sa mu darí. D) Staršia žena sa pýta muža v obleku, ako sa cíti.

3) Aký je vzťah medzi oboma mužmi? A) Sú priatelia. B) Sú príbuzní. C) Je to otec a syn. **D) Sú kolegovia.**

4. Čo hovorí mladý muž na žiadosť profesora? A) Mladý muž povedal, aby sa poradil s jeho mamou. **B) Mladý muž povedal, aby sa spýtal jeho mamy.**

⁸ Podľa J. Hasila (HASIL, Jiří: *Interkulturní aspekty mezikulturní komunikace. Acta Universitatis Purkynianae* 165. *Studia Didactica*. Ústí nad Labem : Univerzita J. E. Purkyně, 2011. s. 28) lingvoreálie, teda vnútorné reálie predstavujú široký, vnútorne štruktúrovaný komplex najrôznejších poznatkov, znalostí, zručností a postojov, ktoré sa priamo odrážajú v jazyku.

Mladý muž povedal, že nesúhlasí s profesorom. D) Mladý muž povedal, že treba ešte počkať.

5) Čo chce profesor od staršej ženy? A) Profesor chce, aby sa presťahovala. B) Profesor chce, aby mu dovolila odísť. **C) Profesor chce, aby sa uzali.** D) Profesor chce, aby ostala doma.

6) Ako prijala staršia žena túto správu? A) **Bola prekvapená.** B) Bola smutná. C) Nesúhlasí s ponukou. D) Musí počkať.

7) Ako oslovila staršia žena svojho nápadníka? A) Jurko, **B) Jožko,** C) Janko, D) Julko

8) Koho si chce profesor vziať za ženu? A) Elenku, B) Etelku, **C) Editku,** D) Evku

9) Čo potrebujú títo snúbenci, ak sa chcú zobrať? A) Musia mať peniaze. B) Musia mať dom. C) Musia mať trpezlivosť. **D) Musia mať odvahú.**

10) Čo dostala staršia žena od profesora? A) Dostala infarkt. **B) Dostala prsteň.** C) Dostala darček. D) Dostala list.

Didaktické parametre hodnotenia výsledkov testovania

Pri hodnotení výsledkov výskumnej vzorky sa berie do úvahy obsahová náplň textov so zreteľom na jeho charakter i na náročnosť zodpovedajúcu stupňu komunikačnej kompetencie podľa SERR pre jazyky⁹, pričom sa sleduje výskyt internacionalizmov v textoch i formulácia jednotlivých otázok s ponukou variantných odpovedí. Didakticky relevantnou súčasťou testovania je vyhodnotenie nesprávnych odpovedí s komentovaným zdôvodnením príčin komunikačnej bariéry, odhalenie interferencie sledovaných javov, ktorá sa odrazila v chybnjej interpretácii lexikálnej alebo gramatickej zložky. Osobitne sa vyhodnocujú výsledky respondentov slovanskej a neslovanskej jazykovej oblasti i prípadná nereakcia na otázky.

Keďže výsledky testovania receptívnej znalosti češtiny ako cudzieho jazyka u zahraničných slovakistov a slovenčiny ako cudzieho jazyka u zahraničných bohemistov budú predmetom spoločnej monografie, cieľom tohto príspevku bolo predstaviť projekt, opísať jeho teoretické východiská a naznačiť výskumnú stratégiu. Zároveň možno poukázať na vzdelávací potenciál pri budovaní receptívnej kompetencie blízkeho jazyka. Cudzinci ovládajúci, resp. študujúci češtinu majú zvyčajne ťažkosti s porozumením slovenského komunikátu a potrebujú špeciálnu prípravu so zreteľom na rozdiely medzi týmito jazykmi.

⁹ Spoločný európsky referenčný rámec pre jazyky. Výučba. Učenie sa. Hodnotenie.

Často to sami v našich anketách vyjadrujú podobným spôsobom ako nemecká študentka češtiny a slovenčiny¹⁰.

Na základe poznatkov získaných z komunikačnej a pedagogickej praxe sa dá usudzovať, že výučba cudzincov na pozadí češtiny / slovenčiny sa vyznačuje istými zvláštnosťami vo všetkých jazykových rovinách. Tieto špecifiká ovplyvňujú tak proces osvojovania, ako aj oblasť používania jazykov a sú častou príčinou typických jazykových chýb zahraničných bohemistov / slovakistov, ktorí si chcú rozšíriť svoju lingvistickú kompetenciu o znalosť slovenčiny / češtiny. Didaktická koncepcia výučby takýchto záujemcov sa zväčša opiera o výsledky kontrastívneho štúdia slovenčiny a češtiny, pričom sa zameriava jednak na efektívne využívanie paralel a zhôd medzi obidvoma jazykmi, ale najmä na schopnosť identifikovať a rozoznávať rozdiely v lexike, gramatickom systéme i komunikačnej praxi. Takýto koncept si zvolili autorky publikácie *Slovenčina a čeština*¹¹, ktoré na pozadí porovnávania jednotlivých rovín obidvoch jazykov predstavili súčasnú slovenčinu a češtinu a doplnili cvičeniami na nácvik medzijazykových rozdielov. Materiál je vhodný aj pre cudzincov, ktorí si chcú osvojiť druhý jazyk.

Záver

Testovaním receptívnych zručností sme zisťovali, či je zahraničný frekventant schopný rozlíšiť hovorený a písaný text v češtine a slovenčine, registrovať rozdielne lexikálne jednotky a či odlišné gramatické tvary nie sú prekážkou porozumenia, naopak či ich dokáže uvedomene využívať pozitívny česko-slovenský transfer. Dôležitú didaktickú funkciu plní adekvátny výber metodiky precvičovania a systemizácie poznatkov v oboch jazykoch tak, aby existovali „popri sebe“ a zásadným spôsobom nenarušili osvojenie primárneho jazyka, aby sa daný adept naučil prepínať jednotlivé kódy podľa komunikačnej potreby. Frekventanti totiž obvyčajne nemienia nahradiť získanú znalosť češtiny slovenčinou a naopak, ale chcú z rozličných dôvodov (štúdium, literatúra, reálie ap.) spoznať aj druhý jazyk, získať aspoň receptívne komunikačné schopnosti. Takáto stratégia si prirodzene vyžaduje istý čas a dôkladnú analýzu psychosociálnych a sociolingvistických faktorov.

Hodnotenie receptívnych zručností v slovenčine u zahraničných bohemistov a naopak vedie k záveru, že rozhodujúcim faktorom efektívnosti osvojenia je aktuálna úroveň jazykovej kompetencie v cieľovom jazyku, teda v čase, keď sa adept začína zaoberať druhým jazykom. Predpokladom

¹⁰ „Moja cesta k slovenčine viedla cez češtinu. Strávila som ako dieťa veľa času v bývalom Československu, a preto mám blízky vzťah k obidvom národom i jazykom. Aj moja predstava o budúcom povolání sa spája s týmito jazykmi. Najväčšie problémy mi robia drobné rozdiely medzi slovenčinou a češtinou. Mám obavy pred niektorými naoko jednoduchými, ale pre mňa ťažko vysloviiteľnými spojeniami“ (PEKAROVIČOVÁ, Jana: *Slovenčina ako cudzí jazyk – predmet aplikovanej lingoistiky*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2004, s. 47).

¹¹ Porov SOKOLOVÁ, Miloslava – MUSILOVÁ, Květa – SLANČOVÁ, Daniela: *Slovenčina a čeština. Synchronne porovnanie s cvičeniami*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2005.

rýchlejšieho napredovania je dobrá znalosť češtiny / slovenčiny ako sprostredkujúceho jazyka, keď dosiahnuté vedomosti možno využiť na kontrastívne štúdium. V prípade, že cudzinec nemá dostatočne zafixované paradigmatické i pragmatické jazykové štruktúry cieľového jazyka, prejavuje sa neistota pri vnímaní a porozumení druhého jazyka a časté miešanie obidvoch kódov. Aj keď dokonalé rozlíšenie týchto blízkyh jazykov slovom i písmom je pre cudzinca veľmi náročné, prax potvrdzuje, že existujú absolventi, dosahujúci výbornú úroveň jazykovej kompetencie v obidvoch jazykoch.

LITERATÚRA

- ADAMOVIČOVÁ, Ana – IVANOVOVÁ, Darina: *Basic Czech I*. Praha : Karolinum, 2009.
- HÁDKOVÁ, Marie: *Čeština a slovenština jako cizí jazyky*. In: *Čeština jako cizí jazyk. IV*. Materiály ze 4. mezinárodního symposia o češtině jako o cizím jazyku. Red. J. Kuklík. Praha : Univerzita Karlova, 2002, s. 149 – 154.
- HRDLIČKA, Milan: *Kapitoly o češtině jako o cizím jazyku*. Plzeň : Západočeská univerzita, Pedagogická fakulta, 2010.
- HASIL, Jiří: *Interkulturní aspekty mezikulturní komunikace. Acta Universitatis Purkynianae 165. Studia Didactica*. Ústí nad Labem : Univerzita J. E. Purkyně, 2011.
- KAMENÁROVÁ, Renáta – LOS-IVORÍKOVÁ, Helena – ŠPANOVÁ, Eva – BALŠÍNKOVÁ, Dorota – KLESCHTOVÁ, Zuzana – MOŠAŤOVÁ, Michaela – TICHÁ, Hana: *Křížom krážom. Slovenčina A2*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2012.
- NÁBĚLKOVÁ, Mira: *Slovenčina a čeština v kontakte. Pokračovanie príbehu*. Bratislava : Veda, 2008.
- PEKAROVIČOVÁ, Jana: *Slovenčina ako cudzí jazyk – predmet aplikovanej lingvistiky*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2004.
- PEKAROVIČOVÁ, Jana: *Slovenčina a čeština v akademickom kontexte*. In: *Česko-slovenská současnost a česká slovákistika*. Praha : Univerzita Karlova, 2006, s. 82 – 90.
- SOKOLOVÁ, Miloslava – MUSILOVÁ, Květa – SLANČOVÁ, Daniela: *Slovenčina a čeština. Synchronne porovnanie s cvičeniami*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2005.

SUMMARY

How do foreign Slovakists understand Czech and how do foreign Bohemists understand Slovak A project of receptive knowledge of a close language

20th anniversary of the dissolution of Czechoslovakia is an opportunity to also reflect Czech and Slovak as foreign languages. A mutual Czech and Slovak project was established with the goal to find out the level of receptive knowledge of a genetically, typologically and geographically close language, that means knowledge of Slovak among foreign Bohemists and Czech among foreign Slovakists. The research team includes representatives of partner

institutions educating foreigners from the Institute of Czech Studies at the Faculty of Arts, Charles University in Prague and Studia Academica Slovaca – the Centre for Slovak as a Foreign Language at the Faculty of Philosophy of Comenius University in Bratislava. The goal of the project was to find out whether the closeness of Czech and Slovak also helps foreigners in obtaining receptive skills of Czech/Slovak as a foreign language and to what extent are they able to understand spoken or written communication in the other language, if and how does positive interlingual transfer work. Mutual research was realized concurrently within the educational program of the summer schools of Czech and Slovak in August 2012. Receptive skills – listening with comprehension, reading with comprehension and also comprehension of watched videos – were tested. The results of tests with a linguodidactic commentary will be published in a separate monograph.

Kognitívna štylistika: interpretácia metafor zániku Česko-Slovenska

Termín *kognitívna štylistika* sa objavuje v odborných prácach hlavne v poslednej dekáde, primárne ako reakcia na spoločenskovednú situáciu, v ktorej vzrástol význam mentalistických teórií spadajúcich pod moderný smer s názvom kognitívna lingvistika [napr. teória konceptuálnej metafory J. Lakoffa a M. Johnsona (1982, český preklad 2002); teória konceptuálneho miešania (blending theory) G. Fauconniera a M. Turnera (2002)]. Tieto teórie predpokladajú existenciu pojmových konštruktov často metaforického pôvodu (napr. vnímanie abstraktnej domény času v intenciách zmyslovovnýmateľného javu – priestoru), ktoré riadia naše myslenie a majú významnú úlohu pri reprezentácii skutočnosti, s ktorou sa človek myšlienkovy vyrovnáva. Predovšetkým anglofónna literárna štylistika orientovaná na umelecké texty reagovala na tieto stimuly aplikáciou kognitívno-lingvistických teórií pri odkrývaní mentálnych konštruktov zohrávajúcich úlohu pri procese tvorby a interpretácie umeleckého textu¹. Okrem novších stimulov hľadá kognitívna štylistika inšpiráciu aj v starších prameňoch. Jej cieľom je sledovanie jazykového štýlu v spätosti s ideacnou (kognitívnou) funkciou jazyka a v tomto smere kognitívna štylistika nadväzuje aj na starší koncept jazykového obrazu sveta – *view of the world*², s ktorým operovali predstavitelia americkej etnolingvistiky E. Sapir a B. L. Whorf v rámci hypotézy o jazykovom determinizme a relativizme³. Dnes je už všeobecne akceptovaná téza, že v každom jazyku je uložený špecifický pohľad na svet. Jazykový obraz sveta sa chápe ako spôsob vnímania sveta a myslenia o ňom, ktorý si osvojujeme spolu s materinským jazykom. Ako poukazuje B. L. Whorf, takéto odlišné obrazy sveta sú uložené aj vo vedeckom a bežnom jazyku, keďže sú výsledkom uplatňovania odlišnej logiky pri ideácii sveta a úlohu tu zohráva hlavne moment uvedomovanosti v prípade ideácie vo vedeckom jazyku, resp. neuvedomovanosti v prípade bežného jazyka⁴. Dôležitým komponentom procesu ideácie, myšlienkového uchopenia sveta, je perspektíva, hľadisko (*point of view*) subjektu. Jazykové

¹ Napr. LAKOFF, George – TURNER, Mark: *More Than Cool Reason: A Field Guide To Poetic Metaphor*. Chicago : Chicago University Press, 1989; SEMINO, Elena – CULPEPER, Jonathan: *Cognitive Stylistics: Language and Cognition in Text Analysis*. Amsterdam : John Benjamins, 2002.

² Porov. napr. SEMINO, Elena: *A cognitive stylistic approach to mind style in narrative fiction*. In: *Cognitive Stylistics: Language and Cognition in Text Analysis*. Eds. Elena Semino – Jonathan Culpeper. Amsterdam : John Benjamins, 2002, s. 95.

³ Výklad Whorfovho termínu jazyková relativita a pojmu jazykový obraz sveta v spojení s touto koncepciou sa podáva v slovenskej lingvistike v práci ORGOŇOVÁ, Oľga – DOLNÍK, Juraj: *Používanie jazyka*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2010, s. 9 – 23.

⁴ WHORF, Benjamin Lee: *Science and Linguistics. (1940)* In: *Language, Thought and Reality*. Ed. John B. Carroll. Massachusetts : MIT Press, 1956, s. 208 – 211.

a myšlienkové uchopenie výseku skutočnosti závisí od faktorov spojených so subjektom, ktorý toto hľadisko uplatňuje. Kognitívna štylistika potom operuje najmä s derivátmi pôvodného pojmu jazykový obraz sveta, ktoré vystihujú variabilitu jazykovo-myšlienkového uchopovania sveta v rámci jedného jazykového spoločenstva, pričom táto variabilita je viazaná na odlišné perspektívy zmysľania o skutočnosti. E. Semino tak odlišuje pojmy ideologické hľadisko (*ideological point of view*) a mentálny štýl (*mind style*)⁵ ako dva komplementárne aspekty pohľadu na svet, jeden kultúrne podmienený a druhý závislý od individuálnej skúsenosti a mentálnych dispozícií (možno hovoriť aj o individuálnom a konvenčnom pohľade). Oba sa podieľajú na štýle textu. Pojem mentálny štýl ako súčasť pojmovej sústavy vychádzajúcej zo základného pojmu obraz sveta predstavuje tie aspekty obrazu sveta, ktoré sú osobného a kognitívneho pôvodu, prejavujú sa v jazykovom vyjadrení individuálnej konceptualizácie skutočnosti alebo v prejavoch takej konceptualizácie, ktorá zodpovedá skupine ľudí s podobnými mentálnymi črtami, napríklad ľudí s podobným mentálnym poškodením⁶. Na druhej strane pojem ideologické hľadisko predstavuje spoločenské, kultúrne, náboženské či politické aspekty obrazu sveta, ktoré subjekt zdieľa s inými členmi spoločenstva patriacimi do obdobnej kultúrnej, sociálnej, politickej a náboženskej skupiny⁷. Osobitý mentálny štýl či konkrétne ideologické hľadisko sú potom východiskom pre štýlotvorný proces. Podobne uvažuje predstaviteľ poľskej etnolingvistiky J. Bartmiński, ktorý konštatuje, že diferenciacia jazykových štýlov ako súčasť kultúrneho vývinu je podmienená koexistenciou rôznych možných perspektív zmysľania o skutočnosti a vznik nového jazykového štýlu indikuje osvojenie si nového prístupu pri chápaní a hodnotení skutočnosti⁸. Podľa J. Bartmińského tak jednotlivé jazykové štýly vyjadrujú odlišné postoje a možno predpokladať, že, naopak, „postojové štýly“ sa zasa charakteristickým spôsobom prejavujú aj na jazykovej rovine. Naprieč všetkými štýlmi (ako spôsobmi prejavu aj recepcie komunikátu) pritom mysle aktérov spontánne sprevádza antropocentrický princíp (jazykového) konštruovania obrazov reality. Ideálne to vidno na spontánných interakciách hovorového štýlu, ale dobre

⁵ SEMINO, Elena: *A cognitive stylistic approach to mind style in narrative fiction*. In: *Cognitive Stylistics: Language and Cognition in Text Analysis*. Eds. Elena Semino – Jonathan Culpeper. Amsterdam : John Benjamins, 2002, s. 95 – 122.

⁶ Tamže, s. 97.

⁷ Tamže.

⁸ BARTMIŃSKI, Jerzy: *Aspects of Cognitive Ethnolinguistics*. Ed. Jörg Zinken. Equinox Publishing Ltd : Oakville, 2012, s. 14.

⁹ Termín antropocentrizmus označuje sklon človeka vnímať seba ako stredobod sveta, čo sa prejavuje v hodnotení a kategorizovaní javov sveta s ohľadom na vlastné potreby a záujmy a tendenciou prirovnávať okolité fenomény sebe samému (porov. napr. VAŇKOVÁ, Irena – NEBESKÁ, Iva – SAICOVÁ-ŘÍMALOVÁ, Lucie – ŠLÉDROVÁ, Jasná: *Co na srdci, to na jazyku. Kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha : Karolinum, 2005, s. 59 – 66).

sa dá tento riadiaci princíp myslenia odhaliť v ktoromkoľvek inom spôsobe vyjadrovania. V istých modifikáciách tak možno vnímať antropocentrizmus v špecifikovanej podobe „teocentrizmu“ či príťahlých duchovných opôr teocentrizmu, povedzme v idei vtelenia Boha do človeka v podobe Ježiša Krista. Táto idea sa potom transformuje aj v štýle náboženských textov, v motívoch modlitieb a žalmov, v ktorých sa vníma Boh cez fyzickú prizmu človeka, porovnajme ďakovný žalm: „Jasaj na chválu Pánovi, celá zem, s radosťou slúžte Pánovi. S plesaním vstupujte pred jeho tvár.“; alebo modlitba: „Pod tvoju ochranu sa utiekame, svätá Božia Rodička. Neodvracaj zrak od našich prosieb, pomôž nám v núdzi a z každého nebezpečenstva nás vysloboď, ty Panna slávna a požehnaná.“ Paradoxne tak Boha, ktorý je človeku nadradený (teocentrizmus), si človek sprítomňuje v ľudskej „forme“ (antropocentrizmus).

Metafora ako prostriedok kognitívnoštylistickej analýzy

V prácach reprezentujúcich hlavný prúd kognitívnej štylistiky predstavuje kľúčový prostriedok pri interpretácii textov *kognitívna* (či *konceptuálna*) metafora. V nasledovnom výklade preto priblížime úlohu metafory v tradičných i novších štylistických analýzach.

Základnú líniu vývinu myslenia o metafere môžeme načrtnúť ako presun od *zážitkového potenciálu* metafory ako výrazového prostriedku k *pojmovosti*, kognitívnej funkcii metafory ako prostriedku poznávania, dokonca princípu tvorby pojmov. Tradícia, na ktorú nadviazala štylistika, predstavuje skúmanie zážitkového aspektu metafory ako ozdobného, ozvlášťujúceho prostriedku. Túto paradigmu skúmania metafory ako zážitkového prostriedku umeleckých a rečníckych textov inicioval Aristoteles, keď ukotvil výklad metafory jednak vo svojej *Poetike* (básnické texty, kde metafora dotvára zážitok zo zobrazovaného, videného) a jednak v *Rétorike* (rečnícke texty, kde metafora slúži na presvedčovanie, na hodnotenie, vytváranie názoru). Poetika a rétorika boli dlhodobo dve domovské disciplíny metafory opisujúce dve komunikačné funkcie metafory, estetickú a persuzívnu. V jednom i druhom prípade sa metafora vníma cez schopnosť adresáta zaujať, prekvapiť, vyvolať zážitok, pripútať ho k textu. Zážitok spočíval v ozvláštnení a ozvláštnenie bolo výsledkom narušenia pomenovacej normy. V týchto intenciách i donedávna tradičná štylistika chápala metaforu predovšetkým ako „prenesené pomenovanie“, „výrazový prostriedok“, ktorý nachádza svoje typické uplatnenie v rečníckom, umeleckom, eventuálne v esejistickom štýle¹⁰. S prihliadnutím na metafory vo vecných textoch – napríklad v administratívnych či v odborných textoch – J. Mistrík hovorí o nepravých metaforách. Ich nepravosť podľa neho tkvie v skutočnosti, že sa vďaka svojej ošúchanosti nepocitujú ako odchýlky od

¹⁰ MISTRÍK, Jozef: *Štylistika*. 3. vyd. Bratislava : SPN, 1997, s. 490.

normy¹¹, z lexikologickej terminológie je v tejto súvislosti známy fenomén *lexikalizovanej metafory* (porov. „ruka“ zákona, „noha“ stola, „výčítka“ svedomia atď.).

Kognitívna lingvistika presúva pozornosť na hĺbkovú stránku metafory, ktorú predstavujú mentálne funkcie a predpoklady vzniku a interpretácie metafor. Nie je dôležité to, že metafory sú „výpožičky“ výrazu, ale pripisuje sa im zásadný vplyv na konceptualizáciu pomenovávaného výseku skutočnosti. Metafory sú v rôznych sférach (v publicistike, politike, súkromí či vo vede) používané s cieľom vytvárať nové úsudky, pričom to, aké poznatky sú vyvedené o opisovanej skutočnosti, závisí od použitej metafory. V súčasných výskumoch je ústredná otázka, ako metafora prispieva k interpretácii sveta (vedeckej i laickej), ako sa podieľa na vytváraní pojmov, na odlišných reprezentáciách skutočnosti. V súvislosti s týmto zameraním pribúdajú označenia rôznych metaforických foriem ako *analógia* či *konceptuálna metafora*. Zaujímavý je termín filozofa V. Bělohradského *konštitutívna metafora* označujúci historicky významné metafory, ktoré generujú slovník istej verzie sveta, v určitom období spoločensky dominantnej¹² (takými to metaforami sú napokon aj metafory jazyka ako nástroja, organizmu, ale i obrazu, ktoré ovládajú myslenie o jazyku v určitom období). Jedným zo základných poznatkov kognitívnej lingvistiky je, že bežne myslíme, hovoríme a prijímame informácie príliš rýchlo na to, aby sme pristupovali vedome a reflexívne ku všetkému, čo počujeme a povieme¹³, bežná interpretácia nezahŕňa prvok kritickosti a reflexívnosti či uvedomovanosti. Takisto znalosti ako zložky mysle sú z veľkej časti neuvedomovanej povahy. Bežne ich využívame pri myslení, ale zvyčajne je toto použitie automatické. Aj *konceptuálna metafora* je takýmto konvenčným a často neuvedomovaným spôsobom konceptualizácie jednej domény prostredníctvom skúsenosti zachytenej lexikou inej domény. Mnoho Slovákov si napríklad neuvedomuje, že o medziľudských vzťahoch (manželstvo, priateľstvo, rodičovský vzťah) hovorí a uvažuje prostredníctvom slovníka z oblasti obchodu: väčšinou sa vyjadrujeme, že do detí *investujeme* veľa času a energie; dobré priateľské vzťahy *vystihuje* frazéma *dobré účty robia dobrých priateľov*; ak sa manželstvo dostane do krízy, hovoríme, že *krachuje*; manželský či priateľský vzťah vnímame ako *úýhodný alebo neúýhodný* podľa toho, čo nám prináša/dáva/čo získavame. Ak „súvaha“ ziskov a strát nie je v rovnováhe, hodnotíme vzťah ako *nevýhodný*. Základným predpokladom kognitívnej lingvistiky je, že konceptuálna metafora vplýva nielen na myslenie, ale

¹¹ Tamže, s. 137.

¹² Václav Bělohradský v rámci prednášok uskutočnených na Pedagogickej fakulte Univerzity Karlovej v letnom semestri 2001, dostupné aj na <http://www.multiweb.cz/hawkmoon/retorika.htm>.

¹³ LAKOFF, George: *Moral Politics. How Liberals and Conservatives Think*. Chicago and London : The University of Chicago Press, 2002, s. 4.

následne i na rozhodovanie a konanie. Tak metafora obchodu podporuje v prípade manželského zväzku aj novodobý fenomén predmanželskej zmluvy, ktorá upravuje majetkové pomery partnerov, a tým dáva v koncepte manželstva do popredia materiálny aspekt pred citovým. Metaforické vnímanie medziľudských vzťahov na pozadí domény obchodu či trhu nie je žiadny konceptuálny neologizmus, ktorý by vstúpil do kolektívnej mysle Slovákov v novodobej kapitalistickej ére. Povrchové prejavy tohto konceptu možno vystopovať aj v tradičnej ľudovej rozprávke *O troch grošoch*, v ktorej chudobný kopáč ciest zarába tri groše, pričom jeden z nich vracia zostarnutému otcovi, ktorý ho vychoval (groš znamená návratnosť rodičovskej investície do výchovy potomka), druhý požičiava synovi (groš znamená výchovu syna ako preddavok, sporenie na starobu), aby mu ho ten zasa vrátil v podobe opatery, keď zostarne, a tak len z tretieho groša kopáč aktuálne žije. Zmyslom rozprávky je posolstvo o povinnosti voči rodičovi či rodine, naivný „obchod“ je tu väčšmi záležitosťou povrchového ozvláštnenia (zážitkovosti).

Postuláty TCM (*teórie konceptuálnej metafory*) a odkrývanie mentálnych konštruktov nazývaných *konceptuálne metafory* našli svoje využitie aj v štylistike. Jazykový štýl ako povrchová kategória nadväzuje na istý spôsob interpretácie, teda štylizáciu skutočnosti na mentálnej úrovni. Zároveň sa jazyk významným spôsobom na tejto mentálnej štylizácii a jej reprodukcii podieľa. Bežne sledujeme, že tá istá udalosť, rovnaký jav sa interpretuje rozdielnym spôsobom a tomu zodpovedá i rozličné jazykové stvárnenie, čo zahŕňa i prispôbenie vlastným záujmom a komunikačnému cieľu. Metafora má v tomto procese významnú úlohu, účinne dotvára reprezentáciu, resp. jednu z možných reprezentácií skutočnosti, a tak sa podieľa na konštituovaní diskurzu o nejakej téme. Ako príklad uvedme názov článku českého publicistu Luboša Palatu, ktorý metaforicky vyjadruje protichodné pohľady na tú istú skutočnosť, a to historický moment rozdelenia Česko-Slovenska: *Bratislava tančila, Praha smutnila*.¹⁴ Táto metafora vystihuje nálady v hlavných mestách nových štátov na Silvestra v roku 1992, keď Slováci oslavovali nielen príchod nového roka, ale i *založenie* vlastného štátu. Oslavovali aj Česi, ale len príchod nového roka. Na *rozpade* štátu nebolo čo oslavovať a vlastný štát mali od roku 1918 (Československo),¹⁵ takže vznik samostatnej ČR nebol veľkým dôvodom na oslavu. Túto noc nazýva Luboš Palata v spomínanej reportáži prvou nocou *samostatnosti* (implikuje pocit hrdosti) pre Slovákov a *osamotenía* (implikuje smútok) pre Čechov.

V súlade s odlišením individuálneho a konvenčného aspektu pohľadu na svet a reprezentácie skutočnosti možno hovoriť aj o dvoch typoch

¹⁴ PALATA, Luboš: *Bratislava tančila, Praha smutnila*. Lidové noviny, 7. 1. 2013.

¹⁵ Porovnajme výrok J. Rychlíka: „Češi považovali Československo za jakési prodloužené Česko“, on: <http://aktualne.centrum.cz/zahranici/evropa/clanek.phtml?id=766501>.

konceptuálnych metafor. Na jednej strane sa na textotvornom a štýlotvornom procese zúčastňujú *konvenčné konceptuálne metafory*, ktoré upevňujú pohľad na skutočnosť (uvedomene či neuvedomene) zdieľaný členmi toho istého diskurzného spoločenstva (metafora medziľudského vzťahu ako obchodu) a na druhej strane *kreatívne použitie metafory* môže navodiť novú perspektívu pohľadu na skutočnosť, a to prostredníctvom originálnej jazykovej realizácie konvenčnej konceptuálnej metafory alebo v podobe úplne nového konceptuálneho mapovania¹⁶.

Metafory zániku Česko-Slovenska

Začiatkom roka 2013 slovenská i česká tlač v publicistických komentároch, glosách, anketách či blogoch reflektovala dvadsaťročné výročie rozdelenia spoločného štátu Čechov a Slovákov a vzniku dvoch samostatných republík. Už na prvý pohľad je zrejmé, že s touto historickou udalosťou sú späté odlišné postoje na strane Čechov a Slovákov a sieť textov vyprodukovaných na jednej a na druhej strane svedčí aj o delení pohľadu na tú istú skutočnosť. Rôzne spôsoby interpretovania rozdelenia spoločného štátu budeme sledovať práve prostredníctvom metafor použitých v textoch na danú tému. Budú nás pritom zaujímať: a) metafory obrazné, ktoré majú štylistickú funkciu ozvláštnenia a prostredníctvom cieľavedomej povrchovej štylizácie textu zvyšujú atraktivitu vyjadrenej myšlienky; b) metafory, ktoré pociťujeme ako kliše (*manželstvo Čechov a Slovákov, Česi predstavujú skúsenejšieho brata Slovákov*) a môžu sa zdať pre štylistickú interpretáciu neplodné, avšak tým, že sú vo vyjadrovaní zautomatizované a vo vedomí akceptované, poskytujú výrazivo pre rozvíjanie úvah v intenciách konvenčnej konceptuálnej metafory: porovnajme napríklad *česko-slovenský rozvod, bezpodielové vlastníctvo československého štátu*; c) metaforické výrazy, pri ktorých si bežne neuvedomujeme ich nedoslovnú povahu a z výrazového hľadiska ich vnímame ako neutrálne (*zakladanie nového štátu, zrodenie Slovenska, budovanie republiky, rozpad Československa*), takisto však odkazujú na existenciu interpretačného konštruktú na mentálnej úrovni a sú signifikantné z hľadiska sledovania mentálneho štylizovania skutočnosti.

Marián Leško: Slovensko smeruje k stavu, v akom pred 20 rokmi začínalo¹⁷

Dvadsať rokov „budovania štátu“ malo tri základné fázy, ktoré sa dajú pomenovať podľa premiérov. Mečiarovské obdobie trvalo šesť rokov, lebo vláda Jozefa Moravčíka v ňom predstavovala iba epizódu. Dzurindovské štádium bolo o dva roky dlhšie, lebo čudesne pretrvalo takmer dve funkčné

¹⁶ Porov. aj LAKOFF, George – TURNER, Mark: *More Than Cool Reason: A Field Guide To Poetic Metaphor*. Chicago : Chicago University Press, 1989.

¹⁷ <http://komentare.sme.sk/c/6651173/slovensko-smeruje-k-stavu-v-akom-pred-20-rokmi-zacinalo.html>.

obdobia. V lete 2006 sa začala tretia etapa, v ktorej dominuje Róbert Fico – epizóda s vládou Ivety Radičovej to iba potvrdila a posilnila.

Hoci sa jednotlivé obdobia od seba v mnohom odlišujú, jedno majú spoločné: v žiadnom z nich sa štát nestaval na základoch, ktoré by boli pevné a trvalé. Po dvadsiatich rokoch „budovania“ sa tak republika dostala do stavu, ktorý poslanec Radoslav Procházka výstižne charakterizoval slovami, že štát nám padá na hlavy.

(...) Najhoršie a najnebezpečnejšie chvíle zažila republika krátko po svojom vzniku. Oficiálny slogan, že nový štát vznikol pre ľudí, sa dal čoskoro doplniť neoficiálnym dodatkom, že ich menný zoznam vypracoval predseda HZDS. Všetko, čo jeho garnitúra urobila, malo jasný účel – museli z toho profitovať ľudia politicky a ekonomicky blízki „zakladateľovi štátu“.

V úryvku Marián Leško využíva bežné a štylisticky málo výrazné metaforické spojenia *základy štátu*, *zakladateľ štátu*, ako i *založenie/ zakladanie štátu* či *budovanie štátu*, ktoré fungujú v slovenčine ako výstižné synonymá ku *vzniku štátu*. Potenciálne by podobné metafory mohli fungovať aj v češtine pre vznik Českej republiky, zaujímavé však je, že nefungujú všetky. Spojenie *založení České republiky* nie je bežné¹⁸, spojenie *zrození České republiky* ako pendant k bežnému spojeniu *zrodenie Slovenska* znie Čechom zvláštne (poeticky a výraznejšie knižne ako v slovenčine) a spojenie *budování České republiky*¹⁹ je doslova neprípustné. Čeština uprednostňuje neutrálne spojenie *vznik samostatné ČR*. Uvedené metaforické spojenia odkazujúce na *konceptuálnu metaforu stavby* sú príznačné pre slovenský diskurz, v ktorom sa daný historický moment väčšmi reflektuje z perspektívy vzniku nového štátu. V slovenskej tlači sa nachádza pri tejto príležitosti menej článkov venovaných rozpadu Československa, texty o Slovensku bilancujú 20-ročnú existenciu a zameriavajú sa viac na to, čo Slovensko získalo (svojbytnosť, demokratický štát, pocit samostatnosti a zodpovednosti). Naopak, na českej strane sa mení perspektíva, referenčným bodom nie je vznik, ale rozdelenie štátu, expresívnejšie *rozpad Československa*. Tieto odlišné perspektívy majú aj hodnotiace implikáty: s metaforou začiatku, zakladania sa spája pozitívne hodnotenie a optimizmus, oslava, na druhej strane s perspektívou, v ktorej prevláda metafora rozpadu, straty²⁰, sa spája emócia smútku. Jiří Pehe

¹⁸ Na druhej strane spojenie „*založení Československa*“ sa nachádza frekventovanejšie v českých textoch, pretože daný historický moment v roku 1918 Česi výrazne prežívajú ako počiatok, vznik vlastného štátu.

¹⁹ Slovo *budování* má v češtine silnejšie konotácie späté so socializmom ako v slovenčine, takisto úvodzovky v texte Mariána Lešku signalizujú dištancovanie autora od tohto spojenia práve z dôvodu hrozby týchto negatívnych konotácií aj v slovenčine.

²⁰ Porovnajme výrok J. Pehe: „Česko stratilo časť svojej identity. To, čo z neho zostalo, je jednoducho iba zvyšok Československa. Slovensko, naopak, získalo, založilo si skutočne nový a vlastný demokratický štát“ (J. Pehe, český politológ a spisovateľ v anketе Čo získalo Slovensko a Česko rozdelením federácie? Pravda, 2. januára 2013, s. 6).

dokonca hovorí o tom, že rozpad Československa je pre Čechov *traumou*²¹, čo je metafora, ktorá nezapadá do slovenského diskurzu, keďže nemá oporu v konvencii.²²

Konštitutívnu pre slovenský optimizmus je *organická metafora*, ktorá sa nachádza hlavne v rétorike politikov. Vzhľadom na antropocentrickosť ako základnú charakteristiku mysle, ľudský život s jednotlivými etapami je elementárnou interpretačnou schémou, ktorú človek využíva pri mentálnom spracovaní rôznych výsekov skutočnosti. Prostredníctvom využitia *organickej metafory* sa existencia samostatného Slovenska pomeriava k etapám života a ťaží zo stereotypov²³, ktoré sa s týmito etapami viažu, o čom svedčí napríklad výpoveď v novoročnom prejave prezidenta I. Gašparoviča: „*Drahí spoluobčania, zrodenie sprevádza radosť. Vo vianočnom čase je osobitne aktuálna. S radosťou som vnímal aj zrod Slovenskej republiky, nášho moderného samostatného štátu. Dnes po 20 rokoch v rovnakej miere zdôrazňujem zodpovednosť. Politikov i občanov.*“²⁴

Výraz *zrodenie* sa v slovenčine často používa v prenesenom význame „vznik“, metafora teda nie je originálna, avšak zachováva si istú mieru obraznosti, keďže spojenie so situáciou zrodzenia človeka je živé a ľahko aktivizuje pozitívnu emóciu radosti s touto situáciou spätú. Sila tejto elementárnej interpretačnej schémy spôsobila, že dvadsiate výročie vzniku Slovenska nabádalo viacerých politikov k pripodobneniu nášho štátu k mladému dospelému človeku. Dospelosť je obdobie života, ktoré sa typicky spája s pozitívnymi asociáciami ako fyzická kondícia, zdravie, sila, nádeje do budúcnosti, prevzatie zodpovednosti za seba. Tento kladný hodnotiaci potenciál využil napríklad pravicový politik a bývalý premiér M. Dzurinda: „Aj čísla ukazujú, že slovenská ekonomika sa vyvíja rýchlejšie ako česká. Rozdiel je aj v tom, že sme nadobudli čosi, čo zrejme Česi ako deficit nepociťovali – sebavedomie. Pocit, že sme dospeli po všetkých stránkach, že sme naozaj schopní spravovať si veci vlastnými silami.“²⁵

Podobne iný pravicový politik I. Mikloš, ktorý bol odporcom rozdelenia Česko-Slovenska, na otázku, či sa zmieril s rozdelením, odpovedá: „Nielenže som sa s ním zmieril, ale myslím si, že nakoniec bolo lepšie, že k nemu došlo.

²¹ PEHE, Jiří: *Rozdelenie Československa sa v podstate podarilo*. Pravda, 3. 1. 2013, s. 37.

²² Slovenskú konceptuálnu metaforu založenia, resp. českú konceptuálnu metaforu rozpadu podporujú i štátne sviatky v slovenskom a českom kalendári. Prijatie Ústavy SR sa stalo pre Slovákov dôvodom vyhlásenia 1. septembra za štátny sviatok. Tento sviatok však nemá pendant v českom kalendári, 16. december je tam všedný deň. Ako hovorí M. Znoj: „národnú svobodu slavíme 28. října, kdy vznikla česko(slovenská) republika, a demokratickou svobodu slavíme 17. listopadu. Samostatné Česko zatím slavíme zdrženlivě.“ On: <http://blog.aktualne.centrum.cz/blogy/milan-znoj.php?itemid=18567>.

²³ Hodnotiaci úsudok, ktorý je spätý s kolektívnym presvedčením, nezávislý od individuálnej osobnej skúsenosti, úplne alebo čiastočne v rozpore so skutočnosťou (BARTMIŇSKI, Jerzy: *Aspects of Cognitive Ethnolinguistics*. Ed. Jörg Zinken. Equinox Publishing Ltd : Oakville, 2012, s. 54).

²⁴ I. Gašparovič, <http://www.prezident.sk/?novorocny-priehovor-prezidenta-slovenskej-republiky-ivana-gasparovica-1-1-2013>.

²⁵ <http://www.sme.sk/c/6651093/dzurinda-o-state-rozhodli-cesi-meciar-nemal-na-vyber.html>.

Museli sme dospieť a nemohli sme sa už vyhovárať na iných.“²⁶

Štylisticky nie nápadná, *konvenčná metafora* v týchto výpovediach pomáha štylizovať skutočnosť (stav Slovenska) v pozitívnom svetle prenosom atribútov z pojmovej domény dospelosti: *samostatnosť a nezávislosť v konaní a rozhodovaní, sila, zodpovednosť za seba*. Ide o účelovú aplikáciu bežného, univerzálneho interpretačného konštruktú, ktorým je život človeka. Jeho efektívnosť spočíva v tom, že bez výrazovej atrakcie vysúva do popredia isté stránky javu a podsúva hodnotiace stanoviská, ktoré recipient pri bežnej interpretácii prijme. V nasledovnom úryvku je takisto pri štylizácii využitá *organická metafora*, avšak iným spôsobom:

Luboš Palata: Mečiar sme sa báli viac ako rozdelenia Česko-Slovenska²⁷

Ako úplne neprijateľná figúra sa nielen mne, ale aj drvivej väčšine Čechov javil už vtedy Vladimír Mečiar. A, samozrejme, aj Slovenská národná strana, ktorá mala v Česku protipól v rovnako nechutných Sládkových republikánoch.

Mečiar bol však na jar roku 1992 v opozícii a my sme dúfali, že v nej zostane a Praha sa bude ďalej dohadovať s Jánom Čarnogurským, ktorý bol pri všetkých výhradách dôstojným reprezentantom síce iného, ale napriek tomu prijateľného Slovenska.

Z novinárskeho hľadiska boli júnové voľby dokonalým šokom. Nikto nepočítal s takým absolútnym prepadom občianskeho hnutia, celej polovice českých víťazov nežnej revolúcie. A ešte menej sme my v Prahe očakávali, že Vladimír Mečiar prevaluje zvyšok českých strán takým rozdielom.

Vo chvíli, keď sa tak stalo, bolo jasné, že je zle. Ako veľmi zle, to sme nevedeli, ale predstava, že nám v Česku bude vládnuť ten už vtedy úplne šialený, príšerný Mečiar, bola desivá.

Amputácia

Taká desivá, že sme si ja, veľa ľudí v mojom okolí i veľká časť Čechov vlastne oddýchli, keď sme zistili, že existuje možnosť, ako sa my Česi Mečiaru ako vládcu nad našimi osudmi môžeme zbaviť. A to rozdelením štátu.

Slovensko sa mi a mnohým Čechom zdalo ako mečiarizmom infikovaná končatina, ktorá ohrozuje celý štátny organizmus, ba dokonca samotnú podstatu nového demokratického systému. Aj všetky tie naše, ako sa nám vtedy zdalo, úžasné klausovské ekonomické reformy.

Ja sám som tú začínajúcu amputáciu Slovenska sledoval z pokojnej diaľky korutánskeho Klagenfurtu, kde som vtedy v starostlivosti jedného milého tlačového tajomníka rakúskej ambasády pôsobil na novinárskej stáži.

²⁶ <http://www.sme.sk/c/6651250/rozdelenie-ceskoslovenska-vnimame-stale-inak-ako-cesi.html#ixzz2QTAipXT0>.

²⁷ <http://komentare.sme.sk/c/6566805/mečiar-sme-sa-bali-viac-ako-rozdelenia-cesko-slovenska.html>.

V tomto texte autor čerpá z takisto neobjavného interpretačného konštruktú – tela človeka (resp. ľudského organizmu), avšak využíva ho na originálnu jazykovú realizáciu. Konceptuálna metafora štátu ako organizmu je konvenčná a často sa využíva najmä pri opisovaní stavu ekonomiky. Takisto ako ľudský organizmus, aj štát môže byť v dobrej/zlej *kondícii*, hovorí sa o *ozdravení ekonomiky* a podobne. Táto konceptuálna metafora potom navodzuje ďalšie, nové podobnosti kompatibilné s konštruktom „štát je organizmus“: napríklad jednotlivé *časti* štátu sú *končatiny*, oddelenie časti štátu v dobrej kondícii od časti v zlej kondícii je amputácia chorej končatiny. Teda aj metafory, ktoré sa tu javia ako nové, originálne (lebo sú výrazovým ozvláštnením), sú v skutočnosti len rozvitím konvenčnej konceptuálnej metafory „štát je organizmus“.

Nasledovný úryvok z textu českého spisovateľa a politika Milana Uhdeho je len jedným z mnohých, ktoré aktualizujú model rodinných vzťahov pri interpretácii vzťahov medzi Čechmi a Slovákmi. Z pojmovej domény rodiny sa v českom a slovenskom diskurze ustálili dve metafory, súrodenecká metafora a metafora manželstva, pričom každá z nich profiluje iný aspekt česko-slovenskej skutočnosti:

Milan Uhde: Česko-Slovenský rozvod s odkladom²⁸

Referendum

Slovenskí stúpenci pôvodnej federácie sa pred voľbami i po nich dovoľávali toho, že si mlčiaca väčšina Slovákov samostatný štát nepraje. Výsledok volieb však nebol spochybniteľný. Ostatne ani Mečiarov oponent Ján Čarnogurský sa v neoficiálnom rozhovore s Petrom Pithartom netajil tým, že Slováci jedného dňa požiadajú o vlastnú stoličku v OSN; zatiaľ však je to vraj predčasné prevažne z ekonomických dôvodov. Bol som pri tom rozhovore a okamžite ma napadlo prirovnanie k rodine, v ktorej manželka oznamuje, že ešte pár rokov bude od manžela vymáhať finančné vyrovnanie svojho nižšieho príjmu, ale potom sa rozvedie.

Je také spolužitie schopné života? ...Bol som prítomný na jedinej rozprave medzi oboma straníckymi delegáciami a to v Jihlave. Predmetom a výsledkom boli politické a ekonomické princípy, na ktorých sa mal odohrávať rozchod. Slúžili ako podklad pre zákon o zániku federácie. Schválilo ho Federálne zhromaždenie. Parlamentná diskusia bola obsiahla a otvorená.

Spoločná večera

V tom čase sa už ozývali nielen pochybnosti o tom, či deliť federáciu, keď obe jej zložky chcú vstúpiť do Európskej únie, ale aj úvahy o konci úlohy národných štátov. Napriek tomu som považoval a považujem za správne, že česká reprezentácia vyšla v ústrety emancipačnému úsiliu slovenskej

²⁸ <http://komentare.sme.sk/c/6371177/cesko-slovensky-rozvod-s-odkladom.html>.

reprezentácie, ktorá mala presvedčivý mandát vychádzajúci z nedávnych volieb.

Masarykovo dedičstvo napriek tomu nebolo podľa mňa zmarené. Hoci ho poznačili konflikty prameniace prevažne zo slovenského sklamaní z nedostatočného českého rešpektu voči „mladšiemu bratovi“, umožnilo Slovensku všestranne rásť a zrieť a konečne obstáť medzi ostatnými štátmi Európskej únie.

Keď sa česká a slovenská parlamentná delegácia prvýkrát po rozdelení zišli na zasadnutí Rady Európy, posadali si pri večeri spontánne k jednému stolu. Nezasvätení sa tomu čudovali, ale my sme vedeli, že vzájomné výčitky sa v podstate skončili a že naše vzťahy vstúpili do novej, slobodnejšej a plodnejšej etapy.

Bratstvo Čechov a Slovákov je typické výrazové klišé, ktorým sa opisuje vzťah medzi národmi pred zánikom Česko-Slovenska i po ňom. Využitie súrodeneckej metafory na opis vzťahov medzi slovanskými národmi má v slovenskom (i slovanskom) diskurze dlhodobú tradíciu. Ľudovítovi Štúrovi slúžila metafora bratstva v období národného obrodzenia pri persuzívnom výklade o životaschopnosti „Slovanského národa“ členeného na bratské kmene Slovákov, Čechov, Bulharov, Chorvátov, Rusov a ďalších Slovanov, v ktorých sa rozvíja potentný slovanský duch. Mohlo by sa zdať, že metafora bratstva medzi Čechmi a Slovákami nie je štylisticky hodnotná, lebo nie je výrazovo pozoruhodná, a nemá ani žiadny hĺbkový zmysel pri vzájomnom sebavnímaní Čechov a Slovákov samotnými predstaviteľmi týchto národov. Silu tejto metafory možno predpokladať, ak si položíme otázku: prežívajú Slováci „bratský vzťah“ ako rovnako živý/aktuálny k iným slovanským národom (Rusom, Srbom)? Je táto metafora bratstva príznačná pre súčasný diskurz iných slovanských národných spoločenstiev, ktoré tvorili spoločný štát? Teda využívajú sa napríklad v súčasnej bielorusktine a ruštine spojenia ako *bratské národy Rusov a Bielorusov*? Analogicky sa môžeme pýtať na zmysel podobného spojenia v srbčine a chorvátčine a podobne.

Súrodenecký vzťah má svoj scenár, prednostne vnímané aspekty, ako je istý vekový rozdiel medzi súrodencami a z toho vyplývajúca väčšia skúsenosť staršieho súrodzenia; charakter vzťahu s ohľadom na stupeň blízkosti, dôvery; nedorozumenia a súrodenecké šarvátky a ďalšie. Práve vymenované aspekty sú trvalou súčasťou pojmovej *súrodeneckej metafory* medzi Čechmi a Slovákami. Na jednej strane časté vyjadrenia ako *Česi sú starší, veľký brat Slovákov*, a naopak vyjadrenie z textu M. Uhdeho „nedostatočný český rešpekt voči mladšiemu bratovi“ štylizujú Slovensko do roly mladšieho, slabšieho, menej zrelého či menej skúseného súrodca. Ak bol tento aspekt metafory v období pred rozdelením Česko-Slovenska zvýrazňovaný v politickom kontexte, metafora mala negatívnu konfliktotvornú silu, tento

spôsob reprezentácie vzťahov vytváral podnet pre silnejúce nacionalistické kroky na slovenskej strane. Na druhej strane v súčasnosti sa súrodeneckou metaforou naopak reprodukuje pocit blízkosti a spolupatričnosti národov. V citovanom texte M. Uhde zachytáva, že v česko-slovenskom priestore je príbuznosť národov spontánne prežívaná a vplýva na konanie členov vzťahu („Keď sa česká a slovenská parlamentná delegácia prvýkrát po rozdelení zišli na zasadnutí Rady Európy, posadali si pri večeri spontánne k jednému stolu.“). Metafora bratstva sa objavuje aj pri charakterizovaní vzťahu iných slovanských národov, ktoré koexistovali v minulosti v rámci jedného štátneho útvaru. Zoberme si na porovnanie napríklad „bratstvo“ Bielorusov a Rusov. Analogicky v bieloruskom diskurze nachádzame označovanie Ruska ako staršieho brata, táto metafora má však úplne inú funkciu a zmysel ako česko-slovenská súrodenecká metafora. V bieloruskom kontexte sa v tomto smere diametrálne odlišuje politický a občiansky diskurz. Bieloruská štátna moc (prezident Lukašenka) uplatňuje vo svojich vyjadreniach spojenia ako *Rusko je náš starší brat*, ale primárne ide o politickú floskulu zapadajúcu do proruskej rétoriky. Táto metafora má upevňovať pozitívne vnímanie Ruska ako silnejšieho brata, a teda i ochrancu. Na druhej strane kontext použitia tej istej metafory vo vyjadreniach občanov svedčí o tom, že táto metafora zostáva politickou a má len deklaratívny charakter, avšak nie je kompatibilná s občianskym pohľadom na skutočnosť. V súčasnom česko-slovenskom kontexte sa súrodeneckej metafore nedá prisúdiť atribút politická.

Metafora manželstva: „Československá ekonomika vždy byla budována jako ekonomika komplementární. A v rámci jednoho systému je těžko hovořit o tom, že někdo na někoho doplácí. Tak jak je to asi v manželství, kdyby manželé se dohadovali mezi sebou kdo na koho doplácí, bylo by to absurdní, protože mají společný majetek.“²⁹

Zatiaľ čo súrodenecká metafora je časovo univerzálna a vystihuje vzťah Čechov a Slovákov v spoločnom štáte i po jeho zániku, *metafora manželstva* sa referenčne viaže na časové obdobie do rozdelenia štátu. Ako texty M. Uhdeho a J. Rychlíka napovedajú, táto metafora pomáha interpretovať ekonomickú stránku zániku štátu, preto sa z pojmovej domény manželstva aktualizujú výrazy spojené s rozvodom a majetkovým vyrovnaním manželov. Využitie metaforického konceptu vo výpovedi J. Rychlíka predstavuje štylizáciu skutočnosti, ktorá má zmierovací zmysel. Totiž v diskurze Čechov doteraz koluje pocit krivdy, že doplácali na ekonomicky slabšie Slovensko, a naopak, Slováci živia voči Čechom výčitku, že za spoločného štátu nebola distribúcia výhod v rôznych oblastiach rovnaká. V záujme odvedenia pozornosti od konvenčnej dualistickej perspektívy vnímania Česko-Slovenska Rychlíkovi poslúžila metafora manželstva, aby pri vnímaní vystúpila do popredia jednota, hlavne ekonomická. Tak ako majú manželia

²⁹ Jan Rychlík, *Před půlnocí*, ČT24, 29. 10. 2012.

bezpodielové vlastníctvo manželov, v rámci ktorého sa nedá určiť, ktorý podiel ktorému z manželov patrí, príznak jednoty má figurovať aj v reprezentácii spoločného štátu. Touto metaforickou výpoveďou, zameraním pozornosti na bezpodielovosť vlastníctva štátu, vytvára Rychlík originálnu perspektívu uvažovania o spoločnej česko-slovenskej ekonomike. Úplne iný zmysel má metafora manželstva v texte Milana Uhdeho, pretože aktualizuje práve dualistickú perspektívu štátu ako koexistencie dvoch jednotlivín, z ktorých jedna „ťahá za kratší koniec“ (manželka – Slovensko), lebo tak ako žena dodnes má obvykle nižší príjem, tak na Slovensko išlo v rámci štátu menej peňazí na rozvoj.

V poslednom desaťročí, keď sa výraznejšie pozornosť zameriava na etnokultúrnu motiváciu stavby a používania jazyka a jazykový obraz sveta, sa v česko-slovenskom lingvistickom kontexte nezriedka objavuje otázka, či možno odôvodnene hovoriť i o samostatnom českom a slovenskom jazykovom obraze sveta. V príspevku podávame len zlomok jazykového obrazu Čechov a Slovákov, a to priamo týkajúceho sa historicky významného výseku dejín, pričom sa prostredníctvom sledovania metafor v reprezentatívnych textoch o danej téme snažíme interpretovať, aký zmysel pripisujú Česi a Slováci zániku spoločného štátu, svojej 20-ročnej samostatnosti, ako i vzájomnému vzťahu.³⁰

LITERATÚRA

- BARTMIŇSKI, Jerzy: *Aspects of Cognitive Ethnolinguistics*. Ed. Jörg Zinken. Equinox Publishing Ltd. : Oakville, 2012.
- BĚLOHRADSKÝ, Václav: *Rétorika modernosti*. Prednášky na Pedagogickej fakulte Univerzity Karlovej, 2001. On: <http://www.multiweb.cz/hawkmoon/retorika.htm>.
- BĚLOHRADSKÝ, Václav: *Společnost nevolnosti*. Praha : Slon, 2009.
- FAUCONNIER, Gilles – TURNER, Mark: *The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*. New York : Basic Books, 2002.
- JEFFRIES, Lesley – McINTYRE, Dan: *Stylistics*. Cambridge : Cambridge University Press, 2010.
- LAKOFF, George: *Moral Politics. How Liberals and Conservatives Think*. Chicago and London : The University of Chicago Press, 2002.
- LAKOFF, George – JOHNSON, Mark: *Metafory, kterými žijeme*. Brno : Host, 2002.
- LAKOFF, George – TURNER, Mark: *More Than Cool Reason: A Field Guide To Poetic Metaphor*. Chicago : Chicago University Press, 1989.
- MIHALIKOVÁ, Mária: *Dzurinda: O štáte rozhodli Česi, Mečiar nemal na výber*. On: <http://www.sme.sk/c/6651093/dzurinda-o-state-rozhodli-cesi-meciar-nemal-na-vyber.html>.
- MISTRÍK, Jozef: *Štylistika*. 3. vyd. Bratislava : SPN, 1997.
- MLACEK, Jozef: *Štylistické otázky náboženskej komunikácie. (Úvahy o jej vymedzovaní a štylistickej členitosti.)* Ružomberok: Verbum, 2013.

³⁰ Príspevok vznikol v rámci riešenia grantového projektu VEGA 1/0332/11 *Diskurzívna analýza: porozumenie*.

- LEŠKO, Marián: *Slovensko smeruje k stavu, v akom pred 20 rokmi začínalo*. On: <http://komentare.sme.sk/c/6651173/slovensko-smeruje-k-stavu-v-akom-pred-20-rokmi-zacinalo.html>.
- NOVÁK, Martin: *Československo by neudržel ani prezident Dubček*. On: <http://aktualne.centrum.cz/zahranici/evropa/clanek.phtml?id=766501>.
- ORGOŇOVÁ, Oľga – DOLNÍK, Juraj: *Použitie jazyka*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2010.
- PALATA, Luboš: *Bratislava tančila, Praha smutnila*. In: Lidové noviny, 7. januára 2013.
- PALATA, Luboš: *Mečiara sme sa báli viac ako rozdelenia Česko-Slovenska*. On: <http://komentare.sme.sk/c/6566805/meciara-sme-sa-bali-viac-ako-rozdelenia-cesko-slovenska.html>.
- PEHE, Jiří: *Čo získalo Slovensko a Česko rozdelením federácie?* In: Pravda, 2. januára 2013, s. 6.
- PEHE, Jiří: *Rozdelenie Československa sa v podstate podarilo*. In: Pravda, 3. januára 2013, s. 37.
- PRUŠKOVÁ, Veronika: *Rozdelenie Československa vnímame stále inak ako Česi*. On: <http://www.sme.sk/c/6651250/rozdelenie-ceskoslovenska-vnimame-stale-inak-ako-cesi.html#ixzz2QTAipXT0>.
- SEMINO, Elena: *A cognitive stylistic approach to mind style in narrative fiction*. In: *Cognitive Stylistics: Language and Cognition in Text Analysis*. Eds. Elena Semino – Jonathan Culpeper. Amsterdam : John Benjamins, 2002. s. 95 – 122.
- SEMINO, Elena – CULPEPER, Jonathan: *Cognitive Stylistics: Language and Cognition in Text Analysis*. Amsterdam : John Benjamins, 2002.
- UHDE, Milan: *Česko-slovenský rozvod s odkladom*. On: <http://komentare.sme.sk/c/6371177/cesko-slovensky-rozvod-s-odkladom.html>.
- VAŇKOVÁ, Irena – NEBESKÁ, Iva – SAICOVÁ-ŘÍMALOVÁ, Lucie – ŠLÉDROVÁ Jasňa: *Co na srdci, to na jazyku. Kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha : Karolinum, 2005.
- WHORF, Benjamin Lee: *Science and Linguistics*. (1940) In: *Language, Thought and Reality*. Ed. John B. Carroll. Massachusetts : MIT Press, 1956, s. 207 – 219.
- ZNOJ, Milan: *Rozpad Československa bez fanfár a bez ironie*. On: <http://blog.aktualne.centrum.cz/blogy/milan-znoj.php?itemid=18567>

SUMMARY

Cognitive stylistics: Interpretation of metaphors of the end of Czechoslovakia

Authors apply the scope of cognitive stylistics in the interpretation of the discourse concerning the disintegration of Czechoslovakia in contemporary journalistic texts. The primary assumption is that the style of language, as a surface category, is connected with a certain way of interpretation, i.e. stylization of reality on the mental level. At the same time language partakes in a significant manner in this mental stylization and its reproduction. The authors focus on occurrence of language and conceptual metaphors in texts because they draw on the knowledge that metaphor effectively forms one of possible representations of reality and thus partakes in constituting a discourse about a certain theme. The interpretation showed that in case of the Czech and Slovak national communities the discourses about the historical moment of the separation of Czechoslovakia are antithetical on various levels to which points

the prevalence of the *metaphor of establishing* from the Slovak point of view vs. prevalence of the *metaphor of disintegration* from the Czech point of view. The study further focuses on the interpretation of the meaning of the organic conceptual metaphor, the metaphor of brotherhood and the conceptual metaphor of marriage.

Kultúrne identifikátory vo vybraných esejistických textoch Milana Rúfusa a Tomáša Halíka

Kultúru ako univerzálnu pojmovú kategóriu považujeme za centrálny a do veľkej miery integrujúci prvok v súčasných spoločenských, humanitných a napokon i prírodných vedách. Dôkazom toho je okrem iného fakt, že sa tento pojem – termín v posledných desaťročiach udomácnil v metodologických sústavách rôznych, pôvodne nekulturnologických vedeckých disciplín a subdisciplín, lingvistiku nevynímajúc. To má, prirodzene, za následok stále nové a nové interpretácie, resp. reinterpretácie kultúry, ktoré sa najbadateľnejšie prejavujú predovšetkým vo variabilnom chápaní extenzie ako aj intenzie tohto termínu. Odhliadnuc od rôznych aktuálne dostupných koncepcií kultúry, vytvorených na podklade tej či onej metodologickej paradigmy¹, zameriame sa v našom výklade primárne len na tie vybrané faktory a determinanty kultúrnych (kultúrnospoločenských) javov, ktoré sú identifikovateľné a následne interpretovateľné v dimenziách modernej komunikačne orientovanej pragmatickej lingvistiky, pričom bázou nami preferovaného prístupu ku kultúre je redukcionisticko-semiotické poňatie kultúry, v rámci ktorého sa kultúra chápe ako sieť, komplex javov a vzťahov inherentnej znakovej povahy a ich príslušných štandardizovaných významov, ktoré majú svoje opodstatnenie medzi členmi istého sociokultúrneho spoločenstva a sú v ňom prirodzene reprodukované², čím sa posilňuje ich symbolická a v niektorých prípadoch i pragmatická hodnota.

1. Vzťah jazyka (textu), myslenia a kultúry

Z globálneho antropologického pohľadu kultúru považujeme za akúsi demarkačnú líniu v evolúcii. Počiatočný vznik kultúry je v dejinách ľudstva momentom, keď človek „prekročil“ svoju pudovú, biologickú (živočíšnu) prapodstatu a uvedomujúc si svoje tvorivé schopnosti začal tvoriť aj vyššie, t. j. kultúrne hodnoty materiálneho či duchovného charakteru.

Kultúra je v tomto zmysle nadstavbovým faktorom existencie človeka, ba dokonca od istého časového bodu ontologickou nevyhnutnosťou. A hoci jej pôsobenie je často viac implicitné, intuitívne ako explicitné a exaktne merateľné, je evidentné, že bezprostredne vplýva svojím inštitucionálnym

¹ K jednotlivým antropologickým koncepciám kultúry bližšie pozri SOUKUP, Václav: *Přehled antropologických teorií kultury*. Praha: Portál, 2000.

² HORVÁTH, Miloš: *Úvod do lingvokulturologie*. In: VARIA XVI (Zborník materiálov zo XVI. Kolokvia mladých jazykovedcov). Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV a Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, 2009, s. 212 – 213.

charakterom³ na správanie i myslenie jednotlivca, utváranie jeho postojov, názorových preferencií i hodnotiacich súdov a v neposlednom rade ovplyvňuje aj jazyk (reč), ktorý sa jednak v ontologickom (jazyk ako podstatná, kľúčová zložka existencie človeka), ale aj gnozeologickom zmysle (jazyk ako podstatný, kľúčový nástroj objektívneho i subjektívneho uchopovania a poznávania skutočnosti) stáva preukázateľne kultúrnym javom, na čo upozornil už na prelome 18. a 19. storočia Friedrich Wilhelm von Humboldt⁴. Podľa Slavomíra Ondrejoviča práve spomínaný nemecký idealistický filozof a lingvista totiž ako prvý „vypracoval metódu, prostredníctvom ktorej možno obsiahnuť jednotu jazyka a myslenia, no rovnako aj jednotu fenoménov kultúry, čím položil základ integrácie vied o kultúre“⁵. Humboldtovský pojem *duch národa*⁶ teda potvrdzuje tézu o vzájomnom, deterministickom vzťahu nielen jazyka a myslenia (presnejšie zmysľania nositeľov daného jazyka), ale i jazyka a duchovnej kultúry jej nositeľov, čím sa otvára pomerne veľký manévrovací priestor na skúmanie kulturologických, etnologických, sociologických či psychologických aspektov jazyka a jeho fungovania v širšom komunikačnom rámci.

Z uvedenej prvotnej humboldtvskej tézy o duchu národa ako aj z ďalších relevantných etnolingvistických či lingvisticko-antropologických výskumov – najmä moderných prístupov ku kultúre predchodcu kultúrnej semiotiky Rolanda Barthesa (1991)⁷ a autora interpretatívnej teórie kultúry Clifforda Geertza (2000)⁸ – vyplýva jednak, že človek sa prejavuje ako kultúrna bytosť na pozadí svojich akomodačno-asimilačných vzorcov správania sa v rámci istého modelu mikrokultúry, pomocou ktorých posilňuje svoju príslušnosť (vedomie kolektívnosti) k tomuto spoločenstvu⁹, a jednak, že toto akomodačno-asimilačné správanie má znakovú (symbolickú) povahu,

³ Pod inštitucionálnym charakterom kultúry nechápeme len skutočnosť, že vývoj kultúry sa podporuje prostredníctvom na to zriadených kultúrnych a osvetových inštitúcií a záujmových organizácií s nadnárodnou, celonárodnou alebo regionálnou pôsobnosťou, a tak sa prirodzene posilňuje vnímanie spolupatričnosti členov istého kultúrneho spoločenstva, ale najmä fakt, že kultúra je tvorená sieťou, resp. súhrnom vzťahov, ktoré sú štandardne prijímané a reprodukované v istom sociokultúrnom spoločenstve.

⁴ HUMBOLDT, Wilhelm von: *O rozmanitosti staoby ľudských jazykov a jej oplyve na duchovný rozvoj ľudského rodu*. Bratislava : VEDA, 2000.

⁵ ONDREJOVIČ, Slavomír: Wilhelm von Humboldt a jeho spis „*O rozmanitosti staoby ľudských jazykov a jej oplyve na duchovný rozvoj ľudského rodu*“. In: Humboldt, Wilhelm von: *O rozmanitosti staoby ľudských jazykov a jej oplyve na duchovný rozvoj ľudského rodu*. Bratislava : VEDA, 2000, s. 9 – 37.

⁶ V našom ponímaní *duch národa* reprezentuje duchovnú kultúru, resp. silu istého národa, ktorá sa prirodzeným spôsobom premieta do jazyka i myslenia jeho protagonistov. Pri našom rozbere kultúrnych identifikátorov však budeme prihliadať i na univerzálne kultúrne javy, čiže tie, ktoré nie sú typické len pre tú-ktorú národnú kultúru (mikrokultúru), ale aj pre kultúru ako celok. Na základe toho delíme aj vyčlenené kultúrne identifikátory.

⁷ Spomenutá publikácia Rolanda Barthesa vyšla v origináli vo francúzštine už v roku 1957, my sme však mali k dispozícii anglický preklad z roku 1991.

⁸ Spomenutá publikácia amerického kultúrneho antropológa Clifforda Geertza vyšla po prvýkrát v roku 1973. My sme mali k dispozícii český preklad z roku 2000.

⁹ DOLNÍK, Juraj: *Jazyk – človek – kultúra*. Bratislava : Kalligram, 2010, s. 21 – 22.

pripomínajúcu komunikačnú aktivitu expedienta a percipienta. Celostná kategória kultúry sa vo svetle týchto eventualít javí ako akt komunikácie, ako text¹⁰, t. j. ako prenos kódovaných obsahov od jedného komunikanta k druhému, v najjednoduchšej podobe potom ako komunikácia medzi minulosťou a prítomnosťou.

2. Kultúrne identifikátory¹¹ – ich definícia, typologizácia a exemplifikácia

V kontexte vyššie načrtnutých ideí sa pokúsime nájsť v dvojici vybraných písaných monologických textov explicitné alebo implicitné prvky (znaky) kultúry, resp. jej stopy v nich a následne tieto prvky usúvzťažniť s príslušným výsekom mimojazykovej reality so zreteľom na širšie pragmatické kontextové súvislosti. K tomu nám poslúži abstrahovanie zatiaľ pracovného termínu **kultúrny identifikátor**, pod ktorým vo vzťahu k textu (jazykovému komunikátu) rozumieme akúkoľvek textovú sekvenciu (tvar, lexému, slovo, syntagmu, vetu, súvetie, často i väčšie horizontálne segmenty textu), ktorá má explicitný alebo implicitný vzťah ku kategórii kultúry, v dôsledku čoho sa prostredníctvom takýchto sekvencií manifestujú v texte určité vlastnosti (parametre) buď univerzálnej kultúrnej alebo špecificky národno-kultúrnej povahy.

Na základe vnútornej štruktúry a vzťahu k zobrazovanej mimojazykovej kultúrno-spoločenskej realite môžeme kultúrne identifikátory ďalej diferencovať jednak na **explicitné kultúrne identifikátory [EKI]** a **implicitné kultúrne identifikátory [IKI]**, a jednak na **univerzálne kultúrne identifikátory [UKI]**, odkazujúce na univerzálny antropologický charakter kultúry, a naopak **národné kultúrne identifikátory [NKI]**, ktoré sa vzťahujú na špecifický, národný variant kultúry (napríklad slovenskej, českej, nemeckej a pod.).

Pre detailnejšiu predstavu o predbežnej typologizácii kultúrnych identifikátorov ponúkame i niekoľko ilustračných príkladov z jedného i druhého analyzovaného textu:

[1] „...nejcharakterističtější a nejcennější na **křesťanství** je to, že **přineslo nový způsob, jak být s druhým pohromadě. Mohli bychom říci: novou kulturu blízkosti**, novou metodu, jak se činit blízkými těm druhým, odlišným.“¹²;

¹⁰ Rozumej vykazuje analogické vlastnosti ako text, „správa sa“ ako text.

¹¹ Vo všeobecnosti po pojmom identifikátor rozumieme skupinu znakov používaných na identifikáciu alebo pomenovanie určitých údajov alebo ich vlastností. Zo sféry výpočtovej techniky sa tento pojem dostal aj do textovej lingvistiky, kde ním označujeme „prostriedok textovej koherencie vyjadrujúci stotožnenie predmetov reči, ktoré tieto dva výrazy označujú (napr. ukazovacie zámeno)“ (*Slovník cudzích slov – akademický*. Druhé, doplnené a upravené slovenské vydanie. Eds. Ľ. Balážová a J. Bosák. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2005. Dostupné na internete: <http://slovníky.korpus.sk/scs-uvod.pdf>).

¹² HALÍK, Tomáš: *Vzdáleným blízkou: Vášně a trpělivost v setkání víry s nevírou*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2007, s. 195.

[2] „Kdesi v pozadí sa mihne **starý pán Goethe** so svojou **Dichtung und Wahrheit** a hneď budete mnohým pripadať, ako by ste sa viezli na **fiakri**.“¹³.

V prvom citovanom príklade ide o explicitný kultúrny identifikátor univerzálneho typu [EKI+UKI], nakoľko sa v ňom priamo odkazuje na veľkú univerzálnu vlastnosť európskej kultúry postavenej na kresťanskej tradícii, ktorá môže byť nástrojom na posilnenie pocitu spolupatričnosti človeka k človeku. Čo sa týka druhého príkladu, vyexcerpovaného z eseje Milana Rúfusa, ide pri prvých dvoch zvýraznených textových sekvenciách o explicitné kultúrne identifikátory, avšak špecificky národnej povahy [EKM+NKI], nakoľko sa nimi priamo odkazuje na konkrétnu literárnu a kultúrnu osobnosť nemeckých dejín – Johanna Wolfganga Goetheho a jeho autobiografické dielo *Aus meinem Leben. Dichtung und Wahrheit*. Tretiu vyznačenú textovú sekvenciu z tej istej formulácie, slovo „fiaker“, možno zase považovať za implicitný kultúrny identifikátor univerzálneho typu [IKI+UKI], ktorý nás odkazuje na obľúbený dopravný prostriedok používaný v minulosti, a to nájomný koč ťahaný koňmi, čím autor textu v kontexte celého esejistického textu zdôrazňuje spiatočnosť (nemodernosť), ba dokonca nekultúrnosť istých názorov a postojov vo vzťahu ku globálnej téme celého textu, t. j. komplementárnosti pravdy a krásy v umení.

Systém takýmto spôsobom vyčlenených a typologizovaných kultúrnych identifikátorov v texte a im prislúchajúcich čiastkových interpretačných konštruktoch je prvým operačným krokom (fázou) v rámci špecifickej procedúry sémanticko-pragmatickej kultúrnej interpretácie textov a spoluvytvára celostný kultúrny obraz textu, ktorý možno v ďalších fázach zámernej interpretačnej aktivity – kultúrnej interpretácie – ďalej spresňovať či rozvíjať vo viacerých smeroch s cieľom poukázať na kľúčové body vo vývine tej-ktorej kultúry alebo poukázať na určité pozitívne či negatívne (degeneračné) tendencie v kultúre ako celku, a to v minulosti alebo v aktuálnom čase a priestore.

Podľa našich predbežných zistení kultúrne identifikátory sú zastúpené prakticky vo všetkých druhoch a typoch textov, aj keď v nerovnovážnom pomere. Jestvujú teda textové typy či žánrové modely textov, v hĺbkovej štruktúre ktorých je identifikovateľných viac kultúrnych znakov než v textoch iných typov či žánrov. V tejto súvislosti si dovoľíme tvrdiť, že práve žáner eseje a jemu zodpovedajúci hybridný esejistický štýl bude obsahovať pomerne vysoké množstvo explicitných ako aj implicitných kultúrnych identifikátorov univerzálneho i špecificky národného charakteru, čo vyplýva minimálne z dvoch skutočností. Esej ako najvyšší, najexkluzívnejší žáner v štylistike sa prototypovo tematicky viaže práve k závažnejším otázkam kultúry a umenia, čím celostnú kategóriu kultúry explicitne zasahuje a ovplyvňuje,

¹³ RÚFUS, Milan: *Život básne a básni života: Úvahy o umení*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2002, s. 65.

čo potvrdzujú napokon aj nami analyzované esejistické texty, a zároveň je evidentné, že kvantitatívny i kvalitatívny rozmach esejistiky priamo súvisí s atmosférou, ktorá panuje v spoločnosti, resp. s celkovou kultúrnou vyspelosťou jej členov¹⁴. Zjednodušene povedané, tam, kde stagnuje vývoj kultúry, tam stagnuje i esej, pretože jej vnútorná fyziológia je až príliš citlivá na absenciu tvorivého ducha a odopieranie kritického myslenia.

Z uvedených dôvodov, ako aj z dôvodu dlhodobého osobného záujmu o esej a jej jazykovoštylistickú, kognitívnu i pragmatickú stránku vybrali sme si na hlbší prienik do podstaty fungovania vzájomných vzťahov medzi kategóriou kultúry a jazykom (textom) práve žáner eseje, a to konkrétne v jej dvoch národných variantoch. Slovenský kultúrny variant eseje reprezentuje staršia z dvojice esejí *Báseň a pravda, báseň a lož* od Milana Rúfusa z roku 1967, český kultúrny variant eseje, nesúci výraznejšie prvky meditatívosti ako aj myšlienково náročnejšie teologické obsahy¹⁵ zase pochádza z autorskej dielne Tomáša Halíka z roku 2007 a nesie názov *Čas k sbírání kamení*.

3. Milan Rúfus a Tomáš Halík ako výrazné osobnosti slovenskej a českej národnej kultúry

Predtým, ako sa dostaneme k zámernej dekonštrukcii vybraných esejistických textov s cieľom identifikovať v nich stopy kultúry v najširšom zmysle slova a vzájomne ich komparovať, predstavíme si aspoň v stručnosti obidvoch autorov – esejistov a východiskové princípy zastúpené v ich tvorbe a odrážajúce sa v ich pohľade na svet.

Milan Rúfus (1928 – 2008), rodák zo Závažnej Poruby, sa do slovenskej literatúry a kultúry zapísal ako jedna z najväčších osobností modernej slovenskej poézie 20. storočia. V jeho básnickom odkaze dominujú na jednej strane ťažké, žalmické tóny a motívy viery, pokory a údelu kombinované s prvkami moralizátorstva či mravokárstva, na strane druhej však až detsky hravé veršičky, prostredníctvom ktorých Rúfus oslovuje tých najmenších a najzraniteľnejších, a tak dokumentuje svoj pretrvávajúci nanajvýš pozitívny a harmonický vzťah k detstvu a dospelianiu. V zatiaľ poslednej vydanéj monografii o Milanovi Rúfusi od Imricha Vaška sa v súvislosti s významovými konštantami jeho tvorby uvádza okrem iného nasledovne: „Na tomto vyššom princípe, **na spojení pravdy a krásy** (zdôraznil M. H.), od začiatku – ako vieme – plnom manifeste jeho tvorby, je vystavaný celý Rúfusov básnický cyklus, vedomý i podvedomý rytmus: filozofia lásky a umenia, piesne a práce, domova.“¹⁶ V kontexte týchto invariantných

¹⁴ HORVÁTH, Miloš: *Spory o esej a jej miesto o slovenskej kultúre a kultúrnej histórii*. In: *Historia nova II-2011-1*. [online]. Bratislava : Stimul, 2011, s. 78 – 82. Dostupné na internete: http://www.fphil.uniba.sk/fileadmin/user_upload/editors/ksd/Hinoll-2011-1g.pdf

¹⁵ BARUSOVÁ, Ingrida: *Meditačný rozmer esejistických textov českého teológa a publicistu Tomáša Halíka*. [diplomová práca]. Bratislava : Univerzita Komenského [s. n.], 2012.

¹⁶ VAŠKO, Imrich: *Milan Rúfus*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 2010, s. 74.

charakteristík svojej básnickej tvorby sa Rúfus javí ako skromný, ale hlbavý pozorovateľ a tichý ochranca pravdy a krásy, pričom túto tematickú a sémanticko-pragmatickú líniu plynulo rozvíja aj vo svojej rozsahom i celkovým počtom exemplárov nevelkej esejistike¹⁷.

Teológ, sociológ, publicista a esejista **Tomáš Halík** (narodený v roku 1948) je v súčasnosti, dozaista, jedným z najväčších európskych intelektuálov a hlásateľov interkultúrneho i náboženského dialógu. Má doktoráty z filozofie, sociológie i teológie, prednášal na mnohých zahraničných univerzitách a navyše sa vie bez väčších problémov či „zakopnutí“ pohybovať v súčasných médiách, bezhlavo čakajúcich na senzácie. Jeho knižné práce (od roku 2000 sme ich mohli zaregistrovať už dvanásť¹⁸), z ktorých viaceré sú preložené aj do iných jazykov, sú poznačené neutíchajúcou snahou o porozumenie, resp. zmiernenie tlaku medzi príslušníkmi rôznych náboženských či kultúrnych skupín a spoločností, pričom – podobne ako Rúfus – sa nevyhýba ťažkým témam a páľčivým otázkam. Dalo by sa povedať, že nenásilnou, otvorenou a zhovievavou formou apeluje na pocit zodpovednosti a solidarity v každom jednom zo svojich čitateľov, navyše si dovoľme tvrdiť, že jeho texty nemožno len tak prečítať, treba ich aj precítiť, v tichu meditácie sa ponoriť do seba a nájsť vo svojom vnútri onen hlas volajúci po zmierení. Ako sám píše hneď v úvode analyzovanej eseje: „Je čas k sbírání kamení, k odklizení kamení; házení kamenů¹⁹ bylo už dost. Je čas k blízkosti.“²⁰

4. Kultúrny obraz textu vo vybraných esejach Tomáša Halíka a Milana Rúfusa

Ako sme už naznačili vyššie, obidva vybrané texty – esej *Báseň a pravda, báseň a lož* od Milana Rúfusa ako aj esej Tomáša Halíka *Čas k sbírání kamení* – tematicky zasahujú predmetnú oblasť kultúry v jej antropologickom i semiotickom aspekte, avšak každý z autorov pristupuje k jej zobrazovaniu

¹⁷ Väčšina Rúfusových esejí a mikroesejí vyšla pôvodne časopisecky. Neskôr boli publikované spolu s jeho úvahami, kratšou publicistikou, autokomentármi a inými žánrovo rôznorodými textami ešte za jeho života v knižných výberoch *Človek, čas a tvorba* (1968), *Štyri epistoly k ľuďom* (1969), *O literatúre* (1974), *Epistoly staré i novej* (1996) a *Rozhovory so sebou a s tebou* (1998).

¹⁸ Pre úplnosť uvádzame zoznam publikácií Tomáša Halíka, ktoré vyšli knižne po roku 2000, pričom mnohé z nich sú po formálnej i obsahovej stránke brilantnou ukážkou esejistickej práce s myšlienkou, jazykom i štýlom: *Chci, abys byl* (2012), *Úvahy na prahu tisíciletí* (2011), *Smiřená různost* (2011), *Divadlo pro anděly* (2010), *Stromu zbývá naděje* (2009), *Dotkni se ran* (2008), *Vzdáleným nablízku* (2007), *Prolínání světů* (2006), *Noc zpovědníka* (2005), *Vzjován i neovjován* (2004), *Oslovit Zachea* (2003), *Co je bez chování, není peoné* (2002).

¹⁹ Dodávame, že zvýraznenú lexikálnu jednotku „kamení“ (v slovenčine „kamene, kamenie, kamenčie“) možno považovať tiež za implicitný kultúrny identifikátor univerzálneho typu [IKM+UKM]. Symbolicky sa ním totiž poukazuje na mnohé osobné i nadosobné predsudky a prekážky, ktoré bránia v ceste zmierenia národov, etnických skupín a kultúr, pričom sú zakorenené hlboko v kultúrnej výbave prakticky každého z nás.

²⁰ HALÍK, Tomáš: *Vzdáleným nablízku: Vášeň a trpělivost o setkání oírů s nevírou*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2007, s. 175.

z odlišnej perspektívy ako aj z odlišného časového horizontu.

Zatiaľ čo Milan Rúfus na oveľa menšom, a najmä myšlienkovu užšom priestore²¹ naráža na neadekvátnu odľuku pravdy od krásy, resp. na často malicherné povyšovanie jednej z týchto modalít na úkor druhej, čím pomerne presne vystihol jednu z kultúrnych anomálií vtedajšej doby, v našom, slovenskom prostredí zapríčinennej najmä nekritickým preferovaním schematickej socialistickej ideologickej platformy v umení, Tomáš Halík reflektuje aktuálny stav postmodernej kultúry, ktorá sa v súčasnosti, žiaľ, javí viac ako antikultúra a ktorej status je čoraz výraznejšie modifikovaný fiktívnym (virtuálnym) obrazom, ktorý o nej šíria takmer všemocné masové médiá²². Tento rozdiel v nazeraní na kultúrnu realitu dvojice esejistov najlepšie dokumentujú nasledujúce pasáže, ktoré možno ad hoc považovať za explicitné kultúrne identifikátory univerzálneho typu [EKI+UKI]: „Umenie v značnej časti rezignuje na pravdu, na poslanstvo, stačí mu tá polovička cesty, plášť v rukách Putifárovej ženy.“²³ alebo „Táto udalosť iba pôsobí vo mne ako silná metafora a ja si netrúfam vymyslieť nič, čo by presnejšie vyslovovalo môj pocit chaosu a nenormálnosti situácie, v ktorej sa programovo odľučuje krása od všetkého ostatného, s čím spolupôsobiac vytvára báseň.“²⁴ ↔ „Média plní hlavné aspekty spoločenskej úlohy náboženstiev – coby síly, ktorá drží spoločnosť pohromade: ovlivňujú styl myšlení a života ľudí, nabíjajú sdílené symboly a veľká vyprávění, ale predovšetkým interpretujú svet.“²⁵

Obidve projekcie kultúry možno z nášho pohľadu považovať za defektné, resp. retardujúce pozitívny kultúrny vývoj, treba však povedať, že Tomáš Halík ide vo svojich úvahách o hybnej sile súčasnej postmodernej kultúry o poznanie ďalej ako Rúfus, a to tým, že masovým médiám, ako sme uviedli v predchádzajúcom citáte, explicitne prisudzuje atribút akejsi modly, presnejšie povedané nového náboženstva súčasného západného sveta (a nielen západného, lebo uvedenú tendenciu pozorujeme už aj u nás). Zhubnú moc médií následne Halík ilustruje na drastickom príklade teroristického útoku na americké dvojčiky z 11. septembra 2001, kde prakticky všetky

²¹ Na tomto mieste je potrebné zdôrazniť, že analyzovaná esej Milana Rúfusa je svojím rozsahom oveľa kratšia ako Halíkov text, z čoho vyplýva, že potenciálnych kultúrnych identifikátorov je v ňom zastúpených oveľa menej. Navyše, v dôsledku toho, že Rúfusova esej je po kompozičnej stránke oveľa ucelenejšia (bez vehementnejších myšlienkových či tematických digresíí), neponúka sa nám pri nej v rámci jej dekonštrukcie toľko rôznorodých konotácií.

²² Z tohto dôvodu môžeme súčasnú postmodernú kultúru označiť za **mediálnu kultúru**, pričom, ako tvrdí Jaroslav Buček, je takto koncipovaný model kultúry „logickým prienikom medzi kultúrou a médiami a zároveň najdiskutovanejším problémom interkultúrneho dialógu“, nakoľko primárne spočíva na transplantovaní pôvodne cudzích, neorganických prvkov do iného kultúrneho prostredia. BUČEK, Jaroslav: *Role moderátora v masmediálnom dialógu*. Zlín : Věbum, 2012, s. 16.

²³ RÚFUS, Milan: *Život básne a báseň života: Úvahy o umení*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2002, s. 66.

²⁴ Tamže, s. 67.

²⁵ HALÍK, Tomáš: *Vzdáleným nablízku: Vášňa a trpélieosť v setkání vřy s nevírou*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2007, s. 181.

masovokomunikačné prostriedky dlhú dobu chrlili na verejnosť emotívne a „výbušné“ obrazy následkov teroristického útoku nevidaných rozmerov, a tak, ako tvrdí Halík, v konečnom dôsledku takýmto necitlivým spôsobom popularizovali spomínané prejavy agresie. „Osnovatelé útoku z 11. září potrebovali mnohem víc než sama mrtvá těla televizní obrazy řítících se mrakodrapů, které oběhnou okamžitě celý svět. V těchto obrazech, nikoliv ve výbušninách, je hlavní síla a moc terorismu; chemické výbušniny jsou jen nezbytný přípravný prostředek – hlavní zbraní jsou výbušné obrazy. Emoce, které tyto obrazy budí, jsou hlavním cílem teroristů; zabití jsou jen vedlejším produktem. Teroristům přece nejde o tyto lidi a jejich smrt, nýbrž o psychologický efekt, který její smrt vyvolá prostřednictvím mediálních obrazů.“²⁶

Či už s uvedeným názorom o necitlivosti súčasných médií súhlasíme alebo nie, faktom zostáva, že mediálna realita je často odlišná od tej objektívnej, ktorú sme schopní vnímať priamo našimi zmyslami a že vplyv médií na spoločnosť a kultúru je dnes taký enormný, že dokáže poľahky pretvoriť doteraz platný systém kultúrnych hodnôt, žiaľ, i nežiaducim smerom. Uvedený opis mediálnej reality ako aj fenoménu terorizmu, resp. vojny proti nemu, s ktorým treba nevyhnutne pri kreovaní obrazu súčasnej postmodernej kultúry rátať, sa tak stáva explicitným kultúrnym identifikátorom univerzálno-kultúrnej povahy [EKI+UKI].

Podobný drastický či morbidný kultúrny identifikátor nachádzame však aj v eseji Milana Rúfusa, a to v prípade autorom voľne prerozprávanej príhody z druhej svetovej vojny: „Gestapo šlo zaistiť hudobníka, ktorý práve koncertoval. Koncert bol krásny, sadli si a počúvali. Po skončení koncertu poslali hudobníka do plynu.“²⁷

Podobne ako u Halíka aj tu vidíme, že ideológia (v tomto prípade nie tá mediálno-konzumná, ale nacistická) vyhrala nad kultúrou, resp. kultúrnosťou človeka. Zároveň uvedená formulácia obsahuje aj implicitný národný kultúrny identifikátor [IKI+NKI], pretože nepriamo odkazuje na vysokú kultúrnu úroveň príslušníkov nemeckého národa a ich vzťah k hudbe ako špecifickému druhu umenia.

Ak sa vrátíme opäť k analyzovanému českému kultúrnemu variantu eseje, zistíme, že Tomáš Halík buduje svoj kultúrny obraz textu aj na ďalšom explicitnom kultúrnom identifikátore univerzálnej povahy [EKI+NKI] vzťahujúcej sa ku kultúre, resp. kultúrnosti súčasných médií, ktorý v texte aj ďalej plynulo rozvíja: „Na terorizmu nového typu je totiž ešte jedna vec nová a děsivá: slepota zabíjení, anonymita obětí. Teroristům je úplně jedno, koho zabíjejí. Jde jim o efektní záběry v médiích na pokud co možno nejvíce

²⁶ Tamže, s. 180.

²⁷ RÚFUS, Milan: *Život básne a básní žijota: Úvahy o umení*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2002, s. 65.

těl. Zajímají je nanejvýš počty, nikoliv identita obětí. Těla nikoliv lidi. (...) Tímto zcela neadresným zabíjením jsou oběti zbaveny tváře, svlečeny ze své totožnosti a své lidské důstojnosti...“²⁸

V prípade, že zovšeobecníme a rozšírime platnosť Halíkovej idey o anonymite obetí teroristických útokov na anonymitu človeka ako takého, získame podľa našej mienky ďalší kľúčový faktor (determinant) aktuálnej postmodernej kultúry. Človek sa dnes totiž vplyvom konzumnej spoločnosti a pochybnej morálky naozaj stáva len objektom bez mena, stráca svoju jedinečnú identitu a v mnohých prípadoch aj antropologický rozmer (ľudskú tvár) a dôstojnosť. A tu, v kontexte spomenutej dehumanizácie a anonymizácie človeka i celej spoločnosti, ako tvrdí Halík, sa ponúka možnosť oprášiť „zlú povest“ súčasných masových médií a prinavrátiť im pôvodnú kultivačnú funkciu. „Vratme sa však naposled k veľkéj zodpovednosti médií. Ano, snad alespoň toto môžu urobiť médiá v mravní zápasu s terorizmom (a nielen s ním – doplnil M. H.): prečistiť jmená obětí a ukázat jejich tváře, vyprávět jejich příběhy a nechat mluvit jejich blízké – vyvolat je z anonymity čísel do lidské podoby.“²⁹ Tým, že médiá odanonymizujú obeť spomenutých teroristických či iných útokov alebo prírodných katastrof lokálnych alebo globálnych rozmerov, nadobudnú podľa nášho názoru opäť svoj prapôvodný zmysel, a najmä, prinavrátiť kultúru opäť do rúk človeka ako jej hlavného tvorcu. Otázkou, ktorú necháva nezodpovedanú aj Halík, však zostáva, či sú toho naozaj schopné...

Na záver nášho exkurzu do problematiky kultúrnych identifikátorov, na pozadí ktorých sme sa pokúsili v koncíznej podobe rekonštruovať kultúrny obraz textu na vybranej dvojici komunikátov, a tak dokázať vzájomnú silnú previazanosť antropologickej kategórie kultúry s textom, poukážeme ešte na jeden moment, ktorý analyzované texty spája viac, ako by sa na prvý pohľad mohlo zdať. Tomáš Halík v analyzovanej eseji varuje pred používaním príliš odvážnych alebo kvetnatých vyhlásení (metafor), ktoré prikrášľujú, príp. skresľujú holú skutočnosť tak výrazne, že sa dajú pochopiť presne v opačnom zmysle a následne použiť, resp. zneužiť s presne opačným zámerom, než na aký boli vytvorené: „Na určité metafory si treba dávať veľký pozor, jistá silná slova a sugestívni obrázky môžu rýchle vyvolať džiny, ktoré není tak ľahké zavrieť späť do lahví.“³⁰ K rovnakému záveru v súvislosti so snahou o pretvorenie či dokonca znetvorenie skutočnosti pomocou efektných, avšak klamlivých obrazov (metafor) prichádza i Milan Rúfus, keď vo svojej eseji *Báseň a pravda, báseň a lož* upozorňuje na potenciálnu lož (pascu) metafory, ergo umenia, ktorá sa vydáva za pravdu:

²⁸ HALÍK, Tomáš: *Vzdáleným blízkou: Vášeň a trpělivost v setkání víry s nevírou*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2007, s. 188 a 190.

²⁹ Tamže, s. 192.

³⁰ Tamže.

„Vôbec ma neznepekokuje nejaká akademická lož metafory, tiahnucej za pravdou. Mohol by som dokonca tvrdohlavo povedať, že táto ‚lož‘ sa stáva mojou nádejou tam, kde zatiaľ stroskotáva priamočiara pravda racionálnej analýzy. Vážna a skutočná lož metafory nastupuje až vtedy, keď metafora prestane byť okľukou k pravde, oným zdanlivo nemotorným behom korytnačky, ktorá je však v cieľi skôr ako zajac. Až vtedy, keď sa metafora stáva už iba okľukou, prestáva byť pravdou, stráca svoje posvätenie, stáva sa fikciou, lžou, zvrátená na svoj vlastný účel...“³¹

Ako vidíme i z citovaných výpovedí, Milana Rúfusa a Tomáša Halíka nespája len pozitívny vzťah k náboženstvu a teológii (u Halíka je tento vzťah aj profesionálny) v textovej rovine prezentovaný častým využívaním rôznych citátov a alúzií z Biblie alebo úprimný obdiv k eseji ako prominentnej žánrovej forme, ale aj podobné názory a postoje na elementárne kultúrne a morálne hodnoty. No nielen to, ale aj mnohé iné myšlienky a analógie robia, nesporne, z obidvoch autorov osobnosti hodné nasledovania.

LITERATÚRA

- BARTHES, Roland: *Mythologies*. New York – The Noondays Press : Farrar, Straus & Giroux, 1991.
- BARUSOVÁ, Ingrida: *Meditačný rozmer esejistických textov českého teológa a publicistu Tomáša Halíka*. [diplomová práca]. Bratislava : Univerzita Komenského [s. n.], 2012.
- BUČEK, Jaroslav: *Roľa moderátora v masmediálnom dialógu*. Zlín : Verbum, 2012.
- DOLNÍK, Juraj: *Jazyk – človek – kultúra*. Bratislava : Kalligram, 2010.
- GEERTZ, Clifford: *Interpretace kultur*. Praha : Sociologické nakladatelství – Slon, 2000.
- HALÍK, Tomáš: *Vzdáleným nablízku: Vášňa a trpéľivosť u setkání víry s nevírou*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2007.
- HORVÁTH, Miloš: *Úvod do lingvokulturologie*. In: *Varia XVI. Zborník materiálov zo XVI. kolokvia mladých jazykovedcov*. Bratislava : Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV a Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, 2009, s. 206 – 214.
- HORVÁTH, Miloš: *Spory o esej a jej miesto v slovenskej kultúre a kultúrnej histórii*. In: *Historia nova II-2011-1*. [online]. Bratislava : Stimul, 2011. s. 74 – 83. Dostupné na internete: http://www.fphil.uniba.sk/fileadmin/user_upload/editors/ksd/Hinoll-2011-1g.pdf
- HUMBOLDT, Wilhelm von: *O rozmanitosti stavby ľudských jazykov a jej vplyve na duchovný rozvoj ľudského rodu*. Bratislava : VEDA, 2000.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: Wilhelm von Humboldt a jeho spis „O rozmanitosti stavby ľudských jazykov a jej vplyve na duchovný rozvoj ľudského rodu“. In: HUMBOLDT, Wilhelm von: *O rozmanitosti stavby ľudských jazykov a jej vplyve na duchovný rozvoj ľudského rodu*. Bratislava : VEDA, 2000, s. 9 – 37.
- RÚFUS, Milan: *Život básne a báseň života: Úvahy o umení*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2002.

³¹ RÚFUS, Milan: *Život básne a báseň života: Úvahy o umení*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2002, s. 67.

Slovník cudzích slov – akademický. Druhé, doplnené a upravené slovenské vydanie (Eds. Ľ. Balážová a J. Bosák). Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2005.
Dostupné na internete: <http://slovniky.korpus.sk/scs-uvod.pdf>
SOUKUP, Václav: *Přehled antropologických teorií kultury*. Praha : Portál, 2000.
VAŠKO, Imrich: *Milan Rúfus*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 2010.

SUMMARY

Cultural identifiers in selected essayistic texts of Milan Rúfus and Tomáš Halík and their comparison

The paper thematically belongs into the field of linguoculturology and in a specific way evolves the concept of paradigmatically oriented interpretational linguistics. In accordance with a well-known idea that culture influences the process of text production and vice-versa, the text retrospectively affects culture (culturality), we discover signs of culture in the broadest sense of the word, so called cultural identifiers, in two essayistic texts by Tomáš Halík, Czech theologian and author, and Slovak poet and essayist Milan Rúfus. We compare these identifiers and place them into a wider communicational context. We use this purposeful deconstruction of texts to point out certain progressive elements as well as flaws in the development of culture in universal and specific national measures.

Dve literatúry po dvadsiatich rokoch Súčasná slovenská a česká literatúra – vzťahy, paralely, rozdiely

Dnešné slovensko-české literárne vzťahy môžeme označiť za aktívne a relatívne čulé. Neznamená to však, že sú aj jednoduché a bezproblémové. Začnime však radšej tými „aktivitami“, no a „problémy“ si nechajme na neskôr.

Ako príklad vedomia istej spriaznenosti oboch literatúr uveďme aspoň niekoľko z tých najsúčasnejších literárnych aktivít spojených s aktuálnym pripomínaním si literárnych konzekvencií dvadsiateho výročia rozpadu spoločného štátu Čechov a Slovákov a zároveň vzniku dvoch nových, samostatných štátov. Len v máji 2013, teda v mesiaci vzniku tohto článku, sa uskutočnilo na oboch stranách hranice hneď niekoľko takýchto podujatí.

Na českej strane bol z nich iste najviditeľnejší pražský knižný veľtrh *Svět knihy*, ktorého hlavnou témou a zároveň čestným hosťom bola v tomto roku práve slovenská literatúra. Zaujímavé je aj odôvodnenie tohto výberu. Nebola to len ona predpokladaná okrúhla dvadsaťročnica, ale aj spoločné pripomínanie si tohtoročného 1150. výročia príchodu Cyrila a Metoda na naše územie a tiež sto rokov od narodenia slovenského spisovateľa a disidenta Dominika Tatarku, jedného z mála slovenských autorov výrazne reflektovaných aj v Česku. Pri všetkých tých výročiach však na festivale i tak dominovala práve súčasná slovenská literatúra. Teda tá, ktorá vznikla až po rozdelení spoločného štátu. Viac ako štyridsať slovenských spisovateľov na ňom predstavilo svoju tvorbu, viacerí z nich dokonca v práve vydanom českom preklade. (K zaujímavému a príznačnému fenoménu prekladu slovenskej literatúry do češtiny sa v tomto článku ešte vrátíme.)

Na slovenskej strane sa zasa v mesiaci máji uskutočnila napríklad odborno-popularizačná diskusia slovenských a českých literátov o súčasných vzťahoch a podobách oboch literatúr, ktorá bola súčasťou rešpektovaného bratislavského festivalu *Anasoft litera*. No a napokon, práve v tomto mesiaci vznikajú aj prednášky a príspevky do zborníka takého významného a reprezentatívneho podujatia, akým je práve *Studia Academica Slovaca*, ktoré si tohto roku takisto zvolilo tému slovensko-českých (aj literárnych) kontaktov, paralel a odlišností ako jednu zo svojich dvoch ústredných tém. Dôvodom bolo, samozrejme, najmä reflektovanie onej dvadsaťročnice oboch štátov a kultúr v nich, zároveň však tento výber už sám osebe hovorí o produktivnosti a aktuálnosti zamýšľania sa nad touto témou. Ukazuje, že slovensko-české literárne vzťahy sú ešte stále živou skúsenosťou. Naznačuje však aj to, že je to skúsenosť problémová a dokonca často aj problematická.

Najmä počas existencie spoločného štátu Čechov a Slovákov sa pestoval politicky korektný mýtus symbiotického, obojstranne obohacujúceho vzťahu oboch literatúr, ktoré sa v intenciách tohto mýtu vraj spoločne vyvíjali, vzájomne sa ovplyvňovali, vychádzali z rovnakej kultúrnej a historickej skúsenosti, ale najmä sa dôverne poznali. Jedným z predpokladov pre vznik tohto mýtu bola zdanlivo samozrejmalá neexistencia jazykovej bariéry medzi oboma literatúrami, ktorá vraj umožňovala čitateľovi voľne prestupovať z jednej literatúry do druhej, bez sprostredkujúcej, ale v istom zmysle aj scudzujúcej úlohy prekladu, ktorý v prípade iných literatúr vždy zužuje orientačný priestor v „cudzej“ literatúre len na už preložené diela.

Realita však bola vždy trochu iná než tento politicky korektný mýtus. Základný problém slovensko-českých nielen literárnych vzťahov totiž dlhodobo spočíval a istým spôsobom dodnes spočíva v ich asymetrickosti. V asymetrickom postavení menšej a mladšej literatúry slovenskej k väčšej a staršej literatúre českej. Slovenský čitateľ mal vždy dobré dôvody inklinovať okrem vlastnej literatúry aj k bohatšej a pestrejšej ponuke českej literatúry. V tomto smere bol onen mýtus blízkosti vlastne pravdivý. Slovenskí literáti často nachádzali inšpiráciu v českej literatúre a slovenskí čitatelia čítali knihy v slovenčine aj v češtine bez toho, aby si uvedomovali ich jazykovú rozdielnosť. Naopak to však neplatilo. V Čechách nikdy neexistoval širší spontánny dopyt po slovenskej literatúre a knihy písané v slovenčine mnohí čitatelia považovali za jazykovo príznakové – síce nie nezrozumiteľné, ale celkom iste ťažšie čitateľné. Slovenskú literatúru tak počas spoločného štátu v Čechách vyhľadával len relatívne úzky okruh priaznivcov a zasvätencov. Knihy v slovenskom preklade boli zasa zaujímavé len pre českých odborných záujemcov o niektoré oblasti, ktoré počas komunistickej totality podliehali na Slovensku predsa len miernejšiemu režimu zákazov a restriktív. (Typickou je napríklad oblasť filozofie, kde sa na Slovensku občas podarilo vydať preklady zaujímavých západných autorov aj počas tzv. normalizácie, teda v skutočnosti nového posilňovania totality sedemdesiatych a prvej polovice osemdesiatych rokov. O tieto knihy bol záujem aj medzi českými intelektuálmi – jednoducho preto, že v češtine vzhľadom na politickú situáciu nemohli vyjsť.) Celkovo však možno povedať, že slovenská literatúra nebola v časoch spoločného štátu v Čechách nikdy veľmi vyhľadávaná.

Oficiálna štátna moc sa však usilovala onen mýtus extrémnej vzájomnosti živiť hneď niekoľkými, dokonca aj protichodnými spôsobmi. Oproti všeobecným deklaráciám o jazykovej a kultúrnej blízkosti, ba až totožnosti oboch národov totiž zároveň stálo presne opačné vytváranie umelej potreby prekladov mnohých diel významných autorov zo slovenčiny do češtiny a naopak. Išlo skutočne o potrebu umelú, v skutočnosti neexistujúcu. Tieto povinné preklady, na ktoré mali jednotlivé štátne vydavateľstvá na oboch stranách stanovené povinné kvóty, nemohli vzbudiť záujem o slovenskú

literatúru v Čechách, a naopak na Slovensku nebol žiadny relevantný dôvod čítať v slovenskom preklade napríklad českého básnika Vítězslava Nezvala, ktorý tu bol už predtým známy a dostupný v origináli (i keď práve výber z jeho tvorby vyšiel vo veľmi zručnom preklade Ľubomíra Feldeka). Hneď po revolúcii v roku 1989 táto aktivita celkom pochopiteľne na oboch stranách prakticky okamžite ustala, avšak v ostatných rokoch sa trochu paradoxne na českej strane táto potreba transformovala z umelej, politicky motivovanej na živú, reálnu, povedzme dokonca až trhovú potrebu. Je to totiž dnes už jediný spôsob, ako dostať dielo slovenskej literatúry k aspoň nejakému českému čitateľovi. Jazykové vzdalovanie sa Čechov od slovenčiny je totiž v súčasnosti oveľa rýchlejšie než naopak. Zatiaľ čo aj mladšie generácie Slovákov sú stále schopné čítať aj v češtine (stretávajú sa s týmto jazykom od malička, napríklad aj vo vysielaní televízií, ktoré stále uvádzajú v češtine mnoho programov – vrátane detských vysielaní), mladšie české ročníky považujú slovenčinu často za naozaj cudzí jazyk, práve tak ako napríklad poľštinu či dokonca angličtinu. Súčasné objavovanie slovenskej literatúry v češtine, o ktoré sa dnes stará hneď niekoľko českých vydavateľstiev (napríklad brnianske vydavateľstvo *Větrné mlýny*, ktoré dokonca založilo edíciu prekladov súčasných slovenských autorov s názvom *Česi, čítajte!*), má teda úplne iný, nový rozmer. Nejde tu teda vlastne o dôsledok predchádzajúcej blízkosti oboch literatúr, ale naopak a paradoxne, o prejav ich skutočnej vzdialenosti, vďaka ktorej sa slovenská literatúra v Čechách dostala na úroveň ktorejkoľvek inej cudzojazyčnej, a teda prekladovej literatúry¹.

Ak sme v predchádzajúcich úvahách spochybnili mýtus novodobej česko-slovenskej literárnej vzájomnosti, neznamená to, že by sme nenachádzali paralely ich vývoja a prerodu v posledných desaťročiach. Viaceré sa týkajú veľmi podobného procesu rýchlych a zásadných zmien literárneho života, teda mimotextových okolností súvisiacich s literatúrou, ku ktorým prišlo v oboch literatúrach súbežne tesne po roku 1989. Tieto zmeny v literatúrach, samozrejme, úzko súvisia práve s demokratizačnou zmenou politickej situácie v spoločnom štáte, teda s rozpadom totalitnej moci, ktorá predtým zo všetkých oblastí umenia azda najviac kontrolovala a ideologicky kontaminovala práve literatúru. A preto práve v literatúre a v literárnom živote je proces zmien po páde komunistického režimu veľmi viditeľný. Hneď po revolúcii v oboch literatúrach zanikajú komunistickou stranou

¹ Z hľadiska širších kultúrnych súvislostí je zaujímavé, že onen dištanc veľkej časti českej verejnosti neplatí pre všetky druhy slovenského umenia. Najmä slovenskí divadelníci a slovenská populárna hudba boli v Čechách vyhľadávané a oceňované už v období posledných desaťročí spoločného štátu a vysoký status si v Česku zachovali dodnes. České rádiá hrajú až prekvapujúco veľa súčasných slovenských piesní a vystúpenie slovenských divadiel v Čechách sa stále považuje za kultúrnu udalosť. V oboch prípadoch sa oceňuje najmä dynamika a expresivita prejavu, ktorá zrejme českému recipientovi v jeho domácej kultúre chýba. S istou dávkou špekulácie a zjednodušenia môžeme povedať, že Česi v slovenskej kultúre historicky vyhľadávajú najmä prejavy emočné a na druhej strane nemajú veľký záujem o slovenskú kultúru intelektuálnu, sofistikovanú, pretože tu sa cítia byť saturovaní ponukou kultúry domácej.

kontrolované unitárne zväzy spisovateľov a namiesto nich vzniká pluralitný systém profesijných spisovateľských združení (na Slovensku napríklad *Asociácia spisovateľských organizácií Slovenska*, pod ktorou pôsobí okrem iného aj slovenský PEN-klub, a *Spolok slovenských spisovateľov*, v Čechách zase napríklad *Obec spisovateľů*, *Klub spisovateľů* či postkomunistická *Unie českých spisovateľů*). Decentralizácia sa veľmi rýchlo prejavila aj vo vydavateľskej sfére. Štátne, stranickou mocou kontrolované vydavateľstvá sa buď urýchlene prispôbobi novým pomerom, alebo ich funkciu prevzali početné menšie súkromné vydavateľstvá, z ktorých viaceré sa hneď od počiatku zameriavali na vydávanie pôvodnej literatúry. Na Slovensku to boli napr. *LCA*, *Slovart*, *Hevi*, *Archa*, *Drewo a srd*, či *PT*. V Čechách bol vzhľadom na veľkosť trhu a väčšie ekonomické možnosti tento proces ešte výraznejší. Zatiaľ čo zmienené slovenské vydavateľstvá pôvodnej slovenskej literatúry ostávali zväčša menšími projektmi skupiniek nadšencov, nové porevolučné české vydavateľstvá ako *Torst*, *Atlantis*, *Host*, *Votobia* alebo *Petrov* sa čoskoro stali veľkými hráčmi, ktorí svojou edičnou činnosťou určovali podobu dobovej českej literatúry. Pri týchto vydavateľstvách na oboch stranách je zaujímavé i to, že mnohé z nich pôsobili v regiónoch mimo Bratislavy a Prahy a prispievali tak k zmienenej decentralizácii aj doslova. Na rozdiel od Česka, kde je dnes literárny život aktívny vo viacerých univerzitných a kultúrnych centrách (okrem Prahy aj Brno, Ostrava, Olomouc...), však na Slovensku tieto regionálne aktivity postupne slabli a dnes pôsobí drvivá väčšina progresívnych a produktívnych vydavateľstiev zase len v Bratislave.

To platí aj o literárnych časopisoch, ktoré takisto v oboch literatúrach prešli po roku 1989 výraznými zmenami. Turbulentný politický vývoj na Slovensku v prvom desaťročí samostatnej existencie štátu spôsobil častý zánik, ale aj vznik viacerých literárnych periodík. Vzhľadom na nízky počet čitateľov bola totiž aj v tomto období celá literárna prevádzka – vrátane časopisov – závislá od dotácií, čiastočne štátnych. V čase iba vznikajúcej politickej kultúry to pochopiteľne viedlo k ďalšiemu angažovaniu sa predstaviteľov štátnej moci do literatúry – v tomto období najmä prostredníctvom udelenia či neudelenia grantov na vydávanie literárnych časopisov rôzne názorovo orientovaným spisovateľským skupinám. Z literárnych časopisov tohto obdobia na Slovensku spomeňme aspoň niekoľkokrát vznikajúci a dnes už opäť nevychádzajúci týždenník *Kultúrny život*, viac-menej kontinuálne pôsobiaci mesačník *Romboid*, *Slovenské pohľady*, časopis pre mladú literatúru *Dotyky*, z nových, porevolučných periodík aspoň *Revue aktuálnej kultúry* (RAK). Literatúra po revolúcii tvorila a tvorí aspoň časť náplne aj ďalších, širšie kultúrno-spoločensky orientovaných periodík, ktoré sa profilujú na základe názorovej a estetickéj orientácie redakcie a prispievateľov. Typickým príkladom je úspešne pôsobiaci feministický časopis *Aspekt*. Istým pendantom *Kultúrneho života* sú na českej strane

Literární noviny, ktoré sa napriek svojmu jednoznačnému názvu v súčasnosti venujú oveľa širším než len literárnym otázkam. Skutočne literárnym je skôr dvojtýždenník *Tvar*, ktorý vznikol premenovaním predrevolučného periodika *Kmen*. Predrevolučnú, ale tentoraz disidentskú históriu majú aj dôležité porevolučné časopisy *Host* a *Revolver Revue*, ktorý má dokonca aj svoju *Kritickou prílohu*. Aj v Čechách však platí, že literárne časopisy sú dnes malonákladovou záležitosťou zameranou na veľmi špecializovaný okruh záujemcov.

Toto sa napokon netýka len slovenských a českých literárnych časopisov, ale v istom zmysle aj celej pôvodnej slovenskej a českej literatúry, ktorej postavenie v spoločnosti sa po revolúcii výrazne marginalizuje. Jednak je to spôsobené enormným nárastom konkurencie prekladovej literatúry v oboch krajinách ako jedným z dôsledkov otvoreného a globalizovaného sveta súčasnosti, ale oná marginalizácia sa napokon nielen v Čechách a na Slovensku týka aj literatúry a knižnej kultúry ako celku, ktorej v ostatnom čase narástla prisilná konkurencia iných médií a spôsobov trávenia voľného času.

Porevolučnou zmenou, ktorá stojí niekde na pomedzí literárneho života a poetiky literárnych diel, je už naznačené zmenené postavenie spisovateľa v spoločnosti. Historicky podmienený vysoký status spisovateľa v slovenskej a českej spoločnosti sa po revolúcii stráca a spisovatelia sa ocitajú v dobovo prirodzenejšej pozícii nezávislého pozorovateľa. Svoje miesto v spoločnosti musia nanovo konštituovať, s čím súvisí aj základný porevolučný spor o podobu literatúry. Je to spor medzi tradičným, konzervatívnym pohľadom na literatúru ako vychovávateľa národa k morálnym a etickým hodnotám prostredníctvom estetického pôsobenia (v tejto koncepcii ostáva autor stále „nad čitateľom“) a liberálnym pohľadom na literatúru ako na integrálnu súčasť demokratickej a tiež trhovej spoločnosti, ktorý na seba viaže prvky zábavnosti, vyhľadávania čitateľa príťažlivými témami a spracovaním (v tejto koncepcii sa autor dostáva na úroveň čitateľa, uvedomele a dobrovoľne prestáva fungovať ako nespochybniteľná autorita). Tento pohľad je jedným z prejavov postmoderných tendencií, ktoré sa v oboch literatúrach zreteľne prejavujú na prelome storočí.

Po revolúcii sa rýchlo mení aj čitateľ českej a slovenskej literatúry a s nástupom nových generácií dokonca môžeme hovoriť o tom, že čitateľ mizne. Ak si však budeme všimáť predsa len stále jestvujúceho súčasného českého a slovenského čitateľa, musíme tiež reflektovať stále sa zväčšujúce rozpätie medzi menšinovým múzickým, diskurzívnym čitateľom a väčšinovým konzumným, naivným čitateľom, ktorý dostáva čím ďalej tým viac knižného „spotrebného materiálu“ nielen z prekladových zdrojov, ale aj z domácej literárnej produkcie.

Pôvodná česká a slovenská umelecká literatúra sa v posledných rokoch naučila týmto globálnym trendom vzdorovať okrem iného aj zdanlivo

netytickými marketingovými nástrojmi. Medzi tie najviditeľnejšie patria najmä literárne ceny. Niektoré z nich majú skôr komorný a špecializovaný charakter (napr. česká prekladateľská *Cena Josefa Jungmanna* a jej slovenský náprotivok *Cena Jána Hollého* alebo ceny pre mladých či debutujúcich autorov – *Cena Jiřího Ortena*, resp. *Cena Ivana Krasku*). Tie najvýznamnejšie sú však užitočným nástrojom popularizácie kvalitnej literatúry, prezentácie diel a ich tvorcov v médiách a zvyšovania ich spoločenského statusu. Najprestížnejšou českou cenou je *Magnesia Litera*, ktorej slávnostné odovzdávanie sa podarilo dostať aj do hlavného televízneho vysielacieho času. Spoločenský úspech tejto ceny bol zrejme inšpiráciou aj pre mladšiu slovenskú veľkú literárnu cenu s názvom *Anasoft litera*. Pritom táto slovenská verzia, ktorá sa udeľuje v jedinej kategórii próza, je vďaka jednoduchým a zrozumiteľným pravidlám aj podľa českých literátov v súčasnosti v lepšej kondícii než jej český vzor, ktorý trpí nadmernou diferenciaciou kategórií a príliš konzervatívnou, „nesúčasnou“ porotou.

Zo všetkého, čo bolo doteraz povedané o premenách literárneho života a literárnej prevádzky na Slovensku a v Čechách v ostatnom dvadsaťročí, jasne vyplýva, že skutočne dôležitým iniciátorom dramatických zmien nebol rok 1993 (teda rok rozdelenia a vzniku samostatných štátov), ale už rok 1989 (teda rok spoločnej demokratizačnej revolúcie). Všetky podstatné zmeny totiž súvisia s procesom liberalizácie, ktorú so sebou priniesla práve zmena spoločensko-politického systému. Na jednej strane to bola pre literatúru extrémne dôležitá sloboda slova, na strane druhej zasa pre literatúru problémová sloboda trhu. Následná zmena štátoprávneho usporiadania v roku 1993 nebola už potom pre vývin oboch literatúr nijako zvlášť podstatná a napokon sa ani v jednej z literatúr výraznejšie neprejavila – dokonca ani ako závažná téma. Rozdelenie Česko-Slovenska mohlo síce spôsobiť ochladnutie a stratu kontaktov medzi oboma literatúrami, v skutočnosti však len zbúrало mýty o ich mimoriadnej previazanosti, pričom reálne kontakty postavené na osobnej báze ostali viac-menej zachované.

Doteraz sme sa venovali pohľadu na obe literatúry takpovediac zvonka. Ak sa však chceme na chvíľu pozrieť aj dovnútra, na porovnanie premien poetiky, tematických, ideových a štýlových preferencií súčasných textov týchto dvoch literatúr, musíme sa opäť vrátiť do nedávnej, predrevolučnej minulosti. Do obdobia takzvanej normalizácie sedemdesiatych a osemdesiatych rokov, s ktorou sa v oboch častiach spoločného štátu spájajú obdobné neostalinské praktiky. V oblasti literatúry však práve v tomto období vznikajú aj isté rozdielnosti, ktoré majú svoje konzekvencie až do súčasnosti. Tzv. normalizácia v Čechách prebiehala totiž v tvrdšom variante než na Slovensku. Tvrdé uplatňovanie komunistickej totalitnej moci viedlo v Čechách v tomto období k vytvoreniu troch jasne ohraničených a navzájom nekompatibilných literárnych spoločenstiev. Jednak to boli oficiálni,

režimom podporovaní a vydávaní autori, ktorí museli jasne deklarovať svoje spojenectvo s vládnuou ideológiou. Ďalšou veľmi početnou skupinou boli autori tvoriaci v exile (išlo o niekoľko exilových vln, ale pre nás sú tu dôležití najmä exulanti po roku 1968 – napr. Kundera, Škvorecký, Kohout, Lustig atď.). No a treťou výraznou skupinou boli domáci autori disentu, ktorí vydávali svoje diela v samizdatoch (Havel, Klíma, Vaculík atď.). S istou mierou zovšeobecnenia môžeme povedať, že výrazní, ľudsky a tvorivo rešpektovaní autori sa nachádzali v druhej a tretej skupine, pričom práve ich diela sa k domácim čitateľom nemohli dostávať žiadnou z možných oficiálnych ciest. Na Slovensku sa naopak v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch preferoval mäkkší spôsob znovunastolenia totalitnej moci a jedným z jeho dôsledkov bola aj veľmi malá skupina exilových či samizdatových autorov (ak vymenujeme Tatarku, Hruza, Kadlečíka či Šimečku, tak sme vymenovali prakticky všetkých...). Väčšina kvalitných autorov bola síce proskribovaná na začiatku sedemdesiatych rokov, napokon sa však do oficiálnej literatúry rôznymi spôsobmi skôr či neskôr vracia a do revolúcie publikuje okrem nových aj drvivú väčšinu svojich „zásuvkových“ textov. Táto rozdielnosť „normalizácií“ poznačila aj vývoj oboch literatúr neskôr v porevolučných deväťdesiatych rokoch.

V Čechách nastal po revolúcii vydavateľský a čitateľský boom dovtedy širšie nedostupných exilových či samizdatových autorov, prípadne autorov predtým „polooficiálnych“ (Hrabal). Občas bol komplikovaný (napríklad problémy s vydávaním a prekladaním novšej tvorby vtedy už svetového, nielen českého prozaika Milana Kunderu), ale čitateľsky aspoň tesne po revolúcii vyhľadávaný a vydavateľskými stratégiami dlhodobo podporovaný. Títo spisovatelia-disidenti vstupovali navyše do novej spoločensko-politickej situácie s vysokým morálnym kreditom, ktorý ich začiatkom deväťdesiatych rokov oprávňoval aj na zapojenie sa do politického procesu zmien (Havel, Tigrid) či aspoň dlhodobé komentovanie stavu spoločnosti z vysokej pozície morálno-etickej autority (Vaculík). Tento „veľký návrat“ známych a rešpektovaných autorov do českej literatúry však zároveň odsunul do úzadia aktivity novej generácie porevolučných autorov a tiež presadil a konzervoval aj v slobodných pomeroch istú podobu literatúry, ktorá má svoj pôvod v predchádzajúcom období rezistencie, odporu voči totalitnej moci. Ak sa nerezimistickí autori počas normalizácie často usilovali postaviť proti vyprázdnenému, lživému mocenskému „newspeaku“ akýsi „jazyk pravdy“, teda svoju autentickú, osobnú, pravdivú skúsenosť, tak žánrovým dôsledkom tohto úsilia bola výrazná preferencia denníkovej a memoárovej literatúry. Tieto „osobné“ a „dokumentárne“ žánre však táto generácia preniesla aj do českej literatúry porevolučných rokov a stali sa vlastne takmer až do súčasnosti akýmsi etalónom kvalitnej literatúry nielen pre túto, ale prekvapujúco aj pre nové, mladšie spisovateľské generácie. Dnes

už samozrejme tento prúd autenticko-dokumentárnej literatúry prekrývajú aj mnohé iné, paralelne pôsobiace prúdy v českej literatúre. Jedným z tých výrazných je postmodernizmus, ktorý rehabilituje imaginatívnosť (Kratochvíl, Ajvaz), ale aj príbehovosť (Urban, Ludva) literatúry. Česká literatúra súčasnosti je však oveľa pestrejšia a až mimoriadne žánrovo i poeticky rôznorodá. Nájdeme tu hneď niekoľko vlín tvorcov poeticky veľmi produktívnej, tzv. nonkonformnej literatúry (Pekárková, Topol, Balabán, Haki, Rajchman atď.) a vedľa nich napríklad literatúru katolíckeho undergroundu (Kolmačka, Murrer). Diferenciáciu môžeme pozorovať azda najjasnejšie v poézii, ktorá je síce na samom okraji čitateľského záujmu, avšak zároveň patrí k tomu najzaujímavejšiemu, čo sa v súčasnosti v českej literatúre deje (Hruška, Borkovec, Krchovský, Správcová).

Ako sme už spomenuli, mäkký variant slovenskej normalizácie na rozdiel od Čiech udržal v oficiálnej literatúre väčšinu relevantných autorov, ktorí mohli aspoň na konci osemdesiatych rokov relatívne otvorene nadväzovať na svoju poetiku zrodenú v uvoľnených šesťdesiatych rokoch. Ich zväčša sofistikované, literárne vybrúsené neomodernistické písanie (Vilikovský, Sloboda, Dušek, Rakús, Šikula, Johanides a viacerí iní) plynulo a bez veľkých zlomov prechádza aj do deväťdesiatych rokov a je produktívne aj v súčasnosti. Zároveň k nemu v deväťdesiatych rokoch vzniká prirodzená alternatíva písania mladších, porevolučných generácií, ktoré celkom úmyselne nevytvorili žiadnu programovú, generačnú či skupinovú estetiku (Pišťanek, Taragel, Klimáček, Rankov, Balla, Staviarsky, Macsovszky). Mladší slovenskí spisovatelia prirodzene tendujú k solitérskemu, prísne individualizovanému písaniu, ktorým napokon akoby vyjadrovali aj istý osobný odstup od sveta, ktorý sa stáva predmetom ich písania. Literárna kritika tu vidí v zásade podobné postmoderné gesto, ktoré však nachádza množstvo odlišných textových realizácií. Vzhľadom na prevládajúce odsubjektívizovanie literatúry, odmietanie psychologizácie a prejavov sentimentu (či dokonca citovosti), časté využívanie scudzujúcich postupov, najmä irónie a sebaíronie sa tu zvykne hovoriť aj o tzv. cynickej generácii, či o poetike coolness.

Ak sme sa v predchádzajúcich riadkoch zamerali na isté odlišnosti vývoja oboch literatúr v ostatných rokoch, tak zároveň treba povedať, že vo všeobecnosti nejde o rozdiely zásadné. Ide stále o literatúry príbuzné, dokonca sa aj aspoň čiastočne navzájom reflektujúce. Sú si podobné v podstatných otázkach stavu literárneho života aj literárnej poetiky a podobné sú aj základné aktuálne trendy oboch literatúr. Ako príklad na záver uveďme renesanciu umelecky hodnotného ženského písania v slovenskej aj českej literatúre a záujmu diskurzívnych čitateľov o toto písanie. Samozrejme, kvalitné ženské písanie má v oboch týchto literatúrach dlhú a bohatú tradíciu (spomeňme aspoň Timravu či Vansovú na strane jednej a Němcovú

či Krásnohorskú na strane druhej). Nejde teda vlastne o nič zásadne nové, ale napriek tomu je súčasná až dominancia ženských autoriek slovenskej aj českej literatúry príznačná. K skúsenejším autorkám (Vášová, resp. Procházková, Pekárková), z ktorých niektoré prinášajú v deväťdesiatych rokoch do oboch literatúr feministické videnie sveta (Juráňová, Kowalyk, resp. Berková), pribúdajú dnes ďalšie autorky, ktoré výrazne – a zaujímavo – menia tvár slovenskej a českej literatúry (Kompaníková, Dobrakovová, Beňová, Modrovich, resp. Hůlová, Denemarková, Soukupová a iné).

LITERATÚRA

DAROVEC, Peter: *Literatúra po roku 1989*. In: *Slovacicum. Kapitoly z dejín slovenskej kultúry*. Bratislava : AEP, 2004, s. 159 – 167.

Deset let poté... (Česká a slovenská literatura po roce 1989). Praha – Opava: Ústav pro českou literaturu AV ČR, Filozoficko-přírodovědecká fakulta Slezské univerzity, Slezské zemské muzeum, 2000.

HOCHÉL, Igor – ČÚZY, Ladislav – KÁKOŠOVÁ, Zuzana: *Slovenská literatúra po roku 1989*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2007.

NÁBĚLKOVÁ, Mira – PÁTKOVÁ, Jana (ed.): *Česko-slovenská současnost a česká slovakistika: zborník prác k 10. výročiu pražskej univerzitnej slovakistiky*. Praha : Univerzita Karlova, 2006.

MACHALA, Lubomír: *Literární bludiště: bilance polistopadové prózy*. Praha: Brána, 2001.

SOUČKOVÁ, Marta: *P(r)ózy po roku 1989*. Bratislava : Ars Poetica, 2009.

Studie současného stavu podpory umění, soazek II. Praha : Institut umění – Divadelní ústav, 2012.

SUMMARY

Two Literatures after Twenty Years.

Contemporary Slovak and Czech Literature – Relationships, Parallels, Differences

The study is dedicated to the relationships, parallels and differences between contemporary Slovak and Czech literature in the perspective of the past twenty years of their independent development since the dissolution of Czechoslovakia. The paper deals with the issue of historic asymmetry of these relationships as well as to the contemporary new model which is not based on the politically correct myth of the unusual closeness of both literatures anymore. Besides the problems of contemporary generation poetics in both literatures the paper also examines the circumstances of the literary life, publishing and reception of books and also the position of literature and author in the society after the democratizing revolution in 1989 that seems to be a more important literary-historical milestone than the establishment of independent republics in 1993.

Ozvena 50. rokov v slovenskej a českej literatúre Poznámky k paralelám próz Jána Johanidesa a Antonína Bajaju

Spomienkový román českého prozaika Antonína Bajaju *Na krásné modré Dřeonici* (2009) a rozsiahlejšiu novelu slovenského autora Jána Johanidesa *Trestajúci zločin* (1995) spája autorská (literárna) reflexia obdobia prvej polovice päťdesiatych rokov 20. storočia, ktoré sa v spoločných česko-slovenských dejinách prezentujú exponovaným komunistickým terorom. V prípade prvej knihy jej obálka prezrádza, že Bajaja odhaľuje svoj „moravský Amarcord – vzpomínání na dětství, těsně po válce, kdy Zlíšané vítali osvoboditele chlebem a solí, na fotbalovém hřišti se konali veselice s popravou gestapáka a kdekdto z buržoustů věřil v návrat masarykovské republiky a baťovské prosperity. To dětství mohlo být i šťastné, kdyby nespadla železná opona, Zlín se nestal Gottwaldovem a soudruzi nelikvidovali třídního nepřítele. Tak došlo nejen na rodinu autora, ale i na jejich přátelé, tzv. reakcionáře, kteří přicházeli o majetek, postavení i svobodu“.¹ Aj v druhom prípade uvažujeme o hodnote spomienky. Próza *Trestajúci zločin* ponúka „rozpomínanie archivára, poznamenaného nespravodlivými obvineniami v 50. rokoch komunistickej totality, ktorý stratil počas krutého väzenia vo Valdiciach nielen najkrajšie roky mladosti, ale aj zdravie a prežíva dnešné prudké premeny s hlbokou skepsou (...)“.² Príbuznosť dvoch tematických základov smeruje v ústrety jednej z tém tohtoročnej letnej školy slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca – presnejšie k reflexii aktuálnych kultúrno-spoločenských udalostí, k slovensko-českým jazykovým a kultúrnym kontaktom v ére samostatnosti so zameraním sa na paralely a odlišnosti. Pri oboch textoch sa zároveň ponúka otázka, či sa takéto zobrazenie konkrétneho historického výseku dotýka len estetických kritérií.

Spoločné rozprávačské východisko dvoch skúmaných próz je totiž zrkadlom dobovej krutosti a obmedzenosti. Historický základ sa opiera o konkrétne systematicky realizované zločiny, ukotvené v spoločných česko-slovenských dejinách. Už povrchný pohľad do *Lexikónu slovenských dejín*³ zvyrazňuje činnosť ministerstva Národnej bezpečnosti, zriadeného v máji

¹ BAJAJA, Antonín: *Na krásné modré Dřeonici*. Brno : Host, 2009, 2. strana obálky.

² JOHANIDES, Ján: *Trestajúci zločin*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1995, 2. strana obálky.

³ *Lexikón slovenských dejín*. Bratislava : SPN, 1997.

1950 a umožňujúceho rozšírenie nezákonných zásahov proti občanom.⁴ V pozadí rezonuje „odhaľovanie“ nositeľov tzv. slovenského buržoázneho nacionalizmu v komunistickej strane, tvorba nového trestného zákona a trestného poriadku, uplatneného predovšetkým v procese kolektivizácie proti roľníkom, obsadzovanie ženských kláštorov a internácia mníšok, vznik stredísk Pomocných technických práporov, určených pre nespoľahlivé a asociálne osoby (kňazi, rehoľníci, tzv. kulaci, bývalí podnikatelia, čiast' inteligencie), presuny administratívnych pracovníkov do výroby, vystaňovanie buržoáznych a štátne nespoľahlivých elementov z miest na vidiek, resp. vykonštruovaný proces s „vedením protištátneho sprisahaneckého centra“ na čele s bývalým generálnym tajomníkom Komunistickej strany Československa Rudolfom Slánským.⁵ Na druhej strane v textoch nechýba implicitný odkaz na neskoršie nedôslednosti pri rehabilitáciách a pri vyvodzovaní zodpovednosti za procesy 50. rokov.⁶ Ako sa teda zdá, už tematické pozadie oboch próz vo zvýšenej miere prekračuje limity estetickej roviny a posúva sa k morálnym a etickým konvenciám. Pri každej osobitne si preto všimneme elementárny kontakt medzi dobrom a zlom.

Spomienkový román *Na krásné modré Drewnici* vystihujú viaceré sémantické vrstvy. Samotné rozprávanie chce byť autentické, subjektívne, dostatočne umelecké, no zároveň objektívne dokumentárne a čo najviac knižne usporiadané. Výsledkom je 376 strán košato rozháraného portrétu zlínskych (gottwaldovských) pomerov začínajúcich sa tesne po vojne. Kľúč k ich interpretácii ponúka rámec rozprávačového detstva, ktoré vytvára kostru podstatných tematických impulzov. Prostredníctvom rozprávania autor formuje model individuálneho prežívania, jeho vlastný reakcionársky pôvod sa tak konfrontuje s podobami komunistického režimu. Jeho osobná výpoveď má podobu sugestívnej správy o vtedajšej spoločenskej klíme. Okrem toho v sebe nesie prvky anekdoty o kontakte jednotlivca so spoločenským systémom. Odhaľuje vybranú časť spoločnosti v špecifickej paralýze, ktorej charakter určuje invázia veľkých dejín do ich privátnych priestorov.

⁴ „**20. mája 1950** bolo zriadené ministerstvo Národnej bezpečnosti. Prvým ministrom bol L. Kopřiva, po ňom K. Bacilek. Nové ministerstvo umožnilo rozšíriť nezákonné zásahy proti občanom. Bezpečnosť získala prakticky nekontrolovateľnú moc. Štátna bezpečnosť začala pod dohľadom sovietskych poradcov produkovať vykonštruované obvinenia a procesy. Od októbra 1948 do januára 1953 Štátny súd odsúdil na smrť 233 osôb, z toho bolo 178 popravených. V roku 1951 až 1953 sa v ČSR v 600 funkciách vystriedali stovky sovietskych poradcov, nerátajúc expertov na ťažbu uránu.“ Tamže, s. 155.

⁵ Tamže, s. 156.

⁶ „**12. apríla 1963** sa v Bratislave zišla konferencia Zväzu slovenských spisovateľov. Viacerí slovenskí spisovatelia, medzi nimi najmä L. Novomeský, kritizovali vládnucu mocenskú garnitúru A. Novotného a žiadali pravdivý a objektívny výklad novších dejín slovenskej literatúry, **20. septembra 1963** prezident A. Novotný odvolal V. Širokého z funkcie predsedu vlády a za nového predsedu vlády vymenoval J. Lenárta. A. Novotný musel vo vlastnom záujme obetovať kompromitovaného Širokého skôr, ako vyjdú na verejnosť fakty z vyšetrovania tzv. Kolderovej komisie, ktorá skúmala vykonštruované politické procesy z 50. rokov, 18. – 19. decembra 1963 ÚV KSČ rokoval o probléme tzv. slovenského buržoázneho nacionalizmu. Prejavila sa nedôslednosť pri rehabilitáciách postihnutých komunistov i pri vyvodzovaní zodpovednosti za procesy.“ Tamže, s. 158 – 159.

Príznačkovú vrstvu tvoria miestami slabo viditeľné historické katastrofy, no neskôr sa naplno roztvára obraz totalitného sveta. Próza je osobným textom, ktorý vznikol ako výber z listov medzi rozprávajúcim subjektom⁷ a jeho sestrou Jane. Za občas dramatickými úvahami a existenciálne zafarbenými situáciami ožíva príbeh ich spoločného detstva. Oživovanie pamäti rozprávača však nie je iba retrospektívnym súborom udalostí. Vnútorňa perspektíva tohto rozprávania mapuje proces upratovania („robenia poriadku“) v spomienkach a pokus vyrovnáť sa s minulosťou. Základnou bázou je rok 2006 a opakovaná odhodlanosť rozprávača „uzavrieť“ osobne reflektovanú rodinnú retrospektívu: „Drahá Jeanne, zas mňa napadlo, že udeľám – tentokrát definitívne – porádek ve starých věcech. V těch krabicích a šuplících. Popřípadě v mozku, kde se to čím dál víc schyluje k minulosti. Vzpomněl jsem si takovou příhodu.“⁸ Intenzívne oprašovanie privátnych udalostí, datovaných v závislosti od vonkajších historicko-spoločenských kontextov predstavuje v tomto prípade akýsi kľúč k definovaniu skutočnosti. Spomínajúci subjekt predstavuje spôsob vnímania sveta, ktorý sprevádza špecifická logika detských snov s ich vlastnými zákonmi času a priestoru. Oproti sebe tu stoja vnútorne nezávislý, značne mýtizovaný detský Zlín a zatuchnutá a výrazne oktrojovaná klíma neskoršieho Gottwaldova, na ktorú by bolo lepšie definitívne zabudnúť: „Prosily, abych na tu dobu raději zapomněl. Rozuměl jsem. Věděla, že rozumím, ale v té chvíli bych ji sotva vysvětlil, proč bylo naše dětství šťastné a slibné. Proč bylo veselé, i když se mezi dospělými loupilo, likvidovalo, zavíralo, vraždilo.“⁹ Čitatelia tak vnímajú stretnutie dvoch paralelných rozprávačov, odohrávajúc sa v obmedzeniach jednej osoby: prvý má vďaka „šťastnému“ detstvu všetky životné tromfy v rukách, druhý ich po nepriaznivých životných peripetiách iba nanovo hľadá.

Vedľa odhaľovania pamäťových stôp¹⁰ nám próza odkrýva autorský záujem rozprávať príbehy. Nanovo prežívaný vlastný život sa miestami prechyluje do celkom sympatickej senzibilnosti rozprávajúceho. Ten sa naoko vyhýba upratanej hierarchizácii, no katalóg zážitkov je aj tak

⁷ V kontexte problematiky subjektu dejín (literárnohistorické texty a životopisné rozprávania) hovorí Pavel Janoušek o subjekte *externom* (konkrétny autor) a subjekte *internom* (projekcia „autorského Ja“ do štruktúry rozprávania). Okrem toho upozorňuje na *nadosobné* subjekty, ktoré sa nachádzajú v texte aj mimo neho. In: JANOUŠEK, Pavel: *Černá kočka aneb Subjekt znalce v myšlení o literatuře a jeho komunikační strategii*. Praha : Academia, 2012, s. 82 – 83.

⁸ BAJAJA, Antonín: *Na krásné modré Dřevonici*. Brno : Host, 2009, s. 7.

⁹ Tamže, s. 8.

¹⁰ „Vzpomínku lze vždy rozšířit řetězcem paměti dosahujícím k předkům, sestupovat časem tak, že se tento zpětný pohyb prodlužuje imaginací; a stejně tak může každý situovat svou vlastní časovost v řadě generací s více či méně závaznou pomocí kalendářového času (...) uchovávaní, vybírání, shromažďování, ověřování, a konečně i čtení archivů a dokumentů jsou vesměs činnosti, jež prostředkují a schematizují, lze-li to tak říci, stopu, aby se mohla stát posledním předpokladem zaznamenávání žitého času (času přítomnosti) do času čisté následnosti (času bez přítomnosti).“ In: RICOEUR, Paul: *Čas a upravení. III, Vyprávěný čas*. Praha : OIKOYMENH, 2007, s. 264.

celkom presne určený a dodržiava občas hrubo načrtnuté, inokedy presne zaznamenané časové rámce. O vlastných dobových záznamoch píše: „Psal jsem je skoro půl století, vznikaly všelijak. Už abych je měl z krku, s léty se vynořuje úzkost – milosrdně zapomenuté zlo. Strach.“¹¹ Permanentný prísun nových situácií vytvára viacnásobne dešifrovaný interpretačný kód. Rozprávajúci subjekt vytrvalo všetko s minucióznou presnosťou otvára a priznáva, no zároveň si nasadzuje modernú rozprávačskú masku, ktorá predstavuje znak spomienkovej imaginácie, zastupujúcej fantazijné odklony rozprávača od „podstatných“ informácií: „Promiň, trochu sem ujel, ale na pravoboku se mihají písmena, plnou parou plujeme kolem vysoké zdi dekorované baťovskými hesly, konec je v nedohlednu. A písmena, která tak nezadržitelně mjíjme, nejsou jen zástupem znaků natřených černou barvou na bílý podklad. Ožívují jak obrázky na filmovém plátně, poskakují nahoru a dolů, různě se pitvoří, hned jsou za tlustochy, hned za tintítka, a navíc začínají mluvit.“¹² Autorské svedectvo o konkrétnych udalostiach je preto prekrývané estetikou odstupu a imagináciou. Tento aspekt rozprávania zmierňuje snahu rozprávača celkom „vážne“ rozprávať o minulosti.

Takéto obrazy sú pre čitateľa zvláštne príťažlivé – sú súčasťou detsko-dospelých spomienok, zároveň sú výsledkom snahy o rozprávačsky nekonvenčnú a nedeforovanú pôvodnosť minulých situácií a rovnako pokusom o definovanie štýlu, ako rozprávať naozaj osobne. Na jednej strane privátne, denníkovo, na druhej strane stojí hra s čitateľom. Rozprávač predstavuje jemu dôverne známe zlínske lokality, postavy a rodinné udalosti. Tieto aspekty stavia na citových väzbách, ktoré sa realizujú v konkrétnom čase a priestore. Implicitné „sledovanie a skúmanie“ je dôležitým prostriedkom dešifrovania všetkého, čo rozprávača v jeho svete obklopuje. Jedným z výsledkov týchto jeho pozorovateľských a analyzujúcich „aktivít“ je verbalizovaná dobová fotografia, viac čiernobiela ako farebná, nesúca stopy odchádzajúcej generácie. Jej časť kladie do fatálnej, viac naznačenej ako explicitne vzrušenej konfrontácie s dobovými okolnosťami.

Z hľadiska už naznačeného vzťahu medzi prehľadom historicky konkrétnych stôp a rozprávačskou imaginatívnosťou sa do popredia tlačí postava otca oboch súrodencov. V perspektíve rozprávania zastupuje pozíciu diskrétneho hrdinu, vo vzťahu k nemu rozprávač takmer nekoordinuje svoj vlastný obdiv („Už mi to nemluvení začalo vadit. Otcí určite ne, rád se uzavíral, nemluvením mluvil k blábolivému světu. Nemluvením mě trestal“¹³, „Ještě jednou mě otec rozplakal, to když se znenadání vrátil z vězení“¹⁴, „Chtěli jsme lízat taky, ale samozřejmě nám to maminka zatrhla. Chtěli jsme

¹¹ BAJAJA, Antonín: *Na krásné modré Dřevonici*. Brno : Host, 2009, s. 10.

¹² Tamže, s. 42.

¹³ Tamže, s. 52.

¹⁴ Tamže.

vedieť proč. Otec řekl, že holiči mohou, že to patří k jejich živnosti. Jeho objasňování světa bylo noblesní“¹⁵, „Mezi kondolencemi jsem našel úřední dopis. Jakési uznání nebo ocenění za otcův protifašistický odboj. Třicet sedm let po válce“¹⁶). Otcov portrét, tvorený s nostalgickou sugestívnosťou, sa zhoduje s obrazom vtedajšej „vyššej“ zlínskej spoločnosti, vymedzenej presne definovanými spoločenskými konvenciami. Postava otca k tomuto svetu vo všetkých podstatných ohľadoch patrí, dokonale sa v ňom orientuje. Predstavuje všadeprítomného sprievodcu v živote rozprávača, zároveň je po smrti chýbajúcim, prázdny miestom. Na viacerých miestach dochádza ku kolízii týchto jeho dvoch textových identít, hoci tieto momenty sú v rozprávaní len naznačené. Návrat do detstva znamená pre spomínajúceho aj návrat k otcovi, k absentujúcemu druhému „ja“. Akási pretrvávajúca „živost“ tejto postavy je kľúčovou hodnotou, ktorá sa v próze nachádza medzi priestorom vypovedaných informácií a miestom zamlčivania.

Takýto model rozprávania umožňuje textu autorskú hru s úrovňou spoľahlivosti rozprávača pri aktualizovaní minulého sveta. Nedotýka sa to iba privátneho sveta, rovnakou razantnosťou zasahuje aj kategorické odkazy smerom k dobovým súvislostiam. Rozprávač nám aj v tomto prípade predstavuje najkriľavejšie historické rozpory, no v pozadí zachytávame náznak vtipu, ktorý je devalváciou spoločenského napätia: „Komunistické Československo na začátku padesátých let. Máme osm, devět nebo deset roků, mnozí sedí, my taky sedíme, jenže ne v kriminálu ani v oficíne, ale v hudebním pokoji u Palkovských, pan profesor je známý muzikolog a hudební skladatel“¹⁷, resp. „Slovo Slánský ve mně vyvolalo popěvek. Byla to koleda, nedávno ji vysílala Svobodná Evropa. Teťulda si ji pořád zpívala, a nebyla sama, zpíval ji skoro každý: Nesem vám noviny, poslouchejte, vánoční přídavky nečekejte; Slánský je v base, o tomto čase přemýšlejte.“¹⁸ Tento miestami tragikomický rámec spomienkového rozprávania sa napriek odstupu rozprávača nevyhýba absurditám a tragike ľudskej existencie v 50. rokoch. Aj preto sa dá próza *Na krásné modré Dřeonici* čítať ako osobná kronika, ktorá nemá charakter možno objektívnejšieho dokumentu.

Novela *Trestajúci zločin* predstavuje naopak koncentrovanejší spôsob rozprávania. Na strane 33 (v tretine textu) sa o ústrednej postave a zároveň dominantnom rozprávačovi, archivárovi Ondrejovi dozvedáme nasledovne: „Vrtiak sa nejakým záhadným spôsobom dozvedel, lenže neviem, dodnes si neviem predstaviť akými kanálmi, že ma v päťdesiatom odsúdili na osemnásť rokov za zradu republiky, za prefíkanú, dopodrobna premyslenú diverziu

¹⁵ Tamže, s. 55.

¹⁶ Tamže, s. 56.

¹⁷ Tamže, s. 96.

¹⁸ Tamže, s. 265.

proti nej a že som sa dostal na slobodu za Novotného.“¹⁹ Na iných miestach nám prezrádza, že prežil väzenie vo Valdiciach, kde mu mimochodom zomrel rovnako odsúdený otec, ďalej, že sa naučil v záujme prežitia v tomto priestore popierať všetko, čo vidí na vlastné oči, a predovšetkým kde mu, povedané slovami inej postavy, „rozbili cicinu“.²⁰ Trochu bizarne povedané, autor v tejto próze modeluje z pohľadu témy ukážkového hrdinu. Rovnako vzorové sú aj dôvody jeho väzby. Predstavuje mužského protagonistu, pochádzajúceho z chudobnej rodiny, spolu s ním spomína jeho otca, robotníka a člena komunistickej strany, ktorý sa na plese opil do nemoty a v tomto stave komentoval viaceré dobovo tabuizované (proskribované) témy a historické postavy: „Tvrdil ďalej, že keby mohol, tak hneď, tu zrovna za rohom, alebo vo vagóne by dal vytlačiť tie najhlavnejšie veci od Bucharina²¹ a Trockého²², aby ľudia videli na vlastné oči ich chyby (...) zdôrazňoval, že Kristus bol tesárom, že teda pochádzal z robotníckej triedy, že mal robotnícky pôvod a že keby mal vtedy, pred dvetisíc rokmi, väčšiu podporu pracujúceho proletariátu a otrokov, tak by to bývalo všetko inakšie.“²³ Archivár Ondrej sa neodlišuje od ostatných obetí perzekúcií v 50. rokoch minulého storočia. Je nespravodlivo odsúdený za čin, ktorý nespáchal, ak nepočítame medzi zločiny pokrvnú príbuznosť s jeho v istej nevhodnej chvíli opitým a utáraným otcom. Po prepustení z väzenia a po ukončení štúdií na právnickej fakulte dostáva absurdnú ponuku pracovať v archíve ministerstva vnútra, ktorú paradoxne prijíma. Z tohto pohľadu sa jeho drastický pobyt vo väzení („To najhoršie prišlo až potom: to som nevedel, že ten chlap, čo ma dokopal do multne, je homoš (...) Dodnes neviem, čoho som sa dopustil (...) Musel som mu ale niečo vyviešť, neovládnúť sa, lebo som sa zobudil až vo väzenskej psychiatrii“)²⁴ mení na zvrátenú iniciačnú skúšku, hrdina prechádza špecifickou očistou a v podmienkach totalitného režimu „potvrďuje“ svoj

¹⁹ JOHANIDES, Ján: *Trestajúci zločin*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1995, s. 33.

²⁰ Tamže, s. 46.

²¹ „BUCHARIN Nikolaj Ivanovič (1888 – 1938), sov. politik a teoretik (...) Byl blízkým přítelem a spolupracovníkem Lenina, nesouhlasil s ním však v otázce vystoupení Ruska z 1. svět. války, neboť věřil i v evr. Proletářskou revoluci (...) odporoval stoupencům rychlé kolektivizace. V té době stál Stalin na jeho straně, proti názorům Trockého, Zinověva a Kameněva (...) V r. 1928 změnil Stalin svůj názor na kolektivizaci zemědělství a Bucharin byl za své odlišné názory z vedení bolševické strany vyloučen (...) V lednu 1937 byl však zatčen, vyloučen ze strany a obžalován z úmyslu obnovit kapit. a ze špionáže. V březnu 1938 byl po soudním procesu popraven.“ In: TEED, Peter: *Moderní oxfordský slovník 20. století*. Praha : IRIS, 1994, s. 76.

²² „TROCKIJ Lev Davidovič (1879 – 1940), ruský revolucionář (...) V r. 1917 (...) stanul v čele sovětu, který se stal řídicím centrem „říjnové“ revoluce. V té době se připojil k bolševikům a těsně spolupracoval s Leninem (...) Po Leninově smrti v r. 1924 se zdál být samozřejmým nástupcem, neměl však ve straně prestiž a nebyl tak lstivý jako nový generální tajemník Stalin (...) Postupně ztrácel polit. vliv a v r. 1927 byl vyloučen ze strany a vyhoštěn ze SSSR (...) V r. 1938 založil 4. internacionálu, poté přesídlil do Mexika, aby podpořil tamější revoluci. Byl zavražděn Stalinovým agentem v srpnu 1940.“ In: Tamže, s. 525 – 526.

²³ JOHANIDES, Ján: *Trestajúci zločin*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1995, s. 41 – 42.

²⁴ Tamže, s. 43 – 44.

ľudský rozmer. Iniciátorom premeny jeho spoločenskej pozície je tajomný starší plukovník, formulujúci akt presunu do inej personálnej triedy: „(...) to, že si sedel kvôli otcovi, vôbec nevádi, strana vie odčiniť svoje omyly. To, že si sedel v kriminále, nie je vôbec dôležité (...) dôležité je, že máš triednu krv!“²⁵ Plukovník tu predstavuje synekdochu celého politického systému a od prvého stretnutia, tesne po promócií, tvorí archívárov tieň. Až do konca rozprávania zostáva ozvenou mocensky exponovaného obdobia, túto skutočnosť nemení v príbehu ani presun časovej línie do súčasnosti. Práve v nej sa realizuje účelové stretnutie archívára Ondreja s doktorom Klementinim. Ich vzájomný rozhovor tvorí kosru celého rozprávania, skôr ako rovnomerný dialóg sledujeme intenzívny a sémanticky kumulovaný monológ archívára („Chcel by som vám pán Klementini vyrozprávať dopodrobna, ako to bolo so mnou...“),²⁶ hoci dôvod doktorovej návštevy vychádza z jeho snahy zistiť podrobnosti o podobnom procese s jeho vlastnými rodičmi. Ondrejova znalosť tohto spisu je preto kľúčová a sekundárne finalizuje zmenu jeho spoločenského statusu (väzeň – informovaný archívár ministerstva vnútra), čo sa však prejavuje iba implicitne v jeho verbálnej dominancii: „Vy hľadáte jedno, ale musíte sa dozvedieť i niečo viac o tom vašom prípade – dozvedieť aj druhé“.²⁷ Záver tohto prerušovaného rozhovoru má v sebe takmer ironický rozmer a fakticky nenapĺňa zámery, resp. ich informačne nafukuje: „Čože? Že ste chceli vedieť iba prípad vašich rodičov? To všetko, čo som hovoril, bol prípad nejakých rodičov i vás. A vy si nenamýšľajte, že keď ste mladší o jednu generáciu, ste na tom lepšie ako ja.“²⁸ Predpoveď budúcnosti sa tak dostáva definitívne pod horizont minulosti, čo symbolicky dokumentujú záverečné slová archívára Ondreja: „Možnože ani netušíte, že som aj za vami zavrel dvere tejto ponorky. Odteraz budete v nej navždy spolu so mnou.“²⁹

Novela *Trestajúci zločin* sugeruje vzťah medzi atmosférou 50. rokov a reflexiou ich dedičstva. Ústredný rozprávač a zároveň protagonista podstupuje cestu konfrontovania sa s vlastnou minulosťou, aj z tohto dôvodu je kľúčom k selektívnemu výberu spomienok. Ich evokácia generuje rad otázok, ktorých nezodpovedanosť otvára priestor pre tvorbu absurdných modelov sveta. Rozprávač ich vďaka osobnej zaangažovanosti detailne opisuje (napr. násilie a sexuálne deviácie vo väzení) a následne ich zapája do dekódovania mocenského systému. Voči momentu rozpamätávania sa na kľúčové okamihy („Každý človek má takzvanú najdôležitejšiu spomienku. Najdôležitejšiu z dôležitých. Spomienku, aká v ňom nemôže vyblednúť za

²⁵ Tamže, s. 46.

²⁶ Tamže, s. 46 – 47.

²⁷ Tamže, s. 47.

²⁸ Tamže, s. 96.

²⁹ Tamže.

žiadnych okolností“³⁰) však v primárnej rovine nekladie moment zabúdania. Jeho hypertrofovaná pamäť sa stáva katalógom dobových absurdností, podaných z rozprávačského odstupu („priznám sa vám, že skoro nič na svete tak nemilujem, ako určitý odstup od toho, čo práve prežívam, čo práve musím prežívať“),³¹ ktorý uvoľňuje nekonečne členité podmnožiny vnímania minulosti. Intenzita spomienok otvára ďalšie kontexty, okrem toho ponúka aj škálu rôznych pocitov. Pod maskou retrospektívneho odstupu však odhaľujeme znepokojenie a strach zainteresovaných. Rozprávajúci subjekt vytvára dostatočne zrozumiteľnú maketu totalitného systému, ktorý produkuje špecifickú hierarchiu spoločnosti.

Na začiatku sme povedali, že spomienkový román českého prozaika Antonína Bajaju *Na krásné modré Dřevnici* (2009) a rozsiahlejšiu novelu slovenského autora Jána Johanidesa *Trestajúci zločin* (1995) tematicky spája autorská (literárna) reflexia obdobia prvej polovice päťdesiatych rokov 20. storočia. Obe žánrovo odlišné prózy majú ambíciu byť literárnym zrkadlom dobovej krutosti a totalitnej obmedzenosti, sprevádzajúcej konkrétny a z časového hľadiska pomerne úzky výsek česko-slovenských dejín. Sú subjektívnou správou, ktorá referuje o vzťahu mocensky exponovanej spoločnosti k jednotlivcovi. Obaja autori využívajú rámec rodiny, na ktorej členov navliekajú hierarchicky odstupňované perzekúcie (vykonštruované procesy, nezákonné zásahy proti občanom, vystahovanie, násilie a sexuálne deviácie vo väzení, atď.). V prvom prípade sledujeme časovo a tematicky rozháraný model dobovej spoločnosti, ktorého obraz vznikol ako výber z listovej korešpondencie medzi dvoma súrodencami. Tejto žánrovej definícii sa podriaďuje retrospektívny prístup k mozaike udalostí, začínajúcich kdesi v detstve. Aj z tohto dôvodu je prezentovaný svet výsledkom spájania na neumeleckej úrovni verifikovaných historicko-spoločenských kontextov s detskou imagináciou. Na viacerých miestach dochádza ku kolízii týchto jeho dvoch textových identít, hoci tieto momenty sú v rozprávaní len naznačené. V tejto súvislosti nemôžeme zabúdať ani na záľubu autobiografického rozprávača rozprávať príbehy. Výsledkom tejto aktivity je verbalizovaná dobová fotografia, viac čiernobiela ako farebná, nesúca stopy odchádzajúcej generácie. Jej časť kladie do fatálnej, viac naznačenej ako explicitne vzrušenej konfrontácie s dobovými okolnosťami. V druhom prípade sa autor snaží ponúknuť značne koncentrovanejší spôsob literárneho rozprávania. Prostredníctvom dialógu ústredný rozprávač a protagonista prezentuje proces vlastného vyrovnávania sa s minulosťou. Prostredníctvom intenzívneho hypertrofovania pamäti odhaľuje vlastnú zaangażovanosť v udalostiach, zároveň však prekračuje tento individuálny rámec a demaskuje charakter mocenského systému. Prvá próza sa hlási

³⁰ Tamže, s. 13.

³¹ Tamže, s. 3 – 4.

k sugestívnej intencii rozprávania, druhá kladie na oltár literárnej fikcie deklarovaný odstup.

Oba umelecké texty teda okázalo neskrývajú svoju prepojenosť s dejinami. Na jednej strane sa ako produkt autorskej fikcie pohybujú mimo hodnotenia pravdivosti, na druhej strane sa prostredníctvom témy dotýkajú úrovne historickej imaginácie. Z tohto dôvodu aj čitatelia identifikujú v rozprávaní napätie medzi morálnym a nemorálnym, preto v závere očakávajú nápravu.

LITERATÚRA

BAJAJA, Antonín: *Na krásné modré Dřevonici*. Brno : Host, 2009.

JANOUŠEK, Pavel: *Černá kočka aneb Subjekt znalce o myšlení o literatuře a jeho komunikační strategii*. Praha : Academia, 2012.

JOHANIDES, Ján: *Trestajúci zločin*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1995.

Lexikón slovenských dejín. Bratislava : SPN, 1997.

RICOEUR, Paul: *Čas a vyprávění. III, Vyprávěný čas*. Praha : OIKOYMENH, 2007.

TEED, Peter: *Moderní oxfordský slovník 20. století*. Praha : IRIS, 1994.

SUMMARY

The echo of the 50s in Slovak and Czech Literature

The paper is dedicated to a memorial novel by a Czech author Antonín Bajaja *Na krásné modré Dřevonici* (*On the Beautiful Blue Dřevonice*, 2009) and a more extensive novella by the Slovak author Ján Johanides *Trestajúci zločin* (*Punishing Crime*, 1995) which are thematically connected by the literary reflection of the first half of the 20th century. Both prosaic texts, though representing different genres, have an ambition to become literary mirror of contemporaneous cruelty and totalitarian limitation accompanying a specific and relatively narrow span of the Czechoslovak history. They represent a subjective message which reports about the relationship of a powerful society to an individual. In the first case, we observe a timewise and thematically incongruent model of contemporaneous society, which image was built as a selection of letters from a correspondence between two siblings. The author in the second case is trying to offer a distinctly more concentrated kind of literary narration. Both texts are connected through historical imagination.

Česko-slovenské hudobno-kultúrne vzťahy z vývojového hľadiska

Uvedenú problematiku možno prezentovať z rozmanitých hľadísk – skúmanie povahy českej a slovenskej hudby v spektre ich podobností a odlišností sa nevyhne historickým, geografickým a spoločensko-politickým reáliám, lebo tie vplývali na charakter a intenzitu vzájomných kontaktov oboch národných hudobných kultúr. Tieto reálie dovoľujú hneď v úvode vytýčiť rok 1918 ako významný medzník v sledovaní česko-slovenských hudobno-kultúrnych vzťahov. Obdobie pred týmto rokom – keď vznikol spoločný štát, Československá republika – sa vyznačovalo kontaktmi príležitostnými, vyvolanými viac vonkajšími faktormi než premyslenejším záujmom o vzájomné bližšie poznanie a hlbšie kultúrne zábery, a preto zaznamenáva prevažne iniciatívu jednotlivcov, resp. krátkodobých a izolovaných aktivít. Po roku 1918 tento vzťah, ktorý sa stal súčasťou vyšších kultúrno-politických zámerov, prechádzal viacerými premenami, výrazne ovplyvnenými spoločensko-politickou situáciou – po dvadsaťročí trvania spoločného štátu prišlo vinou vonkajších tlakov iniciujúcich rozpútanie 2. svetovej vojny k vzniku dvoch útvarov s nerovnakou kultúrnou autonómiou. Po ukončení vojnovkej kataklizmy, keď bolo aktuálne nachádzať opätovnú cestu oboch národov k sebe, nastal zakrátko znovu vonkajší unifikačný úkaz – nástup totalitného režimu, ktorý postihol obnovenú Československú republiku vo februári 1948, začal diktovať českej i slovenskej hudbe rovnaké ideologické postuláty a inštitucionalizovať v ich zmysle aj povahu vzájomných vzťahov. Počas vyše štyridaťročného obdobia trvania tohto režimu sa znovu v tvorivom a mysliteľskom prostredí českej i slovenskej hudobnej kultúry vytvárali plodné motivácie i výslednice, ktoré znesú hodnotenie z hľadiska toho, čo bolo pri ich vývoji spoločné a rozdielne. Na sklonku roku 1989 sa Česko-Slovensko vymanilo zo sovietskeho bloku a nastal nový okamih, keď v podmienkach slobody toto porovnanie malo zmysel, aby sa nakoniec podčiarklo rokom 1993. Vtedy sa na základe politického konsenzu rozdelil spoločný štát a začali vedľa seba fungovať dva samostatné politicko-spoločenské útvary – Česká republika a Slovenská republika – s predpokladom pretrvávania niektorých javov v oblasti hudobno-kultúrnych aktivít získaných v čase trvania spoločného štátu, ale aj prvky diferenciácie a rozpadu continuity. Pri zvážení týchto okolností a v záujme sledovania sebaidentifikačných aktivít na pôde každej z oboch kultúr treba podčiarknuť aj skutočnosť, že dejiny českej, ako aj slovenskej hudobnej kultúry sú od najstarších čias až po súčasnosť poznačené ich príslušnosťou k stredoeurópskemu, resp. aj širšiemu európskemu kultúrnemu prostrediu, z ktorého vyplynuli impulzy vedúce k úkazu akulturácie, teda ambície a schopnosti oboch národných

kultúr analogicky prijímať z tohto prostredia podnety univerzálnej povahy. Územná blízkosť a jazyková príbuznosť boli ďalšími činiteľmi podporujúcimi priebežne sa rodiace a rozvíjajúce sa kontakty medzi oboma sledovanými hudobnými kultúrami.

Vznik Veľkomoravskej ríše v 9. storočí je nielen prvým dokladom geografického spojenia územia dnešnej Českej a Slovenskej republiky do jedného politického útvaru, ale jej rozvoj sprevádza aj závažný kultúrny úkaz – príchodom solúnskych bratov Konštantína/Cyryla a Metoda na jej územie a ich aktivitou v podobe presadenia staroslovienčiny ako jazyka starých Slovanov do písomníctva a kresťanskej liturgickej praxe (vedľa vtedy pestovanej latinčiny a gréčtiny) sa predpokladal aj spevný prejav domácich veriacich v tomto jazyku. Na doloženie tejto hudobnej aktivity však chýbajú primárne pramene. Po smrti oboch vierozvestcov, vyhnaní Metodových žiakov a zavedením latinčiny v nitrianskom biskupstve ako jediného bohoslužobného jazyka sa zachovali správy o pretrvávajúcej staroslovienčiny až do konca 11. storočia v niektorých kláštoroch na území dnešných Čiech. Jednotnú staroslovanskú genézu českých a slovenských hudobných dejín možno vidieť pri zrode duchovnej piesne *Hospodine pomiluj ny* z 11. storočia. Z týchto najstarších storočí sa datuje aj (znovu primárnymi prameňmi nedoložená) prax aktivity potulných hudobníkov (mímov, histriónov, igrícov, jukulátorov), ktorých repertoár mohol znieť na území tak Uhorského ako aj Českého kráľovstva. Tvorila kontrast voči liturgickému prostrediu a dá sa predpokladať podiel týchto hudobníkov na zrode a vývoji slovenského hudobného folklóru (piesní epického typu a inštrumentálnej praxe).

Spoločné prostredie v podobe pestovania liturgickej hudby poznačuje aj repertoár najstarších pamiatok viachlasnej hudby pochádzajúcich z konca 14. a z 15. storočia. Porovnávacie výskumy českých a slovenských hudobných historikov sústredených na repertoár z tohto obdobia pripúšťajú jednak analógiu, ako aj migráciu totožných, resp. príbuzných nápevov, pestovaných druhov a techník spievania najmä v kláštoroch (napr. tzv. Trnavský rukopis, zlomky zo Spiša a z Košíc). Táto migrácia prekračovala národnostné a politické hranice. Husitské reformačné hnutie a expanzia jeho prívržencov v podobe vojenských výprav aj na územie Slovenska v druhej polovici 15. a začiatkom 16. storočia znamenala aj prienik jednohlasných piesní v českom jazyku, ako aj šírenie činnosti tzv. literárnych bratstiev. Od 15. storočia zaznamenávame aj štúdium vzdelancov pochádzajúcich z územia Slovenska na pražskej univerzite. (Jeden z nich, lekár Ján Jesenius, sa koncom 16. storočia stal jej rektorom.) Odvtedy sa Praha stala symbolom mesta, ktorého kultúra priťahovala záujemcov z okolitých krajín.

Novým prvkom v kultúrnych kontaktoch sa stalo zavedenie kníhtlače. Prvej tlačenej zbierke piesní v národnom jazyku, ktorá vyšla v roku 1501 v Čechách, patrí v európskom kontexte prvenstvo. V priebehu 16. storočia

sa vďaka novému vynálezu šírili jednotlivé české kancionály aj na územie Slovenska. Pestovanie duchovnej piesne v národných jazykoch je spojené s Lutherovým reformačným hnutím, ktorého idey rýchlo prenikali z miesta svojho zrodu, územia Nemecka, aj do miest a mestečiek okolitých krajín. Melódie duchovných piesní z tohto obdobia poukazujú aj na prienik ľudových prvkov. Zbierka slovenského vzdelanca pôsobiaceho v západných Čechách Jána Silvána *Písňe nové na sedm žalmů kajících* z roku 1571 poukazuje jednak na prítomnosť tzv. staročeských ľudových piesní, ako aj na skutočnosť, že od druhej polovice 16. storočia sa čeština (v podobe tzv. Kralickej biblie) stala oficiálnym bohoslužobným jazykom a jazykom spevnej praxe evanjelickej a. v. cirkvi na území Slovenska, čo trvalo pomerne dlho, až do 60. rokov uplynulého storočia. Vytvorila sa tak v tejto oblasti silná a dlhodobá tradícia, na pôde ktorej sa rozvinuli viaceré fenomény pestovania česko-slovenskej vzájomnosti a jazykovej i kultúrnej príbuznosti. Napokon územie Slovenska sa po bitke na Bielej hore (1620) a tridsaťročnej vojne stalo v 17. storočí azylom pre viacerých českých intelektuálov – jeden z nich, Juraj (Jiří) Tranovský, zostavil evanjelický kancionál *Cithara sanctorum* (vydaný v roku 1636 v Levoči), slúžiaci pre potreby slovenských veriacich. Protireformačné tlaky, ako aj pozornosť slovenských hudobníkov voči iným podnetom z nesusedných území (napr. z prostredia frankoflámskej polyfónie pestovanej v Nemecku a z talianskej dobovej hudby) vplývali aj na oslabenie zástoja českých inšpirácií v slovenských pamiatkach zo 17., ako aj 18. storočia. Už z tohto obdobia je však doložený príchod hudobníkov českého pôvodu na územie Slovenska (napr. v Prešporku/Bratislave pôsobiaci „director musicae“, vynikajúci skladateľ polyfonik Samuel Capricornus či františkán Edmund Pascha), ktorí boli hudobníkmi v kláštorných spoločenstvách alebo členmi početných šľachtických kapiel, v mestských súboroch, chrámových telesách a na školách. V pestovanom repertoári sa na celom území Slovenska stretávame v priebehu 18. storočia, teda v epoche rozvoja hudobného klasicizmu, s tvorbou skladateľov z Čiech, Moravy a Sliezska, šírenou najmä pričinením hudobníkov českého pôvodu (spomeňme napr. moravského rodáka Heinricha Kleina, ktorý začiatkom 19. storočia prišiel do Bratislavy, kde inicioval založenie Cirkevného hudobného spolku pri Dóme sv. Martina).

V priebehu 19. storočia prišlo k závažným spoločensko-politickým zmenám ovplyvneným ideami Veľkej francúzskej revolúcie, v súvislosti so zrušením nevoľníctva a zrodom meštianstva ako určujúcej vrstvy rozvoja života. Názory nemeckého filozofa Johanna Gottfrieda Herdera o národe a národných prejavoch ako zdroji skrytej duchovnej sily obracali pozornosť na jazyk ako základ národnej identity a na špecifickosť folklórnych prejavov. V prvej polovici sledovaného storočia nebol geografický celok tzv. historických zemí, t. j. Čiech, Moravy a Sliezska z hľadiska týchto tendencií jednotný. Na území Čiech sa rodili sebaidentifikačné úsilia so zámerom oslabiť kontakty

na zdroje pestovania nemeckého kultúrneho živlu (ktorý sem menej než z Rakúska prenikal z Bavorska), Morava sa viac orientovala k Viedni (prvkom tejto orientácie v tomto období bola štruktúra hudobného života v Brne a Olomouci a podpora moravského separatizmu z centra Rakúska), Sliezske okrem tejto inklinácie hľadalo kontakty aj s pruským Sliezsikom (cez centrum Wroclaw/Breslau). Na druhej strane tu už fungovalo povedomie svojráznosti moravského hudobného folklóru (ľudových piesní a tancov), ktorá bola v niektorých jazykových prejavoch, ale i z hľadiska štruktúry a typu repertoáru blízka folklórnym prejavom na dnešnom západoslovenskom území.

Nacionálne motivovaná sebaidentifikačná tendencia sa sústreďovala na momenty jazykovej jednoty, idey panslavizmu a rusofilstva a stelesňovali ju názory českého jazykovedca Josefa Jungmanna (1773 – 1847) a slovenského literáta a kňaza Jána Kollára (1793 – 1852). Kollár spolu so slovenským rodákom Pavlom Jozefom Šafárikom, absolventom Univerzity v Jene, podstatnú časť svojho života činným v Prahe, sa pod vplyvom Herderových názorov orientoval k folklórnej tradícii – v rokoch 1823, 1827 pripravili obaja na vydanie v dvoch zväzkoch *Písne sovětské lidu slovenského v Uhřích*. Na túto iniciatívu nadviazal o desať rokov neskôr Kollár v dvoch zväzkoch *Národných spievaniek* (1834, 1835), združujúcich vyše 2 000 piesní. Vzhľadom na literárnu profesiu zostavovateľov išlo len o zbierky textov bez zapísaných melódií. Kým v zberateľskej činnosti sa Kollár prejavoval ako zástanca hľadania hodnotných dokumentov slovenského svojrázu stelesnených vo folklórnej slovesnosti, v oblasti literárnej tvorby odmietal snahy o vytvorenie spisovného slovenského jazyka tak z prostredia bernolákovcov, ako aj neskôr štúrovcov a trval na jazykovej jednote češtiny aj pre Slovákov. V predrevolučných rokoch išlo o zintenzívnenie národno-obrodeneckých tendencií, na Slovensku napr. v prostredí štúrovskej generácie – z rovnakého obdobia sa datuje melodický základ štátnych hymien oboch národov – melódia Františka Škroupa *Kde domov můj* zaznela pri premiére hry Josefa Kajetána Tyla *Fidlovačka* v roku 1834, v tom istom roku napísal pri návšteve Prahy slovenský literát Samo Tomášik text hymnickej piesne *Hej Slováci*. Na melódiu slovenskej ľudovej piesne *Kopala studienku* vytvoril v roku 1843 študent Janko Matúška text vlasteneckej piesne *Nad Tatrou sa blýska*.

Neúspech revolučného vystúpenia v rokoch 1848/1849, v ktorom išlo aj o sebaurčovací právo českého a slovenského národa, sa čiastočne paralyzoval začiatkom 60. rokov 19. storočia cisárskym dekrétom, tzv. Októbrovým diplomom. Ten umožňoval jednotlivým národom habsburskej monarchie právo aj na organizovanie samostatných kultúrnych aktivít. V Čechách sa na toto právo mohli v oblasti hudby reagovať v nadväznosti na predchádzajúce podmienky premysleným budovaním profesionalizácie českej hudobnej kultúry (napr. Pražské konzervatórium bolo založené v roku 1811, Matice česká

v roku 1830, repertoár Stavovského divadla bol už od roku 1783 otvorený vrcholným dielam európskej opernej produkcie). Symbolickým dokumentom tejto tendencie bola celonárodná zbierka na postavenie Národného divadla, ktoré bolo otvorené v roku 1881 a po požari o dva roky obnovené. Po pražskej Organovej škole bola podobná inštitúcia zriadená aj v Brne. V roku 1863 vznikla Umelecká beseda, spolok s mnohostranným poslaním, združujúci hudobníkov, výtvarníkov, literátov. V oblasti interpretačnej praxe za významný čin možno považovať vznik Českej filharmónie v roku 1896. Na území Slovenska sa reagovalo na novú politickú príležitosť zosilnením obrodeneckých tendencií, korunovaných založením Matice slovenskej v Martine v roku 1863, vznikom speváckych telies vo vidieckych mestách a posilnením záujmu o hudobnú stránku domáceho piesňového folklóru. Vývoj na pôde oboch národných kultúr bol však rozdielny. Kým česká hudobná historiografia hodnotí 60. roky 19. storočia ako začiatok „novej doby“, plynule pokračujúcej do roku 1918, ba aj po ňom, pretože črty národných profesionálnych kultúrno-hudobných aktivít v Čechách a na Morave mali kontinuálny charakter (platí to pre sféru skladateľskej, interpretačnej, hudobno-kritickej, vedeckej i organizačno-manadžerskej činnosti), slovenskí hudobníci čoskoro stratili šancu na podobné iniciatívy. V dôsledku rakúsko-uhorského vyrovnania a zrodu dualistickej monarchie v roku 1867 zosilneli nacionalistické tlaky zo strany Budapešti ako centra Uhorska na všetky kultúrne prejavy nemadžarských národov (v 70. rokoch prišlo k zatvoreniu Matice slovenskej i k zrušeniu troch slovenských gymnázií). Vtedy sa pre slovenských hudobníkov stávala Praha symbolom nielen jazykovej blízkosti, ale najmä priestorom pre získavanie vyššieho hudobného vzdelania, lebo odborné školstvo na Slovensku do roku 1918 prakticky nejestvovalo (s výnimkou mestských hudobných škôl v Košiciach, Bratislave a Prešove z rokov 1886, 1906 a 1909). Preto na pražskú Organovú školu išli študovať bratia Andrej a František Žaškovskí, skladatelia cirkevnej hudby, nadaný hudobník Ľudovít Vansa (v Prahe v roku 1868 vydal svoju zbierku umelých piesní *Piesne sokolov tatranských*), s českými hudobníkmi (napr. so skladateľom Bedřichom Smetanom a hudobným kritikom Ľudevítom Procházkom) udržiaval kontakty slovenský skladateľ Ján Levoslav Bella (1843 – 1936). Len vinou nepriaznivých okolností nevyústil záujem Bellu o profesionálne sa rozvíjajúcu českú hudbu (plánoval napísať operu na Vrchlického text *Jaroslav a Laura*) na získanie miesta v Prahe. Kvalitná úroveň Bellovej kompozičnej tvorby i záujem českých skladateľov o ňu (napr. jeden z nich, Zdeněk Fibich, analyzoval Bellove skladby) viedla neskôr českú muzikológiu k zaradeniu tohto slovenského hudobníka do kontextu modernej českej tvorby epochy romantizmu. V ranom období svojej tvorby napísal Bella na poéziu českých básnikov niekoľko piesní, podobne bol inšpirovaný aj hudobník-samouk advokát Štefan Fajnor v piesňovom cykle *Cymbál a husle* (na rovnomennú zbierku Adolfa Heyduka).

Pôsobenie niektorých profesionálne vzdelaných hudobníkov českého pôvodu počas 19. a začiatkom 20. storočia v jednotlivých lokalitách na území Slovenska bolo viazané väčšinou na ich pôsobenie v cirkevných službách. Voči vládnej uhorskej politike boli lojálni, navzájom o sebe nevedeli, a ich aktivita bola výsostne zameraná len na miesto, kde pôsobili (spomeňme Františka Peregrina Hrdinu, Ignáca Kohuta, Leopolda Dušinského, Otta Matzenauera, Františka Janečka, Josefa Chládku, Karla Hodytzu, Oldřicha Hemerku). Iba niektorí sa výraznejšie zapísali do obrodeneckých snáh slovenských hudobníkov a amatérskej úrovne tunajšej hudobnej kultúry, napr. učiteľ Jan Kadavý sa venoval okrem skvalitnenia hudobnej výchovy na základných školách úpravám ľudových piesní, ktoré zostavoval do tzv. vencov a bol dirigentom Slovenského spevokolu v Martine. Kolektívnejšie a už cieľavedomé aktivity a záujem o hlbšie spoznanie na pôde česko-slovenskej vzájomnosti sa demonštrovali na pôde Národopisnej výstavy československej v Prahe v roku 1895 a od posledných desaťročí 19. storočia sa stelesňovali na pravidelných stretnutiach českých a slovenských intelektuálov v pohraničných oblastiach, napr. v kúpeľoch Luhačovice (kde vznikla atmosféra blízka Martinským slávnostiam a v roku 1911 sa tu konštatovala rovnocennosť českého a slovenského literárneho jazyka), vo Filipovskom údolí, na bielokarpatskom vrchu Veľká Javorina alebo na katolíckej fare v Hodoníne, kde pôsobil Alois Kolísek. Tieto úprimné, ale vo svojej podstate osvetárske aktivity vychádzali najmä zo zosilneného záujmu českých vzdelancov i hudobníkov o folklórny svojráz moravský i slovenský. Združovaciú a propagačnú funkciu reprezentoval intelektuálny a kultúrny spolok Detvan v Prahe, pozostávajúci z tamojších slovenských študentov. Založený bol v roku 1882, práve v čase, keď sa obnovili české prednášky na pražskej Karlovej univerzite. Členmi Detvana boli napr. lekár a spisovateľ Martin Kukučín, spisovateľ Ladislav Nádaši-Jégé, básnik Ivan Krasko, hvezdár a politik Milan Rastislav Štefánik či skladateľ Mikuláš Schneider-Trnavský, prvý Slovak absolvujúci pražské Konzervatórium. Podujatia v Detvane navštevoval aj historik Tomáš Garrigue Masaryk, budúci prvý prezident Československej republiky. Svojrázne črty slovenského folklóru, slovensého a najmä hudobného, zdôrazňovali na začiatku 20. storočia viacerí českí vzdelanci, literáti, výtvarníci, básnici, zberatelia ľudových piesní. Veľkým propagátorom Slovenska nielen ako exotickému krajiny bol napr. publicista Karel Kálal, ktorý organizoval prednášky, výstavy, pripravil zbierku kníh pre Slovákov a upozornil aj na zvýšený maďarizačný útlak v tej dobe zo strany uhorskej vlády. O slovenský piesňový folklór a ľudovú slovesnosť prejavili záujem aj také české skladateľské osobnosti ako Leoš Janáček, Vítězslav Novák a Josef Suk (prvých dvaja obdivovali na svojich turistických potulkách aj krásy slovenskej prírody), čo sa premietlo do inšpiračného poľa ich viacerých kompozícií. Išlo však aj v tomto prípade o aktivity jednotlivcov,

slovenskí hudobníci žijúci najmä v menších mestách a mestečkách o ich existencii ani netušili, teda ani ich tvorbu nepoznali. Záujem o slovenský svojráz sa zo strany českých vzdelancov neraz idealizoval a mýtizoval. Treba podotknúť, že väčšie mestá na území Slovenska ako Bratislava, Banská Bystrica a Košice sa orientovali v oblasti rozvinutejších hudobných aktivít na uspokojenie kultúrnych potrieb najmä nemeckej a maďarskej vrstvy svojich obyvateľov. Týmto potrebám, koordinovaným z Viedne, resp. z Budapešti sa prispôbovala aj repertoárová politika Mestského operného divadla v Prešporku/Bratislave, preto za jej osvieženie možno považovať hosťovanie opernej spoločnosti z Brna (v roku 1902 a 1905), ktorá tu uviedla české opery Bedřicha Smetanu a Zdenka Fibicha.

V úvode nášho príspevku konštatovaný rok 1918 ako prelomový v budovaní kontaktov medzi českou a slovenskou hudobnou kultúrou sa viaže na spoločensko-politické zmeny súvisiace so vznikom nového štátneho útvaru, ktorý sa sformoval na troskách rakúsko-uhorskej monarchie. V tejto situácii prišlo aj k premene dovtedy viacnárrodnostne a multikultúrne orientovaného pestovania hudobného života – v česko-moravskej časti republiky sa pôvodné česko-nemecké súžitie transformovalo do hegemonného sledovania potrieb českej kultúry. Na Slovensku sa predchádzajúce nemecko-maďarsko-slovenské aktivity (najmä v prostredí hudobnej kultúry väčších miest) konfrontovali jednak s posilňovaním slovenského živlu na celom Slovensku, a najmä s predtým nepestovaným a v nových podmienkach sústredeným záujmom českého hudobno-kultúrneho centra – Prahy – o organizovanie slovenského hudobného života. (Ako zaujímavosť možno spomenúť, že o Slovensko malo záujem aj moravské centrum v Brne, kde sa rátaťo v geografickom priestore nového štátu s vytvorením dvoch hudobno-kultúrnych oblastí: českej a v protíváhe k nej moravsko-slovenskej.)

Spoločenský obraz Slovenska v čase rozpadu Uhorska a utvorenia Československej republiky na konci prvej svetovej vojny vykazoval črty rozpačitosti a nepripravenosti. Predchádzajúca orientácia domácich hudobných aktivít, ktorá vyplývala z minimálnych možností pre súvislejší rozvoj slovenského hudobného života, mala za následok, že napr. tvorivé skladateľské osobnosti plodné v prvých desaťročiach 20. storočia boli činné a známe v podstate len v kultúrno-recepčnom okruhu vlastného mesta – napr. Alexander Albrecht v Bratislave, Mikuláš Schneider-Trnavský v Trnave, Viliam Figuš-Bystrý v Banskej Bystrici a Mikuláš Moyzes v Prešove – a vzájomne ani o sebe nevedeli. Celkovo, až na výnimky, vládlo na Slovensku dedičstvo pred roku 1918, teda amatérske, nadšenecké, inštinktívne a izolovane pestované povedomie o hudbe a hudobnej kultúre.

Do nápravy toho stavu sa na pôde nového česko-slovenského kontextu pristupovalo z troch motivácií. Prvou bola idea čechoslovakizmu, predstava jednotného československého národa aj s relatívne jednotnou

československou hudbou a hudobnou kultúrou, pričom slovenská kultúra, história i jazyk sa chápali ako určitý východný dialekt celkovej entity v novovytvorenom štátnom útvere. Táto idea vyplynula z politických dôvodov, kvantitatívne najpočetnejšie česko-slovenské obyvateľstvo malo byť kultúrno-umelecky dostatočne hegemónnym celkom voči nemeckej a maďarskej menšine žijúcej v Československu. Bola šírená aj v prostredí novej Univerzity Komenského, založenej v roku 1919 v Bratislave, kde pôsobili českí profesori. Tu o dva roky neskôr na pôde Filozofickej fakulty vzniklo aj pedagogicko-vedecké pracovisko – Seminár hudobnej vedy – vedené Dobroslavom Orlom. Dôsledné revidovanie čechoslovakizmu sa mohlo uskutočňovať v prvom desaťročí trvania Československej republiky aj vnútornou argumentáciou novovzdelávanej vrstvy slovenských intelektuálov, vedcov, pedagógov i umelcov v prospech obhajoby oprávnenej existencie samostatnej národnej kultúry.

Druhá motivácia inovujúca po roku 1918 česko-slovenský kultúrny kontext vyplynula z predstavy kultúrno-historickej nerovnomernosti a celkovej zaostalosti Slovenska voči tzv. historickým zemiám Čiech a Moravy. Slovenská hudba sa v tomto zmysle chápala ako nerozvinutá, odborníci z pražského centra sa domnievali, že jej tvorivé aktivity vegetujú iba na úrovni pestovania domáceho folklóru, ktoré česká hudba prekonávala v polovici 19. storočia. Za dôkaz tejto nerovnomernosti mal slúžiť aj Slovenský koncert na jar 1920 v Prahe, na ktorom Česká filharmónia predviedla orchestrálne kompozície slovenských skladateľov (niektoré z nich sa narýchlo inštrumentovali pre túto príležitosť). Renomovaný český muzikológ, vedúci Katedry hudobnej vedy na Karlovej univerzite Zdeněk Nejedlý v kritickej reakcii na tento koncert indukoval slovenskej skladateľskej tvorbe povinnosť nadviazať na tie profesionálne aktivity, ktoré začali v českej hudbe pred 60 rokmi. Prepojenie čechoslovakizmu s ideou českého hegemonizmu ilustruje citát z Nejedlého: „Jako není žádné hudby moravské, tak nemá býtí, ve zdravém zjednoceném národě, žádné hudby slovenské. K vytvoření slovenské hudby nestačí dialekt, provincializmus, nebo dobový separatismus, k tomu by bylo možno postavití vedle takové ideje české i jiných národů jako samostatné ideje národní. K tomu vývoj Slovenska, i když bychom si odmyslili všechna svá přání specificky české, sotva spěje. Slovensko může býtí silné jen jednotou s českým národem, jinak by úplně propadlo ve světě cizím. To ovšem znamená, že i v hudbě musí přijmout ideu českou a nikoli se honiti za přeludem slovenské hudby.“ Toto smerovanie prízvukoval aj český kritik Antonín Hořejš, prvý absolvent muzikológie na bratislavskej univerzite, ktorý koncom 20. rokov napísal (v štúdiu *O slovenskej hudobnej tvorbe*), že slovenská hudba je v tom čase ešte stále nerozvinutá a pre budúce roky nevidí podmienky a tvorivý potenciál na zlepšenie tohto stavu. Vývoj mu však zakrátko vyvrátil jeho diagnózu.

Nespravodlivé prisudzovanie zaostalosti a provinčnej povahy slovenskej hudby s jej takmer nulovou históriou a malou šancou na samostatnú súčasnosť a budúcnosť vyplynulo aj z nevedomosti českých hudobníkov o úrovni hudobnej kultúry na území Slovenska v starších storočiach. Predstava, že iba upnutie sa slovenských hudobníkov na české vzory z 19. storočia môže zabezpečiť premenu amaterizmu na profesionalizmus, trvala pomerne dlho a mala povahu niekedy až protektorského správania sa niektorých českých vzdelancov voči svojim slovenským kolegom.

Tretia motivácia nemala povahu politicko-kultúrnych deklarácií, ale vyplynula zdola, z nezištnej ochoty českých hudobníkov pomôcť formujúcej sa novodobej slovenskej hudobnej kultúre. Prvoradým článkom tejto pomoci bolo zriadenie a fungovanie hudobných inštitúcií, ktoré na Slovensku predtým nejestvovali. Už v roku 1919 sa sformulovali stanovy Slovenského národného divadla (SND), na pôde ktorého začal fungovať činoherný a operný súbor. Na čelo opery sa postavil český dirigent Milan Zuna, ktorého úlohou bolo oboznámiť bratislavské publikum predovšetkým s českou opernou tvorbou (uviedli sa tu napr. všetky opery Bedřicha Smetanu). Po Zunovi prevzal umelecké vedenie opery Oskar Nedbal, pričinením ktorého sa rozšíril repertoár nielen o české tituly (napr. z tvorby L. Janáčka, V. Nováka, J. B. Foerstra), ale zazneli tu aj diela slovenských skladateľov – *Kováč Wieland* od Jána Levoslava Bellu a novinka *Detvan* Viliama Figúša-Bystrého. Nedbal zaviedol prax aj abonentných orchestrálnych koncertov, pričom operné teleso vystupovalo nielen v Bratislave, ale i v ďalších mestách na Slovensku. Po tragickej smrti Oskara Nedbala sa ujal dirigentskej taktovky v SND jeho synovec Karel. Jeho pričinením a spoluprácou s ďalšími umelcami českého pôvodu sa do repertoáru súboru dostali aj novinky zo súdobej európskej opernej tvorby. Zaujímavosťou je, že počas činnosti SND v medzivojnovom období (1920 – 1938) sa v činohre a opere používal český jazyk. Ďalšou inštitúciou, posilňujúcou profesionálnu perspektívu slovenskej hudobnej kultúry, bolo zriadenie Hudobnej školy pre Slovensko, kde sa vychovávali budúci interpreti, skladatelia, hudobní pedagógovia. Na jej čelo sa postavil Frico Kafenda, odchovanec konzervatória v nemeckom Lipsku, ktorý pre školu vybojoval pod názvom Hudobná a dramatická akadémia analogické postavenie k fungovaniu konzervatórií v Prahe a v Brne. Kvalitná profilácia tejto školy by nebola možná bez prispenia viacerých českých pedagógov, ktorí na nej pôsobili. Nemenej významnou udalosťou bol začiatok činnosti už vyššie spomínaného Seminára pre hudobnú vedu na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, ktorý sa pod vedením českého hymnológa, profesora Dobroslava Orla, ujal výchovy budúcich muzikológov a hudobných kritikov. Orlovou zásluhou sa vybudovali základy koncentrovaného hudobno-historiografického bádania a začali rekonštruovať obdobia vývoja hudby a stavu hudobnej kultúry na Slovensku v starších

storočiach. Orel nebol len kabinetným historikom, dbal aj na pravidelnú hudobno-kritickú činnosť v slovenských periodikách, viedol Akademický spevácky zbor pri Univerzite Komenského, zasahoval do organizovania bratislavského hudobného života a zaslúžil sa aj o návrat skladateľa J. L. Bellu na Slovensko. Zásluhou českých hudobníkov a príslušníkov inteligencie pôsobiacich v Bratislave sa v tomto meste vytvorilo amatérske teleso Slovenská filharmónia, ktoré do svojho repertoára zaradovalo najmä české orchestrálne skladby, ale trúfalo si aj na náročnejšie diela z európskej tvorby. Na jej čele sa vystriedali českí dirigenti Otakar Šimák a Zdeněk Folprecht. Vytvorenie bratislavskej odbočky Československého rozhlasu v Bratislave sa z významnalo zostavením profesionálneho rozhlasového orchestra na čele s českým dirigentom Františkom Dykom. Činnosť Umeleckej besedy Slovenska vytvorenej v Bratislave v roku 1922 ako odbočky staršej pražskej inštitúcie bola priestorom pre poznávanie českého umenia a predstavovala aj určitú protiváhu k Spolku slovenských umelcov, ktorý vznikol tiež začiatkom 20. rokov a odvolával sa viac na utužovanie domácej tradície. Pomoc českých hudobníkov možno sledovať aj mimo bratislavského centra – napr. v Košiciach pri rozvoji činnosti tamojšieho rozhlasového orchestra, divadla, či na postoch pedagógov na jednotlivých učiteľských ústavoch. Bratislavský hudobný život medzivojnového obdobia obohacovali návštevy popredných českých sólistov (klaviristov, huslistov), komorných telies (napr. Českého kvarteta), ale viackrát aj Českej filharmónie a pražského Národného divadla. Na Univerzite Komenského demonštroval svoju tvorivú orientáciu popredný český avantgardný skladateľ Alois Hába a Dobroslav Orel pozval do Bratislavy aj svojich kolegov muzikológov – z Prahy Zdeňka Nejedlého a z Brna Vladimíra Helferta.

Prevažujúca jednosmernosť budovania česko-slovenského hudobno-kultúrneho kontextu sa obohacovala a vyvažovala nástupom prvých slovenských absolventov do domáceho hudobného života. Vari najvýznamnejším činom tohto oživovania bolo štúdium viacerých slovenských skladateľov v Prahe na Majstrovskej škole tamojšieho Konzervatória pod vedením renomovaného pedagóga a skladateľa Vítězslava Nováka. Talent a konkrétne tvorivé výsledky tejto skupiny (Alexander Moyzes, Eugen Suchoň, Ján Cikker, Dezider Kardoš, Andrej Očenáš, Jozef Kresánek) začali pomerne rýchlo deštruovať Nejedlého diagnózu o nesamostatnosti slovenskej hudby, najmä keď v Prahe zazneli ich nové kompozície v podaní českých interpretov. Vklad slovenských hudobníkov s profesionálnymi ambíciami do budovaného česko-slovenského hudobno-kultúrneho prostredia vykazoval síce črty úcty k českej tvorbe a podnetom (napr. A. Moyzes vo svojej pedagogickej praxi pri výchove skladateľov v Bratislave preberal didaktické postupy i vkusové normy od svojho pražského učiteľa), ale už rástol na povedomí vlastných špecifických hodnôt. Takéto povedomie charakterizuje aj publicistickú

činnosť mladého slovenského kritika Ivana Ballu koncom 20. a v priebehu 30. rokov uplynulého storočia. Aj v jednotlivých inštitúciách medzivojnového Slovenska sa z českých a slovenských hudobníkov tam pôsobiacich stávali kolegovia. V *Československej vlastivěde* z roku 1935 vydané v Prahe sa už o dejinách českej i o dejinách slovenskej hudby píše v osobitných kapitolách. Slovenská hudba, telesá i súbory (napr. opera SND) sa dostávali aj do českého hudobného života. Napokon česko-slovenský hudobno-tvorivý kontext sa konfrontoval aj v širších kultúrnych súvislostiach – v roku 1935 sa v Prahe uskutočnilo zasadanie a festival Medzinárodnej spoločnosti pre súčasnú hudbu (ISCM), kde odznelo aj *Dychové kvinteto* Alexandra Moyzesa. V rokoch 1937 – 1938 sa v Trenčianskych Tepliciach realizovali dva ročníky Medzinárodného festivalu komornej hudby (prvého svojho druhu v Európe), kde znela aj česká i slovenská hudba v rovnocennom zastúpení interpretov oboch národností.

Tento sľubne sa rozvíjajúci hudobno-kultúrny vzťah českej a slovenskej hudby bol násilne prerhnutý z politických dôvodov. Udalosti v predvečer vypuknutia 2. svetovej vojny – Mníchovská dohoda a Viedenská arbitráž v jeseni 1938 viedli k územnému okypteniu Československej republiky a v marci 1939 k následnému rozpadu tohto celku na Protektorát Čechy a Morava a samostatný slovenský štát (samostatnosť však bola len zdanlivá v dôsledku podriadenia vládnej politiky vôli hitlerovského Nemecka). Tieto okolnosti viedli k vyhnaniu početnej skupiny českých hudobníkov zo Slovenska, čo viedlo napr. k rozpadu amatérskej Slovenskej filharmónie. Iné inštitúcie však neprestali fungovať vďaka vychovaným odborníkom z radov rozmanitých hudobných profesií – napr. operné predstavenia v SND (spievané v slovenskom jazyku), hudobné relácie v Slovenskom rozhlase i pravidelná koncertná aktivita tamojšieho symfonického orchestra, vzdelávanie na poštátnenej Hudobnej a dramatickej akadémii premenovanej na konzervatórium. V oficiálnej ľudáckej tlači sa síce písalo o oslobodení sa slovenskej kultúry od českého „ateisticko-boľševického kolonializmu“, v reálnej hudobno-dramaturgickej praxi sa však na tvorbu bratského národa nezabúdalo. Česká hudba znela v SND či v rozhlasovom vysielaní, ba počas vojnových rokov nastal paradoxný úkaz – tvorba Vítězslava Nováka sa na Slovensku uvádzala oveľa častejšie ako v medzivojnovom období a v domácej hudobnej publicistike sa rodila nacionalisticky motivovaná tendencia slovakizácie Nováka ako inšpirátora profesionálnej samostatnej slovenskej hudobnej tvorby. Vtedy sa (aj vďaka Novákovým odchovancom) rodila predstava o jej nadobudnutom jedinečnom a perspektívnom monoštylovom vyhranení.

Ukončenie 2. svetovej vojny v roku 1945 a obnovenie Československej republiky znamenalo výzvu aj pre regeneráciu česko-slovenských hudobno-kultúrnych vzťahov. Spočiatku sa z českej strany hľadalo na slovenskú hudbu

už ako na cudziu kultúru (iste aj pod vplyvom obviňovania autonomistických snáh na Slovensku z medzivojnového obdobia z rozpadu spoločného štátu). Oslabenie continuity bolo potrebné rekonštruovať na základe už rovnocenného postavenia českej i slovenskej hudby. Túto rekonštrukciu sa podarilo dosiahnuť už na prvých ročníkoch medzinárodného festivalu Pražská jar v rokoch 1945 – 1948, kde odzneli aj nové skladby slovenských skladateľov, pozitívne prijaté náročnou českou kritikou. Odvtedy, prakticky až dodnes, sa koncerty zo slovenskej hudobnej tvorby stali obligátnou súčasťou dramaturgie tohto festivalu a znamenajú pravidelnú výzvu pre rozširovanie poznatkového záberu českého publika. Novú vrstvu budovania česko-slovenského hudobno-kultúrneho kontextu tentoraz v mysliteľskej oblasti zabezpečila vedecká orientácia odchovanca českej estetiky a umenovedy na Karlovej univerzite, slovenského muzikológa Jozefa Kresánka (1913 – 1986), ktorý od roku 1944 až do svojej smrti pôsobil ako pedagóg (od roku 1963 ako univerzitný profesor) na Katedre hudobnej vedy Filozofickej fakulty Univerzity Komenského a zaslúžil sa o výchovu početných generácií slovenských odborníkov a o budovanie modernej slovenskej muzikológie aj v zmysle rozvinutia názorovej sústavy svojich českých učiteľov. V povojnovom období sa však v nastupujúcej generácii hudobných odborníkov začali rodiť aj názory odmietajúce jednostrannú orientáciu slovenskej hudby len na jeden, V. Novákom určený inšpiračný prameň a vyzývali ju k otvorenosti voči európskej hudbe 20. storočia. Takéto rozšírenie akulturačnej ambície poznačovalo vývoj slovenskej hudby v nasledujúcich desaťročiach a je aktuálne i dnes.

Uvedené tendencie boli prerušené koncom 40. rokov v dôsledku zmeny politickej situácie, ktorá novým spôsobom zasiahla aj do konfrontačného kultúrneho priestoru českej a slovenskej hudby. Začlenenie Československa do mocenskej sféry Sovietskeho zväzu v rozdelenej Európe a prijatie simplifikujúcich ideologických postulátov v podobe tzv. socialistického realizmu zotieralo prirodzené diferenciacie v profilácii oboch národných hudobných kultúr a vtláčalo im unifikačné normy. Dokumentom tejto názorovej jednotnosti je publicistika v založenom celoštátnom odbornom mesačníku *Hudební rozhledy*, ktorá bola už ideologicky kontrolovaná a usmerňovaná z pozície Zväzu československých skladateľov, založeného v máji 1949. Táto kontrola sa týkala nielen publicistiky, ale aj skladateľskej tvorby, kde sa iniciatívne hľadali prvky tzv. formalizmu na českej i slovenskej strane ako zdroje možného „škodlivého“ vývoja socialisticky orientovaného vývoja československej hudby (pojmem „československá hudba“ bol ideologicky volený z hľadiska obavy pred prejavmi tzv. buržoázneho nacionalizmu, ktorý sa s fatálnymi dôsledkami na začiatku 50. rokov imputoval slovenskej inteligencii). V protíváhe voči takejto manipulácii vystupovali (analogicky situácii v prvom desaťročí po roku 1918) motivácie

zo strany českých hudobníkov pomôcť kultúre susedného národa. Takým činom je aj dirigentské pôsobenie renomovaného českého dirigenta Václava Talicha na čele novozaloženej profesionálnej Slovenskej filharmónie v roku 1949 v Bratislave, šírenie pôvodných operných opusov slovenských skladateľov Eugena Suchoňa a neskôr Jána Cikkerera na scéne pražského Národného divadla (tento súbor uviedol svoju inscenáciu Suchoňovej *Krútnavy* na zájazde v Nemecku a realizoval svetovú premiéru Cikkerovho *Coriolana*). V roku 1955 prišlo k vytvoreniu Zväzu slovenských skladateľov (pričom v asymetrickom zmysle zostal pôsobiť Zväz československých skladateľov). Na pôde spolupráce českých a slovenských hudobníkov sa rodili početné spoločné i paralelné akcie, počnúc Prehliadkami novej skladateľskej tvorby (v Prahe i Bratislave vždy s jedným koncertom zostaveným z diel partnerskej hudby), cez interpretačnú oblasť (spomeňme činnosť Zdeňka Košlera v Slovenskej filharmónii i v opere SND, J. M. Dobrodinského na čele Slovenského filharmonického zboru, podiel Leoša Svárovského na rozvoji Štátneho komorného orchestra v Žiline, krátkodobé pôsobenie Libora Peška na čele Slovenskej filharmónie, alebo vklad Bohdana Warchala na čele Slovenského komorného orchestra do rozvoja slovenského interpretačného umenia), až k vzájomnému stretávaniu sa českých a slovenských muzikológov na domácich i medzinárodných vedeckých podujatiach. Paralelné až identické motivácie zaznamenávame v oblasti avantgardne zameraných orientácií českej a slovenskej skladateľskej tvorby na oblasť povojnovej európskej hudobnej avantgardy – český súbor *Musica viva pragensis* uviedol skladbu slovenského skladateľa Ladislava Kupkoviča na medzinárodnom festivale súčasnej hudby vo Varšave, Kupkovičov súbor *Hudba dneška* mal zas na programe pravidelné novinky z produkcie českých skladateľov. Identita oboch snažení sa potvrdila aj tým, že viacerí českí a slovenskí avantgardne orientovaní hudobníci museli koncom 60. rokov z ideologických dôvodov emigrovať z vlasti. V Čechách narodení Ladislav Holoubek, Juraj Pospíšil, Jozef Sixta sa stali po rokoch štúdia organickou súčasťou formujúcej sa slovenskej skladateľskej scény, Slovák Juraj Filas sa zas udomácnil v Čechách, reprezentantky slovenskej speváckej školy našli svoje miesto v pražskom Národnom divadle. V 60. rokoch nastávajú vzájomné kontakty českých a slovenských hudobníkov takisto aj v oblasti džezu a populárnej hudby (napr. prostredníctvom festivalu Bratislavská lýra). Porozumenie vládlo aj v oblasti publikačných možností – slovenské príspevky sa objavovali v českých periodikách *Hudební rozhledy*, *Hudební věda*, *Opus musicum*, texty českých kolegov bolo možné čítať v *Slovenskej hudbe a Hudobnom živote* – ako aj na pôde intenzívnej vedeckej spolupráce (český muzikológ Jiří Fukač z Masarykovej univerzity v Brne sa stal členom semiotického tímu v Nitre). V hodnotení vzájomných kontaktov treba spomenúť január 1969 – vtedy vzniklo federatívne usporiadanie: Česká a

Slovenská socialistická republika s analógiou centralistického postavenia Bratislavy voči dovtedajšej pozícii Prahy. V prostredí slovenskej hudobnej kultúry vznikli síce samostatné inštitúcie (napr. vydavateľstvo OPUS, agentúra Slovkoncert, orchestrálne telesá v Košiciach a Žiline), ale osudy oboch národných hudobných kultúr podliehali znovu unifikácii v podobe tzv. normalizácie, teda zosilnenia dogmatických tendencií v duchu staronového socialistického realizmu. Voči týmto tendenciám sa museli podobne brániť (resp. prispôsobovať) českí i slovenskí hudobníci.

Revolučné udalosti v novembri 1989, ktoré viedli k rozpadu totalitného riadenia spoločnosti vrátane kultúrno-umeleckej oblasti, vyvolali zmeny aj vo vzájomných vzťahoch českých a slovenských hudobníkov. Zrušením monopolného Zväzu československých skladateľov síce zanikli inštitucionalizované formy kontaktov, prostredie tvorivej slobody však otvorilo príležitosť pre nové aktivity. Tie regenerovali jednak na pôde predchádzajúcich prirodzených a neformálnych kontaktov, aby plynule prešli do stavu samostatnosti, podporenej rozpadom federatívneho usporiadania Česko-Slovenska a vznikom dvoch štátnych útvarov: Českej republiky a Slovenskej republiky v roku 1993. Pôvodné idey kultúrnej vzájomnosti, blízkosti, partnerstva a analogických motivácií sa realizujú nezávisle, na pôde dvojstrannej výmeny skúseností v prospech českej, ako aj slovenskej hudobnej kultúry uskutočňovanej v rozmanitých profesijných oblastiach. Ide skutočne o „dvojspev“ rovnocenných partnerov obohatený jeho príslušnosťou k stredoeurópskemu i širšiemu medzinárodnému kultúrnemu kontextu. V takomto plodnom prostredí sa najlepšie overujú aj národné špecifiká vlastné českej, ako aj slovenskej hudbe¹.

LITERATÚRA

- BOKESOVÁ, Zdenka: *Súčasná slovenská hudba*. Bratislava : Čas, 1947.
- BURLAS, Ladislav: *Slovenská hudobná moderna*. Bratislava : Obzor, 1983.
- HELPERT, Vladimír: *Naše hudba a český stát*. In: *Studie o hudební tvořivosti*. Praha : Supraphon, 1970, s. 29 – 53.
- HELPERT, Vladimír: *Česká moderní hudba*. In: *Studie o hudební tvořivosti*. Praha : Supraphon, 1970, s. 163 – 312.
- HOŘEJŠ, Antonín: *Slovenská hudba*. In: *Československá vlastivěda VII*. Praha : Horizont, 1935, s. 565 – 597.
- HORVÁTHOVÁ, Katarína (ed.): *Česká a slovenská hudobná tvorba vo vzájomnej kontinuite a ovplyvnení*. Bratislava : MDKO, 1986.
- HORVÁTHOVÁ, Katarína (ed.): *Podiel českej hudby na rozvoji slovenskej hudobnej kultúry*. Bratislava : MDKO, 1989.
- HRČKOVÁ, Naďa: *Tradícia, modernosť a slovenská hudobná kultúra*. Bratislava : Litera, 1996.

¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu VEGA č. 1/0921/12.

- HRUŠOVSKÝ, Ivan: *Vítězslav Novák a slovenská hudba*. In: *Česká hudba světa, svět české hudbě* (ed. Jiří Bajer). Praha : Panton, 1974, s. 179 – 195.
- CHALUPKA, Lubomír: *Některé paradoxy vývoje slovenskej hudobnej kultúry v 40. rokoch*. In: *Slovenská hudba*, 32, 2006, č. 3 – 4, s. 302 – 316.
- CHALUPKA, Lubomír: *Slovenská hudobná avantgarda*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2011.
- JANEK, Marián: *Podiel Dobroslava Orľa na zmenách v charaktere hudobného života na Slovensku po vzniku Československa*. In: *Slovenská hudba*, 25, 1999, č. 4, s. 428 – 453.
- KOL.: *Dejiny slovenskej hudby*. Bratislava : SAV, 1957.
- KOL.: *Dějiny české hudební kultury II. (1918 – 1945)*. Praha : Academia, 1981.
- KOL.: *Hudba v českých dějinách*. Praha : Supraphon, 1983.
- KOL.: *Dejiny slovenskej hudby*. Bratislava : ASCO, 1996.
- KRESÁNEK, Jozef: *Slovenská hudba na rázcestí. Roky 1900 – 1918*. In: *Slovenská hudba* 11, 1967, č. 4, s. 157 – 160.
- LAJCHA, Ladislav: *Zápas o zmysel a podstatu SND*. Bratislava : Divadelný ústav, 2000.
- MOKRÝ, Ladislav – TVRDOŇ, Jozef: *Dejiny slovenskej hudby*. Bratislava : UK, 1964.
- MOKRÝ, Ladislav: *Slovenská hudba*. In: *Československá vlastivěda*. Praha : Horizont, 1971, s. 179 – 196.
- MÚDRA, Darina: *Dejiny hudobnej kultúry na Slovensku II*. Bratislava : Hudobný fond, 1992.
- NEDBAL, Karel: *Půl století s českou operou*. Praha : SNKLHU, 1959.
- NOVÁČEK, Zdenko (ed.): *Česko-slovenské hudobné vzťahy*. Bratislava : MDKO, 1979.
- RYBARIČ, Richard: *Hudba*. In: *Slovensko IV. – Kultúra*. Bratislava : Obzor, 1979, s. 515 – 589.
- RYBARIČ, Richard: *Dejiny hudobnej kultúry na Slovensku I*. Bratislava : Opus, 1984.
- TVRDOŇ, Jozef: *Kapitoly z dejín hudobných vzťahov československých*. Bratislava : Univerzita Komenského, 1975.
- VOLEK, Jaroslav: *Vplyvy českej hudby na slovenskú hudobnú modernu*. In: *Zrod a vývoj slovenskej národnej moderny* (ed. K. Horváthová). Bratislava : MDKO, 1985, s. 28 – 41.
- ZAVARSKÝ, Ernest: *Súčasná slovenská hudba*. Bratislava : Závodský, 1947.
- ZVARA, Vladimír: *Hudba a hudobné divadlo v Bratislave pred prvou svetovou vojnou a po nej*. In: *Príspevky k vývoju hudobnej kultúry na Slovensku* (ed. Lubomír Chalupka). Bratislava : Stimul, 2009, s. 69 – 86.

SUMMARY

Czechoslovak musical and cultural relationships from the developmental perspective

The research of relationships between Czech and Slovak music from the perspective of similarities and differences in forming both national cultures covers historical space from the times of Great Moravia to the beginning of the 21st century. The index of connection between them has been the geographic proximity as well as mutual fate of both cultures that were caused by individual stages of development, e.g. the Hussite movement, reformation ideas in the 16th and 17th century, efforts invested in national consciousness in reaction to the idea of the Great French revolution and specific activities in this area throughout the 19th and

at the beginning of the 20th century. An important division of developmental currents of musical cultural activities in Czech and Slovak music is the year 1918 when Czechoslovakia was founded. The formation of Czechoslovakia was the basis for significant professionalization of Slovak music production and musical environment – with the help from Czech musicians. Not even the events of the Second World War were able to disrupt it. The quality of internal motivations prompted the development of musical life on the Czech as well as Slovak side was also able to react creatively to the one-sided ideological pressure during the years of the socialist establishment and after the year 1989, in conditions of freedom, similarly found its place in the European musical and cultural context. The development of musical life in both republics founded in 1993 emphasized their independent journeys which at the same time have been based on analogical creative intents and feelings of old partnership.

III.

Jazyk – literatúra – kultúra

Obraz zbojníka – od ľudového k národnému hrdinovi

„Ja mám byť chlap, ja mám byť hrdina? Ja mám byť ozor? A vy sa budete vyvalovať doma v duchnách, čo? A ja prídem o ľadviny! Máme plány s Aničkou, ja chcem byť normálny človek, čo normálne pekne, čestne prežije svoj život. Ja nechcem vojsť do čítanky. (...) Tristo rokov bude zo mňa žiť táto literatúra – a ja ani tridsať...”

Stanislav Štepa: *Jááánošíík*¹

Marec roku 2013 sa niesol v znamení vzopätej vlny mediálneho záujmu o postavu Juraja Jánošíka. Od jeho krutej popravy uplynulo práve vtedy tristo rokov. Články a debaty sa venovali spracovaniu zbojníckej či jánošíkovskej tradície rôznymi médiami od ich heroizujúceho obrazu až po humorný a ironizujúci. Aj tu sa nezriedka zračilo, ako sa stereotypizovaný obraz zbojníka usadil v novinárskych klišé, ale aj to, aký kus odbornej cesty prešli humanitné disciplíny na Slovensku v bádani o historických mýtoch, keď ich vnímame, analyzujeme a interpretujeme ako legitímnu a funkčnú súčasť kolektívnej historickej pamäti².

Nad obcou Terchová sa už pár rokov týči monumentálna socha rodáka – zbojníka Juraja Jánošíka (1688 – 1713). Obec má však aj iného významného rodáka – Adama Františka Kollára (1718 – 1783). Kým prvý bol porušovateľom zákona, druhý – historik práva nebol hocikto – bol súčasníkom nazývaný slovenský Sokrates, od roku 1774 pôsobil ako riaditeľ dvorskej cisársko-kráľovskej knižnice vo Viedni. Juraja Jánošíka však „pozná“ každý Slováč a mnohí ho radia do panteónu významných osobností Slovenska, ba priam medzi „národných“ hrdinov, toho druhého bežní obyvatelia Slovenska vôbec nepoznajú. Ak to tak je, iste nie náhodou.

V malých sondážnych anketách z rokov 1993 a 1996 so žiakmi končiacimi základnú školu v Bratislave a v Senci a s maturantmi na jednom z bratislavských gymnázií zaradili mladí respondenti do panteónu hrdinov našich dejín vedľa Cyrila a Metoda, Ľudovíta Štúra, ale i Gustáva Husáka a Petra Bondru aj Juraja Jánošíka. Otázky boli koncipované širšie – na etnické stereotypy, poznatky o kultúrnych regiónoch Slovenska a i. Historické povedomie sa reflektovalo v odpovediach maturantov cez rôzne osobnosti, témy a symboly minulosti. Varieta odpovedí na otázku „Na

¹ Stanislav Štepa (* 1944) – dramatik, spisovateľ, herec. Je autorom divadelnej hry *Jááánošíík*, ktorej premiéru uviedlo Radošínske naivné divadlo 14. 11. 1970 v Klube mladých v obci Radošina. Divadlo tam vzniklo v roku 1963 ako amatérske ochotnícke divadlo. Od roku 1970 Radošínske naivné divadlo pôsobí ako profesionálny súbor v Bratislave.

² HLÔŠKOVÁ, Hana: *Individuálna a kolektívna historická pamäť – folkloristické aspekty*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2008.

ktoré osobnosti z našich dejín môžeme byť podľa teba hrdí? Prečo?“ bola nasledovná: Cyril a Metod, Svätopluk, Ján Jesenius, Jan Amos Komenský, Juraj Jánošík, Mária Terézia, Ľudovít Štúr, Milan Rastislav Štefánik, Tomáš G. Masaryk, Jozef Murgaš, Andrej Hlinka, Jozef Tiso, Alexander Dubček, ale i Gustáv Husák, Václav Havel, Vladimír Dzurilla, Peter Šťastný, Peter Bondra. Početne vysoko prevažovali Ľudovít Štúr a štúrovci a študenti vyzdvihovali ich prácu v národnouvedomovacom procese. Na otázku „Koho ty považuješ za národných hrdinov Slovákov?“ študenti odpovedali: Juraj Jánošík, štúrovci, „tí, ktorí za našu vlasť bojovali – partizáni“, Štefánik, Tomáš G. Masaryk, „študenti“, Martin Šulík, Jozef Króner, Alexander Dubček, „Štefánik, Hviezdoslav, Dzurilla, Golonka“, „ľudí, ktorých si nikto nevšimol“, pričom početne vysoko prevažoval Juraj Jánošík.

Prečo sa tento porušovateľ zákona, ktorý prestupoval dobové zákony necelé dva roky a ktorého život sa skončil po krutom mučení na šibenici, dožijúc sa dvadsaťpäť rokov, dostal do panteónu národných hrdinov Slovákov? Alebo to bolo práve preto? Možno predpokladať, že „hlasovanie“ strednej i staršej generácie za hrdinov, na ktorých môžeme byť pyšní, by dopadlo trochu inak. Asi by sa v panteóne ocitlo viac osobností z histórie, umenia, a možno i vedy, skrátka takých, v konaní ktorých reflektujú trvalejší, hlbší a „serióznejší“ prínos práve príslušníci starších generácií.

V panteóne hrdinov J. Jánošík figuruje sám za všetkých zbojníkov. A nebolo ich na Slovensku málo. V písomných prameňoch sa už od 11. storočia sporadicky objavujú zmienky o zbojníkoch. Najpočetnejšie však pôsobili v 17. a 18. storočí, a to predovšetkým v horských oblastiach od Bielych Karpát a Javorníkov až po Nízke Beskydy. Nuž a záznamy z terénnych výskumov zo 70. rokov 20. storočia pri príprave *Etnografického atlasu Slovenska* uvádzajú okrem postavy Juraja Jánošíka celkovo 34 mien iných zbojníkov.

Marginalizácia a tabuizácia niektorých historických období alebo osobností v oficiálnej historiografii, umení a publicistike je nezriedka kompenzovaná ich živou neprerušenou tradíciou v ústnej slovesnosti. Ako príklad možno uviesť cyklus rozprávání o M. R. Štefánikovi³. Kým sa jedna osobnosť marginalizovala či tabuizovala, inú sme „uviedli“ do panteónu. A práve zbojnícka tradícia po politicko-ekonomickom zlome v roku 1948 nadobudla aj oficiálny status jedného z národných symbolov. Dvaja poprední slovenskí intelektuáli Ľ. Lipták a V. Mináč sa dokonca v 60. rokoch 20. storočia vo svojich kritických reflexiách zamýšľali nad fenoménom

³ VANOVIČOVÁ, Zora: *Obraz hrdinu v slovenskom prozaickom folklóre. Na príklade folklórneho cyklu o M. R. Štefánikovi*. In: RATICA, Dušan (ed.): *Kontinuita a konflikt hodnôt každodennej kultúry*. Bratislava : Národopisný ústav SAV, 1991, s. 136 – 145; VANOVIČOVÁ, Zora: *Motív smrti ako mýtotoorný prvok vo folklórnom cykle o M. R. Štefánikovi*. In: RATICA, Dušan (ed.): *Zmeny v hodnotových systémoch v kontexte každodennej kultúry*. Bratislava : Národopisný ústav SAV, 1992, s. 115 – 127; VANOVIČOVÁ, Zora: *Národný hrdina – folklórny hrdina (Milan Rastislav Štefánik)*. Etnologické rozpravy, 1996, č. 1, s. 103 – 109.

zbojníctva ako nad akousi črtou slovenskej mentality, užívajúc „terminus technicus“ – „jánošičenie“⁴. „Posvätnosť“ tradície sa zavŕšila polyžánrovou a multimediálnou mýtizáciou postavy Juraja Jánošíka ako predstaviteľa „kladného“ pólu zbojníckej tradície. Ideologickej doktríny budujúceho sa komunistického spoločenského systému sa sémantika tejto tradície totiž priam núkala. Znárodnenie a poštátnenie výrobných prostriedkov bolo v súlade s tézou o nastolení spravodlivosti vládou ľudu – tvorcu hodnôt. Nebojoval o takúto spravodlivosť aj Jánošík? Zbojnícka tradícia ako taká bola navyše živá v ľudovom prostredí, ale aj živená slovenskou vzdelaneckou elitou už od 18. storočia a potom naplno v 19. storočí⁵. Ak aj dovtedy tradícia vykresľovala postavu zbojníka nejednoznačne, dokonca protirečivo ako porušovateľa zákona – krutého či ľstivého, na druhej strane tiež ako spravodlivého, odvážneho a hrdého človeka z ľudu, jej „zoficiálnením“ na progresívnu tradíciu sa vlastne sakralizovala a stala sa „jednostrunnou“.

Historická pamäť spoločenstva na určitom stupni jeho integrácie na novodobý národ sa skladá z dvoch relatívne samostatných zložiek: z oficiálnej a z neoficiálnej⁶. Prvú zložku predstavuje historiografia, politická a ideologická manipulácia s historickými faktami a umelecká spisba. Jej súčasťou sú i historické pamiatky hmotnej a duchovnej podoby – pamätníky, oslavy, pamätné dni, ale tiež populárno-vedecká spisba a inomediálne spracovania historických tém (film, video, opera a i.). Druhú zložku tvorí historické povedomie bežných členov spoločenstva, ktoré má nezriedka podobu ústnych naratívov. V nich sa však premietajú aj poznatky, nálady, pocity a názory, ovplyvnené a formované prvou zložkou. Obe zložky historickej pamäti sa navzájom ovplyvňujú, neraz sú v protirečivom vzťahu a neoficiálna historická pamäť nezriedka býva alternatívnym výkladom historických udalostí. Neoficiálna historická pamäť najširších vrstiev sa tematizovala v jednotlivých žánroch ústnej slovesnosti. Ľudová tradícia z toku histórie vyberala udalosti, ktoré konkrétne spoločenstvo považovalo za významné, i keď ony takými fakticky nemuseli byť.

Aj zbojnícka tradícia je súčasťou obrazu minulosti spoločenstva, ktoré pociťuje a deklaruje svoju identitu ako slovenskú. Obrazy minulosti, štruktúrované do príbehov alebo ich zárodkov o postavách a udalostiach, predstavujú výrazný faktor konštruovania a potvrdzovania individuálnej i skupinovej identity. Pripisuje sa im tiež vysoký ideový, ideologický či dokonca propagandistický potenciál vzhľadom na budúce aspirácie spoločenstva. Manipuluje sa nimi v politike, publicistike i vo vede. Sú súčasťou historickej

⁴ PICHLER, Tomáš: „Jánošičenie“ (*O kariére jedného pojmu*). In: KAMENEC, Ivan – KOWALSKÁ, Eva – MANNOVÁ, Elena (eds.): *Historik v čase a v priestore*. Bratislava : VEDA, 2000, s. 129 – 137.

⁵ GOSZCZYŃSKA, Joanna: *Mit Janosika w folklorze i literaturze słowackiej XIX wieku*. Warszawa : Uniwersytet Warszawski, 2001.

⁶ HLÔŠKOVÁ, Hana: *Individuálna a kolektívna historická pamäť – folkloristické aspekty*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2008.

pamäti, kde tvoria špecifickú zásobnicu sociálnej pamäti.

Na dejiny historiografie na Slovensku možno s trochou zveličenia použiť i parafrázu výroku „od mýtu k logu“, a to v zmysle „od mýtu k mýtu prostredníctvom logu“. Dynamika politicko-hospodárskych zmien so štátoprávnymi dôsledkami znamená pre spoločnosť na Slovensku na konci 20. storočia akceleráciu prehodnocovania dejín, no tento fenomén historizmu je vlastný priestoru strednej a východnej Európy. Historik Ivan Kamenec v tejto súvislosti konštatuje, že „jednotlivé, najmä novovytvorené štáty a ich národy či národnosti sú ‚choré historizmom‘“⁷. Každodenná politika (propaganda) narábala a narába cielene a účelovo s osobnosťami a udalosťami dejín, aby pomocou nich argumentovala svoju legitimitu a ideológiu.

I keď až do konca 19. storočia prevažovala na slovenskom vidieku ústna kultúra, prieniky motívov, tém a významov z oficiálnej kultúry priebežne a v 20. storočí už celkom intenzívne prispievali k formovaniu historického povedomia nižších sociálnych vrstiev. Dialo sa to prostredníctvom vzdelávania, cirkvi, jarmočných tlačí a kalendárov, ochotníckeho divadla, politickej agitácie a literárneho folklorizmu. Tieto vplyvy boli samozrejme i spätné. Vedomostný obzor tradičného nositeľa, ktorého súčasťou boli i informácie odovzdávané v žánrovej podobe historických a miestnych povestí, sa smerom do súčasnosti čoraz intenzívnejšie formuje pod vplyvom mimofolklorného systému. Na druhej strane i povesti sa odpútavajú od svojho prostredia a prirodzeného nositeľa. Potreba poznať minulosť vlastného spoločenstva sa u jeho nositeľov saturuje získavaním poznatkov, ktoré sú produktom vedy, a to prostredníctvom školy, publicistiky, osvety. Súčasne však povest' vstupuje do procesov iného komunikačného systému – do literárneho folklorizmu. Tak sa posilňuje jej symbolická funkcia a nezriedka sa stáva i argumentom v politickom zápase.

Špecifické a významné miesto zaujíma zbojnícka tradícia i z hľadiska jej folkloristickej interpretácie a tento prístup možno označiť ako *programový*. Metodologická orientácia slovesnej folkloristiky po druhej svetovej vojne predovšetkým na zbojnícku tradíciu zapadá do vyššie uvedeného dobového kontextu a možno ju chápať ako súčasť programového sledovania tých prejavov, ktorým sa prisúdil náboj pokrokových ideových prejavov. V takomto chápaní sa zbojnícka tradícia zaradila do prúdu ľudových vystúpení proti sociálnym a národným utláčateľom, ako sú roľnícke vzbury, antifeudálne povstania, robotnícke štrajky, partizánsky boj proti fašizmu. Po prácach v podstate populárno-vedeckého charakteru (P. Socháň, R. Brtáň) vychádza v roku 1952 práca Andreja Melicherčika *Jánošíkowska tradícia na Slovensku*. A. Melicherčík

⁷ KAMENEC, Ivan: *Stereotypy v slovenských dejinách a v slovenskej historiografii*. In: *Studia Historica Nitra VIII/2000*. Nitra : UKF, 2000, s. 341.

sleduje vývin jánošíkovskej tradície ako dominantnej v cykle zbojníckych tradícií i v mimofolklornej sfére – konkrétne v literatúre, a na druhej strane podáva i charakteristiku jej významu a výrazu vo folklórnej podobe. Za základné východisko si A. Melicherčík postavil tézu o nadviazaní jánošíkovskej tradície na folklór starších období. Podľa tejto koncepcie ľudová tradícia vytvára obraz hrdinu – Juraja Jánošíka – „naštepéním“ na obraz Popolvára, hrdinu čarovnej rozprávky. Za vývinový príznak smerom od fantastickosti k realistickému zobrazeniu skutočnosti považuje A. Melicherčík zmenu cieľa, na vybojovanie ktorého používa folklórny hrdina silu a čarovné prostriedky. Bádateľ zdôrazňuje sociálny obsah tejto tradície, čím dokazuje vzrastajúcu emancipáciu ľudových vrstiev. Na túto metodologickú orientáciu nadviazala Viera Gašparíková svojimi prácami *Zbojník Michal Vdovec v histórii a vo folklóre gemerského ľudu* (1964) a *Povesti o zbojníkoch zo slovenských a poľských Tatier* (1979). V prvej práci na základe štúdia súdobých historických prameňov autorka dospieva k záverom o fungovaní a o historickom pozadí konkrétnej tradície o jednom zbojníkovi z obdobia epilógu karpatského zbojníctva. Porovnaním výsledkov štúdia folklórneho a umeleckého spracovania toho istého spoločenského fenoménu – zbojníctva v rôznych časopriestorových súradniciach, dospela autorka ku konštatovaniu určitej zákonitosti, ktorá podmieňuje formovanie obrazu zbojníka ako folklórneho hrdinu. Podľa autorky to bola konkrétna historicko-sociálno-ekonomická situácia, ktorá radikalizovala roľnícke masy. V zbojníckom folklóre sa táto skutočnosť tematizuje v potrebe „vytvoriť si vzor, niekedy až ideál heroickosti v protiklade k malosti svojich čias a útlaku... ľudová fantázia sa obracia k tomu, čo je jej najbližšie a tým je skutočný človek, ktorý existuje a ktorý zo svojho prostredia výrazne vyniká“⁸. Špecifikum tradície o M. Vdovcovi vidí V. Gašparíková v scivilnení obrazu hrdinu. V druhej spomenutej práci V. Gašparíková využíva komparatívny prístup k zbojníckej problematike z hľadiska kontaktných etnických zón – poľskej a slovenskej. Autorka poukazuje na zhody a rozdiely v látkach a motívoch slovenského a poľského povestového materiálu. Konštatuje tiež, a záznamy z terénnych výskumov z polovice 20. storočia to dokazujú, mimofolklorne vplyvy a ich prienik do folklórnych podaní. Ide o filmové, no najmä literárne spracovania zbojníckej tematiky, ktoré sa stávali modelom pre inováciu folklórnej tradície. Základná významová konštanta „zbojník bohatým berie, chudobným dáva“ je, podľa autorky, rovnaká v slovenskom i v poľskom materiáli. Rozdiely autorka nachádza pri konkrétnych spracovaniach postavy zbojníka, okolo ktorých cyklizuje národná tradícia. Vytvárajú sa jednotlivé typy postáv zbojníkov – podľa ich vzhľadu, povahy, skutkov (Jánošík, Vdovčík, Karolicek a i.).

⁸ GAŠPARÍKOVÁ, Viera: *Zbojník Michal Vdovec v histórii a vo folklóre gemerského ľudu*. Bratislava: VEDA – vydavateľstvo SAV, 1964, s. 79.

Obraz o časopriestorovom rozšírení látok o zbojníkoch v historickom povedomí na Slovensku sa použitím kartografickej metódy získal prostredníctvom zberu podkladových materiálov pri príprave *Etnografického atlasu Slovenska* (1990). Problematika prozaických zbojníckych tradícií bola začlenená do tematického okruhu Slovesný, tanečný a hudobný folklór v žánri historických a miestnych povestí ako dominantná. Z 250 výskumných lokalít máme údaje o prozaickej zbojníckej tradícii z 88 obcí Slovenska. Podklady vykazujú nerovnomerné geografické rozloženie záznamov, z čoho však nemožno robiť závery o výskyte prozaických tradícií o zbojníctve v prvej polovici 20. storočia na Slovensku⁹. Cyklus povestí o zbojníkoch patrí k najfrekvencovanejším v slovenskom povestovom repertoári. Naratívy o mnohých zbojníkoch z územia Slovenska však predstavujú lokálne či nanajvýš regionálne tradície. Látky o postavách ako Rinaldo Rinaldini, Mykola Šuhajda, Šiša Pišta a i. vedú k uvažovaniu o kontaktoch a prienikoch z inoetnického prostredia (Maďarsko, Ukrajina, Poľsko). Na základe uvádzaných látok a prameňov, z ktorých informátori a rozprávači poznávali podania o zbojníkoch, možno konštatovať, že to boli z veľkej časti iné ako folklórne zdroje. Boli nimi literatúra, školská výučba, beletria, časopisecká tvorba, film. Materiály získané kartografickou metódou v minimálnom počte zaznamenali konkrétne znenie jednotlivých látok (z veľkej časti sú zaznamenané odpovede typu: „áno, rozprávalo sa u nás o zbojníkoch“). Záznamy pochádzajú v prevažnej väčšine (viac ako 90 %) od informátorov z generácie 60- až 80-ročných, nie sú pokryté ostatné vekové zložky nositeľov. Z odpovedí sa nedozvedáme o mieste a funkcii týchto podaní v aktívnom aktuálnom rozprávačskom repertoári. Preto materiály z podkladov *Etnografického atlasu Slovenska* nedovoľujú vysloviť kvalifikované závery o životnosti a látkovom zložení naratívov o zbojníkoch, čo však ostatne ani použitie kartografickej metódy pri skúmaní folklóru neumožňuje.

Nemožno však zároveň nespomenúť fakt, že práve zbojnícka tradícia bola spracovaná ako jedna samostatná téma – *naprieč žánrami*. Vzhľadom na špeciálne poetiky jednotlivých žánrov a druhov máme k dispozícii komplexný obraz témy. Ak sa teda neobmedzíme len na „neoficiálne“ interpretácie či prvky tzv. folklórneho typu kultúry, ale pristúpime tiež k analýze „oficiálnych“ interpretácií, ukážu sa nám i vzájomné vzťahy a vplyvy týchto dvoch typov kultúry. Najkomplexnejšie spracovanú zbojnícku tradíciu z pohľadu jej miesta v kultúre a historickom povedomí v Čechách, na Morave a na Slovensku predstavuje súbor štúdií v časopise *Slovenský národopis* z roku 1988¹⁰ a nateraz najnovšie práce J. Goszczyńskiej a kolektívna medzinárodná syntéza *Geroi ili zbojnik?/Heroes or Bandits?*.

⁹ LUNTEROVÁ, Gabriela: *Kartografické vyhodnotenie vybraných tém. 130. Povesti historické a miestne. Slovenský národopis*, 22, 1974, s. 498 – 500.

¹⁰ Slovenský národopis, 36, 1988, č. 3 – 4. Súbor príspevkov na s. 399 – 618.

Špeciálnu oblasť literárneho folklorizmu v súvislosti s povestou tvoria jej literárne adaptácie, kde prevahu nadobúda chápanie povesti ako folklórneho žánru – prejavu umenia slova so špecifickým sociálnym zázemím nositeľa. Téma bola živá v období národného obrodovania, keď sa historický folklór stáva inšpiráciou pre vedu i pre literatúru na Slovensku. V literárnej tvorbe J. Kráľa, J. Bottu, A. Sládkoviča, no predovšetkým J. Kalinčiaka je povest' zdrojom inšpirácie pre literárne adaptácie. V tejto súvislosti však treba poukázať i na mimoliterárny kontext. Okrem umelecko-estetických ambícií bol tento prístup poznačený i dobovým stavom historiografie – nedostatkom historických prameňov na rekonštrukciu minulosti národa. Logickým riešením bol príklon k historickej tradícii, konkrétne folklórnej, pričom práve povesti boli na tento účel kvôli svojmu „historickému jadru“ vhodným východiskom. V ďalšom vývoji adaptácií povestí v literatúre nadobúda prevahu orientácia na „nového“ čitateľa – na deti a mládež, pričom práve folklorizmus sa stáva jednou z dominantných črt v okruhu literatúry pre deti a mládež. V textoch ústnej historickej tradície sa okrem „faktografie“ tematizujú i základné hodnoty, ktoré nositeľská skupina uznáva: predstava získavania moci, chápanie pravdy, ušľachtilosti, predstava hrdinu, chápanie cnosti, vzťah k „iným“ a pod. To je tiež jedna z vlastností ústnej historickej tradície, ktorá povestový žáner ponúka na spracovanie s výchovným a didaktizujúcim zámerom. Prevažujúca orientácia na detského čitateľa teda v prípade literárnych spracovaní povestí nie je vôbec náhodná. A tu opäť dominuje práve zbojnícka tematika po roku 1948, napríklad v autorskej tvorbe M. Rázusovej-Martákovej či v početných štylizáciách ľudových povestí, ktoré sa pravidelne objavujú v čítankách pre základné školy.

Už som uviedla, že etnológovia pri svojich terénnych výskumoch zbojníckej tradície od 50. rokov 20. storočia zaznamenávali v ústnom podaní početné prerozprávania obsahu filmového spracovania zbojníckej/jánošíkovej témy. Významným prostriedkom budovania sémantiky zbojníckej tradície a Jánošíka zvlášť v neoficiálnej kolektívnej historickej pamäti na Slovensku boli audiovizuálne spracovania tejto témy. Práve história filmového spracovania zbojníckej témy siaha až k počiatkom kinematografie na Slovensku a dokonca za prvý slovenský hraný film sa považuje *Jánošík* bratov Siakelovcov z roku 1921. Pre dobové peripetie sa do masovej distribúcie nedostal. Tiež asi nebolo náhodné, že si autori scenára vybrali práve túto tému. Plickov projekt *Dvanásť bielych sokolov* z dvadsiatych rokov sa nerealizoval, no o to hlbšie zarezonoval film z roku 1935 skúseného M. Friča s P. Bielikom v úlohe Jánošíka, ktorého pre film odporučil práve K. Plicka. Je dokonca dosť príznačné, že posilňovanie odbojnej zložky jánošíkovského mýtu sa uplatnilo i v režisérskych tvorbách Paľa Bielika. V Slovenskom národnom povstaní vznikali „jánošíkovské družiny partizánov“, na formovanie ktorých vyzývali vedúci činitelia odboja

už koncom roku 1941 a v povstaní operovala samostatná partizánska brigáda Jánošík. V dokumentaristickom filmovom spracovaní udalostí protifašistického odboja tiež možno čítať ohlasy obrazu zbojníckeho mýtu. Paľo Bielik aj takýto rozmer uplatnil v dokumentárnom filme *Za slobodu* (1945), ktorý vznikol v rámci skupiny Film československej armády, no hlavne v hraných filmoch *Vlčie diery* (1948), *Štyridsaťštyri* (1957) a *Kapitán Dabač* (1959). Nuž a završením bielikovskej interpretácie jánošíkovskej témy bol dvojdielny širokouhlý farebný film *Jánošík* (1962 – 1963). Práve toto dielo bolo spracované tak sugestívne a tak dobovo zarezovalo v diváckom povedomí, že vlastne oživilo a novými obsahmi naplnilo dovtedajšiu ústnu tradíciu o zbojníctve.

Transmedializáciou zbojníckej témy a obrazu Jánošíka sa tak zavřila ich sakralizácia, a to v ich pozitívnej a akoby nespochybniteľnej konotácií, petrifikujúc úslovie „Jánošík bohatým bral a chudobným dával“. Zbojnícka téma s týmto významom v početných choreografiách je od ich zrodu stabilnou súčasťou dramaturgie profesionálnych (SĽUK) i poloprofesionálnych (Lúcnica), tzv. folklórnych súborov, a potom i viacerých amatérskych súborov po celom Slovensku.

Ak sa už od konca 50. rokov 20. storočia ozývali hlasy o „ŕarche folklóru“ (V. Mináč a i.) – i keď sa termínom folklór nesprávne označovali prejavy a procesy jeho druhej existencie či folklorizmu, kládol sa zárodok „prehodnocovania“ folklóru, presnejšie manipulácií s ním vo všetkých typoch folklorizmu. Iste, bola tomu naklonená i doba, veď koniec 50. rokov a potom už naplno 60. roky znamenajú otvorenejšie podmienky s demokratizačnými prvkami v politike, no predovšetkým v umení, v spoločenskej diskusii a čiastočne i vo vede.

Odbojnosť ako jednu zo sémantických dominánt si zo zbojníckej tradície vyberajú tí autori, ktorí predstavujú v tom čase „alternatívu“ voči hlavnému prúdu umenia a kultúry – M. Lasica s J. Satinským vo svojich scénkach desakralizujú Jánošíka, vzniká poviedka Petra Jaroša o Pachovi, hybskom zbojníkovi, kultová inscenácia *Jáánošíík* S. Štepku v Radošinskom náivnom divadle a síce „cudzí“ (poľský), ale počtom predstavení a diváckym dosahom „náš“ muzikál *Na skle maľované* na činohernej scéne Slovenského národného divadla. V roku 1975 vzniká na námety Jarošovej poviedky film M. Ťapáka *Pacho – hybský zbojník*, vtipná a poľudšťujúca paródia zbojníka (ale i cisárovnej), nie však Jánošíka.

Jánošík už bol „zoštátneným“ mýtickým hrdinom¹¹.

¹¹ Príspevok je skrátenou a upravenou verziou štúdie: HLŔŠKOVÁ, Hana: *Národný hrdina Juraj Jánošík*. In: KREKOVÍČ, Eduard – MANNOVÁ, Elena – KREKOVÍČOVÁ, Eva (eds.): *Mýty naše slovenské*. Bratislava : Academic Electronic Press, 2005, s. 94 – 104.

- ANTOLOVÁ, Ružena: *O zbojstve Juraja Jánošíka*. Banská Bystrica : G.A.G., 2001.
- AUGÉ, Marc: *Antropologie současných světů*. Brno : Atlantis, 1999.
- GAŠPARÍKOVÁ, Viera: *Zbojník Michal Vdovec v histórii a vo folklóre gemerského ľudu*. Bratislava : VEDA – vydavateľstvo SAV, 1964.
- GAŠPARÍKOVÁ, Viera: *Jánošík. Obraz zbojníka v národnej kultúre*. Bratislava : Obzor, 1988.
- GAŠPARÍKOVÁ, Viera – PUTILOV, Boris Nikolajevič (eds.): *Geraj ili zbojnik? Obraz razbojnikov o folklóre Karpatskogo regiona. Heroes or Bandits: Outlaw Traditions in the Carpathian Region*. Budapest : European Folklore Institute, 2002.
- GOSZCZYŃSKA, Joanna: *Mit Janosika w folklorze i literaturze słowackiej XIX wieku*. Warszawa : Uniwersytet Warszawski, 2001.
- HLÔŠKOVÁ, Hana: *Historické tradície na Slovensku a ich fabulované formy ako etnoidentifikačný faktor*. Rkp. kandidátskej dizertačnej práce. Bratislava : Národopisný ústav SAV, 1990.
- HLÔŠKOVÁ, Hana: *K problematike formovania historického povedomia detí a mládeže*. In: KRIST, Jan (ed.): *Společensví dětí a kultura*. Strážnice : Ústav lidové kultury, 1997, s. 92 – 100.
- HLÔŠKOVÁ, Hana: *Individuálna a kolektívna historická pamäť – folkloristické aspekty*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2008.
- KAMENEC, Ivan: *Stereotypy v slovenských dejinách a v slovenskej historiografii*. In: *Studia Historica Nitriensia VIII/2000*, Nitra : UKF, 2000, s. 339 – 344.
- KREKOVIČOVÁ, Eva: *Identity a mýty novej štátnosti na Slovensku po roku 1993*. Slovenský národopis, 50, 2002, s. 147 – 171.
- LUNTEROVÁ, Gabriela: *Kartografické vyhodnotenie vybraných tém. 130. Povesti historické a miestne*. Slovenský národopis, 22, 1974, s. 498 – 500.
- MACH, Zdzisław: *Symbols, Conflict and Identity: Essays in Political Anthropology*. New York : SUNY Press, 1993.
- PICHLER, Tomáš: „Jánošíčenie“ (*O kariére jedného pojmu*). In: KAMENEC, Ivan – KOWALSKÁ, Eva – MANNOVÁ, Elena (eds.): *Historik v čase a v priestore*. Bratislava : VEDA, 2000, s. 129 – 137.
- SIROVÁTKA, Oldřich: *K interpretaci zbojnické pověsti*. In: *Ludová kultura v Karpatoch*. Bratislava : VEDA, 1972, s. 337 – 345.
- VANOVIČOVÁ, Zora: *Obraz hrdinu v slovenskom prozaickom folklóre. Na príklade folklórneho cyklu o M. R. Štefánikovi*. In: RATICA, Dušan (ed.): *Kontinuita a konflikt hodnôt každodennej kultúry*. Bratislava : Národopisný ústav SAV, 1991, s. 136 – 145.
- VANOVIČOVÁ, Zora: *Motív smrti ako mýtotoorný prvok vo folklórnom cykle o M. R. Štefánikovi*. In: RATICA, Dušan (ed.): *Zmeny v hodnotových systémoch v kontexte každodennej kultúry*. Bratislava : Národopisný ústav SAV, 1992, s. 115 – 127.
- VANOVIČOVÁ, Zora: *Národný hrdina – folklórny hrdina (Milan Rastislav Štefánik)*. Etnologické rozpravy, 1996, č. 1, s. 103 – 109.

The Image of a Highwayman – from Folk to National Hero

This paper considers the issue of the image of a highwayman in the collective historical memory of the Slovak population. The highwayman tradition represents in terms of ethnic identification a special cultural phenomenon in Slovakia. The highwayman Juraj Jánošík (1688 – 1713) is a representative of the so called “good outlaw” and in the historical consciousness tends to be seen as a national hero of the Slovaks. The semantics of this tradition was almost offering itself to the ideological doctrine of the then developing communist social system. Nationalization of private industry and assets corresponded with the thesis of establishing justice via the rule of the people – creators of values. The written sources sporadically mention highwaymen since the 11th century, though their activities were most numerous in the 17th and 18th century, especially in the mountainous areas from the White Carpathians and the Javorníky to the Low Beskids. The author based her study on literature, materials of the Ethnographic Atlas of Slovakia and questionnaires filled in by students. The image of a highwayman in Slovak culture and collective historical memory was shaped by various media – by oral tradition, romantic literature, several film interpretations, in visual arts, opera, choreographies of folklore ensembles, and these interpretations supported and influenced one another. The image of Juraj Jánošík was “sacralized” and mythicized. Humorous, and thus his “more realistic” image, was reflected in “marginal” genres – animated movie, amateur theater.

Vitalistická tvár Dominika Tatarku

V prvom literárnom texte, ktorý Tatarka napísal v roku 1931 ako osemnásťročný trenčiansky gymnazista – v próze nazvanej *Rozprávka o prichádzajúcej jari*, hrdina, tridsaťpäťročný otec štvortetnej rodiny umiera síce na fyzickú chorobu (pravdepodobne na TBC), no je to len zavŕšenie jeho smrti duševnej. Na rozdiel od ostatných dedinčanov, ktorí „poháňaní neviditeľnou silou – nepýtali sa nikdy prečo“, jemu „v duši [...] revala otázka: Prečo?“. Bola to otázka o zmysle ľudského života, na ktorú si on odpovedá: „všetko je hlúposť“. Táto nihilistická odpoveď na existenciálnu otázku je motivovaná – ako to bolo v tej dobe v móde – predovšetkým sociálne a hrdinovým zážitkom 1. svetovej vojny, ale tiež – čo už pomaly z módy vychádzalo – jeho „šialenstvom“, „šialenou prácou chorého mozgu“¹.

S týmto nihilistickým východiskovým bodom Tatarkovej spisovateľskej cesty korešponduje aj *obrazová* východisková platforma. Za dažďa na mostíku nad rozbúreným, speneným a mútnym jarným potokom hrdina dumá nad prázdnotou svojho života a pociťuje nutkanie na skutok, ktorý pravému existencialistovi (a nielen jemu) musí v takejto scenérii prísť na myseľ ako prvý – samovražda:

„Kalným, tupým pohľadom díval sa do mútnej vody. V ústach ho smädilo, i v hrudi cítil pekelnú vyhňu. No on len hádzal seba po kuse do kalnej vody. Voda zurčala, špliechala o kamene, penila sa. On sa do nej uprene díval, počúval jej hudbu, až sa mu v hlave zatočilo. ‚Prázdna hrud? Čo bude, až vyhodím jej obsah – zbytočný kôš. A to je smrť! Zbytočný, prázdny kôš!‘ V hlave mu hučala horská riava, ktorá ho uchvacovala ako bahno z brehov, aby ním zakalila svoj obsah.“²

Prenesme sa teraz na opačný koniec spisovateľovej tvorivej cesty. *Navrávačky*, posledné autorovo dielo, ak už vlastnou rukou nie napísané, tak aspoň signované³, končia sa snovým obrazom, ktorý môžeme vnímať ako anticipáciu vlastnej smrti:

„Skočil som do rieky, rezkej, tak akurát studenej. To bol iste Váh. Rieka ma nesie, nesie takou dolinou zelene. Rieka je tmavá, smutná. A donesie ma bezstarostným životom do svojho ústia, kde sú víry. Je to ešte stále smutné. Ale napokon som na širom mori. Belasé more, zvlnené malými nežnými vlnkami. A ja si poviem: Ja sa už teraz nebojím. Ja sa nebojím. Podo mnou sú nekonečné priepasti a nijaký breh naokolo. Nič. Ja sa ale nebojím.“⁴

¹ TATARKA, Dominik: *V úzkosti hľadania*. Liptovský Mikuláš : Tranoscius, 1997, s. 8.

² Tamže, s. 9 – 10.

³ ZAJAC, Peter: Edičná poznámka. In: TATARKA, Dominik: *Navrávačky*. Bratislava : Artforum, 2013, s. 102. Prepis magnetofónových nahrávok v edičnej úprave Martina M. Šimečku a Jána Langoša Tatarka „autorizoval svojím podpisom“. Dielo prvýkrát knižne vyšlo v Kolíne nad Rýnom r. 1988.

⁴ TATARKA, Dominik: *Navrávačky*. Bratislava : Artforum, 2013, s. 99 – 100.

Toto „nič“ na konci je však celkom iné ako „všetko“ na začiatku, je to pravý opak formulácie „všetko je hlúposť“. Je to nič, ktoré neprináša hrôzu, ale vyrovnanie. Svoje pozorovania ohľadne Tatarku Marcel Forgáč uzatvára tým, že tento autor „na každom mieste svojho literárneho sveta cez svoju postavu radikálne *zvýznamňuje* všetky jeho jednotlivosti“⁵. Toto tvrdenie možno vyhrotiť v tom zmysle, že Tatarka vo finále svojho diela dokázal zvýznamniť nielen všetky „jednotlivosti“ svojho univerza, ale aj *nič*. Na konci Tatarkovej cesty je aj nič zmysluplné – a to je zásadný rozdiel od prázdnoty, ktorú jeho hrdina pociťuje (či aspoň deklaruje) nad kalným potokom v *Rozprávke o prichádzajúcej jari*.

Sväté ticho

Tatarkovo dielo akoby bolo rámcované dvoma typmi hrdinov: na začiatku mladým nihilistom, ktorý sa vo svojich predstavách vrhá do kalného potoka alebo pod vlak (ako je to v ďalšej juvenílii *Záchvevy duše* z roku 1933), a na konci starým pustovníkom, ktorý – takisto imaginárne, tentoraz v sne – so všehomírom pacifisticky „splýva“. Dokončenie predchádzajúceho citátu z *Navrávačiek* a zároveň ich ukončenie totiž znie: „Vystrel som sa, prehol, ruky, nohy rozťahol. More, teraz ma kolíš! A som si pomyslel: Tvoje telo je pokryté tenkou blankou, nie kožou, ale blankou, tenkou blankou, ktorá sa rozpustí, a ty *splýnieš*.“⁶

Lenže tých tatarkovských typov je oveľa viac. K mladému nihilistovi môžeme pridať mladého tuláka (juvenilná próza z roku 1933 *Cesty* nesie podtitul *Spoved' tulákov*) a k starému pustovníkovi starého hedonika *Písačiek*. „Mužný“ vek spisovateľa priniesol ďalšie podoby hrdinu, jedna striedala druhú, no zároveň ani jedna nebola zabudnutá – každá ostala v repertoári, aby sa v príhodnej chvíli opätovne vynorila. Bez toho, aby sme teraz konkretizovali jednotlivé tatarkovské typy (ktoré sú vždy istým spôsobom späté s autorom), konštatujeme, že takýto model vnuká predstavu polymorfného spisovateľa, u ktorého viac ako o vývine možno hovoriť o rapsodických variáciách a ktorý v jednotlivých obdobiach tvorby vyťahuje hotové registre a virtuózne ich obmieňa, či už v súlade s dobou, alebo proti nej.

Tatarka však nepatrí k virtuóznym autorom, a to ani štylisticky, ani pokiaľ ide o tematicko-fabulačnú invenčnosť. Aj jeho najlepší znalec Alexander Matuška uňho síce zdôrazňuje „variácie“, no jedným dychom predpokladanú bohatú škálu redukuje na invariant „základných“ elementov: „Jeho dielo, to sú pri všetkom nepopierateľnom pohybe *variácie* na niekoľko základných

⁵ FORGÁČ, Marcel: *Existencializmus a slovenská literatúra*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2012, s. 84. Zvýraznil autor.

⁶ TATARKA, Dominik: *Navrávačky*. Bratislava : Artforum, 2013, s. 100. Zvýraznil autor.

zážitkov a „skúseností.“⁷ Ba mohli by sme ísť ešte ďalej a vysloviť hypotézu, že tá základná vec je len jedna: je ňou Tatarkov rudimentárny vitalizmus, proti ktorému stavia v rozličných obdobiach rozličné, zväčša navzájom protikladné koncepty, ktoré primárnu vitalistickú bázu niekedy takmer celkom potlačia, no z jej fundujúcej pozície ju nikdy nevytlačia.

Ak sa v tejto súvislosti vrátime k celkom mladému Tatarkovi, vidíme, že hneď na začiatku oproti existenciálno-nihilistickému hrdinovi stojí vitálne prekypujúci hrdina-hedonik. Kým v *Záchvevoch duše*, ďalšej próze z roku 1933, hrdina vníma vlastné telo ako „nesmierne cudzie, ba odporné“⁸, v *Cestách* je to úplne inak: „Bol som pyšný na svoje telo, rozpálené slncom a krvou dvadsiatich rokov. Bol som pyšný na svoj život, na svoje hriechy, na svoju matku.“⁹ Hrdina v sebe spoznáva „syna zeme, sedliaka, toho večného pijana, ktorý sa opíja sebou“. Vydáva sa na cesty, keďže poslúchol „var svojej krvi“ a autor mu pred oči ponúka predovšetkým benkovské krajobrazy. Práve ony – a nie mútny potok pod mostom – sú možno aj ozajstným Tatarkovým obrazovým východiskom: „Ležíš na kope sena. Naproti na holi spieva deva a štrbáky hompálajú sa na krkoch kráv a oviec. Žhavé tóny piesne pnú sa vysoko, vysoko do šera ako úžasný smelý oblúk gotickej katedrály...“ Alebo: „Zbojnícke chodníčky po zamklých dolinách i po rozospievaných horských urviskách. Smelo klenuté nebo, bláznivo tančiace baránky a ťažká, opojná vôňa schnúceho sena. Na holiach hrabú seno Čičmianky, bielo vyobliekané ako mladuchy.“

A po tejto expozícii nastúpi konečne pasáž už nie krojovane benkovská, ale – anticipujúco povedané – eroticky tatarkovská:

„Čičmianka netrpezlivo na mňa volá: ‚Hej, podte mi povaliť!‘ Šero ju premieta lačným zmyslom, aby ich vybičovalo. Vyobliekaná ako mladucha so snedou tvárou a rozvlnenými prsami zrodila sa z ľahkého šera. Rozpálené zornice a vlhké pery zvú nedočkavo: ‚Hej, podte mi povaliť!‘ A mladé mocné telo, prehnuté na veľkom batohu sena v nádhernú líniu, naliehavo prosí: ‚Hej, podte mi povaliť!‘

Nebolo možné nejst! Nebol to hriech! Konce prstov, oči, nozdry chceli hrešiť, ako chcela hrešiť žhavá obloha.

Roztančené obrazy sužovali, spaľovali dušu i telo, ktoré bolo pyšné na svoju energiu.“

Tento východiskový, čiro biologicky osnovaný erotizmus bude Tatarka neskôr prekrývať (keďže sa zaň trochu hanbí), čiže archetypálne mýtizovať, duchovne transcendovať, sakralizovať. No aj napriek rozličným kultúrnym polohám do jeho textov vždy bude presakovať aj rudimentárna, rurálne

⁷ MATUŠKA, Alexander: *Dominik Tatarka päťdesiatročný*. Slovenské pohľady, 79, 1963, č. 3. s. 95. Zdôraznil autor.

⁸ TATARKA, Dominik: *V úzkosti hľadania*. Liptovský Mikuláš : Tranoscus, 1997, s. 23.

⁹ Tamže, s. 14. Všetky ďalšie citáty sú zo s. 14 – 15.

„ozajstná“, „zdravá“ sexualita. Tú však zväčša vyhradí pre kladné ľudové postavy (napr. pre zakladateľa družstva Jana Klinu z *Radostníka*), kým do substancie „svojho“ hrdinu bude primiešavať intelektuálnu alebo estetickú ingredienciu. A tak aj hrdina *Cesty*, tento erotický tulák, si hneď ráno po „zdravom“ čičmianskom intermezze privolá „chorú“ predstavu akejsi „starej lásky“, ktorá „pod očami mala tiene a v očiach čušala melanchólia“.

Vitálny rudiment, oná „neviditeľná sila“ poháňajúca dedinského človeka, sa tak hneď na začiatku Tatarkovej tvorby dostáva do protikladu s kultúrnou (mestskou) zložkou, inscenovanou priam ako sféra fatálne smerujúca k smrti. Neskôr sa do protikladu s vitalizmom budú dostávať iné a iné prvky, takže ak má tohto spisovateľa charakterizovať variantnosť, platí to len pre túto druhú, nefundamentálnu, antivitalistickú zložku. Tatarka sa takto javí ako autor nie polymorfný, mnohotvárnny, ale skôr dvojtvárnny: jedna jeho tvár je „známa“, verejná (hlásiaca sa k rôznym dobovým konceptom a neskôr ich vytvárajúca), druhá je alebo aspoň chce byť „neznáma“.

Toto rozlomenie môžeme vidieť hneď v programovom článku *Neznáma tvár*, ktorý Tatarka uverejnil v roku 1940 v treťom čísle *Slovenských pohľadov*. Pre slovenskú beletriu tu postuluje zachytenie „najskutočnejšieho človeka“, toho, ktorý sa „za cenu tragického úsilia a lopotenia chce uskutočniť...“. Vôľa po „uskutočnení sa“ je číro vitalistický postulát; vlastne bol by, keby autor vetu nedokončil zasa číro antibiologicky: „...podľa svojej idey a viery.“¹⁰ „Človek je tvorcom človeka“¹¹, píše v článku ďalej, čo opäť možno čítať aj v biologickom poriadku, aj ako metaforu odkazujúcu na vágnu oblasť vtedy do módy (i do štátnej doktríny) prichádzajúcej „viery“: „veď mimo oblasti viery dnešný človek sa nám zdá neskutočný, ba nepravdepodobný.“¹² Tatarka tu takpovediac zhmotňuje ducha a zneskutočňuje telo, a táto inverzia sa mu stane nadlho modelom kultúrneho gesta. Pre katolícky vychovaného chlapca je telesná oblasť „nízka“, preto ju treba zneviditeľniť, resp. tabuizovať. Na druhej strane je tu dedinsky samozrejmy vzťah k fyzickému. Tatarkovým riešením tohto protikladu je usúvzťažnenie telesného so sférou „vysokého“ – až potom možno túto zložku vziať na vedomie. „Fyzikultúra“ sa tu „mestsky“ nepestuje z pragmatických dôvodov (pre zdravie), ale preto, aby sa mohla stať kultom. Takže v skutočnosti, pokiaľ nejde o slovenskú literatúru slovenského štátu, ale o samotného Tatarku, tou jeho „neznámou“ (zakrývanou) tvárou je jeho vitalistický fundament.

Veľa energie, reflexie i imaginácie bude Tatarka venovať pokusom o kohabitáciu týchto protikladných elementov (telo – duša, slasť – hriech, príroda – kultúra, dedina – mesto). Jedným z výsledkov tohto úsilia je na konci jeho spisovateľskej cesty pojem „svätého ticha“, ktorý svojím názvom

¹⁰ TATARKA, Dominik: *Proti démonom*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1968, s. 21.

¹¹ Tamže, s. 24.

¹² Tamže, s. 25.

odkazuje na duchovnú sféru, vecným obsahom však na oblasť tela:

„Prišla táto Eva, objala ma. Ja som nič nerobil, nijaké kúzla ani hokus-pokusy, nastalo sväté ticho, a to je úžasné. Jedno sväté ticho medzi mužom a ženou. Nekonečne slastné, povedomé, nejaká rozpomienka prenatalna, previtálna, že čosi také vždy bolo a zostane, že muž a žena, keď sa dotknú nejakých spojení v sebe, nastane sväté ticho, ktoré je darom milosti.“¹³

Na celkom prvú situáciu „svätého ticha“ si Tatarka spomína z detstva, keď sa s jemu zaslúbenou Jozefínkou od susedov hrávali „na muža a ženu“:

„Pripravila mi hostinu zo svojej desiaty, chlieb, maslo a lekvár. Ja som to zjedol a ona sa posadila tak trochu nado mňa do brehu, takže som sa zase díval medzi jej nožičky. A či veríš, či neveríš, tam sa prvýkrát vynorilo to sväté ticho. Tam za humnami. [...]“

Toto je môj individuálny prazážitok, že existuje čosi medzi mužom a ženou, čo je sväté. To je miesto, kde planie svätý oheň, odkiaľ človek pochádza a prichádza na svet.“¹⁴

Oba úryvky z *Navrávačiek* nám môžu poslúžiť aj ako príklad Tatarkových sakralizačných postupov, pričom dôraz kladený na posvätnosť má prekryť túto svojráznu, číro biologickú fokalizáciu mariánskeho kultu. Odvážne sa tu stretáva vitálne s duchovným. Ako je to však u Tatarku s koexistenciou nevedomého (čo je jedna z foriem vitality) s reflexívnym?

Existencializmus

Prenikavú reflexiu situácie človeka na svete priniesol filozofický existencializmus. Možno sa nazdávať, že Tatarka v existencializme našiel artikulované niektoré zo zložiek svojho životného pocitu – tie, ktoré priradovateľ k pólu kultúry. Problematike vzťahu Tatarku k existencializmu sa naposledy venoval M. Forgáč, ktorý uzatvára, že „centrálным problémom Tatarkovej umeleckej intencie zo začiatku 40-tych rokov [...] nie je analýza existenciálnej samoty, ale skúmanie možností jej prekročenia“¹⁵, s čím možno súhlasiť. Komentár by si však žiadal predpoklad, že Tatarkove juvenílie aj väčšina próz zbierky *V úzkosti hľadania* zachytávajú „existenciálne problémy postavy“¹⁶. V súvislosti s novelou *Ludia za priečkou* autor tiež spomína „vylúčenosť jednotlivca zo spoločnosti“¹⁷.

Takto formulovaný model Tatarku-prozaika by zodpovedal rozvíjaniu línie existencialisticky-nihilistického hrdinu z próz *Rozprávka o prichádzajúcej jari* a *Záchvevy duše*. Pri pozornejšom čítaní *Záchvevy duše* však vidíme,

¹³ TATARKA, Dominik: *Navrávačky*. Bratislava : Artforum, 2013, s. 8.

¹⁴ Tamže, s. 27.

¹⁵ FORGÁČ, Marcel: *Existencializmus a slovenská literatúra*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2012, s. 83.

¹⁶ Tamže, s. 37.

¹⁷ Tamže, s. 39.

že samovražda hrdinu sa tu deje len imaginárne, v predstavách. Nejde tu teda o existenciálny akt rozhodnutia sa pre smrť, skôr o literárnu koketériu s ňou. Forgáč v súvislosti s touto poviedkou camusovsky píše, že „kulisy sa zrútili“ a hrdina vďaka tomu odhaľuje „autentické polohy ľudskej existencie“¹⁸. Lenže práve naopak: Tatarkov rozprávač kulisy stavia, tentoraz kulisy existencialisticky vnímanej skutočnosti: „Bol už večer pridusený hmlou a nasýtený zomieraním.“¹⁹ O čo menej sa Tatarkov juvenilný hrdina priznáva k rudimentárnemu vitalizmu, ktorý je v tejto fáze ešte priveľmi „nekultúrny“, o to väčšmi sa aranzuje do mondénnych, blazeovaných póz.

Východiskovou platformou pre existencialistickú víziu je svet vnímaný vo svojej vecnosti, nezúčastnenosti, a nie „symbolickosti“; je znakovo (a teda aj významovo) vyprázdnený, nie „nasýtený“. Existenciálna hraničná situácia má subjektu, obrazne povedané, otvoriť oči pre neiluzívne vnímanie reality. K. Jaspers, ako ho cituje Forgáč, hovorí, že „v hraničných situáciách sa ukazuje buď ničota, alebo je pociťované to, čo je navzdory všetkému prchavému bytia sveta autentické“²⁰. Zdá sa, že ako autentickú Tatarka pociťoval vitálnu podobu svojho hrdinu a existenciálna rétorika tvorí len umelo naaranžovaný kultúrny protipól. Existenciálna situácia je tu skôr dobrodružstvom.

Zopakujme, že oná existenciálna ničota musí byť najprv uvidená, aby nás mohla prípadne prinavrátiť k autentickému spôsobu existencie. Uvidená uprostred banálnej skutočnosti, ktorej spojivá a kontúry odrazu strácajú zmysel a sú vnímané ako absurdita. Lenže *takto* Tatarkov hrdina či rozprávač skutočnosť nevidí. Ba vlastne nevidí ju takmer vôbec. V slávnej poviedke *Ľudia za priečkou* z knižného debutu je nastolená najprv filozofická (existenciálna) téza a potom nasleduje jej ilustrovanie. Hneď v prvej vete novely sa Časnochovi „vlastný život zdá málo pravdepodobný“²¹. A celá novela dáva tomuto výroku za pravdu: nie však preto, že by sa autorovi podarilo vykresliť „nepravdepodobného“ človeka, ale preto, že ho vykresľuje nepravdepodobne. Autor nedokáže tohto svojho nosiča ideí podať natoľko hodnoverne, aby ho čitateľ mohol vnímať ako (reálnu) postavu.

Možno práve preto Tatarka tak brojí proti „neplodnému“ realizmu (napr. i v článku *Neznáma tvár*) a vyzdvihuje imagináciu (v recenzii Červeňovej *Modrej katedrály*). Ak za vrchol prozaického umenia budeme považovať imaginatívnosť, potom je nedostatok mimeticko-reprodukčných schopností vlastne prednosťou. Pritom zrod pocitu odcudzenia sa odvíja od realistického, ba až hyperrealistického videnia detailov, keď veci

¹⁸ Tamže, s. 45.

¹⁹ TATARKA, Dominik: *V úzkosti hľadania*. Liptovský Mikuláš : Tranoscius, 1997, s. 19.

²⁰ FORGÁČ, Marcel: *Existencializmus a slovenská literatúra*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2012, s. 30. Citát z Jaspersa je z knihy JASPERS, Karl: *Úvod do filozofie*. Praha : OIKOYMENH, 1996.

²¹ TATARKA, Dominik: *V úzkosti hľadania*. Liptovský Mikuláš : Tranoscius, 1997, s. 94.

prerastajú a prekrywajú svoj zmysel. U Tatarku je však najprv konštatovanie nezmyselnosti vecí, až potom nasledujú „veci“ – pravda, už aranžované ako nezmyselné. Tomu sa inak hovorí literatúra à la thèse, a takou je poväčšine zbierka *V úzkosti hľadania*, takou je i *Panna zázračnica*, kde tézou tentoraz nie je existencialistická doktrína, ale „doktrína“ bohémska. Pokiaľ ide o existencialistickú doktrínu, na jej osvojenie by mohol odkazovať navracajúci sa motív samovraždy – lenže u Tatarku je to vždy samovražda tých druhých a navyše vnímaná ako nepochopiteľný skutok. Peklo bytia, to sú tí druhí, mohol by Tatarka sartrovsky povedať...

Zvýznamňovanie

Vieme už, že zvýznamňovanie je štandardný Tatarkov postup. Pozrime sa na to konkrétne.

V tretej kapitole *Farskej republiky* (1948) Tomáš Menkina odprevádza z krčmy „nočnou hodinou“ svojho strýka Amerikána do jeho izbičky vo vile na poschodí. Izbu vidí Tomáš po prvý raz:

„Zo steny, kde visela ako jediný obrázok v izbe reklama severoamerickej paroplavebnej spoločnosti s mapou obidvoch poglobúl, padli mu oči doprostred. Na stole bol tanierik. Na ňom biskupský chlebiček. Strýko tiež naň upieral oči. Pani Minárička piekla. Z dobrého srdca doniesla aj strýkovi. Strýko sa stále díval na tanierik a prežieral. Tomáš niekoľko rás počul, ako strýko prežiera. Strýko načiahol ruku k tanieriku a natiahnutou rukou začal meliť jeden chlebiček po druhom. Trvalo to veľmi dlho, až bolo kopcom melencov. Pozobal niekoľko omrviniiek zo stola. Viac akosi nevládal. Urobil, čo nečakal ani jeden z nich. Vzal tanier s omrvinkami a vyšiel na terasu. Tomáš tiež vstal. Nespúšťal z vedomia hmotu svojho strýka. Na terase strýko podišiel až k samému zábradliu. Noc siahala k nemu po samý kraj zábradlia ako príliv. Nad ním klenula sa noc. Pohybom rozsievača rozosial svoje melence do noci vtákom. Zdal sa mu veľkolepý a významný.“²²

Noc ako príliv, áno, to je existenciálna situácia, ktorá by camusovskú postavu priviedla k uvedomeniu si absurdnosti života. Nie však postavu tatarkovskú: tá prikočí k „veľkolepému a významnému“ gestu rozsievača. Kumulácia významov (archetypálne gesto rozsievača spolu so svätofrantiškovským gestom kŕmenia vtáčkov) a slabosť pre existenciálne aranžmán nedovoľujú Tomášovi ani autorovi uvidieť komickosť celej situácie: kŕmiť vtáčky v noci, keď tie spia, môžu naozaj len podnapití „noční vtáci“. Tento výjav neznačí prekonanie východiskovej absurdity pozitívnym činom, ale je skôr dovedením pozitívneho gesta do absurdity, k nezmyslu.

Pritom existenciálny pocit stratenosti vo svete Tatarkovmu hrdinovi nie je neznámy. Keď sa Menkina vydá medzi robotníkov do Vrútok, kde chcel

²² TATARKA, Dominik: *Farská republika*. Martin : Matica slovenská, 1948, s. 91 – 92.

„stretnúť človeka“²³, prediera sa krovím popri Váhu:

„Štíhle topole na druhej strane Váhu, vrbové kružie, ktoré chutnalo trpkou vôňou, želatínová hladina bariny, ktorá mlčala pred ním, nastavená celej jeho postave ako zelené zrkadlo, nič, ani najmärnejšia podrobnosť, nič od neho nezáviselo. Všetko bolo aj bez neho. Trvalo aj po obrovskom výbuchu spoločnosti, ktorý ho pod troskami pochoval. Boli topole. Bola hladina bariny. Barina snívala ďalej, nastavujúc sa iba prázdnej oblohe. Keď už bolo po výbuchu, stratil sa z jej zorného pohľadu. Všetko, čo videl nezúčastneným pohľadom, žilo pre seba a trvalo vlastnou hmotou. Málo záležalo na tom, či je, a či nie je.“²⁴

Východisko z tohto „mŕtveho bodu“ svojej existencie však Menkina nájde vzápätí. Natrafí na sedliaka, ktorý preosieva piesok na stavbu domu. Menkina mu ponúkne pomoc, „lebo to bola pekná robota zoširoka rozhadzovať piesok po site“²⁵. Počína si tak dobre, že si ho sedliak zjedná za pomocníka pri stavbe, na čo „rozložila sa v ňom zvláštna dôvera Menkinovcov. V práci sa mu ozvala“²⁶.

Nie div, že v konfrontácii s týmto zmysluplným lopatovaním sa Menkinovi zhnusí riaditeľ gymnázia, a vlastne *všetko* („Všetko sa mi hnusí.“²⁷). V čosi vyše trojstranovej pasáži, v ktorej riaditeľ prichádza prehovárať Menkinu, aby sa predsa len vrátil do profesorského zboru, sa slovo hnus v rozličných formách a slovných druhoch zopakuje šestnásťkrát.

Dost' na to, aby nám to ilustrovalo Tatarkove prozaické postupy: najprv deklarácia (téza), potom jej ilustrácia (amplifikácia).

Veľmi obľúbeným, vlastne programovým Tatarkovým postupom je aj už spomínaná imaginácia. To je aj kľúčový termín jeho recenzie Červeňovej *Modrej katedrály*. Túto recenziu môžeme vnímať aj ako Tatarkovu vlastnú ars poeticu. Píše síce o Červeňovi, ale my si tam môžeme dosadiť mladého Tataru:

„So začiatočným Červeňovým vývojovým štádiom i s celkovou tendenciou mladej slovenskej prózy súvisí subjektívnosť. Všetky Červeňove postavy sú viac aperceptívne pasívne a snové ako aktívne v zmysle dejovej dynamiky. Všetky sú pútnikmi, putujúcimi z diaľky do diaľky. [...] Empirické i snové jadro všetkých postáv je tá istá skúsenosť života, ustavične hľadacieho do tváre smrti.“²⁸

Áno, tak ako u Červeňa, je to aj u Tataru či presnejšie, tak to chce byť, najmä to „hľadanie do tváre smrti“. No čoskoro preváži uňho hľadanie do

²³ Tamže, s. 98.

²⁴ Tamže, s. 104.

²⁵ Tamže.

²⁶ Tamže, s. 107.

²⁷ Tamže, s. 122.

²⁸ TATARKA, Dominik: *Protí démonom*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1968, s. 84 – 85. Pôvodne Slovenské pohľady, 1943.

tváre života – možno ani nie tak do tváre, ale tam, kde situuje jeho centrum. Nad líniou nihilistickou preváži vitálna. No zároveň je stále priťahovaný smrťou tých druhých, preto aj ten záujem o Červeňa, aj jeho umelecké nadhodnotenie, ktoré sa traduje dodnes.

Imaginácia má u Tatarku anticipačný charakter a ako prvok programovej ars poetiky zväčša existenciálne zneisťujúci; spomienka je prirodzene retrospektívna a existenciálne uisťujúca, takže musí mať – či už prirodzene alebo neprirodzene – aj selektívnu povahu. Mladý Tatarka „imaginuje“ smrť, starý si spomína na vitálne obrodzujúce momenty ako na stavebné prvky konštrukcie (svojej) individuality. *Navrávačky* nie sú spovedou (spovedáme sa z hriechov), ale rekonštrukciou osobnosti na základe životne pozitívnych momentov. A okrem tohto sú aj prúdom reči, ktorého účelom nie je analýza, ale presvedčanie – nejde totiž len o rekonštrukciu, ale aj o konštrukciu. Toto presvedčanie nesie rétorické znaky zvädzania: zvädzania čitateľov, poslucháčov, poslucháčok – a predovšetkým seba samého. Dalo by sa naozaj povedať, že u Tatarku dominuje Dominik.

Pre tatarkovského hrdinu (a hádam i pre jeho autora) bola problematickosť bytia literárnou (salónnou) záležitosťou, do života sa vrhal so samozrejmosťou, ktorej dôsledky musel neskôr korigovať a napokon v pamäti aj selektívne vymazávať. Všimnime si, ako odpovedá, vlastne neodpovedá na niektoré jatrivé otázky Evy Štolbovej, napr. na tú o jeho „marxizme“: „A že ako sa z toho všetkého ten marxizmus vyvinul? Jebem ti!“²⁹ Potom pridá ešte zopár emfatických a zmätočných viet: „Marxizmus ako sa vyvinul! Ja s vami nesúhlasím. Contestatio. To nie je pravda. To nie je ani tak otázka metafyzická, to nie je pravda, ale *nemôžete* mať pravdu.“ A vzápätí bez akéhokoľvek prechodu vracia sa k tomu, čo považuje za hlavný faktor svojej, ako on hovorí, „individuácie“: „Ako som ti povedal, že som sa s Ulou hral na lampášiky a že to hriech nebol. Ona sa nám rada ukázala a my sme ju celkom chlapčensky radi obzerali, bohviekde, ale medzi nožičkami, pravdaže, najviac.“³⁰ O marxizme už ďalej nepadne ani slovo, zato o nožičkách...

Sakralizovanie

Z predchádzajúcich citátov o „svätom tichu“ už vieme, kam Tatarka situuje *sacrum*. Ostáva už len zaradiť toto gesto do kultúrno-typologického rámca – a tým je primitivizmus. To sa už, ostatne, o Tatarkovi povedalo a hovorí to o sebe aj on sám. Primitivistická koncepcia má však aj svoje konzekvencie vyplývajúce z diametrálne odlišnej ontológie oproti tej modernej.

Mircea Eliade vo svojej knihe *Mýtus o večnom návrate* definuje „primitívnu“ ontologickú koncepciu takto: „Predmet alebo úkon môže byť

²⁹ TATARKA, Dominik: *Navrávačky*. Bratislava : Artforum, 2013, s. 54. Kurzíva autor.

³⁰ Tamže.

reálny, len keď *napodobňuje* alebo *opakuje* archetyp. Realita sa docieľi výlučne *opakovaním* alebo *účastou*. Všetko to, čo nemá exemplárny vzor, je ‚zbavené zmyslu‘, čo znamená, že nemá realitu. Ľudia by sa teda mali snažiť, aby boli archetypoví a paradigmatickí. Táto snaha môže pôsobiť v istom zmysle paradoxne, pretože človek tradičných kultúr sa považuje za reálneho len vtedy, keď prestáva byť sám sebou a uspokojuje sa s napodobňovaním a opakovaním gest niekoho iného. Inými slovami, pokladá sa za reálneho, tzn. ‚skutočne za seba samého‘, práve len vtedy, keď prestáva byť sám sebou.“³¹

Pre primitívneho človeka je skutočným iba to, čo sa vzťahuje k posvätnému (lebo iba ono skutočne existuje), kým pre existencialistu iba to, čo sa vzťahuje k jeho individuálnemu bytiu. Individuálnou existenciou a jej zánikom sa pre existencialistu končí horizont bytia, kým pre „primitivistu“ sa za individuálnym bytím rozprestiera nezmerný obzor večnosti. Ak skutočné je iba to, čo sa vzťahuje k posvätnému, potom samotné posvätné je večné. A práve sem chce Tatarka transcendovať svoju vitalisticko-hedonistickú bázu. Nestačí preto veci iba zvýznamňovať – ak sa chceme dotknúť večnosti, treba ich sakralizovať, umiestniť do posvätnej minulosti. Pri zvýznamňovaní si Tatarka nie vždy počínal vyberavo (pripomeňme si Forgáčovo tvrdenie, že Tatarka zvýznamňuje všetko), čo malo za dôsledok, prinajmenšom po zbierku *Rozhovory bez konca* (1959), estetickú chabosť, prinajmenšom nevyrovnanosť. V umeleckej štruktúre totiž nemôže byť všetko (rovnako) významné – a to v lyrizovanej próze i u „lyrikov sujetu“ je! Našťastie, vyberavejšie si počínal pri sakralizovaní: keďže bol vychovaný v monoteistickom katolicizme, vo svojej „primitivistickej“ fáze zosadil Boha a na jeho miesto dosadil ženu. A ako bol Boh trojjediný, takou je aj Tatarkova Žena: matka, milenka, sestra.

Toto všetko sú známe veci. Z hľadiska našej témy môžeme dodať už len toľko, že ak sa máme *zúčastniť* na posvätnej realite, možné je to iba formou rituálu. Tatarka ritualizuje ľudské úkony, aby z nich urobil znak odkazujúci k večnému zmyslu. A často sú to paradoxne tie isté úkony, ktoré sú pre existencialistu zdrojom pocitu odcudzenia. (Stačí si porovnať sarkasticky podaný výjav súložiaceho starca vo Vilikovského novele *Pes na ceste*³² s pateticky, zbožne a opakovane súložiacimi starcami tatarkovskými.)

Svoj silný vitalistický fundament Tatarka vo svojich prvých prózach komplementarizoval nepresvedčivou existencialistickou rétorikou. Vo svojich posledných textoch sa už zaň nehanbí, lebo, popravde, už sa niet za čo hanbiť: vitalizmu niet, ostali naň len spomienky, z ktorých buduje svoje náboženstvo, zvané ženstvo.

³¹ ELIADE, Mircea: *Mýtus o večném náoratu*. Praha : OIKOYMENH, 2009, s. 36.

³² VILIKOVSKÝ, Pavel: *Pes na ceste*. Bratislava : Kalligram, 2010, kap. 16.

LITERATÚRA A PRAMENE

- ELIADE, Mircea: *Mýtus o večném návratu*. Praha : OIKOYMENH, 2009.
- FORGÁČ, Marcel: *Existencializmus a slovenská literatúra*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2012.
- MATUŠKA, Alexander: *Dominik Tatarka päťdesiatročný*. Slovenské pohľady, 79, 1963, č. 3. s. 94 – 102.
- TATARKA, Dominik: *Farská republika*. Martin : Matica slovenská, 1948.
- TATARKA, Dominik: *Proti démonom*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1968.
- TATARKA, Dominik: *V úzkosti hľadania*. Liptovský Mikuláš : Tranoscius, 1997.
- TATARKA, Dominik: *Navrávačky*. Bratislava : Artforum, 2013.

SUMMARY

Vitalistic face of Dominik Tatarka

The paper is dedicated mainly to the opening and closing part of the prosaic work of Dominik Tatarka (1913 – 1989): on the one hand – his first short stories published in journals and his debut book *V úzkosti hľadania* (*In anxiousness of searching*, 1942), on the other hand, his latest work *Navrávačky* (1986). When we compare them, the arc through which Tatarka's work has gone is evident: from suppressing the natural-biological element of a man to admitting it, and even sacralizing it. The study is based on the notion that the author's starting feeling and invariant foundation of his prose is vitalism. This natural pole of human ontology is perceived by the author as an element that needs to be constantly overcome by cultural acts. Therefore in different stages of his work he sets against the natural-vitalistic pole various cultural and ideological concepts, which contain a considerable variability: existentialism, communism, faith, etc. These concepts sometimes almost completely suppressed the primary vitalistic base, but they would never oust it from its foundational position. Tatarka's works culminate in acknowledging of this primitivistic base, but it is also an attempt to move it into the realm of culture by sacralizing selected natural and biological phenomena (especially sexuality).

Interpretácia básne Miroslava Válka Dejiny trávy

Dejiny trávy

Oldřichovi Mikuláškovi

To by ste radi videli,
ten fosfor!
Tú lúku, svietiacu ako hodinky,
keď ukazuje jar!
Ešte má mäkké lýtka,
svaly ju budú bolieť
a už sa na svahu mihne jej zelený kabriolet,
ó, akcelerácia tráv!

A chlorofyl!
A jarné klíčenie!
A dvestotísíc iných hlúpostí!
Hlava vás z toho nezabolí
a tráva už vchádza do ďalšieho kola.
Zaspievaj niečo veselé,
zaspievaj, ale rýchle!

Splašení ako jelene,
starneme tráve na očiach.

A už to nie je pretekársky voz,
hrmenie jarných motorov,
šialenstvo tribún!
Je tu len smutné auto s pivom,
z ktorého vyhadzujú
zelenú fľašu s penou v hrdle,
žriebätá,
koníky lúčne,
napodobňujúce cval.

Raz a dva,
vysoko kolená,
spievať!

A tak sa človek dožil tisíc rokov.
Musel len bežať,
predbiehať s penou v hrdle,
nik sa ho nespýtal:
„Prečo?“ A „Kam?“

A kto sa spýtal trávy, kam rastie a prečo?
Kto sa spýtal na jej vnútorný život?
Kto aspoň steblo trávy preložil
do ľudskej reči?
Nič, iba oheň a dážď.

A tráva pracuje:
nad chodbami krtov,
nad hrobom,
nad hrobom,
počúva nárek mora,
šelest nad aortou,
premieňa
požiar slnka,
blúznenie vody,
premieňa
mŕtve veci na živé,
trápi sa sama v sebe,
hľadá im správny tvar.

Napísané sú:
dejiny vojen,
dejiny filatelie a futbalu.
Dejiny trávy nikto nenapísal.
Z hľadiska trávy je to bezvýznamné.
Jej dejiny sú dlhé a plynulé.
Premávajú v nej expresy
a nájazdníci hryzú hrivy koní.
Zapadá do nej zlatovlasá hlava
a mnohý kohútik v nej stratil hrebienok,
ó, pozná bludné hviezdy!
Tráva vie, po čom býva krv.
V pamäti drží všetky letné lásky,
cudzoložstvá
a beštiálne vraždy.
Ale tráva je trpezlivá

a citlivá.
Tráva všetko zakryje.
Mlčí.

Nepozerajte na ňu zvsoka.
Tráva vie, od čoho mŕtvych bolí zub,
tráva vie všetko o živote a smrti.
Tráva má presný zoznam nádejí a slz.
Vypočítala vašu definitívnu podobu,
podčiarkla si vás zelenou
a čaká.

Raz všetko pochopím
a odhalím ti skryté súvislosti vecí.
Poď,
vyjdeme do tmy
počúvať pôrodné bolesti trávy,
krutý krč koreňov,
praskanie buniek,
vrenie štiav.
Už všetkému rozumiem,
akoby sám som bol trávou.
Polož si ruku na chrbát noci,
počúvaj dobre, čo vravím:

Nič, iba oheň a dážd!

V názve básne *Dejiny trávy*, ktorou sa otvára významná zbierka Miroslava Válka (1927 – 1991) *Nepokoj* (1963), je rozpor medzi pomenovaniami vyplývajúci z toho, že dejiny sa píše o významných veciach, nie o takej triviálnej veci, ako je tráva. Názov je teda výrazom básnikovho empatického prístupu k niečomu, čo nie je predmetom našej osobitnej všímavosti a čomu sa všeobecne neprisudzuje vysoká miera hodnoty.

Hneď prvým veršom s kontaktnou funkciou sa básnik obracia na príjemcov, aby nasmeroval ich pozornosť na niečo ako jarmočné predstavenie a vtiahol ich do diania básne. Verše sú štylizované ako prezentácia nezvyčajného podujatia. Literárne poučenejší čitateľ si spomenie na poetizmus s jeho obľubou atrakcií. Verše nie sú priamym predstavením jarnej prírody, je to jej básnikovo kreatívne predstavenie, v ktorom rozpútava svoju básnickú, osobitne imaginatívnu potenciu.

Začiatok básne je superficitný, ódický. Indikátorom očarenia je aj zvolacia vetná modálnosť so sériou viet končiacich sa výkričníkom. Prvý odsek graduje veršom s patetizujúcim „ó“ – „ó, akcelerácia tráv!“.

Vecne konkrétna obraznosť vyrastá z biochemickej rastlinnej, technickej a športovej sféry. V popredí je vizualita, svetelno-farebný efekt jarnej trávy. Výraz „fosfor“, inak názov chemického prvku, čítame vo význame zelenkavo svietiaci ako fosfor. Rozvité metaforické technické vizuálno-chromatické prirovnanie „Tú lúku, svietiacu ako hodinky, / keď ukazuje jar!“ vzniklo asociatívne, na základe spojitosti s fosforom. Asociácia má vecný podklad, fosfor je súčasťou rastlín a súčasne sa používa vo svietiacich hodinách. Obrazy s metaforickými antropomorfnými výrazmi odkazujúcimi na oblasť športu, v ktorých sa k slovu dostane aj taktilnosť „Ešte má mäkké lýtka, svaly ju budú boľieť“, prerastú do sféry športového automobilizmu: „a už sa na svahu mihne jej zelený kabriolet, / ó, akcelerácia tráv!“, neskôr „pretekársky voz, / hrmenie jarných motorov, / šialenstvo tribún“. Výraz „chlorofyl“, teda botanický termín označujúci zelené farbivo listov rastlín, ktorým rastliny zachytávajú slnečnú energiu a premieňajú ju na energiu chemickú, listovú zeleň, je najzrejmejším prejavom toho, že do obrazu jarnej trávy, jej zelenej farby a rýchleho rastu básnik zapojil aj biochemický proces fotosyntézy.

Válek sa tu predstavuje ako básnik rovnako senzuálny ako intelektuálny. S obdivom sledujeme, z akých netradičných obrazných zdrojov stavia báseň. Lexiku i obraznosť charakterizuje zapojenie odborných termínov do textu, čo je prostriedkom inovácie lyriky a jej intelektualizácie. Nevedie to však k výrazovej exkluzívnosti, lebo termíny sú relatívne známe. Autorove obrazy z oblastí v poézii netradičných sú aj dôležitými indikátormi „civilnej, neliterárnej hovorovosti“¹.

Ak už Milan Šútovec v dobovej recenzii písal o spojení vedeckého a básnického poznania v *Nepokoji* (hovoril o jeho nejednom princípe „nie nepodobnom základným metodologickým princípom vedy“, o „blízkosti Váľkovej poézie exaktnému poznávaniu“²), platí to aj pre túto báseň. Nesporne je to zrejme v poznaní o účasti trávy na fotosyntéze, na premene anorganických látok na organické, teda na životnom princípe. V deviatom odseku básnik doslova píše: „premieňa / mŕtve veci na živé“. Básne s motívom jari (koľko ich bolo napísaných!) Válek intelektuálne prehľbuje zapojením vedeckého poznania do básne, ktoré sa stáva súčasťou jeho vlastnej reflexie.

Významová výstavba básne je kontinuïto-diskontinuïtná. Séria exklamatívnych oslavných viet zakončených výkričníkom sa „pretne“ prudko „znižujúcim“ depatetizujúcim subverzívnym veršom, numerickou

¹ MIKO, František: *Poézia, človek, technika*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1979, s. 214.

² ŠÚTOVEC, Milan: *Nepokoj zoona (K novej knihe M. Váľka Nepokoj)*. Smena, 17, 28. 1. 1964, č. 24, s. 4.

hyperbolou „A dvestotisíc iných hlúpostí!“. Pre Válka sú takéto postupy charakteristické. Vedľa seba sa uňho ocitajú nadšenie a jeho subverzia. Uvedme si však celý odsek:

A chlorofyl!
A jarné klíčenie!
A dvestotisíc iných hlúpostí!
Hlava vás z toho nezabolí
a tráva vchádza do ďalšieho kola.
Zaspievaj niečo veselé,
zaspievaj, ale rýchle!

V odseku sa trikrát mení vetná modálnosť. Po zvolacích vetách v prvých troch veršoch nasleduje dvojveršová oznamovacia veta a po nej dvojveršová žiadacia. Verš „a tráva už vchádza do ďalšieho kola“ je tiež antropomorfná športová metafora. Verše „Zaspievaj niečo veselé, / zaspievaj, ale rýchle!“ signalizujú inú problematiku, problematiku ľudského subjektu vynárajúcu sa na pozadí reflektovania trávy. Kým v jej prípade časová postupnosť znamená iba „vchádzanie do ďalšieho kola“, ľudský subjekt plynutie času znepokojuje, ba je z neho nervózny. Verše sú existenciálne nástojčivou výzvou zoči-voči vedomiu plynutia času individuálneho ľudského života a prichádzajúceho smútku. Adresát zvolaní bol kolektívny (vy), adresát výzvy je príznačne individuálny (ty); možno ju však čítať aj tak, že je adresovaná samému sebe, teda lyrickému subjektu (ja).

Ďalšie dva verše porovnanie odlišného času trávy a privátneho ľudského času potvrdzujú a rozvíjajú:

Splašení ako jelene
starneme tráve na očiach.

Zoomorfné metaforické prirovnanie vyjadruje našu vyľakanosť z vlastného „starnutia“, ktoré sa už pomenuje priamo a ktoré vidí a sleduje tráva, ktorej čas nie je oproti času ľudského jednotlivca ohraničený. V tejto významovej línii autor pokračuje:

A už to nie je pretekársky voz,
hrmenie jarných motorov,
šialenstvo tribún!
Je tu len smutné auto s pivom,
z ktorého vyhadzujú
zelenú fľašu s penou v hrdle,
žriebätá,

koníky lúčne,
napodobňujúce cval.

Oznamovacia zvolacia veta v prvých troch veršoch je povzdychom. Autor neostáva pri poetistickej felicitej fascinácii jarou. Predchádzajúca eufória sa zlomí do smútku, ódickosť do elegickosti. Zaznie smútok z plynutia času individuálneho ľudského bytia a vedomie krutosti zákonov ľudského života. To všetko básnik vyjadrí najmä kontrastnou zmenou výjavov zo sveta súčasnej civilizácie. Znova pocítíme pôsobivú civilnosť obrazov. S plynutím času sa kvalita individuálneho ľudského života mení, čo básnik vyjadruje v zoomorfných metaforách, už to nie je „cval“, ale jeho chabé „napodobňovanie“.

Neosobná rozkazovacia veta s neprítomnosťou sloviac a so záverečným neurčitkom v ďalšom odseku „Raz a dva, / vysoko kolená, / spievať!“ je do textu básne vložená ako citát, signalizujúci uplatnenie techniky montáže. Pravda, segment je asociatívne spojený s motívom cvalu z predchádzajúceho odseku, čím sa montážnosť „zmäkčuje“. V danom významovom kontexte odsek, ktorý má charakter повелу, čítame aj ako pripomenutie školských či vojenských pochodov. Vnímame ho v ironickom a sebaironickom mode. František Miko v súvislosti so záverom predchádzajúceho odseku a výzvy na pochod a spev hovorí o paródii³.

Raz a dva,
vysoko kolená,
spievať!

A tak sa človek dožil tisíc rokov.

Musel len bežať,
predbiehať s penou v hrdle,
nik sa ho nespýtal:
„Prečo?“ A „Kam?“

Báseň sa stáva reflexiou človeka v dejinách, človeka nepriviligovaného, človeka ako nástroja mocenských záujmov, ktorý o svojom osude sám nerozhoduje, človeka ako predmetu inštrumentalizácie, ako štvanca mocných. Aj motív pochodu sa pri spätnom prečítaní novo z významňuje – pochodujúci je podriadený cudzej vôli. Motív núteného behu sa vystupňuje do predbiehania, ktoré sa vyjadrí obrazným veršom „predbiehať s penou v hrdle“, významovo kontrastným k veršu o „zelenej flaši s penou v hrdle“ vyhadzovanej zo „smutného auta s pivom“.

³ MIKO, František: *Poézia, človek, technika*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1979, s. 216.

Autor vzápätí nastoľuje paralelu správania sa k tráve a k človeku. Ďalší odsek je vďaka antropomorfizácii trávy nielen o nej, ale aj o človeku:

A kto sa spýtal trávy, kam rastie a prečo?
 Kto sa spýtal na jej vnútorný život?
 Kto aspoň steblo trávy preložil
 do ľudskej reči?
 Nič, iba oheň a dážď.

Básnik kladúci si otázky o zmysle rastu trávy a motivácii jej rastu, o jej vnútornom prežívaní diania, o absencii ústretového „humánneho“ skutku v jej prospech, hovorí aj o človeku. Tráva akoby sa stávala aj symbolom ľudí z nepriviligovanej vrstvy spoločnosti. Tento symbol vznikol metonymicky, ako obraz okolia vypovedajúci aj o ľuďskom⁴.

Verše „Kto aspoň steblo trávy preložil / do ľudskej reči?“ je skvelou básnickou revitalizáciou frazémy *nepreložiť krížom slamy* vo význame nič neurobiť. Výraz „preložil“ popri význame, aký má vo východiskovej frazéme, nadobúda aj ďalší význam, autor rozohral homonymickú dvojjvýznamovosť tohto slova. Verše, ako zistil už Miko, vznikli kontamináciou, vidíme v nich kontamináciu frazémy *nepreložiť krížom slamy* a spojenia *preložiť do inej reči*⁵. Revitalizácia frazémy má metaforický antropomorfný charakter. Básnik ňou vyjadruje neprítomnosť akéhokoľvek „humánneho“ činu pre trávu. Nepriamo tým vyjadruje aj sklamanie z absencie humanity k nevýsadnej spoločenskej vrstve v priebehu dejín. Verše pritom majú charakter básnických otázok, zvolaní, ktoré pôsobia naliehavo.

Výrazy „oheň“ a „dážď“ označujúce živly ohňa a vody v poslednom verši „Nič, iba oheň a dážď!“ vyvolávajú v danom kontexte predovšetkým záporné konotácie. Je to najenigmatickejší verš básne. Nejednoznačnosť výkladu súvisí s tým, že pomenovania „oheň“ a „dážď“ sú symboly. Vzhľadom na válkovský spôsob výstavby básne treba v nich, najmä v druhom výraze, počítať s polysémiou. Verš vzbudzuje predstavu ničenia ohňom, pálenia, a prostredníctvom dažďa hasenie ohňa; súčasne však aj vytvárania podmienok pre nový rast, lebo dlhotrvajúci silný dážď môže byť pre trávu ničujúci, ale dážď je pre ňu predovšetkým oživujúci a životodarný, je predpokladom jej „vzkriesenia“ a nového vzostupu; pomenovanie dážď zároveň v kontexte autorovej poézie môže konotovať plač, trápenie, bolesť.

Verš je výrazom správania sa prírody k tráve v indierentnej fyzikalite. V tomto zmysle sa jeho paralela vynára vo veršoch nasledujúcej básne zbierky *Zoony na nedeľu*: „A stále rovnako sa krúti Zem, / zjari do leta a z leta do jesene, / rovnaké sú mračná nad ňou zavesené, / rovnaké slnko

⁴ O „metonymickom symbole dejín“ v básni hovorí aj F. MIKO. Tamže, s. 221.

⁵ Tamže, s. 220.

páli / tých, ktorí zrádzali, / aj tých, čo milovali...“ Podstatná je krutosť tejto indiferentnosti. Za kľúčový pre interpretáciu tohto verša teda pokladám význam krutej indiferentnosti. Významový kontext odseku a začiatok tohto verša („Nič iba...“) napovedá, že verš treba interpretovať ako kondenzovane vyjadrené, dlhodobou skúsenosťou podložené poznanie negatívneho, neúčastného, indiferentného správania k tráve, správania, ktoré nemá nič spoločné s empatiou. Keďže za trávou vo veršoch vidíme aj obraz nepriviligovaného, nezbadaného človeka, verš je poznaním stáročného osudu a situácie trávy i takéhoto ľudského jednotlivca.

Na porovnanie sa verš núka s veršami T. S. Eliota v *Little Gidding* zo skladby *Štyri kvartety*⁶:

Oheň a voda zaviní,
že zmiznú mestá, tráva, pastviny.
Oheň a voda svojím smiechom skalí
obete, ktorých sme sa odriekali.
Oheň i voda ničia steny
nami už dávno opustených
chrámov a svätyne.
Tým voda s ohňom zahynie.

Miko verš interpretuje takto: „Vynára sa základné poznanie, ktoré prináša báseň: ‚Nič, iba oheň a dážď‘. To jest nič ľudské, nijaký pocit, iba nepretržité opakovanie ‚vzplanutia‘ a ‚uhasínania‘ (alúzia na filozofiu antického Herakleita). Tento protiklad však nie je jednoznačný, lebo ‚oheň‘ a ‚dážď‘ znamená i ‚spálenie‘ a ‚znovuzrodenie‘ (a v tom je zase verš alúziou na mytologického vtáka fénixa, ktorý zaniká v plameni, aby sa z vlastného plameňa znovuzrodil)“⁷. V ďalšom odseku čítame:

A tráva pracuje:
nad chodbami krto,
nad hrobom,
nad hrobom,
počúva nárek mora,
šelest nad aortou,
premieňa
požiar slnka,
blúznenie vody,
premieňa

⁶ Preklad Ján Buzássy v jazykovej spolupráci so Zuzanou Bothovou, in: T. S. Eliot: *Pustatina*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1966, s. 84.

⁷ MIKO, František: *Poézia, človek, technika*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1979, s. 220.

mŕtve veci na živé,
trápi sa sama v sebe,
hľadá im správny tvar.

Verše vypovedajú o nepoddajnosti trávy, o jej premáhaní smrti, trápenia prírody a človeka, o jej neúnavnej práci na obnovovaní a pokračovaní života. Symboly „oheň“ a „dážď“ sa objavujú v novej významovo jasnejšej konkretizácii ako „požiar slnka, / blúznenie vody“. Tráva má tú moc, že tieto prírodné fenomény sa v procese fotosyntézy zúčastňujú na premene neživého na živé. Ak sme v predchádzajúcom odseku symboly „oheň“ a „dážď“ čítali v zásade v zápornom videní, teraz sa predstavujú ako hodnotovo opačné, kladné entity, vďaka tráve sa zúčastňujú na životnom, ba tvorivom princípe. Válek – ako znova registrujeme – v rámci básne protikladne mení optiku. Miko v pracovnom úsilí trávy presne odkrýva „tvorivý proces“: „Prikrýva stopy zániku, zjednocuje požiar slnka a vlastnosti vody v tvorivom procese, ktorý dáva veciam ich tvar“⁸. Dodajme, že dáva tvar aj „blúzneniu“, čím ho vlastne prekonáva.

Váľkov pohľad na trávu nie je vonkajškový, je to pohľad do jej vnútra, všima si aj to, ako „trápi sa sama v sebe“, v antropomorfnom videní ju vníma ako ľudský subjekt so svojim „vnútorným životom“. Aj vďaka tomu možno odsek čítať i ako obraz neustávajúceho úsilia nezbadaného človeka v prospech života.

V ďalšom odseku básnik hovorí o nenapísaných dejinách trávy, o jej „dlhých a plynulých“, teda nepretržitých dejinách, o tom, čo je súčasťou jej dejín a čo sa spája s človekom, s pozitívnym i negatívnym, a čo tráva uchováva v pamäti. K tomu dodáva:

Ale tráva je trpezlivá
a citlivá.
Tráva všetko zakryje.
Mlčí.

Básnik vyzýva: „Nepozerajte na ňu zvysoka.“ Prichádza s optikou, ktorá prehodnocuje postavenie trávy vo vzťahu k človeku. V jeho hierarchii stojí tráva nad človekom. Prisudzuje jej múdrosť, poznanie o nás, o mŕtvych, „o živote a smrti“, o našich „nádejach a slzách“, o čase našej smrti.

V ďalšej časti sa objavuje motív poézie, hoci toto pomenovanie autor priamo nevyсловí. Poéziu básnik chápe ako proces poznávania univerza, ktoré smeruje do jeho štruktúrnej hĺbky: „Raz všetko pochopím / a odhalím ti skryté súvislosti vecí“. Ide o videnie javov nie na povrchu a izolovane, ale v hĺbkových vzťahoch a ich interakciách, o odkrytie doteraz nezbadaného.

⁸ Tamže.

Takáto formulácia procesu poznávania súvisí aj s produktívnym chápaním vedeckého, dokonca i literárnovedného poznávania. Válek tu nadväzuje na Novomeského chápanie poézie, ako ho vyjadril vo veršoch básne *Krásny deň* zo zbierky *Soätý za dedinou*: „bľažený z poézie, / ktorá nám odhaľuje skryté mená vecí, / tajomstvá javov, / podstatu sveta“⁹. Toto hĺbkové poznávatelské chápanie poézie nadobúda u Válka ešte vyhotenejšiu podobu.

Lyrický subjekt a básnik vyzýva partnerku alebo niekoho iného (môže to byť aj čitateľ) počúvať prejavy trávy v dramaticky vypätých fázach s exponovanou skutočnosťou drsnosťou. Vyzýva k poznávaniu skutočnej tváre reality. Vnímame to aj ako formuláciu básnikovho programu, pričom sa nevyhneme asociácii s Váľkovou už v básnických začiatkoch esejisticky proklamovanou orientáciou na realizmus¹⁰.

Z poznávania reality mu znova vyplynie poznanie jej krutosti: „Nič, iba oheň a dážd!“ Keďže ide o záverečný, samostatne graficky vyčlenený verš básne, vnímame ho ako osobitne exponovaný. Predznamenáva aj charakter autorovej zbierky, jeho ďalšej zbierky *Milovanie v husej koži* a nakoniec aj neskorých cyklov *Z vody* a *Obrazáreň*, prinášajúcich poéziu nemilosrdného poznania.

V rámci slovenskej poézie je Válek v poézii krutého poznania ako dôsledku vyhotenej analytickosti pokračovateľom Ivana Kraska a Pavla Horova zo zbierky *Nioba matka naša* z roku 1942 (autor teda nenadväzoval iba na reflexívnosť Laca Novomeského).

Realizácia tohto chápania poézie v *Nepokoji* mala priaznivú kritickú rezonanciu. Milan Hamada v recenzii zbierky napísal: „Doba, ktorú ľudia prežívajú, spôsobila, že tento bytostný lyrik, básnik imaginatívnych zázračností, naturelom očarený poetista sa stal básnikom – analytikom človeka a jeho situácie. Celkom v duchu rozhodujúcich tendencií našej súčasnej i svetovej literatúry“¹¹. Michal Nadubinský v článku o autorovej poézii rezumuje: „svojím myšlienkovým obsahom, ktorého hranice zasahujú v našej poézii bezpochyby dávno nevídané priestory, je to poézia, ktorej len tak ľahko nenájdeme konkurenciu, a to nielen u nás doma“¹².

Július Vanovič v rozhovore s básnikom uvádza: „Takáto poézia – demaskovateľka, odkrývateľka skrytej diagnózy človeka a sveta a zároveň jeho uvedomovateľka, mi prichodí dnes ako najpotrebnejšia. Je však zarážajúce, ako sa jej dnes básnici (ale aj prozaici) vyhýbajú.

⁹ Porov. HAMADA, Milan: *Zvon ľudského nepokojá*. Kultúrny život, 19, 1964, č. 18, s. 4.

¹⁰ VÁLEK, Miroslav: *Cesty poézie*. In: Mladá tvorba, 3, 1958, č. 3, s. 2 – 3.

¹¹ HAMADA, Milan: *Zvon ľudského nepokojá*. Kultúrny život, 19, 1964, č. 18, s. 4.

¹² NADUBINSKÝ, Michal: *Básnik dvoch pólou*. In: Slovenské pohľady, 81, 1965, č. 4, s. 80.

Nie je to obchádzanie vlastného osudu, pravdy o vlastnom živote; klamanie poéziou seba aj druhých? Veď v situácii, ktorú vyslovil Váš Nepokoj, sa všetci nachádzame“¹³.

Z básne možno vydedukovať, že poézia je básnikovi aj úsilím priblížiť predpokladané poznanie nezbadaného, nevyšadného, toho, čo sa pokladá za periférne. Poézia je tu nato, aby upozorňovala na nezbadané hodnoty. Verše „Už všetkému rozumiem, / akoby sám som bol trávou“ naznačujú, že rozumieť niečomu predpokladá jeho poznanie aj schopnosť empatie voči nemu, schopnosť akoby prežívať jeho osud, stať sa akoby ním.

Válek vlastne touto básňou anticipoval záujem historikov o dejiny prehliadaného či marginalizovaného, teda o nové chápanie dejín.

Motívu trávy sa autor v básni zmocňuje najmä jej antropomorfizáciou. Do metaforických vzťahov vstupuje spomínaná biochemická, technická a športová sféra. Evidentný je akcent na zmyslovosť. V rámci zdôraznenej vizuálnosti je významná chromatickosť, vyjadrená „explicitne... a hlavne implicitne“¹⁴, pričom dominuje zelená farba súvisiaca s farbou trávy: „ten fosfor!“, „Tú líuku, svietiacu ako hodinky“, „zelený kabriolet“, „A chlorofyl!“, „zelenú fľašu“, „podčiarkla si vás zelenou“. Istý priestor básnik udeľuje aj auditívnemu vnímaniu: „Zaspievaj niečo veselé, / zaspievaj, ale rýchle!“, „hrmenie jarných motorov, / šialenstvo tribún“, „Raz a dva, / vysoko kolená, / spievať!“, „počúva nárek mora, / šelest nad aortou“, „blúznenie vody“, „Pod, / vyjdeme do tmy / počúvať pôrodné bolesti trávy, / krutý krč koreňov, / praskanie buniek, / vrenie štiav“ (tu sa auditívnosť zosilňuje situovanosťou do tmy). Z hmatových predstáv popri „mäkkých lýtkach“ trávy je výrazný verš „Polož si ruku na chrbát noci“ – noc je pritom vivifikačne skonkrétnená. Konkrétnosť sa dosahuje najmä neobraznými a obraznými konkrétami; patria k základom autorovej poetologickej výbavy.

Oslavný, ódický rozmer vzťahujúci sa na trávku je z hľadiska žánrového tvarovania básne veľmi dôležitý. Ide o ten druh ódickosti, ktorá je v nej založená na „povýšení“ toho, čo v našom vedomí stojí „nízko“.

Válek báseň dedikoval českému básnikovi, predstaviteľovi moravskej línie modernej českej lyriky Oldřichovi Mikulášskovi, v ktorého poézii, osobitne v básni *Tráva* z básnickej knihy *Divoké kačeny* (1955), je motív trávy výrazne prítomný. Porovnaním jeho tvarovania, osobitne v Mikulášskovej básni *Tráva* a vo Váľkovej básni *Dejiny trávy*, sa zaoberal Miroslav Zelinský. Pre informáciu uvádzam záver jeho komparácie: „Váľkovi je tráva témom hlbinnějším, není mu metaforou se sociálním, ideologickým akcentem jako Mikulášskovi. Tráva je zde spíše svědkem, vystupuje sice rovněž její plebejskost, ovšem

¹³ Na slovo s Miroslavom Váľkom. Otázky kládol Július Vanovič. In: Slovenské pohľady, 81, 1965, č. 6, s. 20.

¹⁴ ZELINSKÝ, Miroslav: *Oldřich Mikulášek a Miroslav Válek: dva básnické světy (konfrontační interpretace)*. Slovenská literatúra, 40, 1993, č. 4, s. 291.

ne ve smyslu sociálním, ale spíše existenciálním, je dříve hymnicky širokou metaforou bytí v souřadnicích přirozeného světa než metaforou života podmíněného sociálně a politicky jako u Mikuláška¹⁵. Autor komparácie dokonca hovorí o „válkovej básnickej polemike s Mikuláškom“¹⁶. Váľkova báseň môže tak vyznievať, ale skôr by som ju chápal ako autorov pokus zmocniť sa motívu iným spôsobom. Dedikácia bola zaiste predovšetkým prejavom Váľkovej spriaznenosti s týmto moravským básnikom, členom literárnej skupiny Host do domu okolo rovnomenného brnianskeho časopisu, s ktorou sympatizovali aj iní slovenskí básnici. Vo Váľkovom prípade bol v tejto súvislosti nezanedbateľný aj moravský pôvod jeho otca.

Na dynamickom tvarovaní básne na viacerých rovinách, pre Váľka príznačnom, sa podpisuje aj jej zvukové štruktúrovanie – rytmické, asonančno-rýmové a eufonické. Na rozdiel od niektorých iných novších básnikov vo svojej tvorbe aj tejto stránke venuje veľkú pozornosť. Netradične pracuje s prvkami charakteristickými pre sylabotonicú poéziu. Výraznú, vzájomne prepojenú stavebnosť Váľkovej poézie teda môžeme sledovať na rozličných úrovniach. Básnik pritom neimituje jestvujúce modely básne, ale vytvára vlastné. Aj v súvislosti s touto autorovou básňou možno hovoriť o neoavantgardnej umeleckej štruktúre. Zreteľné je predovšetkým Váľkovo rozvíjanie podnetov poetizmu, premietajúce sa najmä na úrovni netradičnej inkoherentnej skladobnosti založenej na posune od „sukcesívneho“ k „paradigmatickému radeniu obrazov“¹⁷, na obraznosti využívajúcej princíp asociatívности a zdôraznenej senzuálnosti a v istých aspektoch zvukovej organizácie. Poetizmus však nebol poéziou analytického intelektu – najmä tým sa od neho Válek v tejto básni aj inde odlišuje.

Báseň je napísaná rôznoslabičným veršom s jambickou tendenciou. Jambické tvarovanie tvorí základ, ktorý básnik opúšťa a znova sa k nemu vracia. Niekedy sa jambická usporiadanosť narušá iba rozpísaním syntakticko-intonačného celku do dvoch veršov („koníky lúčne, / napodobňujúce cval“, „premieňa / požiar slnka“, „premieňa / mŕtve veci na živé“ a i.) Zreteľná je tendencia zakončiť verš klauzulou – ∪ – („Nič, iba oheň a dážď“) alebo – ∪ – ∪ („akoby sám som bol trávou. / Polož si ruku na chrbát noci, / počúvaj dobre, čo vravím:“). Rytmické variácie participujú na významovom odtieňovaní veršov.

Autor pracuje s asonanciou, dekanonizovaným rýmom a eufonicky presným rýmom, pričom navzájom sa prestupujú. Z hľadiska usporiadania sú voľné. Jediným eufonicky presným rýmom, ktorý nie je súčasťou eufonicky nepresných „súzvukov“, je objavný rým bolieť – kabriolet. Jeho druhý člen pôsobí značne exoticky, takže by sme ho mohli označiť za poetistický. Na

¹⁵ Tamže, s. 289.

¹⁶ Tamže, s. 291.

¹⁷ MIKO, František: *Poézia, človek, technika*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1979, s. 214.

poetistickú avantgardu básnik nadväzuje aj uprednostnením asonancie a eufonicky nepresného rýmu.

Celou básňou prechádza voľná mužská asonančno-rýmová reťaz so spoločnou samohláskou – *a*, ktorej vnímanie sa stráca a znova vynára: *jar – tráv – na očiach – žriebätá – coal – dva – kolená – nespýtal – Kam – dážd’ – premieňa – premieňa – tvar – zovysoka – štiav – dážd’*. Niektoré spojenia možno označiť za prešmyčkové rýmy: *jar – tráv*, za presahové rýmy: *coal – dva, žriebätá – nespýtal* i za presné rýmy: *jar – tvar*. Tento nepretržitý asonančno-rýmový rad prispieva k umeleckej celistvosti a výraznosti básne. V podobnej forme ho nachádzame aj v iných Váľkových básňach.

Ďalej v básni zaznamenáme asonancie, netradičné rýmové či asonančno-rýmové útvary: *chlorofyl – hlúpostí, klíčenie – veselé – jelene* (v skutočnosti je to kombinácia eufonicky presného rýmu a prešmyčkového rýmu, pričom v eufonicky nepresnom prešmyčkovom rýme *veselé – jelene* je nedostatok spoluhláskovej presnosti kompenzovaný trojslabičnou samohláskovou zhodou), *hrdle – lúčne – hrdle* (eufonicky nepresný rým s prešmyčkou), *zelenou – Pod’ – koreňov* (kombinácia asonancie a rýmu), *plynulé – zakryje* (pravda, členy tejto asonancie sú priveľmi vzdialené), *lásky – vraždy, zub – slz – podobu, do tmy – noci*.

Zaujímú eufonicky nepresné rýmové novotvary: *nezabolí – do ďalšieho kola* (eufonicky nepresný rým s odlišnou samohláskou na konci rýmovky), *pretekársky voz – motorov* (rým s prešmyčkou), *prečo – reči* (rým s nepresnosťou samohlásky na konci rýmovky), *nad chodbami krtoz – nad aortou* (rým s prešmyčkou), *futbalu – plynulé* (rým s prešmyčkou), *trávy – trávou – oravím (trávy – oravím je presahový rým, trávou – oravím rým so samohláskovou i spoluhláskovou nepresnosťou na konci rýmovky)*. Mohli by sme ich prípadne doplniť o eufonicky ešte voľnejšie dvojice *Napísané sú – expresy* či *vecí – noci*.

Osobitne funkčná je eufonická výstavba, ktorá intenzifikuje lexikálny význam a súčasne má konotačno-ikonickú funkciu, sugeruje istý zvuk: „A už to nie je pretekársky voz, / hrmenie jarných motorov, / šialenstvo tribún!“ (opakovanie *r*, resp. tých istých či zvukovo podobných spoluhláskových skupín: *pr, kr, hr, jr, tr, tr*); „A tráva pracuje: / nad chodbami krtoz, / nad hrobom, / nad hrobom, / počúva nárek mora, / šelest nad aortou, / premieňa / mŕtve veci na živé, / trápi sa sama v sebe, / hľadá im správny tvar“ (opakovanie *r* a spoluhláskových zoskupení); „a nájazdníci hryzú hrivy koní“ (opakovanie *z* a *hr*); „cudzoložstvá / a beštiálne vraždy“ (opakovanie *ž/š* a spoluhláskových zoskupení *žt, št, žd*); „počúvať pôrodné bolesti trávy, / krutý krč koreňov, / praskanie buniek, / vrenie štiav“ (opakovanie spoluhláskových zoskupení *s r: pr, tr, kr, kr, kr, pr, or*). Na eufonickej výstavbe sa podieľajú aj zvýrazňujúce, intenzifikačné aliterácie a opakovania hlások: „starneme tráve“; „A kto sa spýtal trávy, kam rastie a prečo?“; „filatelie

a futbalu“; „Zapadá do nej zlatovlasá hlava“; „Ale tráva je trpezlivá“; „Tráva všetko zakryje“ a i.

Nijaká „redukcia veršovej realizácie“, v ktorej ide básnik do „hraničných možností lyriky“¹⁸, sa v básni nekoná. Stretáme sa tu s pomerne výrazným netradičným zvukovým tvarovaním, ktoré je, podobne ako na iných štruktúrnych úrovniach, obnovením kontaktu s avantgardou, ktorá sa v slovenskej poézii začína zbierkami Laca Novomeského *Nedefa* (1927) a *Romboid* (1932).¹⁹

LITERATÚRA

- HAMADA, Milan: *Zvon ľudského nepokoja*. In: Kultúrny život, 19, 1964, č. 18, s. 4. Tiež v jeho knihe *V hľadani významu a tvaru*. Bratislava : Smena, 1966, s. 228 – 235.
- MIKO, František: *Poézia, človek, technika*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1979, s. 212 – 224.
- NADUBINSKÝ, Michal: *Básnik dvoch pólou*. In: Slovenské pohľady, 81, 1965, č. 4, s. 77 – 80. *Husia koža poznania*. Roľnícke noviny, 1. marca 1966, s. 4. Tiež v rozšírenej verzii zahŕňajúcej oba príspevky v jeho knihe *Kritický zápisník*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1999, s. 24 – 31.
- Na slovo s Miroslavom Váľkom*. Otázky kládol Július Vanovič. Slovenské pohľady, 81, 1965, č. 6, s. 20 – 21. Tiež v knihe J. Vanoviča *Antidialógy so slovenskými spisovateľmi*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1968, s. 355 – 358.
- ŠŤOVEC, Milan: *Nepokoj zvonu (K novej knihe M. Váľka Nepokoj)*. Smena, 17, 28. 1. 1964, č. 24, s. 4.
- VÁLEK, Miroslav: *Cesty poézie*. In: Mladá tvorba, 3, 1958, č. 3, s. 2 – 3.
- ZELINSKÝ, Miroslav: *Oldřich Mikulášek a Miroslav Válek: dva básnické světy (konfrontační interpretace)*. Slovenská literatúra, 40, 1993, č. 4, s. 285 – 291.

SUMMARY

Intepretation of Dejiny trávy (The History of Grass) by Miroslav Válek

The study is an attempt to interpret the poem *História trávy (The History of Grass)*, which opens an important collection of poems by Miroslav Válek (1927 – 1991) *Nepokoj (Unrest)*, 1963). The title of the poem is an expression of empathic approach to something that is not an object of our special mindfulness and what is generally not seen as something having a high value. The poem begins in an odic manner like a quasi-fair, creative, particularly imaginative introduction of spring nature. It is joined by the motive of worrisome passage of individual and private human time – much different from the periodic renewal of the time (cycle) of grass – and thus euphoria turns to sorrow, ode to elegy. It is followed by a reflection of unnoticed grass in parallel with a reflection of an unprivileged man in history, man as an instrument of power structures. The verse “Nothing but fire and rain!” in its core meaning expresses an experience-based knowledge of the negative, indifferent behavior towards grass

¹⁸ Tamže, s. 224.

¹⁹ Štúdiá vznikla v rámci grantového projektu VEGA 1/0001/11 *Reflexie slovenskej poézie*.

and man. The last part of the poem manifests understanding of poetry as a process of getting to know the universe, aiming into the structural depth. The lyrical subject of the poem calls for learning about the real face reality. From this knowledge re-emerges the recognition of its cruelty. At the end of the poem the verse “Nothing but fire and rain!” is repeated and it also foreshadows the nature of the whole collection, author’s next collection *Milovanie v husej koži* (*Love-making in Goosebumps*, 1965) and finally the late cycles of *Z vody* (*From Water*, 1977) and *Obrazáreň* (*Picture Gallery*, 1981), which bring poetry of merciless knowledge. Válek presents himself as a richly sensual and intellectual poet. Biochemical, technical and sports fields are unusually incorporated in metaphorical relationships. Vocabulary and imagery is characterized by the usage of scientific terms. Scientific knowledge becomes a part of the reflection. The author’s poetological features include naming specificity. The important odic dimension related to grass is based on the “promotion” of what is in our consciousness considered as “low”. The dynamic shaping poem is marked by unusual rhythmic and assonant-rhyme structuring, referring to the avant-garde. Iambic verse is the basis that the poet leaves and then returns to it again. The euphonious structure, which intensifies lexical meanings, while the connotative-iconic feature suggests a certain sound, is functional.

Matúš Čák-Trenčiansky – posledný slovenský bán? Národno-historické názory Jozefa Hložanského v národotvornom myslení 60. a 70. rokov 19. storočia

Do druhej polovice 19. storočia vstupovali národné spoločenstvá habsburskej monarchie ako v základných rysoch sformované národy s vymedzením predstavy o vlastnom etnickom území, národnom centrom, spisovným jazykom, národnými symbolmi a historickým vedomím. Historické vedomie národnej elity sa opieralo o autopsiu a historickú pamäť spojenú s formovaním národného hnutia od konca 18. storočia, zavŕšenej ozbrojeným zápasom za národnú slobodu počas revolúcie a budovaním galérie národných mučeníkov. Druhú vrstvu predstavuje budovanie historického konštraktu o počiatkoch národných dejín a vlastného národného štátu v minulosti – v slovenskom prípade o Veľkej Morave ako národnom štáte Slovákov a jej civilizačnom prínose.¹

Ešte pred rakúsko-uhorským vyrovnaním z roku 1867 hľadali predstavitelia jednotlivých národov monarchie cestu, ako vnútorne prebudovať monarchiu: či ju ponechať ako jeden silný centralizovaný štátny útvar (úsilie cisárskeho dvora), alebo ju federalizovať. Pri federalizácii monarchie sa diskutovalo o dvoch možnostiach: historickom federalizme založenom na jednotlivých historických regiónoch (Česi, Chorváti, Poliaci...), alebo na národnom federalizme, kde by každý národ obývajúcí územie monarchie utvoril vlastnú národnú provinciu (Slováci, Slovinci...). (O polstoročie neskôr sa s touto eventualitou prebudovania monarchie stretávame v rámci tzv. belvedérskej politiky následníka trónu Františka Ferdinanda d'Este.) Iný pohľad zastávala maďarská politická reprezentácia, ktorá vnímala krajiny uhorskej koruny ako jeden štátny útvar a bola ochotná s cisárskym dvorom rokovať len o rozličných stupňoch samostatnosti vo vzťahu k zvyšku štátu.

V slovenskej politike bol dominantný národný federalizmus založený na vytvorení vlastnej národnej provincie, ktorá by vzhľadom na aktuálnu politickú situáciu tvorila buď autonómnu časť Uhorska, alebo by mala rovnocenné postavenie s ostatnými územnosprávnymi celkami, z ktorých sa skladala habsburská monarchia. Túto požiadavku obsahuje aj základný národnopolitický dokument Slovákov po páde neoabsolutizmu –

¹ Podrobnejšie: HROCH, Miroslav: *Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utvoření moderních evropských národů*. Praha : Slon, 2009; ŠKVARNA, Dušan: *Začiatky moderných slovenských symbolov. K vytváraniu národnej identity od konca 18. do polovice 19. storočia*. Banská Bystrica : FHV UMB, 2004. K ideovému formovaniu Novej školy podrobnejšie: MARTINKOVIČ, Marcel: *Ideový prínos Novej školy do národotoorného myslenia*. In: *Filozofia*, 59, 2004, č.10, s. 766 – 782; MARTINKOVIČ, Marcel a kol.: *Idey a vývoj slovenského národotoorného myslenia*. Krakov : FiF TU a Spolok Slovákov v Poľsku, 2011.

Memorandum národa slovenského ako vymedzenie slovenského etnického územia v rámci Uhorska pod pojmom „Okolie“.²

Rakúsko-uhorské vyrovnanie z roku 1867 napokon viedlo k utvoreniu dualistickej Rakúsko-uhorskej monarchie a riešenie národnostnej otázky sa presunulo na ríšsku radu vo Viedni a uhorský snem v Budapešti. Aj keď myšlienka utvorenia slovenskej národnej provincie žila u slovenskej politickej elity aj naďalej, vzhľadom na aktuálnu politickú situáciu sa dostala do úzadia. Priaznivá politická klíma na začiatku 60. rokov a založenie Matice slovenskej ako celonárodnej kultúrnej inštitúcie v roku 1863 prispeli k rozvoju slovenského vedeckého bádania. Významnú úlohu zastávala práve historiografia. Pozornosť zakladateľskej generácie slovenských historikov sa zmeriavala na obdobie Veľkej Moravy a stredovekých dejín Uhorska. Tomuto obdobiu sa venovali predovšetkým František Vítázoslav Sasinek (1830 – 1914), od roku 1869 tajomník Matice slovenskej, a redaktor jej vedeckého časopisu *Letopis Matice slovenskej* Jonáš Záborský³ (1812 – 1876) a Jozef Hložanský (1836 – 1876).

Biele Uhorsko

Jozef Hložanský⁴ zdôrazňoval úlohu historiografie pre formovanie slovenského národného povedomia a kritické skúmanie historických prameňov. Zameriaval sa predovšetkým na obdobie zániku Veľkej Moravy a vznik Uhorska. Všímal si historické rezíduá, ktoré pretrvávali zo starších historických období, respektíve sa ich snažil na základe určitých javov rekonštruovať, aby zapadali do jeho politicko-historického konštruktú. Svoje názory sa Hložanský spočiatku usiloval prezentovať vydávaním vlastného časopisu – mesačníka *Biele Uhorsko*⁵ a humoristického časopisu *Buben*. Projekt vydávania humoristického časopisu sa mu vôbec nepodarilo realizovať, lebo, ako píše, jeho predplatitelia „počet prstov na rukách neprevyšovali“⁶. Aj keď v liste J. M. Hurbanovi tvrdil, že má celkom slušnú podporu, najmä v Liptove, Prešove a Bratislave, realita bola iná.⁷

² BOKES, František: *Pokusy o slovensko-maďarské vyrovnanie r. 1861 – 1868*. T. Sv. Martin : Matica slovenská, 1941; HOLLÝ, Karol: *Memorandum národa slovenského ako historiografický prameň*. In: *Studia Academica Slovaca* 40. Bratislava : Univerzita Komenského, 2011, s. 101 – 114; KODAJOVÁ, Daniela: *Národné oslavy – manifestácia slovacity*. In: Tamže, s. 165 – 180; POTEMRA, Michal: *Právoehistorická argumentácia o slovenskom národnom programe v poľovici 19. storočia*. Právoehistorické studie, roč. 21, 1978, s. 145 – 181.

³ Jeho najrozsiahlejšou prácou je posmrtno vydaná práca *Dejiny kráľovstva uhorského od počiatku do časov Žigmundových*, ktorú vydalo v roku 2012 vydavateľstvo Slovart.

⁴ Základné údaje uvádza *Biografický lexikón Slovinci* III. Martin : SNK-NBioÚ, 2007, s. 470 – 471, Heslo HLOŽNÍK, Jozef.

⁵ Časopis vychádzal nepravidelne, 1. číslo vyšlo 15. 12. 1868, posledné 5. číslo až v roku 1872.

⁶ Slovenské noviny (ďalej SN), 1, 19. 12. 1868, č. 152, s. 3.

⁷ „V Liptove sa nám dobre darí. V Bystrici urobili sme fiasco, podobne v Martine vyjmúc p. Paulinyho, v Prešove, v Prešporku sa tiež darí.“ In: List – J. Hložanský J. M. Hurbanovi. Nedat. (máj 1869?). In: SNK-ALU, sg. M 23 B 56.

Vydávanie *Bieleho Uhorska* tiež skončilo nakoniec neúspešne. Pokúšal sa v ňom o „tretiu cestu“ slovenskej politiky⁸. Jeho články sú poznačené silným historizmom, svojím konštruktom o „Bielom Uhorsku“, ktoré stotožňoval so slovenským etnickým územím, sa usiloval historicky podprieť nároky Slovákov na vymedzenie vlastného etnického územia v Uhorsku. Nepodarilo sa mu však získať dostatočný počet prívržencov a predplatiteľov časopisu. Len z predplatného časopis neudržal. Ako sa zdôveril J. Franciscimu, bol by spokojný, keby mal „150 verných odberateľov“⁹.

Problémy s vydávaním časopisu *Biele Uhorsko* ho priviedli na myšlienku založiť *Historicko-filologický spolok*, ktorého stanov vypracoval najneskôr v decembri 1868.¹⁰ Sídlo spolku malo byť v duchu jeho historicko-politických názorov v Nitre. Podľa Hložanského predbežných úvah mal byť predsedom spolku Peter Kellner-Hostinský. Prívržencov vzniku spolku nepoznáme. Vieme, že prívrženci neboli zajedno, ako by mal spolok pôsobiť. Jedna skupina podporovala variant, že spolok mal mať charakter dopisujúcich členov a v tomto prípade by nebol potrebný finančný kapitál. Druhá skupina, do ktorej patril aj Hložanský, tvrdila, že spolok by mal mať základný kapitál 20-tisíc zlatých, z ktorých by sa približne šesťtisíc zlatých použilo na kúpu domu, kde by mal sídlo. V ňom by bývali predseda a knihovník spolku a bola by tu uložená knižnica. Členovia spolku mali jednorazovo vložiť 10-tisíc zlatých, zvyšný kapitál sa mal získať formou zbierok.¹¹ Založenie spolku sa napokon nepodarilo realizovať.

Svojím osobitým prístupom k riešeniu národnej otázky Uhorska patrí Hložanskému významné miesto v slovenskom historicko-politickom myslení druhej polovice 19. storočia. Hložanský sa začal angažovať v národnom hnutí od druhej polovice 60. rokov. V roku 1868 publikoval na stránkach *Pešťbudínskych vedomostí* sériu článkov pod názvom *Historia národa slovenského a Historia uhorského Slovenstva*.¹² Svojimi historicko-právnymi argumentmi sa usiloval obhájiť nároky prívržencov Starej školy na vyčlenenie slovenského etnického územia v rámci Uhorska prijaté ako Okolie v rámci Memoranda, aj keď v modifikovanej podobe. F. V. Sasinek a J. Záborský tieto jeho názory odmietli, čo viedlo k prerušeniu spolupráce Hložanského so Starou školou a nadviazaniu kontaktov s predstaviteľmi Novej školy.

⁸ O Hložanského národno-politických predstavách bližšie napríklad MACHO, Peter: *Od Horného Uhorska k Bielemu Uhorsku. Koncepcia historicko-politickej individuality Slovenstva v 60. rokoch 19. storočia*. In: *Obzor Gemera-Malohontu* 23, 1992, č. 4, s. 156 – 166; MACHO, Peter: *Koncepcia historicko-politickej individuality Slovenstva v kontexte štátoprávných hnutí národov habsburskej monarchie v 60. rokoch 19. storočia*. In: *Historické štúdie* 35, 1994, s. 23 – 48.

⁹ List – J. Hložanský J. Franciscimu. Pešť 17. 3. 1870. In: SNK-ALU, sg. J 441.

¹⁰ *Historicko-filologický spolok*. In: *Biele Uhorsko*, 1, 15. 12. 1868, č. 1.

¹¹ List – J. Hložanský P. Hečkovi. Nedat. (prelom 1868/1869). In: Slovenská národná knižnica – Archív literatúry a umenia (ďalej SNK-ALU), sg. M 89 E 17.

¹² *Historia národa slovenského*. Pešťbudínske vedomosti (ďalej PbV), 8, 1868, č. 19 a 20; *Historia uhorského Slovenstva*. Tamže, 8, 1868, č. 26, 33, 37, 38, 40 a 46.

Hložanský sa napokon rozhodol prijať ponuku Novej školy na redigovanie ich politického orgánu *Slovenských novín*, kde mohol publikovať svoje národno-politické a historické príspevky a oboznamovať s nimi slovenskú verejnosť.

Rozhodnutie o prijatí Hložanského za redaktora *Slovenských novín* na konci roku 1869 nastalo pravdepodobne ako „náhradné riešenie“ po smrti Ľ. Kubániho. S jeho myšlienkami sa môžeme stretnúť už pri utváraní Novej školy na jar 1868 v článku *Naša slovenská politika II.*¹³ Úvodníky na aktuálnu politickú situáciu uverejňoval pod symbolmi škorpióna a šípu. Pravdepodobne prvý úvodník v *Slovenských novinách* uverejnil v čísle 67 z roku 1869 pod symbolom škorpióna o gymnáziu v Kláštore pod Znievom.¹⁴ V roku 1869 sa zúčastňoval na všetkých aktivitách Novej školy. Patril k účastinárom jej tlačiarne *Minerva*, má najväčšiu zásluhu na úsilí Novej školy založiť konkurenčný kultúrny spolok Matici slovenskej – *Uhorskú lipu*. Spolok bol modifikovaným variantom *Historicko-filologického spolku* a mal napokon aj podobný osud.

Hložanský patril k individualistom medzi slovenskou inteligenciou a ako sám o sebe vyhlásil, „na niektorých stranách robia zo mňa jedni ‚Vedomostiar‘, druhí naproti prívržencia ‚Slov. novín‘. Prosím, pánovia, dajte mojej osobe svätý pokoj, ja nesúhlasím ani s jednou ani s druhou stranou. Mnohí toľko rozumejú politike slovenskej, jako kury ogarkovému salatu...“¹⁵ Ako redaktor *Slovenských novín* sa na prvom mieste v nich pokúšal presadzovať vlastné historicko-politické názory. Zamestnanie sa v redakcii *Slovenských novín* zabezpečovalo Hložanskému pravidelný príjem, sám však chápal túto situáciu ako dočasnú, aby sa aj ďalej mohol venovať vydávaniu svojho periodika *Biele Uhorsko*. Nepodarilo sa mu však utvoriť samostatný politický prúd – „školu“.

Hložanský posunul úvahy Novej školy o národnom postavení Slovákov v Uhorsku do novej roviny. Nová škola a Hložanský mali rovnaké názory na „princíp samostatnosti koruny Sväto-Štefanskej“ a prijaté rakúsko-uhorské vyrovnanie. Na rozdiel od predstaviteľov Novej školy, ktorá s bodom o Okolí nesúhlasila, žiadala autonómiu Slovákov v Uhorsku, ale nie etnickú v duchu Okolia, lebo podľa jeho názoru „program »Okolia slovenského« je bludný v ohľade etnografickom, geografickom, národohospodárskom, že je protihistorický“. Požadoval však administratívnu autonómiu – „administratívno historicko-politickú individualitu kraja hornouhorského“. Povedané inak, „v kráľovstve uhorskom neni možný národný federalizmus, nás uspokojí, pri úplnej rovnoprávnosti národnej v obci a okrese politicko-

¹³ SN, 1, 11. 4. 1868, č. 44, s. 1.

¹⁴ SN, 2, 19. 6. 1869, č. 67, s. 1 – 2.

¹⁵ Biele Uhorsko, č. 4 z r. 1869, s. 64.

administratívna decentralizácia.“¹⁶

Hložanský odmietal federalizovanú monarchiu ako zväzok národných autonómnych území ako nereálnu, a to pre rozdielne národné záujmy. Podporoval však autonómiu historických územných celkov. Vytvorenie dualizmu pokladal za počiatok pre ďalší rozvoj historicko-geografického federalizmu v monarchii. Panstvo Nemcov v Predlitavsku a Maďarov v Uhorsku vnímal ako „náhodný prílepek dualizmu, čo závisí od neistých okolností času a od vôle národov austro-uhorských čili slavianskych“. Z Predlitavska a z Uhorska sa mal stať spolkový štát postavený na historickom základe. Poukazoval tiež na to, že aj samotní Česi sa priklonili k historickému štátnemu právu.¹⁷ Hložanský zároveň odmietal „politický čechizmus“, t. j. spojenie Slovákov s Čechmi, ktorý považoval za „zradu nášeho národa i našej domoviny uhorskoslovenskej“¹⁸.

Z týchto dôvodov Hložanský nesúhlasil ani s návrhom Viliama Paulinyho-Tótha na novelizáciu národnostného zákona z roku 1870, najmä s bodom 9 venovaným rozdeleniu („zaokrúhleniu“) stolíc podľa národného hľadiska. Tvrdil, že toto je možné len v rámci stolíc na úrovni okresu. Rovnako kritizoval aj jeho návrh v bode 3 o dvoch úradných rečiach – štátnej a municipálnej, t. j. obecnej, ako nereálny pri vtedajšej centralizácii Uhorska. Na druhej strane však tvrdil, že „každý národ na svete má od prírody právo autonómie; teda autonómia je prírodným právom každého národa“¹⁹. Odmietal však Okolie, ktoré podľa neho nezodpovedalo aktuálnej situácii: „My teda prijímame memorandum na koľko ono vyslovuje základnú myšlienku autonómie nášho národa v kraji uhorskoslovenskom. ...historické právo a pristvorené právo každému národu, spolu vzaté, sú i musia byť základom každej zdravej politiky.“ Podľa neho sa treba opierať o obe práva: historické i prírodné (t. j. prirodzené). „My teda... postavujeme sa na stanovisko všeobecne za pravé uznávané: za právo historické spojené v jednotu s právom prírody.“²⁰

Jeho názory sa prejavili aj v rubrikách novín. Pri spracovávaní správ z uhorského snemu zásadne používal pojem „generálny snem“, akoby už tým chcel čitateľom podsunúť, že sú aj snemy na nižšej úrovni. Hložanského historické predstavy zo štátoprávneho hľadiska čiastočne korešpondujú s názormi uhorských jakobínov. Nie je však známe, že by sa na ne odvolával.

¹⁶ *Úprimné slovo*. SN, 2, 25. 12. 1869, č. 138, s. 1 – 2.

¹⁷ *Čo i jako chceme*. II. SN, 3, 23. 5. 1870, č. 64, s. 1 – 2.

¹⁸ *Državopraoné postavoenie vojevoodstva krajinského. Historické studija od P. Radiča*. SN, 3, 9. 5. 1870, č. 56, s. 2 – 3.

¹⁹ HLOŽANSKÝ, Jozef: V Pešti dňa 24. okt. In: SN, 3, 24. 10. 1870, č. 148, s. 2 a jeho reakcia na návrh V. Paulinyho-Tótha v Národných novinách č. 95 – HLOŽANSKÝ, Jozef: *Nový program slovenský*. SN, 3, 26. 10. 1870, č. 149, s. 1.

²⁰ *Čo i jako chceme*. III. SN, 3, 28. 5. 1870, č. 66, s. 1 – 2.

Pri svojom teritoriálnom členení Uhorska sa opieral aj o výrok A. Fischhofa,²¹ že povedomie regionálnej samostatnosti je staršie ako etnické povedomie.

Uhorské historické provincie

Hložanský sa usiloval dokázať, že Uhorsko netvorilo jednotný centralizovaný štát, ale ho až do roku 1312 tvorili štyri historické provincie. Centrálnou „panónskou čili zadunajskou“ provinciou bolo Zadunajsko, čiže maďarské etnické územie s pôvodným sídlom v Stoličnom Belehrade (Székesfehérvár). Druhú historickú provinciu tvorilo Horné Uhorsko, ním označované ako Biele Uhorsko (provincia „uhorsko-slovenská“), a to podľa rieky Dunaj, nazývanej „Biela voda“. Historickým sídlom Bieleho Uhorska bola Nitra. Ďalšie historické územie tvorilo Sedmohradsko (provincia „zátisko-sedmohradská“). K týmto trom historickým provinciami sa ešte pripojilo Chorvátske kráľovstvo („trojjediné kráľovstvo chorvátsko-slavónsko-dalmátske“),²² ktoré sa stalo súčasťou Uhorska v roku 1102, keď bol uhorský kráľ Koloman korunovaný aj za chorvátskeho kráľa.

Na čele týchto provincií stáli mužskí príslušníci vládnucej arpádovskej dynastie, alebo v nich panovník menoval bánov. Za posledného slovenského bána považoval Matúša Čáka-Trenčianskeho, ktorý však nesídlil v Nitre. Územné celky v Uhorsku sa podľa Hložanského nazývali v stredoveku „marchijami, maravijami alebo moravami“²³, sleduje tu teda kontinuitu s predchádzajúcim veľkomoravským obdobím. Hložanský tiež interpretoval názov „Uhorsko“, ktorý mal podľa neho slovanský pôvod a pochádzal zo slova „hora“ – výraz Uhorsko teda podľa neho znamená „krajina u hory“. V maďarčine by mal byť teda jeho názov tvorený od slova „erdő“ – ako „Erdélyország“.²⁴ Výraz „Erdély“ však v maďarčine znamená Sedmohradsko. Podľa Hložanského názoru „kraj hornouhorský tvoril už od VIII. stoletia historicko-politickú individualitu, ktorú byzantský cisár Konštantín Porfyrogeneta menuje »Bielym Chorvátskom« a kráľ uhorský Ladislav III. v jednej svojej listine z r. 1288 »Bieluhorskom«“²⁵.

Podľa Hložanského toto rozdelenie Uhorska na štyri časti trvalo do roku 1723. K Bielemu Uhorsku patrilo aj okolie kumánskych Maďarov pri Jágri, zaniknuté okolie pečenežských Maďarov pri Komárne, okolie saských Nemcov na Spiši a mesto Bratislava. Uhorskoslovenský kraj tvorilo podľa jeho názorov 22 stolíc a tvoril osobitnú historicko-politickú a geografickú individualitu.

²¹ Adolf Fischhof (1816, Budín – 1893, Viedeň), lekár vo Viedni, liberálne orientovaný, jeho reč 13. marca 1848 pred stavovským snemom bola prvým podnetom k revolúcii. V roku 1869 vydal spis *Rakúsko a záruky jeho jestooania (Oesterreich und die Bürgschaften seines Bestandes)*.

²² škorpion: *Úloha mladého slovenstva*. SN, 3, 8. 1. 1870, č. 3, s. 1 – 2; *Odpoveď našim priateľom*. SN, 3, 19. 5. 1870, č. 62, s. 1.

²³ *Pešťanské listy*. SN, 3, 12. 5. 1870, č. 58, s. 1 – 2.

²⁴ škorpion: *Úloha horňo-uhorskej inteligencie. III*. SN, 2, 9. 11. 1869, č. 118, s. 1 – 2.

²⁵ *Úprimné slovo*. SN, 2, 25. 12. 1869, č. 138, s. 1 – 2.

Uhorskoslovenské územie rozdelili v roku 1723 na Preddunajský a Predtiský dištrikt. Pre toto územie žiadal rovnaké autonómne postavenie, ako malo po chorvátsko-uhorskom vyrovnaní z roku 1868 Chorvátsko.

Nitra ako národné a politické centrum Slovákov

Na základe uhorsko-chorvátskeho vyrovnania z novembra 1868 (zák. čl. 30/1868), keď „Chorvátom dala sa dosť široká autonómia bez toho, žeby sa bola rozdvajila politická jednota a roztrhala územná integrita“, predpokladal, že tento proces bude pokračovať aj v ostatných častiach krajín svätoštefanskej koruny a bude zodpovedať územno-administratívne mu stavu, aký malo podľa Hložanského Uhorsko v ranom stredoveku.²⁶ Správny smer jeho úvah podľa jeho predstáv dosvedčovalo aj plánované založenie univerzity v Kluži, ktorá bola napokon založená v roku 1872. Existujúca univerzita v Pešti mala byť panónska a plánovaná klužská zátisko-sedmohradská. V roku 1869 založili univerzitu v Záhrebe (vyučovať sa na nej začalo až v roku 1874), preto logicky predpokladal, že nasledujúca univerzita by mala vzniknúť v Nitre.²⁷ Reálna situácia územnosprávneho členenia Uhorska po rakúsko-uhorskom vyrovnaní však bola úplne iná: autonómii si udržalo len Chorvátsko, Sedmohradsko ako samosprávna územnosprávna jednotka bolo zrušené zák. čl. 43 z roku 1868. Zánikom Nitrianskeho údelného vojvodstva²⁸ v roku 1105 sa slovenské etnické územie stalo integrálnou súčasťou tzv. Malého Uhorska (t. j. bez Sedmohradska a Chorvátska).

Vyčlenenie slovenského etnického územia v rámci Uhorska sa malo dotýkať aj cirkevnej organizácie. Jágerské arcibiskupstvo sa malo presťahovať do Nitry a mali pod neho spadať „nasledujúce diecézy: nitrianska, ostrihomská z tejto [t. j. na ľavej strane] strany Dunaja, vacovská, bystrická, spišská, jágerská z tejto strany Tisy, rožňavská, košická, prešovská a užhorodská.“²⁹ Tu v podstate modifikoval ešte Palárikovu koncepciu na povýšenie Nitrianskeho biskupstva na arcibiskupstvo a vytvorenie slovenskej cirkevnej provincie z 50. rokov 19. storočia.³⁰ Z tohto dôvodu sa Hložanský usiloval v mene Novej školy zasiahnuť aj do utvárania *Spolku sv. Vojtecha* v Trnave. Odmietal pomenovanie spolku po sv. Vojtechovi (Adalbertovi) predovšetkým z dvoch príčin: že nie je uhorský svätý a že sv. Vojtech je patrónom ostrihomskej arcidiecézy, čím sa v podstate vymedzuje aj územné pôsobenie spolku. Územné pôsobenie spolku malo zahŕňať „uhorskoslovenskú domovinu“ od Nitrianskeho biskupstva až po časť Satmárskeho biskupstva, t. j. v podstate

²⁶ škorpión: *Úloha mladého slovenstva*. SN, 3, 8. 1. 1870, č. 3, s. 1 – 2.

²⁷ *Pešťanské listy*. SN, 3, 3. 2. 1870, č. 14, s. 1 – 2.

²⁸ Bližšie: STEINHÜBEL, Ján: *Nitrianske kniežatstvo. Počiatky stredovekého Slovenska*. Bratislava: Veda, 2004.

²⁹ (J. H.): *Nitranské listy I*. SN, 3, 1870, č. 12, s. 1 – 2.

³⁰ VAVROVIČ, Jozef: *Ján Palárik. Jeho ekumenizmus a panslavizmus*. Martin: Matica slovenská, 1993.

územie dnešného Slovenska a Podkarpatskej Rusi. Za patrónov spolku navrhoval sv. Cyrila a Metoda. Tých považoval za domácich svätých, pretože tvrdil, že sídlom sv. Metoda bol Stoličný Belehrad a nie moravský Velehrad. Za názov spolku navrhoval „Katolícky spolok pre kraj uhorskoslovenský pod záštitou sv. Cyrila a Metoda“ a podľa neho mal mať sídlo v Nitre.³¹

Vízia Nitry ako sídelného mesta Bieleho Uhorska sa tiahne celým jeho národno-historickým myslením. Hložanský sa v zmysle svojich historicko-politických názorov o Bielom Uhorsku s centrom v Nitre usiloval vybudovať z Nitry národné a politické centrum Slovákov. Uvedomoval si, že Nitra je chápaná ako katolícke kultúrne centrum, sídlo katolíckeho biskupstva. Preto oslovil aj viacerých národne uvedomelých slovenských evanjelikov, aby sa presídlili do Nitry, a ak nie, aby v nej aspoň sídlili aj evanjelické cirkevné inštitúcie. So svojimi názormi najprv oboznámil ev. farára v Hodruši Pavla Hečka, ktorý s ním spolupracoval pri vydávaní *Bieleho Uhorska*: „V Nitre nech sa pomaly zozbiera inteligencia. Ďalej, aby aj evanjelický element bol zastúpený, potreba, aby remeselníci, kupci a napospol evanjelické v Nitre sa rozmnožovalo. Potom nech sa tam založí cirkev, škola a gymnázium národné evanjelické... Nemohli by ste nejakého čestného bohatsieho evanjelika, pritom národného človeka prehovoriť, aby sa usadil v Nitre?“³² Pre myšlienku „učiniť z Nitry národné centrum“ sa Hložanský pokúšal získať aj najväčšiu autoritu slovenských evanjelikov J. M. Hurbana: „A tu je potrebná cirkev evanjelická... Vys. Pane, či by ste nemohli nejaké počiatky k tomu nejako položiť, nejaký komitét utvoriť, presídlieť niektoré evanjelické rodiny, kapitál pre cirkev atď.“³³ Tento Hložanského zámer, podobne ako historicko-politický koncept, nenašiel však širšiu odozvu v národnom hnutí.

Hložanský sa pokúšal svoje historicko-politické názory „pretaviť“ aj do umeleckej literatúry. V *Slovenských novinách* uverejnil vyzvanie, aby slovenskí spisovatelia – osobitne vyzval J. Palárika – písali divadelné hry z raných slovenských dejín od kniežaťa Pribinu až po Matúša Čáka-Trenčianskeho. On by im poskytol potrebné historické údaje.³⁴ Práve prostredníctvom umeleckej literatúry sa mali jeho názory šíriť a fixovať aj v ostatných vrstvách slovenskej spoločnosti. Ich prezentácia formou divadelných hier sa ukazovala ako najschodnejšia, pretože predstavovala populárnu formu zábavy a zároveň umožňovala ich šírenie medzi nevzdelanými vrstvami.

³¹ *Pešťanské listy* III. (Meno katolíckeho spolku a prostranstvo jeho dejstoovania.) SN, 3, 1870, č. 11, s. 2.

³² List – J. Hložanský P. Hečkovi. Nedat. (prelom 1868/69). In: SNK-ALU, sg. M 89 F 17.

³³ List – J. Hložanský J. M. Hurbanovi. Nedat. (máj 1869?). In: SNK-ALU, sg. M 23 B 56.

³⁴ HLOŽANSKÝ, Jozef: *Verejná prosba*. SN, 3, 25. 1. 1870, č. 10, s. 3; tiež v: J. H.: *Odpoveď našim priateľom*. SN, 3, 21. 5. 1870, č. 63, s. 1 – 3.

Rozchod s Novou školou

Aj keď Hložanského príspevkom nechýba dostatočný rozhľad, jeho články bývali dosť tvrdé a konfrontačné, čo spôsobilo odliv predplatiteľov *Slovenských novín*. S Hložanského mnohokrát extrémnymi názormi nesúhlasil ani Ján Bobula: „s Hložanského smerom nemôžeme viac ísť, čo on aj sám vidí, lebo každý žalúdok nemá na jeho články.“³⁵ Postupne strácal v redakcii postavenie a klesal jeho dosah na smerovanie novín. Ako písal Franciscimu, „pri Slovenských novinách nemám teraz nijakého vplyvu“³⁶. Vzrastajúca opozícia voči Hložanského redaktorskej práci ho napokon viedla k opätovnému zblížovaniu s predstaviteľmi Starej školy a usiloval sa získať miesto redaktora vo vznikajúcich *Národných novinách*. V mesiacoch február až apríl 1870 bol v čulom písomnom kontakte s Jánom Franciscim.³⁷

Hložanský bol vznetlivej povahy, veľakrát si zbytočne pohneval potenciálnych spolupracovníkov.³⁸ Potom bolo oveľa ťažšie si opätovne získať sympatie. Napriek tomu sa Francisci usiloval Hložanského získať pre Starú školu. Veľmi jasne mu však dal najavo, že nebude tolerovať Hložanského slovník.³⁹ V tejto súvislosti oslovil koncom marca aj redaktora *Národných novín* M. Š. Ferienčíka.⁴⁰ Zdôrazňoval, že po presťahovaní novín z Pešti do T. Sv. Martina redakcia už nemala peštianskeho dopisovateľa. Bolo však potrebné s ním presne dohodnúť vzájomné podmienky – čo sa týka honoráru a hlavne do akej miery môže Hložanský na stránkach novín prezentovať vlastné názory, aby neodporovali redakcii. Je pravdepodobné, že práve Ferienčík – z vyššie spomenutých dôvodov – túto možnosť odmietol. V liste zo začiatku apríla sa už Hložanský zmieruje so skutočnosťou, že jeho úsilie nebude splnené: „Zdá sa mi, že moje žiadosti na polo sú už rozbité, no nech tam...“⁴¹

Hložanský sa usiloval získať Francisciho aj na „revíziu“ Memoranda v duchu jeho predstáv o Bielom Uhorsku. Kritizoval najmä, že v Memorande

³⁵ List – J. N. Bobula A. Kmetovi. Pešť 25. 2. 1870. In: *Archív Muzeálnej slovenskej spoločnosti (ďalej AMSS)*, Fond Andrej Kmeť.

³⁶ List – J. Hložanský J. Franciscimu. Pešť 17. 3. 1870. In: SNK-ALU, sg. J 441.

³⁷ Hložanský žiadal o súhlas na uverejňovanie svojich úvodníkov, čo zdôvodňoval tým, že „na mne visí už asi 200 čitateľov, ktorí tam sú, kde ja som“. Žiadal mesačný plat 60 zlatých, kým *Národné noviny* nedosiahnu 800 predplatiteľov. Navrhoval, aby sa pripravovaný matičný zborník „zliat s mojim časopisom Biele Uhorsko“ a vydávala ho martinská tlačiareň. Redakcia novín mala finančne podporovať jeho cestovné výdavky na získavanie archívnych prameňov zo stredovekých dejín Uhorska. Finančnú podporu od Matice slovenskej odmietal, pokiaľ sa „nezmenia... mnohé okolnosti.“ List – J. Hložanský J. Franciscimu. Pešť 10. 2. a 17. 3. 1870. In: SNK-ALU, sg. J 441.

³⁸ V návale rozčúlenia napríklad označil M. Š. Ferienčíka ako „bachovského vola“, ktorý „písal články nie pre ľudí, ale pre hlupákov a oslov“, Sasinka prívlastkom „kapucínska chvatná Dora – a ignorant“, Záborského prívlastkom „šedivý intrigant“. Neodpustil si ani vyjadrenie banskobystrického župana Antona Radvanského, ktorý označil *Maticu slovenskú* ako „Invalidenhaus pre luteránskych exučiteľov“. List – J. Hložanský J. Franciscimu. Nedat. (február/marec 1870). In: SNK-ALU, sg. J 441.

³⁹ List – J. Francisci J. Hložanskému. Nedat. (asi začiatok marca 1870). In: BOKES, František: *Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu o rokoch 1848 – 1914. II*. Bratislava: Veda 1965, s. 252 – 253.

⁴⁰ List – J. Francisci M. Š. Ferienčíkovi. 30. 3. 1870. In: *Listy Jána Francisciho* 2, s. 144 – 145.

⁴¹ List – J. Hložanský J. Franciscimu. Pešť 3. 4. 1870. In: SNK-ALU, sg. J 441.

je „nejasno vyslovená myšlienka územia“. Tvrdil, že „keby sa zriadilo Okolie na základe čistej národnosti, to by bol dokonalý chaos“, pretože „neďaleko Nitry medzi slovenskými dedinami sú obce maďarské, neďaleko Pešti, Komárna a Jágri naproti sú medzi maďarskými obcami slovenské, okolo Kremnice sú zas obce nemecké atď.“ Preto Hložanský, odvolávajúc sa na už spomínaného Fischhofa, tvrdil, že „každý program politický musí sa dnes opierať na princípe historickom a na princípe národnosti“. Slovenské Okolie malo podľa Hložanského tvoriť „dištrikt preddunajský (Prešporok), dištrikt predtiský (Košice)... a historické okolia, ako kumánsko-maďarské pri Hevešskej stolici, sasko-nemecké v Spiši, zaniklé okolie pri Komárne a mesto Prešporok“. Navrhoval, že spolu so Š. M. Daxnerom a M. Mudroňom vypracuje elaborát, ktorý bude obsahovať rozsah slovenského územia, jeho „nádejné a skutočné stredisko“ a jeho názov. „Tento akt musia všetci, čo podpísali r. 1861 memorandum – menovite dr. Mallý, dr. Radlinský a Palárik – podpísať a potom sa v tichosti uverejni v Národných novinách. Listina však táto uloží sa do museuma národného.“ Potom bude „cesta otvorená k bratskému dorozumeniu i jednote“⁴².

Takisto trval na zvolaní národnej konferencie, ktorej hlavným cieľom malo byť „ustanoviť na základe historickom a juridickom územie národa slovenského“, jeho centrum (Nitra), názov územia („provincia uhorskoslovenská alebo slovenská“), jeho erb a zástava a napokon úloha zemanstva v Uhorsku a krajinské zastupiteľstvo pred rokom 1848. Hložanský teda nekládol len návrh otázok na túto konferenciu, ale už priamo jej odpovede a od účastníkov očakával ich parafovanie. Prípravné práce konferencie mal zabezpečiť odbor pod predsedníctvom Francisciho a za jeho členov navrhoval menovite Š. M. Daxnera, bratov Mudroňovcov, J. Mallého, J. M. Hurbana, F. V. Sasinka, P. Kellnera-Hostinského a seba. Členov konferencie malo byť aspoň 200 a „to zo samej inteligencie“. Táto konferencia by prispela k toľko žiadanej svornosti: „Jednotu si želáme i svornosť, ale jednotu bratskú a nie rabskú!“⁴³

Francisci veľmi jemne a kultivovane odmietol Hložanského názory: „Ja úplne pochybujem, že by v terajších časiach čo len jeden z menovaných Vami elaborát ten tak podpísal, že by sa jeho meno i verejne vytlačil mohlo. Ponevác sa obávam, že by tá idea nehodila sa pre program národný do terajších časov, v ktorých dľa stavu chápania záležitosti vlasti našej požadovaná by bola za dekomponovanie Uhorska a za zničenie maďarstva i tam, kde ono skutočne býva – čo sme nechceli, ani nechceme.“

⁴² List – J. Hložanský J. Franciscimu. Pešť 17. 3. 1870. In: SNK-ALU, sg. J 441.

⁴³ List – J. Hložanský J. Franciscimu. Pešť 3. 4. 1870. In: SNK-ALU, sg. J 441.

Pre chladnokrvnejšie z jednej a druhej strany smelšie ponímanie idey tej, je idea sama z historicko-politického štátneho stanoviska ešte nie dost vyvážená, a mysly pre ňu nie dost pripravené!⁴⁴

U Hložanského sa môžeme stretnúť aj s návrhom na založenie centrálného slovenského peňažného ústavu, plniaceho funkciu národnej banky, ktorý názory na jej založenie predložil Jánovi Franciscimu v marci 1870. Za jej sídlo navrhoval Banskú Bystricu a mali ju tvoriť tri odbory: záložňa, poisťovňa a remeselnícka a poľnohospodárska banka.⁴⁵ Hložanský ju chápal ako centrálnu banku „pre celú provinciu uhorskoslovenskú“.⁴⁶ Navrhoval, aby na jej čele stáli „dôverníci národa“; konkrétne uvádza J. Francisciho, Š. M. Daxnera, bratov Mudroňovcov, Ľ. Thurzu-Nosického, J. Čipkaya, J. Jesenského, D. Š. Beniača a dr. Holéczyho. Vedenie ústavu malo venovať osobitnú pozornosť hospodárskym vzťahom k susedným regiónom, konkrétne k Čechám a Morave, Poľsku a Rusku, „ku kraju zadunajskému (k Juhoslavianom) a ku kraju zátiskosedmohradskému (k Rumunom)“. Ako hlavné dôvody na jeho vznik uvádzal, že prispeje k zachovaniu Slovákov ako národa, územným vyčlenením činnosti banky si Slováci vytvorí predstavu o slovenskom regióne (v zmysle Bieleho Uhorska), viacero slovenských národovcov získa finančnú nezávislosť od vlády, čím aj „nespokojnosť mnohých národovcov bude ukojená“. Domnieval sa, že týmto finančným ústavom sa podarí opätovne nastoliť národnú jednotu a „pokoriť“ maďarónske kruhy. Pracovníci tejto banky sa po získaní autonómie mali stať úradníkmi bielouhorskej provincie („administrátori na budúce časy pre autonómiu našej provincie“). Hložanský sa domnieval, že by nemal byť problém na tento účel zozbierať medzi národne uvedomelými Slovákami sumu jeden a pol milióna zlatých. Hložanský žiadal Francisciho, aby zostavil užší, 10-členný, a širší 20-členný (príp. širší) výbor. Na čele širšieho výboru mal stáť Francisci, predsedom užšieho výboru mala byť osoba, „čoby vláde nečinila podozrenia“. Hlavnou úlohou výboru malo byť vypracovanie stanov a získanie súhlasu vlády na jeho činnosť. Žiadal, aby názov obsahoval „epitheton „uhorskoslovenský“, preto navrhoval názov *Uhorskoslovenská banka*.

Francisci sa k tejto možnosti staval skepticky, aj keď ju otvorene nezavrhol.⁴⁷ Už v roku 1868, keď v *Pešťbudínskych vedomostiach* publikoval sériu článkov o vzniku pomocných pokladníc (vzájomných pomocníc), uviedol ako víziu ich spojenie „vo vyššiu vzájomnú pomocnicu“. Ako ďalej uvádza, „od tých čias viac dozrievala myšlienka vo mne“. Navrhoval podrobnejšie

⁴⁴ List – J. Francisci J. Hložanskému. Nedat. (začiatok apríla 1870). In: *Listy Jána Francisciho 2*, s. 145 – 149.

⁴⁵ List – J. Hložanský J. Franciscimu. Pešť 17. 3. 1870. In: SNK-ALU, sg. J 441.

⁴⁶ List – J. Hložanský J. Franciscimu. Pešť 26. 3. 1870. In: SNK-ALU, sg. J 441.

⁴⁷ List – J. Francisci J. Hložanskému. Nedat. (začiatok apríla 1870). In: *Listy Jána Francisciho 2*, s. 145 – 148.

preskúmanie tejto záležitosti a spôsob, akým získať potrebné financie. Za absolútne premršené pokladal Hložanského predstavy o finančnom krytí banky z vlastných finančných zdrojov slovenských národovcov. „Ani pri najväčšom namáhaní nezoženie sa ani desiata čiastka. Tých, ku pr., ktorých ste... pre výbor menovali, okolnosti znám a pochybujem, aby čo len 5.000 zl. v stave boli zložiť.“ Zároveň dôrazne žiadal Hložanského, aby „o predmete tohto predbežne verejne nič nepísal, a i čím menej hovoril“.

S verejnou požiadavkou na založenie „Slovenskej banky“ sa môžeme stretnúť až o dva roky neskôr, keď anonymný autor, poukazujúci na vzrastajúci počet pomocných pokladníc, žiadal založiť národnú banku. Mala prispieť k rozvoju upadajúceho slovenského hospodárstva a zabrániť odkupovaniu nehnuteľností na slovenskom etnickom území do neslovenských rúk.⁴⁸ Článok však nevyvolal širšiu publicistickú odozvu, pravdepodobne z toho dôvodu, že v tomto období sa pozornosť slovenskej verejnosti sústreďovala na voľby do uhorského snemu. V tomto období zažívala monarchia hospodársku krízu, vrcholiacu v páde viedenskej burzy. Zrealizovať tento zámer sa napokon Starej a ani Novej škole v tomto období nepodarilo, až v polovici 80. rokov po vzniku *Tatra banky*.

„Ruší sa staré budovisko Európy“

Hložanský ako redaktor *Slovenských novín* pozorne sledoval situáciu v Uhorsku a monarchii z celoeurópskeho hľadiska. Každý regionálny konflikt analyzoval zo širšieho pohľadu a očakával naplnenie svojich vízií. Po vypuknutí nejakého vojenského konfliktu pri hraniciach Rakúsko-Uhorska poukazoval na možnosť jeho rozpadnutia, ako napríklad po rozšírení povstania v Dalmácii. Už vtedy upozorňoval na záujem Rumunska o pripojenie Sedmohradska. Cieľom južných Slovanov bola „juhoslovanská konfederácia pod hegemóniou srbského národa, ktorá má v sebe obsahovať Turecko, Chorvátsko, Krajinsko a celý zadunajský kraj“⁴⁹.

Vypuknutie prusko-francúzskej vojny v roku 1870 ho viedlo k napísaniu článku *Ruší sa staré budovisko Európy*,⁵⁰ za čo ho neskôr odsúdili na 10-mesačný žalár.⁵¹ Opustil v ňom historické právo a prechádza na etnické vymedzenie národných celkov. Názov príspevku je citátom z jedného listu generála Klapku. Podľa Hložanského prusko-francúzska vojna otvorila cestu k zániku „pseudohistorického práva“. „Princíp »národnosti« víťazí, i rušia

⁴⁸ *Slovenská banka*. SN, 5, 1872, č. 63. Citované z F. Bokes: *Dokumenty II*, č. 244, s. 331 – 332.

⁴⁹ Škorpión: *Úloha horňo-uhorskej inteligencie*. II. In: SN, 2, 4. 11. 1869, č. 116, s. 1.

⁵⁰ „*Rušia sa staré budovisko Eoropy*“. SN, 3, 15. 9. 1870, č. 126, s. 1 – 3.

⁵¹ Štátny zástupca obvinil Hložanského z poburovania nemaďarských občanov k neposlušnosti proti vláde a tendencie proti integrite Uhorska. Nakoniec ho porota neodsúdila v pôvodnom rozsahu obvinenia, ale „len“ z priestupku povzbudzovania k neposlušnosti proti zákonitej vrchnosti. Súd ho odsúdil na 10-mesačný žalár, zaplatenie pokuty vo výške 500 zl. a súdnych poplatkov. Pokutu nakoniec musela zaplatiť redakcia *Slovenských novín*.

»staré budoviská« Evropy, t. j. historické, medzinárodné i državné právo... Nastávajú časy, kde bude »národnosť«, »plemenstvo« hlavným základom i osnovou tvorenia držav.“ Týmto princípom odporuje podľa Hložanského Rakúsko-Uhorsko a Osmanská ríša, pričom Rusko v tejto súvislosti nespomínal. Veril v spojenectvo republikánskeho Francúzska s Ruskom: „Borba medzi nemeckým a slavianskym národom... je nevyhnutelnou... a v tejto borbe francúzsko-latinské plemä je Slavianom prírodným spojencom. ...Maďari opierajúci sa na samé svoje pseudohistorické právo, ktoré je medzinárodnou nepravdou a učinivšie z ústavy i ústavnosti masku i mašinu pre svoje egoistické plemenské ciele a pre ostatné národy uhorské ústavnú tortúru – spravili.“ Upozorňoval na možnosť vzniku nových štátnych útvarov: „...pomaly za Tisou až po Čierne more vyrastie džava dákorumunská...; za Dunajom na zemi staro-panónskej vykvitne juho-slavianska konfederácia – ostatok medzi Tisou i Moravou, medzi horami karpatskými a Dunajom Božstvo i Európa oddá do rúk národa slovenského vo vysokej Nitre.“⁵²

Odsúdenie Hložanského a príkaz súdu zaplatiť za nemajetného autora pokutu 500 zl. a náhradu súdnych trov vo výške 200 zl. tlačiarňou *Minerva* znamenali definitívny rozchod Hložanského nielen s Novou školou, ale aj so slovenskou politikou. Do väzenia vo Vacove nastúpil Hložanský 10. januára 1871. Po prepustení z väzenia 19. novembra 1871 odišiel v polovici júla 1872 z Uhorska za profesora do Ruska, kde aj zomrel v roku 1876.⁵³

Tým, že J. Hložanský do popredia nestaval etnický, ale územný princíp, odlišoval sa od iných slovenských historikov (Sasinek, Záborský). Pokúšal sa nahradiť národný federalizmus „prírodným“, t. j. prirodzeným federalizmom. Usiloval sa presvedčiť slovenskú verejnosť, aby nežiadala od uhorskej vlády prijatie etnicky chápaného Okolia, ale obnovu v stredoveku zaniknutého Nitrianskeho údelného kniežatstva. V reakcii na článok *Národných novín*⁵⁴ písal o jeho autorovi: „Chudák, neborák, zabúdajúc na historickú a prítomnú skutočnosť, predstavuje si národ slovenský »in abstracto« hromadu ľudí, čo žijú spolu a hovoria po slovensky. Tento abstraktný pochop o našom národe chce potom uskutočniť a do života uviesť. Pre takýto abstraktný národ hľadajú sa »živé hranice«, hľadá sa osobitné »okolie«. Pre takýto abstraktný národ musí sa na hromadu zruťiť celá minulosť historická sahajúca do prítomnosti. Pýtam sa p. spisovateľa, nech mi ukáže v juhovýchodnej Európe jeden kraj, ktorý by bol obývaný jedine a naskroze jedinou národnosťou?

⁵² „Rušia sa staré budovisko Evropy“. SN, 3, 15. 9. 1870, č. 126, s. 1 – 3.

⁵³ MATULA, Vladimír: *Emigrácia slovenských intelektuálov do Ruska v 60. – 70. rokoch 19. storočia*. In: *Historica. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*. Roč. XXII. Bratislava : SPN, 1971, s. 103 – 114.

⁵⁴ Dobroslavín: *Politické obraty*. NN, 1, 15. 5. 1870, č. 27, s. 1 – 2.

Jestli v celej juhovýchodnej Európe niet kraja obývaného výlučne a naskroze jedinou národnosťou, prečo hovoríte, že v našej domovine uhorskoslovenskej „naše ethnografické polozenie je nie najskvelejšie?“⁵⁵

LITERATÚRA A PRAMENE

- Biografický lexikón Slovenska III.* Martin : SNK-NBioÚ, 2007, s. 470 – 471.
- BOKES, František: *Pokusy o slovensko-maďarské vyrovnanie r. 1861 – 1868.* T. Sv. Martin : Matica slovenská, 1941.
- BOKES, František: *Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848 – 1914. II.* Bratislava : Veda, 1965.
- HOLLÝ, Karol: *Memorandum národa slovenského ako historiografický prameň.* In: *Studia Academica Slovaca 40.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2011, s. 101 – 114.
- HROCH, Miroslav: *Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utvoření moderních evropských národů.* Praha : Slon, 2009.
- KODAJOVÁ, Daniela: *Národné oslavy – manifestácia slovacity.* In: *Studia Academica Slovaca 40.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2011, s. 165 – 180.
- Listy Jána Francisciho 2.* Zost. Michal Eliáš. Martin : Matica slovenská, 2004.
- MACHO, Peter: *Od Horného Uhorska k Bielemu Uhorsku. Konceptia historicko-politickej individuality Slovenska v 60. rokoch 19. storočia.* In: *Obzor Gemera-Malohontu 23,* 1992, č. 4, s. 156 – 166.
- MACHO, Peter: *Konceptia historicko-politickej individuality Slovenska v kontexte štátoprávných hnutí národov habsburskej monarchie v 60. rokoch 19. storočia.* *Historické štúdie 35,* 1994, s. 23 – 48.
- MARTINKOVIČ, Marcel: *Ideový prínos Novej školy do národotovorného myslenia.* *Filozofia,* 59, 2004, č. 10, s. 766 – 782.
- MARTINKOVIČ, Marcel a kol.: *Idey a vývoj slovenského národotovorného myslenia.* Krakov : FiF TU a Spolok Slovákov v Poľsku, 2011.
- MATULA, Vladimír: *Emigrácia slovenských intelektuálov do Ruska v 60. – 70. rokoch 19. storočia.* In: *Historica. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského.* Roč. XXII. Bratislava : SPN, 1971, s. 103 – 114.
- POTEMRA, Michal: *Právnehistorická argumentácia v slovenskom národnom programe v polovici 19. storočia.* *Právnehistorické studie,* 21, 1978, s. 145 – 181.
- STEINHÜBEL, Ján: *Nitrianske kniežatstvo. Počiatky stredovekého Slovenska.* Bratislava : Veda, 2004.
- ŠKVARNA, Dušan: *Začiatky moderných slovenských symbolov. K vytváraniu národnej identity od konca 18. do polovice 19. storočia.* Banská Bystrica : FHV UMB, 2004.
- VAVROVIČ, Jozef: *Ján Palárik. Jeho ekumenizmus a panslavizmus.* Martin : Matica slovenská, 1993.
- ZÁBORSKÝ, Jonáš: *Dejiny kráľovstva uhorského od počiatku do časov Žigmundových.* Bratislava : Slovart, 2012.

⁵⁵ Čo i jako chceme. I. SN, 3, 21. 5. 1870, č. 63, s. 1.

Mathias Csak of Trenčín – last Slovak governor?

National-historical opinions of Jozef Hložanský in the national-creationist thinking of the 60s and 70s of the 19th century

The goal of Hložanský's historic research was searching for a proof of the fading territorial residues in Hungary. He sought to replace Hungarian centralism as well as the demands of Okolie (Upper Hungarian Slovak Territory), that are included in the Memorandum of the Slovak Nation, by dividing Hungary into four historic regions, one of which – the White Hungary, Hungarian-Slovak province, represented an ethnic Slovak territory. The center of the province was supposed to be Nitra, the seat of the Principality of Nitra, which existence lasted until the beginning of the 18th century. He considered Mathias Csak of Trenčín the last "bán" (governor) of the White Hungary. Nitra was supposed to become the cultural and political center of the Slovaks, but the political situation in Hungary was oriented in a different direction and thus Hložanský's views remained marginal. When Hložanský left Hungary his historical-political ideas were forgotten.

Voda v slovenskej frazeológii a frazeografii

Motivácia tohto nášho textu je celkom zreteľná: O pár týždňov sa bude v Budapešti konať zasadnutie Medzinárodnej komisie pre výskum frazeológie slovanských jazykov spojené s vedeckou konferenciou, pre ktorú uvedená komisia zvolila tému *Voda v slovanskej frazeológii a paremiológii*. Keďže ide o tému, ktorá je nielen bádateľsky zaujímavá, ale ktorá môže byť pri svojej orientácii na frazeológiu s celkom bežným slovom zo slovnej zásoby každého jazyka a zároveň aj pri dosť bohatom a pestrom výskyte takejto frazeológie prínosom aj v rámci takého poznávania nášho jazyka a kultúry, aké svojim účastníkom ponúka letná škola Studia Academica Slovaca, javí sa takáto naša voľba funkčne aj svojou aktuálnosťou (v našich reláciách tu jestvuje jedine väčšia štúdia M. Dobríkovej z roku 2007; v ďalšom texte sa budeme na ňu viackrát odvolávať) ako náležité odôvodnená. Popri uvedenej motivačnej súvislosti tejto našej prednášky s centrálnou témou spomenutej medzinárodnej vedeckej konferencie treba hneď v úvode zaznamenať aj určité špecifiká nášho textu, ktoré sa premietajú už v názve spomenutej konferencie a v názve témy nášho príspevku: tam sa bude hovoriť o frazeológii a paremiológii (my na rozdiel od toho budeme pri otvorenosti hranice medzi obidvoma doménami bežne sledovať najmä frazeológiu, v rámci ktorej si však náležite všimneme aj isté osobitosti parémií príslušného typu), v pomenovaní tohto textu naopak pribudlo slovo frazeografia, viacej sa tu teda sústredíme aj na slovníkové či zbierkové zachytenia príslušných frazém, na ich vývin u nás, v našich podmienkach, lebo uvidíme, že práve táto ich dimenzia je veľmi inštruktívna aj z hľadiska predmetu tejto našej analýzy, ale nemenej aj z hľadiska lingvodidaktického.

Voda je fenomén, ktorý je podstatný pre sám život a pre jeho rozličné podoby a súvislosti (preto patrí jeho názov v každom jazyku do jadra slovnej zásoby), ktorý je pritom zároveň veľmi rozmanitý so zreteľom na svoje fyzikálne aj iné kvality, fenomén, ktorý máva aj mnohé a mnohoraké kultúrne, resp. až civilizačné dimenzie. Naším zámerom v tomto texte nebude sledovať všetko naznačené (to by zavaňalo laicizmom, neprofesionálnosťou či až diletantstvom), jeho špecifickým cieľom chce byť skúmanie toho, ako sa naznačené široké rozmary fenoménu vody uplatnili a uplatňujú vo frazeológii a konkrétne práve v slovenskej frazeológii. Práve vo frazeológii sa pri jej zvyčajnej obraznosti, ako aj expresívnosti, pri jej ustálenosti, ale aj častej tvarovej premenlivosti, pri jej viaclovnosti a rozmanitej konštrukčnej stvárnenosti sprevádzanej rozličným spôsobom zapojenia sledovaného pomenovania *voda* do výstavby príslušnej frazémy totiž odrážajú/môžu odrážať všetky tie naznačené mnohoraké súvislosti a skutočnosti, ktoré tento významný element prináša či ponúka. Prejdime teraz k samej frazeológii

s komponentom *voda* a sledujme najskôr, ako ju zachytávajú naše slovníky a zbierky.

Aj keď v slovenčine doteraz nemáme väčší, či dokonca veľký frazeologický slovník, jestvuje tu niekoľko všeobecnejších aj špecializovaných slovníkov a zbierok, ktoré poskytujú dostatok materiálu na sledovanie zvolenej témy, a to v časovom rozpätí od druhej polovice 17. storočia, presnejšie od Sinapiovej Horčičkovej zbierky *Neo-Forum Latino-Slavonicum* z roku 1678, až po súčasnosť. Článkami tohto reťazca spracovaní frazém sledovaného typu budú v našich nasledujúcich interpretáciách okrem spomenutého Horčičkovho diela predovšetkým Bernolákov *Slovár slovenský-česko-latinsko-nemecko-uherský* (1825 – 1827; ďalej iba Bernolák), Zátureckého *Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia* (s pôvodným českým znením svojho názvu z roku 1897; ďalej Záturecký – túto „historickú“, teda staršiu časť prác bude dopĺňať síce novšia, ale svojím zameraním na predpisovnú fázu vývinu našej frazeológie podstatná monografia J. Skladanej z roku 1993), a potom väčšie i menšie všeobecné aj frazeologické slovníky („akademický“ šesťzväzkový *Slovník slovenského jazyka* z rokov 1959 – 1968; ďalej SSJ, *Krátky slovník slovenského jazyka* – 3. vyd. z r. 1997; ďalej KSSJ, *Tvrdeho Slovenský frazeologický slovník* z roku 1931; ďalej Tvrдый a *Malý frazeologický slovník* E. Smieškovej z roku 1974; ďalej Smiešková). Aby sa už tu naznačila potreba aj užitočnosť prihliadania na zachytenie príslušných frazém v celom tomto rade diel, uvedieme aspoň dva-tri ilustračné príklady. V najstaršej, Horčičkovej zbierke nachádzame jednotku *Koho majú obesiť, neutopí sa ten v vode*. Čím je ona zaujímavá? Predovšetkým faktom, že len v tejto zbierke patrí do jej zloženia práve aj sledované slovo *voda*; vo všetkých nasledujúcich zbierkach aj slovníkoch – pokiaľ sa táto jednotka v nich vôbec zachytáva – má ona podobu práve bez sledovaného komponentu, teda podobu *Koho majú obesiť, ten sa neutopí*. Ako vidieť, bez prihliadnutia na túto nevelkú zbierku by sme uvedenú jednotku do sledovanej množiny vôbec nezahrnuli a pritom ide o jednotku aj v dnešnej komunikačnej praxi celkom živú, bežnú. Iný, ešte výrečnejší príklad: Všeobecne je známe príslovie *Tichá voda brehy myje, podmýva*. Bernolákov *Slovár* ho zachytáva v celej škále variantov: *Tichá voda brehy myje, podmýva, bere. – Tiché vody brehy myjú* (upozorňujeme, že staršie podoby pravopisne prispôbujeme súčasnej kodifikácii, pôvodnú podobu ponechávame len v prípadoch, keď sa pravopisná osobitosť spája s tvarovými odchýlkami). V Zátureckého zbierke je zasa ďalší variant: *Tichá voda brehy podmýva, bystrá preskakuje*. A ešte príklad zo spomenutej monografie J. Skladanej (1993): – *postíť sa a troať na jednom kúštičku chleba a samej vode* (doklad je už z r. 1647) – *byť, vystáť na samom chlebe a vode* (tento stručnejší variant je z r. 1697). Pohľad do histórie teda ukazuje predovšetkým premenlivosť samého komponentového zloženia jednotky (*myje, podmýva, berie* atď.), ďalej premenlivosť v jej tvaroch (*tichá voda*

– *tiché vody, myje – myjú*) a napokon – u A. P. Zátureckého – aj náznak významovej odlišnosti. Zaiste sú to zaujímavé zistenia o jednotkách tohto typu, rovnako, ba možno ešte viac nám však ukážu porovnania toho, ako sa k príslušnému materiálu pristupuje v istých zbierkach, teda z pozície samej paremiológie, a ako zasa z pozícií slovníkárskych, teda z pozícií samej lexikografie či – ešte špecifickejšie – z pozícií frazeografie.

Pre paremiologické zbierkové spracovania takýchto jednotiek je príznačné predovšetkým ich pomerne bohaté zachytenie – Sinapius Horčička ich zaznamenáva okolo dvadsať a to je pri celkovom rozsahu jeho zbierky (voľačo vyše 500 jednotiek rozličného druhu) naozaj primerané zastúpenie a v Zátureckého zbierke je ich vyše päťdesiat, takže ide o zachytenie, z ktorého vychádzajú nielen v danom smere, ale všeobecne všetky novšie zbierky aj slovníky, vo všetkých sa robí istý výber zo Zátureckého materiálu a len jednotlivito sa pridáva aj niekoľko jednotiek novšieho dáta. Ešte viac ako uvedený kvantitatívny údaj tu upútava zaradovanie takýchto jednotiek v rámci kompozície celej zbierky. D. S. Horčička rozdelil celý materiál do tridsať oddelení, dekúrií, pričom miestami sa pri tomto rozdeľovaní pridáva aj tematického určenia jednotlivých spojení, A. P. Záturecký jednotlivé kapitoly utvára práve na pozadí významovej platnosti – sú tu napr. tematické celky *Boh a človek, človek a jeho dobré aj zlé vlastnosti, človek v spoločnosti, majetok, ľudská reč* atď. Je pochopiteľné, že jednotky s komponentom *voda* sa vyskytujú na mnohých miestach zbierky, pričom už pri takomto zbierkovom zachytení, ale aj ďalej pri slovníkárskom spracovaní príslušných jednotiek možno hovoriť v podstate o dvoch skupinách prípadov. Jednak sú to vyjadrenia o samej vode alebo o jednotlivých jej vlastnostiach a jednak zasa vyjadrenia o celkom iných veciach či skutočnostiach, pričom sa však na toto vyjadrenie využíva isté (často celkom obrazné) usúvzťažnenie medzi týmito vecami, resp. ich vlastnosťami a analogickými, resp. opačnými, protirečivými znakmi vody.

Slovníkárske zachytenie sa môže na pozadí uvedených skutočností javiť ako príliš formálne, všetky príslušné jednotky registruje a primerane spracúva až pri hesle *voda*. Jednak však možno práve to najucelenejšie spomedzi týchto spracovaní, teda to zo *Slovníka slovenského jazyka*, pokladať za istý prelom v zachytávaní sledovanej frazeológie. V akom smere je ono prelomom? Predovšetkým v tom, že všetky jednotky s uvedeným komponentom rozdeľuje do dvoch skupín podľa dvoch významov, ktoré sa pri slove *voda* vydeľujú: voda ako tekutina, kvapalina, nápoj a na druhej strane voda ako vodný tok, ako vodná nádrž a pod. Je evidentné, že kým napr. jednotky *riedky ako voda, sú na seba ako oheň a voda, vodu košom naberat, nosiť vodu v riečici* motivačne súvisia s prvým uvedeným významom slova *voda*, tak zasa jednotky typu *všetko ide dolu vodou, držať sa nad vodou, valiť sa ako veľká voda* a pod. korešpondujú s druhým uvedeným

významom tohto slova. Práve táto významová príslušnosť jednotlivých konkrétnych frazém a parémii k jednému či druhému významu sledovaného slova mnoho o daných frazémach vypovedá, ale ešte viacej naznačuje, keď práve frazeologickému prístupu k týmto jednotkám, prihliadajúcemu vo zvýšenej miere na obraznosť, na významové posuny komponentov spojenia otvára doteraz nezaznamenané možnosti ich náležitej interpretácie. Práve ony budú náplňou celého nášho nasledujúceho textu.

Vlastnej analýze konkrétneho materiálu treba ešte predoslať celkom malú úvahu o motivovanosti frazém. Po niektorých formuláciách z predchádzajúceho odseku sa pri poznaní istých základných parametrov frazeológie natíska napríklad aj takáto otázka: Ako to, že hovoríme o tom, že niektoré zo spomenutých frazém patria motivačne k prvému a iné zasa k druhému významu slova voda, keď na druhej strane chápeme obraznosť, prenesenosť, sémantickú transponovanosť či metaforickosť alebo figuratívnosť, sémantickú anomálnosť (ako sa príslušná kvalita frazém bežne nazýva v jednotlivých frazeologických koncepciách, resp. až školách) ako jednu z podstatných, často priam definičných vlastností frazém? Nespochybnujeme tým samu frazeológiu a všetky jej špecifiká, jej miesto v celom jazyku? Je vôbec takýto prístup k frazeológii adekvátny? Pri hľadaní odpovede či odpovedí na tieto otázky sa ponúka jedna z tých klasickej (už vinogradovovskej, ale rovnako aj tej najnovšej – porov. isté časti celosvetového frazeologického kompendia od kolektívu autorov *Phraseologie / Phraseology I. – II.*, 2007) frazeologickej teórie, téza o rozličnej miere zastúpenia tu mnohoroako nazvanej vlastnosti, téza o tom, že len niektoré spomedzi frazém (podľa tej staršej teórie sú to tzv. frazeologické zrazy) sa vyznačujú plnou mierou desémantizácie komponentov, teda vlastne úplnou stratou ich významu. Vo vzťahu k jednotkám skúmaného typu teda možno konštatovať, že len málo z nich je takých, že ono slovo *voda* nie je motivačne nijako späté s niektorým spomedzi uvedených dvoch významov, ba ani s významovými odtienkami, ktoré sú pri obidvoch významoch celkom evidentné. Väčšina zo spojení sledovaného typu patrí síce medzi výrazne obrazné jednotky, teda medzi jednotky so zreteľnými významovými posunmi nielen pri sledovanom slove *voda*, ale vlastne pri všetkých zložkách spojenia, jednako v prevažnej časti z nich – ako nám to ukážu podrobnejšie rozборы niektorých konkrétnych jednotiek – sú azda vždy evidentné isté signály na pochopenie ich celkového významu na pozadí ich komponentového zloženia a ide teda o frazémy, ktoré spomínaná sémantická klasifikácia chápala ako tzv. frazeologické celky. Pravda, aj tu treba zároveň zaznamenať, že pri väčšine týchto jednotiek ich možno „čítať“ doslovne, teda ako neobrazné, jednako však ustálené spojenie, ale zároveň aj ako obrazné spojenie: Napr. uvedenú parémiu *Tichá voda brehy podmýva* možno chápať v doslovnom, neprenesenom význame jej zložiek,

teda napr. ako výstrahu, že práve v tých miestach, kde je vodný tok najtichší, hrozí človeku najväčšie nebezpečenstvo, zároveň však môže ísť o jednotku s celkom preneseným, posunutým významom napríklad v tom zmysle, že nenápadný, tichý človek môže byť nebezpečný, možno až zákerný a pod. Je pritom zaujímavé, že keď v súčasnosti vzniká derivovaná jednotka *tichá voda* (je to naozaj jednotka novšieho dáta, v starších zbierkach ani slovníkoch jej nikde niet), korešponduje ona len so spomenutou obraznou platnosťou východiskovej parémie, označuje sa ňou človek s naznačenými vlastnosťami, teda tichý, nenápadný, ale na druhej strane nebezpečný, azda až zákerný, nemáme ju teda doloženú ako derivát od uvedenej neobraznej platnosti, napr. ako nejaké upozornenie na reálne nebezpečenstvo hroziace človeku od tichých, nie napríklad vírivých alebo čerejovitých miest vodného toku; takéto upozornenie nachádzame síce už v Zátureckého zbierke, konkrétne v podobe *Boj sa tichej vody*, ktorá je však aj pri zreteľnej príbuznosti predsa odlišná aj od predtým uvedenej parémie a rovnako aj od spomenutej derivovanej nevetnej frazémy. Po takýchto konštatovaniach môžeme pristúpiť k podrobnejšiemu sledovaniu konkrétnych prípadov jednotiek s komponentom *voda*, k sledovaniu toho, s akými asociáciami sa takéto frazémy a parémie spájajú, aké dimenzie skutočnosti sa nimi vyjadrujú.

Prvý okruh v sledovaných dimenziách predstavujú jednotky vyjadrujúce myšlienky o samej vode, o jej potrebnosti či aspoň osožnosti, užitočnosti pre zdravý život človeka, ale na druhej strane hneď aj jednotky – ako to v celej frazeológii takmer všeobecne býva – s akýmsi znevažujúcim alebo aspoň zľahčujúcim postojom k vode, najmä k vode ako k nápoju, teda jednotky poukazujúce na škodlivosť alebo aspoň neprimeranosť vody v istých životných situáciách. Ak sa na jednej strane uvádza, že *Kto chce dlho žiť, má len vodu piť*; že *voda hlavou, rozum nepomúti* alebo *Čistá voda – prvý liek na svete*, na druhej strane tu máme aj spojenia vyjadrujúce, že *Voda sa nehodí ani do bôť, nieto do brucha*, čo sa ďalej v akejsi akoby rozloženej podobe špecifikuje jednak výrokom *Voda nie je dobrá ani v čižme* a jednak (u Bernoláka) konštatovaním, že *Od vody brucha bolí*. Na vyjadrenie týchto podstatných aj menej podstatných hodnôt vody pre človeka, pre život sa (v spojení s ich pozitívnymi aj negatívnymi konotáciami) vo frazeológii uplatnilo videnie tohto živlu v istých opozíciách alebo aj v iných typoch súvzťažností, napr. v opozíciách *voda – chlieb*, *voda – oheň*, *voda – víno* a pod. Teda k prvej opozícii či súvzťažnosti napríklad aj v takýchto výrazoch: *Jedz chlieb a pi vodu, neprídeš na chudobu*; *byť na samom chlebe a vode* (s významom: hladovať, nemať čo jesť), *držať pri chlebe a vode koľo* (= väzniť), *trvať na jednom kúštičku chleba a samej vode* (= postiť sa; ostatné tri príklady sú od Skladanej, 1993), táto prvá opozícia je implicitne, náznakovo prítomná aj v jednotke *Vodu pijem, vodu jem, kýmže čertom sr.. budem* (Záturecký). Tú druhú (*voda – oheň*) predstavujú napr. takéto vyjadrenia: *S ohňom nežartuj*

a vode never – sú na seba ako oheň a voda (paradoxne sa v bežnej reči vyskytuje niekedy aj spojenie *liať, priliat' vodu na oheň*, ktoré nie je vyjadrením významu „hasiť, zamedziť požiaru“, ale je pravdepodobne mechanickým napodobnením spojenia *liať olej na oheň, priliat' oleja do ohňa*, ktoré má celkom zreteľne ustálený frazeologický význam „zasiahnuť v istej situácii celkom neprimeraným, možno až opačným alebo aspoň neočakávaným spôsobom“). Inú podobu máva uvedená opozícia v dvojici výrazov *Do vody, do ohňa by zaňho, za ňu skočil* – napriek bazálnej opozitnosti príslušných zložiek obidve podoby majú vlastne rovnaký význam, možno ich teda chápať ako dva varianty tej istej frazémy. Analogická situácia je aj v dvojici frazém, kde síce nie je tu uvádzaná opozícia, ale príslušné komponenty sú rovnakej povahy: *vyskočil, akoby ho studenou vodou obľial* – *vyskočil ako vodou obarený* (dodajme, že obariť možno len horúcou alebo dokonca vriacou vodou). Aj v tomto prípade možno hovoriť o variantnosti, hoci tu už možno nájsť aspoň isté náznaky, signály ich významovej diferencovanosti, v prvom prípade ide skôr o význam „vyskočiť od prekvapenia, byť prekvapený“, kým v tom druhom zasa viacej o význam „byť nepríjemne niečím zasiahnutý, nemilo prekvapený“. Do tejto skupiny sledovaných príkladov patria aj formuly blížiace sa svojou povahou zaklínaniam: *Čo by voda horela! – Aj keby voda horela!* (= musí tak byť, musí sa tak stať bez ohľadu na reálnu situáciu či reálne predpoklady niečoho). A napokon niekoľko príkladov z onej tretej opozície: *Keď nemáš vína, napi sa vody* – *Na studni voda, na čape víno* – *Voda mladým, víno starým* – *Voda len pre žaby a baby*. Ako vidieť, táto opozícia je trochu ľahšieho, menej vážneho typu, ako boli tamtie pred ňou, jednako aj ňou sa vystihujú isté celkom zaujímavé a niekedy aj veľmi dôležité životné skúsenosti.

Cez takéto opozície sa všeličo vypovedá o vlastnostiach samej vody, pravdaže, najmä o takých, ktoré majú nejaké špecifické súvislosti s konaním človeka, s celým jeho bežným životom. O takýchto vlastnostiach vody sa vyjadrujú aj viaceré ďalšie frazémy, a to zvyčajne celkom explicitne, tak, že istú kvalitu vody priamo pomenúvajú príslušnou zložkou frazémy, pričom práve tá býva často jadrovou zložkou celej frazémy, jej najvlastnejším motivantom. Aj tu by sa dalo hovoriť o istých opozíciách, napr. typu *malá voda* – *veľká voda*, *čistá voda* – *mútna voda*, *teplá voda* – *studená voda*, *tečúca voda (prúd vody)* – *stojatá voda* atď. Príznačné je, že takéto frazémy sa niekedy zreteľne spájajú s jedným zo spomenutých významov slova *voda*, kým inokedy akoby sa v naznačených opozíciách stavali popri sebe jednotky korešpondujúce s obidvoma významami tohto komponentu. A tak tu nachádzame ustálené prirovnania typu *voda čistá ako krištál*, *studená ako ľad* alebo *že až zuby láme*, *teplá ako lúh*, v ktorých je sama voda prirovnávanou zložkou, ale rovnako aj prirovnania, kde sa niečo k vode a k jej nejakým spomenutým vlastnostiam prirovnáva: *niečo* (napr. polievka)

je riedka ako voda, niečo rastie ako z vody, niekto pije niečo (najmä alkohol) ako vodu, niekto sa stratil, akoby kameň do vody hodil, čas beží ako voda. Spomenuté (často opozitné) vlastnosti vody sa odrážajú aj vo viacerých výrazoch, ktoré nemajú povahu prirovnania: *Stojatá voda hynie a smrdí* (od tejto parémie sa v súčasnom jazyku utvorila nová jednotka menného charakteru *stojatá voda*, častejšie v podobe plurálu, teda *stojaté vody*; najmä v reči médií sa často hovorí o stojatých vodách v istých oblastiach spoločenského života), *mútiť, kalieť vodu, loviť v mútnych vodách*; *Malá voda, malé ryby, veľká voda, veľké ryby*.

Špecifickým článkom v tomto reťazci jednotiek s pomenovaniami vlastností vody sú frazémy so zložkami *živá – mŕtva*, resp. *svätená* (voda). Ak tu naviažeme na už citovanú prácu M. Dobríkovej (2007), môžeme konštatovať, že pri prvej dvojici ide o spojenia rozprávkového pôvodu, veď práve v ľudových rozprávkach niekoho mŕtveho pokropili živou vodou a on ožil, alebo zasa naopak niekoho pokropili mŕtvou vodou a on zomrel. Je zaujímavé, že v súčasnom jazyku najmä spojenia *pokropiť niekoho živou vodou, akoby ho pokropili živou vodou* sú aj oproti rozprávkovému významu trochu posunuté a bežne sa využívajú najmä na označenie situácie, keď po neúspešnej alebo aspoň menej úspešnej prvej časti nejakej (napr. športovej, umeleckej alebo inej) činnosti účinkujúci (hráči, herci) podávajú až nečakane dobrý výkon. V takýchto uplatneniach sú tieto spojenia naozaj dodnes celkom živé. Frazémy s kolokáciou *svätená voda* majú, pravdaže iný, a to náboženský pôvod, ale aj ony sú v rečovej praxi veľmi živé, a to bez ohľadu na to, či je používateľ jazyka veriaci alebo nie. Konkrétne ide o spojenia *to, niečo nezmyje ani svätená voda, tu, niekde, pri niečom nepomôže ani svätená voda a báť sa niečoho, niekoho ako čert svätej vody, ako čert kríža*. Analogicky ako býva pri súčasnom využívaní spojení s kolokáciou *živá voda* celkom nevyhnutný ten naznačený posun od rozprávkových konotácií (nepriamo a aspoň sčasti to potvrdzuje aj skutočnosť, že v tej spomínanej súčasnej praxi sa prakticky neuplatňujú jednotky s kolokáciou *mŕtva voda*), tak je nevyhnutný posun pri spojeniach s kolokáciou *svätená voda*, a to konkrétne posun so zreteľnými sekularizačnými konotáciami alebo aspoň posun s ústupom alebo až zánikom konotácií odkazujúcich na oblasť posvätna, na sacrum.

Inú špecifickú skupinu frazém sledovaného typu predstavujú jednotky s významom „robiť niečo zbytočné, niekedy až nezmyselné, nelogické“. Takýchto jednotiek je v našom jazyku všeobecne veľmi mnoho (asi najviac ich zaznamenáva v úvode spomínaný Bernolákov *Slovár*), a tak neprekvapuje ich bohatšie zastúpenie aj medzi frazémami sledovaného typu, teda medzi jednotkami s komponentom voda. Spomeňme aspoň niečo spomedzi nich: *piesok orie, vodu hrabe; na vodu rováš píše, vo vode poľuje, leje vodu do koša, z jamy do Dunaja vodu leješ* (všetko od Zátareckého, a to

aj so spôsobom jeho zachytenia v určitom tvare slovesnej zložky; súčasná lexikografická či frazeografická prax by ich zaznamenala alebo ich aj reálne už zaznamenala s infinitívom príslušných sloviess, tak napr. v KSSJ je už podoba *tisnúť mechúr do vody* a v SSJ zasa podoby *liať vodu do mora, do Dunaja, vodu košom naberať, nosiť vodu v riečici* (frazému, ktorá sa tu uvádza v ostatných dvoch príkladoch, zachytáva v ďalšej variantnej podobe už D. Sinapius Horčíčka, ale s veľmi zaujímavou, hoci školskou praxou evidentne motivovanou konkretizáciou jej platnosti, keď popri blízkom spojení *vodu sitom načierať* má aj rozšírenú podobu *Vodu sitom naberať, kto bez kníh učiť sa, ozdelať sa zberá*). Naznačený bohatší a hlavne pestrejší výskyt jednotiek tohto druhu tu nie je nijako náhodný, súvisí aj s faktom, že viaceré takéto jednotky motivačne vychádzajú zo špecifického, najčastejšie paradoxného prístupu k istým základným životným situáciám, ako to naznačuje už Horčíčkovo zachytenie ovidiovského spojenia *Hľadá vodu vo vode* alebo významovo pomerne blízke Zátureckého porekadlo *Na brehu ležal a vody žiadal*.

Väčšina spomedzi doteraz sledovaných prípadov – v zmysle naznačeného motivačného spojenia s jedným z dvoch spomínaných významov slova voda – má bližšie k uvedenému prvému významu, len pri niektorých sme konštatovali ich „obojakosť“, že sa totiž dali interpretovať aj na pozadí prvého, ale rovnako aj na pozadí druhého významu tohto komponentu. Na tomto mieste treba k tomu pridať, že v sledovanom materiáli jestvuje síce neveľká, ale jednako zasa celkom zreteľná skupina jednotiek korešpondujúcich so zachyteným druhým významom slova voda, totiž s jeho platnosťou názvu vodného toku, vodnej nádrže a pod. K takýmto jednotkám evidentne patria napríklad frazémy *všetko ide dolu vodou, pustiť niečo dolu vodou, držať sa nad vodou; ešte veľa vody ujde, kým sa to, niečo stane; Voda ženie mlyny a víno jazyky; hnať niekomu vodu na mlyn, to je voda na jeho mlyn; Nechaj vodu bežať a kamene ležať; Kam má voda spád, tam tečie*.

Pri vyratúvaní takýchto podobných skupín frazém sledovaného typu by bolo možné pokračovať aj oveľa ďalej. Pred záverečným pohľadom na nové frazémy príslušného typu a na množinu najživších jednotiek tohto typu v súčasnej komunikačnej praxi tu treba ešte pripomenúť niekoľko špecifickejších prísloví a porekadiel. Niekoľko jednotiek tohto typu sa už uviedlo v predchádzajúcich odsekoch, ale to, že ide jednak o parémie starobylé a jednak zasa o jednotky významovo aj funkčne veľmi členité, svojou obraznosťou veľmi rôznorodé a pestré, teda práve to je dôvodom na nasledujúce uvedenie aspoň niekoľkých pozoruhodnejších prípadov. Náš príspevok by teda nebol dostatočným obrazom frazeológie so slovom voda, keby v ňom chýbali napríklad takéto prípady: *Dobrá studňa v suchu vodu dáva, dobrý priateľ v núdzi sa poznáva; Krv nie je voda (Záturecký ju má v rozšírenej a aj tvarovo ozvláštnenej podobe Krv nenie voda ani*

mlieko – motivačne celkom iná je frazéma *mať v žilách vodu, sroátku, cmar* – prvý prípad hovorí o príbuzenstve, tento zasa o lenivosti); *Lahko tečie voda, lahšie ide škoda; Sľubuje ti hory-doly a nepodá pohár vody* (a keď sme pri podávaní vody, zaznamenajme, že Bernolák má jednotku s týmto motívom, ale významovo celkom odlišnú: *Není mu hoden vody podať*, kým v súčasnom jazyku je bežná zasa neparemiologická frazéma *nemá mu kto vody podať*); *Dotiaľ sa chodí s krčahom* (Horčička tu má slovo *hrniec*) *po vodu* (novšie aj v osobnej konštrukcii *Dotiaľ chodí krčah po vodu*), *kým sa nerozbije; Vodu káže a víno pije; Priateľa zavše potreba jako vody, chleba* (tento posledný prípad je už od Sinapia Horčičku a zachytáva ho aj J. Skladaná: zdá sa, že v jeho zložení sa ozýva poľština – pripomeňme si, že Horčičkova zbierka vyšla v Poľsku – slovo *zavše* sa tu myslí vo význame *vždy*; so slovenským komponentom *zavše* a s jeho významom v slovenčine (*zavše* = *občas, niekedy, sem-tam*) by parémia strácala špecifický frazeologický význam, priateľa človek naozaj potrebuje *vždy*, nie iba *občas, niekedy*).

Po predchádzajúcich pohľadoch na sledovanú frazeológiu orientovaných viacej na staršie, resp. aj najstaršie z takýchto jednotiek sa žiada povedať čoto aj o takých frazémach príslušného typu, ktoré sa v doterajších slovníkoch a zbierkach nezaznamenávali, alebo sa vyskytli len v tých najnovších (napr. u citovanej E. Smieškovej v jej *Malom frazeologickom slovníku* zo 70. rokov 20. storočia alebo v KSSJ). Ak ich nenachádzame vo viacerých zo spomenutých prameňov, môžeme predpokladať, že v danom období ešte nejestvovali. A naozaj je tu niekoľko takýchto prípadov, ktoré sú zreteľným potvrdením faktu, že frazeologizačný proces zachytávajúci spojenia so slovom *voda* sa nezastavil, že on aj v našej prítomnosti pokračuje. Za jeho doklady možno pokladať napríklad takéto jednotky: *búrka v pohári vody* (je to knižná jednotka, ktorá je zaujímavá najmä tým, že kým v iných frazémach a parémiách prihliadajúcich na množstvo vody sa zdôrazňuje skôr pojem „veľa vody, veľká voda“, v tejto podobne ako vo frazéme *utopil by ho v lyžičke vody* je východiskom jej motivácie predstava – paradoxne – práve malého množstva vody, ktoré robí označovaný proces vlastne neuskutočniteľným alebo až nelogickým); *so špinavou vodou vyliatť aj dieťa, slanú vodu chlípať* (všetky uvedené prípady sú podľa E. Smieškovej), *nezarobiť ani na slanú vodu, agent s teplou vodou a vari najnovšie variť z vody* (napr. v prednáške hovoriť bez náležitej argumentácie, bez potrebného materiálu), *byť za vodou, už je, sú za vodou* (mať nejaký ťažký problém vyriešený, úspešne zavŕšený), *samá voda* (označenie situácie, keď niekto nedokáže ani pri opakovaných pokusoch správne riešiť nejaký problém; daná kolokácia má svoj pôvod v detskej hre „na lode“). Medzi tieto najnovšie jednotky tu treba zaradiť aj už spomínané menné frazémy *tichá voda* a *stojaté vody*, ktoré vznikli deriváciou od príslušných – tiež spomínaných – paremiologických výpovedných jednotiek, ani tieto odvodené jednotky v starších prameňoch ešte nikde nenachádzame.

Namiesto zhrňujúceho záveru (ten aspoň čiastočne supľujú, resp. naznačujú vyššie uvedené komentujúce poznámky k niektorým skupinám prípadov, či aj k jednotlivým špecifickejším frazémam) pokladáme za vhodné uviesť na konci celého tohto textu prostý výpočet niekoľkých najčastejších a zároveň aj najvýraznejšie aktualizovaných frazém a parémií, to bude užitočné aj so zreteľom na ten v úvode spomínaný lingvodidaktický dôvod voľby témy. Okrem prípadov z predchádzajúceho odseku (všetko sú to nové, a teda aj vyhľadávané a často využívané jednotky) možno do tejto množiny rátať najmä tieto parémie aj vlastné frazémy: *Kro nie je voda – Dotiaľ chodí krcah po vodu, dokiaľ, kým sa nerozbije* (druhá veta spojenia sa tu často žartovne aktualizuje dodatkom *kým nejde po pivo*) – *Vodu káže, víno pije – hnať vodu na niečí mlyn (to je voda na jeho, ich, môj mlyn) – liať vodu do mora (do Dunaja, do Váhu...)* – *nezarobiť ani na slaná vodu – valiť sa, hnať sa ako veľká voda – ešte veľa vody ujde, kým... – byť, držať sa nad vodou – všetko ide dolu vodou – tomu nepomôže ani svätená voda – utopil by ho v lyžičke vody. Ako vidieť, všetky sa dotýkajú* – ako pre frazeológiu predpokladá F. Miko (1989) – substanciálnych či až archetypových otázok každodenného života, a tak uvedený výpočet sa môže chápať aj ako isté frazeologické minimum frazém aj parémií s komponentom voda v súčasnej slovenskej jazykovej praxi.

LITERATÚRA

- BERNOLÁK, Anton: *Slovár slovenský-česko-latinsko-nemecko-uherský*. Budín, 1825 – 1827.
- DOBRIKOVÁ, Mária: *Voda – prameň života alebo Hydronymum ako komponent frazém*. In: *Frazeologické štúdie. V. Princípy lingvistickej analýzy vo frazeológii*. Ed. D. Baláková, P. Ďurčo. Ružomberok : Filozofická fakulta KU v Ružomberku, 2007, s. 225 – 238.
- HORČIČKA, Daniel Sinapius: *Neo-forum Latino-Slavonicum. Nooý trh latinsko-slovenský*. Zostavil, preložil a poznámky napísal J. Minárik. Bratislava : Tatran, 1988.
- Krátky slovník slovenského jazyka*. Tretie, doplnené a prepracované vydanie. Red. J. Kačala, M. Považaj. Bratislava : Veda, 1997.
- MIKO, František: *Miesto frazeológie vo vyučovaní slovenského jazyka z hľadiska jazykovej kultúry*. In: MIKO, František a kol.: *Frazeológia v škole*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1989, s. 10 – 64.
- Phraseologie / Phraseology. An International Handbook of Contemporary Research*. I. – II. Ed. H. Burger et al. Berlin – New York : Walter de Gruyter, 2007.
- SKLADANÁ, Jana: *Frazeologický fond slovenčiny v predpisovom období*. Bratislava : Veda, 1993.
- Slovník slovenského jazyka. I. – VI.* Red. Š. Peciar. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1959 – 1968.
- SMIEŠKOVÁ, Elena: *Malý frazeologický slovník*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1974.
- TVRDÝ, Peter: *Slovenský frazeologický slovník*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1931.
- ZÁTURECKÝ, Adolf Peter: *Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia*. 3. vyd. Edične pripravila M. Kosová. Bratislava : Tatran, 1974.

Water in Slovak phraseology and phraseography

The author follows idioms of the researched kind (with the component “water”) from various aspects. He observes the manners in which they are captured in paremiological collections as well as dictionaries (phraseological and even more in general glossaries), it further analyzes the manners of their motivation (their connection to various kinds of meanings of the word water) and finally it notes their diversity from the aspect of their function as well as time (units of older origins – newer or the newest units, rare units – units common in active language practice). Because the whole text follows the phraseology with a component that in every language belongs into the narrowest core of the vocabulary, the author assumes it can also be used in linguodidactics.

Substantívna deklinácia – samostatný problém (nielen) Slovanského jazykového atlasu

Týmto príspevkom nadväzujeme na viaceré štúdie uverejnené v zborníkoch *Studia Academica Slovaca*, v ktorých sme sa, ale aj iní autori, venovali medzinárodnému projektu *Slovanský jazykový atlas*¹. Náš príspevok vychádza zo štruktúrnej komparácie východiskového stavu a výsledkov prirodzeného vývinu niektorých javov substantívnej deklinácie v nárečiach všetkých slovanských jazykov využitím materiálu *Slovanského jazykového atlasu*, ktorý je spoľahlivým východiskom synchronicko-diachronického prístupu vysvetľovania skúmaných javov. Naše príklady sú pokračovaním poznatkov o tom, že v prirodzenom vývine substantívnej deklinácie v rámci jednotlivých makroareálov slovanských jazykov existovali spoločné prvky popri sebe istý čas, neskôr sa pôvodný homogénny areál vnútorne diferencoval a časť prvkov nadobudla v porovnaní s genetickou štruktúrou fonologickej roviny inú povahu, resp. odlišnú symetriu. Upozornila na to T. Vendina² uvedením základných konfigurácií areálov (súvislý – prerušovaný), ich rozsahu (veľký – stredný – malý), množstva a povahy jazykov tvoriacich areál (príbuzné – nepríbuzné, monolingválny – polylingválny areál), dynamickosťou areálov (stabilný – labilný) či vzťahu konkrétneho areálu k makrotypu (priľahlý – laterálny – vzdialený).

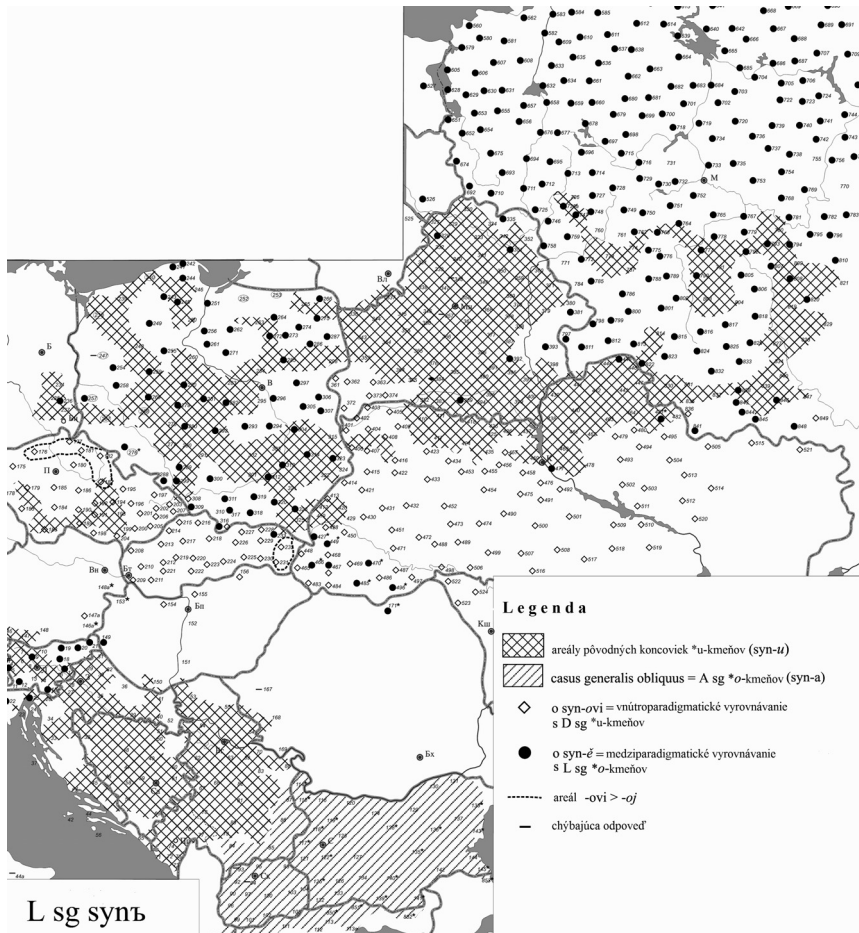
Vývin substantívnej deklinácie rozsiahleho slovanského areálu sa vyznačuje množstvom divergentných aj konvergentných tendencií, ktoré sa na jednej strane vyznačovali mierou analogických procesov, na druhej strane sa prejavovali výraznou tendenciou k anomáliám, vyplývajúcim zo zmeny funkčnosti v konkrétnom historickom čase aj areáli. Východiskom vývinu substantívnych deklináčnych sústav slovanských jazykov, ako je všeobecne známe, bolo pôvodné triedenie substantív podľa kmeňov, v ktorom dominovalo formálne kritérium. Od najstarších čias však už popri ňom zohrávalo veľký význam vnímanie významového kritéria, pôvodné

¹ ŽIGO, Pavol: *Medzinárodný slavistický projekt Slovanský jazykový atlas*. In: *Studia Academica Slovaca* 35. Bratislava : Stimul, 2006, s. 423 – 434 (tam i ďalšia literatúra), tenže: *Vývin substantívnej deklinácie v širších slovanských súvislostiach*. In: *Studia Academica Slovaca* 36. Bratislava : Stimul, 2007, s. 157 – 167, tenže: *Slovanský jazykový atlas – zdroj poznatkov nielen o dnešnom Slovansku v (stredo)európskom slovanskom kontexte*. In: *Studia Academica Slovaca* 37. Bratislava : Stimul, 2008, s. 89 – 96, tenže: *Pomenovanie rodinných vzťahov v slovenčine z hľadiska etnokultúrnej identity*. In: *Studia Academica Slovaca* 39. Bratislava : Univerzita Komenského, 2010, s. 269 – 283; KAMENÁROVÁ, Renáta: *Paradigmatika maskulín v Slovanskom jazykovom atlase*. In: *Jazykovedné štúdie* 28. *Súradnice súčasnej slovanskej dialektológie*. Bratislava : Veda, 2010, s. 76 a n., MRAČNÍKOVÁ, Renáta: *Vývinové tendencie deklinácie maskulín tvrdej paradigmy v západoslovanskom makroareáli*. In: *BraSlav* 3. Bratislava : Kartprint, 2005, s. 46 – 50, táže: *Kategórie životnosti a mužske osoby v západoslovanských jazykoch*. In: *Studia Academica Slovaca* 35. Bratislava : Stimul, 2006, s. 435 – 450.

² VENDINA, Tatiana Ivanovna: *Russkije dialekty v obščeslavianskom kontekste (leksika)*. Moskva : Institut slavianovedenija RAN, 2009. 532 s.

deklináčn  systavy sa narúšali a formovali sa nov , pozostávajúce z časti pôvodných gramatických koncoviek, časť gramatických koncoviek sa však na pozadí mentálnej registrácie relevantného znaku – prirodzeného rodu – zmenila. Mnozstvo týchto zmien sa na území jednotlivých slovanských jazykov uskutočnilo v rozličnej miere a sved  o špecifikách týchto jazykov. Jeden z takýchto procesov dokazujú tvary lokálu životných maskulín, ktor  sú svedectvom intenzívneho tlaku *u*-kmeňovej uniformne transparentnej koncovky na ostatn  paradigmy. Tak isto, ako sa pôsobením analógie vyrovnávali tvary genitívu a akuzatívu životných maskulín, prejavilo sa analogick  vyrovnávanie aj pri formovan  vzt hu týchto substantív v dat ve a lok li singuláru. Pod dominantným vplyvom analógie (medziparadigmatickej a následne aj vn troparadigmatickej) sa v dat ve a aj v lok li singuláru životných maskulín ustálila pod rovnako intenzívne sa prejavujúcou funkčnou motiváciou tvarotvorn  prípona *-ovi* a stala sa výsledkom zjednotenia r znch koncoviek pôvodného systému: *chlapovi* (p v. *o*-kme ), *mužovi* (p v. *jo*-kme ), *hostovi* (p v. *i*-kme ), *slu ovi* (p v. *a*-kme ), *sudcovi* (p v. *ja*-kme ), *synovi* (p v. *u*-kme ). Gramatick  koncovka *-ovi* sa prejavila ako produktívna preto, že zo všetkých pôvodných paradigiem (*o*-kmeňov, *jo*-kmeňov, *i*-kmeňov, *a*-kmeňov, *ja*-kmeňov, *u*-kmeňov) najviac postihovala mu sk   ivotn  osobu a najmenej sa pri nej prejavila konkurencia pôvodných gramatických koncoviek lokálu s gramatickými koncovkami iných pádov (*- * v *o*-kmeňovej deklinácii, *-i* v *jo*-kmeňovej deklinácii), resp. datívu (*-u* v *o*-kmeňovej a v *jo*-kmeňovej deklinácii, *-i* v *i*-kmeňovej deklinácii, *- * v *a*-kmeňovej deklinácii). Formovanie substant vnch deklin  nch systav a ich s u asn  stav v plur li sved  o menšej miere súčinnosti princípov a o intenzívnejšom vplyve analógie. Ilustrovať to možno zmenami, resp. mierou zachovávania pôvodného stavu tvarov lokálu plurálu slova *syn* v pôvodnej *u*-kmeňovej deklinácii. Transparentnosť gramatickej koncovky *-u* v lok li singuláru v medziparadigmatick ch vzt hoch so všetkými ostatnými deklin  nmi systavami viedla k zachovaniu pôvodného tvaru *syn-u* na celom území srbských, chorvátskych, bosniackych a väčšine slovinských nárečí (obr. 1).

³ Z technických príčin na obrázkoch neuvádzame cel  listy atlasov ho spracovania.

Obr. 1. Lokál singuláru slova *syn* v nárečiach slovanských jazykov.

Pôvodný – východiskový – stav sa v rámci východoslovanskej skupiny jazykov zachoval aj na veľkej časti ruských nárečí, zo západoslovanskej jazykovej skupiny v centrálnej, juhovýchodnej a severozápadnej časti poľských nárečí. Hľadanie príčin takéhoto vývinu vo východoslovanskom a južnoslovanskom areáli – nevynímajúc formy *casus generalis* v bulharských a macedónskych nárečiach – nie je zložitý. V skupine východoslovanských jazykov je prirodzené tým, že na tomto území nedošlo k rozsiahlemu prechodu deklinačných paradigiem od formálneho kritéria na významové, možno aj preto, že toto územie nebolo pod výrazným inojazyčným tlakom. Zachovanie pôvodných transparentných *u*-kmeňových foriem v južnoslovanskom areáli – s výnimkou kajkavských a severozápadných

čakavských dialektov⁴ s koncovkami *-i* a *-ě* a bulharských a macedónskych nárečí s tvarmi *casus generalis* – malo oporu v unifikácii tvarov a vo výraznej neutralizácii kategórie rodu. Areálom s veľmi intenzívnym vplyvom vnútroparadigmatickej analógie pri stabilizácii vzťahu *datív – lokál* singuláru sa stalo územie českých, slovenských a ukrajinských nárečí. Potenciálnou možnou príčinou tohto vývinu je na jednej strane zjednodušovanie inventáru gramatických koncoviek, v ktorých koncovka pôvodného datívu *u*-kmeňovej deklinácie *-ovi* nemala takú výraznú formálnu konkurenciu, akú mala koncovka *-u*, na druhej to bolo upevňovanie vnútroparadigmatického vzťahu *datív – lokál* v rámci životných maskulín (*rationalia animata/irationalia animata*) oproti neživotným maskulínam (*nonanimata*). Z typologického hľadiska, na ktoré upozornila T. Vendina⁵, ide o javy, vyskytujúce sa v súvislom, veľkom, z hľadiska množstva a povahy jazykov polylingválnom a stabilnom areáli priľahlých jazykov. Tento jav okrem polylingválnej podstaty svojou dimenziou presahuje klasické makroareály slovanských jazykov a integruje časť západoslovanskej jazykovej oblasti s príľahlou – geneticky odlišnou východoslovanskou oblasťou. Predpokladáme, že ide o javy, ktoré tvoria vyššiu vrstvu vývinových zmien, presahujúcich genetickú podstatu jednotlivých jazykov. Ide tu podľa nás o novšie javy, ktoré nadväzujú na vývin fonologických štruktúr v pôvodných areáloch, sú svedectvom rovnakého či paralelného mentálneho prehodnocovania pôvodných – nevyhovujúcich kritérií a vyvracajú myšlienku o tom, že zmeny v morfológickom systéme sú a priori založené na odstraňovaní najpríznačkovejších javov. Dôkazom sú vývinové tendencie príznakových javov v pôvodnom formálnom deklinačnom systéme, akým bola gramatická koncovka *-ovi*. Jej príznakové postavenie v rámci prehodnocovania pôvodných kritérií spôsobila ontologická registrácia množiny špecifikovaných vlastností, v rámci mentálneho dotvárania nadobudla motivačne optimálnu a uniformne transparentnú povahu s vysokým parametrom prirodzenosti, ktorá sa prejavila 1. v príslušnosti ohýbateľného výrazu k istej flektívnej triede (ako klasifikačná motivácia), 2. v motivácii výskytu tvarotvorného formantu vo viacerých paradigmách (ako funkčná motivácia) a 3. v diferenciacii členov paradigmy, t. j. diferenčnou motiváciou.

V opozícii so súvislým, veľkým, z hľadiska množstva a povahy jazykov polylingválnym a stabilným areálom, pre ktorý je typické analogické vyrovnávanie tvarov datívu a lokálu singuláru životných maskulín s gramatickou koncovkou *-ovi*, vznikol na druhej strane typologicky odlišný areál. Anomálny je areál tvarov *casus generalis*, súvislý, rozsahom stredný,

⁴ BROZOVIĆ, Dalibor – IVIĆ, Pavle: *Jezyk srpskohrvatski/hrvatskosrpski/hrvatski ili srpski*. 2. vydanie. Zagreb : Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, 1988, s. 21.

⁵ VENDINA, Tatiana Ivanovna: *Russkije dialekty v obščeslavianskom kontekste (leksika)*. Moskva : Institut slavianovedenija RAN, 2009, s. 10.

polylingválny, stabilný, laterálny areál príbuzných jazykov, vyznačujúci sa v porovnaní s celým rozsiahlym pôvodným územím typologickou divergenciou, vyvolanou pravdepodobne externým tlakom. Ide tu o prejav nerovnomerného prejavu analogických tendencií v jazyku, ktorým sa dokazujú dva možné prístupy pri charakteristike analógie: 1. prístup postihujúci systémovosť analógie a 2. prístup postihujúci anomálie, spôsobujúce výnimky analogicky vznikajúcich štruktúrnych vzťahov. Vývin substantívnej deklinácie je zreteľným svedectvom o tom, že pri výklade jazyka sa súčasne uplatňujú obidva prístupy.

Svedectvom pôsobenia analógie pri unifikácii tvarov pôsobením pôvodných mäkkých kmeňov sú tvary lokálu singuláru slova *ruka* (typ *duš-a* – *duš-e* – *duš-i* > *žen-a* – *žen-e* – *žen-i*, pôvodne *žen-a* – *žen-y* – *žen-e*)⁶, t. j. tvar lokálu (*o*) *ženi* podľa lokálu mäkkého typu (*o*) *duši*⁷. K týmto zmenám došlo krátko po hláskoslovných zmenách, t. j. niekedy po 12. – 13. storočí a späť sú s nimi najmä analogické procesy, súvisiace s vývinom mäkkostnej konsonantickej korelácie v časti južnoslovanských jazykov (typ *duš-a* v nominatíve singuláru, *duš-i* v genitíve singuláru oproti pôvodnému *duš-e*). Dôkazom tohto procesu sú aj geneticky podmienené analogické tvary typu *do ulíc*⁸ z južnostredoslovenského nárečového územia, svedčiace o príbuznosti týchto areálov. R. Krajčovič⁹ vysvetľuje južnostredoslovenské tvary typu *do ulici*, z *Bistrici*, ale najmä tvary nominatívu plurálu feminín typu *ruke*, *nohe*, *muče*, javom spreď 12. storočia, dôsledkom palatalizovaných velár *k*, *g*, *ch*. Priznáva, že impulz tohto javu možno hľadať v pôsobení tvaru nominatívu plurálu *duše* na medziparadigmatickej úrovni a výsledkom takejto analógie sú tvary nominatívu plurálu *ruke*¹⁰, *nohe*, *muče* (pozri obr. 2).

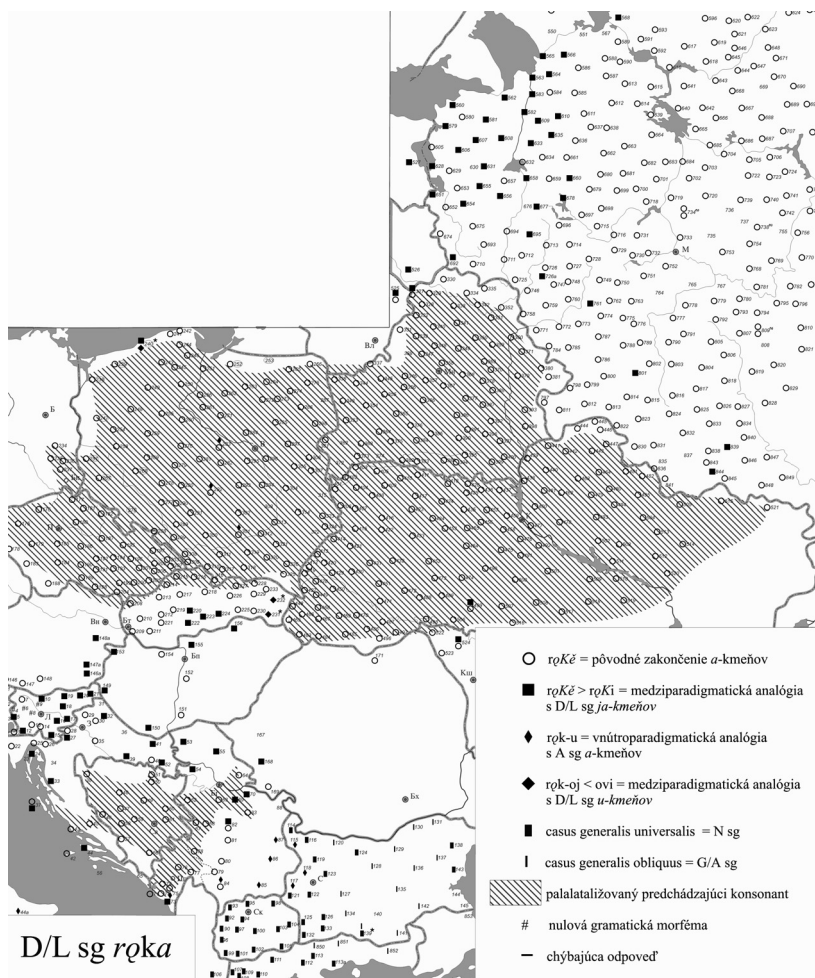
⁶ BROZOVIČ, Dalibor – IVIČ, Pavle: *Jezić srpskohrvatski/hrvatskosrpski/hrvatski ili srpski*. 2. vydanie. Zagreb : Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, 1988, s. 23; MATASOVIČ, Ranko: *Poredbenapovijesna gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb : Matica Hrvatska, 2008, s. 22.

⁷ ŠTOLC, Jozef: *Atlas slovenského jazyka*. 2. Flexia. Časť druhá: Úvod – komentáre. Bratislava : Veda, 1978, s. 23.

⁸ KRAJČOVIČ, Rudolf: *Vývoj slovenského jazyka a dialektológia*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2009, s. 249.

⁹ Tamže, s. 60 – 61.

¹⁰ Kurzívovaným znakom *K* označujeme v legende k obrázku 2 archifonému, ktorá sa v súčasných nárečiach zachovala buď ako výsledok palatalizácie, alebo podľa archifonému.



Obr. 2. Lokál singuláru slova *ruka* v nárečiach slovanských jazykov.

Stredoslovenská palatalizácia velár a jej dôsledky v tvaroch *ruke*, *nohe*, *muche* v nominatívnej plurálu sa stala predmetom vysvetľovania fonologického vývinu južnostredoslovenského konsonantického systému v klasických

prácach R. Jakobsona¹¹, E. Paulinyho¹², Ľ. Nováka¹³, R. Krajčoviča¹⁴ vidí hlavné predpoklady tohto javu vo fonologickej rovine, rovnako intenzívny stimul, vyvolávajúci zmeny však mal podľa nás aj morfológický pôvod. V južnej časti stredoslovenského nárečového územia sa prejavil rovnako intenzívne ako v južnoslovenskom jazykovom areáli: v čakavských nárečiach¹⁵ sú v genitíve singuláru slov typu *duša*¹⁶ ustálené tvary *duši* ako v pôvodnej *a*-kmeňovej, t. j. tvrdej deklináčnej triede, kde bola pádová koncovka genitívu singuláru *-y*. Na chronológiu palatalizácie velár poukázal E. Pauliny¹⁷, ktorý sa prikláňa k R. Jakobsonovi¹⁸ a k vysvetľovaniu tohto javu Ľ. Novákom¹⁹, podľa ktorého ide o starý vzťah mäkkostnej konsonantickej korelácie velár v južnej strednej slovenčine spreď 13. storočia, resp. tesne po zániku jerov. Tvary nominatívu plurálu typu *ruke, nohe, muche*, typické pre južnostredoslovenské nárečia, tak svedčia o jeho väzbe s južnoslovenským areálom a v južnej časti stredoslovenských nárečí sú svedectvom o starobyľom pôvode javu, ktorý z hľadiska areálovej, historickej a porovnávacej slovanskej jazykovedy možno považovať za tvaroslovný prvok nezápadoslovenskej povahy.

Intenzita zániku mäkkostnej konsonantickej korelácie v južnoslovenských jazykoch *duš-a – duš-e – duš-i* spôsobila unifikáciu deklinácie feminín (aj *žen-a – žen-e – žen-i*, pôvodne *žen-a – žen-y – žen-e*)²⁰ a vytvorenie morfológického makrotypu so zachovanou pôvodnou koncovkou *ja*-kmeňovej deklinácie. Ide o kompaktný, stabilný, polylingválny areál, ktorý tvorí južnoslovenská nárečová oblasť (slovinské, chorvátske, srbské, čiernohorské a bosniacke nárečia okrem bulharských a macedónskych nárečí, tvoriacich známy areál casus generalis) a oblasť českých, moravských a západoslovenských nárečí. Novšie tvary genitívu singuláru *pšenici* slovenského jazykového areálu oproti pôvodnej podobe s koncovkou *-e* dokazujú, že odlišným vývinom mäkkostnej konsonantickej korelácie²¹ boli podmienené aj rozdiely v morfológickom vývine. Areál, kde pôvodný konsonant *ć* nevstupoval do mäkkostných

¹¹ JAKOBSON, Roman: *Remarques sur l'évolution phonologique du russe*. Travaux du Cercle Linguistique de Prague. II. 1929, s. 62 – 65.

¹² PAULINY, Eugen: *Fonologický vývin slovenčiny*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1963, s. 188 – 189.

¹³ NOVÁK, Ľudovít: *K najstarším dejinám slovenského jazyka*. Bratislava : Veda, 1980, s. 264 – 271.

¹⁴ KRAJČOVIČ, Rudolf: *Vývin slovenského jazyka a dialektológia*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2009, s. 60 – 61.

¹⁵ BROZOVIČ, Dalibor – IVIČ, Pavle: *Jezik srpskohrvatski/hrvatskosrpski/hrvatski ili srpski*. 2. vydanie. Zagreb : Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, 1988, s. 22.

¹⁶ Pôvodný *ja*-kmeňový vzor.

¹⁷ PAULINY, Eugen: *Fonologický vývin slovenčiny*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1963, s. 191.

¹⁸ JAKOBSON, Roman: *Remarques sur l'évolution phonologique du russe*. Travaux du Cercle Linguistique de Prague. II. 1929, s. 64 – 65.

¹⁹ NOVÁK, Ľudovít: *K najstarším dejinám slovenského jazyka*. Bratislava : Veda 1980, s. 265.

²⁰ BROZOVIČ, Dalibor – IVIČ, Pavle: *Jezik srpskohrvatski/hrvatskosrpski/hrvatski ili srpski*. 2. vydanie. Zagreb : Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, 1988, s. 23; MATASOVIČ, Ranko: *Poredbenopovijesna gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb : Matica Hrvatska, 2008, s. 22.

²¹ Tamže.

korelačných vzťahov, vnímal sa ako analogický prvok k takým prvkom, ktoré s rovnakou vlastnosťou mäkkosti do takýchto korelačných vzťahov vstupovali. Dôsledkom boli analogické procesy v rámci pôvodných *ja*-kmeňových a *i*-kmeňových deklinácií s celkom prirodzeným vývinom tvarov genitívu singuláru a nahrádzaním pôvodnej koncovky *-e* koncovkou *-i*, t. j. výslednými tvarmi typu *pšenici*, *ulíci*²². Uhlopriečna izomorfa v slovenských nárečiach je dôsledkom odlišného fonologického vývinu severozápadného a juhovýchodného slovenského nárečového areálu²³ (v južnej časti stredoslovenských nárečí sú tvary genitívu singuláru pôvodných *ja*-kmeňových substantív s koncovkou *-i*, t. j. *ulíci*, *lavici*). Čiastočnú analógiu s *i*-kmeňovou deklináciou²⁴ potvrdzujú formy nominatívu singuláru *ulíc* (< *ulica*), *koňic* (< *konica*), *lavíc* (< *lavica*), v „novších“ slovách aj *kukuric* (< *kukurica*)²⁵. V celom ukrajinskom nárečovom areáli, ktorý z hľadiska pôvodu tvaru je v genitíve singuláru *-i* (t. j. *pšenici*), ide však o vývin mäkkých deklinačných paradigiem²⁶ v dôsledku neskorších hláskoslovných zmien *ě* > *i* a nadobudnutia ich maximálnej diferenciácie z celoslovenského hľadiska²⁷. Odlišný fonologický vývin s typickými zmenami tvoria poľské nárečia západoslovenského pôvodu a bieloruské a ruské nárečia východoslovenskej jazykovej skupiny. Integrujúcim znakom tohto polylingválneho areálu je analogický proces splývania pôvodnej mäkkej deklinačnej paradigmy s tvrdou paradigmou (pôvodné *ja*-kmene > pôvodné *a*-kmene) počas prehodnocovania fonologického statusu fonémy *c*²⁸ (pozri obr. 3).

²² Pozri obr. 3.

²³ Zánik slabickej mäkkostnej korelácie a jeho dôsledky v jednotlivých areáloch slovenských nárečí podrobne opísal NOVÁK, Ľudovít: *K najstarším dejinám slovenského jazyka*. Bratislava : Veda, 1980, s. 264 – 271.

²⁴ ŠTOLC, Jozef: *Atlas slovenského jazyka. 2. Flexia. Časť druhá: Úvod – komentáre*. Bratislava : Veda, 1978, s. 23.

²⁵ Tamže, s. 17.

²⁶ BEVZENKO, Stepan Fylypovyč, et al.: *Istorija ukrajinskoj movi*. Kyjiv : Naukova dumka, 1978.

²⁷ *Obščeslavianskij lingvističeskij atlas*. Vypusk 1. Beograd : Srbska akademija iskustv, 1988, s. 151.

²⁸ Tamže.



Obr. 3. Genitív singuláru slova *pšenica* v nárečiach slovanských jazykov.

Príčiny tohto stavu môžu byť viaceré. Predpokladáme, že morfológická stabilita východoslovanského jazykového areálu v takej podobe, v akej ju dnes prezentuje stav v nárečiach, mala oporu v homogénnom jazykovom, kultúrnom aj areálovom prostredí: na prirodzený jazyk východoslovanského areálu bol s ohľadom na jazykový priestor formujúcich sa ostatných slovanských jazykov v konštitutívnom období²⁹, po 10. – 11. storočí, najmä v rozpätí 13. – 16. storočia, keď sa stabilizoval morfológický systém, v porovnaní so západoslovanským či južnoslovanským jazykovým územím

²⁹ KRAJČOVIČ, Rudolf: *Vývin slovenského jazyka a dialektológia*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2009, s. 16.

menší vonkajší tlak iných jazykových systémov, konfesii a kultúr. S ohľadom na jazykový priestor a počet používateľov jazyka sa v tejto oblasti prejavila vyššia miera rezistencie voči externým vplyvom. Jazykovointegračnú funkciu zohrala aj spoločenská, resp. verejná funkcia domáceho jazyka a konfesijná homogénnosť obyvateľstva, ktoré v rozličných podobách, odrážajúcich väčšinou hláskoslovné varianty, používalo jeden liturgický jazyk – cirkevnú slovančinu, jazyk, ktorý bol bezprostredným vývinovým stupňom jazykového archetypu. Nemalý vplyv na tieto procesy mal aj domáci základ ostatných – svetských žánrov verejného styku.

Eugen Pauliny vo svojom poslednom, o to významnejšom diele *Vývin slovenskej deklinácie* v súvislosti s výkladom morfológických javov napísal: „Hoci opisných nárečových štúdií a monografií je zdanlivo veľké množstvo, jednako nepokrývajú, žiaľ, rovnomerne celé územie Slovenska. Chýbajú nám celkové monografie z kľúčových oblastí. Ich nedostatok nahrádza zväzok *Atlasu slovenského jazyka* venovaný morfológii. Jeho autorom je Jozef Štolc.“³⁰ S odstupom času, najmä však spracovaním nárečového materiálu na širokom porovnávacom základe v podobe *Slovanského jazykového atlasu* sa naplňa pravdivosť slov o tom, že v nárečiach, keď sa chápu ako organicky zviazané časti rozčlenenej oblasti, sa odráža vývin jazyka v úplnosti a že ide o taký materiál, ktorý je úplný a kontrolovateľný³¹. Metóda, ktorú E. Pauliny uplatnil v práci *Vývin slovenskej deklinácie*, svedčí o prínose slovenskej porovnávej dialektológie v poznávaní prirodzených javov v jazyku a prispieva k prehľbovaniu poznatkov o prirodzenom vývine jazyka na rozsiahlom slovanskom území. Presvedčivosť tejto metódy potvrdili aj výsledky spracovania nárečového materiálu z územia všetkých slovanských jazykov v projekte *Slovanský jazykový atlas*.

LITERATÚRA

- Atlas slovenského jazyka*. Zv. 1. Vokalizmus a konsonantizmus. Časť prvá – mapy. Časť druhá – úvod, komentáre, materiály. 1. vyd. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1968.
- Atlas slovenského jazyka*. Zv. 2. Flexia. Časť prvá: Mapy. 1. vyd. Bratislava : Veda, 1981.
- BEVZENKO, Stepan Fylypovyč, et al.: *Istorija ukrajinskoj movi*. Kyjiv : Naukova dumka, 1978.
- BROZOVIĆ, Dalibor – IVIĆ, Pavle: *Jezik srpskohrvatski/hrvatskosrpski/hrvatski ili srpski*. 2. vydanie. Zagreb : Južoslavenski leksikografski zavod, „Miroslav Krleža“, 1988.
- JAKOBSON, Roman: *Remarques sur l'évolution phonologique du russe*. Travaux du Cercle Linguistique de Prague. II. 1929.
- KAMENÁROVÁ, Renáta: *Paradigmatika maskulín v Slovanskom jazykovom atľase*. In: *Jazykovedné štúdie 28. Súradnice súčasnej slovanskej dialektológie*. Bratislava : Veda, 2010, s. 72 – 78.

³⁰ PAULINY, Eugen: *Vývin slovenskej deklinácie*. Rukopis upravil a doplnil P. Žigo. 1. vyd. Bratislava : Veda, 1990, s. 12.

³¹ PAULINY, Eugen: *Fonologický vývin slovenčiny*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1963, s. 5

- KRAJČOVIČ, Rudolf: *Vývin slovenského jazyka a dialektológia*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2009.
- MATASOVIĆ, Ranko: *Poredbenopovijesna gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb : Matica Hrvatska, 2008.
- MRAČNÍKOVÁ, Renáta: *Vývinové tendencie deklinácie maskulín tordej paradigmy o západoslovenskom makroareáli*. In: *BraSlav 3*. Bratislava : Kartprint, 2005, s. 46 – 50.
- Mračníková, Renáta: *Kategórie životnosti a mužskej osoby v západoslovenských jazykoch*. In: *Studia Academica Slovaca 35*. Bratislava : Stimul, 2006, s. 435 – 450.
- NOVÁK, Ľudovít: *K najstarším dejinám slovenského jazyka*. Bratislava : Veda, 1980.
- Obščeslavianskij lingvističeskij atlas*. Red, P. Ivić. Vypusk 1. Beograd : Srbska akademija iskustv, 1988.
- PAULINY, Eugen: *Fonologický vývin slovenčiny*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1963.
- PAULINY, Eugen: *Vývin slovenskej deklinácie*. Rukopis upravil a doplnil P. Žigo. 1. vyd. Bratislava : Veda, 1990.
- ŠTOLC, Jozef: *Atlas slovenského jazyka*. 2. Flexia. Časť druhá: Úvod – komentáre. Bratislava : Veda, 1978.
- VENDINA, Tatiana Ivanovna: *Ruskije dialekty v obščeslavianskom kontexte (leksika)*. Moskva : Institut slavianovedenija RAN, 2009.
- ŽIGO, Pavol: *Medzinárodný slavistický projekt Slovenský jazykový atlas*. In: *Studia Academica Slovaca 35*. Bratislava : Stimul, 2006, s. 423 – 434.
- ŽIGO, Pavol: *Vývin substantívnej deklinácie v širších slovenských súvislostiach*. In: *Studia Academica Slovaca 36*. Bratislava : Stimul, 2007, s. 157 – 167.
- ŽIGO, Pavol: *Slovenský jazykový atlas – zdroj poznatkov nielen o dnešnom Slovensku o (stredo)európskom slovenskom kontexte*. In: *Studia Academica Slovaca 37*. Bratislava : Stimul, 2008, s. 89 – 96.
- ŽIGO, Pavol: *Pomenovanie rodinných vzťahov v slovenčine z hľadiska etnokultúrnej identity*. In: *Studia Academica Slovaca 39*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2010, s. 269 – 283.

SUMMARY

Noun declination – a specific problem (not only) of the Slavic Linguistic Atlas

By means of an interpretation of selected phenomena of the noun declination in dialects of all the Slavic languages (on material of the Slavic Linguistic Atlas) the author refers to typological signs of natural language varieties, their area distribution, possibilities of searching for inter-lingual bindings and influences of intercultural contacts. Detailed insight to a natural development of such a communication dominants of language as is the noun declination, resp. searching for differential and integration signs in a wider region is, according to the author, a reliable precondition of a deeper revelation of the language phenomenology.

Umelecká kultúra Košíc

„Bezprostredným poznávacím znakom Košičanov a ich dočasne usídlených hostí z okolitých miest a krajín je ich ani nie tak demonštrátiona, ako skôr samozrejmä mestskosť.“

Tomáš Štrauss (1931 – 2013)¹

V oblasti umenia a kultúry sa Košice považujú za dôležitý kultúrny uzol východného Slovenska. Geografická poloha, hospodársky a politický kontext nominovali Košice do skupiny regionálnych centier s dôležitým postavením aj v rámci väčších územných celkov.

Košice v roku 2013 k označeniu „druhého mesta krajiny“ pripojili titul Európskeho hlavného mesta kultúry. Umelecká kultúra mesta s pevnou inštitucionálnou základňou bola súčasťou viacerých kapitol dejín umenia na Slovensku. Všetky spomenuté okolnosti naznačili možnosti kontinuálneho rozvoja mesta ako priestoru pre dynamickú a inovatívnu umeleckú kultúru.

Košice patria k najstarším sídlam na území Slovenska so špecifickou etnickou skladbou. Historici, zaoberajúci sa dejinami Košíc, dlhodobo vedú polemiky o pôvode názvu a okolnostiach vzniku mesta, ktoré súvisia práve s jeho spomínanou etnickou pestrosťou. V súčasnosti sa prikláňajú k slovanskému pôvodu pomenovania „so základom v osobnom mene Koša“ a k teórii pozvoľného začleňovania pôvodnej slovenskej osady a okolitých dedín do opevneného centra saských kolonistov.² Prvé písomné správy vzťahujúce sa ku Košiciam sú doložené v druhej tretine 13. storočia (1230, 1249) a týkajú sa domácich, pôvodných obyvateľov Horných/ Vyšných a Dolných Košíc, ako aj ich nemeckých „hostí“, Sasov, ktorí sa prisťahovali pravdepodobne po vpádoch Mongolov. Za najdôležitejšiu etapu v hospodárskom a kultúrnom rozvoji Košíc sa vo všeobecnosti považuje 14. a 15. storočie. Košice získali v roku 1290 právo pečate a boli obohnané hradbami. Pozíciu mesta v rámci Uhorska posilnili udalosti na prelome 13. a 14. storočia. Na začiatku 14. storočia zohrali dôležitú úlohu v mocenskom súperení medzi Anjouovcami a Omodejovcami. V roku 1311 sa mešťania vzopreli mocenským nárokom Omodejovcov, ktorí po vymretí rodu Arpádovcov ovládli severovýchod Uhorska. V bitke pri Rozhanovciach s pomocou vojska kráľa Karola Róberta definitívne porazili odbojných

¹ ŠTRAUSS, Tomáš: *Moje Košice*. Bratislava : Kalligram, 2012, s. 66.

² ALBERTOVÁ, Henrieta: *Mesto Košice vo svetle najstarších historikov a kronikárov*. In: *Košice a dejiny – dejiny Košíc*. Zborník príspevkov z 1. oedeckej konferencie k dejinám Košíc, zorganizovanej Katedrou histórie filozofickej fakulty UPJŠ v Košiciach, ktorá sa uskutočnila 16 – 17. septembra 2010 v Košiciach. Ed. Štefan Šutaj. Košice : Filozofická fakulta UPJŠ, 2011, s. 44 – 46.

aristokratov³. Počas vlády Anjouovcov sa privilégia mesta rozširovali až na úroveň privilégii hlavného centra Uhorska – Budína. Významné obchodné centrum bolo sídlom mincovne (1321), mincovej komory a cechových organizácií viacerých remeselných výrobcov. Erbová listina, ktorou v roku 1369 udelil Ľudovít Veľký Košiciam erb, je najstarším armálesom pre mesto v Európe⁴. Žigmund Luxemburský výsadu potvrdil v roku 1423 listinou s miniatúrou mestského erbu, ktorá „patrí medzi najkvalitnejšie ukážky iluminátorského umenia v meštianskom prostredí strednej Európy“⁵. Potvrdením narastajúcej dominancie v regióne bolo vedúce postavenie v regionálnom zoskupení miest známom ako Pentapolitana, ktoré sa sformovalo v roku 1412.⁶

Priaznivé politické a hospodárske podmienky mali vplyv na kvalitu života v meste, ktoré až do prvej tretiny 16. storočia rástlo aj demograficky. Situácia sa však začala meniť po bitke pri Moháči v roku 1526. Košice boli približne od 13. storočia administratívno-správnym centrom Abovskej župy, sídlom kráľovských úradov – úradu hlavného kapitána Horného Uhorska, Košickej komory a po obsadení južných častí Uhorska Turkami aj sídlom jágerskej kapituly. Mesto sa síce stalo jedným z najdôležitejších článkov protitureckej obrany, ale prienik Turkov do centrálnych častí kontinentu nepriaznivo ovplyvnil diaľkový obchod. Ekonomický úpadok, deštrukcia mesta opakovanými požiarimi (1556, 1674) a neustále prítomná hrozba vojnových konfliktov v súvislosti s tureckými mocenskými nárokmi, protihabsburskými povstaniami uhorskej aristokracie, náboženskými nepokojmi mali negatívny dopad na rozvoj mesta v nasledujúcich storočiach. Reformácia rozdelila multietnické obyvateľstvo mesta – nemecké a slovenské obyvateľstvo sa priklonilo k luteránstvu, maďarskí obyvatelia ku kalvinizmu. O rekatolizáciu mesta sa pokúsil už Rudolf II., ale protireformačný proces sa postupne rozbiehal až v polovici 17. storočia. Vojaci Gabriela Betlena, Juraja I. Rákocziho, Imricha Tököliho a nakoniec aj Františka II. Rákocziho plienili mesto a ničili súkromné majetky.⁷ Peter Fedorčák však upozorňuje, že „po období veľkých úspechov 14. a 15. storočia je potrebná veľká citlivosť, aby sme nevníмали nasledujúcu viac než dvestoročnú etapu dejín Košíc len

³ Rovnako spomenutá udalosť z dejín Košíc je predmetom diskusie. Niektorí historici spochybňujú akt ovládnutia mesta Omodejovcami, rovnako aj miesto bitky. Viac pozri tamže, s. 50.

⁴ Erb bol odvodený z panovníkovo a obsahoval spodnú časť zloženú zo štyroch červených a bielych horizontálnych pásov a vrchný modrý pás s tromi laliami. Súčasťou listiny je len jeho opis.

⁵ Spomenutá miniatúra je zobrazením polpostavy anjela s rukami obradne položenými na erbe so zeleným pozadím členeným damaskovaním. Výjav je v zlatom ráme, z ktorého troch rohov „vyrastá“ akantový motív, obklopený jemnejším kvetinovým dekorom. RAGAČ, Radoslav: *Erbová listina mesta Košice*. In: *Gotika. Dejiny slovenského útoarného umenia*. Ed. Dušan Búran. Bratislava : Slovart, 2003, s. 799 – 800.

⁶ Ďalšími mestami Pentapolitany boli Prešov, Bardejov, Levoča a Sabinov.

⁷ Pozri napr. FEDORČÁK, Peter: *Košice počas stavooských povstaní*. In: *Historická revue špeciál. Dejiny mesta Košice*, 2013, s. 29 – 34.

ako permanentný úpadok“⁸. V 16. a 17. storočí sa výrazne menil najmä charakter kultúrneho života v Košiciach. Rovnako v oblasti knižnej kultúry, vzdelania a školstva však nie je možné hovoriť o progrese či regrese, ale podľa Fedorčáka jednoducho „len o vývoji“.⁹ V roku 1657 bola v Košiciach z iniciatívy ostrihomskeho biskupa Petra Pázmánya a jágerskeho biskupa Benedikta Kišdyho založená univerzita. Nadviazala na pedagogické aktivity jezuitskeho kolégia, ktoré sa začlenilo do štruktúry univerzity a v roku 1660 bola oficiálne uznaná aj panovníkom Leopoldom I. Inštitúcia si napriek formálnemu začleneniu pod viedenskú univerzitu zachovala autonómiu až do roku 1777, keď sa časť vyučujúcich presunula na univerzitu do Budína.¹⁰ Univerzita sa už rok predtým, po zrušení jezuitskeho rádu, zmenila na *Academia Regia Cassoviensis* a stala sa pobočkou budínskej univerzity.

V prvej polovici 19. storočia mesto „ťažilo zo svojej minulej slávy“ a napriek strate poprednej pozície medzi uhorskými mestami sa postupne menilo na moderné európske mesto, i keď už len provinčného charakteru. V hlavnom meste Abovskej (resp. Abovsko-turnianskej) župy sídlila administratíva a armáda, biskupský úrad, čo znamenalo prítomnosť úradníckej aristokracie a cirkevných hodnostárov¹¹. Priemyselná revolúcia do života mesta výrazne zasiahla predovšetkým výstavbou Košicko-bohumínskej železnice v 70. rokoch 19. storočia a rozvojom manufaktúrnej a továrenskej výroby. Košice však na začiatku 20. storočia v celouhorskom meradle „z hľadiska celkovej zamestnanosti v priemysle zaostávali za Bratislavou a boli na úrovni Ružomberka, Zvolena a niektorých ďalších“¹². Priemyselným centrom sa stali až v druhej polovici 20. storočia po vybudovaní Východoslovenských železiarní.¹³ Mesto bolo vhodným kandidátom pre hutnícky závod z viacerých hľadísk – okrem pozície dopravného uzla vďaka Košicko-bohumínskej železnici sa v Košiciach od roku 1901 ťažil magnezit, baníctvo bolo tradičným zamestnaním aj v okolitých regiónoch a v roku 1872 bola založená stredná priemyselná škola.¹⁴ Hutnícky závod mal (a dodnes má)

⁸ FEDORČÁK, Peter: *Dejiny Košíc v 16. – 18. storočí v slovenskej historiografii*. In: *Košice a dejiny – dejiny Košíc*. Zborník príspevkov z 1. vedeckej konferencie k dejinám Košíc, zorganizovanej Katedrou histórie filozofickej fakulty UPJŠ v Košiciach, ktorá sa uskutočnila 16. – 17. septembra 2010 v Košiciach. Ed. Štefan Šutaj. Košice : Filozofická fakulta UPJŠ, 2011, s. 59.

⁹ Tamže, s. 60.

¹⁰ FEDORČÁK, Peter: *Košická univerzita – počiatky vysokého školstva v Košiciach*. In: *Košice – inštitucionálna základňa kultúry, školstva a vedy (k 140. výročiu založenia Východoslovenského múzea v Košiciach)*. Ed. Uršula Ambušová a Peter Fedorčák. Košice : UPJŠ, 2012, s. 139 – 144.

¹¹ *História Košíc pre budúcnosť mesta. Zásady ochrany pamiatkovej rezervácie*. Košice : Krajský pamiatkový úrad Košice, 2005, s. 19.

¹² TAJTÁK, Ladislav: *Košice v období rokov 1848 – 1849 so zreteľom na niektoré teoreticko-metodologické otázky*. In: *Košice a dejiny – dejiny Košíc*. Zborník príspevkov z 1. vedeckej konferencie k dejinám Košíc, zorganizovanej Katedrou histórie filozofickej fakulty UPJŠ v Košiciach, ktorá sa uskutočnila 16. – 17. septembra 2010 v Košiciach. Ed. Štefan Šutaj. Košice : Filozofická fakulta UPJŠ, 2011, s. 83

¹³ V súčasnosti patrí americkej korporácii U. S. Steel.

¹⁴ MELICHÁREK, Maroš: *Oceliarsky gigant východu*. In: *Historická revue špeciál. Dejiny mesta Košice*, 2013, s. 52 – 57.

vplyv na rozvoj infraštruktúry mesta, demografický vývoj a národnostnú skladbu obyvateľstva.

Rast národného povedomia v 19. storočí sa prejavil u všetkých národností obyvateľov mesta, i keď v Košiciach sa už aj v minulosti úradné oznamy vyhlasovali trojjazyčne.¹⁵ V súvislosti so slovenským obyvateľstvom sa Ladislav Tajták odvoláva na svedectvo Sándora Petőfiho, podľa ktorého v Košiciach v polovici storočia „na ulici ešte nebolo počuť maďarský hovor“¹⁶. Príchod slovenských dobrovoľníkov pod vedením Ľudovíta Štúra a Jozefa Miloslava Hurbana a velením Bedřicha Bloudka znamenal podporu národného života Slovákov. Do mesta v roku 1849 prišli spolu s rakúskym vojskom. Hlavným aktivistom „proslovenských“ Košičanov bol Jonáš Záborský, ktorý pôsobil v meste v rokoch 1843 – 1850 ako kaplán a profesor gréčtiny. Záborský bol ako „známy pansláv pod starostlivým dozorom“ a po nájdení výtlaku Žiadostí slovenského národa počas domovej prehliadky bol uväznený.¹⁷ Napriek snahe niektorých bádateľov dokázať, že Košice boli už v tom období slovenským mestom, aktivity obyvateľov sa uberali skôr promaďarským smerom. Podľa štatistiky z roku 1850 v Košiciach žilo 13 034 obyvateľov, z nich bolo 4 738 Slovákov, 2 904 Maďarov, 1 592 Nemcov a 2 838 iných.¹⁸ V nasledujúcom období pri sčítaní ľudu došlo k poklesu počtu obyvateľov slovenskej národnosti a nárastu maďarskej národnosti. Podľa ďalšieho sčítania ľudu z roku 1910 sa k maďarskej národnosti hlásilo až 76 % obyvateľov a k slovenskej národnosti 15 % z celkového počtu obyvateľov. O deväť rokov neskôr, po vzniku ČSR, sa takmer polovica obyvateľov hlásila k slovenskej národnosti a len okolo 38 % k maďarskej.¹⁹ Vychádzajúc z uvedených údajov boli Košice považované raz za maďarské, inokedy za slovenské mesto a pokles počtu obyvateľov oboch národností historici oboch strán interpretovali zmenou politických okolností.²⁰ Premennivé štatistické údaje zrejme reflektujú priority mestského obyvateľstva závislého od podpory štátnych orgánov a dôsledky

¹⁵ ŠTENPIEN, Erik: *Košice ako sídlo Aboosko-turmianskeho komitátu*. In: *Košice a dejiny – dejiny Košíc. Zborník príspevkov z 1. vedeckej konferencie k dejinám Košíc, zorganizovanej Katedrou histórie filozofickej fakulty UPJŠ v Košiciach, ktorá sa uskutočnila 16. – 17. septembra 2010 v Košiciach*. Ed. Štefan Šutaj. Košice : Filozofická fakulta UPJŠ, 2011, s. 74.

¹⁶ TAJTÁK, Ladislav: *Košice v období rokov 1848 – 1849 so zreteľom na niektoré teoreticko-metodologické otázky*. In: *Košice a dejiny – dejiny Košíc. Zborník príspevkov z 1. vedeckej konferencie k dejinám Košíc, zorganizovanej Katedrou histórie filozofickej fakulty UPJŠ v Košiciach, ktorá sa uskutočnila 16. – 17. septembra 2010 v Košiciach*. Ed. Štefan Šutaj. Košice : Filozofická fakulta UPJŠ, 2011, s. 77.

¹⁷ LEHUTA, Emil: *Dramatik Jonáš Záborský*. Bratislava : Národné divadelné centrum, 1998, s. 13.

¹⁸ TAJTÁK Ladislav: c. d., s. 85.

¹⁹ Nemecká národnosť 5 %, iná 7 %, Rusíni – 0,18 %. V roku 1921 tvorili Slováci až 59 % z celkového počtu obyvateľov. ŠVORC, Peter: *Košice a začleňovanie Slovenska do nového štátu 1918 – 1919*. In: *Košice a dejiny – dejiny Košíc. Zborník príspevkov z 1. vedeckej konferencie k dejinám Košíc, zorganizovanej Katedrou histórie filozofickej fakulty UPJŠ v Košiciach, ktorá sa uskutočnila 16. – 17. septembra 2010 v Košiciach*. Ed. Štefan Šutaj. Košice : Filozofická fakulta UPJŠ, 2011, s. 92 – 93.

²⁰ Pozri napríklad citované štúdie Petra Švorca alebo Ladislava Tajtáka.

maďarizácie. Na druhej strane Košice sa nikdy nestali ani len „provinčným“ centrom slovenského národného hnutia. Proces „poslovenčovania“ mesta pokračoval po celé 20. storočie s istým prerušením počas druhej svetovej vojny, po pričlenení Košíc k horthyovskému Maďarsku.

Druhá svetová vojna mala vplyv na život všetkých národností, sociálnych a náboženských skupín. Podobne ako aj inde, devastačné následky mala na židovskú komunitu. V máji a v júni 1944 deportovali z Košíc do koncentračných táborov Oswiečim a Buchenwald väčšiu časť 14 000 Židov zhromaždených od apríla v miestnej tehelni.²¹ Väčšina z nich sa z koncentračného tábora nevrátila.

Napriek vyššie uvedeným skutočnostiam etnická a kultúrna rozmanitosť zostala kultúrnym špecifikom Košíc do dnešných dní.

História – architektúra – umenie

Architektúra disponuje funkčnými a umeleckými hodnotami, ktoré súvisia s kulúrnno-historickým vývojom lokality. Stavebný vývoj Košíc odrážal zmeny, ktorými mesto prešlo od svojho vzniku. Súčasná mestská pamiatková zóna vznikla z dvoch celkov – prvý celok bol určený hranicami stredovekého mesta s jadrom šošovkovitého typu, zachovanou stredovekou parceláciou a uličnou sieťou, druhý vznikol na ploche bývalých hradieb v priebehu 18. a 19. storočia.²² V priebehu 14. storočia v mieste kríženia ulíc s hlavnou uličnou osou v najširšej časti vzniklo prirodzené centrum „vymedzené farským kostolom sv. Alžbety s pohrebňou kaplnkou sv. Michala a ďalšími obecnými stavbami – radnicou a školou“²³. Cez námestie v minulosti pretekala potok, nazývaný „čermelský“, ktorého rozdvojený tok vytváral ostrov, na ktorom stáli spomenuté najvýznamnejšie stavby spolu s mestskou vežou (tzv. Urbanovou) a kupeckou halou.²⁴ Západne od mesta, za hradbami sa nachádzali mestské osady – tzv. huštáky, ktoré sa postupne zjednotili a pripojili k mestu. Na prelome 60. a 70. rokov 20. storočia boli asanované, podobne ako aj mestská časť Erzsébetváros, ktorá vznikla v blízkosti bývalej citadele,²⁵ južne od jadra mesta.²⁶

Pevnou súčasťou kultúrnej pamäti komunity mesta sa stal **Dóm sv. Alžbety v Košiciach**. Neskoro gotický kostol sa začal stavať pravdepodobne

²¹ CSALA, Kornélia: *História košických Židov*. Dunajská Streda : Liliium Aurum, 2004, s. 32.

²² *História Košíc pre budúcnosť mesta. Zásady ochrany pamiatkovej rezervácie*. Košice : Krajský pamiatkový úrad Košice, 2005, s. 19.

²³ *Gotika. Dejiny slovenského oútoarného umenia*. Ed. Dušan Búrán. Bratislava : Slovart, 2003, s. 84.

²⁴ *História Košíc pre budúcnosť mesta. Zásady ochrany pamiatkovej rezervácie*. Košice : Krajský pamiatkový úrad Košice, 2005, s. 21.

²⁵ K aktuálnemu stavu výskumu, rekonštrukcie a prezentácie pozri napríklad OROSOVÁ, Martina – ŽAŽOVÁ, Henrieta: *Košická citadela*. Košice : A21, 2011.

²⁶ *História Košíc pre budúcnosť mesta. Zásady ochrany pamiatkovej rezervácie*. Košice : Krajský pamiatkový úrad Košice, 2005, s. 19.

niekedy v rokoch 1387 a 1399 na mieste staršej trojloďovej sakrálnnej stavby z polovice 13. storočia. Výstavba kostola prebiehala etapovito a obvyklým spôsobom – obstaním staršej stavby. V prvej fáze výstavby vznikol viacloďový bazilikálny priestor s „osobitou centralizujúcou dispozíciou“.²⁷ Vzhľadom na originálnosť projektu, v ktorom sa od začiatku miešali predstavy dvojvežovej pozdĺžnej stavby s trojportálovým riešením západného priečelia a centralizujúcou stavebnou tendenciou anonymného staviteľa, považujú historici umenia za vyspelého stavebného majstra, „zbehlého v technike projektovania a architektonickej teórii 14. storočia“²⁸. Ďalšia stavebná etapa bola spojená s menom Majstra Štefana, činného v Košiciach v 60. až 80. rokoch 15. storočia. Staršia literatúra spomenutému staviteľovi pripisovala autorstvo klenieb lodí, ktoré však pravdepodobne vznikli už pred Štefanovými zásahmi. Majster Štefan zrejme pracoval na dokončení južnej a západnej časti chrámu.²⁹ Podobne ako v prípade predchádzajúceho majstra nevieme identifikovať presný pôvod odborného školenia. Bádania predpokladajú viedenské školenie Majstra Štefana, rovnako vzťahy prvého majstra k parlérovkému umeniu sú nepochybné, jeho identita a pôvod zostávajú neobjasnené.³⁰ Staviteľom poslednej gotickej etapy (1490 – 1491) bol Majster Mikuláš Krumpholz, v ktorého prácach sa objavuje vplyv krakovského okruhu Veita Stossa. Reliéfna výzdoba portálov – západného a severného – bola vytvorená pravdepodobne v prvej štvrtine 15. storočia. Ikonografický program sa viaže ku kultu Kristovej krvi a patrocínium kostola. Motív krvi zrejme zdôrazňovala dnes nezachovaná polychrómia výjavov Krista na Olivovej hore, Piety a Veraikonu zo západného portálu. Ivan Gerát v sochárskom prevedení reliéfov zdôrazňuje „lyrickosť meditatívneho výjavu“, ktorý „zvýrazňuje mäkká modelácia drapérií v duchu medzinárodného gotického štýlu“ z obdobia okolo roku 1400.³¹ Severný portál tvoria výjavy Posledného súdu, Ukrižovania a v dvoch okrajových tabuliach nadstavca sú umiestnené výjavy zo života Alžbety Uhorskej. Vznik hlavného oltára dómu umenovedci datujú do obdobia rokov 1474 – 1477. Veľkolepá koncepcia prezentovaná rozmermi oltára, patriaceho k najväčším

²⁷ MAROSI, Ernő: *Košice, Dóm sv. Alžbety*. In: *Gotika. Dejiny slovenského útvorného umenia*. Ed. Dušan Búran. Bratislava : Slovart, 2003, s. 638.

²⁸ Tamže, s. 638.

²⁹ POMFYOVÁ, Bibiana: *Majster Štefan z Košíc*. In: *Arslexicon – útvorné umenie na Slovensku*. Ed. Barbora Balážová a Bibiana Pomfyová. Dostupné na: <http://www.arslexicon.sk/?registre&objekt=majster-stefan-z-kosic> [cit. 2013 – 5 – 20]

³⁰ V staršej literatúre sa často objavujú mená ako kamenár Mikuláš, Majster Peter a iní. K problematike porov. napr. WICK, Vojtech: *Dóm sv. Alžbety v Košiciach*. Košice, 1936, s. 21 a MAROSI, Ernő: *Košice, Dóm sv. Alžbety*. In: *Gotika. Dejiny slovenského útvorného umenia*. Ed. Dušan Búran. Bratislava : Slovart, 2003, s. 638.

³¹ GERÁT, Ivan: *Reliéfna výzdoba portálov*. In: *Arslexicon – útvorné umenie na Slovensku*. Ed. Barbora Balážová a Bibiana Pomfyová. Dostupné na: <http://www.arslexicon.sk/?registre&objekt=reliefna-vyzdoba-portalov> [cit. 2013 – 5 – 20]

v strednej Európe, zrejme súvisela s kráľovským patronátom.³² Oltár sa skladá z troch polygonálnych ník, ukončených baldachýnmi, v ktorých je umiestnená trojica skulptúr – sv. Alžbeta Starozákonná, Madona uprostred a sv. Alžbeta Uhorská (Durínska) vpravo. Súčasťou oltárneho retabula sú dva páry pohyblivých krídel so šiestimi obojstranne pomalovanými tabuľami. 48 scén na 24 tabuliach patrí do troch obrazových cyklov – legendy patrónky kostola, pašiový a tzv. adventný cyklus. V súvislosti s možným autorstvom, resp. umeleckým školením majstrov sochárskej i maliarskej časti sú v odbornej literatúre prezentované viaceré hypotézy. V prípade hlavného majstra malieb Gerát upozorňuje na „tvorivú recepciu výdobytkov nizozemského maliarstva prvej polovice 15. storočia“³³.

V čase tureckého nebezpečenstva sa časť chrámového pokladu „obetovala na obranu krajiny“³⁴. V 16. a 17. storočí bol kostol objektom sporov katolíkov a protestantov. Po dobytí jágerského hradu sa do Košíc v roku 1597 presťahovala jágerská kapitula, ale až nariadením Leopolda I. mestská rada vrátila kostol s cintorínom jágerskému biskupovi a kapitule.³⁵ Poškodený dóm sa začal opravovať po roku 1749. Najrozsiahljšou rekonštrukciou prešiel v 19. storočí, keď došlo nielen k niekoľkým dôležitým objavom, ale pozmenila sa aj pôvodná podoba dómu.

S košickým dómom boli zviazané aktivity dvoch osobností kultúry Košíc 19. storočia. **Wojtech Wick** (1873 – 1955) je autorom jednej z prvých monografií Dómu sv. Alžbety, v ktorej sa pokúsil precízne zmapovať nielen umelecké, ale aj kultúrne dejiny chrámu.³⁶ **Imrich Henszlmann** (1813 – 1888) inicioval rekonštrukciu dómu, ktorej prvá fáza začala po zemetrasení v roku 1834, povodni v roku 1845 a požari v roku 1846.³⁷ Henszlmann, rodák z Košíc, pôvodným vzdelaním lekár, v 40. rokoch 19. storočia „definitívne nastúpil na cestu historika, archeológa a umenovedca“³⁸. Teoretické poznatky získal štúdiom vďaka Gáborovi Fejervárymu, Jozefovi Danielovi Böhmovi, štúdiom súvekej nemeckej umenovednej literatúry³⁹ a počas študijných ciest

³² CHAMONIKOLASOVÁ, Kaliopi: *Košice, Dóm sv. Alžbety*. In: *Gotika. Dejiny slovenského útvorného umenia*. Ed. Dušan Búran. Bratislava : Slovart, 2003, s. 708.

³³ GERÁT, Ivan: *Retabulum hlavného Oltára sv. Alžbety*. In: *Arslexicon – útvorné umenie na Slovensku*. Ed. Barbora Balážová a Bibiana Pomfýová. Dostupné na: <http://www.arslexicon.sk/?registrežobjekt=skulptury-hlavneho-oltara-sv-alzbety> [cit. 2013 – 5 – 20]

³⁴ WICK, Wojtech: *Dóm sv. Alžbety o Košiciach*. Košice, 1936, s. 61.

³⁵ Tamže, s. 111.

³⁶ K životu a aktivitám Wojtecha Wicka pozri MARKUŠOVÁ, Kristína – SÁPOSOVÁ, Zlatica – ŠUTAJ, Štefan: *Wojtech Wick ako človek, kňaz a historik*. Košice : Košický občiansky klub, 2007.

³⁷ WICK, Wojtech: *Dóm sv. Alžbety o Košiciach*. Košice, 1936, s. 153 – 155.

³⁸ CIULISOVÁ, Ingrid: *K začiatkom umeleckohistorického záujmu o stredoveké stavebné pamiatky na Slovensku*. In: *Ars*, 1990, č. 1, s. 23 – 37.

³⁹ Tamže, s. 25.

do Talianska (Benátky, Rím), Nemecka a Rakúska.⁴⁰ V roku 1846 vystúpil na putovnej konferencii Spolku uhorských lekárov a prírodovedcov s referátom, vychádzajúcim z vlastnej, aktuálne publikovanej práce o košických architektonických pamiatkach, spolu s apelom na ich záchranu.⁴¹ Prvá fáza obnovy kostola sa uskutočnila v rokoch 1857 – 1863 pod vedením Karla Gerstra za spolupráce Henszlmanna, sochára Jána Marschalka a maliara Františka Klimkoviča.⁴² Počas spomenutej rekonštrukcie však neopravili konštrukčné chyby, ktoré si o viac ako desaťročie vyžiadali ďalšiu obnovu. Ďalšia fáza záchranných prác dómu bola zrejme „najväčšou uhorskou puristickou rekonštrukciou poslednej tretiny 19. storočia“⁴³. Renovácia, resp. neogotická prestavba sa uskutočnila pod vedením budapeštianskeho architekta Imricha Steindla a vedúceho stavebných prác, viedenského staviteľa Friedricha Wilhelma Frödeho v rokoch 1877 – 1896. Vedúci architekt pod vplyvom Henszlmannovej hypotézy a za spolupráce viedenského profesora Friedricha von Schmidta radikálne zmenil trojlodie dómu na päťlôďovú halovú dispozíciu.⁴⁴ Steindl bol spolu s Ottom Sztehlóm, ďalším architektom podieľajúcim sa na obnove kostola, členom dozorného výboru nad reštauračnými prácami. Členom výboru bol aj ďalší košický historik umenia, architekt a stredoškolský profesor **Viktor Myskovszky** (1838 – 1909), ktorý publikoval posudok o priebehu a výsledku reštauračných prác. Technické vzdelanie a kresliarske nadanie Myskovszky využíval pri výskume umeleckých pamiatok.⁴⁵

Regotizácia sa týkala aj ďalšej stredovekej stavby v blízkosti dómu – **Kaplnky sv. Michala**. Jednolôďová kaplnka s východným polygonálnym záverom a západnou fasádou koncipovanou na spôsob triumfálneho oblúka bola vybudovaná uprostred cintorína, situovaného na južnej strane dómu, pravdepodobne v druhej polovici 14. storočia. Stavebné zásahy zo začiatku 20. storočia⁴⁶ nezmenili dispozičný rozvrh, zachovali väčšinu architektonických detailov a celkový slohový charakter stavby.⁴⁷ Práve z Kaplnky sv. Michala do záveru južnej lode dómu bol v roku 1896 premiestnený Oltár Navštívenia

⁴⁰ AMBRUŠOVÁ, Uršula: *Dr. Imrich Henszlmann – filantrop, vedec, priekopník dejepisu umenia a jeden zo zakladateľov Hornouhorského múzeálneho spolku v Košiciach*. In: *Košice – inštitucionálna základňa kultúry, školstva a vedy (k 140. výročiu založenia Východoslovenského múzea v Košiciach)*. Ed. Uršula Ambrušová a Peter Fedorčák. Košice : UPJŠ, 2012, s. 139 – 144.

⁴¹ CIULISOVÁ, Ingrid: c. d., s. 25.

⁴² WICK, Vojtech: *Dóm sv. Alžbety v Košiciach*. Košice, 1936, s. 158.

⁴³ LUKÁČOVÁ, Jana – POHANIČOVÁ, Elena: *Rozmanité 19. storočie*. Bratislava : Perfekt, 2008, s. 68.

⁴⁴ Tamže, s. 69.

⁴⁵ MIHOKOVÁ, Mária: *Slovník košických osobností*. Košice : Štátna vedecká knižnica, 1995, s. 294.

⁴⁶ V rokoch 1903 – 1904 pod vedením Otta Sztehlóa. LUKÁČOVÁ, Jana – POHANIČOVÁ, Elena: c. d., s. 72.

⁴⁷ POMFYOVÁ, Bibiana: *Košice, Kaplnka sv. Michala*. In: *Gotika. Dejiny slovenského oŕtoarného umenia*. Ed. Dušan Búran. Bratislava : Slovart, 2003, s. 639.

Panny Márie, datovaný rokom 1516 na jednej z tabúl.⁴⁸

Zo stredovekých sakrálnych pamiatok sú v Košiciach zachované stavby žobravých rádov – františkánov a dominikánov. **Dominikánsky kostol** bol súčasťou jedného zo šiestich kláštorov, ktoré založili dominikáni v priebehu 13. a 14. storočia. **Františkánsky kostol sv. Mikuláša** bol dostavaný niekedy v prvej polovici 15. storočia a charakter stavby – dispozícia a situovanie – súvisel so stavebnými zvyklosťami mendikantských rádov. Pozdĺžna stavba s hlbokým presbytériom bola postavená na severovýchodnom okraji mesta pri hradbách a v 18. storočí prešla barokizáciou. Stredoveká fáza je v súčasnosti prezentovaná odkrytými portálmi na južnej a na západnej strane lode, ktoré sú spolu s architektonickým tvaroslovím „pomerne presvedčivým dokladom“ väzby na staviteľov a umelcov košického dómu.⁴⁹ Pôsobenie košických františkánov Pomfyová spája s rozvojom kultového centra sv. Alžbety.⁵⁰

Profánnu architektúru Košíc prezentujú **obytné domy mešťanov** a správne budovy. Najstaršie **ulice** tvoria „hlavné kompozičné osi v priamom nasmerovaní na východo-západnú os dómu“ – **Alžbetina** a **Mlynská** a paralelné **Kováčska** a **Mäsiarska**. Domy sa stavali na pravidelných úzkych parcelách v okolí námestia s kostolom a mestskou vežou a domy tých najbohatších boli v závere 15. storočia pravdepodobne už poschodové. V priebehu 18. a 19. storočia boli mnohé domy prestavané, zvýšené o ďalšie poschodie, dostavané v dvorovej časti, či prefasádované a stredoveké jadro postupne stratilo svoj pôvodný štýlový goticko-renesančný vizuálny charakter.⁵¹

V čase protitureckých a protihabsburských povstaní bola pozícia katolíkov oslabená, keďže povstalci a členovia mestskej rady podporovali protestantov. „Po roku 1650 nastal rozhodujúci obrat vo veci katolíckeho náboženstva“⁵², v Košiciach začal pôsobiť rád jezuitov – jeden z pilierov protireformácie. Za podpory jágerského biskupa a finančnej podpory Žofie Bátoriovej, vdovy po Jurajovi II. Rákoczim, jezuiti v meste vybudovali

⁴⁸ Oltár bol značne poškodený počas druhej svetovej vojny, aktuálny havarijný stav súvisí s nasledujúcimi zásahmi do originálnej konštrukcie a premalbami. ŠIMKOVIC, Michal: *Bočný oltár Navštívenia Panny Márie*. In: *Arslexicon – výtoarné umenie na Slovensku*. Ed. Barbora Balážová a Bibiana Pomfyová. Dostupné na: <http://www.arslexicon.sk/?registre&objekt=boчны-oltar-navstivenia-panny-marie> [cit. 2013 – 5 – 20]

⁴⁹ POMFYOVÁ, Bibiana: *Košice, františkánsky kostol sv. Mikuláša*. In: *Gotika. Dejiny slovenského výtoarného umenia*. Ed. Dušan Búrán. Bratislava : Slovart, 2003, s. 640.

⁵⁰ Pomfyová upozorňuje na vplyv žobravých rádov nielen v oblasti architektúry, ale aj na prínos do dejín obrazových tém: POMFYOVÁ, Bibiana: *Žobravé rehole v stredoveku I. Mendikanti v stredoveku*. In: *Arslexicon – výtoarné umenie na Slovensku*. Ed. Barbora Balážová a Bibiana Pomfyová. Dostupné na: <http://www.arslexicon.sk/?registre&objekt=zobrave-rehole-i-mendikanti-v-stredoveku> [cit. 2013 – 5 – 20]

⁵¹ *História Košíc pre budúcnosť mesta. Zásady ochrany pamiatkovej rezervácie*. Košice : Krajský pamiatkový úrad Košice, 2005, s. 22.

⁵² WICK, Vojtech: *Dóm sv. Alžbety v Košiciach*. Košice, 1936, s. 97.

v rokoch 1671 – 1684 kostol s kláštorom.⁵³ **Jezuitský kostol** je stavbou protireformačného sieňového typu s bočnými kaplnkami, emporovým poschodím a bazilikálnym osvetlením, ale dvojvežové priečelie s vyváženými horizontálnymi a vertikálnymi článkami vykazuje len minimálnu spojitosť s inými sakrálnymi stavbami jezuitov na Slovensku – s kostolmi v Trnave a Trenčíne.⁵⁴

Po porážke povstania vedeného Františkom II. Rákoczim a morovej epidémii (1709 – 1710) sa v meste postupne obnovila stavebná aktivita. Budovy sa obnovovali v barokovom štýle, na Červenom vrchu mestská rada iniciovala stavbu votívnej **kaplnky sv. Rozálie** (1714 – 1715), vedľa ktorej sa o dve desaťročia neskôr začala budovať **Kalvária** (1737 – 1758).⁵⁵

Vznik **súsošia Immaculaty – Nepoškvrnenej Panny Márie**, situovaného na severnej strane šošovkovitého námestia, súvisel s vďačnosťou košických mešťanov a so vzťahujúcim sa mariánskym kultom. Dielo košického sochára Šimona Grimminga a staviteľa Tomáša Torňošiho s trojuholníkovým podstavcom, sv. Jozefom, sv. Šebastiánom, sv. Ladislavom, obeliskom s Pannou Máriou a ohradou s ďalšími sochami, prešlo viacerými reštauračnými zásahmi, ktoré zmenili štýlový charakter diela.⁵⁶ Obaja umelci sa pravdepodobne zúčastnili aj na barokizácii kostola františkánov (1718 – 1724).⁵⁷

Administratíva mesta a župy tiež disponovala budovami, ktoré si vyžadovali renováciu. **Košická radnica** vyhorela v roku 1601 a mestská správa sídlila v dome, ktorý bol pôvodne súkromným majetkom.⁵⁸ Župa si prvú vlastnú budovu postavila v roku 1647.⁵⁹ V oboch prípadoch sa nakoniec namiesto prestavby realizovala novostavba. Projektantom radnice (1780) a **župného domu** (v súčasnosti budova Východoslovenskej galérie, 1779 – 1780, resp. až 1887)⁶⁰ bol pravdepodobne stavitel Johann Langer, architekt Stavebnej kancelárie Uhorskej kráľovskej komory v Bratislave.

⁵³ Kostol po zrušení rádu dostali do užívania premonštráti.

⁵⁴ FIDLER, Peter: *Kostol jezuitov. Košice*. In: *Barok. Dejiny slovenského útvorného umenia*. Ed. Ivan RUSINA. Bratislava : Slovenská národná galéria, 1998, s. 391.

⁵⁵ WICK, Vojtech: *Dóm sv. Alžbety v Košiciach*. Košice, 1936, s. 128.

⁵⁶ BESKID, Vladimír: *Š. Grimmig: Mariánsky stĺp. 1720 – 1723*. In: *Barok. Dejiny slovenského útvorného umenia*. Ed. Ivan RUSINA. Bratislava : Slovenská národná galéria, 1998, s. 442.

⁵⁷ BENCOVÁ, Jarmila: *Kostol františkánov. Košice*. In: *Barok. Dejiny slovenského útvorného umenia*. Ed. Ivan RUSINA. Bratislava : Slovenská národná galéria, 1998, s. 398.

⁵⁸ BENCOVÁ, Jarmila: *Radnica. Košice*. In: *Barok. Dejiny slovenského útvorného umenia*. Ed. Ivan Rusina. Bratislava : Slovenská národná galéria, 1998, s. 420.

⁵⁹ ŠTENPIEN, Erik: *Košice ako sídlo Abovsko-turmianskeho komitátu*. In: *Košice a dejiny – dejiny Košíc. Zborník príspevkov z 1. vedeckej konferencie k dejinám Košíc, zorganizovanej Katedrou histórie filozofickej fakulty UPJŠ v Košiciach, ktorá sa uskutočnila 16 – 17. septembra 2010 v Košiciach*. Ed. Štefan Šutaj. Košice : Filozofická fakulta UPJŠ, 2011, s. 72.

⁶⁰ O nejednotnosti datovania stavby pozri LABUDOVÁ, Zuzana: *Dekoračiona výmalba v architektúre Košíc a okolia v 19. storočí – vybrané príklady*. In: *Osobnosti a súvislosti umenia 19. storočia na Slovensku. K problematike výskumu umenia 19. storočia*. Ed. Dana Bořutová a Katarína Beňová. Bratislava, 2007, s. 231.

Každá zo stavieb uzatvárala vtedajšie centrum Košíc v okolí dómu, dnes integrované do ústrednej mestskej komunikácie (Hlavnej ulice) a prezentovala reprezentačno-správny typ budovy s barokovo-klasicisticky riešenou fasádou, ktorej dominoval rizalit ukončený trojuholníkovým štítom s tympanónom. Uvedený typ priečelia sa stal preferovanou variáciou palácových stavieb košickej aristokracie – **paláca Csákyovcov** (1807, neskôr Dessefyovcov), **Forgáčovcov** (1841 – 1847,⁶¹ v súčasnosti budova Štátnej vedeckej knižnice).

Umelci – diela – moderné mesto

Košice sa menili na moderné sídlo podobným spôsobom ako ostatné európske mestá – asanáciou opevnenia, výstavbou nových ulíc a štvrtí s budovami vzdelávacích a kultúrnych inštitúcií a modernou dopravnou štruktúrou. **Odstraňovanie fortifikácií**, ktoré znamenalo spojenie starého mesta s bývalými predmestiami, prebiehalo až do 40. rokov 19. storočia, keď boli zasypané bývalé opevňovacie priekopy.⁶²

Stavebné aktivity sa zintenzívnili po administratívnom zjednotení mesta v roku 1861, keď boli k existujúcim štyrom mestským štvrtiam pripojené **nové mestské štvrte** – napríklad Františkovo mesto (Ferencz város) na severe, južné Alžbetino mesto (Erszébet város) alebo Nové mesto (Uj város) na východe.⁶³ Najrigidnejšie sa javili obmedzenia stavebného a urbanistického rozvoja mesta smerom na východ, keďže práve v spomenutej časti mesta bola zriadená **železničná stanica**. Pozemky v okolí objektu stanice boli upravené pre účely mestskej zelene – dodnes existujúceho **mestského parku**.⁶⁴ Keďže stavebná konjunktúra vrcholila v poslednej tretine 19. storočia, stavby boli štýlovo rôznorodé – od historizmov až po secesiu. V Košiciach vznikli aj relatívne „čisté“ štýlové stavby – neogotický **Vitézov dvor** (1849), **palác staviteľskej rodiny Jakabovcov** (1899) a **secesná kaviareň Slávia** (1900), ale častým prístupom bolo doplnenie eklektickej (historizujúcej) budovy o secesné detaily a tvaroslovie (napríklad **Andrássyho palác** z roku 1898 a **budova Veľkého kasína** na Hlavnej ulici, dnes Štúdio Smer z rokov 1901 – 1903).

⁶¹ Opäť k datovaniu pozri POMFYOVÁ, Bibiana: *Forgáčovooský palác, Hlavná č. 10*. In: *Arslexicon – výtoarné umenie na Slovensku*. Ed. Barbora Balážová a Bibiana Pomfyová. Dostupné na: <http://www.arslexicon.sk/?registre&objekt=forgachovsky-palac-hlavna-ulica-c-10> [cit. 2013 – 5 – 25]

⁶² LABUDOVÁ, Zuzana: *Košice II. Urbánny vývoj mesta v 19. storočí*. In: *Arslexicon – výtoarné umenie na Slovensku*. Ed. Barbora Balážová a Bibiana Pomfyová. Dostupné na: <http://www.arslexicon.sk/?registre&objekt=kosice> [cit. 2013 – 5 – 25]

⁶³ *História Košíc pre budúcnosť mesta. Zásady ochrany pamiatkovej rezervácie*. Košice : Krajský pamiatkový úrad Košice, 2005, s. 25.

⁶⁴ LABUDOVÁ, Zuzana: *Košice II. Urbánny vývoj mesta v 19. storočí*. In: *Arslexicon – výtoarné umenie na Slovensku*. Ed. Barbora Balážová a Bibiana Pomfyová. Dostupné na: <http://www.arslexicon.sk/?registre&objekt=kosice> [cit. 2013 – 5 – 25]

V nových košických lokalitách i v starom centre sa vytvorili možnosti na prezentáciu umeleckých diel, ktoré stimulovali rozvoj umenia v meste. Budovy boli buď postavené za spomenutým účelom, alebo boli na tento účel využité sekundárne, resp. neskôr prispôbolené.

Jedinou špecializovanou budovou, ktorá bola postavená, aby nahradila staršiu, bola budova košického divadla.

Divadelná kultúra v oboch zameraniach – biblická a svetská – sa v Košiciach rozvíjala už od najstarších čias, i keď prvý doklad, týkajúci sa svetského divadla, pochádza až z roku 1641.⁶⁵ V 18. storočí v meste pôsobili viacerí divadelníci stredoeurópskeho významu, divadlo sa hrávalo až do polovice 20. rokov 19. storočia predovšetkým v nemeckom jazyku. Repertoár bol rôznorodý a prispôbolený vkusu a vzdelanostnej úrovni publika. Hry sa prekladali a upravovali, naštudovanie textu sa stalo samozrejmosťou až v polovici 18. storočia. V Košiciach v roku 1862 pôsobila so svojim súborom Gertrude Bodenburgová, ktorá uvádzala pevne naštudované preklady francúzskych hier a pôvodnú nemeckú dramatickú tvorbu. Lessingovu „trúchlohu pre mešťanov“ predvádzal súbor Josefa Hilverdinga, pôsobiaci v Košiciach v roku 1781.⁶⁶ V tom čase sa už v meste pripravovala stavba **kamenného divadla**. Stálu scénu získali Košice v roku 1789 po troch rokoch stavby podľa projektu staviteľa Tahllera a s oponou od Erasma Schrötta. Prvé predstavenie na riadnom javisku pripravil divadelný riaditeľ pochádzajúci z Prahy, František Jindřich Bulla dňa 1. 4. 1790. Kapacita divadla pravdepodobne prevyšovala dopyt Košičanov, keďže divadelní riaditelia sa opakovane dostávali do finančných ťažkostí.⁶⁷ Na začiatku 19. storočia získali divadelnú budovu do prenájmu predstaviteľia uhorskej aristokracie a pokúsili sa vytvoriť priestor pre maďarské súbory. Intenzívnu aktivitu v spomenutom smere vyvinuli v 20. a 30. rokoch 19. storočia barón Vincze Berzeviczy a jeho nástupca gróf Tivadar Csáky, ktorí podporovali činnosť Národnej spevohernej a činohernej spoločnosti. Primadonou spomenutej spoločnosti bola Róza Déryová, pôsobiaca v Košiciach až do roku 1837, keď sa aj s inými členmi spoločnosti stala členkou súboru Národného divadla v Pešti.⁶⁸ Prvú budovu divadla v roku 1894 zbúrali a **nové divadlo** postavili podľa projektu architektov Antala Steinhardta a Adolfa Langa v eklektickom štýle. Premiéra sa uskutočnila po dvoch rokoch stavby, 28. 9. 1899 a od spomenutého dátumu divadlo patrilo maďarským divadelníkom, ktorí

⁶⁵ CESNAKOVÁ-MICHALCOVÁ, Milena: *Premeny divadla (Inonárodné divadlá na Slovensku do roku 1918)*. Bratislava : Veda, 1981, s. 32.

⁶⁶ Tamže, s. 32 – 33.

⁶⁷ Tamže, s. 34.

⁶⁸ K stavu bádania pozri napríklad HIMIČ, Peter – HREHORČÁK, Pavol: *Teatrálne dejiny košického divadla. Rekognoskácia výskumného terénu so zameraním na obdobie do roku 1918*. In: *Košice – inštitucionálna základňa kultúry, školstva a vedy (k 140. výročiu založenia Východoslovenského múzea v Košiciach)*. Ed. Uršula Ambrušová a Peter Fedorčák. Košice : UPJŠ, 2012, s. 129 – 138.

zabezpečili nepretržitú aktivitu v oblasti divadelného umenia a kultúry až do polovice 20. rokov 20. storočia. Posledný maďarský riaditeľ Ödön Faragó, ktorý v roku 1914 vystriedal na pozícii Jánoša Komjathyho, sa pokúšal prispôbiť repertoár novým podmienkam po vzniku republiky.⁶⁹ Milan Polák hodnotí oboch ako „vynikajúcich umelcov“ s kvalitným hereckým súborom a náročným repertoárom.⁷⁰ Finančné problémy košického divadla sa nepodarilo vyriešiť ani nasledujúcim riaditeľom, ktorí sa pokúšali v meste o slovenskú profesionálnu scénu. V roku 1920 zástupcovia košickej mestskej správy finančne podporili Družstvo Slovenského národného divadla v Bratislave a žiadali, aby divadlo rozvíjalo svoje aktivity aj v Košiciach. Požiadavku sa predstavitelia SND pokúšali zrealizovať prostredníctvom zájazdového súboru – tzv. Maršky, ale pre finančné problémy nedokázali zrealizovať myšlienku samostatného súboru so sídlom v Košiciach. V roku 1924 podľa vzoru SND vzniklo **Družstvo Východoslovenského národného divadla**, ktoré sa až do sezóny 1926/1927 pokúšalo prekonať rovnaké problémy ako SND. Nakoniec, po abdikácii Josefa Hurta, sa predstavitelia Družstva VND rozhodli koncesiu odovzdať súkromnému podnikateľovi. Finančné problémy a nízka návštevnosť⁷¹ naďalej pretrvávali a mali vplyv na charakter podnikateľských aktivít Ota Alfieriho, Otakara Nováka a Karla Želenského, resp. ich neúspešné predčasné ukončenie. Družstvo VND definitívne zaniklo v roku 1930. Medzeru čiastočne zaplnili zájazdy českých súborov, SND a kočovný súbor Emílie Wagnerovej Slovenské komorné divadlo. Pokus vytvoriť košickú pobočku SND zmarila Viedenská arbitráž.⁷² Slovenská profesionálna scéna v Košiciach sa etablovala až vznikom **Východoslovenského národného divadla** v roku 1945 (z iniciatívy Janka Borodáča). Košické divadlo prešlo viacerými organizačnými zmenami, vrátane zmien názvu, v roku 1998 sa vrátilo k názvu Štátne divadlo. Okrem činohernej a opernej produkcie spoluorganizuje Festival divadiel strednej Európy.⁷³

Činnosť „prvej košickej scény“ dopĺňajú divadlá menších: maďarskej – Thália, rómskej – Romathan a alternatívne divadlá (Divadlo na peróne).⁷⁴

⁶⁹ MIHOKOVÁ, Mária: *Slovník košických osobností*. Košice : Štátna vedecká knižnica, 1995, s. 497 – 499.

⁷⁰ POLÁK, Milan: *Stručná história a súpis premiér Východoslovenského národného divadla Košice*. Bratislava : Národné divadelné centrum, 1995, s. 5.

⁷¹ Napriek organizovaným návštevám študentov košických stredných škôl. Študenti Československého štátneho gymnázia navštívili nasledovné divadelné predstavenia – Klicperov *Diootvorný klobúk* (14. 11. 1925), J. K. Tyl: *Strakonický dudák* (16. 1. 1926), J. Vrchlický: *Rabínska múdrosť* (12. 11. 1932). HREHOR, Henrich – ĎURKOVSKÁ, Mária: *Československé štátne reálne gymnázium v Košiciach 1918 – 1938*. In: *Košice a dejiny – dejiny Košíc. Zborník príspevkov z 1. vedeckej konferencie k dejinám Košíc, zorganizovanej Katedrou histórie filozofickej fakulty UPJŠ v Košiciach, ktorá sa uskutočnila 16 – 17. septembra 2010 v Košiciach*. Ed. Štefan Šutaj. Košice : Filozofická fakulta UPJŠ, 2011, s. 128.

⁷² POLÁK, Milan: c. d., s. 7 – 14.

⁷³ Pozri <http://www.kosicefest.eu/> [cit. 2013 – 6 – 1]

⁷⁴ Pozri <http://naperone.sk/sk> [cit. 2013 – 6 – 1]

Počas stavebnej konjunktúry 19. storočia bola na južnom závere pôvodného mesta vybudovaná reprezentatívna Roosveltova ulica s hotelom Schalkház a tzv. židovským kasínom. Obe budovy mali inú ako umelecko-prezentačnú funkciu, ale nový význam získali v súvislosti s prezentáciou umeleckých diel – najmä filmových a divadelných. Budovu tzv. židovského kasína s fasádou v secesnom „geometrizujúcom“ slohu postavili v roku 1910 pre potreby Košického spoločenského kruhu podľa projektu Kolomana Bocka. V roku 1959 budovu prispôbili pre potreby bábkového divadla.⁷⁵

Vďaka filmovému predstaveniu, ktoré sa uskutočnilo vo veľkej dvorane dnes už neexistujúceho hotela **Schalkáz** 19. decembra 1896, sa Košice a spomenutá budova zapísali do úvodnej kapitoly dejín slovenskej kinematografie. Premietanie pásma „pohyblivých obrázkov“ bolo prvým filmovým predstavením na Slovensku, ďalšie sa uskutočnili o niekoľko dní neskôr v Bratislave.⁷⁶ Napriek neúspechu prvého predstavenia sa filmová kultúra v meste rozvíjala vďaka niekoľkým nadšencom. **Ludovít Körmendy-Ékes** (1876 – 1951), jeden z prvých organizátorov filmovej kultúry, inicioval vznik niekoľkých filmových aktualít zo života Košíc, ako napríklad záznam smútočných obradov počas prenosu pozostatkov Františka Rákocziho II. do Košíc (Posledná triumfálna cesta Františka II. Rákocziho a jeho druhov, 1906).⁷⁷ Okrem pokusov o filmovú tvorbu Körmendy-Ékes dozeral na prevádzku kina patriaceho do siete Uhorskej vedeckej spoločnosti – **Uránia** a v roku 1915 vydal odbornú publikáciu o novom médiu pod názvom *Kino (A Mozi)*.⁷⁸ Každodenným životom Košíc sa inšpiroval aj ďalší filmový „pionier“ Alexander Lifka, ktorý v roku 1909 pre Urániu nakrútil film **Košické korzo na filmovom plátne**.⁷⁹ V roku 1927 bola vo dvore radnice postavená špecializovaná budova kina – **Kino Forum** (neskôr Kino Slovan) – podľa projektu významného košického architekta **Ludovíta Oelschlägera** (1896 – 1984).⁸⁰ Menej známa je informácia, že Oelschläger Kino Forum nielen projektovateľ, ale podieľal sa aj na jeho prevádzke.⁸¹ Oelschläger absolvoval architektonickú univerzitnú prípravu v Budapešti a prax v nemeckých

⁷⁵ Porovnaj informácie LABUDOVÁ, Zuzana: *Secesná architektúra v Košiciach*. In: *Arslexicon – újvártarné umenie na Slovensku*. Ed. Barbora Balážová a Bibiana Pomfýová. Dostupné na: <http://www.arslexicon.sk/?registre&objekt=secesna-architektura-v-kosiciach> [cit. 2013 – 6 – 1]; PREDMERSKÝ, Vladimír – SOGEL, Ivan: *Od Gulivera k Filipkovi. 50 rokov Bábkového divadla v Košiciach 1959 – 2009*. Košice : Bábkové divadlo v Košiciach, 2009 a CSALA, Kornélia: *História košických Židov*. Dunajská Streda : Liliium Aurum, 2004, s. 27.

⁷⁶ MACEK, Václav – PAŠTÉKOVÁ, Jelena: *Dejiny slovenskej kinematografie*. Martin : Osveta, 1997, s. 7.

⁷⁷ Tamže, s. 18.

⁷⁸ Tamže, s. 23.

⁷⁹ Tamže, s. 19.

⁸⁰ Po roku 1939 Lajos Óry.

⁸¹ ERNYEY, Gyula: *Niektoré charakteristické znaky architektúry a úžitkového umenia v odraze košickej moderny*. In: *Košická moderna. Umenie Košíc v dvoadsiatych rokoch 20. storočia. II. časť medzinárodného projektu 2010 – 2013. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie*. Ed. Zsófia Kiss-Szemán. Košice : VG, 2012, s. 77.

projekčných kanceláriách. Po návrate do Košíc v polovici 20. rokov navrhol viacero budov inšpirovaných aktuálnymi tendenciami architektonickej moderny vrátane funkcionalizmu.⁸² V roku 1935 vypracoval návrh na **Letné kúpalisko** (známe ako Stará plaváreň). Objekt, považovaný za jedinečný príklad funkcionalistickej architektúry v regióne, sa v súčasnosti v rámci projektu EHMK prestavuje na Kunsthalle – priestor pre súčasné výtvarné umenie.

Umelci – diela – inštitúcie

Na severnom konci Hlavnej ulice, v priestore námestia Františka Jozefa (dnešné Námestie Maratónca mieru), získal Hornouhorský muzeálny spolok nový priestor pre svoje aktivity, vrátane zbierkovej a výstavnej činnosti výtvarných diel. **Budova múzea** (dnes budova Východoslovenského múzea) bola dokončená v roku 1901.⁸³ Oficiálny dátum vzniku Hornouhorskeho muzeálneho spolku je 27. október 1872. Iniciátorom myšlienky bol už spomenutý historik umenia a univerzitný profesor Imrich Henszlmann, realizátormi sa stali výtvarníci – bratia Klimkovičovci – František, Vojtech, Gabriel a ďalší spomenutý historik umenia Viktor Myskovszky. Cieľom aktivít spolku bola „záchrana, ochrana a vystavovanie pamiatok minulosti Horného Uhorska“⁸⁴. Spolok mal od počiatku svojej existencie široký okruh priaznivcov a podporovateľov a už v prvých rokoch zhromaždil veľký počet zbierkových predmetov. Zbierky múzea boli slávnostne sprístupnené verejnosti v roku 1876 v budove zvanej Hviezda a expozíciu v roku 1877 navštívil aj cisár František Jozef I.⁸⁵ Spolu s ukončením budovy múzea prešli zbierky muzeálneho spolku pod správu mesta. V roku 1909 sa múzeum premenovalo na Hornouhorské Rákocziho múzeum a získalo štatút štátnej inštitúcie.⁸⁶ Výtvarné umenie dôb minulých, ale aj súčasnosti získalo väčší priestor po vzniku ČSR po roku 1919, keď sa správcom a neskôr riaditeľom múzea stal Jozef Polák. Vďaka pôsobeniu Poláka sa výtvarná kultúra Košíc ďalej rozvíjala v zbierkovej, výstavnej, umelecko-historickej oblasti a zároveň nadviazala na predchádzajúce aktivity bratov Klimkovičovcov v oblasti umeleckej prípravy a vzdelávania.

⁸² PRIATKOVÁ, Adriana: *Architekt Ludovít Oelschläger (1896 – 1984) – vedúca osobnosť medzivojnovovej architektúry Košíc*. In: *Košická moderna. Umenie Košíc v dvadsiatych rokoch 20. storočia. II. časť medzinárodného projektu 2010 – 2013. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie*. Ed. Zsófia Kiss-Szemán. Košice : VG, 2012, s. 80 – 84.

⁸³ LABUDOVÁ, Zuzana: *Secesná architektúra v Košiciach*. In: *Arslexicon – útvorné umenie na Slovensku*. Ed. Barbora Balážová a Bibiana Pomfýová. Dostupné na: <http://www.arslexicon.sk/?registre&objekt=secesna-architektura-v-kosiciach> [cit. 2013 – 6 – 1]

⁸⁴ GAŠAJ, Dárius: *Archeológia v dejinách Východoslovenského múzea v Košiciach*. In: *Košice – inštitucionálna základňa kultúry, školstva a vedy (k 140. výročiu založenia Východoslovenského múzea v Košiciach)*. Ed. Uršula Ambrušová a Peter Fedorčák. Košice : UPJŠ, 2012, s. 11.

⁸⁵ Tamže, s. 12.

⁸⁶ Tamže, s. 15.

Za zakladateľa umeleckej tradície rozvetvenej rodiny Klimkovičovcov bol označený **Ignác Klimkovič** (1800 – 1853),⁸⁷ ktorý sa pravdepodobne ako prvý z rodiny venoval umeleckej tvorbe profesionálne.⁸⁸ Jeho synovia **František** (1826 – 1890), **Florián** (1831 – 1907), dvojčatá **Vojtech** (1833 – 1885) a **Gabriel** (1833 – 1890) získali základné umelecké vzdelanie v otcovej dielni. František Klimkovič po štúdiách v Budapešti, v Paríži a v súkromnej škole Waldmüllera vo Viedni mal zrejme snahu venovať sa predovšetkým historickej maľbe. Podľa Saučina na cestách po Slovensku zbieral materiál a dojmy pre svoje zamýšľané veľké kompozície, ale jeho romantizujúci historizmus však nemal veľký úspech.⁸⁹ Vojtech Klimkovič študoval na viedenskej akadémii⁹⁰ a tvoril žánrové kompozície, portréty a oltárne obrazy. Maliar vynikal v kresliarskej a akvarelovej technike. V rokoch 1876 – 1885 bol riaditeľom múzea.⁹¹ Florián sa venoval predovšetkým sochárskej tvorbe, umeleckému remeslu a reštaurovaniu. Vojtechovo dvojča, Gabriel, pravdepodobne uprednostnil vojenskú kariéru pred umeleckou. Gabrielov záujem o umenie pretrval a po smrti Vojtecha sa stal riaditeľom košického múzea.⁹²

V súkromnej škole Klimkovičovcov, ktorú bratia otvorili v roku 1853, získali prvé základné umelecké školenie oficiálnymi kruhmi vysoko hodnotení umelci konca 19. storočia **Leopold Štefan Horovitz** (1838 – 1910) a **Július Benczúr** (1844 – 1920), obaja študujúci a pôsobiaci aj za hranicami monarchie. Benczúra pred príchodom do ateliéru Vojtecha Klimkoviča s kresliarskym umením zoznámil učiteľ kreslenia, akademicky vzdelaný maliar **Anton Stadler** (1828 – 1872).⁹³ Rovnako maliar krajinárskeho žánru **Ľudovít Csordák** (1864 – 1937) získal základné umelecké vzdelanie u Klimkovičovcov, no na rozdiel od spomínaných maliarov historických malieb a portrétov sa po pobyte v Mníchove a štúdiu na pražskej akadémii vrátil na východné Slovensko a do Košíc.⁹⁴

⁸⁷ PETROVÁ-PLESKOTOVÁ, Anna: *Slovenské újtoarné umenie obdobia národného obrodzenia. Zrod slovenskej újtoarnej školy*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1966, s. 21; ZMETÁKOVÁ, Danica: *Kresba 19. storočia na Slovensku*. Bratislava : Pallas, 1976, s. 14; SAUČIN, Ladislav: *Slovenské maliarstvo, sochárstvo a grafika 1850 – 1900*. Bratislava, 1973, s. 18.

⁸⁸ Ignác Klimkovič prišiel do Košíc v roku 1820 zo Smolníka. Zdroje spomínajú umelecké aktivity a diela Ignáčovho otca Floriána staršieho (1756 – 1826).

⁸⁹ SAUČIN, Ladislav: c. d., s. 19.

⁹⁰ Nastúpil v roku 1851 – 1852. FLEISCHER, Gyula: *Magyarók a becsi képzőművészeti akadémián*. Budapest, 1935, s. 58. Podľa Saučina u Waldmüllera, pravdepodobne rovnako ako jeho brat, vo Waldmüllerovej súkromnej škole. Tamže, s. 19.

⁹¹ MIHOKOVÁ, Mária: *Slovník košických osobností*. Košice : Štátna vedecká knižnica, 1995, s. 211.

⁹² Tamže, s. 210.

⁹³ FLEISCHER, Gyula: c. d., s. 86; SAUČIN, Ladislav: c. d., s. 55.

⁹⁴ SAUČIN, Ladislav: c. d., s. 57 – 58; ABELOVSKÝ, Ján – BAJCuroVÁ, Katarína: *Slovenská újtoarná moderna. Maliarstvo a sochárstvo 1890 – 1949*. Bratislava : Slovart, 1997.

Prvá prehliadka umenia bola v Košiciach súčasťou Prvej hornouhorskej priemyselnej a poľnohospodárskej výstavy, organizovanej v roku 1857.⁹⁵ Okrem bratov Klimkovičovcov a ich žiakov Stadlera a Horovitza sa na výstave zúčastnil portrétista a fotograf **Imrich Emanuel Roth** (1814 – 1885). Roth sa do rodného mesta vrátil (1850) po štúdiu na viedenskej, mníchovskej a düsseldorfskej akadémii, početných cestách a pôsobení v centrách monarchie.⁹⁶ Do začiatku 20. storočia výstavná činnosť zameraná na výtvarné diela neexistovala, košickí umelci nemali veľa príležitostí na prezentáciu diel, ich diela boli často súčasťou podnikateľských výstav. V prvých desaťročiach sa pre výtvarníkov otvorila možnosť vystavovať na putovných prehliadkach, alebo sa pokúsiť o usporiadanie vlastnej výstavy. **Elemír Halász-Hradil** (1873 – 1948)⁹⁷ a Ľudovít Csordák usporiadali v Košiciach dve spoločné výstavy (1909, 1912) a jediným umelcom, ktorý zorganizoval samostatnú výstavu, bol **Konštantín Kóvári-Kačmárík** (1882 – 1916).⁹⁸ Tvorba troch najvýznamnejších maliarov Košíc prvého desaťročia 20. storočia vychádzala zo súdobých tendencií európskej maľby – impresionizmu, expresionizmu, symbolizmu.⁹⁹

Po vzniku Československa sa spolu s politickými podmienkami zmenili aj podmienky umelecké. Časť umelcov a organizátorov s jednoznačnými väzbami na oficiálne uhorské kruhy emigrovala, alebo sa pokúšala prispôsobiť novým okolnostiam. V Košiciach sa zvýšil počet príslušníkov ďalšieho slovanského „kmeňa“. Českí úradníci prichádzali do Košíc, aby pomohli administratívne a kultúrne začleniť mesto do novovzniknutého štátu. Slováci sa stali štátotvorným národom, zatiaľ čo Maďari a Nemci menšinami. Medzivojnový nacionalizmus, do istej miery funkčný a potrebný pre rozvoj slovenskej kultúry, ovplyvnil slovenskú umeleckú kultúru na dlhé obdobie. Jednou z kapitol dejepisu umenia, ktorá dodnes „znáša následky“ spomenutého prístupu, je **košická moderna** (aj východoslovenská avantgarda). Ide o označenie tvorby a aktivít košických výtvarníkov, organizátorov a „ich hostí“ a vymedzuje sa regiónom a obdobím 20. rokov 20. storočia, pričom národnosť v uvedenom okruhu nezohrávala podstatnú úlohu. A práve národná príslušnosť, či tematické zameranie tvorby umelcov sa ukázali ako problematické pri reflexii fenoménu v slovenskej umelecko-historickej spisbe. Podľa Zuzany Bartošovej „trvalo tridsať rokov, kým vyšla sumarizujúca mienkotvorná publikácia, ktorá akceptovala interpretáciu

⁹⁵ SABOL, Eugen: *Katalógy košických výstav do roku 1955. Bibliografický súpis*. Košice : Štátna vedecká knižnica, 1956, s. 4.

⁹⁶ MIHOKOVÁ, Mária: c. d., s. 350; SAUČIN, Ladislav: c. d., s. 17 – 18.

⁹⁷ ABELOVSKÝ, Ján – BAJCUROVÁ, Katarína: *Slovenská výtvarná moderna. Maliarstvo a sochárstvo 1890 – 1949*. Bratislava : Slovart, 1997, s. 33 – 38.

⁹⁸ SABOL, Eugen: *Katalógy košických výstav do roku 1955. Bibliografický súpis*. Košice : Štátna vedecká knižnica, 1956, s. 5.

⁹⁹ ABELOVSKÝ, Ján – BAJCUROVÁ, Katarína: c. d., 148 – 152.

košickej moderny“ autorov 60. rokov (L. Saučin a T. Strauss) a „plne ju integrovala do celku nášho umenia 20. storočia“¹⁰⁰.

Ako sme už uviedli, ústrednou postavou aktivít v oblasti zbierkotvornej činnosti, ochrany, prezentácie a umeleckej kritiky sa stal český právnik židovského pôvodu **Josef Polák** (1886 – 1944), ktorý na Slovensku pôsobil už počas prvej svetovej vojny a po vzniku ČSR patril k „agitátorom“ nového štátu. Oficiálne kruhy zareagovali na Polákovu upozornenie na nedostatočnú ochranu zbierok košického múzea pridelením správcovskej funkcie. Za riaditeľa múzea bol oficiálne vymenovaný až v roku 1927.¹⁰¹ Polák, síce bez akademického vzdelania, ale s manažérskymi schopnosťami, rozšíril zbierky múzea, pripravil vyše 100 výstav výtvarného umenia, publikoval odborné príspevky, kritiky, recenzie, organizoval aukcie,¹⁰² prednášky a snažil sa do svojich aktivít integrovať domáчих i hostujúcich výtvarníkov. V roku 1920 sa do Košíc zo zajateckého tábora vrátil **Anton Jaszusch** (1882 – 1965), ktorého obrazový cyklus vytvorený v nasledujúcich rokoch (1921 – 1924) rozprúdil intenzívnu umelecko-kritickú diskusiu na Slovensku. V tom istom roku sa mesto stalo azylom ľavicovo orientovaných výtvarníkov, ktorí utekali pred prenasledovaním po páde Maďarskej republiky rád. Patril k nim aj **Eugén Krón** (1882 – 1974), ktorý sa spriatelil s „domácom“ **Konštantínom Bauerom** (1893 – 1928), a rovnako ani jazyková bariéra nebránila nadviazať úprimné priateľstvo **Gejzovi Schillerovi** (1895 – 1928) s istú dobu v Košiciach pôsobiacim **Františkom Foltynom** (1891 – 1976).¹⁰³ V rokoch 1924 – 1925 pracoval v Košiciach autor Polákovkej podobizne (1924) Alexander Bortnyik. V meste pobudli z rôznych dôvodov predstavitelia maďarskej a českej avantgardy – Lajos Kassák, János Mácsa, László Moholy-Nagy, Jan Zrzavý, Václav Špála a iní. Krónove pôsobenie malo význam pre zachovanie tradície v oblasti výtvarnej pedagogiky. V grafickej a kresliarskej škole, ktorú zriadili v priestoroch múzea v roku 1921, študovali napríklad **Július Jakoby** (1903 – 1985), **Juraj Collinásy** (1907 – 1963) či **Koloman Sokol** (1902 – 2003). Popis štýlových a tematických charakteristík, analýza umeleckého prínosu jednotlivých predstaviteľov košickej moderny presahuje možnosti textu príspevku a tematika bola spracovaná v štúdiách, monografiách a viacerých citovaných odborných publikáciách. Musíme však pripomenúť, že Polákov

¹⁰⁰ BARTOŠOVÁ, Zuzana: *Otázka integrácie „košickej moderny“ či „umenia Košíc dvadsiatych rokov 20. storočia“ do slovenského výtvarného umenia*. In: *Košická moderna. Umenie Košíc v dvadsiatych rokoch 20. storočia. I. časť medzinárodného projektu 2010 – 2013. Zborník príspevkov z medzinárodného sympózia*. Ed. Zsófia Kiss-Szemán. Košice : VG, 2010, s. 26.

¹⁰¹ VESELSKÁ, Magda: *Dr. Josef Polák a jeho pôsobenie v Košiciach*. In: *Košická moderna. Umenie Košíc v dvadsiatych rokoch 20. storočia. I. časť medzinárodného projektu 2010 – 2013. Zborník príspevkov z medzinárodného sympózia*. Ed. Zsófia Kiss-Szemán. Košice : VG, 2010, s. 50 – 57

¹⁰² Uvedená oblasť Polákových aktivít patrí ku kontroverzným a nie jednoznačne pozitívnym vnímaným. Pozri napríklad CIULISOVÁ, Ingrid: *Dejepis umenia na Slovensku – vybrané kapitoly*. Bratislava : VEDA, 2011.

¹⁰³ ŠTRAUSS, Tomáš: *Metamorfózy umenia 20. storočia*. Bratislava : Kalligram, 2001, s. 116.

aktivity v oblasti výtvarnej kultúry prispeli k vytvoreniu pevného zázemia pre vznik špecializovanej inštitúcie – **Východoslovenskej galérie** (1951).

Košické „periférne centrum“ naďalej využíva možnosti vyplývajúce z geopolitickej polohy mesta. Interpretácia umeleckej periférie Jána Bakoša ako priestoru „funkčnej transformácie“¹⁰⁴ sa naplňa v dielach nasledujúcich generácií košických výtvarníkov. Najmladšia generácia, podobne ako predstavitelia košickej moderny – Lucia Dovičáková, Ján Vasilko, Boris Sirka, Matúš Lányi, Tomáš Makara, Rado Čerevka (spolu s Petrom Vrábelom tvoriaci Kassaboys) a ďalší – prispieva ku kreatívnej dynamike slovenskej umeleckej kultúry, nezriedka aj „škandalózne“.¹⁰⁵

LITERATÚRA

- ABELOVSKÝ, Ján – BAJCUROVÁ, Katarína: *Slovenská výtvarná moderna. Maliarstvo a sochárstvo 1890 – 1949*. Bratislava : Slovart, 1997.
- AMBRUŠOVÁ, Uršula – FEDORČÁK, Peter (eds.): *Košice – inštitucionálna základňa kultúry, školstva a vedy (k 140. výročiu založenia Východoslovenského múzea v Košiciach)*. ACTA FACULTATIS PHILOSOPHICAE UNIVERSITATIS ŠAFARIKIANAE. Košice : UPJŠ, 2012.
- BALÁŽOVÁ, Barbora – POMFYOVÁ, Bibiana (eds.): *Arslexicon – výtvarné umenie na Slovensku*. Dostupné na <http://www.arslexicon.sk>
- BAKOŠ, Ján: Región, periféria a umeleckohistorický vývoj. In: BAKOŠ, Ján: *Periféria a symbolický skok*. Bratislava : Kalligram, 2000, s. 130 – 150.
- BÚRAN, Dušan (ed.): *Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Bratislava : Slovart, 2003
- CESNAKOVÁ-MICHALCOVÁ, Milena: *Premeny divadla (Inonárodné divadlá na Slovensku do roku 1918)*. Bratislava : Veda, 1981.
- CIULISOVÁ, Ingrid: *K začiatkom umeleckohistorického záujmu o stredoveké stavebné pamiatky na Slovensku*. Ars, 1990, č. 1, s. 23 – 37.
- CSALA, Kornélia: *História košických Židov*. Dunajská Streda : Liliium Aurum, 2004.
- FLEISCHER, Gyula: *Magyarók a becsi képzőművészeti akadémián*. Budapest, 1935.
- KISS-SZEMÁN, Zsófia: *Košická moderna. Umenie Košíc v dvadsiatych rokoch 20. storočia. I. časť medzinárodného projektu 2010 – 2013. Zborník príspevkov z medzinárodného sympózia*. Košice : VG, 2010.
- KISS-SZEMÁN, Zsófia: *Košická moderna. Umenie Košíc v dvadsiatych rokoch 20. storočia. II. časť medzinárodného projektu 2010 – 2013. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie*. Košice : VG, 2012.
- KOL. AUTOROV: *História Košíc pre budúcnosť mesta. Zásady ochrany pamiatkovej rezervoácie*. Košice : Krajský pamiatkový úrad Košice, 2005.
- LABUDOVÁ, Zuzana: *Dekoratívna výmalba v architektúre Košíc a okolia v 19. storočí – vybrané príklady*. In: BOŘUTOVÁ, Dana – BEŇOVÁ, Katarína (eds.): *Osobnosti a súvislosti umenia 19. storočia na Slovensku. K problematike výskumu umenia 19. storočia*. Bratislava, 2007.

¹⁰⁴ BAKOŠ, Ján: *Región, periféria a umeleckohistorický vývoj*. In: BAKOŠ, Ján: *Periféria a symbolický skok*. Bratislava : Kalligram, 2000, s. 150.

¹⁰⁵ Pozri napríklad <http://kultura.sme.sk/c/6655973/kosickym-vytvarnikom-zlikvidovali-bombu-mesto-zasah-popiera.html> [cit. 2013 – 6 – 1]

- LEHUTA, Emil: *Dramatik Jonáš Záborský*. Bratislava : Národné divadelné centrum, 1998.
- LUKÁČOVÁ, Jana – POHANIČOVÁ, Elena: *Rozmanité 19. storočie*. Bratislava : Perfekt, 2008.
- MACEK, Václav – PAŠTÉKOVÁ, Jelena: *Dejiny slovenskej kinematografie*. Martin : Osveta, 1997
- MELICHÁREK, Maroš: *Oceliarsky gigant východu*. In: *Historická revue špeciál. Dejiny mesta Košice*. 2013.
- MIHOKOVÁ, Mária: *Slovník košických osobností*. Košice : Štátna vedecká knižnica, 1995.
- PETROVÁ-PLESKOTOVÁ, Anna: *Slovenské výtvarné umenie obdobia národného obrodzenia. Zrod slovenskej výtvarnej školy*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1966.
- PREDMERSKÝ, Vladimír – SOGEL, Ivan: *Od Gulióera k Filipkovi. 50 rokov Bábkového divadla v Košiciach 1959 – 2009*. Košice : Bábkové divadlo v Košiciach, 2009.
- RUSINA, Ivan (ed.): *Barok. Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Bratislava : Slovenská národná galéria, 1998.
- SABOL, Eugen: *Katalógy košických výstav do roku 1955. Bibliografický súpis*. Košice : Štátna vedecká knižnica, 1956.
- SAUČIN, Ladislav: *Slovenské maliarstvo, sochárstvo a grafika 1850 – 1900*. Bratislava, 1973.
- ŠTRAUSS, Tomáš: *Moje Košice*. Bratislava : Kalligram, 2012.
- ŠUTAJ, Štefan (ed.): *Košice a dejiny – dejiny Košíc. Zborník príspevkov z 1. vedeckej konferencie k dejinám Košíc, zorganizovanej Katedrou histórie filozofickej fakulty UPJŠ v Košiciach, ktorá sa uskutočnila 16 – 17. septembra 2010, s. 44 – 46. v Košiciach. ACTA FACULTATIS PHILOSOPHICAE UNIVERSITATIS ŠAFARIKIANAE 13*. Košice 2011.
- WICK, Vojtech: *Dóm sv. Alžbety v Košiciach*. Košice, 1936.
- ZMETÁKOVÁ, Danica: *Kresba 19. storočia na Slovensku*. Bratislava : Pallas, 1976.

SUMMARY

Artistic Culture of Košice

Košice are considered to be an important cultural center of Eastern Slovakia. Its geographic location and economical and political context promoted the city into the group of regional centers with an important place within larger territorial units. In year 2013 Košice added to its title “the second city of the country” also the title the European Capital of Culture. The paper presents artifacts of artwork and their creators from the past to the present. In the context of historical changes of the city, it introduces architecture, visual arts and individual segments of the culture of Košice – associations, institutions, and personalities. It does not aspire to be thoroughly complex, because it focuses only on the visual and theatrical culture of Košice.

Autori príspevkov

Mgr. Viera Bartková, PhD.

Katedra kulturológie

Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Mgr. Katarína Beňová, PhD.

Katedra dejín výtvarného umenia

Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Mgr. Alena Bohunická, PhD.

Katedra slovenského jazyka

Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Mgr. Karol Csiba, PhD.

Ústav slovenskej literatúry

Slovenská akadémia vied, Bratislava

Mgr. Peter Darovec, PhD.

Katedra slovenskej literatúry a literárnej vedy

Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Prof. PhDr. Juraj Dolník, DrSc.

Katedra slovenského jazyka

Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Doc. PhDr. Hana Hlôšková, CSc.

Katedra etnológie a muzeológie

Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Mgr. Miloš Horváth, PhD.

Katedra žurnalistiky

Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Prof. PhDr. Ľubomír Chalupka, PhD.

Katedra hudobnej vedy

Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Mgr. Ľuboš Kačírek, PhD.

Katedra etnológie a muzeológie

Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Doc. PhDr. Zuzana Kákošová, CSc.

*Katedra slovenskej literatúry a literárnej vedy
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave*

Doc. Dagmar Kročanová, PhD.

*Katedra slovenskej literatúry a literárnej vedy
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave*

PhDr. Jana Lengová, CSc.

*Ústav hudobnej vedy
Slovenská akadémia vied, Bratislava*

Prof. PhDr. Valér Mikula, CSc.

*Katedra slovenskej literatúry a literárnej vedy
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave*

Prof. PhDr. Jozef Mlacek, CSc.

*Katedra žurnalistiky
Filozofická fakulta Katolíckej univerzity v Ružomberku*

Doc. PhDr. Mira Nábělková, CSc.

*Katedra stredoevropských štúdií
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze*

Prof. PhDr. Oľga Orgoňová, CSc.

*Katedra slovenského jazyka
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave*

Doc. PhDr. Jana Pekarovičová, PhD.

*Katedra slovenského jazyka
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave*

Prof. PhDr. Danuša Serafínová, PhD.

*Katedra žurnalistiky
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave*

Doc. PhDr. Miloslav Vojtech, PhD.

*Katedra slovenskej literatúry a literárnej vedy
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave*

Prof. PhDr. Ján Zambor, CSc.

*Katedra slovenskej literatúry a literárnej vedy
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave*

Prof. PhDr. Pavol Žigo, CSc.

*Katedra slovenského jazyka
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave*